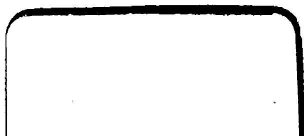
1300



BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

VIERDE VOLGREEKS.

DEEL X. — 1ste stuk.



'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1885.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN

DOOR

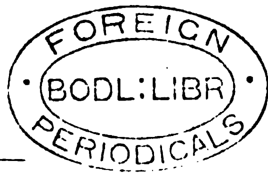
HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

TIENDE DEEL.



'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1885.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.



Het getal contribueerende Leden bedraagt 346, waarvan in Nederland 7 Donateurs, 4 contribueerende instellingen, en 231 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 104 gewone Leden. Met 91 wetenschappelijke instellingen en vereenigingen staat het Instituut in betrekking en telt 1 Eerelid, 4 correspondeerende Leden en 29 buitenlandsche Leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding
Prof. Dr. H. KERN, *Voorzitter*	1886
A. W. P. WEITZEL, *Onder-Voorzitter*	1885
J. H. DE GROOT, *Penningmeester*	1888
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	1886
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	1888
Prof. Dr. G. SCHLEGEL	1888
H. C. HUMME	1885
Prof. G. K. NIEMANN	1885
H. J. BOOL	1886
S. VAN DEVENTER	1887
Dr. B. F. MATTHES	1887
Dr. G. A. WILKEN	1887

BUITENLANDSCHE LEDEN.

Z. H. Prins ROLAND BONAPARTE, Saint-Cloud.

ABBÉ P. FAVRE, Parijs.
Dr. A. REINHOLD ROST (India Office Library), Londen.
Dr. H. G DALTON, Demerary.
W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.
ALFRED VON KREMER, Weenen.
Prof. H. L. FLEISCHER, Leipzig.
VIVIEN DE ST. MARTIN, Parijs.
Sir WALTER ELLIOT, Wolfelee (Schotland.)
Prof. EMILIO TEZA, Piza.
GUIDO CORA, Turijn.
Sir HENRY SUMMER MAINE, Londen.
Colonel H. YULE, Londen.
Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
Prof. GEORG GERLAND, Strassburg i/E.
Graaf G. H. J. MEINERS D'ESTREY, Parijs, 6 Quai du Marché Neuf.
Mrs. DE CROIZIER, Parijs, 9 Rue du quatre Septembre.
Radja SOURINDRO MOHUN TAGORE, Mus. Doc., Calcutta.
N. DE MIKLOUHO MACLAY, Australia. Sidney Biological station at Watson's Bay near Sydney N. S. B.
Dr. A. B. MEIJER, Dresden.
G. DORIA, Genua.
ARISTIDE MARRE, Parijs (11 rue Brey, près de l'Arc de l'Etoile.)
Prof. Dr. G. VON DER GABELENTZ, Leipzig.
Prof. Dr. E. H. GIGLIOLI, Florence.
PANDIT BHAGWÂNLÂL INDRAJI, Bombay.
Prof. Dr. A. BASTIAN, Berlijn.

NEDERLAND.

DONATEURS.

De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
Mr. W. BARON VAN GOLTSTEIN, 's Hage.
P. 's JACOB, Utrecht.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Mr. A J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
Dr. A. VROLIK, Arnhem.

EERELEDEN.

Prof. Dr. P. J. VETH, Leiden.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

De Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Het Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Het Nederlandsch Zendelinggenootschap, te Rotterdam.
Het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden.

GEWONE LEDEN.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Hage.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
Jhr. E. T. M. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
J. ARNTZ, Culemborg.
J. BAART DE LA FAILLE, 's Gravenhage.
J. H. VAN BALEN, 's Gravenhage.
A. H. L. BADINGS, Harderwijk.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Leusden.
Mr. G. BELINFANTE, 's Gravenhage.
Mr. W. B. BERGSMA, Apeldoorn.
A. A. BIENFAIT, Amsterdam.
Mr. A. J. E. A. BIK, Amsterdam.
G. BIRNIE, Deventer.
J. J. BLANKENHAGEN, 's Gravenhage.
L. TH. BLASIUS, 's Gravenhage.
F. G. VAN BLOEMEN WAANDERS, 's Hage.
P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK, 's Hage.
J. BOISSEVAIN, Amsterdam.
H. J. BOOL, Leiden.
P. G. BOOMS, 's Gravenhage.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Rijswijk.
C. BOSSCHER, 's Hage.
Mr. L. DE FILLIETTAZ BOUSQUET, 's Hage.
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Hage.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW, Middelburg.
Dr. H. BREITENSTEIN, Weenen.
J. A. VAN DEN BROEK, Delft.
P. J. BUYSKES, 's Gravenhage.
Prof. Dr C. H. D. BUIJS BALLOT, Utrecht.
Mr. C. E. J. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
W. G. C. BYVANCK, Leiden.
J. L. CLUIJSSENAER, Utrecht.
Mr. F. B. CONINCK LIEFSTING, 's Hage.
Prof. Mr. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN, Groningen.
Mr. J. COUPERUS, 's Gravenhage.
P. VAN DER CRAB, Loenen a/d Vecht.
J. T. CREMER, Haarlem.
Mr. E. J. J. B. CREMERS, 's Gravenhage.
G. C. DAUM, 's Gravenhage.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, Hoorn.
C. F. VAN DELDEN LAËRNE, 's Hage.
S. VAN DEVENTER, 's Gravenhage.
J. S. A. VAN DISSEL, Delft.
J. H. DONNER, Leiden.
Dr. G. J. DOZY, Noordwijk Binnen.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
J. DIJK WZ., 's Gravenhage.
R. VAN ECK, Breda.
C. A. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
C. P. VAN EEGHEN, Amsterdam.
Kolonel A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. C. A. ELOUT VAN SOETERWOUDE, 's Gravenhage.
Mr. A. J. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
H. E. D. ENGELHARD, 's Gravenhage.
Mr. W. A. ENGELBRECHT, Arnhem.
R. EVERWIJN, Nijmegen.
Mr. J. C. VAN EIJK, Haarlem.
Jhr. Mr. P. I. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
IJ. FEENSTRA, Amsterdam.
P. FRAISSINET, Amsterdam.
F. G. GEERLING, 's Gravenhage.
Mr. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT Jr., 's Gravenhage.
A. R. W. GEY VAN PITTIUS, 's Gravenhage.
Prof. Dr. M. J. DE GOEJE, Leiden.
Jhr. C. J. GOLDMAN, 's Gravenhage.
Prof. J. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
P. R. GOUDSCHAAL, Leeuwarden.
Mr. G. J. GRASHUIS, Leiden.

J. GROLL, Leiden.
CORNs. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. J. M. DE GROOT, 's Gravenhage.
Jhr. C. DE GIJSELAAR, 's Gravenhage.
Mr. H. F. L. HAMELBERG, Arnhem.
Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL, 's Hage.
L. K. HARMSEN, Leiden.
D. HARTEVELT, Leiden.
Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, Tiel.
W. VAN HASSELT, Amsterdam,
Mr. J. HEEMSKERK AZ., 's Gravenhage.
Mr. A. HEEMSKERK AZ., Caïro.
B. HELDRING, Amsterdam.
Mr. J. E. HENNY, Amsterdam.
J. K. VAN DER HEIJDEN, 's Gravenhage.
F. E. HEIJNEN, 's Gravenhage.
H. HIEBINK, Zutfen.
N. HOFSTEDE, 's Gravenhage.
Prof. Dr. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
G. DU RIJ VAN BEEST HOLLE, 's Hage.
Dr. M. TH. HOUTSMA, Leiden.
J. HUDIG DZ., Amsterdam.
H. C. HUMME, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
H. A. INSINGER, Baarn.
Mr. E. H. 's JACOB, Utrecht.
P. W. JANSEN, Amsterdam.
C. A. J. L. JEEKEL, 's Gravenhage.
Dr. F. A. JENTINK, Leiden.
C. J. M. JONGKINDT CONINCK, Wageningen.
A. C. JOOSTEN, Amsterdam.
Prof. Dr. A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
Prof. Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
Prof. Dr. H. KERN, Leiden.
C. E. VAN KESTEREN, 's Gravenhage.
E. B. KIELSTRA, 's Gravenhage.
W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, 's Hage.
H. C. KLINKERT, Leiden.
J. H. ' E. KNIPHORST, 's Gravenhage.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, 's Hage.
C. P. J. VAN KOETSVELD, Rotterdam (adres: *L. van Koetsveld.*)
Prof. Dr. E. F. KRUIJFF, Groningen.
J. A. KRUIJT, Pinang.
J KUYPER HZN., 's Gravenhage.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, 's Gravenhage.
Mr. J. W. VAN LANSBERGE, Brummen.
Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Dordrecht.
E. H. LASONDER, Utrecht.
C. J. LEENDERTZ, Leiden.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, 's Hage.
O. J. H. Graaf VAN LIMBURG STIRUM, 's Gravenhage.
Prof. Mr P. A. VAN DER LITH, Leiden.
S. LOCKER DE BRUIJNE, 's Gravenhage.
Mr. H. HOPE LOUDON, 's Gravenhage.
Prof. Mr. J. DE LOUTER, Utrecht.
D. MAARSCHALK, 's Gravenhage.
Mr. J. C. DE MAREZ OYENS, 's Gravenhage.
Prof. Dr. K. MARTIN, Leiden.
Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.
Mr. F. ALTING MEES, 's Gravenhage.
Prof. J. J. MEINSMA, Delft.
AUGUST MERRITZ, Amsterdam.
Dr. K. W. M. MONTIJN, Schiedam.
H. MULLER SZN., Rotterdam.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Gravenhage.
P. M. NETSCHER, 's Gravenhage.
Prof. G. K. NIEMANN, Delft.
Jhr. Mr. O. E. VAN NISPEN, 's Hage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
Mr. O. W. STAR NUMAN, 's Gravenhage.
A. P. M. VAN OORDT, Leiden.
H. J. OOSTING, Assen.
C. F. PABST, 's Gravenhage.
Mr. T. T. PAHUD DE MORTANGES, Arnhem.
W. PAHUD DE MORTANGES, 's Hage.
Mr. J. G. PATIJN, 's Gravenhage.

Mr. D. L. F. DE PAULY, Florapark, Haarlem.
M. P. PELS, Amsterdam.
M. T. H. PERELAER, 's Gravenhage.
Prof. Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
Prof. Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
J. G. PLATE JR., Leiden.
T. PLEYTE, Leiden.
Dr. FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
L. POMPE, Breda.
Jhr. F. POMPE VAN MEERDERVOORT, 's Gravenhage.
N. W. POSTHUMUS, Amsterdam.
H. PRANGE, Utrecht.
A. PRUYS VAN DER HOEVEN, 's Hage.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Arnhem.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, 's Hage.
M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
J. G. F. RIEDEL, Utrecht.
Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
Jhr. Mr. J. ROËLL, 's Gravenhage.
J. W. ROSKES, Rotterdam.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
Dr. E. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
A. W. J. FARNCOMBE SANDERS, 's Hage.
F. SCHAGEN VAN LEEUWEN, Delft.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk-Binnen.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
Prof. Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
F. L. SCHNEIDER, Delft.
Dr. J. SEMMELINK, 's Gravenhage.
L. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
Mr. C. J. SICKESZ, Laren.
Jhr. J. D. SIX, 's Gravenhage.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
Dr. H. SMEDING, Haarlem.
H. JOH. SMID, Dennenoord, Laren.
JOH. F. SNELLEMAN, Amsterdam.
Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, Leiden.
Prof. J. SPANJAARD, Delft.
Dr J. S. SPEIJER, Amsterdam.
J. P. SPRENGER VAN EIJK, 's Gravenhage.
Dr. N. P. VAN DER STOK, Rijswijk (Buitengedachten).
F. DE STOPPELAAR, Leiden.
Jhr. Mr. V. DE STUERS. 's Gravenhage.
Jhr. C. A. VAN SYPESTEIJN, 's Gravenhage.
A. W. SIJTHOFF, Leiden.
Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Hage.
Jhr. W. T. TEDING VAN BERKHOUT, 's Gravenhage.
P. E. TEGELBERG, Amsterdam.
Mr. G. VAN TIENHOVEN, Amsterdam.
N. TRAKRANEN, Amsterdam.
Prof. Dr. J. J. P. VALETON, Groningen.
Mr. S. A. VENING MEINESZ, Rotterdam.
D. D. VETH, Leiden.
T. P. VIRULY, Leiden.
C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
Dr. J. VAN DER VLIET, Haarlem.
B. R. F. VAN VLIJMEN, Nijmegen.
JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Utrecht.
Prof. A. C. VREEDE, Leiden.
E. DE WAAL, 's Gravenhage.
W. A. VAN WALCHEREN, 's Gravenhage.
M. J. WALLER, Amsterdam.
Dr. S. J. WARREN, Dordrecht.
A. E. WASZEKLEWICZ, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
WESTEROUEN VAN MEETEREN, Amsterdam
C. F. W. WICHERS VAN KERCHEM, Leiden.
Prof. Dr. C. E. A. WICHMANN, Utrecht.

J. A. B. WISELIUS, Parijs, rue de l'Université, 107.)
WILLEM WIJT, Rotterdam.
Dr. G. A. WILKEN, Leiden.
J. WOLBERS, Utrecht.
D. G. E. WOLTERBEEK MULLER, 's Hage.
J. WÜSTE, Amsterdam.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Hage.
S. B. ZEVERIJN, Amsterdam.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

C. H. B. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.
P. A. TIELE, Utrecht.
J. C. NEURDENBURG, Rotterdam.
C. A. A. DE MAGNIN, Parijs (Avenue Madrid, no. 11 Neuilly S. Seine.)

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

G. C. D'ABO, Landhuurder, Batoe Djamoes (Soerakarta).
J. W. H. ADÈR, Predikant te Batavia.
J. A. AECKERLIN, Secretaris van de residentie Benkoelen (Sumatra).
J. E. ALBRECHT, President van de Weeskamer, Bibliothecaris v. h. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Batavia.
Jhr. F. H. P. VAN ALPHEN, Kommandant van de Zeemacht in N.-I., Batavia.
H. M. ANDRÉE WILTENS, Vice-president van den Raad van Ned.-Indië, Batavia.
C. BAUMGARTEN.
Mr. N. P. VAN DEN BERG, President van de Javasche Bank, Batavia
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Ambtenaar voor de Inlandsche talen, Batavia.
J. BODDÉ, Zendeling te Tengah-Sonder (Menado).
E. BOSCH, Assistent-resident voor de policie, Padang (Sumatra's Westkust).
J. A. H. BREYMANN, contrôleur te Koemering oeloe (Moeara doea).
W. F. VAN CHARANTE, President van het Liefdadigheids-gesticht enz. te Depok (Buitenzorg).
Mr. J. A. VAN DER CHIJS, Ambtenaar belast met het toezicht over 't archief, Batavia.
Mr. J. W. F. COHEN STUART, Advocaat, Semarang.
A. J. W. VAN DELDEN, Directeur van de Spaarbank, Batavia.
J. A. DEZENTJE, Landhuurder, Ampal, residentie Soerakarta.

S. VAN DISSEL, Inspecteur van het inlandsch onderwijs, Batavia.
P. A. L. E. VAN DIJK, Contrôleur 1e klasse te Si-Lindoeng (Toba-Bataklanden).
P. VAN DIJK, Hoofdmijningenieur, Batavia.
J. ENNEN, 2e onderwijzer aan de kweekschool, Fort de Kock.
Mr. J. W. ESSERS, Raadsheer in het Hooggerechtshof, Batavia.
F. FOCKENS JR., Contrôleur 2e klasse, Poerwakarta.
D. GERTH VAN WIJK, Leeraar in de Maleische taal, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.
Dr. J. H. F. SOLLEWYN GELPKE, Hoofd-inspecteur der kultures, Buitenzorg.
G. P. H. H. GONGGRIJP, Algemeen ontvanger, Batavia.
W. P. GROENEVELDT, Secretaris van het Dep. onderwijs enz., Batavia.
N. GRAAFLAND, Directeur der Kweekschool, Tanawangko (Menado).
A. J. A. GRAAFLAND, Ambtenaar te Kebajoeran in de afd. Meester-Cornelis, Batavia.
Dr. J. G. H. GUNNING, Ambtenaar voor de inlandsche talen, Soerakarta.
Dr. C. GUTTELING, Geneesheer, Batavia.
Mr. J. A. HAAKMAN, Redacteur Bat. Handelsblad, Batavia.
J. HABBEMA, Hoofdonderwijzer, Amboina.
A. HAGA, Kolonel, chef Generale staf, te Batavia.
G. J. HARREBOMÉE, Contrôleur 1e klasse te Kotan Nopan (afd. Rau, Sumatra's Westkust).
A. L. VAN HASSELT, Secretaris van den Raad van Indië, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.
H. VAN HEUCKELUM, Assist.-resident te Padang Sidempoean (Sumatra's Westkust).
J. HEIJTING, Inspecteur van financiën, Batavia.
Dr. P. HEIJTING, Predikant te Poerworedjo.
B. HOETINK, Tolk voor de Chineesche taal te Deli Médan (Sumatra's Oostkust).
G. W. W. C. Baron VAN HOEVELL, Contrôleur 1e klasse te Kajoetanam, afd. Priaman (Sumatra's Westkust).
W. HOEZOO, Zendeling, Semarang.
Dr. J. W. HOFFMANN, Geneesheer, Buitenzorg.
K. F. HOLLE, Adviseur, Waspada (Preanger Regentschappen).
Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, Resident, Batavia.
Dr. D. W. HORST, Contrôleur 1e klasse, te Kroë, resid. Benkoelen.
P. A. JANSZ, Zendeling-leeraar, Depok.
L. W. DE JONG, Ambtenaar voor de burgerlijke dienst in N.-I. te Tjitjoeroeg, (Preanger Regentschappen).
Mr. T. H. DER KINDEREN, Lid van den Raad van Ned.-Indië, Batavia.
J. KNEBEL, Contrôleur 1e klasse, Pasoeroean.
Jhr. W. H. W. DE KOCK, Secretaris van de Padangsche Bovenlanden, Fort de Kock.
P. J. KOOREMAN, Secretaris der residentie Oostkust van Sumatra, Bengkalis.
G. J. VAN KOOTEN, 1e Luitenant artillerie N. I., Batavia.

J. KREEMER, Zendeling-leeraar, Malang (Pasoeroean).
R. C. KROESEN, Resident van Bengkalis, Oostkust van Sumatra.
L. CH. KRUIJFF, Notaris, Probolinggo.
J. C. KUMMER, Adjunct-inspecteur van het inlandsch onderwijs, Magelang.
K. F. H. VAN LANGEN, Assistent-resident ter Westkust van Atjeh (Malaboeh).
C. H. M. LEROUX, Contrôleur 1e klasse te Medan, afd. Deli (Oostkust van Sumatra).
Dr. W. VAN LINGEN, Predikant te Pekalongan.
H. L. C. TE MECHELEN, Assistent-resident van Djoewana, Japara.
Mr. A. W. A. VAN DER MEIJ, Griffier bij den landraad te Malang (Pasoeroean).
W. MEIJER, Hoofdonderwijzer aan de school voor zonen van inlandsche hoofden Magelang.
L. J. J. MICHIELSEN, Lid in den Raad van Indië, Batavia.
J. J. NAEFF, Assistent-resident, tevens vendumeester, te Amoentai.
C. VAN DER GON NETSCHER, Assistent-resident, Panaroekan (Besoeki).
C. A. VAN OPHUIJSEN, Hoofdonderwijzer te Padang Sidempoean (Tapanoeli), Sumatra.
J. H. PANNEKOEK, Lid in den Raad van N.-I., Batavia.
Mr. M. C. PIEPERS, Raadsheer in het Hoog-Gerechtshof, Batavia.
C. POENSEN, Zendeling-leeraar, Kedirie.
H. E. PRINS, Secretaris van het Gouvernement Sumatra's Westkust, te Padang.
RADEN ADIPATI ARIA KOESOEMA DININGRAT, Galoeh.
RADEN ADIPATI SOSRO NEGORO, Rijksbestuurder van Soerakarta.
RADEN MAS ADIPATI ARIO TJONDRONEGORO, Brebes.
RADEN MAS ISMANGOEN DANOE WINOTO, Adjunct-inspecteur van het Inlandsch onderwijs, Probolinggo.
RADEN MAS TOEMENGGOENG PANDJI ADININGRAT, Regent van Demak.
Mr. F. G. A. REITZ, President van den Landraad te Ngawi (residentie Madioen).
Dr. H. M. D. VAN RIEMSDIJK, Inspecteur bij het Inl. onderwijs, Fort de Kock.
Dr. L. W. G. DE ROO, Directeur van Financiën, Batavia.
J. M. ROSKOPF, Inspecteur van het lager onderwijs, Semarang.
B. J. E. ROSKOTT, Assistent-resident Tebing Tinggi (Palembang).
J. A. VAN RIJN VAN ALKEMADE, Controleur 2e klasse te Laboean-Deli.
L. W. TH. SCHMIDT, Hoofdonderwijzer, Makassar.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Directeur Hoogere Burgerschool, Semarang.
L. F. TEIJL SCHUITEMAKER, Hoofdonderwijzer, aan de kweekschool te Probolinggo.
J. F. H. SCHULTZ, Contrôleur 1e klasse, Manna. res. Benkoelen.
W. H. SENN VAN BASEL, Serang (Bantam)
B. SMISSAERT, Assistent-resident van Sidajoe (Soerabaja).
A. SOL, Resident te Riouw.
A. J. SPAAN, Resident te Cheribon.
Mr. W. STORTENBEKER JR., Directeur van het Dep. van Onderwijs, Nijverheid en Eeredienst, Batavia.

H. N. STUART, Tolk voor de Chineesche taal, Makassar.

Mr. J. E. DE STURLER, Eerste Commies ter Algemeene Secretarie, Batavia.

P. F. LAGING TOBIAS, oud Gouverneur van Atjeh, te Batavia.

J. L. VAN DER TOORN, Hoofdonderwijzer, Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden).

F. TWISS, Contrôleur te Sidjoendjoeng (Sumatra's Westkust).

R. D. M. VERBEEK, Ingenieur 1e klasse, Buitenzorg.

Mr. A. W. C. VERWEIJ, President van den landraad, Batavia.

J. M. VAN VLEUTEN, Resident, Samarang.

J. RULEMANN VOGET, Predikant, Batavia.

J. H. G. VOSMAER, Assistent-resident, Billiton.

A. F. VON DE WALL, Batavia.

C. W. J. WENNEKER, Pastoor, Soerabaja.

M. H. WITBOLS FEUGEN, Contrôleur 1e klasse, te Siak (Sumatra).

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE HET KONINKLIJK INSTITUUT DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam.
Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, te Amsterdam.
Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Redactie van het Tijdschrift „De Rijnsche Zending. Tijdschrift ter bevordering van het Cristendom in Nederlandsch-Indië" (Adres: de heer J. P. G. Westhoff, Amsterdam.)
Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
Bibliotheek der Rijks-Universiteit, te Leiden.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's Gravenhage.
Koninklijke Bibliotheek, te 's Gravenhage.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's Gravenhage.
Indisch Genootschap, te 's Gravenhage.
Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, te Delft.
Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.
Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut, te Utrecht
Utrechtsche Zendingsvereeniging, te Utrecht.
Nederlandsch Zendelinggenootschap (Director Dr. J. C. Neurdenburg), te Rotterdam.
Nederlandsche Zendingsvereeniging (Director R. Coolsma), te Rotterdam.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl.-Indië, te Batavia.
Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, te Batavia.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Nederl.-Indië, te Batavia.
Maatschappij van Nijverheid en Landbouw in Nederl.-Indië, te Batavia.
Indisch Landbouw-Genootschap, te Semarang.
Indisch Aardrijkskundig Genootschap, te Semarang.
Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift, te Batavia, Redacteur W. J. J. Ramaer, kapitein infanterie.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel.
Société Belge de géographie, te Brussel.
Société de géographie d'Anvers, te Antwerpen.

FRANKRIJK.

Société Asiatique, Parijs, 1, Rue de Seine. (Palais de l'Institut.)
Société de géographie de Paris, te Parijs.
Société d'ethnographie, te Parijs.
Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs.
Société des études Japonaises, Chinoises, Tartares et Indo-Chinoises te Parijs.
Athénée Oriental, rue du Cherche Midi 92, te Parijs.
Société des études coloniales et maritimes, te Parijs.
Muséum d'histoire naturelle, te Parijs.
École spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs.
Redactie van L'Exploration. (Redacteur P. Tournafoud) Parijs.
Société de géographie commerciale de Bordeaux, te Bordeaux.
Société de géographie de Lyon, te Lyon.
Musée Guimet, (Boulevard du Nord) Lyon.
Union géographique du Nord de la France, te Douai.
Société normande de géographie, te Rouaan.

SPANJE EN PORTUGAL.

Sociedad geográfica de Madrid, te Madrid.
Sociedade de geographia de Lisboa, te Lissabon.
Sociedade de geographia commercial do Porto, te Porto.
Sociedade Portuense de geographia, te Porto.
Real Academia de Ciencias de Lisboa, te Lissabon.

ITALIË.

Reale Accademia dei Lincei, te Rome.
Reale Instituto di Scienze e Lettere, te Milaan.
Museo civico di storia naturali di Genova, te Genua.
Redactie van het Tijdschrift Cosmos. (Redacteur Guido Cora.) Turijn.

RUSLAND, ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Société Impériale géographique de Russie, te St. Petersburg.
Bibliothèque de l'Université Royale de Norvège, à Christiania.

ZWITSERLAND, DUITSCHLAND, OOSTENRIJK.

Geographische Gesellschaft von Bern, te Bern.
Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn (Friedrichstrasse 191).
Verein für Erdkunde, te Dresden.
Verein für Erdkunde, Kassel.
Verein für Naturkunde, Kassel.
Verein für Erdkunde, te Metz.
Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
Verein für Erdkunde, te Halle an der Saale.
Verein für Erdkunde zu Leipzig (Brüderstrasse 23).
Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Halle a. S.
Königliche Academie der Wissenschaften, te München.
De Redactie van het „Literatur-Blatt für Orientalische Philologie", Redact. Prof. Dr. Ernst Kuhn in Munchen.
De Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie (Red. J. I. Kettler), Weimar (Thüringen).
Geographische Gesellschaft für Thüringen, Jena.
Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
Redactie van de Oesterr. Monatsschrift für den Orient, te Weenen. Red. A. Baron von Scala.

ENGELAND, BRITSCH-INDIË, CHINA, AUSTRALIË.

India Office, te Londen.
Royal Asiatic Society, 22 Albemarlestr. W., Leipzig.
Royal geographical Society, Burlingt. Gard. W., Londen.
Redactie van de „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography." (Clements R. Markham, te Londen.)
Asiatic Society of Bengal. Asiatic Society's Rooms, 57 Park Street, Calcutta.
Straits Branch of the Royal Asiatic Society, te Singapore.
Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society, te Ceylon.
North China Branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghay.
Public Library of Victoria, te Melbourne.
Royal Society of Victoria, te Melbourne.
Tokio Geographical Society, te Tokio, Japan.
Société des études Indo-Chinoises de Saigon.

AMERIKA.

American geographical Society, te New-York.
Smithsonian Institution, City, U. S. A.
American Academy of Arts and Sciences, te Boston.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico.

250STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 15 MAART 1884.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Matthes, Humme, van Deventer, Robidé van der Aa, Niemann, Schlegel, Bool, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heer Weitzel.

Na opening der Vergadering heet de Voorzitter de nieuw benoemde leden van het Bestuur, de heeren de Groot, Schlegel, van der Aa en Wilken welkom, en beveelt hun de behartiging der belangen van het Instituut aan.

Hierna worden achtereenvolgens gelezen:

1°. de notulen van het verhandelde in de gewone Bestuursvergadering van den 16^{den} Febr. jl.

2°. de notulen van de Algemeene Vergadering, gehouden op Zaterdag, den 23sten Februari jl. en

3°. de notulen van het verhandelde in de buitengewone Bestuursvergadering, na afloop der Algemeene Vergadering, den 23sten Februari jl. gehouden.

De notulen sub. 1°. en 3°. worden goedgekeurd, terwijl die sub 2°. voorloopig worden vastgesteld, ter nadere goedkeuring in de eerstvolgende Algemeene Vergadering.

De Secretaris geeft eene opgave der boekwerken en kaarten, waarmede de bibliotheek opnieuw werd vermeerderd.

Voor kennisgeving aangenomen, onder dankzegging voor de verschillende geschenken.

Ingekomen zijn missives:

1°. van Z. Exc. den heer A. W. P. Weitzel, houdende bericht van de aanvaarding zijner herbenoeming tot Vice-president van het Instituut;

2o. van de heeren Prof. Dr. G. Schlegel en G. A. Wilken, beiden te Leiden, houdende bericht van de aanvaarding hunner benoeming tot leden van het Bestuur;

3o. van den Bibliothecaris der Universiteits-Bibliotheek te Christiania, houdende dankbetuiging voor de toegezonden vier feestgaven van het Instituut ter gelegenheid van het zesde Internationale Orientalisten-Congres te Leiden;

4o. van het Bestuur van de Societatea geografica Romana, ter mededeeling van het programma der algemeene vergadering op 26 en 27 Februari ll.;

5o. van het Comité van de Alliance Française, Association nationale pour la propagation de la langue Française dans les colonies et à l'étranger, te Parijs, ten geleide van het programma der in Januari ll. opgerichte vereeniging;

6o. van de Asiatic Society of Bengal, te Calcutta, houdende dankbetuiging voor de gelukwenschen haar bij de viering van haar eeuwfeest aangeboden;

7o. van de heeren A. E. Elias, mr. J. C. van Eijk, H. Prange, H. C. Hartevelt, F. de Stoppelaar, Westerouen van Meeteren, Aug. Mesritz, Jhr. W. H. Teding van Berkhout, A. W. S. Farncombe Sanders, IJ. Feenstra, Prof. dr. E. F. Kruyff, M. J. Waller, Prof. dr. C. H. D. Buys Ballot, mr. W. A. Engelbrecht en C. F. Pabst, allen houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut;

8o. van Prof. dr. A. Bastian, te Berlijn, houdende bericht van de aanvaarding zijner benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut.

Alle deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Aangeteekend wordt het overlijden van de heeren mr. W. A. Henny, te Arnhem, H. F. Morbotter, te 's Gravenhage, en J. W. Middelburg, O. I. ambtenaar met verlof, allen leden van het Instituut.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den Minister van Koloniën, dd. 6 Maart jl. Lett. A1. no. 39, waarbij, in antwoord op het schrijven van het Bestuur van het Instituut van 25 Februari te voren, no. 1888, wordt medegedeeld dat het rapport van den Commandant van Zijner Majesteits Opnemingsvaartuig „Hydrograaf" omtrent de veranderingen in Straat Soenda na de uitbarsting van Krakatau in zijn geheel is afge-

drukt in afl. 1. van het 25ste deel van de Mededeelingen betreffende het zeewezen, en dat bij het Departement van Koloniën geene andere gegevens betreffende die uitbarsting voorhanden zijn, welke in aanmerking zouden kunnen komen voor publiceering door het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris deelt mede, dat hem vanwege den heer H. E. D. Engelhard, contrôleur 1e klasse bij het B. B. buiten Java en Madoera, thans met verlof te 's Gravenhage, is ter hand gesteld eene door hem vervaardigde beschrijving van het eiland Saleijer, met kaarten en teekeningen, ter opname in de Bijdragen van het Instituut.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten het opstel in handen te stellen van de heeren Matthes en Wilken, met verzoek daaromtrent in de eerstvolgende vergadering rapport uit te brengen, terwijl den Secretaris wordt opgedragen opgaven te verstrekken omtrent de kosten der eventueele uitgave der teekeningen en kaarten.

De Voorzitter deelt mede, dat door hem is ontvangen eene verhandeling over „de Kris, genaamd „Kiahi Pargôlô," eene Indische legende uit de tijden van Modjopahit en Padjadjaran, ten einde daarvan gebruik te maken voor de Bijdragen van het Instituut, voor het geval althans bedoeld opstel daarvoor geschikt wordt geacht. Na onderzoek is het hem echter gebleken, dat het stuk meer op zijne plaats zou zijn in een populair tijdschrift, weswege hij dan ook de opneming daarvan in de Bijdragen ontraadt, met uitnoodiging aan den Secretaris het terug te zenden onder dankbetuiging aan den geëerden inzender voor zijne belangstelling.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Namens het lid J. H. van Balen wordt door de heer Humme verlof gevraagd om voor een door eerstgenoemde uit te geven werk eenige uittreksels te mogen maken van het door het Instituut in zijne feestgave voor het Leidsche Orientalisten-Congres opgenomen opstel over de Javaansche sprookjes.

Zonder beraadslaging wordt het gevraagde verlof verleend.

Naar aanleiding eener uitvoerige briefwisseling met den

major-general Pearce te Londen vestigt de Voorzitter de aandacht der Vergadering op de wenschelijkheid om vanwege het Instituut eene uitgave te bezorgen van twee Tamil-oorkonden op koperen platen, welke zich bevinden in de Bibliotheek der Universiteit te Leiden.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten omtrent de voorgestelde uitgave, die naar het eenparig gevoelen der Vergadering alleszins toejuiching verdient, vooralsnog geene beslissing te nemen, doch haar aan te houden tot na den ontvangst eener globale raming van de eventueele kosten, welke de Voorzitter zich bereid verklaart der Vergadering mede te deelen.

Door den Penningmeester wordt de aandacht der Vergadering gevestigd, dat zijns inziens het bedrag der verzekering van de eigendommen van het Instituut op *f* 38.000 te laag geraamd is, waarom hij voorstelt het te stellen op *f* 45.000. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Naar aanleiding van de in de Algemeene Vergadering opnieuw behandelde vraag omtrent eene geregelde afschrijving van de waarde van het gebouw stelt de Penningmeester voor tot zulk eene afschrijving, althans voor dit jaar, over te gaan en de waarde van het huis te stellen op *f* 25.000.

Na eenige beraadslaging vereenigt de Vergadering zich eenparig met dit voorstel.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

251STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 APRIL 1884.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Weitzel (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), van Deventer, Humme, Robidé van der Aa, Matthes, Niemann, Bool, Schlegel, Wilken en Wijnmalen (Secretaris).

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt opgave gedaan van de ingekomen boekwerken, waarbij tevens wordt medegedeeld dat ontvangen zijn:

1°. eene missive van den Secretaris van Z. H. Prins Roland Bonaparte, ten geleide van een exemplaar van de fotografiën van Kalmukken;

2°. eene missive van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 8 April 1884, n°. 864, Afd. K. en W., ten geleide van acht pakketten met boeken, voor het Instituut bestemd en ontvangen van de Fransche Commissie voor Internationale ruilingen te Parijs;

3°. eene missive van de Directie van het Musée Guimet, te Lyon, dd. 25 Februari n°. 235, houdende bericht dat door tusschenkomst van het Ministerie van Openbaar Onderwijs te Parijs zes pakketten, voor het Instituut bestemd, zijn verzonden, bevattende de door het Musée Guimet uitgegeven werken: welke bezending bereids door den Secretaris in goede orde is ontvangen.

Voor de ontvangen boekwerken zal de dank der Vergadering worden aangeboden.

Nog wordt de ontvangst medegedeeld van:

1°. eene missive van de Directie van de Bibliotheek der Universiteit van Noorwegen, te Christiania, houdende dankbetuiging voor de toegezonden laatstelijk uitgegeven Bijdragen, 4e volgreeks, deel 7;

2°. eene missive van Justus Perthes, te Gotha, houdende kennisgeving van het overlijden van Dr. Ernst Behm, redacteur der „Geographische Mitteilungen;"

3°. eene missive van de Secretarissen van de R. Accademia dei Lincei, te Rome, houdende bericht van het overlijden van den president Quintino Sella.

Deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

4°. eene missive van den Secretaris van de Accademia dei Lincei, te Rome, houdende verzoek om toezending van het in de bibliotheek dier instelling ontbrekende 1e stuk van deel VII.

Wordt besloten aan dit verzoek te voldoen.

5°. eene missive van de Directie van de „Société Roumanie de Géographie," te Bucarest, waarbij, onder mededeeling dat door den brand in het Palais de l'Académie de Bucarest de aldaar gevestigde bibliotheek van het Genootschap geheel is verbrand, het verzoek wordt gedaan zoo mogelijk alsnog een exemplaar te mogen erlangen van de uitgaven van het Instituut, waarmeê het Genootschap reeds sedert jaren letterkundige betrekkingen mocht onderhouden.

De Secretaris wordt gemachtigd, zoo mogelijk, alsnog een exemplaar van de Instituutsuitgaven ter beschikking van het Genootschap te stellen.

6°. eene missive van het lid C. W. J. Wenneker, houdende kennisgeving van zijne verplaatsing van Deli naar Soerabaja.

7°. missives van de heeren C. Baumgarten en Raat, beiden te 's Gravenhage, houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

8°. eene missive van den heer H. M. van Dorp, te Wageningen, houdende bericht, dat hij aan het einde van het loopende jaar wenscht ontslagen te worden van het lidmaatschap van het Instituut.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Door de heeren Matthes en Wilken wordt rapport uitgebracht over het in de vorige Vergadering in hunne handen gesteld opstel van den heer H. E. D. Engelhard over Saleijer. Naar hunne meening bevat het veel belangrijke mededeelingen, welke men in de verhandelingen van W. M. Donselaar (zie Mededeel. N. Zend. Deel I, st. 4) en N. P. van der Stok (Bat. Tijdschr. v. t. l. en volk. Deel XV, afl. 4—5) te vergeefs zoekt; en ofschoon daarin wel een en ander voorkomt dat, naar het inzien der Commissie, noodzakelijk gewijzigd en verbeterd dient te worden — voornamelijk geldt dit de natuurkundige mededeelingen des Schrijvers — aarzelt zij toch niet de ingezonden bijdrage ter opname in het Tijdschrift van het Instituut aan te bevelen, mits de heer Engelhard, gelijk hij zelf uitdrukkelijk te kennen gegeven heeft, zijn werk vóór de uitgave nog eens nazie en omtrent sommige punten deskundigen raadplege. Wat der Com-

missie vooral niet voldaan heeft, is eene lijst van circa 300 Hollandsche woorden met eene vertolking in het Makassaarsch, het Saleiereesch van de 6 het meest Noordelijk gelegen regentschappen, en het Saleiereesch van de Zuidelijke regentschappen Layôlo en Bârang̃-bârang̃, dat veel overeenkomst zou hebben met de talen van Lambego en Boeton. Uit die lijst moet vooral blijken het verschil tusschen de twee op Saleijer gesproken talen. Had nu de opgave van het Makassaarsch en van het Saleiereesch der eerstgenoemde regentschappen aan de Commissie de overtuiging gegeven dat de schrijver bijzonder veel werk van de beoefening der Oost-Indische talen gemaakt had, zoo zoude zij aan de opgave dier laatste ons onbekende soort van woorden hooge waarde toegekend hebben. Aangezien zulks echter blijkbaar niet het geval is, zou de Commissie die woordenlijst liever achterwege gelaten zien; want die zou natuurlijk dan eerst eenige waarde hebben, wanneer men zich daarop volkomen verlaten konde.

Wat de aan het werk toegevoegde kaart en teekeningen betreft, de Commissie acht ze van groot belang; alleenlijk komt het haar voor dat de groote kaart van Saleijer van ruim 2½ meter lang, in 8 bladen aangeboden, zonder schade veel verkleind zou kunnen worden, wanneer daarop slechts al de in het stuk besproken namen voorkomen. Zulk eene beknopte kaart zou zeker ook voor het gebruik verreweg de voorkeur verdienen boven eene kaart in verscheidene stukken, en als 't ware overladen met allerlei namen; ook zou de uitgave daarvan veel minder kosten.

Als slotsom van haar onderzoek stelt de Commissie voor de verhandeling des heeren Engelhard met de daarbij behoorende kaart en teekeningen op te nemen in de Bijdragen van het Instituut, met weglating alleen van de woordenlijst en verkleining van de groote kaart van Saleijer, alsmede verbetering van onderscheidene punten: een en ander in overleg met den Secretaris, die, in aansluiting aan de gedane mededeelingen, der Vergadering nog opgaven verstrekt van de kosten der uitgave van de teekeningen en van de groote kaart.

Na eenige gedachtenwisseling besluit de Vergadering overeenkomstig het gegeven advies, voor zoover het betrekking heeft tot de uitgave van den tekst van het aangeboden opstel en de daarbij behoorende teekeningen; wat echter de uitgave der kaart betreft, waarvan een keurig exemplaar in 41 bladen

folio in de bibliotheek van het Departement van Koloniën blijkt te bestaan, benevens een paar exemplaren op verkleinde schaal: — met meerderheid van stemmen wordt besloten niet over te gaan tot de reproductie der kaart, gelijk die in 8 bladen is aangeboden, evenmin haar in verkleinden vorm terug te geven. Eveneens wordt met meerderheid van stemmen verworpen het voorstel om zich enkel te bepalen tot de uitgifte van eene eenvoudige schetskaart, ter toelichting van den tekst.

Door den Voorzitter wordt de aandacht der Vergadering gevestigd op het hooge belang der voorgenomen onderzoekingsreizen der heeren Martin en Suringar in West-Indië; had reeds het Aardrijkskundig Genootschap zich bereid verklaard hun eene subsidie toe te kennen, de Voorzitter meent, dat het belang der zaak eischt dat ook vanwege het Instituut eenig blijk van belangstelling daarvoor worde gegeven, weswege hij voorstelt aan beide Hoogleeraren in den loop van het volgende jaar een crediet te openen tot een bedrag van *f* 1000.
De Vergadering vereenigt zich eenparig met dit voorstel.

Door den Penningmeester wordt medegedeeld dat door hem gevolg is gegeven aan het besluit tot verhooging der assurantie van de bezittingen van het Instituut; zij zijn mitsdien tot een bedrag van *f* 45.000 verzekerd.

Tot lid wordt voorgedragen en aangenomen den heer C. J. Leendertz, Leeraar in de aardrijkskunde aan de Hoogere Burgerschool te Leiden.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

252ste BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 MEI 1884.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Niemann, Humme, Matthes, van Deventer, Robidé van der Aa, Schlegel, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Weitzel en Bool.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet opgave van de sedert de vorige bijeenkomst ontvangen boekwerken, waarbij tevens de ontvangst wordt bericht:

1o. van een schrijven van den Directeur van het Musée Guimet, te Lyon, ten geleide van de eerste aflevering, 1884, van dl. IX van de Revue de l'histoire des religions;

2o. van een schrijven van het lid Joh. Snelleman, te Amsterdam, ten geleide van een exemplaar van het Dagblad van Nederland van 27 April jl., waarin de feestgaven van het Instituut ter gelegenheid van het 6e Internationale Congres der Orientalisten te Leiden zijn besproken; en

3o. van een circulaire van den heer B. G. Stempels, te 's Gravenhage, ten geleide van zijne, aan den boekhandel aangeboden letterproef.

Plaatsing der boekwerken in de boekerij, onder dankzegging aan de inzenders.

Vervolgens wordt medegedeeld dat is ontvangen een schrijven van den heer J. A. van Rijn van Alkemade, dd. Siak, 7 April jl., houdende kennisgeving van de aanvaarding zijner benoeming tot lid van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een uitvoerig schrijven van Commissarissen, te Batavia, dd. Maart jl., waarbij zij, onder aanbieding van een wissel, groot *f* 503.75, overleggen eene rekening en verantwoording over het dienstjaar 1883 met daarbij behoorende bijlagen. In handen gesteld van den Pen-

ningmeester en Secretaris, ten einde daaromtrent in de volgende bijeenkomst te dienen van bericht en raad.

De door Commissarissen voorgestelde nieuwe leden worden achtereenvolgens benoemd, terwijl, ingevolge den door Commissarissen gegeven wenk, zal worden nagegaan, welke hoofden van gewestelijk bestuur, adsistent-residenten, contrôleurs en andere wetenschappelijke personen alsnog niet voorkomen op de indische ledenlijst, en aan wie men het lidmaatschap zou kunnen aanbieden. De Secretaris verklaart zich bereid zich met die taak te belasten en te zijner tijd de noodige voorstellen te doen, terwijl hij voorts gemachtigd wordt het schrijven van Commissarissen, voor zooveel noodig, te beantwoorden.

Namens de Commissie, bestaande uit de heeren Niemann en Wijnmalen, wordt door eerstgenoemde het volgend rapport uitgebracht:

„In handen van uwe Commissie is gesteld een Holl.-Eng.-Maleisch woordenboek, 442 bladz. in folio, in HS, waarin vóórin geschreven staat: Bibliotheca Leydeniana, met opdracht te onderzoeken van wien dit afkomstig kan zijn en welke waarde het heeft. Het is aan uwe Commissie niet gelukt het eerste, nl. den schrijver, of zelfs bepaaldelijk den tijd waarin het geschreven is, te ontdekken. Het schijnt in het begin der 18e eeuw vervaardigd te zijn. De waarde is gering; uitspraak en beteekenis worden hier en daar minder juist opgegeven, maar vooral is de inrichting van dit geschrift zeer gebrekkig, zooals reeds uit één enkel staaltje voldoende kan blijken: eene menigte substantiven staan hier niet op de letter, waaronder zij behooren geplaatst te zijn, maar zijn op de lidwoorden te zoeken. Zoo bv. vindt men de woorden been, cijfer, gehoor, gevoel, hart, leven, daglicht, enz. op het lidwoord „het". De woorden: deel, derde, dij, tong, enz. sub voce „de". Het zal wel niet noodig zijn meer proeven van de gebreken van dit Woordenboek te vermelden."

De Voorzitter zegt der Commissie dank voor haar rapport, terwijl overeenkomstig zijn voorstel besloten wordt het besproken hs. aan den Bibliothecaris van het India Office, te Londen, Dr. R. Rost, terug te zenden, onder mededeeling van de resultaten van het daaromtrent ingesteld onderzoek.

Van het lid J. H. Kruijt, Consul-Generaal der Nederlanden

te Djiddah, thans met verlof te 's Gravenhage, is, onder dagteekening van den 14 Mei jl., een schrijven ontvangen van den volgenden inhoud:

"*Aan*
het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor
de Taal, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië
te
's Gravenhage.

WelEdelgeboren Heeren,

"Reeds meermalen is door mij gewezen op het belang van Djiddah, de haven van Mekka, de plaats waar jaarlijks de bedevaartgangers uit alle oorden der Mahomedaansche wereld samenkomen, één der brandpunten van de tegenwoordige Islamitische beweging, voor den wetenschappelijken onderzoeker.

"Te Djiddah, waar gedurende de bedevaart, volgens Burckhardt, een 40 tal verschillende talen gesproken worden, is zoowel voor den verzamelaar als voor den geleerde kostbaar materiaal als 't ware voor 't grijpen en in overvloed, omdat duizenden uit de kust- en binnenlanden van Azië en Afrika er jaarlijks uit godsdienstige of handelsoogmerken voor langeren tijd samenkomen. Het hangt er slechts van af of men tijd en gelegenheid heeft zich met een en ander uitsluitend bezig te houden en of men met de noodige kennis is toegerust, om, al zij het dan ook nog maar aanvankelijk losweg, het bruikbare van het nietbruikbare te onderscheiden.

"In 't bijzonder echter eigent zich Djiddah tot de studie van Oostersche talen en toestanden en meer speciaal van den Islām.

"Het behoeft geen betoog dat Nederland met zijn Koloniën en millioenen Mohammedaansche onderdanen, bij vermeerdering onzer kennis op dit terrein direct en practisch belang heeft. Duizenden dezer onderdanen uit alle oorden des Archipels komen eveneens jaarlijks naar Arabië, en velen doen er de kennis op, die later als leiddraad bij het godsdienstig onderwijs in de Koloniën dient.

"De heer Dr. Snouck Hurgronje uit Leiden, wiens grondige studie en degelijke kennis van de taal des Islāms en den Islām zelven, hem meer dan iemand in staat stelt, dáár met vrucht te werken, heeft zich niet ongeneigd verklaard, tot dit doel voor eenigen tijd naar Djiddah te gaan, en hieromtrent met

den ondergeteekende reeds meermalen van gedachten gewisseld.

„Daartoe zijn echter middelen noodig en hoe ruimer deze zullen voorhanden zijn, des te rijker en degelijker kunnen ook de resultaten van zijnen arbeid wezen.

„Ik veroorloof mij daarom de vrijheid hierop de welwillende aandacht van U, hooggeachte heeren! te vestigen en U in overweging te geven of het niet op den weg ligt van ons Instituut dit streven van den heer Snouck Hurgronje zedelijk en materieel te helpen bevorderen, en ZEd. door eene geldelijke tegemoetkoming, uit de gewone of buitengewone middelen, in staat te stellen, zijne kennis van den Islām met al wat daaraan verwant is grondig en alzijdig uit te breiden.

„Mijnerzijds zal ik dit streven met alle mij ten dienste staande middelen helpen bevorderen en het resultaat zijner onderzoekingen zoo uitgestrekt mogelijk trachten te doen zijn. Het zoude toch zeer te betreuren zijn, wanneer van een uitstekende gelegenheid als deze, die zich niet spoedig andermaal zal voordoen, geen partij werd getrokken. Ik twijfel ook niet of de opoffering zal hier rijke vruchten kunnen afwerpen, die vooral ook het tijdschrift van het Instituut zullen ten goede komen.

„Mocht dit voorstel eene ernstige overweging worden waardig gekeurd, dan zal de heer Snouck Hurgronje zich aangaande de hem eventuëel door het Instituut te geven opdracht nader daarmede kunnen verstaan, terwijl ook ik mij tot het geven van nadere aanwijzingen en inlichtingen, welke ten deze nog mochten nuttig en noodig worden geoordeeld, gaarne ter Uwer beschikking stel.

„Inmiddels heb ik de eer, mij met de meest onderscheidende hoogachting te teekenen

Van Uw WelEdelgeboren
de dienstwillige dienaar,
J. H. KRUIJT,
Consul-Generaal der Nederlanden
te Djiddah, met verlof."

Naar aanleiding dezer missive en van het daarin gedaan voorstel wordt door al de leden van gedachten gewisseld en eenparig het hooge belang eener zending van Dr. Snouck Hurgronje naar Djiddah erkend. Na langdurige beraadslaging wordt eenparig besloten:

1o. zich te wenden tot den Minister van Koloniën met een

uitgewerkt adres, waarin de aard, strekking en belang eener missie naar Djiddah worden ontwikkeld, en met verzoek het voornemen van Dr. Snouck Hurgronje zedelijk en materieel te helpen bevorderen en dien geleerde door eene geldelijke ondersteuning vanwege het Departement van Koloniën in staat te stellen onze kennis van den Islām met al wat daaraan verwant is grondig en alzijdig uit te breiden; en

2o. mocht er onverhoopt vanwege het Departement van Koloniën geene ondersteuning worden verleend, alsdan vanwege het Instituut financiëele hulp te verstrekken en den heer Snouck Hurgronje eene subsidie te verleenen ten laste van de begrooting van het loopend dienstjaar, wordende het minimumbedrag dier subsidie voorts bepaald op *f* 2500, ter kwijting waarvan alsnog de noodige voorstellen zullen worden gedaan".

Door den Voorzitter wordt het volgend schrijven, dd. 25 Maart jl., van het lid K. F. Holle, te Waspada, medegedeeld:

"Uit de gisteren hier ontvangen notulen ontwaar ik, dat Uw Genootschap nadere inlichting van mij verwacht omtrent hetgeen het, naar mijn inzien, zou kunnen doen met betrekking tot de woordenlijsten van de talen en dialecten van Ned.-Indië.

"Mijn doel is geen ander dan eenheid van richting, opdat men elkaar in de hand werke en zóó gezamenlijk het einddoel veel spoediger en beter bereiken zal.

"Uw Genootschap vroeg woordenlijsten in het algemeen, veel zullen die dus van elkander verschillen en naar persoonlijk inzicht zijn ingericht. Hier zal te veel zijn, daar te weinig, en vergelijking en daardoor het verkrijgen van meerdere zekerheid veel moeielijker zijn dan wanneer alle wetenschappelijke inrichtingen die in deze richting werkzaam zijn, zich bedienen van één blanco woordenlijst, die noch te groot noch te klein is en waarvan de woorden met overleg gekozen zijn; waarbij verder eenige wenken worden gegeven omtrent de invulling en wijders ook eenige vragen zijn gesteld (ter plaatse toegelicht door enkele volzinnen) die ook door niet-taalgeleerden zouden kunnen worden beantwoord.

"Zoo'n blanco woordenlijst zond ik Professor Kern met een copij van mijn voorstel aan het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en onderwierp die aan zijn beter inzicht, mij tevens aanbevelende voor het stellen der vragen, om een kort overzicht te krijgen van den bouw van elke taal of dialect.

„Als nu die Geleerde welwillend aan mijn verzoek gehoor geeft, zal niet alleen de blanco-woordenlijst op reeds verkregen Gouvernementsmachtiging worden gedrukt ter Landsdrukkerij te Batavia, maar zouden ook Uw Genootschap, het Aardrijkskundig Genootschap en de Zendelinggenootschappen zich daarbij kunnen aansluiten en trekken (zooals ik mij in mijn brief, dd. 18 Mei 1883 No. 35, uitdrukte) de paarden in één richting, wat voor den goeden gang der zaak niet anders dan wenschelijk kan zijn.

„Ik hoop door het vorenstaande aan Uw verlangen te hebben voldaan.”

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten den heer Holle dank te zeggen voor de gegeven inlichtingen, onder mededeeling, dat het Instituut zijne poging alleszins toejuicht, ook het door hem geleverd concept, waarvan door den Voorzitter met instemming is kennis genomen en bereids door dezen teruggezonden, terwijl echter het Instituut ter voorkoming van misverstand er prijs op stelt te verklaren, dat het in het geheel niet verlangt of verlangd heeft woordenlijsten, maar dat het meer bedoelt het bezit van mededeelingen omtrent talen van den Archipel, meer bepaald vertellingen, volksoverleveringen, verzamelingen van dagelijks voorkomende gezegden, enz., een en ander nader ontwikkeld in de uitgegeven „Vragenreeks”.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

253STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 21 JUNI 1884.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Weitzel (Onder-Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Robidé van der Aa, van Deventer, Matthes, Schlegel, Wilken, Niemann en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heer Bool.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt opgave gedaan van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, waarbij tevens wordt kennis gegeven, dat zijn ontvangen:

1o. eene missive van den particulieren Secretaris van Z. H. Prins Roland Bonaparte, te Saint-Cloud, ten geleide van eene fotografie van een Atchinees;

2o. eene missive van den Minister van Marine, van 15 Mei jl., Lett. A, no. 27, ten geleide van een exemplaar van het Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemagt, 1882—1883, door de zorg van zijn Departement uitgegeven;

3o. eene missive van de Directie van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, te Leiden, houdende aanbieding van de laatst uitgegeven werken dier instelling;

4o. eene missive van de United States Geological Survey, te Washington, dd. Mei jl., ten geleide van het „Second annual report" voor 1880/81.

Plaatsing der ontvangen boekwerken in de bibliotheek, onder dankbetuiging aan de inzenders.

Verder zijn ingekomen:

1o. eene missive van de Directie van de Königliche Gesellschaft der Wissenschaften te Göttingen, waarbij, onder dankbetuiging voor de ontvangst der laatstelijk vanwege het Instituut uitgegeven geschriften, het verzoek wordt gedaan om eenige aangeduide leemten in de toegezonden reeksen der Bijdragen wel te willen aanvullen.

De Secretaris wordt gemachtigd, zoo mogelijk, aan het gedaan verzoek te voldoen.

2o. missives van de Directiën van het Canadian Institute, te Toronto, van 31 Mei jl.; van de Academia Nacional de Ciencias de la Republica Argentina, te Cordoba, van 10 Mei jl. en van de Société de Géographie Commerciale du Hâvre, van 1 Juni jl., allen houdende het verzoek om ruiling van de wederzijdsche uitgaven.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten aan de Directiën der genoemde instellingen te antwoorden, dat haar arbeidsveld te veel verschilt van dat van het Instituut om eenige vrucht van het wederzijdsch letterkundig verkeer te mogen verwachten.

3o. eene missive van den heer E. A. van Ophuysen, te Padang Sidempoean, houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

4o. eene missive van den hoogleeraar Dr. K. Martin, te Leiden, houdende dankbetuiging voor de hem en zijn ambtgenoot Dr. Suringar toegezegde subsidie voor hunne voorgenomen reis naar West-Indië, terwijl zij hopen later eenige bijzonderheden omtrent de uitkomsten van hun onderzoek te kunnen mededeelen.

Voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht de rekening en verantwoording van het financieel beheer van Commissarissen in Indië over het afgeloopen jaar 1883, met daarbij behoorende bijlagen, welke, bereids in de vorige Vergadering ingekomen, om advies is in handen gesteld van den Penningmeester. Deze rapporteert der Vergadering, dat hij met den Secretaris de overgelegde stukken heeft nagezien en in orde bevonden, weswege hij voorstelt ze goed te keuren onder dankbetuiging aan Commissarissen in Indië voor de door hen genomen moeite, en voorts den Secretaris te machtigen bij zijn schrijven aan Commissarissen hun tevens de door hen gevraagde inlichtingen te verstrekken.

Zonder beraadslaging wordt dienovereenkomstig besloten.

Door den Voorzitter wordt medegedeeld dat voldaan is aan de opdracht der vorige Vergadering, en, onder dagteekening van 28 Mei jl., no. 1891, een adres is verzonden aan den Minister van Koloniën ter ondersteuning eener zending van Dr. Snouck Hurgronje naar Djiddah. Het adres, onderteekend door den Voorzitter en Secretaris, luidt als volgt:

„Door den heer J. A. Kruijt, Consul-Generaal der Nederlanden te Djiddah, thans met verlof te 's Gravenhage, werd bij missive dd. 14 Mei jl., de medewerking van het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië ingeroepen in het belang eener missie naar Djiddah, op te dragen aan den heer Dr. C. Snouck Hurgronje, leeraar aan de gemeente-instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden.

„Zoodra het Bestuur van het Koninklijk Instituut kennis heeft gekregen van het door evengenoemden Consul-Generaal, in diens

schrijven aan Z. E. den Minister van Buitenl. Zaken nader ontwikkelde denkbeeld, heeft het begrepen dat het op zijnen weg lag, bedoeld plan als èn uit een wetenschappelijk èn uit een staatkundig oogpunt rijke resultaten belovende, bij Uwe Exc. ten warmste aan te bevelen. Met den heer Kruijt overtuigd van de wenschelijkheid van een te Djiddah in te stellen onderzoek naar de Mohammedaansche toestanden, gelijk die daar waar te nemen zijn, zouden wij het betreuren, indien de thans zich daartoe aanbiedende gelegenheid ongebruikt moest blijven door het ontbreken van den noodigen steun. Ook in de later te onzer kennis gekomene bedenkingen, die Uwe Exc. in Haar antwoord aan den Minister van Buitenl. Zaken tegen bedoelde opdracht heeft geuit, hebben wij geene aanleiding kunnen vinden om onze gunstige meening te wijzigen en wij veroorloven ons mitsdien bij dezen de gronden, waarop die goede verwachtingen steunen, aan Uwe Exc. ter overweging voor te leggen en te trachten de door Uwe Exc. geopperde bezwaren uit den weg te ruimen.

"Het is een door alle deskundigen erkend feit, dat onze kennis van den Islām, die voor het staatkundig en godsdienstig leven zijner belijders van zoo groote beteekenis is, in allerlei opzichten nog gebrekkig mag heeten en aanvulling behoeft. Geldt dit reeds voor den oorsprong en de geschiedenis van dien godsdienst, voor welker studie men in Europa zelf rijke hulpmiddelen vindt, in veel hooger mate is het waar voor de kennis der werking van den Islām als religieuse en politieke macht in onzen tijd. De oorzaken van het bestaan dezer leemte, welke door de talrijkheid van door dilettanten geschreven werken geenszins weggenomen wordt, liggen voor de hand. Europeesche geleerden, die zich met een meer dan oppervlakkige studie van den Islām bezighouden, gevoelen zelden opgewektheid om de ongemakken van een verblijf in het Mohammedaansche Oosten te trotseeren; terwijl de weinige Orientalisten, die het Oosten bereisden, tot nog toe hunne aandacht hoofdzakelijk op andere voorwerpen van studie vestigden en dus over den Islām der werkelijkheid slechts weinige en min betrouwbare gegevens konden verstrekken. Het hooge belang, dat eene grondige kennis van den Islām van het heden heeft en steeds meer verkrijgt voor de meeste Europeesche natiën, en vooral voor zulke, die, gelijk de onze, millioenen Mohammedaansche onderdanen te besturen hebben, zal wel aan geen twijfel onderhevig zijn. Ook is het boven

bedenking verheven dat middelpunten van den Islām als Djiddah, waar godsdienstige en handelsbelangen de geloovigen uit alle oorden der wereld regelmatig doen samenstroomen, den kenner een uitgezocht veld van waarneming aanbieden. Dit laatste geldt niet slechts voor den Islām in het algemeen, maar ook ten opzichte van een bijzonder gedeelte van zijn gebied, zooals de Oost-Indische Archipel.

„Vooreerst toch zijn het de bedevaartgangers, welke over die havenstad hunnen weg naar Mekka nemen, juist degenen die aan den Islām in hun geboorteland steeds nieuw leven ingieten en hem zijne eigenaardige kleur en karakter geven. Velen hunner houden zich korter of langer tijd in Arabië op, om zich op de godgeleerde wetenschappen toe te leggen of leden te worden van mystieke orden en keeren dan naar Oost-Indië terug om daar als leeraars aan pĕsantrèns of soerau's of als wervers voor gezegde broederschappen het uit het Heilige Land medegebrachte zaad uit te strooien. Zoo wordt de Islām in Oost-Indië van Arabië uit als het ware in bepaalde richtingen gestuurd en is het dus van niet weinig belang te weten, wie de richting bepalen en welke middelen hun ten dienste staan; eene wetenschap, die alleen door deskundig onderzoek ter plaatse kan verkregen worden.

„Maar in de tweede plaats biedt zich te Djiddah ook de gelegenheid aan om over den bestaanden toestand in Oost-Indië belangrijke gegevens te verzamelen, die men uit den Archipel zelven nog steeds vergeefs wacht en welker verzameling daar dan ook met meer moeielijkheden gepaard gaat dan men oppervlakkig verwachten zou. Niets is voor de kennis van den Oost-Indischen Islām van meer gewicht dan een juist begrip van aard en omvang van het onderwijs aan de daar bestaande godsdienstscholen. Deze zijn als de brandpunten van den Islām, waarin het vuur van Arabië uit door de bedevaartgangers geregeld wordt onderhouden en aangewakkerd. Oordeelkundig verzamelde, ter juiste kenschetsing dienende gegevens nu over die scholen en over dat onderwijs bezitten wij weinig. In Oost-Indië zelf zou slechts een stelselmatig onderzoek, overal ter plaatse in te stellen door een geleerde die met de dogmatische, mystieke en juridische literatuur van den Islām zeer vertrouwd was, het gewenschte licht kunnen ontsteken. Te Djiddah daarentegen, waar geloovigen uit alle deelen van den Archipel samenkomen, laat zich het wetenswaardigste in korter tijd verzamelen.

Te meer nog, daar juist de bij dat onderwijs in Oost-Indië gebruikte handleidingen meerendeels in Arabië geschreven of verkocht, en de in Oost-Indië meest geachte leeraars van den Islām hier gevormd worden.

„Hij, aan wien het instellen van zoodanig onderzoek zou worden opgedragen, zal twee soorten van kundigheden in zich moeten vereenigen. Van den Islām, zijn wezen, zijne geschiedenis, zijne theologie en rechtsgeleerdheid behoort hij eene zelfstandige studie gemaakt te hebben, om van het waargenomene een bruikbaar verslag te kunnen doen.

„Verder zal hij, om juist te kunnen waarnemen, zich van enkele der vele in zulk eene havenstad gesprokene talen der Mohammedanen moeten kunnen bedienen. Terwijl grondige kennis van het Arabisch eene *conditio sine quâ non* van een vruchtbaar onderzoek mag heeten, zal in het bijzonder met het oog op den Oost-Indischen Archipel, bekendheid met eene of meer der daar gesproken talen, vooral het Maleisch, geeischt kunnen worden.

„Aan deze eischen nu voldoet Dr. Snouck Hurgronje zooals weinig anderen. Van zijne studiën over den Islām heeft hij in zijn academisch proefschrift over de Mekkaansche bedevaart, en in verschillende opstellen in de werken van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, in het tijdschrift „de Indische Gids”, enz., uitstekende proeven gegeven, die zich onderscheiden door helderheid en bondigheid. Een bevoegd beoordeelaar, wiens advies ingewonnen werd, verklaarde dat de heer Snouck Hurgronje een der grondigste kenners van den Islām belooft te worden en reeds vele tot nog toe duistere punten tot klaarheid gebracht heeft. Als beoefenaar van het Arabisch onderscheidde hij zich reeds als student, en wel zóó, dat hem de doctorale graad *met lof* werd toegekend. Na zijne promotie heeft hij deze studie ijverig voortgezet, terwijl hij zich met vrucht ook op de hedendaagsche Arabische spreektaal heeft toegelegd, zoodat hij met den Arabier Amien van Medina, die verleden jaar eenige maanden hier te lande vertoefde, gemakkelijk kon spreken. Van het Maleisch heeft hij voldoende kennis opgedaan om de godsdienstige letterkunde in deze taal zonder moeite te kunnen lezen.

„Vraagt men of dan de kennis van het literarisch Maleisch, benevens eenige vaardigheid in het gebruik der spreektaal

door Dr. Sn. H. hier te lande opgedaan, inderdaad een voldoend middel van verkeer vormt, dan zouden wij antwoorden dat iemand, die van Maleisch reeds studie gemaakt heeft en aan taalstudie van verschillenden aard gewoon is, met goeden wil binnen betrekkelijk korten tijd het hem ontbrekende zal kunnen aanvullen.

„Hiermede is tevens, zoo wij ons niet bedriegen, een der beide hoofdbezwaren, door Uwe Exc. in Haar schrijven aan den Minister van Buitenlandsche Zaken geopperd, weggevallen.

„Ook de tweede door Uwe Exc. geuite bedenking, dat slechts iemand, reeds van vroeger aan den omgang met Inlanders gewoon, met vrucht in bedoelde richting werkzaam zoude kunnen wezen, kunnen wij niet tot de onze maken. Wij zouden meenen, dat zoodanige practische ervaring onmisbaar zoude zijn, wanneer met het voorwerp des onderzoeks persoonlijke belangen der Oost-Indische hadji's verbonden waren; evenzeer wanneer men zich van geheime plannen of samenzweringen tegen het Europeesch gezag op de hoogte wilde stellen.

„Maar het eerste onderstelde geval is niet aanwezig, en in het tweede zoude men mogen twijfelen of een Europeaan, al is hij in den omgang met Inlanders nog zoo ervaren, eenige kans van slagen zoude hebben. De groote hinderpaal, waarop de nu en dan door Europeesche geleerden en ambtenaren aangewende pogingen om juiste gegevens aangaande Mohammedaansche toestanden te verzamelen, veelal zijn afgestuit, bestond — niet in de terughoudendheid der Mohammedanen, maar — in de gewoonlijk slechts zeer vage begrippen, welke die onderzoekers aangaande den Islām bezaten. Bij den grooten omvang der tot eene juiste kennis van dien godsdienst vereischte studiën kan deze omstandigheid niet verwonderen; maar zij is dan ook oorzaak van de onvruchtbaarheid der bedoelde pogingen, die zonder helder besef van het onderscheid tusschen het belangrijke en onbelangrijke, het bekende en onbekende worden ondernomen.

„De weinigen die, met eene grondige kennis van den Islām gewapend, goed wisten wat der moeite van het onderzoeken waardig, wat uit een algemeen oogpunt belangrijk was, hebben zich nooit over terughoudendheid van Mohammedaansche zijde te beklagen gehad. Van hun godsdienstonderwijs en hunne mystieke broederschappen maken de Mohammedanen voor andersdenkenden geenszins een geheim; maar ernstige en ter zake

afdoende antwoorden geven zij slechts op vragen, die van deugdelijke zaakkennis en ernstige belangstelling bij den vrager getuigen. Dr. Sn. H. had zelfs onlangs gelegenheid dit te ondervinden, toen de geleerde Arabier Amien van Medina eenige maanden in ons land doorbracht. Zoodra deze gezien had, dat Dr. Sn. H. in de Mohammedaansche wetenschappen bedreven was, toonde hij zich steeds bereid om, vaak zeer belangrijke, inlichtingen te geven, die men in de literatuur over den Islām vergeefs zoekt. Zoo is dus Dr. Sn. H., ook daargelaten de zuiver wetenschappelijke voorbereiding, niet onbekend met de meer practische wijze om ter zake dienende inlichtingen te verkrijgen. Dat de steun van ons Consulaat te Djiddah aan zijn onderzoek ten zeerste bevorderlijk zoude wezen, behoeft geen betoog.

„Er zal natuurlijk altoos iets afhankelijk blijven van omstandigheden, die men niet vooruit regelen, kan, het zoude dan ook onmogelijk zijn, de voorwerpen van onderzoek tot in de kleinste bijzonderheden vooraf te bepalen. Maar op een zoo in alle opzichten rijk veld, waar in alle richtingen nieuw en onschatbaar materiaal voor de kennis van den tegenwoordigen Islām is op te doen, kan onzes inziens aan de vruchtbaarheid van het voorgestelde onderzoek en aan het hooge belang daarvan voor het Departement van Koloniën geen gegronde twijfel bestaan.

„Het is op grond van een en ander, dat het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië zich de vrijheid veroorlooft Uwer Excellentie's aandacht te vestigen op het hooge belang eener zending van Dr. Snouck Hurgronje naar Djiddah en Uwe Excellentie eerbiedig in overweging te geven het streven van dien geleerde zedelijk en materieel te helpen bevorderen, en hem door eene krachtige ondersteuning vanwege Uw Departement in staat te stellen onze kennis van den Islām met al wat daaraan verwant is grondig en alzijdig uit te breiden.

„Tot het geven van nadere aanwijzingen en inlichtingen, welke ten deze nog mochten nuttig en noodig worden geoordeeld, stelt het Bestuur zich gaarne ter Uwer beschikking.”

Dit adres wordt voor kennisgeving aangenomen, terwijl de daarin behandelde zaak opnieuw een punt van ernstige overweging bij de Bestuurders maakt en er op aangedrongen wordt om wegens het spoedeischende der zaak het antwoord des Ministers niet af te wachten, dat men vreesde dat toch niet alleszins

bevredigend zou zijn. Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt eenparig besloten om, onafhankelijk welk antwoord ook van den Minister van Koloniën wordt ontvangen, reeds nu den Penningmeester te machtigen ter beschikking van den heer Snouck Hurgronje te stellen de som van minstens *f* 2500 en die som voorts te kwijten, zooveel doenlijk, uit de thans aanwezige gewone middelen van het Instituut.

Door den Secretaris wordt herinnerd aan het vroeger genomen besluit, om voor de bewerking van den tweeden druk van de Babad Tanah Djawi aan den heer Meinsma een honorarium toe te kennen; nu die tweede druk gereed is, verzoekt hij het Bestuur den Penningmeester te machtigen het toegezegd bedrag uit te keeren. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Met het oog op de aanzienlijke kosten der bezorging van den tweeden druk der Babad, geeft de Secretaris voorts in overweging aan de exploitatie daarvan, meer bepaald in Indië, meer zorg te wijden. Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten den Penningmeester en Secretaris te machtigen daarvoor het noodige te willen verrichten.

De Voorzitter bespreekt de vertraging der uitgave van het tweede gedeelte van Bock's reisverhaal en zou gaarne zien, dat vanwege de Vergadering een termijn worde vastgesteld, binnen welken die uitgave alsnog behoort te geschieden. Gehoord de inlichtingen, welke het bestuurslid Robidé van der Aa daaromtrent verstrekt, noodigt de Vergadering, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, hem uit het daarheen te leiden, dat tegen de eerstvolgende vergadering van het Bestuur, op den 3n September a. s., de nog overgebleven tekst van het reisverhaal afgedrukt en de inleiding, hetzij geheel of gedeeltelijk, in handen zij van den Secretaris.

Overeenkomstig de door Commissarissen in Indië in hun laatste schrijven gegeven wenk wordt de benoeming van nieuwe leden in Indië besproken. De Secretaris legt der Vergadering eene lijst over van personen, aan wie het lidmaatschap zou kunnen worden aangeboden, althans zoo daartegen vanwege Commissarissen geene bedenking wordt gemaakt.

Na eenige gedachtenwisseling worden al de door den Secretaris

voorgedragen personen tot leden benoemd, behoudens nader overleg met Commissarissen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

254STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 SEPTEMBER 1884.

Tegenwoordig de heeren van Deventer, Robidé van der Aa, Matthes, Humme, Schlegel, Wilken, Niemann, Bool en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heeren Kern, Weitzel en de Groot, de eerste en laatste met kennisgeving.

Bij afwezigheid van den Voorzitter en Ondervoorzitter neemt het Bestuurslid van Deventer, als oudste in jaren, de Voorzittersplaats in, die door den Secretaris de notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering doet voorlezen, welke vervolgens worden goedgekeurd.

De Secretaris doet hierna opgave van de sedert de laatste bijeenkomst ontvangen boekwerken. Voor kennisgeving aangenomen en plaatsing der werken in de bibliotheek.

Worden voorgelezen missives:
1°. van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, en van de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam, houdende dankbetuiging voor de laatstelijk toegezonden geschriften van het Instituut.
Voor kennisgeving aangenomen.

2°. van de Directie van het Musée Guimet, te Lyon, houdende bericht, dat door tusschenkomst van het Ministerie van Openbaar Onderwijs een pakket met geschriften, voor het Instituut bestemd, is verzonden. Na ontvangst er van zal een brief van dankbetuiging worden verzonden.

3o. van de Geographische Gesellschaft von Bern, houdende mededeeling van het programma der werkzaamheden van de op 24, 25 en 26 Augustus 1884 te houden vijfde Jahresversammlung des Verbandes der Schweizerischen Geographischen Gesellschaft.

Voor kennisgeving aangenomen.

4o. van de Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie, verzoekende de voor haar bestemde geschriften en brieven te zenden aan haar adres te Weimar (Thüringen).

Hiervan is bereids aanteekening gehouden.

De tijdelijke Voorzitter deelt vervolgens het overlijden mede:

1o. van Z. K. H. Prins Alexander der Nederlanden, Prins van Oranje, Donateur van het Instituut, en

2o. van de leden mr. G. Th. H. Henny en H. T. Krabbe, beiden te 's Gravenhage;

3o. terwijl ontvangen zijn missives van de heeren P. A. L. E. van Dijk, te Si-lindoeng (Bataklanden), R. Arendsen de Wolff en J. F. F. Moet, te 's Gravenhage, en J. W. van der Kaay, te Leiden, de eerste berichtende de aanvaarding van het aangeboden lidmaatschap, de drie laatste verzoekende met het einde van het jaar hunne namen van de ledenlijst te willen afvoeren.

Voor kennisgeving aangenomen, terwijl nog aangeteekend wordt dat bericht is ontvangen van het lid L. K. Harmsen, dat zijne tegenwoordige woonplaats Leiden (Aloëlaan) is.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht de jaarlijksche afrekening van de ontvangsten uit den verkoop der uitgaven van het Instituut over 1883; de door den uitgever Mart. Nijhoff daaromtrent ingediende stukken zijn door hem met den Penningmeester onderzocht en in orde bevonden. waarom hij voorstelt de ingediende rekening en verantwoording goed te keuren, sluitende met een saldo van *f* 482.87.

Dienovereenkomstig wordt besloten, met machtiging aan den Penningmeester over gemeld bedrag te doen beschikken.

Werd bij dezerzijdsche missive, dd. 28 Mei ll. no. 1891, aan den Minister van Koloniën in overweging gegeven aan Dr. C. Snouck Hurgronje van Regeeringswege eene zending naar Djiddah op te dragen, van dien Bewindsman is ontvangen een schrijven dd. 28 Juni jl., Litt. A3, no. 37, waarin wordt te kennen

gegeven, dat de overweging van de ter zake ontwikkelde beschouwingen den Minister niet hebben kunnen terugbrengen van de meening dat de practische resultaten van eene dergelijke zending te veel in het onzekere liggen en dat er dus geen voldoende aanleiding bestaat om de daaraan verbonden kosten ten laste van de Indische Begrooting te brengen. Ook al wordt aangenomen dat Dr. Snouck Hurgronje de eigenschappen bezit noodig voor het instellen van onderzoekingen als hier bedoeld, dan acht de Minister het nog aan twijfel onderhevig of hetgeen door het Bestuur van het Instituut als hoofddoel der zending wordt voorgesteld — namelijk het verkrijgen van ruime inlichtingen nopens hetgeen op de priesterscholen in Nederlandsch-Indië wordt geleerd — door een verblijf gedurende eenigen tijd te Djiddah zal worden bereikt. Mocht het intusschen met de bedoeling des Bestuurs overeenkomen, dat van Regeeringswege worde *bijgedragen* in de kosten eener eventueele zending van Dr. Snouck Hurgronje, dan zou tegen zoodanige ondersteuning minder bezwaar behoeven te bestaan: in welk geval een bedrag van *f* 1500 voor dat doel zal kunnen worden beschikbaar gesteld.

De Secretaris deelt mede, dat aanstonds na ontvangst dezer ministerieële missive vanwege het Bestuur daarop is geantwoord bij schrijven van 5 Juli jl. nº. 1892, waarin is te kennen gegeven, dat het Bestuur, de gronden eerbiedigende, die den Minister hebben bewogen niet te treden in het gedane voorstel, meent zich te moeten onthouden van eene nadere uiteenzetting van het hooge belang van de zending van dr. Snouck Hurgronje. Waar echter het Bestuur uitvoering moet geven aan het besluit om vanwege het Instituut bedoelde missie te steunen, neemt het gaarne 's Ministers aanbod aan om ook van Regeeringswege in de kosten dier zending bij te dragen. Onder dankbetuiging voor 's Ministers welwillendheid om voor gemeld doel *f* 1500 beschikbaar te stellen, neemt het Bestuur de vrijheid de vraag te richten, op welk tijdstip en op welke wijze het Instituut over die Regeeringssubsidie zal kunnen beschikken.

In antwoord op deze missive heeft de Minister van Koloniën bij schrijven van den 12en Juli jl. Litt. A³, nº. 18 medegedeeld, dat dadelijk na de vaststelling van de Indische begrooting voor dit jaar het noodige aan den Koning zal worden voorgesteld betreffende de subsidieëring van Regeeringswege van meergemelde missie, en dat, zoodra 's Konings goedkeuring verkregen is, een bevelschrift voor het geheele bedrag van het

subsidie op den Betaalmeester hier ter stede aan den Secretaris van het Instituut zal worden toegezonden.

De Secretaris deelt mede dat gemeld bevelschrift bereids door hem is ontvangen, en, na onderteekening door den Voorzitter, Secretaris en Penningmeester van het Instituut, door den laatstgenoemde aan den Betaalmeester is aangeboden, terwijl, namens den afwezigen Penningmeester, de Secretaris eindelijk bericht dat het bedrag der subsidie ad *f* 1500 is geind.

Een en ander wordt voor kennisgeving aangenomen, alsmede een schrijven van den heer Snouck Hurgonje, houdende dankbetuiging voor de betoonde sympathie en toegezegde ondersteuning, onder mededeeling wijders dat van zijne zijde niets onbeproefd zal blijven om zijn verblijf in Arabië vruchtbaar te maken in wetenschappelijke resultaten, van welke, naar hij hoopt, eenmaal de Bijdragen van het Instituut een blijvend getuigenis zullen geven.

De Secretaris herinnert de Vergadering, dat door den voormaligen Minister van Koloniën, F. G. van Bloemen Waanders, aan den heer K. F. van Delden Laërne werd opgedragen een onderzoek in te stellen naar den toestand van de koffiecultuur in Brazilië. Genoemde heer, sedert eenigen tijd van zijne missie in Brazilië teruggekeerd, heeft dezer dagen de uitkomsten van zijn onderzoek in een uitvoerig rapport aan den Minister aangeboden. Bij schrijven van den 19en Juli jl, no. 2481, werd namens dien Minister medegedeeld, dat Zijne Excellentie genegen is om bedoeld rapport aan het Instituut ter openbaarmaking af te staan, wanneer aan zijn Departement de bevoegdheid zou worden gegeven om over 150 exemplaren tegen betaling te beschikken, en wanneer het rapport tegen een billijken prijs voor het publiek verkrijgbaar zou worden gesteld.

Daar het den Minister aangenaam was spoedig te vernemen of het Instituut op deze voorwaarden de uitgaaf van het rapport op zich zou willen nemen, heeft de Voorzitter, in overleg met den Secretaris en met het oog op het hooge belang der zaak zelve, gemeend aanstonds den Minister te moeten antwoorden, dat de voorwaarden, ons voor het afstaan van het verslag gesteld, gaarne worden aangenomen. Dientengevolge is door tusschenkomst des heeren van Delden bedoeld verslag met daarbij behoorende kaarten aanstonds in handen van den Secretaris gesteld, die onverwijld met den druk daarvan een aanvang

heeft doen maken, met dien verstande echter, dat, ter vermindering der kosten van uitgaaf, het rapport allereerst zal worden opgenomen in een afzonderlijk deel der Bijdragen van het Instituut, terwijl afzonderlijke afdrukken daarvan voor den handel zullen worden gereed gemaakt.

Namens den Voorzitter, die wegens ambtsbezigheden verhinderd is ter vergadering te komen, verzoekt de Secretaris de goedkeuring der Vergadering voor hunne handelingen. Na eenige beraadslaging verklaart de Vergadering zich daarmede te vereenigen.

Met betrekking tot hetzelfde onderwerp is tevens een schrijven ingekomen van den heer K. F. van Delden, dd. 1 Sept. jl., houdende verzoek dat het Instituut besluite, nevens de Hollandsche uitgave van zijn rapport, ook de vertaling en uitgave daarvan in de Fransche taal te doen bezorgen.

Na gedachtenwisseling wordt besloten den heer van Delden te berichten, dat het geenszins op den weg van het Instituut ligt de zorg en tevens de verantwoordelijkheid van eene vertaling van zijn rapport op zich te nemen, tot het bezorgen waarvan bovendien de particuliere industrie wel bereid zal worden bevonden met het oog vooral op de gestelde voorwaarden. Zijnerzijds maakt het Bestuur geen bezwaar verlof te geven tot eene eventueele vertaling van het rapport in de Fransche taal, waarvan de uitgave evenwel zal behooren te geschieden nadat het in het Nederlandsch zal zijn in het licht gegeven.

Ter tafel wordt gebracht eene door den heer J. A. van den Broek, te Delft, verspreide circulaire betreffende eene door hem te vervaardigen verzameling van Javaansche brieven. Gesteld in handen van den Secretaris om, zoo mogelijk, in de Bijdragen daarop de aandacht vestigen.

Van het medelid, Dr. D. W. Horst, te Kroë, is een schrijven ontvangen betreffende Javaansche inscriptiën door den Heer Humme verklaard, en opgenomen in het achtste deel der Bijdragen, 1e stuk, blz. 1 en vg.

In handen gesteld van den heer Humme, om daarvan dat gebruik te maken als hij oorbaar zal achten.

De Secretaris deelt mede, dat hem door den heer Robidé

van der Aa is ter hand gesteld het vervolg en slot van het handschrift bevattende het reisverhaal des heeren C. Bock, waarvan bereids het 1 gedeelte is in het licht verschenen. Daar het door hem onverwijld ter drukkerij is gebracht geworden, bestaat er hoop dat de uitgave er van wellicht nog dit jaar zal geschieden.

Wat den druk betreft van de slotaflevering van het 8e deel der Bijdragen, wordt medegedeeld, dat de twee daarin op te nemen opstellen bijna zijn afgedrukt, terwijl, staande de Vergadering, de heer Schlegel verzoekt alsnog daarin op te nemen een tweetal bijdragen van zijne hand, en wel: 1o. over eene Chineesche begrafenis en huwelijksonderneming en 2o. „Altindische Fabelen in Germanischem und Chinesischem gewande.” Dienovereenkomstig wordt besloten.

Tot nieuwe leden worden voorgesteld en aangenomen de heeren Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum, te 's Gravenhage, en Dr. J. L. A. Brandes, Ambtenaar voor de inlandsche talen, te Batavia.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den tijdelijken Voorzitter gesloten.

255STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 OCTOBER 1884.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Weitzel (Onder-Voorzitter), van Deventer, Humme, Matthes, Bool, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren de Groot, Niemann, Robidé van der Aa en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Naar aanleiding van het daarin aangeteekende omtrent de

vertaling van het rapport des heeren K. F. van Delden Laërne over de koffiecultuur in Brazilië, wordt de vraag geopperd of het Bestuur van het Instituut wel recht heeft, zonder voorafgaande machtiging van den Minister van Koloniën, verlof te geven tot het vertalen van bedoeld rapport. Daarop wordt geantwoord, dat het rapport door den Minister van Koloniën aan het Instituut ter openbaarmaking is afgestaan, zoodat het bij eventueele uitgave zijnerzijds geacht kan worden daarover ook de vrije beschikking te hebben.

De Secretaris deelt mede met welke werken de bibliotheek sedert de vorige bijeenkomst vermeerderd is geworden.

Voor kennisgeving aangenomen en plaatsing der boeken in de bibliotheek.

Zijn ingekomen missives:

1o. van den heer Capt. R. C. Temple, Bengal Staff Corps Magistrate Ambala, Panjab, India, ten geleide van eenige prospectussen en de eerste aflevering van een door hem uit te geven werk, getiteld: A Dictionary of Hindustani Proverbs, by the late S. W. Fallon, edited and revised by R. C. Temple," en wel naar aanleiding van hetgeen omtrent spreekwoorden, enz., vermeld is geworden op blz. 236—238 van de "Actes du sixième Congrès international des Orientalistes à Leide."

Voor kennisgeving aangenomen.

2o. van Dr. Ackermann, namens het Verein für Naturkunde te Cassel, dankzeggende voor de toezending der Bijdragen, deel 8, stuk 1, met verzoek, dat, daar men van de verzameling slechts bezit deel 5, 1e stuk, de bestaande leemte alsnog moge worden aangevuld.

Den Secretaris wordt opgedragen, zooveel doenlijk, aan het verzoek te voldoen.

3o. van de Directie van de United States Geological Survey, te Washington, D. C., verzoekende de voor die instelling bestemde Werken of Bijdragen te zenden door tusschenkomst van de agenten van de Smithsoniann Institution te Londen, Leipzig of Parijs, of wel aan het bureau voor internationale ruilingen in Nederland.

Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

4o. van de firma G. Kolff & Co., te Batavia, houdende aankondiging van de uitgave van eene Maleische Courant, Dinihari, onder redactie van Arnold Snackeij.

Voor kennisgeving aangenomen.

5o. van de Redactie van den Rijks- en Residentie-Almanak voor het Koninkrijk der Nederlanden, houdende verzoek de daarin op te nemen opgave betreffende het Instituut te willen nazien, zoo noodig te verbeteren, en daarna aan haar terug te zenden.

Door den Secretaris is bereids aan dit verzoek voldaan.

6o. van het buitenlandsch lid Prof. Enrico H. Giglioli, te Firenze, houdende dankbetuiging voor de toezending van het laatstelijk verschenen 2e stuk van deel VIII, 4e reeks der Bijdragen, met verzoek hem wel te willen mededeelen, of de buitenlandsche leden de uitgaven van het Instituut ontvangen, in welk geval hij zich aanbevolen houdt voor den ontvangst van het eerste stuk van het 8e deel en van de verder vanwege het Instituut uit te geven werken.

Wordt besloten den Secretaris te machtigen den heer Giglioli, onder mededeeling dat ook de buitenlandsche leden recht hebben op een exemplaar der werken van het Instituut, tevens niet enkel 't door hem gevraagde 1e stuk van het 8e deel der Bijdragen toe te zenden, doch ook een exemplaar aan te bieden van het door wijlen het medelid van Musschenbroek uitgegeven Dagboek van Bernstein's laatste reis van Ternate naar Nieuw-Guinea, Salawati en Batanta.

7o. van Mevrouw de weduwe G. Pels Rijcken, geb. Lenting, te Arnhem, houdende bericht van het overlijden op 5 Oct. jl. van haren echtgenoot, Mr. F. M. C. Pels Rijcken, Oud-Lid in den Raad van N. I., Oud-Burgemeester van de gemeente Arnhem.

Wordt besloten aan de Weduwe een brief van rouwbeklag te zenden.

8o. van de heeren H. Joh. Smid, Dennenoord, te Laren, N. Holland, en C. J. Leendertz, te Leiden, beiden houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut. Voor kennisgeving aangenomen.

9o. van den heer Verploegh, kapitein der infanterie, houdende bericht, dat hij, ten gevolge zijner overplaatsing van 's Hage naar Deventer, met 1o. Januari a. s. wenscht op te houden lid te zijn van het Instituut. Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

Ter tafel worden gebracht eenige reglementen, prospectussen en andere stukken betreffende de aanstaande Internationale tentoonstelling te Antwerpen in 1885, vanwege de Nederlandsche Hoofdcommissie te 's Gravenhage toegezonden.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten geen deel te nemen aan de genoemde tentoonstelling, wordende de stukken voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris brengt ter tafel een schrijven van het medelid, den hoogleeraar mr. P. A. van der Lith, te Leiden, waarbij hij, onder mededeeling dat de heer Dr. Snouck Hurgronje hem volmacht heeft gegeven tot het ontvangen van zijn tractement en van de hem voor zijne missie naar Djiddah toegekende subsidie, verzoekt hem wel te berichten, wanneer er gelden voor dat doel beschikbaar komen, en of het, ter inning daarvan, noodig zal zijn, de volmacht, hetzij in originali, hetzij in afschrift, aan het Bestuur te doen toekomen.

De Voorzitter geeft hieromtrent eenige inlichtingen, onder overlegging van een schrijven van den heer Snouck Hurgronje, waaruit voldoende blijkt, dat aan den hoogleeraar van der Lith bedoelde volmacht is verstrekt, weshalve, overeenkomstig zijn voorstel, besloten wordt geen bezwaar te maken tegen de eventueele uitbetaling van de toegekende subsidie, mits uit de door den heer van der Lith af te geven kwitantie duidelijk blijke, dat hij daartoe door den heer Snouck Hurgronje gemachtigd is.

De Voorzitter doet der Vergadering eenige mededeelingen omtrent de inhoud en de waarde van een drietal door hem ontvangen inscriptiën van Java van zeer oude dagteekening, zoo zij al niet onder de oudste behooren geteld te worden. Gaarne zou hij ze met toelichtenden tekst in de Bijdragen wenschen uit te geven, terwijl hij machtiging vraagt van één der inscriptiën een facsimilé te doen vervaardigen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Onder mededeeling dat het 3e en laatste stuk van deel VIII der Bijdragen bereids het licht heeft gezien, terwijl weldra het IXe uitgegeven zal worden, bevattende het uitvoerig rapport des heeren van Delden Laërne over de koffiecultuur in Brazilië, stelt de Secretaris voor dat, te beginnen met het volgend jaar, de Bijdragen meer geregeld verschijnen, met dien verstande, dat het tijdschrift voortaan óm de drie maanden, en wel in Januari, April, Juli en October worde uitgegeven, telkens in afleveringen van minstens 8 vellen druks in 8º.

De Vergadering vereenigt zich eenparig met dit voorstel, terwijl onderscheidene leden den Secretaris hunne medewerking toezeggen ter bereiking van het door hem beoogde doel.

Tot nieuwe leden worden voorgesteld en aangenomen de heeren K. F. van Delden Laërne, te 's Gravenhage, en Dr. H. Breitenstein, Officier van gezondheid in N. I., thans met verlof, te Weenen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

256STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 15 NOVEMBER 1884.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Robidé van der Aa, van Deventer, Humme, Matthes, Niemann, Bool, Schlegel, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de Onder-Voorzitter Weitzel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet opgave van de sedert de vorige bijeenkomst ontvangen boekwerken, waarbij tevens de aandacht wordt gevestigd op:

1o. een volledig exemplaar van de Verzameling van Consulaire en andere verslagen en berichten betreffende nijverheid, handel en scheepvaart, door de welwillendheid van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid aan het Instituut afgestaan onder geleide van een schrijven, dd. 21 October jl., no. 30, afd. Handel en Nijverheid;

2o. een exemplaar van de tot heden voltooide, doch nog niet uitgegeven bladen van den Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, samengesteld door de heeren Kapiteins van het N. I. leger J. W. Stemfoort en J. J. ten Siethoff en in steendruk gebracht aan de Topografische inrichting te 's Gravenhage, namens den Minister van Oorlog aangeboden door den Directeur dier Instelling bij schrijven van 13 November jl. no. 220 R.;

3o. een exemplaar van het Soendaneesch-Hollandsch woordenboek, aangeboden door den Schrijver, den heer S. Coolsma, te Rotterdam, bij schrijven van 27 Oct. jl. en

4o. een handschrift bevattende een Maleisch-Hollandsch woordenboek, vermoedelijk van Ds. Leidekker, benevens eene verzameling van handschriftelijke aanteekeningen, meest van taalkundigen aard, van wijlen P. P. Roorda van Eysinga, namens de Rotterdamsche Zendingsvereeniging aangeboden door haren director, S. Coolsma, onder geleide eener missive van 6 Nov. jl.

Voor de geschenken, sub 1—4 vermeld, wordt besloten den bijzonderen dank van het Instituut te betuigen.

De Secretaris brengt voorts ter tafel een mede van den heer Coolsma ontvangen opstel over de „herhaling met verandering van klinkers in het Soendaneesch”. In handen gesteld van den heer Niemann, ten einde den Secretaris te dienen van bericht in hoever het geschikt is ter opname in de Bijdragen, terwijl de Secretaris gemachtigd wordt bij eventueel gunstig advies aan het stuk alsnog eene plaats te verleenen in de eerstvolgende Januari-afl. van gemeld tijdschrift.

Verder wordt medegedeeld, dat nog ontvangen zijn missives:

1o. van de Redactie van den Staatsalmanak, houdende toezending van eenige opgaven betreffende het Instituut, met verzoek om die na te gaan en, zoo noodig, te wijzigen. Bereids is aan dit verzoek door den Secretaris voldaan.

2°. van de Smithsonian Institution, te Washington, houdende dankbetuiging voor de toegezonden werken.

Voor kennisgeving aangenomen.

3°. van de Directie van de Mittelschweizerische Geographisch-Commercielle Gesellschaft, te Aarau, houdende verzoek om wederzijdsche ruiling van uitgaven. Afwijzend beschikt met het oog op het verschil van den werkkring van het Instituut.

4°. van de heeren O. J. H. Graaf van Limburg Stirum, te 's Gravenhage en Dr. H. Breitenstein, Officier van gezondheid in N. I., thans met verlof, te Weenen, houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap.

5°. van de heeren Dr. Banduin, gep. Dir. Officier van gezondheid 1e klasse te 's Gravenhage, Mr. E. A. van Emden te Breda, D. Cordes te Amsterdam, verzoekende van de ledenlijst te worden afgevoerd.

6°. van den heer Mr. L. Serrurier, te Leiden, houdende mededeeling om te beginnen met het jaar 1885 zijn lidmaatschap over te schrijven ten name van 's Rijks Ethnographisch Museum.

Van den inhoud der missives, sub 4—6 vermeld, zal aanteekening worden gehouden.

Op voorstel van het medelid Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford wordt met algemeene stemmen tot lid van het Instituut benoemd de heer W. van Hasselt, Directeur der 3e afdeeling van het Meteorologisch Instituut te Amsterdam (Plantage, Kerklaan 39c).

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den heer W. N. du Rieu, Bibliothecaris der Bibliotheek van de Rijks-universiteit te Leiden, waaruit blijkt, dat ten behoeve van een oud O. I. ambtenaar, wijlen mr. C. P. K. Winckel, in de bibliotheek te Carlsruhe een afschrift is gemaakt van een onuitgegeven journaal, bevattende een stuk van Anthony van Bronckhorst en journaal uit 1646 uit Tayouan: welk afschrift men bereid is aan het Instituut af te staan tegen betaling van de kosten van het afschrijven en collationeeren, die ongeveer *f* 40 à *f* 50 bedragen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, besloten het voorstel des heeren du Rieu aan te nemen, en, na ontvangst van het bewuste afschrift,

te onderzoeken, in hoever het voor eene uitgave kan in aanmerking komen.

Bij missive van den Minister van Koloniën van den 8en November jl., Kabinet, letter Z. 21, wordt een schrijven toegezonden van den heer H. N. Corke, te Maidstone, in Kent (Engeland), waarbij door het Departement van Koloniën voor eene som van hoogstens £ 40 te woop wordt aangeboden eene collectie van op koper geschilderde portretten van de Gouverneurs-generaal van Nederlandsch-Indië in het tijdvak 1601 t/m 1737, ten getale van 23. Het jaartal van aanvang moet negen jaren later gesteld worden, daar de eerste Gouverneur-generaal van N.-I. (Pieter Both) pas in 1810 optrad. Over het tijdvak van 1610 t/m 1737 vindt men dan ook juist 23 Gouverneurs-generaal, indien Jan Pietersz. Coen, die op twee verschillende tijdstippen (namelijk van 1619 t/m 1623 en van 1627 t/m 1629) Landvoogd was, slechts eenmaal wordt medegeteld.

Den voormelde 23 portretten, alle op kleine schaal (18 × 16 inches, of 45 × 40 centimeters) geschilderd, zijn waarschijnlijk gekopieerd naar die welke behooren tot de verzameling levensgroote portretten van Gouverneurs- en Commissarissen-generaal in het Paleis te Weltevreden (Batavia). Van al de tot die verzameling behoorende portretten is een stel kopiën op kleine schaal aanwezig in het Paleis te Buitenzorg, en een tweede stel bij het Departement van Koloniën (zie de lijst op blz. 26/27 van deel III van den Catalogus der afdeeling Nederlandsche koloniën op de ten vorige jare te Amsterdam gehouden tentoonstelling.)

Daarenboven bevindt zich in het nieuwe Rijksmuseum te Amsterdam een stel kleine portretten van Gouverneurs-generaal uit het tijdvak 1610 t/m 1780. Voor de Nederlandsche Regeering bestaat dus geen aanleiding om de door den heer Corke aangeboden portretten te koopen.

Alvorens echter zijn aanbod af te wijzen, heeft de Minister van Koloniën gemeend het Instituutsbestuur daarmede in kennis te moeten stellen, omdat het zou kunnen zijn dat het Instituut met den heer Corke in onderhandeling wenschte te treden of eene andere instelling of particulier persoon hier te lande weet die van deze bijzondere aanbieding zou willen gebruik maken. Mocht dit niet het geval zijn, dan zal de Minister den brief van den heer Corke gaarne terugontvangen.

Met belangstelling wordt van deze aanbieding kennis genomen en daarover van gedachten gewisseld. Eenparig echter is de Vergadering van oordeel dat het geen aanbeveling verdient de portrettenverzameling voor het Instituut aan te koopen, weswege wordt besloten den Minister dank te zeggen voor zijne mededeeling, onder terugzending tevens van den brief des heeren Corke.

Door den Secretaris wordt der Vergadering mededeeling gedaan van een door hem ontvangen schrijven van het medelid, Dr. W. Horst, uit Kroë, waarin deze hem bericht onder kruisband met de mail verzonden te hebben een met Javaansch schrift beschreven koperen plaat, afkomstig uit de marga Soekan en hem toevertrouwd door Iyahga gelar Djatja Melya van Kedameyan (marga Goekan). Dr. Horst deelt tevens mede, dat de eigenaar der plaat niets aangaande den vermoedelijken inhoud wist mede te deelen, dan alleen dat hij het stuk geerfd had van zijne voorouders, die ook een zilveren beschreven plaat bezeten hebben, die evenwel gestolen moet zijn.

Ons medelid noodigt den Secretaris uit nogmaals een van de Bestuursleden te verzoeken de plaat te ontcijferen en den inhoud in de Bijdragen te vermelden, terwijl de plaat zelve, na gemaakt gebruik, gaarne zou worden terugontvangen.

De Secretaris deelt mede, dat hij het stuk nog niet ontvangen heeft, doch verzoekt machtiging het, na ontvangst, onverwijld in handen te stellen van het medelid Humme om bericht en raad. Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris brengt nog ter tafel een schrijven des heeren Campen, van Samarang, houdende: 1°. dankbetuiging voor de opname van zijne opstellen over de Alfoeren in de Bijdragen, waarwan hij de afdrukken in goede orde had ontvangen, terwijl hij verzoekt eene lijst van errata bij gelegenheid in het tijdschrift te plaatsen; 2°. eenige aanwijzingen omtrent het nog te drukken opstel over Toebaroe, benevens eene mededeeling, dat zijne bijdrage over Kau met kaart is opgezonden naar het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, terwijl de door het Instituut gevraagde kaart van Halemahera reeds geruimen tijd ter uitgave is gezonden aan de Société Académique Indo-Chinoise: aan welk genootschap echter geschreven is, dat, zoo het die kaart niet spoedig kon uitgeven, het aan het Instituut moet worden opgezonden.

Van een en ander wordt door de Vergadering met belangstelling kennis genomen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Commissarissen, dd. 10 September 1884, waarbij zij 1°. aanbieden een secundawissel, groot ƒ 739.13 Nederl. Courant, welk bedrag omvat de sedert ingekomen contributiën, benevens de gouvernementssubsidie tot en met de maand Augustus jl.; 2°. berichten onder kruisband te hebben verzonden een Maleische legende „Soetan Manangkerang”, getranscribeerd en van aanteekeningen voorzien door den heer J. L. van der Toorn, die verzoekt dat het stuk door het Instituut worde uitgegeven; 3°. mededeelen dat het lid Ravenswaay voor het lidmaatschap heeft bedankt; dat door de firma G. Kolff & C°. een Maleisch blad, de „Dinihari” wordt uitgegeven onder redactie van den heer Arnold Snackey, waarvan een exemplaar aan het Instituut tegen ruil van zijne werken zal worden afgestaan; terwijl eindelijk de Generale staf te Batavia zich aanbevolen houdt voor den ontvangst van een exemplaar van de feestgaven van het Instituut.

Na de voorlezing van dezen brief van Commissarissen doet de Secretaris nog mededeeling van een gelijktijdig daarmede door hem ontvangen particulier schrijven van den heer van Hasselt, waarin deze Commissaris hem eenige wenken geeft omtrent de bevordering der belangen van het Instituut in Indië.

Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt de Secretaris gemachtigd Commissarissen opnieuw den dank van het Bestuur aan te bieden voor hunne goede zorgen, met beantwoording tevens van de verschillende in hun schrijven voorkomende mededeelingen. Tevens wordt besloten het stuk des heeren van der Toorn in handen te stellen van de heeren Niemann en Wilken, ten einde daaromtrent der Vergadering te dienen van bericht en raad.

Nog wordt ter tafel gebracht een schrijven van de firma G. Kolff en C°., te Batavia, houdende aanbeveling van haar Maleische Courant „Dinihari” tot het bekend maken van de Javaansche en Maleische werken, door het Instituut uitgegeven, terwijl de Redactie zich bereid verklaart die werken te bespreken, wanneer hem een exemplaar daarvan wordt toegezonden, en wel door tusschenkomst van het Bestelhuis voor den boekhandel te Amsterdam. Tevens doet genoemde firma opmerken, dat de uitgaven van het Instituut in Indië meer debiet zouden

hebben, wanneer de exploitate daarvan aan een aldaar gevestigden boekhandelaar werd opgedragen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt de Secretaris gemachtigd van de door het Instituut uitgegeven en verder uit te geven linguistische werken een exemplaar aan de firma Kolff te zenden, en haar tevens mede te deelen, dat omtrent de exploitatie der Instituutswerken in Indië met den uitgever M. Nijhoff zal worden in overleg getreden.

Naar aanleiding van het schrijven der firma Kolff & Co. wordt vervolgens de exploitatie der Instituutswerken door den heer Nijhoff uitvoerig door de Vergadering besproken en is zij eenparig van oordeel, dat die exploitatie zoowel hier te lande als in Indië zeer veel te wenschen overlaat. Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt besloten den Secretaris te machtigen bij den heer Nijhoff daaromtrent inlichtingen te vragen en hem tevens met nadruk eene krachtige exploitatie onzer werken aan te bevelen.

Overeenkomstig de vierde alinea van art. 4 van het Huishoudelijk Reglement wordt door den Penningmeester aangeboden de begrooting voor het volgend dienstjaar 1885. In handen gesteld van den Secretaris ter rondzending bij het Bestuur.

Door den Penningmeester wordt gevraagd, of de opvatting juist is, dat aan Dr. Snouck Hurgronje moet worden uitbetaald een bedrag van ƒ4000, zijnde ƒ2500 als bijdrage vanwege het Instituut en ƒ1500 de door het Ministerie van Koloniën verstrekte subsidie. In toestemmenden zin beantwoord.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË OVER 1884.

Mijne Heeren!

Den 13 April 1872 tot Secretaris van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië benoemd, zie ik mij thans geroepen voor de twaalfde maal, namens het Bestuur, verslag uit te brengen van den staat en de werkzaamheden dezer wetenschappelijke instelling. Waar ik derhalve in het afgeloopen jaar het koperen feest van de vervulling van het Secretariaat in uw midden mocht herdenken, zult Gij het zeker, ik houd er mij van overtuigd, in mij billijken, zoo niet alleszins verklaarbaar achten, dat ik ditmaal de gelegenheid gaarne aangrijp om een blik in het verleden te werpen en het met ons heden te vergelijken.

Is het Instituut in het afgeloopen tijdperk in bloei toegenomen? Is het met klimmende toewijding en met eere werkzaam gebleven op het veld van wetenschap, dat het zich ter bearbeiding heeft uitgekozen? Zijn er wenschen waaraan kan en moet worden tegemoetgekomen? eischen, die in billijkheid kunnen worden gesteld en waaraan behoort voldaan te worden? ziedaar een drietal vragen, die als van zelf zich aan ons opdringen.

Omtrent de eerste vraag kunnen wij kort zijn. Waar cijfers en feiten spreken, zijn redeneeringen overbodig. De naamlijst onzer leden, 1 Juli 1872 opgemaakt, ter hand nemend, blijkt ons dat toen hun getal bedroeg 242, waarvan in Nederland 6 donateurs en 107 gewone leden, en in de koloniën 129

gewone leden, terwijl er 12 buitenlandsche leden waren; eereleden of correspondeerende leden hadden wij toen nog niet. De opgave, die wij U onlangs tegelijk met het 10e dl., 1e stuk, van ons tijdschrift aanboden, wijst het cijfer aan van 346 contribueerende leden, waarvan in Nederland 7 donateurs, 4 contribueerende instellingen en 231 gewone leden en in de overzeesche bezittingen en koloniën 104 gewone leden: een toeneming derhalve van het ledental met 40 pCt. Alleen het cijfer onzer Indische leden ging eenigermate terug: een feit, daaruit te verklaren, dat men in de laatste jaren zeer spaarzaam is geweest met belangstellenden in Indië uit te noodigen het lidmaatschap onzer instelling te aanvaarden. In 't afgeloopen jaar echter heeft men getracht dit onwillekeurig gepleegd verzuim te herstellen, en, naar wij mogen verwachten, zal het cijfer van 129, dat wij in het jaar 1872 voor onze Indische leden mochten boeken, weder worden bereikt, zoo niet overschreden: 't geen niet het geval behoeft te zijn met onze buitenlandsche leden: in 1872 slechts 12; thans echter 29. Bovendien hebben wij, overeenkomstig de artt. 4 en 5 van het in 1876 gewijzigd Reglement, gebruik gemaakt van onze bevoegdheid om correspondeerende leden aan ons te verbinden, wier getal thans 4 bedraagt, terwijl het ons een voorrecht was en is aan het hoofd onzer ledenlijst dusver als ons eenig Eerelid te plaatsen den naam van den hoogleeraar Dr. P. J. Veth, die ingevolge de voorschriften der Wet op het Hooger Onderwijs als septuagenarius eerlang zijn leerstoel aan de Leidsche Rijksuniversiteit zal moeten verlaten, doch wiens onvermoeide, veertigjarige en algemeen zoozeer gewaardeerde werkzaamheid op het gebied der Oostersche land- en volkenkunde ons ten waarborg strekt, dat ook zijn levensavond — wij wenschen hem een langdurigen en gelukkigen toe — in meer dan één opzicht voor de Indologische wetenschap vruchtbaar zal zijn.

Helaas! waar het toenemend ledental ons herinnert aan de stoffelijke welvaart onzer instelling, wordt onze vreugde daarover getemperd door de gedachte dat gedurende het afgeloopen tijdperk eene aanzienlijke rij van mannen ons is ontvallen, wier voortdurende medewerking wij in onzen kring op hoogen prijs zouden gesteld hebben. Gij behoeft slechts de ledenlijst van 1872 te leggen naast die, welke dezer dagen werd uitgegeven, en zonder onze aanwijzing hebt Gij zelf reeds de namen aangeteekend van hen die eenmaal ook een sieraad van ons Instituut

waren, gelijk zij het zouden geweest zijn van elke instelling, waaraan zij zich hadden willen verbinden. Gij kent hen allen en houdt met ons hunne nagedachtenis in eere. Ons vaderlandsch hart echter dringt ons een drietal namen te herdenken. Toen wij in 1876 het voorrecht hadden bij het vijf-en-twintigjarig bestaan van het Instituut de feestrede uit te spreken, mochten wij nog het woord richten tot een tweetal leden van het doorluchtig Stamhuis van Oranje, HH. KK. HH. de Prinsen Frederik en Hendrik der Nederlanden, terwijl bij diezelfde gelegenheid ons vergund werd den naam van Z. K. H. Prins Alexander der Nederlanden op de lijst onzer Donateurs te plaatsen. In 't afgeloopen jaar, Gij weet het, M. H., is ook deze laatste Vorst ons ontvallen.

Worden deze verliezen diep betreurd en laten zij slechts eene ledige, niet meer te vervullen plaats achter, des te meer mogen wij het waardeeren, dat, evenals zoo vele wetenschappelijke instellingen hier te lande zoowel als in Indië, ook ons Instituut bij voortduring de hooge belangstelling mocht blijven ondervinden van onzen geëerbiedigden Koning. Aan onze eerbiedige hulde pare zich de bede om eene nog langdurige regeering van onzen Koninklijken Beschermheer.

Wij spraken van wetenschappelijke instellingen. En met opzet. Immers, ook het getal der vereenigingen en personen in Nederland, in Indië en het buitenland, waarmede het Instituut letterkundige betrekkingen onderhoudt, is aanzienlijk toegenomen, bijna verdriedubbeld: in 1872 nog slechts 35, is dit cijfer thans reeds geklommen tot 91 en we zouden nog ettelijke daaraan kunnen toevoegen, hadden wij slechts gehoor willen geven aan de telkens zich herhalende aanvragen tot het onderhouden van een letterkundig verkeer. Ook in het afgeloopen jaar meenden wij niet te mogen voldoen aan het daartoe door onderscheidene genootschappen tot ons gericht verzoek, daar, naar onze overtuiging, hun arbeidsveld te veel verschilt van dat van het Instituut om eenige vrucht van het wederzijdsch letterkundig verkeer te mogen verwachten.

Uit de lijst der binnen- en buitenlandsche academiën, geleerde genootschappen en instellingen, die Gij telken jare en ook weder in de laatste aflevering der „Bijdragen" hebt kunnen aantreffen, hebt Gij zeker reeds opgemerkt, dat wij niet alleen in schier alle landen van ons werelddeel, maar

ook op enkele plaatsen in Amerika, Azië en Australië betrekkingen hebben aangeknoopt. Oprechtheid gebiedt ons echter aanstonds er bij te voegen: niet altijd met goed succes. Het is eene oude klacht, maar éene, die, naar wij meenen, niet genoeg kan worden herhaald, dat meer dan éen genootschap, vooral in het buitenland, zich niet schijnt te beijveren telkens bij uitgave zijner afzonderlijke werken of periodieken ze ons te doen toekomen in ruil tegen onze geschriften, waardoor vele leemten in onze verzamelingen ontstaan. Intusschen waar meermalen geklaagd is of moet worden over onvolledige of het onvoltallig houden van enkele reeksen van genootschapswerken en tijdschriften, mag ter andere zij op alleszins gunstige voorbeelden gewezen, door onderscheidene Besturen van instellingen gegeven, die op de eerste aanvrage zich bereid toonden ons hetzij een volledig exemplaar hunner verzamelingen aan te bieden, hetzij de leemten daarvan aan te vullen, maar die wederkeerig ook hoogen prijs toonen te stellen in onze uitgavenreeks blijkens menige interpellatie, hunnerzijds tot ons gericht, waar het hun bleek, dat deze of gene aflevering onzer Bijdragen of wel eenig ander werk hun niet bereikt heeft.

Mogen wij ons hierover verblijden en wordt tevens door dit letterkundig verkeer met het binnen- en buitenland en met Indië eene aanzienlijke reeks van geschriften en periodieken aan onze Bibliotheek geschonken, die elders of langs andere wegen moeielijk te verkrijgen zijn, — ook nog óm eene andere reden mag dat verkeer op prijs worden gesteld. Immers daardoor komen onze Werken en Bijdragen in vele belangstellende kringen, in de verzamelingen van genootschappen en geleerden, die anders wellicht van de uitgave er van geen kennis zouden dragen. Daardoor wordt geen voedsel gegeven aan de meening, die herhaaldelijk werd en wordt vernomen, dat wij zelven er geen prijs op schijnen te stellen om aan onze edita eene ruimere verspreiding en bekendheid in het buitenland te verzekeren. Wel is waar leert de ondervinding somwijlen, dat men in vreemde tijdschriften zich niet altijd verwaardigt van den inhoud onzer geschriften kennis te nemen, somwijlen zelfs hun lezers opdisschen als nieuwste resultaten der wetenschap, terwijl ze hier reeds bekend waren; doch daarentegen zijn er echter tal van voorbeelden aan te wijzen, die getuigen dat men in den vreemde van de door het Instituut bijeengebrachte gegevens dankbaar weet partij te trekken, meermalen zelfs daaraan meer aandacht

schenkt dan de landgenoot zelf, omtrent wiens belangstelling men soms bedroevende, zoo niet ontmoedigende ervaringen meent te kunnen mededeelen. Vooral in den laatsten tijd mocht de Secretaris voldoen aan meer dan eene uitnoodiging van verdienstelijke buitenlandsche geleerden om hen met den inhoud onzer geschriften in wetenschap te stellen, terwijl in gezaghebbende organen daarop de aandacht werd gevestigd. Om slechts een paar voorbeelden van recenten datum te noemen, mag men wijzen op de aankondiging, in het jongste nummer van „Petermann's Mitteilungen", zoowel van de mededeelingen over de Alfoeren van Halemahera door den officier C. F. H. Campen, als van die van het eiland Saleijer door den Contrôleur H. E. D. Engelhard; en zij die geregeld het tijdschrift van de „Société de géographie" te Parijs ter hand nemen, zullen daarin ongetwijfeld met welgevallen hebben kennis gemaakt met de beschouwingen van Z. H. Prins Roland Bonaparte over het aandeel, dat ons mag worden toegekend bij de onderzoekingen omtrent het nog veelszins onbekende Nieuw-Guinea. Ook in de „Mittheilungen des Ornitologischen Vereins" in Weenen vonden wij dezer dagen mededeelingen over de paradijsvogels: een waardeerend uittreksel uit de bijdrage over dit onderwerp van wijlen Van Musschenbroek, opgenomen in zijne uitgave van Bernstein's Dagboek.

Is de belangstelling, die het Instituut bij voortduring zoowel binnen- als buitenslands ondervindt, te waardeeren, zeker mag zij wel verklaard worden uit het feit, dat het met ijver en kracht, naar de mate zijner middelen, werkzaam blijft ter bevordering van het doel, dat het zich van den aanvang af heeft voorgesteld.

Toen de Secretaris als bijlage tot zijne feestrede in 1876 eene lijst gaf van de afzonderlijke werken, sedert 1852 achtereenvolgens door het Instituut uitgegeven of ondersteund, bereikte het cijfer dier uitgaven het getal 27. Sedert heeft het daaraan nog ettelijke toegevoegd. Het ondersteunde in 1878 A. C. Vreede's uitgave van de Madoereesche dongeng, Tjarita Brakaj; zelf gaf het in datzelfde jaar Humme's Abiåså uit nevens de Javaansche vertellingen bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren, bewerkt door wijlen Dr. W. Palmer van den Broek. Deze serie van linguistische uitgaven werd, bij gelegenheid van het zesde Internationale Congres der Orientalisten

te Leiden, in 1883, vermeerderd met eenige „Proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie," door Dr. Matthes medegedeeld; met de uitgave, door den hoogleeraar Niemann, van een Boegineeschen text, bevattende de geschiedenis van Tanette, aan welke beide feestgaven nog één bundel „Bijdragen" werd toegevoegd, waarin een 14tal opstellen van de hand onzer leden voorkomen betreffende de talen en letterkunde van onzen Archipel. Eindelijk mag aangeteekend worden, dat de eerste druk van de „Babad Tanah Djawi", in 1874 door den hoogleeraar Meinsma bezorgd, geheel uitverkocht werd, terwijl de aanvragen daarnaar zich telkens herhaalden. De tweede druk, die daardoor noodig was geworden, zag in Juli van het vorige jaar het licht, met dien verstande echter, dat deze druk, na vooraf met de noodige zorg door den heer Meinsma te zijn herzien, alleen de eerste helft bevat van de oorspronkelijke uitgave, terwijl wij ons vooralsnog de beslissing hebben voorbehouden, in hoever ook de bewerking van de andere helft moet geleverd worden.

Meermalen werd de opmerking gemaakt, dat het Instituut zich bizonder schijnt te bewegen op het gebied der Indische taal- en letterkunde. Doch reeds de eenvoudige inzage van de lijst onzer uitgaven zou eene andere meening doen ontstaan, terwijl uit de systematische opgave van den inhoud van ons tijdschrift, bij de feestrede van den Secretaris gevoegd, al aanstonds zou kunnen blijken, dat bij de behandeling der onderwerpen eenzijdigheid vermeden, doch naar verscheidenheid gestreefd werd; dat allerminst door de studiën op taal- en letterkundig gebied andere betreffende de land- en volkenkunde op den achtergrond werden geschoven..

Meent niet, M. H., dat wij in de laatste jaren van die traditie zijn afgeweken Eer het tegendeel wordt — om ons slechts tot de meer nieuwere uitgaven te bepalen — bewezen door de studiën van ons hooggeschat medelid Booms over Algerië in 1878; door de beschrijving van den grooten Bantamschen opstand in het midden der vorige eeuw, in 1881 door onzen medebestuurder Robidé van der Aa bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden uit het koloniaal archief: — beiden afzonderlijke afdrukken uit onze Bijdragen. Aan laatstgenoemd Bestuurslid, uitnemend geschiedvorscher en geograaf als hij is, mochten wij in 1879 de uitgave toevertrouwen van de Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, op last der regeering van Nederlandsch-Indië ondernomen door de heeren P. van der Crab en J. E.

Teysmann, J. G. Coorengel, A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan; en wat het Instituut aan dezen geleerde ter vermeerdering onzer kennis van het nog veelszins onbekende en thans zooveel besproken Nieuw-Guinea te danken heeft, bewijst mede zijn Critisch overzicht der Reizen naar dat eiland in de jaren 1879—1882 in den mede als feestgave aan het Orientalisten-Congres te Leiden opgedragen bundel „Bijdragen„, die geheel gewijd was aan de land- en volkenkunde van Ned.-Indië. Bovendien bezorgde hij, ten vervolge op dien arbeid, de uitgave der journalen en kaarten van twee onderzoekingstochten, die in 1883 en 1884 door den Resident van Ternate zijn volbracht. Aan den doorzettenden geest van dezen verdienstelijken hoofdambtenaar was het, gelijk de bewerker deed opmerken, gelukt een aardrijkskundige ontdekking te doen, misschien gewichtiger dan eenige andere, die op de in den loop dezer eeuw voor Nederlandsche rekening naar Nieuw-Guinea uitgezonden reizen werd verkregen. De mededeelingen daaromtrent, met bijvoeging van twee keurig bewerkte kaarten, hebt Gij kunnen vinden in de aflevering der Bijdragen, die wij in het begin dezes jaars hebben uitgegeven.

Heeft de heer Robidé van der Aa door dezen belangrijken arbeid reeds ten volle aanspraak op onze erkentelijkheid, opnieuw zal het Instituut zich eerlang dankbaar aan hem verplicht gevoelen, waar het tweede gedeelte van C. Bock's Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Banjermassin, voor den zomer van dit jaar, in Uwe handen zal komen. Gij herinnert U, dat de 1e aflevering met den atlas van 30 platen in kleurendruk reeds lang het licht heeft gezien. Ook heeft de heer van der Aa de weinig aangename taak op zich genomen zich met het toezicht over deze uitgave te belasten en haar tevens van eene historische inleiding en aanteekeningen te voorzien.

Last not least — mogen wij U herinneren aan onze jongste uitgave. Gij weet, M. H., dat wij 10 jaren geleden, ingevolge machtiging van den Minister van Koloniën, een rapport over de rijstkultuur in Italië en op Java hebben uitgegeven van den tegenwoordigen Hoofdinspecteur der kultures, dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke. Een waardige tegenhanger daarvan werd in het vorige jaar geleverd door den Referendaris bij het Binnenlandsch Bestuur te Batavia, thans met verlof hier te lande, den heer K. F. van Delden-Laërne. Gelijk U bekend is, was deze Hoofdambtenaar belast met eene zending naar Brazilië,

om er de koffiecultuur te gaan bestudeeren in het belang van die teelt in Nederlandsch-Indië. Zijn uitvoerig rapport werd ons eveneens door de welwillendheid van den Minister van Koloniën ter uitgave afgestaan. Hoe wij ons van die taak gekweten hebben, kunt Gij zelven beoordeelen, daar het rapport, onder den titel van: „Brazilië en Java. Verslag over de koffiecultuur in Amerika, Azië en Afrika" bereids in uwe handen is. Wij hebben het, evenals zulks met 't rapport over de rijstkultuur geschied was, eerst opgenomen in een afzonderlijk deel onzer Bijdragen en het in dien vorm aan al onze leden doen uitreiken. Inmiddels zijn daarvan afzonderlijke afdrukken voor den handel beschikbaar gesteld, die, naar wij hopen, voor een goed deel althans, hun weg zullen vinden, en daardoor eene niet onbelangrijke bate afwerpen, die de aanzienlijke kosten, aan de uitgave er van verbonden, zal doen verminderen.

Wat echter hiervan zij, het is ons eene aangename taak hier het feit te mogen vermelden, dat de uitgave van Van Delden's koffie-rapport allerwegen de aandacht heeft getrokken: de meest gezaghebbende organen der pers hebben daarop gewezen, voor zoover ons bekend, veelal in gunstigen zin, terwijl onlangs in de algemeene vergaderingen van onze zuster-instelling, het Indisch Genootschap, over de door den Rapporteur gedane voorstellen uitvoerige debatten werden uitgelokt. Moge nu al over die voorstellen en de gevoelens, in het rapport nedergelegd, verschil van meening blijken te bestaan, met voldoening zij er op gewezen, dat schier eenstemmig het belang en de waarde van den door ons Instituut uitgegeven arbeid erkend worden, terwijl wij ons overtuigd houden, dat ook de vreemdeling die gunstige meening zal deelen, waar hem eerlang de Fransche zoowel als de Engelsche vertaling door onzen uitgever M. Nijhoff zal worden aangeboden.

Gelijk wij reeds aanteekenden, hebben wij het rapport des heeren van Delden eerst in onze Bijdragen doen afdrukken. Daardoor waren wij in de gelegenheid gesteld in het vorige jaar twee deelen van ons tijdschrift aan te bieden. Immers, terwijl het meergemeld rapport den inhoud uitmaakt van het IXe deel der vierde volgreeks onzer Bijdragen, hebben wij er voor gezorgd, dat in het vorige jaar tevens het daaraan voorafgaande 8e deel U in drie afleveringen bereikte. Wij mogen onderstellen, dat de inhoud er van reeds U bekend is, zoodat het overbodig te achten is dien hier nader te ontwikkelen. Liever

worde hier de mededeeling niet onthouden, dat in een onzer laatste Bestuursvergaderingen het voorstel gedaan en eenstemmig aangenomen werd om voortaan ons tijdschrift op gezette tijden, telkens om de drie maanden, en wel 1o. Januari, 1o. April, 1o. Juli en 1o. October het licht te doen zien. De eerste aflevering is dan ook bereids verschenen en in uwe handen, zoodat Gij zelf kunt beoordeelen, in hoever het ons ook nu weder gelukt is bij de keuze der onderwerpen den eisch der verscheidenheid te betrachten en de klip te vermijden, waarop sommigen, hoewel ten onrechte, meenen dat wij vaak gestrand zijn, door ons namelijk schier uitsluitend op taal- en letterkundig gebied te bewegen. Het is steeds ons ernstig streven geweest en zal het ook blijven, tegen zulk eene eenzijdige richting te waken, die bovendien ook in strijd zou zijn met onze Statuten, die de bevordering zoowel van de taal- en letter-, als van de land- en volkenkunde van N. I. voorschrijven.

Zullen ook de in het afgeloopen jaar door ons bezorgde uitgaven U daarvan reeds het voldingend bewijs hebben geleverd, eenige twijfel daaromtrent zal wel niet meer mogelijk zijn, waar wij ons veroorlooven U nog een tweetal besluiten mede te deelen, die wij gemeend hebben in het afgeloopen jaar te moeten nemen.

Van meer dan ééne zijde werd in het vorige jaar de wensch uitgesproken, dat aan dr. C. Snouck Hurgronje, leeraar aan de gemeente-instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden, eene missie naar Djiddah worde opgedragen om aldaar een onderzoek in te stellen naar de Mohammedaansche toestanden, gelijk die dáár waar te nemen zijn. Het hooge belang — wij zeiden het reeds in ons advies aan den Minister van Koloniën — het hooge belang dat eene grondige kennis van den Islām van het heden heeft en steeds meer verkrijgt voor de Europeesche natiën, en vooral voor zulke, die, gelijk de onze, millioenen Mohammedaansche onderdanen te besturen hebben, zal wel aan geen twijfel onderhevig zijn. In Oost-Indië zelf zou slechts een stelselmatig onderzoek, overal ter plaatse in te stellen door een geleerde die met de dogmatische, mystieke en juridische literatuur van den Islām zeer vertrouwd was, het gewenschte licht kunnen ontsteken. Te Djiddah daarentegen, waar geloovigen uit alle deelen van den Archipel samenstroomen, laat zich het wetenswaardige in korter tijd verzamelen.

Maar laat ons over het hooge wetenschappelijke belang van

de missie van ons medelid Dr. Snouck Hurgronje hier niet verder uitwijden. Gij vindt daaromtrent het noodige aangeteekend in de gedrukte Notulen van onze Bestuursvergaderingen van 17 Mei, 21 Juni en 30 September van het vorige jaar. Wij mogen het vertrouwen koesteren, dat ook Gij, na gezette overweging van het daarin medegedeelde, het geenszins wraken zult, waar wij het tot een duren plicht hebben geacht het door den heer Snouck Hurgronje in te stellen onderzoek niet enkel zedelijk te helpen bevorderen, maar ook door eene krachtige materieële ondersteuning, waarbij wij ook de medewerking van het Departement van Koloniën mochten ondervinden, dien geleerde in staat te stellen onze kennis van den Islām met al wat daaraan verwant is grondig en veelzijdig uit te breiden. Gij zoudt het eer hebben betreurd, indien de thans zich daartoe aanbiedende gelegenheid ongebruikt moest blijven door het ontbreken van den noodigen steun. Wij twijfelen er tevens niet aan, of Dr. Snouck Hurgronje zal, gelijk hij zelf verzekert, dankbaar voor de hem onzerzijds betoonde sympathie en verleende ondersteuning, van zijne zijde niets onbeproefd laten om zijn verblijf in Arabië vruchtbaar te maken in wetenschappelijke resultaten, waarvan naar hij hoopt, eenmaal de Bijdragen van het Instituut een blijvend getuigenis zullen geven.

Dit laatste zal, naar wij vertrouwen, ook het geval zijn met opzicht tot de onderzoekingsreizen der Leidsche hoogleeraren Dr. Martin en Dr. Suringar in onze West-Indische Koloniën. Wie eenigermate met de literatuur over ons bezit in West-Indië bekend is, weet ook dat de geologische en botanische kennis, die wij er van hebben, tot dusver nog groote aanvulling behoeft. De bekende antecedenten der beide geleerden doen ons de verwachting uitspreken, dat hun onderzoekingstocht een rijken oogst van kostbare gegevens zal opleveren. Had dan ook het Aardrijkskundig Genootschap zich bereid verklaard hun eene subsidie toe te kennen, ons Bestuur heeft gemeend dat het belang der zaak en onze nationale eer eischten dat ook vanwege het Instituut eenig blijk van belangstelling werd gegeven voor de door meergemelde hoogleeraren voorgenomen reizen in West-Indië; het besloot daarom in zijne vergadering van April des vorigen jaars aan beiden een crediet te openen tot een bedrag van *f* 1000.

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat, na het toestaan dezer subsidie, gevoegd bij die ter ondersteuning van de missie des

heeren Snouck Hurgronje naar Djiddah, tot een bedrag van *f* 1000, het Bestuur zich niet verantwoord acht, vooralsnog althans, meerdere uitgaven te voteeren. Ten einde voor de toekomst eventueele tekorten te bestrijden, het financieel evenwicht te bewaren, is het, althans voor het reeds ingetreden dienstjaar, vóór alles noodig eenige zuinigheid te betrachten.

Uit de mededeelingen, welke onze geachte Penningmeester U straks zal doen, zal het blijken in welken financieëlen toestand wij thans verkeeren. Terwijl de uitgaven over 1884 een bedrag aanwijzen van *f* 5.507.75½, mocht de Penningmeester een ontvangst boeken van *f* 7602.63; het batig saldo bedraagt derhalve *f* 2094.87½, dat de Penningmeester thans voor het eerst mag overbrengen als eene bate op zijne begrooting voor dit jaar, daar vroeger, gelijk U bekend is, telkens de batige saldo's gebruikt werden ter aflossing der op het gebouw rustende hypotheek.

Op de begrooting voor dit dienstjaar zijn de uitgaven, met inbegrip van de door ons verleende subsidiën, geraamd tot een bedrag van *f* 10,101.61[5]. Waarschijnlijk zullen de ontvangsten daarmede niet aequivaleeren en zal het dienstjaar met een te-kort sluiten. Met 't oog daarop zijn echter reeds door ons maatregelen genomen, en zal het eventueel tekort, zoo noodig, worden gedekt door eene onderhandsche leening, tot het sluiten waarvan eenige leden uit ons midden zich aanstonds met groote welwillendheid bereid hebben verklaard.

Men leide echter hieruit niet af, dat de financieële toestand van het Instituut ongunstig te noemen is. Immers uit de balans welke de Penningmeester U zal overleggen, blijkt dat de activa van het Instituut een bedrag aanwijzen van ± *f* 44.000, waaronder het bezit van een eigen huis, dat op die balans aangeteekend staat voor eene waarde van *f* 25.000, terwijl ook onze verzamelingen een niet gering kapitaal vertegenwoordigen. En bedenkt men bovendien, dat ons gebouw thans een geheel onbezwaard pand is, dan kan inderdaad de financieële toestand van het Instituut verre van zorgwekkend, eer rooskleurig heeten.

In het bezit van het gebouw ligt ongetwijfeld een der lichtpunten, waarover men roemen mag, waar men het verleden met 't heden vergelijkt. Voor zoover er onder U zijn, die met uwen Secretaris den toestand hebben gekend, dien hij vond bij

de aanvaarding zijner taak, zult Gij het hem gaarne toegeven dat er eene gewichtige verandering, eene groote verbetering tevens, is tot stand gebracht. In steê van een drietal vertrekken waarvan de huur en het gebruik door ons met het Indisch Genootschap werden gedeeld, thans een onbelast gebouw ter onzer beschikking, geheel ons eigendom, terwijl met onze zusterinstelling eene voorwaardelijke samenwoning is overeengekomen; een gebouw bovendien waarin, nevens eene vergaderzaal en eene leeskamer, een aantal vertrekken die eene ruime, voor 't oogenblik althans voldoende bergplaats aanbiedt voor de bewaring van onze fondsartikelen, handschriften- en boekverzamelingen. En deze verzamelingen niet maar, gelijk vroeger, eenmaal 's weeks en dan nog slechts enkele uren, maar elken werkdag van 12 tot 4 ure voor de belangstellende leden opengesteld; haar inhoud, eindelijk, naar de mate onzer krachten en middelen, uitgebreid, vervolledigd en beschreven.

Wat dunkt U, M. H.? geven al deze feiten en cijfers, die wij — gedoogde 't slechts de tijd — gaarne meer in het breede zouden willen beschrijven en ook met nog andere kunnen vermeerderen, geven zij ons niet eenig recht om een alleszins bevestigend antwoord te geven op de beide eerste vragen, die wij in den aanvang van dit Verslag mochten stellen.

Of dan alles rooskleurig mag heeten? Geene desiderata aanwezig zijn? Dat zij verre.

Om met 't gebouw, waarover wij 't laatst spraken, te beginnen, — hoezeer het bezit er van eene aanmerkelijke verbetering van een vroeger onhoudbaren toestand bewijst; hoezeer het gebouw zelf, aanvankelijk althans, in de behoefte kon voorzien, zal men echter niet wèl kunnen ontkennen, dat de eischen, welke men bij de bewaring van bibliotheken en 't gebruik daarvan stellen mag, niet voldaan zijn door daarvoor alléén een heerenhuis zonder meer beschikbaar te stellen. En de boek- en handschriften-verzameling zelve, hoeveel ontbreekt daaraan niet? Wel is en wordt daaraan meerdere zorg gewijd, eene beschrijving er van gereed gemaakt, ook om ze eerlang aan de pers toe te vertrouwen. Maar mag zij inderdaad eene verzameling heeten, die in waarheid den naam eener koloniale bibliotheek verdient? Is het geldelijk bedrag, dat jaren achtereen daarvoor beschikbaar werd en wordt gesteld, niet luttel te noemen, ter nauwernood voldoende om telkens in de eerste behoeften te voorzien?

Is het ook oorbaar, dat in één en hetzelfde gebouw twee instellingen, die beide de belangen van Indië heeten te willen bevorderen, elk een eigen bibliotheek er op na houden, terwijl men maar geen reden schijnt te kunnen vinden het reeds meermalen uitgesproken denkbeeld eener vereeniging te helpen verwezenlijken?

Wat voorts, nevens het aanleggen van verzamelingen, meer in 't bizonder de bevordering betreft van de Indische taal-, land- en volkenkunde, — Gij hebt het zoo aanstonds vernomen dat er nog veel aan onze kennis omtrent onze West-Indische Koloniën ontbreekt. Dat ook met betrekking tot onzen Oost-Indischen Archipel menig nagenoeg braakliggend terrein kan worden aangewezen, — welk deskundige zal het tegenspreken? En waar het veld ter bearbeiding nog groot is, zijn de arbeiders niet betrekkelijk weinigen? Waar ook soms, vooral hier te lande, de belangstelling in koloniale aangelegenheden beneden het vriespunt blijft, valt er vaak evenmin te roemen over krachtige medewerking bij hen, van wie zulks in de eerste plaats mocht verwacht worden. Hoevelen zijn er niet, wien o. a. onze Vragenreeks werd aangeboden en van wie mocht ondersteld worden dat zij bevoegd en in staat zouden zijn het Instituut met eenig antwoord te verblijden; doch hoe weinigen zijn er tot dusver geweest die zich daartoe opgewekt gevoelden! In het Verslag, dat onze voorganger, nu wijlen mr. P. A. S. van Limburg Brouwer, over den staat en werkzaamheden van het Instituut over 1871 uitbracht, wees deze geleerde er op, dat ons tijdschrift, de „Bijdragen", te dikwijls nog beperkt bleef meerendeels „tot eene verzameling van toevallig ingezonden stukken, stukken meest, wel is waar, van veel belang op zich zelf, maar niet zelden ook weinig aantrekkelijk voor de meerderheid der lezers, en soms ook voor een groot deel hunner gansch onverstaanbaar, terwijl zij daarentegen nog maar al te weinig worden bezig gehouden met hetgeen er meer in 't algemeen wetenswaardigs voorvalt op het gebied der Aziatische taal-, land- en volkenkunde." Ongetwijfeld is er sedert deze woorden door onzen Voorganger werden neêrgesteld eenige verbetering te bespeuren en zijn er, ook nog onlangs door ons besluit tot eene uitgave op bepaalde tijdstippen, pogingen aangewend om der Redactie door krachtige medewerking te steunen. Maar zijn de Bijdragen langzamerhand kunnen opgevoerd worden tot wat onze naburen een „Revue Orientale" plegen te noemen

(met uitsluiting altijd van staatkundige beschouwingen): — een ideaal, dat van Limburg Brouwer zich met ons voorstelde, en, kon het verwezentlijkt worden, naar wij meenden, er toe zou leiden om de belangstelling in de werkzaamheden van het Instituut niet weinig te vermeerderen, en het tijdschrift ook zeker, zoo al niet op een bizonder uitgebreiden dan toch veel ruimer kring van lezers dan tot heden te kunnen staat maken?

Maar genoeg M. H. Het medegedeelde zij voldoende om U de overtuiging te schenken, dat wij het geenszins verbloemen, dat er menige vraag te doen is, waarop wij het antwoord nog schuldig zouden moeten blijven; menige wensch uit te spreken, menige eisch zelfs te stellen, waaraan men reeds had behooren te voldoen.

Dankbaar mogen wij zijn, maar nog onvoldaan. Laat de overtuiging hiervan voor ons een spoorslag zijn tot voortdurende krachtsinspanning, met opgewekten moed en steeds klimmenden ijver jagende naar het schoone doel, dat onze instelling zich heeft voorgesteld te bevorderen. Onze plaatsen worden weldra door anderen ingenomen; straks zullen weder een drietal Bestuurders, onze Onder-Voorzitter Weitzel en onze geëerde medeleden Humme en Niemann, onzen kring verlaten. Aan onze en zeker ook uwe dankzegging voor hun arbeid in ons midden, zij de wensch gepaard dat zij ons voortdurend met hunnen steun mogen blijven verblijden, gelijk ook wij bij vernieuwing een beroep doen op uwe zoo noodige medewerking tot verhooging van den bloei eener instelling, die ons allen lief is!

De Secretaris van het Instituut,
Dr. T. C. L. Wijnmalen.

den Haag,
21 Febr. 1885.

257STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 DECEMBER 1884.

Tegenwoordig de hh. Kern (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Robidé van der Aa, Humme, Matthes, Niemann, Schlegel, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de hh. Weitzel, Bool en van Deventer, laatstgenoemde met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt opgave gedaan van de verschillende aanwinsten der Bibliotheek sedert de laatste bijeenkomst. In 't bizonder wordt de aandacht gevestigd op het prachtwerk, getiteld: „Les Habitants de Suriname," namens Z. H. Prins Roland Bonaparte aan het Instituut ten geschenke aangeboden onder geleide van een schrijven van HDs. particulieren Secretaris van 28 Nov. jl.: voor welk geschenk bereids de bizondere dank van het Instituut is aangeboden.

Naar aanleiding van een door hem van den Directeur van 's Rijks Ethnografisch Museum, mr. L. Serrurier, ontvangen schrijven, geeft de Secretaris in overweging Z. H. Prins Roland Bonaparte te benoemen tot buitenlandsch Lid van het Instituut. Na eenige gedachtenwisseling wordt eenparig daartoe besloten.

Tot leden van het Instituut worden vervolgens voorgedragen en benoemd de hh. J. T. Cremer, J. H. Donner en E. B. Kielstra, Leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Haarlem, Leiden en 's Gravenhage, J. G. Plate Jr., te Leiden, J. Dijk Wz. en G. de Vos, Majoor der Genie van het leger in O.-Indië te 's Gravenhage.

Zijn ingekomen missives:

1°. van den heer W. van Hasselt, Directeur der 2e Afdeeling van het Meteorologisch Instituut te Amsterdam, houdende mededeeling van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut:

2°. van de heeren mr. A. E. Elias en Jhr. mr. E. van Panhuys, te 's Gravenhage, R. G. de Seyff, te Brussel, en J. de Koo, te Amsterdam, allen houdende verzoek om te worden afgevoerd van de lijst der leden van het Instituut;

3°. van de Directiën van de Académie Royale des Sciences de Lisbonne en de Asiatic Society of Bengal, te Calcutta, houdende dankbetuiging voor de toezending der laatst uitgegeven werken van het Instituut:

4°. van de Directie van de Deutsche Morgenländische Gesellschaft, verzoekende de Genootschapswerken niet meer naar Leipzig, doch voortaan naar Halle a/S. te verzenden, onder dankbetuiging wijders voor de toezending van het 3e stuk, dl. VIII, vierde volgreeks der Bijdragen;

5°. van den Secretaris van de Société Asiatique, te Parijs, houdende mededeeling dat het genootschap gaarne, voor zooveel doenlijk, zijne in de boekerij van het Instituut aanwezige verzameling uitgaven zal aanvullen, doch daarvoor eenig uitstel verzoekt tengevolge van het overlijden van den Bibliothecaris.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Ten vervolge op het door hem in de vorige Vergadering medegedeelde, bericht de Secretaris dat hij door tusschenkomst van de heeren C. P. Ittmann & Zn, commissionairs-expediteurs te Rotterdam, in goede orde heeft ontvangen de door het medelid, Dr. Horst, te Kroë toegezegde koperen plaat, bevattende een Javaansche inscriptie, welke door hem onverwijld in handen is gesteld van den medebestuurder, den heer Humme, ten einde der Vergadering daaromtrent van bericht te dienen.

De heer Humme verklaart zich zoo spoedig doenlijk met de ontcijfering der plaat te zullen bezighouden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den hoogleeraar Dr. P. J. Veth, te Leiden, ten geleide van eene bijdrage van den heer B. W. Wttewaall van Wickerburgh, te Utrecht. Het stuk betreft hoofdzakelijk den laatsten oorlog door de Compagnie op Ceilon gevoerd en verspreidt over de weinig bekende ge-

beurtenissen van dien tijd uit oude familiepapieren een nieuw licht. Wat van Kampen, Lauts en anderen er van weten mede te deelen, is zeer weinig en hoogst onvolledig. Het komt den heer Veth voor, dat het stuk eene interessante bijdrage bevat voor het tijdschrift van het Instituut, waarvoor het door hem wordt aangeboden, na de toestemming van den Schrijver daarvoor erlangd te hebben.

Na eenige gedachtenwisseling wordt overeenkomstig het advies des heeren Veth besloten en het stuk in handen van den Secretaris gesteld ter plaatsing in de Bijdragen, terwijl zoowel aan den heer Veth als aan den heer Wttewaall van een en ander zal worden kennis gegeven.

Ter uitvoering van het in de vorige Vergadering genomen besluit deelt de Secretaris mede dat hij met den heer Nijhoff in overleg is getreden omtrent de exploitatie der werken van het Instituut. In een door hem ontvangen schrijven van 20 December jl. deelt de heer Nijhoff mede, dat die exploitatie op dezelfde wijze en met dezelfde zorg geschiedt als die zijner talrijke andere uitgaven.

Met belangstelling wordt door de Vergadering van de beschouwingen des heeren Nijhoff kennis genomen, welke eene langdurige gedachtenwisseling uitlokken, waarvan de slotsom is, dat het niet raadzaam wordt geacht eene beslissing omtrent het aangevoerde te nemen. Eenparig wordt besloten de zaak aan te houden, met opdracht aan de hh. de Groot en Wijnmalen om daaromtrent, en meer bepaald de exploitatie in Indië, te zijner tijd de noodige voorstellen te doen.

Van den hoogleeraar Prof. Dr. K. Martin, te Leiden, is een schrijven ontvangen, houdende verzoek om te mogen vernemen of er bedenking bestaat over de *f* 1000, welke door het Instituut voor den onderzoekingstocht zijn toegestaan, per wissel van uit West-Indië tegen Maart a. s. te beschikken en wel door tusschenkomst van den heer G. A. B. Hellmund te Amsterdam.

De Secretaris deelt mede, dat hij, tengevolge van het spoedeischende der zaak wegens het voorgenomen spoedig vertrek des heeren Martin, aanstonds omtrent de zaak met den Penningmeester is in overleg getreden; de uitkomst was dat aan den heer Martin onverwijld eene verklaring is toegezonden, houdende mededeeling, dat er geen bezwaar bestaat tegen de eventueele betaling van de toegestane subsidie.

Een en ander wordt voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht het ontwerp der begrooting voor het dienstjaar 1885, dat bereids bij al de Bestuursleden in rondlezing is geweest. Door den Penningmeester worden de aanmerkingen, die zijne ontwerp-begrooting bij hen heeft uitgelokt, achtereenvolgens beantwoord. Na eenige gedachtenwisseling tusschen hem en de overige leden wordt de raming der ontvangsten tot een bedrag van *f* 6279 en die der uitgaven tot een bedrag van *f* 10101.61[5] goedgekeurd. Tevens wordt besloten het aanmerkelijk tekort te dekken door het aangaan eener leening, bij enkele leden van het Bestuur, die zich daartoe bereid verklaard hebben, terwijl het vermoedelijk batig saldo van het dienstjaar 1884 in de eerste plaats tot dekking van het tekort zal aangewend worden.

Door den Penningmeester wordt machtiging gevraagd onderscheidene posten der loopende begrooting te mogen overschrijden en het bedrag der verhooging te kwijten uit andere posten, die òf niet òf slechts gedeeltelijk zijn gebruikt geworden.

Na eenige gedachtenwisseling wordt dienovereenkomstig besloten.

De Secretaris brengt ter tafel het negende deel der Bijdragen, bevattande het uitvoerig rapport des heeren Van Delden-Laërne over de koffiecultuur in Brazilië en op Java, waarvan ook afzonderlijke afdrukken voor den handel zijn gemaakt.

Tevens deelt de Secretaris mede, dat ook de 1e aflevering van het 10e deel der Bijdragen ter perse is, welke, ingevolge vroeger genomen besluit, in Januari a. s. moet verschijnen.

De Voorzitter vraagt machtiging om voor de 2e aflevering der Bijdragen bij zijn opstel over de oudste Javaansche inscriptie een facsimilé daaraan te voegen, waarvan de kosten niet noemenswaard zijn.

Zonder beraadslaging wordt daartoe verlof verleend.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

258STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 JANUARI 1885.

Tegenwoordig de hh. Kern (Voorzitter), Schlegel, Bool, Wilken, Niemann, Robidé van der Aa, Matthes, van Deventer, J. H. de Groot (Penningmeester) en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de hh. Weitzel en Humme.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris wordt opgave gedaan van de ingekomen boekwerken en tijdschriften met de daarbij ontvangen geleidende missives. Plaatsing der boeken in de Bibliotheek, onder dankzegging aan de schrijvers of inzenders.

Wordt medegedeeld de ontvangst van:

1°. eene missive van de R. Istituto Lombardo di scienze e lettere, te Milaan, houdende dankbetuiging voor de laatstelijk toegezonden genootschapswerken.

Voor kennisgeving aangenomen.

2°. eene missive van de Directie van het Musée Guimet, te Lyon, mededeelende, dat zij niet meer in staat is aan het Instituut de volledige reeks van de Revue de l'histoire des Religions aan te bieden; de deelen I—IV, 1880—1881, zijn uitverkocht, terwijl, in aansluiting aan hetgeen bereids was toegezonden, eerlang de deelen V en VI 1882) zullen worden bezorgd. Wordt besloten de ontvangst dier deelen af te wachten, alvorens daarvoor de erkentelijkheid van het Instituut te betuigen.

3°. eene missive van den heer J. H. Kerry-Nicholls, Office of New-Zealand Government, Westminster Chambers, London, houdende verzoek hem wel te willen mededeelen, of de New-Zealand Herald, den 11en September 1884 aan het Instituut toegezonden, en waarin berichten worden aangetroffen omtrent zijne onderzoekingen in New-Zealand, ontvangen is.

Na eenige inlichtingen van den Secretaris omtrent eene vorige zending van denzelfden Schrijver, wordt besloten hem te berichten, dat het door hem bedoeld blad niet in onze handen is gekomen.

4o. eene missive van den heer A. W. Mees, te Utrecht, het overlijden berichtende van zijn vader, Mr. W. C. Mees, in leven lid van het Instituut.

5o. missives van de hh. mr. P. van Bemmelen, te Arnhem, Dr. A. Bruining, te Noord-Schermer, mr. S. J. Cohen, te Amsterdam, H. P. Hoevenaar van Geldrop, mr. L. W. C. Keuchenius, J. Millard en J. de Vogel, te 's Gravenhage, allen houdende verzoek hunne namen met den aanvang van het dienstjaar 1885 van de ledenlijst af te voeren.

6o. eene missive van Z. H. Prins Roland Bonaparte, te Saint-Cloud, houdende mededeeling van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut, onder dankbetuiging voor de hem daartoe gedane noodiging.

7o. missives van de hh. J. T. Cremer, te Haarlem, J. H. Donner en J. G. Plate Jr., te Leiden, J. Dijk Wz., E. B. Kielstra, G. de Vos en K. F. van Delden-Laërne, te 's Gravenhage, waarbij zij berichten te willen toetreden tot het lidmaatschap van het Instituut.

De missives, sub no. 4—7 vermeld, worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Commissarissen, van 9 December jl. nr. B/91, ten geleide ven een prima wissel groot *f* 312.88 N. C. en een dito groot *f* 91.12, N. C., te zamen *f* 404.00 N. C., zijnde het bedrag der sedert ingekomen contributiën, benevens de Gouvernements-subsidie tot en met November jl., met verzoek tevens den ontvangst daarvan te willen berichten. Voorts wordt medegedeeld, dat wederom in eene kist van het Bataviaasch Genootschap voor het Instituut een aantal boekwerken en kaarten zijn geexpediëerd, waarvan tevens eene lijst wordt overgemaakt, terwijl eindelijk door Commissarissen eenige aanteekeningen omtrent de adressen van enkele Indische leden worden gevoegd.

De Secretaris deelt mede, dat de ontvangen wissels bereids door hem in handen van den Penningmeester zijn gesteld geworden, terwijl hij machtiging vraagt en verkrijgt het schrijven van Commissarissen te beantwoorden.

Namens de Commissie, bestaande uit de hh. Wilken en Niemann, brengt laatstgenoemde verslag uit omtrent het in hare handen gesteld stuk des heeren J. van der Toorn, bevattende den text en de vertaling, met aanteekeningen, van de Soetan Manangkérang. De Commissie adviseert tot opname daarvan in de Bijdragen, met dien verstande echter, dat zij in twee achtereenvolgende afleveringen geschiede.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Secretaris wordt medegedeeld dat hij, naar aanleiding van een door hem van den hoogleeraar van der Lith ontvangen schrijven tot het beschikbaar stellen van *f* 1500 van van het aan Dr. Snouck Hurgronje toegekende subsidie, met den Penningmeester in overleg is getreden, of en in hoever het mogelijk was aan het gedaan verzoek te voldoen. Het resultaat daarvan is geweest, dat er geen bezwaar bestond de gevraagde som op den 15en jl. aan de hh. de Waal, Duyvis & Co. te Amsterdam over te maken tegen een ontvangstbewijs van den heer van der Lith, als gemachtigde des heeren Snouck Hurgronje.

De Voorzitter dankt den Secretaris en Penningmeester voor hunne bemoeiingen.

Door den Voorzitter wordt de uitgave der Bijdragen besproken en een voorstel gedaan om daaromtrent eenige regelen te stellen. Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt eenparig besloten: 1o. dat de Bijdragen voortaan telkens den 1en van de maanden Januari, April, Juli en October verschijnen; 2o. dat uiterlijk eene maand te voren de copij voor elk der vier afleveringen in handen van den Secretaris behoort te zijn; en 3o. dat elk der vier afleveringen ongeveer acht vel druks zal bevatten.

Door den Penningmeester wordt de rekening en verantwoording over het afgeloopen dienstjaar 1884 ter tafel gebracht. In handen gesteld der heeren Van Deventer en Humme, met verzoek daarover in de eerstvolgende Vergadering rapport uit te brengen.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt goedgekeurd de volgende Bestuursvergadering als naar gewoonte op den 3en Zaterdag in Februari a. s. te houden en den dag voor de Algemeene jaarlijksche Vergadering te stellen op den 28en dier maand.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

SANSKRIT-INSCRIPTIE TER EERE VAN DEN JAVAANSCHEN VORST ER-LANGA.

DOOR

Dr. H. KERN.

In het Museum van oudheden te Calcutta vindt men twee groote steenopschriften afkomstig van Java. Wanneer en hoe die monumenten naar de hoofdstad van Britsch-Indië overgebracht zijn, schijnt niet geboekt te wezen, maar het lijdt m. i. geen twijfel, of ze zijn ten tijde van het Engelsch tusschenbestuur onder Raffles naar Calcutta verscheept. Vermoedelijk heeft Raffles zelf daartoe last gegeven, want omtrent een ander gedenkstuk, den beruchten Minto-steen, die thans in Schotland nabij Hawick bewaard wordt, weten wij uit de beste bron, dat genoemde bewindsman dien ten geschenke zond aan den toenmaligen opper-landvoogd van Engelsch Indië, Graaf Minto. »I am very grateful", schrijft deze laatste in eenen brief, gedagteekend 23 Juni 1813, aan Raffles, »for the great stone from the interior of your island, which you tell me, in your letter of the 5th May, was put on board the Matilda. — I shall be very much tempted to mount the Javan rock upon our Minto Craigs, that it may tell eastern tales of us, long after our heads are under smoother stones". [1])

Men kan niet zeggen dat die overbrenging van bedoelde gedenkteekenen der Javaansche oudheid gestrekt heeft ten bate der wetenschap. Integendeel. Had men die overblijfselen eener verdwenen beschaving rustig gelaten waar ze waren, dan zouden ze voor degenen die het meeste belang er in stellen lichter toegankelijk geweest zijn en eerder de aandacht van het geleerd publiek getrokken hebben dan thans het geval is. Natuurlijk heeft Raffles zulks niet voorzien, en het zij verre van mij hem een verwijt te maken van

---

1) History of Java, D. II., Appendix CCXXI.

hetgeen hij deed, maar toch meen ik dat zijn voorbeeld de verzamelaars van oudheden tot voorzichtigheid moet aansporen. Alle voorwerpen die veiliger te bergen zijn in de zalen van een museum dan elders, omdat ze anders blootgesteld zouden wezen aan de verderfelijke invloeden van het klimaat of aan de vernielzucht en onverschilligheid eener barbaarsche bevolking, schrome men niet van de plaats waar ze gevonden worden weg te voeren, maar waar geen gevaar te voorzien is, late men ze liever waar ze zijn. Bij wijze van voorzorg, kan men van beelden en opschriften nauwkeurige copiën maken, hetzij lichtbeelden of afdruksels naar gelang van omstandigheden, en verder de afdruksels in gips overbrengen, opdat men altoos een getrouw beeld van 't oorspronkelijke bezitte, indien 't laatste onverhoopt schade mocht lijden.

De twee bovenbedoelde beschreven steenen in 't Museum te Calcutta schijnen daar nimmer een voorwerp van onderzoek te hebben uitgemaakt. Dat laat zich gereedelijk verklaren, als men bedenkt, dat beide monumenten beschreven zijn met Oud-Javaansche letters. Men zal dus niet vermoed hebben, dat de taal van 't eene stuk zuiver Sanskrit was, want had men dit geweten, dan zou men zeker in eene plaats die zooveel beoefenaren van de heilige taal der Indiërs telt, als Calcutta, niet nagelaten hebben van den inhoud van het stuk kennis te nemen. Toen mijn vriend K. F. Holle te Garoet, aan wiens blik *niets* ontsnapt van hetgeen voor Java's oudheid en geschiedenis van belang is, van het bestaan dier opschriften kennis kreeg, wist hij zich afdruksels van beide stukken te verschaffen; het eene, waarvan hij terstond zag dat het in 't Sanskrit gesteld was, zond hij mij toe, met het verzoek den inhoud bekend te maken. Bij de ontcijfering bleek mij al spoedig, dat het opschrift èn om den persoon die daarin verheerlijkt wordt èn om de vermelding van enkele geschiedkundige feiten hoogstbelangrijk was, zoodat ik besloot den Sanskrit-tekst — voor zooverre die leesbaar was — met eene vertaling uit te geven.

Ik zeide daar »voor zooverre die leesbaar was", omdat de karakters op veel plaatsen, vooral in het middengedeelte, te onduidelijk zijn, althans voor mij, om er geheele volzinnen van te herstellen. Of die onleesbaarheid een gevolg is van

de omstandigheid dat de steen van aard week is, zoodat de omtrekken der letters tengevolge van afschilfering niet meer te onderscheiden zijn, dan wel of het afdruksel niet met de noodige zorg behandeld is, durf ik niet beslissen. Iets zonderlings is het dat hier en daar tusschen de regels flauwe sporen van letters zichtbaar zijn, zoodat het, oppervlakkig beschouwd, den schijn heeft alsof de steen een palimpsest is. Nu heb ik wel eens gehoord van koperplaten, die men na min of meer onvolledige uitwissching van eenen ouderen tekst opnieuw beschreven heeft; ook zijn er in Indië vòorbeelden dat men op steenen over de oude letters heen, nieuwe gekrabbeld heeft, doch dat men voor een stuk van dien aard als onze inscriptie ter eere van den doorluchtigen Er-lan̄ga is, een reeds vroeger beschreven steen zou gebruikt hebben, is moeilijk te verklaren. Ik geloof niet dat het raadzaam is zich hieromtrent in gissingen te verdiepen vóórdat men de zekerheid erlangd heeft dat diezelfde sporen van letters op den steen zelven te bespeuren zijn. Als vroeger of later een deskundige het oorspronkelijke nauwlettend onderzoekt, dan zal hij dit punt denkelijk tot klaarheid kunnen brengen, en hij zal tevens, daarvan ben ik overtuigd, nog veel kunnen ontcijferen van de gedeelten die op het afdruksel weinig meer vertoonen dan witte plekken op een zwarten achtergrond.

De afmetingen van de beschreven oppervlakte des steens, zijn, naar het afdruksel te oordeelen, in hoogte: 1,24 meter; in breedte: 0,95 van boven en 0,86 van onderen. Het aantal regels is 37; dat der strofen: 34. De letterteekens, die eene flinke, geoefende hand verraden, zijn de gewone Oud-Javaansche, zooals men die op gelijktijdige koperplaten aantreft. De spelling geeft weinig stof tot opmerkingen, zooals men uit de transcriptie zien zal. Alleen wil ik hier vermelden dat ten opzichte der verdubbeling van medeklinkers achter eene *r* geen volstrekte consequentie in acht wordt genomen; men vindt nu eens *kîrti*, *pûrwa* e. dgl., dan weder *kirtti*, *pûrwwa*. In tegenstelling tot de gewone spelling, op Java gevolgd, wordt de Anuswâra onmiddellijk vóór sisklanken en *h* niet altijd door den nasalen keelklank vervangen; men vindt *siṃha*, *haṃsî*, doch ook *wan̄ça*. Regelmatig wordt de Anuswâra aan 't einde der woorden of leden eener

samenstelling geassimileerd aan eene volgende *y* of *w*, overeenstig Pâṇini 8, 4, 59. De in dit geval vereischte Anunâsikâ ontbreekt; het is mij ten minste niet gelukt dien te ontdekken. Het is echter volstrekt niet onmogelijk dat het teeken dier Anunâsikâ op den steen nog zichtbaar zal wezen, want de copie is over 't algemeen te flauw en te vol spatten en vlekken dan dat ik over 't al of niet aanwezig zijn van zekere fijnere teekens een beslist oordeel durf uitspreken. Eindelijk zij opgemerkt dat het klinkerteeken voor den tweeklank *âu* weinig of niet van dat voor *o* verschilt. Daar men in geen enkel geval in twijfel kan staan of door den dichter *o* dan wel *âu* bedoeld is, behoef ik bij dit punt niet langer stil te staan.

De taal van het gedicht is gewoon Sanskrit. Ook van de prosodie valt niets bijzonders te zeggen. Strofe 1—3 en 9 zijn in Âryâ-maat; 4, 5, 8, 15, 17—19, 21, 32 en 34 in Çârdûlawikrîḍita; 6, 7, 10—13, 16, 20, 22—24 en 31 in Wasantatilakâ; 14 in Mañjubhâshiṇî; 25 in Pṛthwî; 26, 27, 29 en 30 in Mâlinî; 33 in Sragdharâ.

Bij de beoordeeling van de niet onverdienstelijke verzen moeten wij in 't oog houden dat de schrijver een lofdicht op Koning Er-laṅga vervaardigd heeft en niet een kroniek. Vandaar dat hij van 's vorsten roemrijke daden gewag maakt op een wijze die wel geschikt was om bij de tijdgenooten, welke met de feiten bekend waren, de herinnering daaraan te verlevendigen, maar niet voldoet aan de behoeften van een nageslacht, hetwelk van den gevierden Javaanschen alleenheerscher weinig meer dan den naam kent. Eene duidelijke voorstelling van hetgeen Er-laṅga alzoo verricht heeft, krijgen wij door het gedicht niet; het verband der gebeurtenissen blijft ons ten eenenmale duister. Met dat al blijft er genoeg over om deze inscriptie hoogstbelangrijk te maken; als bijdrage tot de kennis der oude geschiedenis wordt ze door geene andere oorkonde in waarde overtroffen.

De herinnering aan Er-laṅga, of Air-Laṅga, zooals de naam in Oud-Javaansche stukken pleegt gespeld te worden, [1])

---

1) Daar *e* en *ái* in onze inscriptie duidelijk onderscheiden worden, moet men aannemen dat het woord *áir*, Maleisch *ayr*, toen reeds in de gewone uitspraak als *er* klonk. Het lijdt trouwens geen twijfel dat de klassieke Oud-Javaansche spel-

is bij de onwetende Javanen sinds lang uitgewischt. Er is mij ten minste geen enkele Babad bekend, waarin zijn naam vermeld wordt. Bij de Balineezen daarentegen bestaat nog de overlevering dat genoemde vorst in Kediri heerschte en dat onder zijne regeering het eerste bloeitijdperk der Kawi-literatuur valt.[1]) Inderdaad weten wij dat eenige der beroemdste Oud-Javaansche gedichten, de Arjuna-Wiwâha, het Smaradahana, de Sumanasântaka, in zijn tijd vervaardigd zijn. Dat er grond is om de Oud-Javaansche vertaling van 't Mahâbhârata in dienzelfden tijd te stellen, heb ik elders aangetoond.[2]) De eeuw waarin Er-lañga leefde was reeds bekend uit een zijner schenkingsbrieven[3]) van den jare 945 Çaka (= 1023 A. D.). Deze datum valt na de eerste der in onze inscriptie voorkomende, en vóór de laatste. Er zijn nog andere onuitgegeven oorkonden van Er-lañga waarvan de datums met de reeds bekende stroken.

Noch de inscriptie, noch de oorkonden stellen ons in staat om met nauwkeurigheid te bepalen hoever het rijk van Er-lañga zich uitstrekte, maar ze bevatten ook niets wat rechtstreeks in strijd zou zijn met de overlevering der Balineezen, dat hij heerscher was van Kediri. Uit het gedicht leeren wij dat hij hoog geëerd werd door den koning van Oost-Java, en dat hij in latere jaren, na eenen tijd van wederwaardigheden, als veroveraar optrad, zijne vijanden in 't Oosten, Zuiden en Westen tuchtigde, en als opperheer van Yawadwîpa troonde in den jare 957 Çaka (1035 A. D.). Eene der onmiddellijke gevolgen van zijne verheffing was de stichting eener kluizenarij, die om haren prachtigen aanleg zóó vermaard werd dat van heinde en verre bezoekers toestroomden om ze te bewonderen. De ligging dier kluizenarij wordt in 't gedicht vermeld; ze lag bij den berg Pûgawat, een Sanskritsche plaatsnaam die »rijk aan betelpalmen" beteekent. Hoogstwaarschijnlijk is Pûgawat slechts eene vertaling

ling in de letterkundige gewrochten en oorkonden een ouder tijdperk der taal vertegenwoordigt, en daaruit volgt dat het Oud-Javaansch zijn vasten vorm als schrijftaal reeds gekregen had vóór de oudste ons bekende stukken.

1) R. Friederich, Voorloopig verslag, bl. 8; 18, vg. (Verh. Bat. Gen. XXII).

2) Over de Oud-Javaansche vertaling van 't Mahâbhârata, bl. 6, vg. (Werken der Kon. Akademie van Wetensch. te Amsterdam, 1877).

3) Kawi Oorkonde V (in Cohen Stuarts uitgave).

van eene oorspronkelijke Javaansche benaming, doch van welke? Dat is niet zoo gemakkelijk uit te maken, en daarom is het dubbel jammer dat men het gedenkteeken van zijne plaats heeft weggerukt om het te begraven in het Museum van eene vreemde stad, waar niemand zich om Javaansche oudheden bekommert. Het is mij niet gelukt eenen bergnaam op te sporen die als eene vertaling van Pûgawat zou kunnen doorgaan.

Uit hetgeen onze inscriptie vermeldt omtrent de afkomst van Er-laṅga blijkt dat hij van moederszijde afstamde van Çrî Îçâna-Tuṅga, heerscher van Java. Zijne moeder, Mahendradattâ, was de dochter van koning Çrî Makuṭa-Wança-wardhana, wiens moeder de dochter was van Çrî Îçâna-Tuṅga. Nu komt onder de door Cohen Stuart uitgegeven oorkonden een stuk [1]) voor, uitgevaardigd door Çrî Mahârâja Rake Hino Mpu Siṅḍok, Çrî. Îçâna-Wijaya Dharmottunga Dewa, in het jaar 861 Ç. (939 A. D.), zoodat de vraag oprijst of wij in dezen vorst den betovergrootvader van Er-laṅga te erkennen hebben. Ten opzichte der tijdrekening bestaat tegen zulk eene veronderstelling geen overwegend bezwaar. Nemen wij eens aan dat genoemde uitvaardiger van bedoelden schenkingsbrief in 861 Ç. reeds grootvader was en dat zijn kleinzoon, Makuṭa-Wançawardhana, ongeveer terzelfder tijd geboren werd, dan is het heel wel mogelijk dat de dochter van dezen laatsten, de moeder van Er-laṅga, omstreeks 't jaar 881 het licht der wereld zag. Is zij op twintigjarigen leeftijd moeder geworden van den held der inscriptie, dan moet deze omstreeks 901 geboren zijn. Veel vroeger kan men zijne geboorte niet stellen, want eerst in 957 bereikte hij het toppunt van macht en roem. Het zou dus volstrekt niet onmogelijk wezen dat de Çrî Îçâna-Tuṅga van het gedicht en de Çrî Îçâna-Wijaya Dharmottuṅga der oorkonde van 961 één en dezelfde persoon zijn. Men zou zelfs om het vermoeden meer waarschijnlijkheid bij te zetten, de aandacht kunnen vestigen op twee omstandigheden: de eene, dat de dochter van Çrî Îçâna, wier naam als heerschende koningin, Çrî Îçâna-Tuṅga-Wijayâ nagenoeg gelijkluidend is met dien van den vorst der oorkonde, in 't opschrift

1) K. O. XXII.

wordt aangeduid — hoewel min of meer bedektelijk — als eene begunstigster van 't Buddhisme; de andere, dat de schenking van Çrî Îçâna-Wijaya Dharmottuṅga ten behoeve van een Buddhistisch heiligdom geschiedde. Intusschen zijn deze feiten niet voldoende om eene vaste overtuiging te wekken, en het zal dus beter wezen zich van gewaagde gevolgtrekkingen te onthouden, temeer omdat er nog zooveel onuitgegeven opschriften bestaan, die een tal van ongebruikte gegevens, jaartallen en vorstennamen, bevatten.

De lotgevallen van den held worden door den dichter meer aangeduid dan wel geleidelijk verhaald. Er is in het stuk geen gebrek aan beschrijvende verzen, maar die beschrijvingen hebben betrekking op bijzaken, terwijl de hoofdzaken slechts aangestipt worden. Misschien is de dichter met opzet over sommige gebeurtenissen heengegleden, doch het kan kwalijk aan voorzichtigheid, hoe overdreven ook, toegeschreven worden dat hij zoo bijzonder spaarzaam is met de vermelding van plaatsnamen. Eerder mag men vermoeden dat hij het zooveel mogelijk vermeed Javaansche woorden in zijn verzen te gebruiken. Den naam Er-laṅga, die echt Maleisch-Polynesisch is, *kon* hij niet verzwijgen, maar hij veroorlooft zich toch het woord hier en daar te sanskritiseeren, door 't eerste lid der samenstelling, *er*, water, te vertalen, zoodat de doorluchtige heerscher door hem ook wel Jalalaṅga en Nîra-laṅga genoemd wordt [1]).

In hoofdzaak vertelt ons de dichter het volgende. Er-laṅga was de zoon van Udayana en Mahendradattâ. Hij werd met groote onderscheiding behandeld door Çrî-Dharmawança, vorst van Oostelijk Java, en verwierf zich door een bezoek aan dien vorst niet weinig aanzien. Niet lang daarna evenwel trof hem het ongeluk dat zijne hoofdstad in de asch werd gelegd — vermoedelijk in een oorlog, doch dát wordt er niet bij verteld. Met eenige getrouwen, bedienden en aanzienlijke

1) *Laṅga*, d. i. slurpen, Nieuw-Jav. *loṅgå*, wordt door den dichter nergens vertaald. In het Handwoordenboek van Roorda wordt [illegible] opgegeven, maar de stamvorm is [illegible], zooals o. a. blijkt uit eene plaats in den Kantjil: [illegible]. Aangaande de eigenaardige vorming van den eigennaam weet ik geen verklaring te geven. In Balineesche HSS. is *laṅga* verhaspeld tot *laṅgkya*.

mannen zocht hij een toevlucht in de bosschen, en daar, op den gedenkwaardigen dag van den 13den der maand Mâgha van het jaar 932 Çaka was het, dat hij door zijne getrouwen en de brahmanen, vol vertrouwen, werd gesmeekt, het gansche land in zijne macht te brengen. Van toen af dagteekende zijne zegevierende loopbaan; hij beoorloogde met gunstigen uitslag naburige vorsten; fnuikte in 954 Ç. eene gevreesde vorstin, die afgeschilderd wordt als eene reuzin in kracht, doch niet genoemd; ondernam een tocht naar de zuidergewesten, waar-vandaan hij met buit beladen terugkeerde; wendde zijne wapenen daarna tegen het Westen en versloeg den koning des lands, Wijaya geheeten, op den 13den der maand Bhâdrapada van 't jaar 957 Ç. Een paar maanden later werd Wijaya door zijne eigene troepen verraderlijk vermoord, en op den laatsten dag van Kârttika van hetzelfde jaar plaatste Er-laṅga zich op den troon als oppervorst van Java. In de volheid van zijn voorspoed besloot hij tot den aanleg der prachtige kluizenarij op de helling van den berg Pûgawat, wier fraaiheid die van Indra's lusthof evenaarde. Met den wensch dat de koning nog lang leven moge tot heil zijner onderdanen wordt het gedicht besloten.

Ik laat nu de vertaling volgen van den tekst zelven, die hierachter in transcriptie is medegedeeld, voor zooverre ze leesbaar is. Aan de uitgave van een facsimile van het stuk viel niet te denken; daartoe is het afdruksel te gebrekkig, en als bijdrage tot de palaeographie heeft het opschrift geene bijzondere waarde.

VERTALING.

HEIL!

1. Hulde zij steeds den Schepper (Brahma), die bij de schepping des menschdoms en bij het onderhoud (der wereld) alle drie Guṇa's (attributen of hoedanigheden) is toege-

rust, doch bij den ondergang erkend wordt als te zijn Guṅaloos [1]).

2. Hulde zij ook hem, die in de wereld bekend is als de Triwikrama (d. i. de Driestappige Wishṇu), voor wien de Heer der goden (Indra), zoo groot door ontelbare heldendaden, zich altijd in vereering buigt.

3. Hulde aan Çiwa, die den grooten Wonderboom (die alle wenschen bevredigt) overtreft, daar hij, hoezeer een *sthâṇu* [2]) zijnde, door zijne volmaaktheden in nog hoogere mate de wenschen en behoeften der schepselen bevredigt.

4. Leve [3]) Koning Er-laṅga, die door zijn ongeschonden goeden naam en barmhartigen zin de vrouwen volgt; door het aanhalen van den boog zijne hand een ergen smet aanwrijft, en, hoewel een held in den oorlog, door den rug toe te keeren aan zedeloosheid zich aan vreesachtigheid schuldig maakt, en zoodoende juist door zijne deugden niet aan gebreken ontsnapt.

5. Er was een vorst die de kroon spande onder de hoeders der aarde, en eene groote menigte van koningen overwonnen had; vermaard in alle drie werelden, en in grooten heldenmoed een leeuw gelijk. Onder zijn langdurig bestuur bracht de vergankelijke aarde onmetelijk veel vruchten voort en genoot zij voorspoed. Het was de met luister, roem en macht gezegende beheerscher van Java, Çrî-Îçâna-Tuṅga genaamd.

---

1) D. i. in den staat van rust of *in abstracto* is Brahma Guna-loos, maar in den staat van werkzaamheid of als concreet wezen gedacht openbaart hij zich in de vormen van licht en zedelijke reinheid; van schemer, of in zedelijke opvatting: gemengd goed en kwaad; en eindelijk, van volslagen duisternis, en geestelijk opgevat: van boosheid en dwaling.

2) *Sthâṇu* beteekent „paal" en is tevens een naam van Çiwa. De rhetorische aardigheid ligt in 't woordje „hoezeer", dat alleen past als de hoorder *sthâṇu* oppervlakkig als „paal" opvat. Dergelijke woordspelingen, die een niet geringe mate van wansmaak verraden, zijn de trots en wellust der latere Indische dichters.

3) Het juiste gebruik van den imperatiefvorm *jayatâd* (eig. zij overwinnaar), die in het zoogenaamd klassieke tijdperk der Sanskritletterkunde zóó zeldzaam is, dat Prof. Whitney in zijne Sanskrit Grammar § 571 er geen enkel voorbeeld van weet aan te halen, toont dat de dichter goed de Indische spraakkunst bestudeerd had. Zulks neemt niet weg dat de constructie *yas — dadhat* in den eersten regel ongrammatisch is, althans in de klassieke taal geheel ongewoon. Het is echter licht te begrijpen waarom hij het deelwoord gebruikt heeft instede van *dadhâti*, omdat dit laatste niet in de maat paste.

6. Diens dochter, liefelijk door de reinheid van haren inborst (*akalushamânasawâsaramyâ*) en de partij der Buddhisten toegedaan (*sugatapakshasahâ*), gelijk aan eene zwaan, die bekoorlijk is door 't verblijf in het reine meer Mânasa (*akalushamânasawâsaramyâ*) en schoone vleugels heeft (*sugatapakhasahâ*); (zij) die de blijvende vreugde was van den phenix der koningen (anders: van de vorstelijke mannetjeszwaan), heerschte als koningin onder den naam van Çrî-Îçâna-Tuṅga-Wijayâ.

7. Toen maakte koning Çrî-Lokapala [1]), een uitstekend vorst, oogverrukkend (in voorkomen) haar tot zijne welbeminde, en (zelf) beroemd om de groote reinheid van zijn gemoed, maakte hij haar, gelijk de (blanke) Melkzee de (zuivere) Mandâkinî, aan zich gelijk in geluk.

8. Uit hem sproot een zoon, uitblinkende in macht en bestemd om de aarde tot sieraad te strekken; die, daar zijn geest steeds gericht was op de bevordering van het welzijn der schepselen, de aarde zegenrijk deed gedijen, en gelijk de luisterrijke Wishṇu met onvergelijkelijken glans verrezen, onverschrokken *kumbha's* (potten), (namelijk de) *kumbha's* (zwellingen aan de slapen) van de olifanten der vijanden, verpletterde; een vorst der vorsten.

9. Deze onvergelijkelijke monarch, bekend onder den naam van Çrî Makuṭawançawardhana, een zon in het geslacht van Çrî Îçâna, blonk helder uit in dapperheid.

10. De overschoone dochter van dien vorst, die om de voortreffelijkheid van haar wezen (?) als het ware het rijksgeluk van Java in levenden lijve was, ontving van haren vader den (bij)naam — die ook buiten het eiland populair werd — van Guṇapriyadharmapatnî (d. i. echt-gemalin van den Vriend der Deugd).

11. Er was namelijk iemand van uitnemend zuiver bloed, de uit een beroemd vorstengeslacht gesprotene Udayana. Hij was het [2]) die de schoone prinses Mahendradattâ plechtig huwde.

12. Uit hem sproot een zeer schoon kind, Er-laṅga-Dewa

---

1) Ik denk dat dit hier een eigennaam is, ofschoon men het aan den vorm van 't woord niet zien kan.

2) Er staat eigenlijk: „wiens naam bekend is", d. i. „de voornoemde."

genoemd, gelijk Râma uit Daçaratha (en) diens meerdere door zijne voortreffelijke hoedanigheden; hij muntte uit onder allen in den lande en was innemend in allen deele [1]).

13. Toen hij door den heerscher van Oost-Java, zijn aanverwant, die door 't hooren van zijne vele deugden begeerig was hem te zien, eerbiedig uitgenoodigd was geworden op de bruiloft van diens dochter, verbreidde zich de roem van den edelaardigen Er-lañga weldra allerwege.

14. Niet lang daarna werd zijne hoofdstad, waar zoo lang (?) eene vrolijkheid heerschte als in Indra's rijk, in de asch gelegd. Vergezeld van eene geringe ruiterwacht [2]), van zijne dienstboden, en de voornaamsten des volks begaf hij zich naar de bosschen.

15. En toen, in het belangrijke jaar 932 na den Çaka-vorst, den 13den van de lichte helft der maand Mâgha, op eenen Donderdag, kwamen tot den doorluchtigen monarch, Koning Er-lañga, de onderdanen en de voornaamste brahmanen, met innig verlangen, en, eerbiedig gebogen, richtten zij vol vertrouwen de bede tot hem: »Beheersch het land tot aan de uiterste grens!"

16. Wanneer zijne talrijke tegenstanders vernemen hoe die vorst, na gewijd te zijn tot (toekomstig) keizer, door zijne macht de menigte der vijanden overwon, vreezen zij ook nu nog in 't bereik te komen zijner armen, als waren het slangen, en leeren zij, als het ware, eene wankelmoedigheid die hun vroeger vreemd was.

17. Verscheiden vorsten van Java hebben de inkomsten des lands genoten omdat zij smeekelingen werden bij hun tegenstander; uit kracht hunner koninklijke geboorte genoten hun zonen (?) (weelde) op den koningstroon, maar de doorluchtige vorst Erlañga-Dewa, van geslacht een voorganger onder de potentaten, ach, hij heeft alleen een bitteren

---

1) *Kalâbhirâma* beteekent tevens „Door de kunsten (die hij leerde) behagende" en bekoorlijk door zijne *kalâ's* d. i. zestiende deelen, van de maan gezegd. De woordspeling *abhirâmo Râmo* gaat in de vertolking natuurlijk te loor; er is niets aan verloren.

2) De lettergreep die ik in de transcriptie oningevuld heb gelaten, vertoont zich als eene onduidelijke *ga* of *ça*, doch dat geeft geen zin. Ik vermoed dat er op den steen *çwa* zal staan en heb dienovereenkomstig vertaald.

vijand: koude en hitte, aan het lichaam te verdragen [1]) terwijl hij rondzwerft over de aarde.

18. Op den troon gezeten, met beide voeten op de hoofden der vasallen; dagelijks samensprekingen houdende met zijne aan de overweging der staatszaken zich wijdende ministers, houdt hij vaak zitting, vergezeld van (dienende) vrouwen en omgeven van helden in schitterenden wapendos, en, hetzij een proces (door zijn rechterlijk oordeel) verloren wordt of gewonnen, altoos is zijn helder inzicht even bewonderenswaardig. [2]).

19. »Mijn gemaal, die zijne kinderen en mij, hoewel hij ons zeer liefhad, in eens heeft achtergelaten, ... om te gaan tot de Nymfen des hemels . . . . . gehoorzaam aan Uw bevel. Gij zijt in de wereld bekend als iemand met een medelijdend hart: hoe kunt Gij dan zoo geheel anders handelen? Waar, o Koning, is Uwe barmhartigheid?" zoo klaagt de vrouw van eenen vijand . . . . .

20. Zekere (vrome) die naar Verlossing streefde, ... ; aardsche goederen, dat vuil, zijn een groote vijand voor het erlangen van . . . . . Een ander die van den koning gewijde spreuken ontving, welke hem (eenmaal) den hemel zouden openen, werd als het ware zijn leerling.

21. . . . . . »Waarom tracht gij de kluisters (der zinnelijkheid) niet door werkzaamheid te slaken? Waarom hebt gij er behagen in, daarmede behebt te zijn? Wat doet gij, wiens hooge zin (?) geroemd wordt, met die onstuimige begeerte om de genoegens van 't minnespel te smaken? De

---

1) De dichter gebruikt opzettelijk driemaal hetzelfde werkwoord *bhuj*, dat in onze taal onmogelijk in de hier voorkomende verbindingen met één woord terug te geven is. De lezing *ta[jjd]* is zeer onzeker; men zou eer verwachten *tuṣṭim*, doch er is geen spoor van *u* onder de duidelijk leesbare *t*.

2) De beschrijving van de stiptheid waarmede Er-langa zijne koninklijke plichten bij de audienties en daarmee gepaard gaande rechtszittingen waarnam, schijnt oppervlakkig beschouwd *hier* misplaatst, daar de dichter toch wel niet zal hebben willen zeggen dat de koning in later tijd minder nauwgezet was. De inhoud van den eersten regel is kwalijk te rijmen met den staat van iemand die, zooals in de vorige strofe gezegd wordt, „over de aarde zwerft." In de volgende strofen is er ook veel duisters, niet het minst ten gevolge van de leemten in den tekst. Zooveel echter kan men uit die verminkte volzinnen opmaken, dat de dichter daarin een denkbeeld heeft willen geven van de veelzijdige deugden en talenten waardoor Er-langa zich onderscheidde.

roem die loutering bewerkt en . . . . . geeft, blank . . . , die (allen) wordt bestendig geëerd."

22. »Indra hebbe het groote woord onder de onsterfelijken en zij stout in daden; Kubera zal uitdeeling van goederen houden onder zijne afhangelingen en de schare van hulpbehoevenden; Yama zal allen door den dood vereenigen"; zoo verkoos het den Schepper (Brahma), de wereldhoeders . . .

23. Er was een koning . . . . .; diens edelaardige zoon, Bhîshmaprabhâwa geheeten . . . . .

24. En een andere, Adhamâpanuda genaamd, die als Râwaṇa in persoon eene overgroote menigte van *adhamâṅga's* bezat [1]). Dien . . . . . versloeg hij weldra.

25. En onmiddellijk daarop (versloeg) de naar wereldverovering strevende vorst den koningszoon; hij verbrande plotseling diens residentie, zoodat er niets van overbleef, en in het jaar 953 van Çaka blakerde de uitstekende monarch diens steden herhaalde malen.

26. Er was ook in het land eene vrouw van geweldige kracht, aan een reuzin gelijk. Onvervaard trok hij naar haar schier ontoegankelijk gebied. Het was in het [2]) jaar 954 van Çaka, dat de koning zich beroemd maakte door dezen prijs te schieten.

27. Gelijk een vlammende draak (met vurige tongen) om zich heen likkende, verbrandde hij flink [3]) die uiterst onbeschaafde zuidelijke streek. Na zeer veel buit behaald en dat aan zijn dienaren geschonken te hebben, nam hij, onder de brahmanen en asceten, den roem alleen voor zich.

28. Door eerzucht bezield, trok hij daarna, in den jare 957 van Çaka [4]), op den 13den van de eerste helft der maand

---

1) D. i. „voeten" en vermoedelijk tevens „voetknechten". Râwaṇa, het veelhoofdige monster, had namelijk, zooals men weet, 20 armen en het schijnt dat de dichter zich daarom gerechtigd heeft geacht hem ook het meer dan gewone getal voeten toe te kennen. Het bewijs dat met „voet" hier ook „voetknecht" bedoeld is, kan ik niet geven. Anders kan *adhamâṅga* ook beteekenen „iemand van een gemeen lichaam", hetgeen ietwat zonderling klinkt.

2) *Asmin* is een stoplap, daar het hier noch „in dit" noch „in ditzelfde" kan beteekenen.

3) *Dakshiṇatwât* dient meer om een woordspeling met *dakshiṇâm* mogelijk te maken dan om de kracht en fraaiheid der schildering te verhoogen.

4) *Lapana* is een synoniem van *mukha*, mond. Daar *mukha* alleen in den zin van „opening" het getal 9 aanduidt, is het gebruik van *Lapana* meer dan gewaagd. Maar wat doet een dichter al niet om de maat?

Bhâdrapada, op eenen goeden Woensdag, naar het Westen, met een ontelbaar leger van strijdvaardige en krachtige manschappen. Onder de toejuiching der wereld behaalde hij eene volkomen overwinning op den koning, Wijaya geheeten.

29. En in dat jaar 957 van Çaka, op den 8sten der donkere [1]) helft van de maand Kârttika, des Donderdags, werd de koning Wijaya door diens eigen troepen gevangen genomen — dank zij de aanwending van de middelen van staatskunst, zooals die in het leerboek van Wishṇugupta [2]) geleerd worden, — en sneefde hij onmiddellijk daarop.

30. In den jare 957 [3]) na den Çakavorst, op den laatsten van Kârttika, des Donderdags, plaatste de edele Doorluchtige Koning van het eiland Java zegepralend zich op den van juweelen flonkerenden troon, nadat hij zijne voeten gezet had op het hoofd zijner vijanden.

31. Thans, na het Oosten, Zuiden en Westen veroverd en alle vijanden verslagen te hebben, na alleenheerscher geworden te zijn van het gansche land, wordt Zijne Majesteit Er-laṅga door de koninklijke Fortuin, welke geenen anderen vermag aan te zien, dicht in hare schoone armen gekneld.

32. Nadat hij zijne vijanden door groote geestkracht, door zijne heldendaden, alsook door allerlei middelen van staatskunst, ten onder gebracht had, heeft Zijne Majesteit Er-laṅga nu hij een groot vorst geworden was, aan de helling van

1) Er zal wel *sita* voor *siti* te lezen zijn. In dit geval luidt de vertaling: der *lichte* helft.

2) Wishṇugupta is de Indische Macchiavelli, wiens leerboek over staatsmanskunst onmisbaar geacht werd voor alle diplomaten. Er is van het Indische stelsel van staatsmanswijsheid veel kwaads te zeggen, maar de lessen daarin vervat worden ook buiten Indië thans nog getrouw in acht genomen.

3) Uit het verband volgt noodzakelijk dat *maka*, hetwelk volkomen duidelijk te lezen is, „zeven" moet aanduiden. In de woordenboeken wordt een woord *maka* vermeld, maar niemand weet de beteekenis er van. Zoo *maka* geen schrijffout is — en het is moeielijk te zien uit welk ander woord voor zeven het hier zou kunnen staan — dan moet *maka* iets beteekenen wat kan gebezigd worden om gezegd cijfer aan te duiden. Daarvoor komen zooveel begrippen, bijv. berg, muzieknoot, versmaat, paard, ziener, in aanmerking, dat men er moeielijk naar kan raden, welke van die allen bedoeld kan geweest zijn. Even gewaagd zou het wezen te veronderstellen dat de dichter *maka* nam in den zin van *ma*, en omdat dit een naam eener muzieknoot is, de vrijheid zich veroorloofde *maka* gelijk te stellen met „muzieknoot" (getalwaarde: 7).

den heerlijken berg Pûgawat eene heilige kluizenarij laten maken, hetzij om zijne macht te toonen of uit onverbrekelijke trouw aan eene gelofte om de goden gunstig te stemmen en te bevredigen.

33. Hoorende van deze weêrgalooze koninklijke kluizenarij, welke niet voor Indra's lusthof behoeft onder te doen, wedijveren de menschen onophoudelijk om er heen te gaan en staren zij (alles) aan met oogen die van verbazing trillen; zij brengen kransen, enz. als blijken van hun ingenomenheid en hebben den mond vol van den lof van dezen uitnemenden vorst, dien zij als eene Zon onder de fiere (heerschers) achten en om zijnen luister vereerenswaardig noemen als een Manu.

34. Moge de gemeente der burgers op het pad der deugdzamen wandelen! moge de wandel der staatsdienaren gerecht zijn! Mogen de asceten streven naar het heil aller wezens! (En) ten aanzien van den koning zelven is onze bede: »Daar het aan Zijn leven en aan Zijn bestuur des lands te danken is dat deze (allen) in gerechtigheid kunnen gedijen, moge Zijne Majesteit Erlañga-Dewa daarom nog lang leven!"

॥स्वस्ति॥

त्रिभिरपि गुणैरुपेतो नृणाव्विधाने स्थितौ तथा प्रलये
अगुण इति यः प्रसिद्धस्तस्मै धात्रे नमस्सततम् ॥ (1)
अगणितविक्रमगुरुणा प्रणम्यमानस्सुराधिपेन सदा
(अ)पि यस्त्रिविक्रम इति प्रथितो लोके नमस्तस्मै ॥ (2)
य स्थाणुरप्यतितराप्यर्थेप्सितार्थप्रदो गुणैर्जगताम्
कल्पद्रुममतनुमधः करोति तस्मै शिवाय नमः ॥ (3)
कीर्त्याखण्डितया धिया करुणया यस्त्रीपरत्वन्दध-
श्चापाकर्षणतश्च यः प्रणिहितस्तीव्रङ्कलङ्कङ्करे
यश्चासच्चरिते पराङ्मुखतया शूरो रणे भीरुतां
स्वैर्दोषान्भजते गुणैस्स जयतादेर्लङ्गनामा नृपः ॥ (4)
आसीन्निर्जितभूरिभूधरगणो भूपालचूडामणिः
प्रख्यातो भुवनत्रयेपि महता शौर्य्येण सिंहोपमः
येनोर्वी सुचिरन्धृतामितफला लक्ष्मीन्दधौ गवरी
सश्रीकीर्तिवलान्वितो यवपतिश्श्रीशानतुङ्गाह्वयः ॥ (5)

तस्यात्मजाकलुषमानसवासरम्या
हंसी यथा सुगतपक्षसहाभवद्या
सा राजहंसमुदमेव विवर्द्धयन्ती
श्रीशानतुङ्गविजयेति रराज राज्ञी ॥ (6)
मन्दाकिनीमिव तदात्मसमां समृद्ध्या
क्षीरार्णवः प्रथितशुद्धिगुणान्तरात्मा

तांश्चाकरोत्प्रणयिनीन्नयनाभिनन्दी
श्रीलोकपालनृपतिर्नरनाथनागः ॥ (7)
तस्मात्प्रादुरभूत्प्रभाववि(श)दो भूभूषणोद्भूतये
भूतानाम्भवभावनोद्यतधिया क्ष्माम्भावयन्भूतिभिः
शौरिश्चाप्रतिमप्रभाभिरभयो भास्वानिवाभ्युद्यत-
श्शत्रूणामिभकुम्भकुम्भदलने पुत्रः प्रभुर्भूभुजाम् ॥ (8)
श्रीमकुटवङ्शवर्द्धन इति प्रतीतो नृणामनुपमेन्द्रः
श्रीशानवङ्शतपनस्तताप शुभ्रम्प्रतापेन ॥ (9)
तस्याधिपस्य दुहितातिमनोज्ञरूपा
मूर्तेव भाव(?)गुणतो यवराजलक्ष्मीः
द्वीपान्तरेपि सुभगेन बभूव पित्रा
नाम्ना कृता खलु गुणप्रियधर्म्मपत्नी ॥ (10)
आसीदसावपि विशिष्टविशुद्धजन्मा
राजान्वयादुदयनः प्रथितात्प्रजातः
तां श्रीमतीव्विधिवदेव महेन्द्रदत्ता-
व्यक्ताह्वयो नृपसुतामुपयच्छते स्म ॥ (11)
श्रेष्ठः प्रजासु सकलासु कलाभिरामो
रामो यथा दशरथात्स्वगुणैर्गरीया-
न्सम्भावितोन्नतगतिर्महसा मुनीन्द्रै-
रेर्लङ्गदेव इति दिव्यसुतस्ततोभूत् ॥ (12)
श्रीधर्म्मवंश इति पूर्वयवाधिपेन
सम्बन्धिना गुणगणश्रवणोत्सुकेन
आहूय सादरमसौ स्वसुताविवाह-
न्द्राक् सर्वथा प्रथितकीर्त्तिरभून्महात्मा ॥ (13)
अथ भस्मसादभवदाशु तत्पुर-
म्पुरुहूतराष्ट्रमिव मुच्युतं चिरं (?)
तलिना - लेन खलु किङ्करैर्विशा (1. °शां)

स नरोत्तमैरुपहितो वनान्यगात् ॥ (14)
शाकेन्द्रेथ ⏑ लोचनाग्निवदने याते महावत्सरे
माघे मासि सितत्रयोदशतिथौ वारे शशिन्युत्सुकैः
आगत्य प्रणतैर्जनैर्द्विजवरैस्साश्वासमभ्यर्थित-
श्श्रीलोकेश्वरनीरलङ्गनृपतिः पाहीत्युताल्लाङ्गितिम् ॥ (1
सम्राज्यदोज्जितमिमन्नृपतिन्निशम्य
शक्त्या जितारिनिकरन्निवहो रिपूणाम्
अद्यापि तद्भुजभुजङ्गतलस्य बिभ्य-
दभ्यस्यतीव (चप)लत्वमभूतपूर्व्वम् ॥ (16)
भूयांसो यवभूभुजो बुभुजिरे पृथ्वीव्विपक्षेर्थिन-
स्सामर्थ्यान्नृपजन्मनो नु(?)बुभुजस्त - नरेन्द्रासने
तिष्ठं श्रीजललङ्गदेवनृपतिर्वश्योधि(नाथा)ग्रणी-
र्भी अङ्के स भुनक्ति केवलमरिन्द्वन्द्वम्भ्रमन्भूतले ॥ (17)
भूभृन्मस्तक(स)क्तपादयुगलस्सिंहासने संस्थितो
मह्यालोचनतत्परैरहरहस्सम्भाषितो मन्त्रिभिः
भास्वद्भिर्ललनान्वितो निविशते वीरैः परीतो भृशं
ज्योतिस्तस्य पराजये विजयवच्चित्रीयते सन्ततम् ॥ (18)
पुत्रान्मामतिवत्सलोपि सहसा त्यक्त्वा मदीयः पति-
स्स्वर्गस्त्रीगमनो ⏑ - ⏑ ⏑ ⏑ - आज्ञाविधेयस्तव
ख्यातस्त्वम्भुवने दयालुहृदयस्तेन्या प्रवृत्तिः कथम्
हा राजन् क्व कृपेत्यरेर्व्वनितया - - ⏑ या लप्यते ॥ (19)
कश्चिन्मुमुक्षु ⏑ ⏑ - ⏑ ⏑ ⏑ - ⏑ - -
— वाप्तये धनमलानि महानरातिः ।
कश्चित्त्रिविष्टपमुखान्नृवरस्य मह्या-
न्सम्प्राप्य शिष्य इव तेन कृतस्स आसीत् ॥ (20)
तुङ्गा - भुवनत्रयस्य मह - - - ⏑ - - ⏑ -
किं बन्धा न चिकीर्षया ह ⏑ ⏑ - किं तच्युतेस्ते रसः

किं क्रीडारसलिप्सया रभसुया[1] यस्यो(ड्ड)तिः कीर्त्तिता
कीर्त्तिः शुद्धिकरी ⏑ दा[2]धवल – – मान्यतेहर्निशम् ॥ (21)

इन्द्रोमरेषु ⏑ ⏑[3] वाङ्करितेषु धृष्टो
वश्येषु (भा)गकृदसौ धनदोर्थिसार्थे
संहृत्य हृत्त ⏑ रशादिति[4]लोकपाला-
नेको बहुम्प्र ⏑ ⏑ ⏑ – व्क्रियते स्म धात्रा ॥ (22)

आसीन्नृ – ⏑ ⏑ ⏑ – प्रल – ⏑ – –
भीष्मप्रभाव इति तस्य सुतो महात्मा
– – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – न्न वर्ष
– – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – ⏑ लोकात् ॥ (23)

अन्यश्च कश्चिदधमापनुदाभिधान-
स्साक्षाद्दशानन इवाध्यधमाङ्गतक्तिः
– – ⏑ – स्य ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – नगेन्द्रे
– – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – न्यवधीत्तमाशु ॥ (24)

ततश्च तदनन्तरन्नृपसुतञ्जिगीषुर्भुवा-
स्तदालयमशेषमेव सहसाभ्यधाक्षीन्नृपः
पुनः पुनरथाग्निभूतवदने शकाब्दे गते
वरो नरपतिस्तदीयनगराण्यदन्दह्यत ॥ (25)

अभवदपि भुवि स्त्री राक्षसीवोग्रवीर्य्या
व्यपगतभयमस्यास्सङ्कटाङ्गामयासीत्
जलनिधिशररन्ध्रे शाकसम्वत्सरेस्मिन्
नृपतिरभिनटेतल्लक्षणाड्ख्यातकीर्त्तिः ॥ (26)

ज्वलन इव नगेन्द्रो लेलिहानोदहत्ता-
न्दिशमधिकमनार्य्यान्दक्षिणान्दक्षिणत्वात्
धनमतिबहु लुण्ठं तच्च दत्वात्मभृत्ये
द्विजपतिमुनिमध्ये कीर्त्तिमेवाहरत्सः ॥ (27)

मानित्वादथ शैलभूतलपने शाकेन्द्रवर्षे गते

भद्रे[5] मासि सितत्रयोदशतिथौ वारे बुधे पावने
उद्युक्तैर्बलिभिर्बलैरगणितैर्गत्वा दिशम्पश्चिमां
राजानव्विजयाह्वयं समजयद्राजा जगत्पूजितः ॥ (28)
(अथ) मुनिशररन्ध्रे शाकवर्षेष्टमाख्ये
सुरगुरुसितिपक्षे कार्त्तिके मासि तस्मिन्
निजबलनिगृहीतो वैणुगुप्तैरुपायै-
स्सपदि विजयनामा पार्थिवो द्यामगच्छत् ॥ (29)
मकशरविवराख्ये शाकराजस्य वर्षे
कृतशशिगुरुवारे कार्त्तिके पञ्चदश्यां
रिपुशिरसि महात्मा श्रीयवद्वीपराजो
जयति निहितपादो रत्नसिंहासनस्थः ॥ (30)
पूर्व्वादिदिग्विजयिनं कृतसर्व्वशत्रु-
मेकातपत्रमवनेर्ज्जललङ्गदेवम्
नान्यन्निरीक्षितुमलं सुभुजोपपीड-
ङ्गाढम्परिष्वजति सम्प्रति राजलक्ष्मीः ॥ (31)
निर्जित्याथ रिपून्पराक्रमधनात् शौर्य्यैरुपायैरपि
शक्त्याखण्डितया खलु व्रतितया वा देवता राधनै
रत्नुज्ञातमहानृपस्स कुरुते पुण्याश्रमं श्रीमतः
पार्श्वे पूगवतो गिरेर्नरपतिश्श्रीजोरलङ्गाह्वयः ॥ (32
शृण्वन्तो राजकीयाश्रममसममिमन्नन्दनोद्यानदेश्य-
ङ्गच्छन्तस्सन्ततन्तेष्यहमहमिकया विस्मयालोलनेत्रा (:)
मालादिप्रीतिकारास्स्तुतिमुखरमुखा मुख्यमेतन्नृपाणा-
म्मानीनम्मन्यमाना मनुमिव महसा माननीयव्ब्रुवन्ति ॥ (33
साधूनाम्पथि यातु पौरसमितिर्धर्म्या गतिर्मन्त्रिणा-
म्भूयाद्भूतहितैषिणो मुनिजना इत्थन्नृपे प्रार्थना
यस्मिञ्जीवति राज्ञि रक्षति भुवन्धर्मेण सिद्ध्यन्ति ते
तस्माच्छ्रीजललङ्गदेवनृपतिर्दीर्घं स जीव्यादिति ॥ (34)

NOTEN.

1) Zoo staat er duidelijk, doch het vereischte woord is *rabhasayá*.

2) Het zou voor de hand liggen te lezen °*rishṭadá*, ware het niet dat de uitgelaten lettergreep onmiskenbaar eene *r* bevatte.

3) Ik gis dat er op den steen *pṛthuwák* staat.

4) Er staat duidelijk *kanta*, ofschoon dit woord hier niet te pas komt. De volgende lettergreep vertoont de sporen van eene *m*, met eene goed zichtbare *u* er onder. Ik houd het er voor dat de steenhouwer de *u* verkeerdelijk geplaatst heeft; er is te lezen *kantu Mararáḍ*.

5) Lees *bhádre*.

DE HERHALING MET VERANDERING VAN KLINKERS, IN HET SOENDANEESCH.

DOOR

S. COOLSMA.

In mijne „Handleiding bij de beoefening der Soendaneesche taal," is ook een hoofdstuk (het XVIe) gewijd aan „de herhaling met veranderde klinkers," waarmede bedoeld wordt die klasse van afgeleide woorden, welke gevormd is door herhaling van het woord, met gedeeltelijke of geheele verandering der klinkers in het herhaalde gedeelte, of soms wel in beide leden. Sedert lang was het mijn voornemen, deze herhaling, die in het Soendaneesch menigvuldig voorkomt en van rijke beteekenis is, eens met meer aandacht na te gaan, dan waartoe ik in staat was tijdens het schrijven van genoemde Handleiding (in 1872). Eindelijk heb ik dat voornemen kunnen volbrengen, en het resultaat, waartoe ik gekomen ben, wensch ik thans hier mede te deelen, ter aanvulling van hetgeen in mijne Handleiding over deze soort van woorden gezegd is.

Het is mijn doel niet, hier te spreken over de *beteekenis* der aldus afgeleide woorden. Aan hetgeen daarover voorkomt in § 157 der Handleiding, zou ik weinig van belang hebben te veranderen of toe te voegen. Het is de *vorming* dezer eigenaardige woorden, welke ik op 't oog heb, het nagaan der regels, naar welke de taal bij die vorming te werk gaat. En dat hier sprake mag zijn van *regels*, en we ook hier te doen hebben met orde en niet met wanorde en willekeur, zooals bij een oppervlakkigen blik schijnen kan, zal, naar ik meen, uit het volgende blijken, al zullen we 't ook hier ten deele bevestigd vinden dat er „geen regel zonder uitzondering" bestaat. „Elke taal is een ruïne", heb ik Dr. van der Tuuk eens hooren zeggen.

De herhaling met verandering van klinkers treft men in het Soendaneesch aan bij de werkwoorden. Het is waar, er zijn enkele zelfstandige naamwoorden, die dezen vorm kunnen aannemen, maar hun aantal is zoo beperkt, dat zij nauwelijks meetellen (z. A. slotbemerkingen). En dan zijn het vooral de stamwoorden, die voor dezen vorm in aanmerking komen; slechts op weinige afgeleide woorden wordt deze herhaling toegepast, en dan steeds zóó, dat wat aan het stamwoord toegevoegd is, van de verandering uitgesloten is. Nu zijn de meeste stamwoorden in het Soendaneesch tweelettergrepig, en zoo komt het, dat we dit soort van herhaling dan ook het meest aantreffen bij de tweelettergrepige woorden. Zij wordt echter ook op een niet onbelangrijk aantal drielettergrepige woorden toegepast en zelfs éénlettergrepige woorden kunnen dien vorm aannemen. Onder de woorden van meer dan drie lettergrepen is mij slechts één bekend dat met deze herhaling voorkomt, namelijk *parakatangtang-pirikitingting*.

Ik wensch eerst de tweelettergrepige-, dan de drielettergrepige-, en ten slotte de éénlettergrepige woorden te beschouwen, en wel op deze wijze, dat ik: I. in alphabetische volgorde (der klinkers) in een voorbeeld of voorbeelden laat zien, welke verandering aangebracht wordt; II. de regels aangeef, waarnaar deze verandering geschiedt, met de mij bekende afwijkingen; III. daaruit de te maken gevolgtrekkingen afleid, en IV. een tafel aan de hand doe die als hulpmiddel dienen kan, om in twijfelachtige gevallen het stamwoord te kunnen bepalen.

A. DE HERHALING BIJ DE TWEELETTERGREPIGE WOORDEN.

I. De wijze van verandering.

De verandering heeft plaats in het *voorste* lid, met uitzondering van n°. 29 en enkele afwijkende vormen. Het veranderde lid is gespatiëerd.

1. *a* . . *a* wordt *oe* . . *oe* : d o e d o e k - dadak, o e m b o e j - ambaj, r o e m p o e - rampa.
Afw.: r i m p i - rampa of rampa - r i m p i; tjabak - t j i b i k of tjabak - t j e b e k.

2. *a* . . *ĕ* „ *oe* . . *a* : r o e n d a g - randĕg (éénig geval).

3. *a* . . *e* „ *oe* . . *a* : g o e l a k - galek, l o e m a h - lameh, r o e w e k - rawek.

4. *a* . . *eu* wordt *oe* . . *a* : boewad - baeud, doewang - daweung, loenga - langeu.

5. *a* . . *i* 〃 *oe* . . *a* : boelak - balik, goesak - gasik, oebrak - abrik.

6. *a* . . *o* 〃 *oe* . . *a* : goera - garo, hoewak - haok, loedag - ladog.

7. *a* . *oe* 〃 *oe* . . *a* : loentang - lantoeng, oendjak - andjoek, oesrak - asroek.

8. *ĕ* . . *a* 〃 *oe* . . *oe* : soentoek - sĕntak (éénig geval).

9. *ĕ* . . *ĕ* 〃 *a* . . *a* : kapar - kĕpĕr, lajap - lĕjĕp.
Afw.: koepoer - kĕpĕr.

10. *ĕ* . . *e* 〃 *ĕ* . . *a* : dĕlak - dĕlek. djĕbang - djĕbeng, sĕgah - sĕgeh.

11. *ĕ* . . *i* 〃 *ĕ* . . *a* : djĕbras - djĕbris, ĕmah - ĕmih, gĕbras - gĕbris;
of *oe* . . *a* : boetjas - bĕtjis, goebras - gĕbris.

12. *ĕ* . . *o* 〃 *ĕ* . . *a* : gĕdar - gĕdor, sĕntar - sĕntor, tĕmpa - tĕmpo.

13. *ĕ* . . *oe* 〃 *ĕ* . . *a* : djĕntal - djĕntoel, gĕbrag - gĕbroeg, sĕgrak - sĕgroek.
Afw.: djoental - djĕntoel.

14. *e* . . *a* 〃 *oe* . . *a* : koetap - ketap, poenta - penta, tjoeplak - tjeplak;
of *oe* . . *oe* : roejoeng - rejang, toewoek - tewak.
Afw.: kaplak - keplak.

15. *e* . . *ĕ* 〃 *oe* . . *a* : moesam - mesĕm (éénig geval).

16. *e* . . *e* 〃 *a* . . *a* : aham - ehem, gasal - gesel, rarat - reret;
of *oe* . . *oe* : koetjoeng - ketjeng, loeoet - leët, roeroet - reret;
of *oe* . . *a* : doegdag - degdeg, koesar - keser, loentja - lentje.

17. *e* . . *o* 〃 *oe* . . *a* : koemat - kemot, koenjam - kenjom, tjoerang - tjerong.
Afw.: roejoeng - rejong.

18. *eu* . *a* 〃 *oe* . . *a* : roehak - reuhak (éénig geval).

19. *eu* . *eu* wordt *a* . . *a* : rangah - reungeuh (éénig geval);
of *oe* . . *oe* : doeloe - deuleu (éénig geval);
of *oe* . . *u* : roengah - reungeuh (éénig geval); vgl. 16 (derde geval).

20. *eu* . *i* 〃 *oe* . . *a* : boelat - beulit (éénig geval);
of *a* . . *a* : pantjat - peuntjit (éénig geval);

21. *i* . . *a* 〃 *oe* . . *a* : roendat - rindat, roengkang - ringkang, soempang - simpang.

22. *i* . . *ĕ* 〃 *oe* . . *a* : goelak - gilĕk, oedar - idĕr, roengkal - ringkĕl.

23. *i* . . *eu* 〃 *oe* . . *a* : koewa - kijeu, loegah - ligeuh, loewak - lijeuk.

24. *i* . . *i* 〃 *a* . . *a* : alak - ilik, gandang - ginding, sangkal - singkil;
of *oe* . . *a* : goedag - gidig, goendang - ginding.

25. *i* . . *oe* 〃 *oe* . . *a* : hoewal - hijoel, roewang - rijoeng, tjoedah - tjidoeh.

26. *o* . . *a* 〃 *oe* . . *a* : loembang - lombang (zelfst. naamw., éénig geval; vgl. 29).

27. *o* . . *e* 〃 *oe* . . *a* : koerad - kored, loehar - loher, roebat - robet.
Afw.: robat - rabet, v. robet.

28. *o* . . *o* 〃 *a* . . *a* : dangdan - dongdon, gadag - godog, langak - longok;
of *oe* . . *a* : loengak - longok, roega - rogo, toelal - tolol.
Afw.: tjoekoet - tjokot.

29. *oe* . *a* 〃 *a* . . *e* : loempat - lampet, moerah - mareh, oelas - ales, oewar - aer (vgl. toelang - taleng, zelfst. naamw. [z. 26], eveneens met de verandering in 't laatste lid, want de stam is toelang);
of *a* . . *i* : boedal - badil, oelang - aling, poejang-pajingan (nevens poejang - pajeng).

30. *oe* . *ĕ* 〃 *oe* . . *a* : djoengkal - djoengkĕl, koetjam - koetjĕm, oenggak - oenggĕk.

31. *oe* . *eu* 〃 *oe* . . *a* : hoelang - hoeleung (éénig geval.)

32. *oe . i* 〃 *oe . . a* : goelang - goeling, loewas - loewis, toelas - toelis.
Afw.: boesak - basik, v boesik; tjoelang - tjaling, v. tjoeling.

33. *oe . oe* 〃 *a . . a* : pandjang - poendjoeng, sagah - soegoeh, tandjak - toendjoek.

NB. In deze lijst ontbreken tweelettergrepige woorden met de klinkers *ĕ . . eu*; *e . . eu*; *e . . i*; *e . . oe*; *eu . . ĕ*; *eu . . e*; *eu . . o*; *eu . . oe*; *i . . e*; *i . . o*; *o . . ĕ*; *o . . eu*; *o . . i*; *o . . oe*; *oe . . e* en *oe . . o*. Stamwoorden met deze alzoo gepaarde klinkers komen ten deele voor, ten deele niet, maar ook van die bestaan heb ik geene herhalingen in den hier bedoelden zin aangetroffen.

II. Regels, waarnaar de verandering geschiedt.

a. Bij gelijke klinkers wordt in beide lettergrepen:
a veranderd in *oe*;
ĕ 〃 〃 *a*;
e 〃 〃 *a* of *oe*; of wel de eerste in *oe*, de tweede in *a*;
eu 〃 〃 *a* 〃 *oe*; 〃 〃 〃 〃 〃 *oe*, 〃 〃 〃 *a*;
i 〃 〃 *a*; 〃 〃 〃 〃 〃 *oe*, 〃 〃 〃 *a*;
o 〃 〃 *a*; 〃 〃 〃 〃 〃 *oe*, 〃 〃 〃 *a*; en
oe 〃 〃 *a*.

b. Bij ongelijke klinkers wordt in de *eerste* lettergreep:
a steeds veranderd in *oe*;
ĕ soms 〃 〃 *oe* (z. 8 en 11), maar blijft doorgaans onveranderd;
e steeds 〃 〃 *oe*;
eu 〃 〃 *oe*, of soms in *a* (z. 20, vergel. met 19);
i 〃 〃 〃 *oe*;
o 〃 〃 *oe*; en
oe in één geval 〃 〃 *a* (bij 29), maar blijft overig. onveranderd.

c. Bij ongelijke klinkers wordt in de *laatste* lettergreep:
a soms veranderd in *oe* (8 en 14), ééns in *e* of *i*, maar blijft overigens onveranderd;
ĕ steeds 〃 〃 *a*;
e 〃 〃 〃 *a*;
eu 〃 〃 〃 *a*;
i 〃 〃 〃 *a*;
o 〃 〃 〃 *a*; en
oe 〃 〃 〃 *a*.

III. Gevolgtrekkingen, uit 't bovenstaande afgeleid.

a gaat bij verandering over in *oe*, een enkele maal in *e* of *i* (29);
ĕ 〃 〃 〃 〃 〃 *a*, 〃 〃 〃 〃 *oe* (8 en 11);
e 〃 〃 〃 〃 〃 *a* of *oe*;
eu 〃 〃 〃 〃 〃 *a* 〃 *oe*;
i 〃 〃 〃 〃 〃 *a* 〃 *oe*;
o 〃 〃 〃 〃 〃 *a* 〃 *oe*;
oe 〃 〃 〃 〃 〃 *a*.

IV. Tafel, om in twijfelachtige gevallen het stamwoord te kunnen bepalen.

a . . *a* . . *e* . . *a*	14, onregelm.	*oe* . . *a* . . *e* . . *o*	17.
a . . *a* . . *ĕ* . . *ĕ*	9.	*oe* . . *a* . . *ĕ* . . *oe*	13, onregelm.
a . . *a* . . *e* . . *e*	16 regelmat., 1 onregelmatig.	*oe* . . *a* . . *eu* . *a*	18.
a . . *a* . . *eu* . *eu*	19.	*oe* . . *a* . . *eu* . *eu*	19.
a . . *a* . . *eu* . *i*	20.	*oe* . . *a* . . *eu* . *i*	20.
a . . *a* . . *i* . . *i*	24 regelm., 1 onregelmatig.	*oe* . . *a* . . *i* . . *a*	21.
a . . *a* . . *o* . . *o*	28.	*oe* . . *a* . . *i* . . *ĕ*	22.
a . . *a* . . *oe* . *oe*	33.	*oe* . . *a* . . *i* . . *eu*	23.
ĕ . . *a* . . *ĕ* . . *e*	10.	*oe* . . *a* . . *i* . . *i*	24.
ĕ . . *a* . . *ĕ* . . *i*	11.	*oe* . . *a* . . *i* . . *oe*	25.
ĕ . . *a* . . *ĕ* . . *o*	12.	*oe* . . *a* . *o* . . *a*	26.
ĕ . . *a* . . *ĕ* . . *oe*	13.	*oe* . . *a* . . *o* . . *e*	27.
i . . *i* . . *a* . . *a*	1, onregelm.	*oe* . . *a* . . *o* . . *o*	28.
o . . *a* . . *a* . . *e*	27, onregelm.,	*oe* . . *a* . . *oe* . . *ĕ*	30.
oe . . *a* . . *a* . . *ĕ*	2.	*oe* . . *a* . . *oe* . . *eu*	31.
oe . . *a* . . *a* . . *e*	3 en 29.	*oe* . . *a* . . *oe* . . *i*	32.
oe . . *a* . . *a* . . *eu*	4.	*oe* . . *oe* . . *a* . . *a*	1.
oe . . *a* . . *a* . . *i*	5 en 29 regelm. 32 onregelm.	*oe* . . *oe* . . *ĕ* . . *a*	8.
oe . . *a* . . *a* . . *o*	6.	*oe* . . *oe* . . *e* . . *a*	14.
oe . . *a* . . *a* . . *oe*	7.	*oe* . . *oe* . . *ĕ* . . *ĕ*	9, onregelm.
oe . . *a* . . *e* . . *a*	14.	*oe* . . *oe* . . *e* . . *e*	16.
oe . . *a* . . *e* . . *ĕ*	15.	*oe* . . *oe* . . *e* . . *o*	17, onregelm.
oe . . *a* . . *e* . . *e*	16.	*oe* . . *oe* . . *eu* . *eu*	19.
oe . . *a* . . *ĕ* . . *i*	11.	*oe* . . *oe* . . *o* . . *o*	28, onregelm.

Slotbemerkingen.

1. Wanneer de veranderingen immer plaats hadden in het voorste lid van het dus herhaalde woord, dan zou bovenstaande tafel overbodig zijn. Het blijkt echter uit I duidelijk, dat de verandering wel eens plaats heeft in het achterste lid (29) en ook wel in beide leden. Daarbij zijn er vele zoodanig afgeleide woorden, die slechts in den herhaalden vorm voorkomen. In al zulke gevallen, waarin van den regel wordt afgeweken of het stamwoord onbekend is, kan het stamwoord, met behulp dezer tafel, met bijna volstrekte zekerheid bepaald worden.

2. In mijne aanteekeningen heb ik zeker woord gandjrang-gandjring, het eenige onder alle mij bekende herhalingen van deze soort, dat niet naar bovenstaande tafel thuis te brengen zou zijn. Ik heb het in mijn gedrukt Woordenboek niet opgenomen, omdat ik aan de echtheid twijfel. Het staat in zijn vorm geheel alleen.

3. Op *vier* na, voor zoover ik mij kan herinneren, behooren alle herhalingen van deze soort, hetzij de een-, twee- of drielettergrepige, tot de werkwoorden. Die vier uitzonderingen zijn loembang-lombang, saoetak-saeutik, v. eutik, saoewar-saoewir, v. oewir, en toelang-taleng. In allen worden de klinkers veranderd naar de boven opgegeven regels, voor de werkwoorden geldende.

4. Men moet onderscheiden tusschen herhaling met verandering van klinkers, en het naast elkander plaatsen van twee woorden met gelijke medeklinkers en verwante beteekenis, z. a. bij voorb. adĕp idĕp. Was dit een herhaling van idĕp, dan zou volgens 22 gelezen worden oedap-idĕp.

B. DE HERHALING BIJ DE DRIELETTERGREPIGE WOORDEN.

I. De wijze van verandering.

1. *a*..*a*..*a* wordt *oe*..*oe*..*oe* : koeroejoep - karajap (éénig geval).

2. *a*..*e*..*e* 〃 *a*..*a*..*a* : kawawang-kaweweng, patakar-pateker, sanggarang-sanggereng;
   of *a*..*i*..*a* : haringhang - harengheng (éénig geval).

3. *a*..*ĕ*..*i* 〃 *a*..*ĕ*..*a* : karĕnak-karĕnik (éénig geval).

4. *a..e..o* 〃 *a..oe..a* : galoewang - galejong, garoewal - garewol, haroewas - harewos.

5. *a..ĕ..oe* 〃 *a..ĕ..a* : harĕgang - harĕgoeng (éénig geval).

6. *a..i..ĕ* 〃 *a..oe..a* : daloegdag - daligdĕg (éénig geval).

7. *a..i..i* 〃 *a..a..a* : halarang - haliring of hararang - hariring (éénig geval).

8. *a..i..oe* 〃 *a..i..a* : adigang - adigoeng (éénig gev.);
of *a..oe..a* : saloengkar - salingkoer.

9. *a..ọ..o* 〃 *a..a..a* : djamantrat - djamontrot (éénig geval).

10. *a..oe.i* 〃 *a..oe..a* : manggoelang - manggoeling (éénig geval).

11. *ĕ..ĕ..a* 〃 *ĕ..ĕ..oe* : kĕlĕndoeng - kĕlĕndang (éénig geval).

12. *ĕ..ĕ..ĕ* 〃 *a..a..a* : saladak - sĕlĕdĕk (éénig geval);
of *oe..oe..oe* : boetoetoet - bĕtĕtĕt (éénig gev.)

13. *e..e..e* 〃 *a..a..a* : alangah - elengeh, galatak - geletek;
of *oe..oe..a* : soeroengah - serengeh.

14. *ĕ..ĕ..i* 〃 *ĕ..ĕ..a* : kĕtjĕwas - kĕtjĕwis (éénig gev.)

15. *ĕ..ĕ..o* 〃 *ĕ..ĕ..oe* : tjĕlĕgoek - tjĕlĕgok (éénig gev.)

16. *ĕ..ĕ..oe* 〃 *ĕ..ĕ..a* : djĕlĕngat - djĕlĕngoet, gĕdĕbag - gĕdĕboeg.

17. *eu.eu.eu* 〃 *a..a..a* : arap'ap - eureup'eup (éénig gev.)

18. *i..i..i* 〃 *a..a..a* : gantana - gintini, tjaragah - tjirigih.

19. *o..e..e* 〃 *a..a..a* : kalawang - koleweng (éénig geval).

20. *o..o..o* 〃 *a..a..a* : kalajar - kolojor, karasak - korosok.

21. *oe.ĕ..i* 〃 *oe..ĕ..a* : p o e n d ĕ l a k - poendĕlik (éénig geval).

22. *oe.i..i* 〃 *a..a..a* : g a l a t a k - goelitik, p a r a n g a s - poeringis;

of *oe..a..a* : k o e l a n t a n g - koelinting (éénig geval).

23. *oe.oe.oe* 〃 *a..a..a* : a r a j a d - oeroejoed, k a l a w a t - koeloewoet.

NB. In bovenstaande lijst is als bewezen aangenomen, dat de verandering bij alle opgegeven gevallen is geschied in het *voorste* lid, waarom dat dan ook gespatiëerd is. Het is vrij zeker, dat dit vaststaat, maar de mogelijkheid moet worden erkend, dat in één of zelfs in enkele gevallen de verandering kan zijn aangebracht in het *achterste* lid, z. a. A. 29) of wel in *beide* leden (gelijk somwijlen bij de tweelettergrepige woorden voorkomt). Er is hier een groote mate van ongelijkheid. Terwijl vele gevallen geheel op zich zelf staan, treft men van andere herhalingen meerdere gevallen aan. Zoo zijn mij van nº 13*a* en 20 *zes-*, van nº 18 *zeven-* en van nº 23 zelfs *tien* gevallen bekend. Komt slechts één geval voor, dan is in de opgave van den regel vergissing mogelijk. Zie echter de slotbemerkingen.

II. Regels, waarnaar de verandering geschiedt.

a. Bij gelijke klinkers wordt in alle drie de lettergrepen:
a veranderd in *oe*;
ĕ 〃 〃 *a* of *oe*;
e 〃 〃 *a*; in één geval de 1e en 2e in *oe*, de 3e in *a*;
eu 〃 〃 *a*;
i 〃 〃 *a*;
o 〃 〃 *a*; en
oe 〃 〃 *a*.

b. Bij ongelijke klinkers wordt in de *eerste* lettergreep:
a niet veranderd;
ĕ 〃 〃
e komt niet voor;
eu 〃 〃 〃
i 〃 〃 〃
o veranderd in *a* (in het éénige geval, 19); en
oe niet veranderd (21 en 22*b*) of wel veranderd in *a* (22*a*).

c. Bij ongelijke klinkers wordt in de *tweede* lettergreep:
a komt niet voor;
ĕ niet veranderd;
e veranderd in *a* (2*a* en 19), in *i* (2*b*) of in *oe* (4);
eu komt niet voor;
i veranderd in *a* (7 en 22), in *oe* (6 en 8*b*) of onverand. gelaten (8*a*);
o 〃 〃 *a* (in het éénige geval, 9); en
oe niet veranderd (10, éénig geval).

d. Bij ongelijke klinkers wordt in de *laatste* lettergreep:
a veranderd in *oe* (11, éénig geval);
ĕ 〃 〃 *a* (6, éénig geval);
e 〃 〃 *a*;
eu komt niet voor;
i veranderd in *a*;
o 〃 〃 *a* (4 en 9) of in *oe* (15); en
oe 〃 〃 *a*.

III. Gevolgtrekkingen, uit 't bovenstaande afgeleid.

a gaat bij verandering over in *oe*;
ĕ 〃 〃 〃 〃 〃 *a* of *oe*;
e 〃 〃 〃 〃 〃 *a* 〃 *oe*; ééns in *i* (2 *b*);
eu 〃 〃 〃 〃 〃 *a*;
i 〃 〃 〃 〃 〃 *a* of *oe*;
o 〃 〃 〃 〃 〃 *a*; ééns in *oe* (15); en
oe 〃 〃 〃 〃 〃 *a*.

IV. Tafel, ter bepaling van het stamwoord.

a..*a*..*a*..*a*..*e*..*e*	2.	*a*..*i*..*a*..*a*..*i*..*oe*	8.
a..*a*..*a*..*a*..*i*..*i*	7.	*a*..*oe*..*a*..*a*..*e*..*o*	4.
a..*a*..*a*..*a*..*o*..*o*	9.	*a*..*oe*..*a*..*a*..*i*..*ĕ*	6.
a..*a*..*a*..*ĕ*..*ĕ*..*ĕ*	12.	*a*..*oe*..*a*..*a*..*i*..*oe*	8.
a..*a*..*a*..*e*..*e*..*e*	13.	*a*..*oe*..*a*..*a*..*oe*..*i*	10.
a..*a*..*a*..*eu*..*eu*..*eu*	17	*ĕ*..*ĕ*..*a*..*ĕ*..*ĕ*..*i*	14.
a..*a*..*a*..*i*..*i*..*i*	18.	*ĕ*..*ĕ*..*a*..*ĕ*..*ĕ*..*oe*	16.
a..*a*..*a*..*o*..*e*..*e*	19.	*ĕ*..*ĕ*..*oe*..*ĕ*..*ĕ*..*a*	11.
a..*a*..*a*..*o*..*o*..*o*	20.	*ĕ*..*ĕ*..*oe*..*ĕ*..*ĕ*..*o*	15.
a..*a*..*a*..*oe*..*i*..*i*	22.	*oe*..*a*..*a*..*oe*..*i*..*i*	22.
a..*a*..*a*..*oe*..*oe*..*oe*	23.	*oe*..*ĕ*..*a*..*oe*..*ĕ*..*i*	21.
a..*ĕ*..*a*..*a*..*ĕ*..*i*	3.	*oe*..*oe*..*a*..*e*..*e*..*e*	13.
a..*ĕ*..*a*..*a*..*ĕ*..*oe*	5.	*oe*..*oe*..*oe*..*a*..*a*..*a*	1.
a..*i*..*a*..*a*..*e*..*e*	2.	*oe*..*oe*..*oe*..*ĕ*..*ĕ*..*ĕ*	12.

Slotbemerkingen.

1. Is het juist, — wat ik meen te mogen aannemen, — dat bij de drielettergrepige woorden de verandering immer plaats heeft in het voorste lid, dan is bovenstaande tafel overbodig.

2. Opmerking verdient, dat bij de drielettergrepige woorden, *met ongelijke klinkers*, de klinker in de voorste lettergreep bijna altijd onveranderd blijft, en de klinkers in de beide volgende lettergrepen doorgaans veranderd worden naar dezelfde regels, die voor A. gelden. Ieder kan zich daarvan gemakkelijk overtuigen, door B I te vergelijken met A I. Vergelijking van deze twee lijsten zou dan ook als hulpmiddel kunnen worden gebezigd, om de afwijkingen te verbeteren, en alzoo langs theoretischen weg de kleine afdwalingen van de praktijk te herstellen.

C. DE HERHALING BIJ DE ÉÉNLETTERGREPIGE WOORDEN.

De herhalingen in den zin als de hier bedoelde, afgeleid van éénlettergrepige woorden, zijn niet talrijk. De mij bekende, die dan ook in mijn Woordenboek zijn opgenomen, vindt men hieronder bijeengebracht. Regel is ook hier, dat de verandering wordt aangebracht in het voorste lid, dat daarom is gespatiëerd. Zij geschiedt op de volgende wijze:

a wordt *oe* : roes - ras (éénig geval). Djrong - djrang is waarschijnlijk van 't niet gebruikelijke djrang, vgl. gondjrang, en dan een afwijking van den regel. Doer - dar is 't omgekeerde van dar - doer, v. doer. (Vgl. A I 1).

ĕ 〃 *a* : dak - dĕk, las - lĕs;
of *oe* : bloeg - blĕg, boeg - bĕg, boek - bĕk, boer - bĕr, doeng - dĕng, soek - sĕk, toel - tĕl, toeng - tĕng, toes - tĕs.

e 〃 *a* : prat - pret (éénig geval);
of *oe* : poek - pek (éénig geval).

i 〃 *a* : djlag - djlig, pras - pris;
of *oe* : tjoek - tjik (éénig geval.)

o 〃 *a* : djal-djol;
of *oe* : doer-dor, hoel-hol, njoed-njod, noed-nod, tjoep-tjop, toep-top.

oe 〃 *a* : dar-doer, lar-loer.

NB. Stammen met *eu* komen voor, b. v. heug, neut, seug, maar herhalingen van éénlettergrepige woorden met dezen klinker, in den hier bedoelden zin, heb ik niet aangetroffen.

Uit bovenstaand lijstje blijkt, wat de klinkers aangaat:
a wordt veranderd in *oe*;
ĕ 〃 〃 〃 *a* of *oe* (verreweg 't meest in *oe*);
e 〃 〃 〃 *a* 〃 *oe*;
i 〃 〃 〃 *a* 〃 *oe*;
o 〃 〃 〃 *a* 〃 *oe* (verreweg 't meest in *oe*);
oe 〃 〃 〃 *a*; en
eu komt (zoover ik weet) bij de éénlettergrepigen niet voor.

Resultaat.

Bij vergelijking der verkregen uitkomsten, kan als uitslag van het ingesteld onderzoek het volgende worden geconstateerd:

a. Bij de herhaling met verandering van klinkers regeeren vaste regels.

b. Alle klinkers, met de toonlooze *ĕ* incluis, kunnen volgens die regels veranderd worden.

c. Voor de verandering wordt gebruik gemaakt van de klinkers *a* en *oe*. Slechts in één geval vinden we ook de *e* gebruikt (A 29) en in twee gevallen ook de *i* (A 29 en B 2).

d. De *a* wordt steeds veranderd in *oe* (ééne uitzondering, zie A 29) en de *oe* wordt wederkeerig steeds veranderd in *a*; zoodat deze beide letters met elkander wisselen.

e. De *ĕ*, *e*, *eu*, *i* en *o* worden òf in *a*, òf in *oe* veranderd. In de gevallen, die niet door een vasten regel worden beheerscht, is eene bepaalde aanwijzing, wanneer de *a* en wanneer de *oe* gebezigd moet worden, niet te geven. De keuze is overgelaten aan den persoonlijken smaak.

Rotterdam, Nov. 1884.

LIOE A SIN VAN MANDOHR.

DOOR

J. J. M. DE GROOT.

De nieuwstijdingen uit Nederlandsch-Indië behelsden in de laatste maanden van het verloopen jaar het bericht, dat der regeering aldaar een harer oudste en trouwste dienaren ontvallen is. Lioe A Sin, de kapthay der Chineesche kongsi Lanfong in de Westerafdeeling van Borneo en als zoodanig het hoogst geplaatste Chineesch hoofd in geheel den Archipel, overleed in September jl. ter hoofdplaatse Pontianak in den ouderdom van 71 jaren. Daar deze belangwekkende en uitstekende man een rol van veel gewicht heeft gespeeld in Borneo's geschiedenis van de laatste veertig jaren en hij het laatste overblijfsel van het tijdperk der Chineesche vrijstaten vertegenwoordigd heeft, zal een korte schets van zijn levensloop, mede ter waardeering van hetgeen hij alzoo in het belang van de Nederlandsch-Indische regeering heeft gedaan, hier niet misplaatst wezen.

Lioe A Sin werd in 1812 geboren in het departement Ka Jin Tsoe van de provincie Canton, d. w. z. in het voornaamste uitgangspunt der emigratie van de Hakka-Chineezen naar onze koloniën. In 1849 verkoos de bevolking van de kongsi Lanfong hem tot opvolger van den kapthay Lioe Kon Hsin, die slechts drie jaren het opperbestuur in handen had gehad. Die kongsi of republiek, welker naam de poëtische beteekenis heeft van "geur der orchidaeën", was in 1777 door Chineesche immigranten gesticht in het landschap Mandohr, dat tusschen de rivieren Kapoeas, Landak en Mampawa is gelegen en ten noorden door het gebergte Prigi wordt begrensd.

Reeds een jaar na zijn optreden brak het in onze koloniale geschiedenis zoo vermaarde tijdperk der Chineesche oorlogen aan, waarin Lioe A Sin gelegenheid vond door de toepassing van zijne meer dan gewone gaven van verstand en zijn scherpen

politieken blik de Nederlandsche regeering de gewichtigste diensten te bewijzen en zich aldus de hooge positie te veroveren, die hij tot zijn dood toe heeft bekleed. Montrado trad in openlijk verzet en al de kongsi's aan gene zijde van het Prigi-gebergte traden tot den opstand toe. Doch Lioe A Sin, beter dan een zijner landgenooten in staat de toekomst te peilen en beseffende dat elk verzet tegen het zoo machtige opperbestuur bij voorbaat reeds als volkomen hopeloos moest worden veroordeeld, wendde al zijn invloed aan om de bevolking van het landschap, hetwelk aan hem, als patriarch, zijne hoogste belangen had toevertrouwd, de meest volkomen onzijdigheid te doen in acht nemen, ja, zich zelfs openlijk tegen de oproerlingen te keeren toen de Resident van Borneo's Westerafdeeling hem had aangeschreven het Gouvernement te steunen. Het behoeft wel geen betoog — en niemand zal het den volbloed Chinees ten kwade duiden — dat Lioe A Sin aldus zijne positie en zelfs zijn leven bij zijne eigene landgenooten in de waagschaal stelde veeleer uit zucht om hen ondanks hunzelven te redden van de ellende van den oorlog, die zij zich wetens en willens op den hals schenen te willen halen, dan uit sympathie voor een vreemd bestuur, hetwelk zijne hand in die streken nog nimmer noemenswaardig had doen voelen.

Ziende dat haar van de zijde van Mandohr alle steun ontbrak, zocht de kongsi Thay-kong, die haar gezag uitoefende over de opgestane Chineezen in Montrado en dat ook over de kongsi's van Lara, Loemar en Boedak deed gelden, onderhandelingen aan te knoopen, doch toen de afgezonden Nederlandsche Commissaris te Sepang in Montrado aankwam, bleek het dat de bevolking in vollen opstand was en slechts eene expeditie haar tot onderwerping zou kunnen brengen. Die expeditie volgde. Zij had o. a. tengevolge dat een zes à zevenduizend Chineezen zich terugtrokken naar Prigi, het noordelijk gedeelte van het Mandohrsch grondgebied, met het doel zich in Landak te nestelen; doch Lioe A Sin verzamelde een zeshonderdtal gewapende mannen, wist de opstandelingen te bewegen de wapenen neder te leggen, voerde de hoofdaanvoerders naar Pontianak en bracht de overigen naar hunne haardsteden terug. Hij trok daarop naar Landak, om met den Maleischen vorst van dat landschap maatregelen te beramen in het belang van het Gouvernement, en het gelukte hem door zijn grooten persoonlijken invloed de rust onder de aldaar gevestigde Chineezen volkomen te verzekeren

en door de aanstelling van een vertrouwbaar kapitan tot het einde toe te handhaven.

Niemand die eenig denkbeeld heeft van de ontzachlijke sommen, die krijgstoerustingen al zoo gewoon zijn te verslinden, zal zich er over verwonderen dat de zesjarige periode van verzet Lioe A Sin's zeer aanzienlijk vermogen geheel en al verslond. Meer dan *f* 120,000 bracht hij ten offer aan de bewapening van zijn volk, de aanschaffing van krijgsmateriaal en den aanleg van versterkingen tot dekking van zijne grenzen aan de zijde der oproerige districten, waarbij nog mag gerekend worden eene uitgave van meer dan een halve ton gouds, ten koste gelegd aan de inrichting, ontwikkeling en bloei der Chineesche nederzettingen, die voornamelijk ten gevolge van den oorlog onder zijne zorgen in Landak verrezen. Ieder die met Lioe A Sin persoonlijk is bekend geweest, zal het dan ook betreuren, dat de grijsaard zijne laatste levensjaren door geldelijke moeielijkheden dikwijls heeft vergald gezien.

Ter erkenning van hare verdiensten jegens het Nederlandsch bestuur werd bij de beëindiging van den Chineeschen oorlog de kongsi Lanfong in wezen gelaten, geheel in tegenstelling met de overige kongsi's, die, als straf voor hun verzet, werden opgeheven. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 4 Januari 1857 werd hare verhouding tot de regeering definitief geregeld en, bij zoogenaamd bevelschrift, den 30n April van hetzelfde jaar door den toenmaligen resident nader omschreven. Lioe A Sin bleef, met den titel van kapthay, erkend als hoofd der kongsi, die hij voortaan zou besturen onder rechtstreeksch toezicht van den resident. De benoeming der districts- en dorpshoofden (kapitan's en lothay's) in het landschap Mandohr werd aan hem opgedragen, doch van de bekrachtiging van den resident afhankelijk gemaakt, en politiemacht werd hem toegekend tot twintig rietslagen, blokarrest van drie dagen, gevangenisstraf van acht dagen of te arbeidstelling aan de openbare werken voor een maand. Verder ontving de kapthay het recht om van het slachten van varkens, het houden van dobbelspelen, het stoken van arak en het ontginnen van goudmijnen een belasting te heffen, ten einde uit de opbrengst daarvan hoofden en politiedienaren te bezoldigen en verder zijn bestuur te bekostigen.

Vroeger waren de Chineesche kongsi's in Borneo's Westerafdeeling republieken, ontstaan door de behoefte aan samenwerking tegen

den willekeur der inlandsche vorsten, strooptochten van Dajaks enz. Het bestuur was oligarchisch, dat wil zeggen, de mindere man had langs directen weg niets in te brengen, tenzij bij de verkiezing van dorpshoofden (lothay's), waarbij een ieder zich gelijkelijk kon doen gelden. Steeds echter voerden de vermogende en invloedrijke lieden in de verschillende dorpen, met stilzwijgende goedkeuring der bevolking, den boventoon en verkozen de districtshoofden (kapitan's en kaptiong's), waarvan één als kapthay aan het hoofd der geheele kongsi stond. Over het algemeen bleven zij veel invloed uitoefenen op den gang van het bestuur, welks steun zij meermalen noodig hadden en dat op zijn beurt geheel van hunnen steun afhankelijk was, zoodat, daar buitendien de kapthay in bijna alle aangelegenheden met de hoofden van minderen rang in overleg had te treden, het geheele bestuur ten slotte toch verplicht was naar de goedkeuring van het gros der bevolking te streven.

Toen nu der kongsi Lanfong door het Nederlandsch Gouvernement het voortbestaan verzekerd was, werd het de kapthay die haar bij ons bestuur vertegenwoordigde en in de eerste plaats voor haar de verantwoordelijkheid droeg. Doch hij was ook de allereerste die door ons bestuur gesteund werd. Niet meer op de inzichten der bevolking, maar op den wil en de richting van ons gezag werd voortaan de klemtoon gelegd, en daar ons gezag door den kapthay vertegenwoordigd werd, kreeg deze weldra zulk een overwegenden invloed, dat hij zijne medeleden in het kongsibestuur geheel eclipseerde en de vroegere republiek als het ware opging in zijn persoon. De mindere hoofden werden niet veel meer dan dienaren van den kapthay, en deze werd ongeveer gelijk aan een inlandsch vorst, wiens gezag alleen door het onze beperkt is.

Dat zulk een totale omkeer in den stand van zaken door een deel van de republikeinschgezinde bevolking van Mandohr aanvankelijk met leede oogen werd aangezien, laat zich gemakkelijk denken. De beleidvolle Lioe A Sin wist echter elke uitbarsting van ontevredenheid te voorkomen. In het „Verslag der Oost-Indische bezittingen over 1857" (blz. 28) leest men, dat „de kapthay veel te kampen had met kuiperijen van kwaad-„willigen, die geen beter geregeld bestuur wenschten, doch zijne „vastberadenheid openlijk verzet voorkwam, zonder dat het noodig „was hem met militaire macht te steunen".

Steeds maakte Lioe A Sin een voorbeeldig gebruik van de

grootere macht, die hem als het ware vanzelf was komen toe te vallen. En als natuurlijk gevolg genoot hij en het bij hem berustend kongsibestuur voortdurend het volkomen vertrouwen der hoofden van gewestelijk bestuur. Reeds de luitenant-kolonel Andresen, die als hoogste civiele en militaire gezaghebber het bestuur in de Westerafdeeling van Borneo voerde, verklaarde van hem in zijne Memorie van overgave van het bestuur aan den majoor Kroesen (1856):

„Het bestuur van Mandohr is waarlijk goed te noemen. „Sedert mijne komst op Borneo, maar in het bijzonder sedert „1853, heb ik de Mandohr-Chineezen nauwkeurig nagegaan, „ten einde c. q. de bewijzen te erlangen dat zij direct of indirect „Thay-kong in het verzet tegen het Gouvernement te hulp „kwamen. Ik heb geen enkel bewijs kunnen vinden dat een „zoodanig vermoeden toeliet. Aanvankelijk onzeker of wij de „macht van Thay-kong het hoofd zouden kunnen bieden en of „het ernst was om die kongsi ten onder te brengen, hebben zij „zich onzijdig gehouden, doch, na de gevechten van Sepang, „met Thay-kong gebroken. En ik heb over het geheel, van af „de blokkade en de later gevolgde expeditie en regeling van „zaken, niet dan reden gehad om over de trouw en hulpvaar„digheid van de hoofden van Mandohr zeer tevreden te zijn. „De kapthay is in het bijzonder aan te bevelen. Hij is een „man van veel orde, die het bestuur op eene lofwaardige wijze „voert, een onbepaald gezag over de Chineezen heeft, zijnen „invloed met goed gevolg besteedt om sommige noodzakelijke „verbeteringen, door het Nederlandsch bestuur verlangd, in te „voeren, en die, gedurende een tijdvak van twee jaren, bij „herhaling bewijzen heeft gegeven dat hij zeer aan dat bestuur „gehecht is. Hij verdient dat hij voortdurend met onderscheiding „en vertrouwen bejegend wordt. Zoolang hij aan het hoofd „blijft, kan men zonder vrees het bestuur van Mandohr aan „de Chineesche hoofden overlaten.

„Als een bewijs welke orde en regel er in zijn bestuur „heerscht, zal ik hier aanteekenen, dat ik hem, korten tijd „geleden, over de zaken van Mandohr onderhoudende, opdroeg „om eene naamlijst van de bevolking in te dienen, met aan„wijzing van ouderdom en beroep, vermits dat stuk moest „dienen tot grondslag van de heffing der hoofdgelden, welke „ik het Gouvernement zoude voorstellen te vorderen in plaats „van de jaarlijksche schatting, die met den veranderden staat

„van zaken niet meer was overeen te brengen. Hij vroeg voor „dat werk twee à drie maanden tijd, maar na de bemerking „dat die termijn te lang werd geacht, leverde hij dat werk „in drie weken tijds„.

Dergelijke gunstige getuigenissen vindt men ook afgelegd door de militaire en civiele gezaghebbers, die na Andresen het bestuur in Borneo's Westerafdeeling hebben gevoerd. Volgens kolonel Kroesen (Memorie van overgave van het bestuur, 1858), had Lioe A Sin een goede politie en een uitgebreide contrôle op het volk, bezat hij in hooge mate de kunst van regeeren, had hij een goed oordeel en was hij doortastend en energiek. „De politie die hij weet te voeren — zoo lezen wij — is „inderdaad bewonderenswaard — niets, hoe gering ook, ontgaat „hem. Omtrent hem kan niet anders gezegd worden dan dat „hij is een zeer beschaafd Chinees, die in geschiktheid en „zedelijkheid boven velen uitmunt„.

Steeds bleef Lioe A Sin de door hem aangenomen gedragslijn tegenover de regeering ten volle getrouw. Zijne goede gezindheid jegens het Nederlandsch gezag vermeerderde niet weinig, toen het Gouvernement in 1855, door hem een jachtgeweer te schenken, op zichtbare wijze deed blijken hoezeer het hem waardeerde, en in 1856, toen hij eenige maanden te Batavia vertoefde, hem met de grootste voorkomendheid bejegende. Door zijn eigenaardig en uiterst invloedrijk standpunt tegenover de bevolking mocht het hem een jaar later gelukken het bestuur nogmaals een belangrijken dienst te bewijzen door een geheim genootschap, dat ten doel had zich te verzetten tegen zekere accijnsen en de gedwongen heerendiensten bij den aanleg van de door het bestuur voorgeschreven wegen, geheel en al meester te worden, zonder eenigen steun van hoogerhand. En vijftien jaren later verwierf hij zich nieuwe verdiensten, toen ernstige ongeregeldheden in het landschap Mampawa waren uitgebroken en hij de daarheen uitgerukte troepen en ambtenaren door zijnen grooten invloed in die streken uiterst veel dienst bewees. Eindelijk, toen in 1874 een geheim verbond zich onder de Chineesche landbouwers van Mampawa gevormd had naar aanleiding van lasten, die de vorst hun in den vorm van landhuur wilde opleggen — een verbond dat reeds zulke proportiën had aangenomen, dat zelfs een van onze eigene hoofden er deel aan nam — toen was het wederom Lioe A Sin die den broeienden geest van verzet aan het daglicht bracht, door zijne krachtige maatregelen de Chineezen op zijn eigen gebied belette

zich bij het verbond aan te sluiten en opnieuw de landstreek voor oproer en expedities vrijwaarde.

Tot zoo ver Lioe A Sin's gedragslijn tegenover het Nederlandsch gezag. Thans nog een enkel woord over hetgeen de verdienstelijke man voor zijn volk heeft gedaan.

Als een waar patriarch voerde hij het bestuur met rechtvaardigheid, zachtheid en beleid, en zooveel in zijn vermogen was behoedde hij, ook door geldelijken steun, het hem toevertrouwde landschap voor ontvolking en verval. Talrijke wegen verschenen binnen zijn gebied en stellig moet ieder, die dit gedeelte van Borneo door eigen aanschouwing kent, het contrast zijn opgevallen, dat in dit opzicht tusschen Mandohr en de omliggende Maleische vorstendommen bestaat. Toen de mijnontginningen, die rijke bron van voorspoed voor de Chineesche nederzettingen in den goeden ouden tijd, met snelle schreden den ondergang tegemoet gingen, zocht Lioe A Sin in den landbouw nieuwe hulpbronnen voor zijn volk te openen en legde, geheel op eigen kosten, op ongeveer een uur afstands van de hoofdplaats Mandohr een uitgestrekte landelijke onderneming. Selotong, aan, met het doel er cultuurproeven te nemen op groote schaal. Doch de slechte hoedanigheid van den grond, die in de zoogenaamde Chineesche districten over het algemeen eer onvruchtbaar dan het tegendeel moet heeten, was oorzaak dat de onderneming, waarop bijna geen gewas ontbrak dat in Indië voor de buitenlandsche markt wordt geteeld, schipbreuk leed en het laatste overblijfsel van des kapthay's vermogen verslond. Een groot gedeelte van het terrein werd langzamerhand aan de natuur teruggegeven, waaraan het met zooveel kosten en moeite was ontwoekerd, en weinig meer is er tot den huidigen dag in stand kunnen gehouden worden dan de suikervelden, boomgaarden en kokostuinen, waarvan de opbrengst echter steeds ver beneden het middelmatige gebleven is.

Dat het ten zeerste de wensch der bevolking was dat ook na den dood van Lioe A Sin de bestaande staat van zaken, waaronder zij zich steeds zoo wel bevonden had, zou voortduren, bleek den 26n Maart 1874, toen de gezamenlijke kapitan's en lothay's van de kongsi zich tot den kapthay richtten om hem, onder dankbetuiging voor het vele dat hij voor het welzijn van het landschap had gedaan, te verzoeken pogingen aan te wenden om zijn zoon aan het hoofd der kongsi te doen plaatsen, opdat

hij zelf den avond van zijn leven zou kunnen doorbrengen in het genot van een welverdiende rust.

Hun verzoek werd door den kapthay den resident overgebracht. Deze verleende ongeveer een jaar daarna de bevolking vergunning zich een nieuw hoofd te kiezen, en bijna onmiddellijk daarop had er ter hoofdplaatse Mandohr een vergadering plaats van alle kapitan's, lothay's en ouderen, waarin des kapthay's zoon Lioe Liong Kon tot zijn opvolger werd aangewezen. De Gouverneur-Generaal hechtte zijne goedkeuring aan hetgeen had plaats gegrepen en kende Lioe A Sin, als blijk van erkenning van de goede en trouwe diensten door hem gedurende 25 jaren den lande bewezen, de gouden medaille voor burgerlijke verdiensten toe. En toen de kapthay den 9n Juni 1876 was afgetreden, ontving hij een nieuw blijk van waardeering van de zijde van het Opperbestuur in den vorm van een besluit, waarbij hem een maandelijksch pensioen van *f* 250 werd toegelegd.

Lioe Liong Kon bekleedde zijne hooge positie slechts kort. Hij overleed den 18n April 1880, en daar hij slechts minderjarige kinderen achterliet, belastte de Gouverneur-Generaal Lioe A Sin opnieuw met het kongsi-bestuur. Tot aan zijn dood heeft de energieke grijsaard zich van die zware taak op loffelijke wijze gekweten, waarbij tegen zijne afnemende lichaamskrachten ruimschoots bleven opwegen zijn nog even helder hoofd en, in de voornaamste plaats, de diepe eerbied, dien èn volk èn hoofden hem in eene met zijne jaren eer klimmende dan afnemende mate bleven toedragen.

Nimmer kwam die eerbied sterker aan het licht dan den 7n December 1883, toen Lioe A Sin zijn 71sten verjaardag vierde en feitelijk de geheele Westerafdeeling van Borneo had samengespannen om dien dag tot een der voornaamste zijns levens te maken. Alle Chineesche hoofden van het gewest waren met verschillende Maleische vorsten samengestroomd, ja zelfs gasten van Java ontbraken niet, terwijl, zooals vanzelf spreekt, de resident en verschillende civiele en militaire ambtenaren zich niet lieten wachten. Nadat in het kongsihuis ter hoofdplaatse Mandohr, onder toevloed van duizenden belangstellenden, de plechtige felicitaties en voetvallen, die de Chineesche etiquette bij zulke gelegenheden vordert, door de familieleden en hoofden waren verricht, en ook de stereotype toespraken van resident, jubilaris en anderen behoorlijk hadden plaats gegrepen, werd de gebeurtenis verder eenige dagen lang gevierd met optochten,

tooneelvoorstellingen en eindelooze feestmalen, waaraan door niet minder dan tweeduizend gasten deelgenomen werd.

Met Lioe A Sin is het laatste overblijfsel der Chineesche republieken, welker bloeitijd zulk een merkwaardige periode in de geschiedenis van Borneo vormt, voor goed van de aarde verdwenen.[1] De regeering heeft namelijk het kongsibestuur van Mandohr, dat feitelijk eenig en alleen als belooning voor Lioe A Sin's trouw in stand gehouden werd, niet verder bestendigd. De reorganisatie is waarschijnlijk op dit oogenblik reeds een voldongen feit, en Lioe A Sin's plaats zal voortaan zijn ingenomen door Europeesche ambtenaren, die elkander, evenals elders in de Chineesche districten, met groote snelheid zullen opvolgen. Mogen zij steeds met denzelfden ijver den voorspoed van de nijvere Mandohr-Chineezen behartigen als de brave en trouwe Lioe A Sin, wiens nagedachtenis, zooals met schrijver stellig al degenen hopen die, evenals hij, den grijsaard persoonlijk hebben gekend en geacht, nimmer door onze koloniale geschied schrijvers aan de vergetelheid worde prijsgegeven.

---

[1] In eene volgende aflevering stel ik mij voor eene bewerking te publiceeren van de officieële geschiedannalen der kongsi Lanfong, zooals die door het bestuur dier republiek zelf van hare stichting af geschreven en bijgehouden zijn.

BESCHRIJVING VAN HET LANDSCHAP TOEBAROE OF GAM-MIEË

DOOR

C. F. H. CAMPEN.

Officier der Infanterie

Het landschap Toebaroe of Iboe, door de inboorlingen Gam-mieë, d. i. land in 't midden, genoemd, maakt een deel uit van het door de Ternatanen met een synoniem begiftigde Ternataansche district of djiko Gam-ma-koenorra.

Op ± 1° 30′ N. B. van de onder den naam van Batoe Tjina van oudsher bekende westkust van Haléma-héra of Djailollo gelegen, strekt dit landschap zich in N. O. richting, achter het district Tolifoea om, tot aan Loloda en Galella uit. Het bestaat grootendeels uit eene vruchtbare golvende vlakte, welke zich benoorden om den, als een soort Olymph vereerden, ± 4800 voet hoogen Iboe of Toebaroe heenbuigt, eigentlijk slechts als eene laatste en zachte golving van dezen merkwaardigen, uitgebranden vulkaan moet beschouwd worden. Deze vlakte wordt in het Noorden begrensd door het 600 à 900 voet hooge land van Tolifoea, dat, meer oost- en landwaarts in, den naam van hoogland van Toebaroe of Toebaroe-Njekkoe draagt.

Aan den voet van dit steil naar boven rijzend plateau kronkelt zich de Iboe-rivier, die, onder den naam van Taoero, in Toebaroe-Njekkoe ontspringt, kort nadat zij bij het grensdorp Todokkee in de Toebaroesche benedenlanden, Toebaroe-ma-adoe, is binnengetreden, zich, na rechts de Bojoong en links de Dodoa opgenomen te hebben, met de uit het oosten komende Boeka vereenigt, en dan pas Iboe genoemd wordt.

Wegens bovenvermelde helling heeft deze rivier slechts linker zijriviertjes of beken, zooals de Tobborangis, de Bosobbo, de

Salerolamo, de Tongoettee en de Salee. Den loop dezer rivier volgende, is de volgens de volksoverlevering van elders gekomen stam Toebaroe het land binnengedrongen, en heeft hij zijne woonplaatsen meest in de nabijheid daarvan gekozen. Deze stam, vroeger ook „lieden van de Akee-Sio" (negen wateren) genaamd, is verdeeld in tien Soas of dorpen, waarvan een vijftal Tego, Tiko, Sengadjie, Boronna en Todokkee in de benedenlanden en het tweede vijftal Togotolla, Sengadji, Tokko Hokko, Togoeis en Talimadoe in de bovenlanden gelegen zijn. De andere in het landschap gevonden dorpen en gehuchten zijn dan ook slechts als tijdelijke vestigingen, dan wel onwettige afscheidingen van het moederdorp te beschouwen. [1]

De Toebarezen zijn een groot en flink gebouwd menschenras. Zij onderscheiden zich van de andere stammen door eene lichte, meer gele dan wel bruine kleur, breeden neus en ietwat schuine door zware wenkbrauwen overschaduwde oogen, weshalve zij ook wel eens de „Halémahérasche chineezen" genoemd worden. Zij zijn een zeer goedaardig en eerlijk, doch buitengewoon bekrompen en bijgeloovig volk; hun taal is een accent van het Djailollosch. Allen zijn bijna uitsluitend landbouwers en de Toebarezen begeven zich slechts op zee, wanneer dit door de omstandigheden noodig gemaakt wordt; onvermoeide en geharde jagers, doorkruisen vaak kleine troepen van dezen stam de berggraten, volgende het binnenland van bijna het geheele Noorden en een groot deel van het Zuidelijk Schiereiland, terwijl zij in al hunne behoeften zich uit het geliefde bosch voorzien.

Men ontmoet hen zoowel achter Galella als achter Sidangoli, en in het Zuiden strekt, nabij Pajahie, een geheele landstreek, Baaït genaamd, hun tot een meer blijvende vestiging, om van de vele andere kleinere nederzettingen niet te gewagen, waarvan die *in* en *om* de schoone bocht van Djailollo wel de voornaamsten zijn.

Volgens de laatste, door het Ternataansche bestuur verstrekte, natuurlijk slechts bij benadering verkregen en dus niet zeer betrouwbare gegevens bedroeg de Toebaroesche bevolking uit 1289 mannen, 1377 vrouwen, 771 kinderen van de mannelijke en 769 kinderen van de vrouwelijke kunne, of in het geheel uit 4206 zielen. Als een opgave voor den geheelen stam mag

[1] Ook hier alweder een noodlottig uitvloeisel der door Westersche invloeden uit onkunde van den toestand begunstigde en zich altijd door anarchie ...kende verguizing van den juist op den toestand gebaseerden adat.

dit getal zeker wel als een minimum beschouwd worden, ofschoon sedert de opheffing van het passenstelsel, waardoor in deze slecht bevolkte streken het geheel verloopen der bevolking en de daarmede onmiddellijk in verband staande vermindering van het zielental althans eenigermate werd tegengegaan en dus als zoodanig nog zoo kwaad niet was, de bepaald in het landschap zelf aanwezige bevolking dit cijfer lang niet meer halen zal. Om toch dit zoo schadelijk uitwijken der bevolking in kleine troepen, die zich, ten einde van alle maatschappelijke lasten en banden ontslagen te zijn, in de meest afgelegen wildernissen vestigen, tegen te gaan, hebben de hoofden te weinig invloed. Dit is hoofdzakelijk toe te schrijven aan het feit, dat zij bijna allen door de Ternatanen tot Mohamedanen gemaakt zijn. Daardoor voor goed in den nabij de riviermonding gelegen islamschen kampong bij elkaar wonende, staan zij als het ware geheel buiten hun eigen volk. De Toebarezen toch zijn heidenen en houden zich hardnekkig vast aan de ook door de andere stammen gedeelde godsdienstbegrippen, niettegenstaande eene voordurende jacht op proselieten.

Wat de inrichting van het nieuwe bestuur betreft, zoo verschilt die heel weinig met die, welke overal op het eiland gebruikelijk is, wordende het bewind door de onder Ternataansch toezicht staande inheemsche hoofden uitgeoefend.

De voornaamste dezer hoofden is de sengadjie of hertog van het land, wien, behalve de djoegoegoe of rijksbestierder, tal van hoekoems, rechters, ngoffa-mansira's, edellieden en kiëmalaha's terzijdestaan. Van Ternataansche zijde is aldaar een kalaodie, opzichter, met eenige rabo's, politie-oppassers, geplaatst, welk hoofd echter in alles aan den oetoesan van Gamma-koenorra ondergeschikt is. Het toch al zeer luttele en meer op de persoonlijkheid berustende gezag is dus voornamelijk in handen van de manimo's, dorpsoudsten, en kapitta's of aanvoerders, alsmede van de weinige ngoffa-mansira's en hoekoems, die het geloof hunner vaderen niet verlaten hebben. Voorts valt hierbij op te merken, dat, wegens den verren afstand der in 't binnenland gelegen woonplaatsen, dit volk steeds beter tegen verdrukking gevrijwaard was en alzoo altijd eene grootere vrijheid dan elders genoten heeft. Ook de WETTIGE belastingen zijn, vooral nu de dienst op de kruisprauwen te Menado is vervallen, van zeer weinig beteekenis. Zij bestaan uit:

200 bamboezen met damar . . . ter waarde van ± *f* 50.00

2700 damar boenkoes	ter waarde van	± *f* 60.00
10 loeries	" "	± " 10.00
10 stuks vier duim lange met muskus gevulde boeloetoei (dunne bamboe)	" "	± " 80.00
10 stuks goölleë masaija (met veeren versierde bamboe)	" "	± " 20.00
of te zamen eene waarde vertegenwoordigende van		± *f* 220.00

Op eene mannelijke bevolking van 1289 zielen bedraagt de jaarlijksche belasting dus slechts ± 20 centen per man of ongeveer $\frac{1}{10}$ of $\frac{1}{20}$ van hetgeen op andere plaatsen moet worden opgebracht.

Ook wat eigendomsrecht en rechtspleging betreft, wordt de aloude adat trouw gevolgd en zijn ordalia's zeer in zwang.

De kleeding bestaat in hoofdzaak uit den van boomschors vervaardigden tjidakko of pisa (schaamtedekking), hoewel alle vrouwen in het bezit van rappies (sarongs) zijn. De bovenkleeding van boomschors is bijna geheel verdrongen door lange, bij de mannen geheel openstaande katoenen badjoes. De tollo's of hoeden zijn meestal zwart of rood van kleur en van zeer eenvoudig en grof maaksel. De versierselen, vaak uit varkensstaarten of boschjeshout, schulpen en veeren enz., bestaande, geven beter dan iets anders het peil der beschaving aan; ook het huisraad is, daar de kunstzin van den Toebarees niet bijzonder ontwikkeld schijnt, hoogst primitief.

Het gebruik van den peda (houwer) is, even als op geheel Haléma-héra, algemeen. De lans is het geliefkoosde wapen, hoewel pijl en boog in geen huishouden ontbreekt en de meesten bekwame boogschutters zijn. De schilden vertoonen een langwerpig breede, meer Menadoneesche type.

In zang en spel staan de Toebarezen, behalve wat den lolessa betreft, ook al bij andere stammen ten achter. Evenals alle Alfoeren zijn zij min of meer verslaafd aan het gebruik van sagoeer, den volksdrank.

Een bizondere, bij andere stammen niet in zwang zijnde nijverheid wordt onder hen niet aangetroffen; de ter markt gebrachte handelsartikelen zijn voornamelijk damar, rijst, sago, hout en jonge loeries, de apen der Molukken.

Wanneer men, van het Zuiden komende, het op een rots-

achtig steil strand liggende landschap Waijoli achter zich heeft en vervolgens den sterk pamali (possi) zijnden hoek Goenorra is voorbijgetrokken, welke door een uitlooper van den nog altijd zwakjes rookenden ± 5000 voet hoogen en met een zwavelmeer voorzienen berg Gam-ma-koenorra gevormd wordt, dan ziet men eene dicht begroeide vlakte voor zich liggen, welke slechts in het Noorden door een, de Kaap Lang (Petano) vormende hoogte begrensd wordt.

In deze door het lichtgele zand en de donkerblauwe zee als in een schoone lijst gevatte groene vlakte boeit al dadelijk een merkwaardig, halverwege en vlak aan het strand gelegen op zich zelf staand steil kegelvormig heuveltje het oog.

Dankt wellicht deze hoogte aan eene vulkanische opheffing haar ontstaan, door de inboorlingen wordt zij beschouwd als het in steen veranderde uitwerpsel eener voorouderlijke reuzenprinses, en daarom nog altijd Ngidi-ma-tjim (hoop spuw) genoemd.

Tegelijkertijd doemt in het oosten de in de verte bolvormig toeschijnende blauw-groene top van den Iboe op.

Na een blik aan de weinige tegen de rotsen van hoek Goenorra klevende Salangagane-nesten geschonken te hebben, het nu zandige strand verder noordwaarts volgende, ziet men onder het zware geboomte aan den voet van den Gam-ma-koenorra de huizen van de door Alfoeren van Waijoli bewoonde gehuchten Roero en Batakka, terwijl nog noordelijker een door den zwaren golfslag gevaarlijke zandbank de plaats aanwijst, waar de rondom de hoofdplaats Gam-ma-koenorra liggende, met possipossi en lolaroe begroeide lagunen in zee uitwateren.

Ten einde deze hoofdplaats, welke ruim een kwartier uur afstands landwaarts in, geheel achter het door tal van kreeken of geulen doorsneden strandbosch verscholen en op de helling eener kleine uit het water rijzende aardophooging gelegen is, te bereiken, is het noodig, den loop van den zich telkens verplaatsenden dorro (geul) der bank nauwkeurig te kennen. Het verdient daarom ook de voorkeur, uit de weinige langs het strand wonende visschers zich een loods te kiezen, want ook zelfs dan nog is het in de maand December en in de eerste maanden van het jaar, wegens de zware branding, vaak een tocht, welke levensgevaarlijk is en door de inboorlingen met groote prauwen slechts in de uiterste noodzakelijkheid ondernomen wordt.

Nog meer landwaarts in, achter de met een missigit en posthuis

voorziene Soa-sio of hoofdplaats, liggen de vier kleine gehuchten Tiano, Tobaroe, Sarau en Totaai, welke meer rechtstreeks onder den Ternataanschen oetoesan staan. Zij worden bewoond door de Alfoeren van Tiano, een zonderling mengelmoes van alle stammen en die eene daarmede overeenkomstige taal spreken. De naam van „lieden van Tiano", hetgeen verward (bingoeng of tra-karoean) beteekent, heeft op deze Babijlonische taal-verwarring dan ook betrekking.

Gaat men het vlakke strand verder op (hassa), dan is het op sommige plaatsen met cocospalmen beplant, meestal echter in zoo ver geene met lolaroe en possipossi begroeide lagunen daarachter liggen, bedekt met dichte rimboe, waarin reusachtige pandanen, bevallige nipa, gepluimd riet, dichte doornenstruiken, slanke pinang, zware waringin's en kale kapokboomen het meest het oog trekken.

Is men het ± 1 uur gaans van de Gam-ma-koenorrasche lagune-opening verwijderde kleine gehucht Tohaffo gepasseerd, bij welke plaats een voorgelegen zandbank het bestaan van eene uitwatering der daarachter liggende sagobosschen aantoont, dan komt men eindelijk aan de dicht aan den voet van het, de gelijknamige kaap vormende, voorgebergte Tobaol, gelegen monding der Iboe, waarvan het binnenloopen ook al door eenige zandbanken bemoeilijkt wordt.

Niettegenstaande deze banken dicht onder den wal liggen, zoude het omslaan der prauwen wegens het groote getal haaien, dat zich in den regel alhier ophoudt, ook niet weinig gevaar opleveren.

Reeds aan het strand staat eene kleine verzameling, door Makassaarsche en Ternataansche handelaren bewoonde huisjes of hutten, Iboe-boella genoemd, voornamelijk daar, waar door de eerste bocht der rivier het vastleggen der prauwen achter den hoogen zandwal, dien de zware rollers voor de vroeger veel meer zuidwaarts gelegen monding opgeworpen hebben, wordt begunstigd. Achter deze zandige strook ligt aan de zuidzijde der rivier een moerassige sago-rijke strook, welke gedeeltelijk doorsneden wordt door den Salee (linker zijrivier) en zich tot voorbij en ver achter Tohaffo uitstrekt.

Gaat men de bij laag water en droogte hier reeds volkomen heldere rivier verder op, dan bereikt men het eerst den op ± 5 minuten van het strand aan den linkeroever gelegen Makassaarschen kampong Iboe-igo (klappa-rijk Iboe), terwijl een kwart-

uur verder aan de tweede kromming en iets boven de uitwatering van de voor Ottie's (kanoes) gedeeltelijk bevaarbare Tongoettee de door Ternatanen en Toebaroesche-Mohamedanen bewoonde kampongs Iboe-lamo (groot Iboe) en Iboe-itji (klein Iboe) gelegen zijn.

De Iboe-rivier kan bij hoogen waterstand, hoewel met horten en stooten, tot aan Iboe-lamo met korra-korra's worden opgevaren. Vlak boven deze plaats beginnen de eerste, ofschoon nog vrij onbeduidende watervallen en stroomversnellingen. Onder gewone omstandigheden kan men zich echter nog altijd per vlot of otti van het eerste Alfoersche dorp Tego laten afzakken.

Reeds even achter Iboe-igo ligt een ± 50 voet hooge heuvel als voorbode eener gelijkmatige terreinverheffing; voorbij den Tongoettee rijst het geheele aan de linkerzijde gelegen terrein ± 40 voet boven den gewonen waterstand, op welk plateau het bovengemeld dorp Iboe-itji is gelegen, terwijl het dorp Iboe-lamo veel lager aan den overkant op de slechts hier zacht afloopende helling van het den loop der Iboe bepalende hoogland ligt.

Het gedeeltelijk in de schaduw van hooge vruchtboomen liggende Iboe-lamo, de verblijfplaats van den sengadjie, biedt met zijne nabij gelegen begraafplaats weinig merkwaardigs aan, te minder, omdat het na de laatste pokken-epidemie grootendeels verlaten is.

Iboe-itji, op eenigen afstand van den rand der met kreupelhout begroeide en met eenige werkelijk reusachtige doerianboomen prijkende hooggelegen vlakte, is echter belangrijk, daar hier de naar het binnenland loopende wegen grootendeels samenloopen.

De door de geheele bevolking gebruikte wegen of beter gezegd „paden" zijn voornamelijk twee in getal, en wel eerstens: de zoogenaamde groote weg „Ngokko lamo", die van uit Boronna komt, slechts Sengadjie (toma adoe) aandoet, de bewoonde oorden vermijdt, over sterk golvend, met zwaar bosch en bamboe bedekt en vrij droog terrein gaat en zich, in de nabijheid van het strand bezuiden Iboe, in twee naar Iboe en Tohaffo voerende takken splitst, en tweedens: een ander pad, dat, met eenige zijtakken naar den grooteren weg voorzien, de dorpen met elkaar verbindt, den loop der Iboe volgt en beoosten van reeds gemeld Sengadjie met den grooten weg samenloopt.

Ruim een half uur vóór en dus westwaarts van Boronna sluit het pad, dat langs de negorijen der bovenlanden en het grensdorp Todokkee voert, zich aan den grooten weg aan.

Eene opsomming der menigvuldige particuliere paadjes, welke door omstandigheden ontstaan en verdwijnen en tot welker opsporing zelfs het geoefend oog van den in de wildernissen groot gebrachten Alfoer vaak te kort schiet, moet natuurlijker wijze achterwege blijven.

Belangrijk is echter nog het pad, dat van Iboe over het plateau, langs het in een diepen, veel op een aardverzakking gelijkenden kom gelegen ± ¼ uur in omtrek hebbende en door tal van slangen en kikkers bevolkte meertje naar Tolisongeree, eene door lieden van de bovenlanden (Tokko Hokko) gevormde nederzetting, voert, zoomede het pad, dat naar het nabij het gelijknamige riviertje gelegen gehucht Tongoettee, voornamelijk door lieden van Tego en Tiko bevolkt, leidt.

De weg langs de Iboe, die buiten de plaats eerst dalende voert over, door den rijstbouw ontstane langs de helling der hoogte gelegen, open terreinen, begint, zoodra hij weder het bosch genaderd is, te rijzen en voert dan door een aan den voet van meer zuidelijke hoogten liggende, slechts door enkele insnijdingen van beteekenis afgebroken effen dicht begroeid terrein, totdat een als grensscheiding tusschen Iboe en de benedenlanden merkwaardig, Tjakka palakka genaamd, vrij diep en breed ravijn is bereikt. Van dit punt slingert het pad zich tegen een vrij steilen heuvel, waarvan het den slechts weinig meters breeden rug of graat, die zich om een aan de zuidelijke helling gelegen meertje heenbuigt, geruimen tijd volgt. Dit meertje zoude volgens de inboorlingen eene onderaardsche uitwatering in de Iboe hebben. Slechts steelsgewijs laat de weelderige groei van het dichte geboomte, voornamelijk uit bamboe, kanari, waringin, damar en hooge varens bestaande, een blik op de Iboe toe, welke, in de diepte ter linkerzijde aan den voet der noordwaarts gelegen steile hoogte, zich kronkelende, met haar helder water op een breed zilveren band gelijkt.

Verlaat men den heuvelrug en daalt men in de onmiddellijke nabijheid der rivier af, dan stuit men, na opnieuw eenige kleine hoogten overschreden te hebben, op de Salero-lamo, eene heldere beek, die, een weinig verder (zuidwaarts) op, met een flinken straal van onder de lava-korst uit het aardrijk op-

welt en haar zuiver en koel water over de hier met zand en rolsteenen bedekte lavabedding doet ruischen. [1]

Kort na deze beek, in welker nabijheid zich een sagoplantsoen en een gehucht bevinden, bereikt men het evenals alle Toebaroesche dorpen uit een lange straat bestaande, aan den oever der Iboe gelegen Alfoersche dorp of Soa „Tego”.

De gedeeltelijk vervallen en oude Saboea levert niet veel belangrijks op, evenmin de van bamboe en hout opgetrokken en met atap gedekte huizen en hutten, welke allen op Toebaroesche wijze van een voorgallerij of markies met de noodige banken voorzien zijn.

Het getal der inwoners is uit hoofde der reeds vermelde omstandigheden zelfs niet bij benadering op te geven.

Het getal bewoonde woningen, dat in 1879 nog twaalf bedroeg, was in 1882 tot op vier geslonken, waaronder het huis van den mahimo.

Van Tego gaat een pad op eenigen afstand ***langs*** en een ander ***over*** het dorp Doewon, dat door de ondiepe branka (scheur) Salero-itji in groot en klein Doewon gescheiden is.

Dit door tal van pinang en vruchtboomen omringde dorp, dat eene kolossaal groote, echter door den tand des tijds geducht gehavende Saboea bezit en ook met eenige geheel uit hout opgetrokken huizen prijkt, is door zijne zijdelingsche ligging van het gebruik van stroomend water verstoken.

Doewon-lamo staat met den grooten weg door een zijpad in verbinding.

Kort nadat men Doewon verlaten heeft, treedt men het met zwaar bosch bedekte zoogenaamde landschap van Liano of Toelian binnen; de weg, die, eenige terreingolvingen en kleine maar diepe beekjes overschrijdende, langs den oever der ruischende Iboe voert, scheidt zich even voor den Bossobbo in tweeën, waarvan een tak over eenige met bamboe begroeide heuveltjes en door een moerassig bosch langs den grooten weg, en de andere over den Bossobbo, al dan niet Talen aandoende, naar het dorp Tiko voert.

---

[1] De lava-bedding verder opgaande, werd in een door het breken der reeds gestolde lavamassa veroorzaakten put of poel een geheele slangenkolonie (± 50 stuks) gevonden. Tot het geslacht Natrix behoorende, wordt aan deze, evenals een dambord met regelmatig afgewisseld zwarte en witte vierkanten bezaaide en naar wij vernemen nog niet beschreven slangensoort voorloopig de naam van Natrix albaniger Halémahérae gegeven.

Dit Tiko is eene vrij groote in 1882 meer dan tien huizen tellende plaats met een door allerlei snijwerk versierde Saboea en een uit een ethnologisch oogpunt zeer merkwaardig, aan den beschermheer van het dorp Gosoeong gewijd houten huisje, welks onderhoud de bewoners in den oorlog onkwetsbaar maakt.

Aan de eene zijde door een kleine, diep ingezonken en tot sago-aanplant benutte beek omgeven, is het dorp in de nabijheid der Iboe en in het gezicht der aan de overzijde der rivier steil oprijzende hoogte gelegen, waartoe een uiterst moeielijk pad, dat naar Togotolla voert, toegang verschaft.

Van Tiko af rijst het terrein slechts weinig, zoodat het bijna effen toeschijnt en voert de weg over zeer afwisselend uit dicht bosch en opengekapte, echter soms reeds met hoog riet en struiken begroeide vlakten.

Bij Sengadjie, een uit twee deelen bestaand dorp, dat niets meldenswaardigs oplevert, vereenigen zich alle wegen, zoodat nu nog slechts de groote weg naar Boronna overblijft.

Wanneer men dezen „ngokko lamo" volgt, daalt men, na eene niet bizonder hooge terreingolving te hebben overschreden, in het door den sterken stroom en de glibberige steenen voor de passage minder aangename rivierbed der Iboe af; dit een poosje afgaande, verlaat men het niet ver van het punt, waar de rivier Iboe uit de vereeniging van Taoero en Boeka ontstaat, en, het dwars overstekende, bevindt men zich, na een landtong overschreden, de Taoero doorwaad en tegen een slechts 20tal voeten hooge steilte opgeklommen te zijn, weder op effen met opgaand hout bedekt terrein, een half uur ver van het vrij zuiver oostwaarts gelegen Boronna, het grootste en wel een dertigtal huizen tellende dorp van Toebaroe.

Niet ver van dit overgangspunt leidt een noord-oostwaarts gaand pad naar de Toebaroesche bovenlanden.

Boronna, op den rechteroever der Boeka, op een zacht hellend plateau, te midden eener weelderige natuur gelegen, levert met zijne kolossale te midden der twee lange huizenrijen staande Saboea en omringd door hooge bergruggen, een schilderachtigen aanblik op. Het dorp is van de kust uit met een geforceerden marsch van zes uur te bereiken.

De hoogten, die deze plaats omringen, vormen een vrij vlak, maar waterarm en door ravijnen doorsneden, onder den algemeenen naam van Telaga bekend, op sommige plaatsen eenige uren breed plateau, dat vooral daardoor belangrijk is, omdat

het de waterscheiding van oost- en westkust uitmaakt, iets dat de Alfoer reeds aanduidt, door aan de streek, waar de in Kau en op de oostkust mondende rivieren haren oorsprong nemen, den naam van „kaha goehi” of „hellende aarde” te geven; van deze hoogte leidt een pad naar het diep in het Kausche binnenland gelegen Madollee.

Volgt men het kort na den overgang van de Taoero links of beter noord-oostelijk voerend pad, dat eerst langs den linker oever der Taoero en daarna van de linker zijrivier de Dodoa loopt, dan komt men, van de hoogte afdalende en de Dodoa overstekende, in het op de tusschen Dodoa en Taoero gelegen aardstrook gebouwde dorpje Gador, een betrekkelijk nieuwe vestiging, die een tiental huizen telt en op het bezit van een wel kleine, maar nieuwe en keurig afgewerkte met allerlei kunstig snijwerk versierde Saboea kan bogen. Op een pistoolschot afstands en noordwaarts van deze plaats aan den rechteroever der Taoero ligt reeds meer nabij den voet der noordelijke hoogteketen het gehucht Bojoong, dat slechts drie huizen en een uiterst nette Saboea telt, aan de noordzijde door een beek besproeid, te midden eener schoone zich, ook om Gador uitstrekkende hoog voor den rijstbouw opengekapte vlakte.

Den nu bijna recht noordwaarts voerenden weg vervolgende, bereikt men na een klein half uur het geheel aan den voet der bergen gelegen laatste benedenlandsche dorp Todokkee, dat onder zijne niet bizonder talrijke bewoners eenige met lepra behebte individuen telt en daardoor bij de andere dorpen in een slecht gerucht staat.

Na een korte wandeling door het sagobosch, waarop men herhaaldelijk het zich er doorheen kronkelend beekje moet doorwaden, bereikt men den voet van het ± 600 voet hooge plateau, werwaarts een pad leidt, dat, bij droog weer uiterst steil en moeilijk, met regen nagenoeg niet te begaan is.

De zware vermoeidheid, die zich na een halsbrekenden tocht van ¾ uur zelfs bij den meest ervaren bergbeklimmer doet gevoelen, wordt echter vergeten, zoodra men, op het eerste vrije punt gekomen, het geheele landschap in al zijne schoonheid voor zich ziet liggen.

Aan de voeten de vruchtbare als een schoon tapijt in allerlei kleuren prijkende vlakte, door de Iboe en de andere wateren als met zilveren draden doorweven.

Vlak voor zich de majestueuze Iboe of Toebaroe met zijn door een lava-doorbraak ingescheurden en door het zonnelicht scherp uitkomenden en zonderling getinten krater, waaruit, in een sedert vervlogen eeuw, de nog duidelijk te volgen breede lavastroom (Salero lamo), als een slang heen en weder kronkelend, naar beneden is gevloeid.

In het oosten, zoo ver het oog reikt, het duistere woud en in het westen, behalve den driepuntigen kalen top van den Gam-ma-koenorra, een schitterend blauw stuk der onmetelijke zee, — in het kort, men ontvangt op dit punt een nimmer te vergeten indruk.

Nog een vijftig voet in schuine richting tegen de helling opklimmende, bereikt men eindelijk het plateau, waarop vroeger Togotolla lag, waarvan de bewoners zich thans bij Laba in Lolodo gevestigd hebben; verder oostwaarts gaande, neemt dit hier met hooge boomen begroeide bergvlak weldra de gedaante van een berggraat aan, daar zich aan de rechter (oost) zijde het diepe met de op zich zelf staande hoogte van Todokkee gevormde ravijn bevindt en aan de linker (west) zijde een hoog boven de oppervlakte der zee gelegen eivormig bergmeer van ± ½ uur omtrek, dat, wegens de hooge temperatuur van het water, slechts aan garnalen, die daar dan ook in massa's gevangen worden, tot verblijfplaats strekt.

Na het meer in de hoogte omgaan te hebben, begint het pad een geruimen poos te dalen en is men, na een oude bekende, de in snelle vaart over een met vuursteenen bezaaid bed ruischende Taoero gepasseerd te zijn, in de eigenlijke verblijfplaatsen der bovenlanders aangekomen.

Het terrein, door hen uitgekozen, bestaat uit eene uiterst vruchtbare, van heuvels en hoogten omgrensde en door tal van diep ingesneden beken doorstroomde golvende vlakte, die, hoewel betrekkelijk hoog boven de zee gelegen, uit den aard der zaak eer vochtig dan droog te noemen is, zoodat de sago er welig tiert en de bosschen zeer veel bamboe bevatten.

Het eerste plaatsje, dat men van Todokkee uit, na een geforceerden marsch van ruim vier uur, bereikt, is het bij Tokko Hokko behoorende gehucht Lagoe, welks bewoners sterk met Galellareezen vermengd zijn, zooals zich dit uit de gemengde bouworde der huizen al dadelijk laat opmaken.

De verder noordwaarts gaande weg splitst zich, na de Taoero overgestoken te hebben, in twee takken, waarvan de

westwaartsche naar het op eene kleine hoogte gelegen dorp Tokko Hokko leidt, waarvan de huizenrij een aan de voorzijde niet gesloten vierkant vormt, en de oostwaartsche naar het aan de linkerzijde van de Taoero gelegen en geheel in het bosch verscholen dorp Sengadji voert.

Van Sengadji gaat een pad naar de hoofdplaats der bovenlanden Togoeis, die op hare beurt in verbinding staat met het in 1882 nog door slechts één huisgezin, dat de bijna 100-jarige ouders niet wilde verlaten, bewoonde Talimadoe, [1] welks bevolking zich achter Bakoen in het Lolodasche gevestigd had.

De hoofdplaats Togoeis met hare groote en goed bewerkte Saboea aan een helder bergbeekje en aan den voet der het voor de helft omringende heuvels gelegen, is het uitgangspunt der naar Galella, Tobello en Loloda gerichte jacht- en zwerftochten.

Moet ook al, wegens de groote bezwaren aan het vervoer der producten verbonden, het bovenland, bij de onderstelling eener ontginning van Europeesche zijde, geheel buiten beschouwing blijven, niet aldus is het gesteld met de benedenlanden. Doorsneden door eenige voetpaden, welke met betrekkelijk geringe moeite en kosten in bruikbare wegen zijn te veranderen, en op vele plaatsen besproeid met water, ruim voldoende zoowel tot beweegkracht van machinerien als tot irrigatie van den grond, eigenen deze uiterst vruchtbare benedenlanden zich om zoo te zeggen tot alle cultures.

Dat dan ook het tijdstip niet meer ver zij, waarin de schoone slaapster uit haren eeuwenlangen slaap worde wakker geschud door Nederlands energieke zonen, die, het welzijn en de beschaving van dit goedaardige volk tegelijk met hun eigen voordeel betrachtend, de handen aan den ploeg slaan om de rijke goudmijnen te ontginnen, die de vruchtbare „Kaha lamo”, groote aarde, in haren schoot verbergt

[1] Dit oude en werkelijk eerwaardig uitziende echtpaar, waarvan de grijsaard als man op rijpen leeftijd den Java-oorlog heeft medegemaakt en nog veel van de Engelschen praatte, waren geheel bij hun verstand en brachten hun tijd met slapen en eten door.

EENE BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN 'T OUDE PHILIPPIJNSCHE LETTERSCHRIFT.

DOOR

H. KERN.

In een geschrift, getiteld *Contribucion para el estudio de los antiguos alfabetos Filipinos*[1], heeft de heer T. H. Pardo de Tavera een zeer verdienstelijk overzicht gegeven van hetgeen er bekend is van het letterschrift dat oudtijds bij verschillende volken op de Philippijnen in gebruik was. Zoowel het onderwerp zelf, als de wijze waarop het door genoemden schrijver behandeld is, verdienen ten zeerste de aandacht der belangstellenden, en al weet ik dat het aantal derzulken hier te lande uitermate gering is, zoo wil ik toch niet nalaten mijne eigene belangstelling te toonen en eene zwakke poging te wagen om de nieuwsgierigheid van anderen te prikkelen. Wel is waar heeft eene jarenlange ondervinding mij geleerd dat geene der talrijke Nederlandsche tijdschriften zich verwaardigt van den inhoud der Bijdragen kennis te nemen, terwijl ze met greetigheid rijp en groen uit den vreemde overnemen en hun lezers opdisschen als nieuwste resultaten der wetenschap, doch hoe bedroevend die ondervinding ook zijn moge, ze mag ons niet ontmoedigen.

Het ontbreekt niet aan oudere berichten omtrent de Philippijnsche alphabetten. Het onderwerp is, zooals de heer Pardo de Tavera opmerkt, door bijna alle geschiedschrijvers van den Archipel der Philippijnen behandeld, hoezeer op alles behalve bevredigende wijze. De eenigste geleerde die daaraan een bijzonder onderzoek gewijd heeft, was Jacquet, die in 1831 in het *Nouveau Journal Asiatique* eene verhandeling uitgaf onder den titel *Considérations sur les Alphabets des Philippines*. Daarin is slechts sprake van twee alphabetten, dat van 't Iloko en van het Ta-

---

[1] Uitgekomen te Lausanne, bij Gebr. Jaunin.

galog; het eene getrokken uit een handschrift in de (toen) Koninklijke Boekerij van Parijs [1], en het andere gecopieerd uit het bekende werk van Thévenot.

Behalve deze twee alphabetten — die eigenlijk als één en hetzelfde moeten beschouwd worden — had Jacquet in de talrijke spraakkunsten der verschillende Philippijnsche talen geen afbeeldingen van letters kunnen opsporen. Daaruit blijkt dat hij slechts over beperkte hulpmiddelen beschikte, want er zijn ettelijke oude spraakkunsten waarin die letters afgebeeld staan, zooals de heer Pardo de Tavera niet nalaat te doen uitkomen. Het is waar dat in de ***Arte de la lengua Tagala*** van Pater de Totanes — welk werk voor 't eerst in 1745 uitkwam [2] — slechts ter loops van 't inheemsche schrift melding gemaakt wordt en de letterteekens niet afgebeeld zijn, doch in de Tagalogsche spraakkunst van Pater San Agustin, voor 't eerst in 1705 verschenen, vindt men de lettervormen opgegeven en in de eerste uitgave der grammatica van Pater San Joseph, gedrukt te Bataán in 1610, staan nog verscheidene woorden met de oude karakters geschreven.

De eerste schrijver die in Europa Tagalogsche letters liet drukken, was de Jezuiet P. Chirino. [3] Waarschijnlijk is het alphabet dat Thévenot, in zijne ***Relation des Iles Philippines par un Religieux*** geeft, aan het werk van Chirino ontleend, hoewel de naam van dezen niet door Thévenot vermeld wordt.

In een werk van Don Sinibaldo de Mas [4] ontmoet men vijf alphabetten: twee Tagalogsche, waarvan één in gebruik was in de provinciën Bulakan en Tondo en 't andere in 't gewest Batangas, oudtijds Komintan genoemd, verder een Ilokosch, een Pangasinansch en een Pampangaasch alphabet.

De teekens waarvan de inboorlingen zich bij 't schrijven van het Bisaya bedienden, vindt men afgebeeld in de spraakkunsten van den Jezuiet Ezguerra en van Pater de Mentrida.

Bij de uit vermelde bronnen te putten schriftproeven, tien in 't geheel, kan men nog voegen de twee alphabetten welke voorkomen in de ***Tabel van Oud- en Nieuw-Indische*** alphabetten,

---

[1] De Schrijver zegt in de noot: „De Heer de Sainte-Croix vereerde aan de Koninklijke, thans Nationale Boekerij van Parijs, een exemplaar van den herdruk der „Arte de la lengua Ilocana-Manila 1617."

[2] De uitgave waarover schrijver dezes beschikken kan is een herdruk van 1850.

[3] De titel van diens hoogst zeldzaam geworden boek is: „Relacion de las Islas Philipinas y de lo que en ellas an trabaiado los Padres de la Compañia de Jesus. Roma, MDCIV."

[4] Informe sobre las islas Filipinas. Madrid, 1843.

uitgegeven door Holle. Ze waren hem verstrekt door den heer Riedel, doch zonder opgave van de plaats van herkomst. Alles te zamen zijn er dus twaalf Philippijnsche alphabetten bekend, die de schrijver der *Contribucion* in een tabel heeft vereenigd.

Reeds bij den eersten oogopslag zullen zelfs ongeoefenden kunnen bespeuren dat al die alphabetten, althans de elf eersten, eigenlijk één en dezelfde schriftsoort vertoonen, zoodat de schrijver dan ook terecht opmerkt: „men kan zeggen dat ze één en hetzelfde zijn, terwijl de verschillen bestaan in de manier van schrijven, zooals bij het Engelsche, Fransche of Spaansche schrift geschiedt.” Daarenboven zijn er enkele letters, die in een paar der opgegeven Philippijnsche talen ontbreken, om reden de klank dien ze voorstellen er niet meer in voorkomt. Alleen in 't Pampangasche alphabet schijnen de *ya* en *wa* bij vergissing uitgelaten te zijn, daar deze taal deze klanken wèl bezit. [1]

De volledigste Philippijnsche alphabetten kennen slechts drie letters om de klinkers, en veertien om de medeklinkers uit te drukken. Over het feit dat het schrift der Tagalers en Bisayers het gebrekkigst is van alle Indische schriftsoorten van den Indischen Archipel, als ook over de verwantschap van het eerste met de laatsten heeft schrijver dezes eenige opmerkingen gemaakt in een opstel *Over de opschriften uit Koetei* [2], dat den heer Pardo de Tavera niet bekend is geweest en moeielijk bekend had kunnen zijn. Daar er in dat opstel verscheidene punten voorkomen die ook in de *Contribucion* behandeld worden en daarom in de volgende bladzijden telkens zullen aangevoerd worden, veroorloof ik mij een gedeelte van 't daar gezegde hier aan te halen.

„De type van het schrift der Tagalers en Bisayers op de Philippijnsche eilanden is ouder dan die van 't Makassaarsche (en tevens Boegineesche), doch het aantal der letters is nog meer geslonken. Het Tagalog bezit slechts 17 karakters, het Bisaya 14, terwijl de Makassaren en Bataks er nog 19 hebben; de teekens voor *e* en *o* ontbreken geheel. Dat het Tagalogsche alphabet, waarvan 't Bisayasche slechts een weinig gewijzigde vorm is, in nauw verband staat met het Sumatraansche, blijkt uit de overeenkomst der letters *na*, *ba*, *ha* en *ma*; de lettervormen

[1] Ter loops zij opgemerkt dat de Heer Pardo de Tavera ten onrechte ook de *ka* onder de letters telt die aan 't Maleisch ontbreken.

[2] Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 2de Reeks, D. XI, bl. 196, vgg. (1882).

lie ook in andere groepen worden aangetroffen, sluit ik natuurlijk van de vergelijking uit, want die bewijzen niets voor den nauweren samenhang tusschen Philippijnsch en Sumatraansch. Nog karakteristieker voor de beide schriftsoorten is de *ra*, welke thans in de Philippijnsche talen als *la* wordt uitgesproken; zonder behulp van de Lampongsche *ra* zou de vorm dezer *la*, oorspronkelijk *ra*, onverklaarbaar wezen. [1] In 't algemeen komen de Tagalsche letters meer met de Lampongsche dan met de Bataksche overeen; ze zijn ook ouderwetscher dan de laatste. Daar niet te veronderstellen is dat de Lampongers onmiddellijk invloed op de bewoners der Philippijnen hebben uitgeoefend, neem ik aan dat de Philippijners hun schrift aan 't oudere Maleisch [2] ontleend hebben en dat dit laatste, met eenige, in verloop van 4 of 5 eeuwen ontstane wijzigingen, bij de Lampongers voortleeft. Het verdient opgemerkt te worden, dat in sommige Lampongsche HSS. twee vormen der *da* voorkomen, welke men in 't Bisaya terugvindt. Wellicht is de eene er van eigenlijk de linguaal, doch wegens de gelijkenis der karakters voor *da* en *ḍa* ook in andere groepen is dit moeielijk uit te maken. De Tagalsche letter *da* heeft de meeste overeenkomst met de dentaal, hetgeen zonderling kan schijnen, omdat de uitspraak zeer bepaald die eener linguale *ḍ* is, zelfs in die mate dat de Spanjaarden ze transcribeeren met *r*. Nu is ook de *d* der Maleiers een linguaal, hetgeen hen echter niet belet heeft dien klank in hun hedendaagsch alphabet uit te drukken met de Arabische dentaal *dal*. Het is dus volstrekt niet onmogelijk dat dezelfde Maleiers ook in hun vroeger, Indisch schrift de Sanskritsche en Javaansche dentaal bezigden, maar als linguaal uitspraken. Indien dit het geval geweest is, laat het zich verklaren, hoe de Philippijners, bij 't overnemen van 't alphabet der Maleiers (of liever Sumatranen), even als deze met het teeken der tandletter de uitspraak der tongletter verbonden. [3] Vooralsnog blijft deze verklaring slechts een veronderstelling, maar eene veronderstelling die geoorloofd is, omdat ze verder onderzoek kan uitlokken. Om dezelfde reden wil ik nog een ander

---

[1] Dank zij de tabel van P. de T. kan ik thans er bijvoegen, dat de vorm der Pampangasche *la* den samenhang tusschen bedoeld teeken en dat der Kawi *ra* nog duidelijker doet uitkomen.

[2] Of wel aan 't Cambodja-Kawi-schrift na 800 A. D., waaruit ik het oude Sumatraansch ontstaan acht.

[3] Ook 't ontbreken van een middel om de dentale van de linguale *ta* te onderscheiden hebben de Philippijnsche alphabetten met de Sumatraansche gemeen.

punt van overeenkomst tusschen de Lampongsche en de Philippijnsche schrijfwijze aanvoeren. Gelijk ik reeds met een enkel woord gezegd heb, bezitten het Tagalog en Bisaya geen afzonderlijk teeken voor de klanken *e* en *o*. Welnu, ook de meeste Lampongsche HSS kennen het niet. Het is in geenen deele gewaagd aan te nemen, dat het evenzoo geweest is bij een deel der oude Maleiers, want de Maleische *e* en *o* verschillen quantitatief en qualitatief van de Sanskrit *ê* en *ô*; aan deze laatste, uit tweeklanken ontstane klinkers beantwoorden veeleer de echt Maleische diphthongen *ei* (ouder en nog gewestelijk *ai*) en *au*, die, juist omdat ze nog volle tweeklanken waren, niet gevoegelijk met de Indische *ê* en *ô* konden weêrgegeven worden." [1]

Omtrent de verhouding van het Makassaarsch-Boegineesch schrift tot het Kawi-Cambodjasche na 750 onzer jaartelling had ik t. a. p. het volgende gezegd: "Van Sumatra gaan wij over tot Celebes. Daar vinden wij het Makassaarsch-Boegineesch alphabet, dat ook op Bima, en, in eenigszins ouderen vorm, op Mangarai in gebruik is. Volgens het gevoelen van Professor Friedrich Müller [2] zou het schrift der Tagalsche (d. i. Philippijnsche) volken, der Bataks, der Boegineezen en Makassaren afstammen uit een vorm van Indisch schrift, dat in menig opzicht het alphabet van Açoka's edicten (250 v. Chr.) in ouderdom overtreft. Dat gevoelen kan ik niet beamen. Van de menigvuldige gronden die daartegen pleiten zal ik er slechts een paar aanvoeren. In 't alphabet van Açoka wordt de *i*-klank aangeduid door een winkelhaak rechts aan 't boveneinde van den stok der letter. In verloop van tijd is de haak afgerond; later wederom heeft men deze kleine kromme lijn boven de letter verlengd, en dan verder de *i* uitgedrukt door eenen cirkel, onmiddellijk boven den stok; soms is de lijn doorgetrokken, en eindelijk zóóver, dat links, evenwijdig aan den stok, een streep gemaakt wordt; op deze wijze wordt de *i* in 't Nâgarî uitgedrukt. Uit den anderen vorm van 't *i*-teeken, den cirkel aan 't boveneinde van den stok, is ontstaan een cirkel boven den stok; de cirkel heeft zich eindelijk losgemaakt; op dit standpunt staat het Kawi-Cambodja-Pali schrift en is 't Javaansch enz. gebleven. Het Boegineesch-Makassaarsch gaat een stap verder, heeft uit het kringetje een stip gemaakt. Met de

---

[1] Met het Javaansch was het een ander geval; daarin heeft de overgang van *ai* en *au* tot *ê* en *ô* reeds vroeg plaats gehad.

[2] Grundriss der Sprachwissenschaft, Band II, Abth. II, bl. 90.

e (eig. *é*) is iets dergelijks gebeurd; eerst vastgehecht aan de linkerzijde van den stok, is zij hoe langer zoo meer vergroot, omgebogen, doorgetrokken naar beneden, en eindelijk heeft men ze van den stok losgemaakt. Dit is reeds betrekkelijk vroeg geschied, maar altoos eenige eeuwen na Açoka. Genoeg. De wijze waarop de klanken *i* en *e* worden aangeduid is voldoende om te bewijzen dat het Makassaarsch-Boegineesche alphabet niet ouder is dan 't Oudjavaansche; de vorm der medeklinkers levert het bewijs dat het veel jonger is."

"Reeds bij eene oppervlakkige beschouwing gelijkt het Makassaarsch-Boegineesche schrift op het Bataksche of Lampongsche, maar het is meer afgerond en nog erger verminkt, of wil men, haastiger geschreven. De karakters welke de verwantschap tusschen het schrift van Sumatra en van Celebes in 't helderst licht stellen, zijn de *na* (Mak. en Bataksch); de *ra* (Mak., Bat. en Lampongsch); deze letter op zich zelf zou voldoende wezen om de nauwe verwantschap te bewijzen; de Mak. *pa* en *ma* zijn verminkingen van de Lampongsche; evenzoo de *ka*. Hoever die vereenvoudiging gedreven wordt, bespeurt men 't duidelijkste misschien aan de *nga* en de *ta*. Juist tengevolge van die zucht tot verkorting hebben sommige letters een vorm die zich even goed laat afleiden uit den Oud-Javaanschen als uit den Lampongschen, of, we mogen gerust zeggen, eenmaal Sumatraanschen; dit geldt o. a. van de *dja*. In sommige opzichten heeft het Mak.-Boeg. een ouder type bewaard dan het Bataksch, bijv. bij de *tja;* ik denk er dan ook niet aan, het Mak. schrift van het hedendaagsche Bataksch af te leiden, maar van een Sumatraansch, zegge Oud Maleisch alphabet, uit een tijd toen Lampongsch, Bataksch en Redjangsch nog één enkele varieteit van het Oudjavaansch vormden."

"De uitkomsten waartoe het voorgaande onderzoek ons leidt, is, dat de Boegineezen en Makassaren hun schrift rechtstreeks of middellijk aan een Sumatraansch volk te danken hebben. Bedenkt men dat Boegineezen en Maleiers zeevarende en handeldrijvende volken zijn, dan zal men in dit resultaat niets vreemds vinden. Er is één bijzonderheid in de schrijfwijze der Makassaren welke ons zou kunnen doen vermoeden, dat zij haar van Westelijk Java ontleend hebben, namelijk de gewoonte om den klank de *o* niet uit te drukken met de Taling en Tarung, maar eenvoudig met de laatste. Immers in het Sundaneesch wordt de Tarung, of zooals de Balineezen zeggen: Tĕḍung,

gebruikt om de *o* aan te duiden. Ik geloof echter niet dat er tusschen deze twee feiten eenig verband bestaat, en verklaar de weglating van de Taling in 't aangeduide geval uit den toeleg, die in de geheele manier van schrijven bij de Makassaren en Boegineezen doorstraalt, om 't schrift te vereenvoudigen. Om kort te gaan, Celebes heeft zijn schrift ontvangen van Sumatra uit, of misschien van Maleiers op Borneo gevestigd. Van alle Indische alphabetten is 't het allerjongste, het verste verwijderd van de grondtype."

De verwantschap tusschen het schrift van Celebes en dat der Philippijnen is zoo in 't oog loopend dat niemand ze zal loochenen, doch zoo het er op aankomt den graad dier verwantschap te bepalen, loopen de gevoelens uiteen. De Heer Pardo de Tavera meent dat "de gelijkenis (van 't Philippijnsche schrift) met het Boegineesche en Bataksche niet zóó groot is als men bij 't lezen van Jacquet zou kunnen veronderstellen." Indien met deze woorden bedoeld is dat het eene schrift niet onmiddellijk uit het andere ontleend is; dat de bewoners van Zuid-Celebes hun letters niet van de Philippijners geleerd hebben, noch *vice versâ*, dan ben ik het met den Schrijver eens. Maar indien hij meent dat de treffende overeenkomst meer schijnbaar dan werkelijk is, en dat de twee schriftsoorten niet in een zeer nauw verband met elkander staan, dan schaar ik mij zonder aarzelen aan de zijde van Jacquet. Om mijn gevoelen te staven wijs ik in de eerste plaats op de Philippijnsche ***ya***, die alleen in de Bataksche ***ya*** haar wedergade vindt. De afwijking van de oude type — welke laatste in de alphabetten van Zuidelijk Indië, Achter-indië, Tibet, Java, enz. slechts weinig veranderd voorkomt — is zóó groot, dat men alleen in de nieuwe schriftsoorten van Noordelijk Indië, o. a. het Nâgarî [1] iets dergelijks terugvindt; ik zeg iets dergelijks, want tusschen de wijze waarop de *ya* in 't Nâgarî verminkt is en die waarop dezelfde letter bij de Bataks en Philippijners vervormd is, kan ik geen verband ontdekken. Ten tweede noem ik de ***na***. De vorm dezer letter in 't Mak.-Boegineesch is slechts eene varieteit van den Philippijnschen en hetzelfde is ook toepasselijk op de Bataksche ***na***, mits men in 't oog houde dat de Bataks zooveel mogelijk kromme

---

[1] Het Nâgarî wordt nog door menigeen verkeerdelijk beschouwd als *het* Sanskrit-schrift. Het is echter eigenlijk Hindischrift. Er is een Sanskrit stijl van schrift, maar dat is onafhankelijk van de gewestelijke typen der letters. Pâṇini, de groote Indische grammaticus, kende geen Nâgarî.

lijnen door rechte vervangen, zoodat ⌒ onder hun handen is overgegaan in ⌒. Zelfs indien het omgekeerde waar was, zou de verwantschap tusschen de Bataksche, Makassaarsche en Philippijnsche vormen der *na* er niet te minder duidelijk om zijn. Ten derde is de Philippijnsche *ha* geheel identisch met de Lampongsche, terwijl de Bataksche *ha* eene hoekige varieteit er van is. Men behoeft slechts de typen dezer letter, zooals zich die vertoonen: 1. in de edicten van Açoka; 2. in 't Cambodja-Kawi-schrift en 2. in 't Sumatraansch-Celebes-Philippijnsch, naast elkaar te plaatsen om zich te overtuigen dat de laatstgenoemde zich in dezelfde richting als de middelste heeft ontwikkeld, maar in die richting nog veel verder is gegaan. In 't Javaansch-Balineesch alphabet is de Kawi *ha* ook eenigszins gewijzigd, doch op geheel andere wijze dan in 't Sumatraansch-Celebesch-Philippijnsch; dit laatste drietal vormt eene groep op zich zelf en staat als zoodanig tegenover alle overige Indische schriftsoorten. Ten vierde houd ik de Bataksche *u* voor onmiddellijk ontstaan uit eenen lettervorm die nagenoeg aan de Philippijnsche *u* gelijk was; vooral komt de verwantschap duidelijk uit als men de *u* van het 12de alphabet der tabel vergelijkt. Wel is waar gelijkt de Bataksche-Philippijnsche *u* ook veel op de Nâgarî-*u*, die reeds op een Gupta-inscriptie met eene bocht in dezelfde richting voorkomt, doch die overeenkomst kan kwalijk aan iets anders dan toeval geweten worden, daar elk denkbeeld van nauwere betrekkingen tusschen het Gupta- en Nâgarî-schrift eenerzijds en het Sumatraansch-Philippijnsch anderzijds door de gedaante der overige letters is uitgesloten.

Een en ander van hetgeen hier gezegd is omtrent *na*, *ha* en *ya* is ook door den schrijver der *Contribucion* opgemerkt; hij maakt evenwel niet de gevolgtrekkingen, die uit de ook door hem erkende feiten m. i. voortvloeien. — Ik zal nu de letterteekens één voor één nagaan. De opmerkingen van den Heer P. de T. zullen dan van zelf ter sprake komen.

A. Deze letter is sterk van de oude type afgeweken. De meeste gelijkenis met de Kawi-Cambodjasche *a* vertoont de eerste der twee karakters van No. 7 der tabel, aangezien de verbindingslijn tusschen rechter- en linkerbeen nog niet geheel ontbreekt, noch verplaatst is. Een spoor van die dwarsstreep is ook zichtbaar in No. 10, terwijl in No. 11 en 12 de ééne streep door twee vervangen is. De meest verbasterde vorm behoort aan 't Pangasinan (No. 9), dat trouwens over 't alge-

meen de meest gewijzigde karakters vertoont. Schier onherkenbaar is de Lampongsche *a* geworden. Het Bataksch kan, jammer genoeg, niet vergeleken worden, want het drukt den klank der *a* door het teeken der *ha* uit; hetzelfde schijnt mij toe het geval te zijn in de twee schrijftalen van Celebes. [1]

I. De teekens hiervoor, behalve in No. 11 en 12, vertoonen overeenkomst met de *i* in het latere Cambodja-schrift [2]; voorts, maar in eenigszins minderen graad, met het Kawi-teeken en met het Bataksche, alsook met de *i* der Zuidindische schriftsoorten. No. 11 en 12, benevens de tweede type van No. 7, zijn mij volstrekt onverklaarbaar; ze vertoonen niet meer de minste gelijkenis met de *i* van eenig Indisch alphabet. Zooveel alleen is duidelijk dat de *i* in 11 dezelfde letter is, maar in loopend schrift, als de *i* in 12. welke laatste den staanden vorm vertegenwoordigt.

U. De verklaring van dit teeken levert eene moeielijkheid op, doordien de opene zijde naar links gekeerd is, in plaats van naar rechts, gelijk men verwacht zou hebben. Alleen in het Pampanga is de richting dezelfde als in de Achterindische alphabetten en 't Kawi. Hierboven had ik reeds de gelegenheid op te merken dat de Bataksche *u* licht te herleiden is tot eenen vorm die ook de gewone Philippijnsche is. Bij de ontstentenis van een Lampongsch en Makassaarsch-Boegineesch aequivalent, is het moeielijk ten dezen tot een vast besluit te komen, en als ik, steunende op het Pampanga, het vermoeden uitspreek dat de gewone Philippijnsche *u*, evenals de Bataksche, ontstaan is uit de omzetting van eene Kawi-Cambodjasche *u*, dan wil ik daarmede geenszins te kennen geven dat ik de zwarigheid gering acht of ze voor goed meen opgelost te hebben. Intusschen meen ik te mogen beweren dat sommige letters in 't Philippijnsch eene verschuiving hebben ondergaan, evenals in 't Bataksch. De oorzaak van dat verschijnsel zoek ik, in de eerste plaats, in de manier van schrijven. "Men schrijft" (in 't Bataksch), zegt Dr. van der Tuuk [3], "van de

[1] Dat de letter welke in 't Mak.-Boeg. alphabet als *ha* dienst doet, een nieuw toevoegsel is uit het Arabisch overgenomen, is reeds opgemerkt door Dr. B. F. Matthes; zie o. a. Boegineesche Spraakkunst, bl. 10.

[2] Zie Annales de l'Extrême Orient (September 1880) Inscription de Bassac, strophe 8.

[3] Tobasche Spraakkunst § 1. De tegengestelde bewering van Marsden, waarop de schrijver der *Contribucion* (p. 23) zich beroept, heeft niet de minste waarde: Marsden heeft wel op Sumatra geleefd, maar nooit onder de Bataks, en hun taal verstond hij niet.

linker- naar de rechterhand, en daar 't geen, waarop men gewoonlijk schrijft, bamboe is, die wegens de kokerachtige gedaante wel niet gemakkelijker dan in de lengte beschreven of liever besneden kan worden — steeds van onderen naar boven. Bij 't lezen *kan* men 't geschrevene in een horizontale ligging vóór zich houden." Welnu, juist deze zelfde manier was niet onbekend bij de Philippijners: een oud schrijver, Colin, zegt uitdrukkelijk dat de Tagalogs "van onderen naar boven" plachten te schrijven, en Pater Ezguerra bericht ons hetzelfde van de Bisayers.[1] Men zal toegeven dat bij eene dergelijke wijze van schrijven verschuivingen en omzettingen eerder kunnen voorkomen dan anders.

Ka. Hieromtrent had ik mijn bovenvermeld opstel geschreven: "Nog moeielijker dan de *u* laat zich de *ka* verklaren. Het karakteristieke van de Kawi-Cambodjasche (in 't algemeen Achter-indische) *ka* is geheel en al verdwenen en men zou geneigd zijn er eene dubbele *kk* in te zien van de type van Koetei, Tjampea enz. Doch daartegen strijdt de dwarsbalk, die boven den stok, niet door het middelgedeelte getrokken is." Nu wij door de tabel van 12 alphabetten meer varieteiten van dezelfde letter hebben leeren kennen en daaruit zien dat de richting der twee evenwijdige rechte of eenigszins gebogen lijnen aan afwisseling onderhevig is, komen wij tot het besluit dat de Philippijnsche *ka* zich inderdaad onmiddellijk bij de Bataksche en Makassaarsche aansluit. De Mandailing-Bataksche *ka*, waarvan de Tobasche, als *ha* uitgesproken, letter slechts eene varieteit is, verraadt haren oorsprong uit het overeenkomstige Kawi-Cambodjasche teeken nog duidelijk genoeg: van de drie evenwijdige opstaande lijnen is de middelste weggelaten en de twee overblijvenden zijn eenigszins schuins geplaatst, zooals in een loopend schrift van zelf zal geschieden. Het Makassaarsch-Boegineesch is nog een stap verder gegaan en heeft ook den bovendwarsbalk weggelaten. In No 9 en 10 is hetzelfde geschied, doch de schuinsche lijnen liggen hier in horizontale richting. In No 11 loopen de lijnen als in 't Bataksch en Celebesch, terwijl de rechte dwarsstreep overgegaan is in eene schuinsche lijn. De oorspronkelijke richting der opstaande zijden is bewaard gebleven in No 12; alleen heeft men de bovendwarslijn laten zakken. Uit dezen laatsten lettervorm acht ik de *ka* in No 1, 7 en 8 ontstaan met eene

---

[1] Zie *Contribucion* p. 10, vg.

verschuiving van 90 graad. No 2, 3, 4, 5, 6, alsook 9 en 10 laten zich licht uit No 1, 7 en 8 afleiden. Geheel onafhankelijk van de al of niet juistheid dezer verklaring is het feit dat de Philippijnsche ***ka*** schier even onherkenbaar geworden is als de Makassaarsche; de Pangasinansche en Pampangasche heeft zich zelfs nog verder van den oorsprong verwijderd.

Ga. Deze letter heeft in de meeste Indische alphabetten haar oorspronkelijk karakter vrij wel bewaard. Onder de Philippijnsche varieteiten is de Pampangasche de meest ouderwetsche: ze nadert zeer de Kawi-type, gelijk de heer P. de T. terecht opmerkt.[1] No 2, 3, 4, 5, 6 en 7 staan ongeveer op denzelfden afstand van 't oorspronkelijke teeken als de Nâgarî ***ga***. Latere ontwikkelingen uit No 2—7 vertoonen No 9, 11 en 12. No 8 wijkt aanmerkelijk af en doet zich voor als de Makassaarsch-Boegineesche letter, doch iets minder afgerond. De twee vormen in No 1 zijn zonderling; de tweede er van vertoont eenige gelijkenis met de ***ga*** van 't Grantham en Singhaleesch: louter toeval, zou ik denken. Er is wel eenige grond om aan de juistheid der opgegeven teekens te twijfelen en te vermoeden dat althans de eerste der twee teekens in 't geheel niet ***ga***, maar ***nga*** moet verbeelden. Het is opmerkelijk dat juist de ***nga*** in de lijst van Chirino en de daaruit gevloeide van Thévenot ontbreekt, waaromtrent de schrijver dan ook de opmerking maakt dat de uitlating zonder twijfel aan eene vergissing geweten moet worden. Zeker, er is bij vergissing één van de twee letters uitgelaten, doch welke?

Nga. Van de tien in de tabel afgebeelde vormen staan — indien men de zooeven vermelde, m. i. verkeerdelijk als ***ga*** opgegeven typen bij Chirino-Thévenot uitzondert — No 7 en 8 nog het dichtst bij 't Kawi-Cambodja-schrift. Het oordeel zou anders luiden, bijaldien in No 2—6 de bocht der linkerzijde niet zoo overmatig groot was en in verkeerde richting liep. De nauwere verwantschap van alle met de Lampongsche ***nga*** loopt in 't oog. De Bataksche ***nga*** doet zich voor als eene hoekige varieteit van Thévenot's ***ga*** (sic) en de Makassaarsche als een dito van Chirino's ***ga***. Zoo deze omstandigheid het boven uitgesproken vermoeden nog niet tot zekerheid verheft, pleit ze toch voor de waarschijnlijkheid er van.

---

[1] Niet de Açoka-type, zooals hij er bijvoegt, want deze onderscheidt zich juist door de afwezigheid der ronding.

Ta. Het is niet gemakkelijk uit te maken of deze letter de dentale dan wel de linguale letter moet verbeelden. Vergelijken wij intusschen de Mandailingsche *ta*, die kennelijk uit de dentale Kawi-Cambodjasche letter ontstaan is, met de Lampongsche, die nagenoeg identisch is met de Philippijnsche (vooral N° 2—6) en bedenken wij dat de dentale letter in 't Sanskrit zoo veel meer voorkomt dan de linguale, dan moeten wij het voor 't waarschijnlijkst houden dat de Philippijners het teeken der dentale *ta* overgenomen hebben. Gaat men uit van de onderstelling dat het Philippijnsche alphabet uit eene of andere varieteit van 't Kawi-Cambodjasche is gesproten, dan valt het ook niet moeielijk, met behulp van 't Mandailingsch en Lampongsch eenen anderen vorm van de Philippijnsche *ta* te reconstrueeren; men behoeft slechts het naar beneden gerichte linker haaltje in N° 2 en 4 naar rechts om te krullen en krijgt dan de karakteristieke *ta* der Achterindische en Javaansch-Sumatraansche schriftsoorten. De Makassaarsche *ta* is nog een graadje meer vereenvoudigd dan de Philippijnsche. Tusschen N° 8, 9 en 10 eenerzijds en de overige Philippijnsche vormen der letter anderzijds, vermag ik geen samenhang te ontdekken; men zou geneigd zijn de drie eerstgenoemden te houden voor vervormingen van de linguale *ṭa*. In dit vermoeden word ik versterkt door de omstandigheid dat in 't Pampanga de *ta* en *da* klaarblijkelijk slechts weinig verschillen en in schier alle Indische alphabetten keert het verschijnsel terug dat de linguale *ṭa* en de dentale *da* uiterlijk weinig verschillen. Daarentegen vertoonen de dentale *ta* en *da* niets van zulk een gelijkvormigheid.

Da Deze letter is erg verknoeid. Het naaste bij 't Kawi-Cambodjasche staan N° 2 en 4, waaruit N° 3, 5, 6 en 9 vereenvoudigd zijn. Ook in N° 1 en 10 is dezelfde type te herkennen; desnoods ook in de eerste van N° 7. Het tweede karakter van N° 7, alsook N° 8 lijken nergens meer op. N° 11 en 12 kunnen samenhangen met de tweede type in N° 7; misschien evenwel moeten ze in 't geheel geen *da*, maar eene *ḍa* of nauwelijks hiervan te onderscheidene *dha* voorstellen. Een voorbeeld van 't verdwijnen der dentale *da* uit het alphabet levert, gelijk men weet, ook het Soendaneesch.

Na. Om het ontstaan van dit teeken te verklaren, moet men de Oudjavaansche, Bataksche en Mak.-Boegineesche *na* naast elkander plaatsen De klassieke Kawi-vorm, waarvan de Javaansch-Balineesche rechtstreeks afstamt, onderscheidt zich door eene

boogvormige bovenlijn [1], waaraan eene min of meer gebogen nederdalende lijn is bevestigd; van onderen loopt er eene lijn nagenoeg evenwijdig met de bovenste, soms met de opgaande lijn een lus vormende, soms ook niet. In jonger en boersch Kawi-schreft, alsook in sommige Nieuwjavaansche handschriften uit de dorpen, wordt de opstaande lijn geheel weggelaten, zoodat de figuur ⌢ ontstaat [2]. Dezelfde vereenvoudiging ontmoeten we bij de Bataks, die daarenboven, in overeenstemming met het algemeen karakter van hun schrift en het meestal door hen gebezigd weêrbarstig materiaal, de boogvormige lijn door eene rechte vervangen hebben. De minst verbasterde Philippijnsche *na*'s onderscheiden zich slechts daardoor van de gewone en tevens van de klassieke Kawi-type, dat de uiteinden der boogvormige bovenlijn tot beneden toe doorgetrokken zijn, behalve in N°. 7, 8 en 10, om van de geheel afwijkende in N°. 11 en 12 niet te gewagen. Van de oorspronkelijk horizontale basis, die in 't Kawi-tijdperk reeds lang in eene gebogen lijn was overgegaan, is in N° 1 en 10 volstrekt niets meer overgebleven, en in N°. 2—9 slechts een twijfelachtig spoor. Derhalve heeft de Philippijnsche *na* van de twee noodzakelijke bestanddeelen waaruit de *na* van Açoka's tijd bestond, het eene verloren, en daarentegen tot hoofdkenmerk harer nieuwe gedaante eenen boog aangenomen, die in de oorspronkelijke type niet eens in kiem aanwezig was. Daar nu in de ontwikkelingsgeschiedenis ven het schrift alles geleidelijk, en niets met sprongen gaat, is de afstand welke de Philippijnsche *na* van die welke omstreeks 250 v. Chr. in gebruik was scheidt, zeer groot. Uit vergelijking met het Kawi blijkt, dat het Philippijnsche schrift ten opzichte der *na* nog verder dan 't eerste, maar in dezelfde richting, van de bron verwijderd is. Aangezien men met de stukken in de hand kan bewijzen dat de Kawi-Cambodja-type niet in gebruik was vóór de 8ste eeuw onzer jaartelling, zoo volgt dat het Philippijnsche alphabet nauwelijks duizend jaar oud kan wezen. Met deze uitkomst strookt geheel en al hetgeen hierboven reeds opgemerkt is geworden aangaande de *ya* en *ha*. Wij zullen nog meer veel bewijzende lettervormen aan-

---

[1] Voor de geschiedenis van de ontwikkeling der bovenstreep in de Indische alphabetten verwijs ik naar Prof. Bühlers's „Palaeographic Remarks" in *Anecdota Oxoniensia*, Vol. I, Part III, p. 69.

[2] Zie bijv. de inscriptie uitgegeven door wijlen Dr. Cohen Stuart in deze Bijdragen (1873), bl. 275

treffen, hoewel de opgegevene al genoeg zouden wezen, wanneer men namenlijk aanneemt dat alphabetten niet met stukjes en beetjes te eener tijd van hier, te ander tijd van elders worden overgenomen, maar in eens. Eclectische alphabetten mogen denkbaar zijn, in de geschiedenis der Indische palaeographie zijn ze onbekend. — Alvorens van de *na* af te stappen, moet ik nog opmerken dat de Makassaarsche *na* er uitziet als eene nog verder voortgezette vereenvoudiging der boersch-Oudjavaansche en Bataksche letter, voor zooverre het oogje beneden den boog vervangen is door een stipje. Dit stipje is het eenigste wat er van de *na* der Açoka-inscripties is overgebleven. — Van N°. 11 en 12 weet ik niets te maken; zouden ze soms de driebeenige linguale *na* verbeelden?

Pa. De best bewaarde type hiervan vertoont zich in N°. 12, die behoudens een uitwas aan den bovenkant der rechterzijde, geheel met de Kawi-Cambodjasche overeenkomt, ook in zooverre zij eene staande letter is. N°. 1, 8. 9, 10 en 11 zijn slechts loopende vormen van N°. 12; de overige zijn verbasteringen van deze laatsten. N°. 5 en 6 hebben de vereenvoudiging bijna zoover gedreven als het Bataksch en staan op het standpunt van 't Makassaarsch.

Ba. De karakters van N°. 1—6 zijn eenvoudig identisch met de Bataksche, en kunnen beschouwd worden als de loopende vormen van een staande letter die de gedaante moet gehad hebben van de Kawi-Cambodjasche *ba* in monumentaal schrift. Deze staande letter is uit de Philippijnsche varieteiten licht te herstellen, met de rechterzijde der letter in N°. 12 naar links opwaarts te buigen, zoodat het aan den middelhaal aansluit. Van N°. 7—10 laat zich niet uitmaken of ze eene *ba* dan wel eene *wa* moeten voorstellen. N°. 11 laat zich, indien men de uiteinden links verbindt, herleiden tot eene figuur die op de gewone loopende *ba* lijkt. De Lampongsche *ba* nadert meer tot die varieteit der Oudjavaansche *ba*, waaruit de Javaansch-Balineesche zich ontwikkeld heeft. Het Makassaarsch-Boegineesch handhaaft ook ten opzichte der *ba* zijn karakter als zijnde onder alle Indische alphabetten datgene hetwelk zich het allerverste van het oorspronkelijke verwijderd heeft. Trouwens ook geografisch zijn Celebes, Bima en Flores het verste van Voorindië verwijderd; oostelijker is het Indische schrift niet doorgedrongen.

Ma. Deze letter vertoont zich in N°. 1, 5, 6 en 10 als een loopend geschreven Kawi-Cambodjasche *ma*, inzonderheid

als die varieteit der *ma*, welke zich in niets van de *pa* onderscheidt dan door eene dwarsstreep, zooals men o. a. aantreft in de inscriptie van Er-laṅga. Het karakteristieke der *ma* is in N°. 3, 8 en 11 geheel te loor gegaan; N°. 12 herinnert aan eene andere varieteit der Oudjavaansche *ma*, waarbij de linkerzijde eene gebroken lijn, naar binnen gebogen, vertoont[1]. De Makassaarsche *ma* is, om zoo te zeggen, een vereenvoudigd N°. 3 en 8 der tabel, en de meest verbasterde van alle Indische soorten van *ma*.

YA. Deze komt het meest overeen met de Bataksche *ya*. Al is het niet te ontkennen dat de verhouding tusschen *ya* en *pa* bij de Philippijners, uitgezonderd in N°. 11 en 12, dezelfde is als in 't Nâgarîschrift, dan zal men uit deze overeenstemming op één punt toch wel niet het besluit moeten trekken dat er een innig verband bestaat tusschen Nâgarî en Philippijnsch. Immers de kenmerkende letters, behalve de *u*, pleiten tegen zulk eene gevolgtrekking. Het karakteristieke van 't Nâgarî, de groote bovendwarsstreep, is op zich zelf reeds voldoende om het van de schriftsoorten des Archipels te scheiden. En buitendien blijft de Philippijnsche *ya* nog aanmerkelijk van de Nâgarî-type verwijderd, terwijl ze nagenoeg identisch is met de Bataksche.

LA. Hiervan heeft de Schrijver, zooals hij zelf verklaart, de wedergade niet kunnen ontdekken. Volkomen juist gezien. Wat voor *la* gegeven wordt is in werkelijkheid de *ra*, zooals bereids gezegd.

WA. Het is om meer dan ééne reden ongewis of wij hier eene werkelijke *wa* dan wel eene varieteit van de *ba* vóór ons hebben. De type heeft dan ook niets eigenaardigs, zoodat wij ze kunnen laten rusten.

SA. Dit karakter vertoont eenige gelijkenis met de hedendaagsche Telugu-Kanareesche *sa* en heeft het meest kenmerkende, de staart — als ik het zoo noemen mag — aan de linkerzijde geheel afgelegd. Draait men het teeken achterste voren, dan lijkt het evenveel of even weinig op de grondtype. Het is iets meer samengesteld dan de Makassaarsche *sa*, doch eigenlijk even onherkenbaar, dus nog meer verbasterd dan de Bataksche. N° 9 en 11 zoude men kunnen beschouwen als eene zeer haastig en slordig getrokkene Javaansch-Balineesche *sa*, met weglating van 't oogje links en met overtollige krullen in den rechter neêrhaal. N° 10 lijkt nergens op.

[1] O. a. in Kawi-Oorkonden, No. 2.

Ha. Over deze letter meen ik boven bereids het noodige gezegd te hebben.

Bij het Indische schrift behooren ook de klinkerteekens. Van deze bezitten de Philippijners slechts twee: *i* en *u*. De eerste dient tevens voor *e*; de laatste om *o* aan te duiden. Dat *e* en *i*, *o* en *u* in de Philippijnsche talen plegen verward te worden, behalve in 't Ibanag, is bekend, en het Ibanag komt hier niet in aanmerking, daar het geen Indisch schrift schijnt gehad te hebben.[1] De *i* (tevens *e*) wordt uitgedrukt door een puntje boven de letter; de *u* (of *o*) door een stip er onder, gelijk in 't Makassaarsch. De Anuswâra, dien zelfs de jongste Sumatraansche alphabetten nog bezitten, was op de Philippijnen evenmin in gebruik als op Celebes. Hetzelfde geldt van den Wirâma. Voegt men hierbij het feit dat de Philippijners de sluitende medeklinkers der lettergrepen niet uitdrukken, dan maakt hun geheele schrift den indruk alsof het meer voor dagelijksch gebruik dan voor literarische doeleinden bestemd was. Zoo laat het zich ook verklaren waarom er, tot nog toe althans, geen enkele inscriptie en geen enkel oud boek gevonden is. „Er bestaan noch boeken, noch gedenkteekenen met oude opschriften”, zegt de heer Pardo de Tavera. Wanneer wij nu bij Pater San Agustin[2] lezen: „De karakters hebben zij geleerd van de Maleiers”, dan verdient die besliste verklaring m. i. meer gezag dan men er aan schijnt te willen toekennen. Hoe kwam San Agustin aan dat bericht, indien hij het niet gehoord had van de inboorlingen? In zijn tijd (1705) bedienden zich de eigenlijk gezegde Maleiers reeds sinds eeuwen van 't Arabische schrift en hoe rekbaar de term „Maleiers” ook zijn moge, het is moeielijk aan te nemen dat San Agustin *de* Maleiers bij uitnemendheid — die Arabisch schrift gebruikten — *niet* tot de Maleiers zou gerekend hebben. Wel zou men mogen veronderstellen dat hij slechts eene nevelachtige voorstelling had van wat Maleiers zijn, doch ook uit die onderstelling kan niet volgen dat hij zijn bericht verzonnen had; integendeel zou men er uit mogen opmaken dat hij misschien onkritisch, maar toch getrouw mededeelde wat hij van zijne inlandsche zegslieden vernomen had. De inboorlingen nu weten zeer goed wie Maleiers zijn of niet. Kortom, het bericht bij San Agustin berust op de inheemsche overlevering en die

[1] In de voortreffelijke spraakkunst van Pater de Cuevas wordt er ten minste met geen woord van gerept; evenmin in het Woordenboek van Rodriguez.

[2] *Contribucion*, p. 7.

overlevering wordt door het vergelijkend palaeographisch onderzoek ten volle gestaafd.

Alvorens mijne aankondiging van de zoo belangrijke bijdrage tot de kennis der Philippijnsche alphabetten te besluiten, veroorloof ik mij nog eenige aanteekeningen bij een paar door den Schrijver behandelde punten. Vooreerst wat betreft den ouden naam voor letter en geschrift, namelijk *tiktik*. Dit woord, Jav. *titik*, teeken, is van denzelfden stam als het Bulusche *mantik*, Tondanosch *matik*, *mapatik*, schrijven; *pantik*, schrijfstift, pen; Dajaksch *bintik*, schrift, teekening; *pantik*, stekel; *mamantik*, prikken; *tatikan*, schrijfstift; verwant is ook *bapatik*, getatoeëerd; en Javaansch *batik* (Krâmâ *sĕrat*, dat ook Krâmâ van *surat* is) enz.

Ten andere wenschte ik even aan te stippen dat de hedendaagsche naam van het ten onrechte als volledig Javaansch alphabet beschouwde Hâ-nâ-tjâ-râ-kâ, waaraan de Javanen het bekende vertelseltje vastknoopen, niets te maken kan hebben met het verouderde Tagalogsche *baibaiin*, wat dit laatste dan ook beteekenen moge. Wanneer de hedendaagsche volgorde der Javaansche letters is ingevoerd, weet men niet, doch in de oudere taal was de volgorde der letters dezelfde als in 't Sanskrit. Dit blijkt uit een tamelijk jong HS. (vermoedelijk uit het laatst der 15e eeuw), waarover vroeger Holle en later schrijver dezes 't een en ander hebben medegedeeld. Wat de Javanen, als ook de Bataks, Makassaren en Boegineezen bewogen heeft om de oude volgorde te veranderen, en wel op verschillende wijze, schuilt nog geheel in 't duister. Van de Javaansche volgorde zou men nog kunnen beweren dat ze uitgedacht was om den kinderen 't van buiten leeren gemakkelijker te maken, maar in de Bataksche en Celebessche letterreeks is niets van zoo'n toeleg te bespeuren.

REIZEN

VAN

D. F. VAN BRAAM MORRIS

NAAR DE NOORDKUST

VAN

NEDERLANDSCH NIEUW-GUINEA.

EERSTE VAART OP DE AMBERNO- OF ROCHUSSEN-RIVIER,

MEDEGEDEELD DOOR

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA.

MET TWEE KAARTEN.

Hoogst aangenaam en welkom is het mij, dat ik, ten vervolge op de in 1875, 1879 en 1883 in de Werken en Bijdragen van dit Instituut door mij gepubliceerde Nederlandsche reizen naar de onder ons gezag staande westerhelft van Nieuw-Guinea, thans de uitgave mag bezorgen der journalen en kaarten van twee onderzoekingstochten, die in 1883 en 1884 door den Resident van Ternate zijn volbracht. In den zomer van dit jaar toch gelukte het aan den doorzettenden geest van dezen verdienstelijken hoofdambtenaar, eene aardrijkskundige ontdekking te doen, misschien gewichtiger dan eenige andere, die op de in den loop dezer eeuw voor Nederlandsche rekening naar Nieuw-Guinea uitgezonden reizen werd verkregen. Belangrijk voorzeker was in 1828 de door leden der Natuurkundige Commissie verzelde onderzoekingstocht der Triton en Iris, waardoor het land, de natuur en de bevolking van zuidwestelijk Nieuw-Guinea voor het eerst volgens de regels der hedendaagsche wetenschap werden beschreven. Eene groote aanwinst voor de aardrijkskunde was in 1835 de ontdekking der Prinses Marianne Straat door Langenberg Kool, welke zeeëngte het aanzienlijke Prins Frederik Hendrik Eiland van den vasten wal scheidt. Ook de expeditie der Etna onder Royer en van der Goes schonk in 1858 veel nieuws, daar toen de diep in het land dringende Argoeni- en

Etna-Baaien zijn opgenomen, en voor het eerst kennis verkregen werd van de interessante bewoners der Humboldt-Baai, aan den uitersten noordoosthoek onzer bezittingen op Nieuw-Guinea. Thans daarentegen is men, dank zij de volharding van den heer van Braam Morris, op onze westerhelft van dit uitgestrekte eiland voor het eerst ver in het binnenland doorgedrongen, en is de groote Amberno- of Rochussen-Rivier, wier monding door het belangrijk waterverzet reeds sedert lang de aandacht trok, één graad hemelsbreedte ver onderzocht, tot waar de felle stroom het voortzetten der vaart belette en zelfs het stoomvaartuig Havik in gevaar bracht. In elk opzicht is deze reis dus een waardige tegenhanger der in de jaren 1875—1877 door den Italiaanschen natuuronderzoeker d'Albertis op de rivier Fly ondernomen tochten. Wel is men toen van de Zuidkust drie en een halven graad in de binnenlanden doorgedrongen, maar over het grootste deel dezer uitgestrekte vaart stroomt de Fly evenals de groote rivieren van Borneo door vlak en moerassig laag land. Zoodra men tot de heuvelstreek genaderd was, heeft de Australische stoomsloep Newa den tocht door het hooge land evenmin verder kunnen voortzetten, dan de door vroegere reizen naar Nieuw-Guinea bekende Indische goevernementstoomer Havik.

Verleden jaar plaatste ik in de als feestgave aan het Orientalisten Congres te Leiden opgedragen aflevering dezer *Bijdragen* een *Critisch Overzicht der Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea in de jaren* 1879—1882. Op den laatsten dier tochten onder de leiding van den toenmaligen Resident van Ternate, Jhr. Th. G. V. Boreel, bezocht men onderanderen het voor de Kust van Tabi liggende eiland Wakdé of Duperrey. Hoe belangrijk het ook was, dat toen vanwege de Regeering van Nederlandsch-Indië betrekkingen werden aangeknoopt met de vrij talrijke bevolking van dit eilandje, sprak ik destijds mijn leedwezen uit, dat daarvan de juiste ligging niet was opgegeven. Bij het bestaande breedteverschil tusschen de uitmuntende opname van Dumont d'Urville in 1827 en de latere Nederlandsche kaarten kon er toch twijfel bestaan, of Wakdé wel hetzelfde eiland was, dat de Fransche zeevaarder op zijn tocht langs de Noordkust naar zijn voorganger Duperrey benoemd had. Eveneens vond ik het jammer, dat Boreel zijn reis niet had voortgezet tot Jamma, om de kennis te hernieuwen met dit reeds in 1643 en 1840 door Abel Tasman en Sir Edward Belcher

bezochte eiland. Het bleek toch, dat Jamma evenals Wakdé vrij geregeld door handelsvaartuigen uit Ternate werd aangedaan, en ook van dit eiland was de juiste ligging geheel onzeker, zoodat ik daaraan blijkens de nu door den heer Morris verstrekte gegevens eene verkeerde plaats had aangewezen op de kaart achter mijn uitvoerig werk over Nieuw-Guinea.[1] Op zijn eerste reis in 1883 bezocht laatstgenoemde ambtenaar niet alleen Jamma, maar onderzocht ook in het westelijk deel der Walckenaarsbaai een paar tot dusver onbekende riviermonden, terwijl hij verder oostwaarts de nog nimmer bezochte Matterer-Baai opnam. Reeds in het begin van dit jaar gewerd mij door de welwillendheid van den Minister van Koloniën het verslag dezer reis, evenwel zonder kaart, waardoor niet met zekerheid kon worden nagegaan, waar precies de nieuw bezochte plaatsen moesten liggen. Het scheen derhalve wenschelijk, de uitvoerige bespreking van dit journaal tot later te verschuiven.

Daarin kwamen echter een tweetal bijzonderheden voor, die in elk opzicht eene spoedige bekendmaking verdienden. Vooreerst het uit een seismologisch oogpunt zoo interessante feit, dat het geluid der geweldige uitbarsting van den Krakatau door de zendelingen te Dorei vernomen was[2]. Dan het belangrijke nieuws, dat de heer Morris zoo gelukkig geweest was, in den hoofdmond der Rochussen-Rivier een vaargeul te vinden, waar langs men met zeeschepen tot in dien stroom kon komen. Om deze twee wetenswaardige zaken terstond meer algemeen bekend te maken, plaatste ik een kort opstel in de *Indische Gids* van April ll. Juist in dien tijd bespraken de Engelsche aardrijkskundige tijdschriften het plan van den heer Wilfred Powell, om een groote expeditie naar Nieuw-Guinea uit te rusten, waarop hij langs de Amberno het binnenland wilde bereiken. Deze onvermoeide reiziger is in de aardrijkskundige wetenschap gunstig bekend door zijn belangrijk werk over het nog zoo weinig bekende Nieuw-Brittanje, waar hij van 1877—1879 verschillende land- en zeetochten deed, terwijl hij reeds in de beide voorgaande jaren een aantal plaatsen op de Zuid-, Oost-

---

[1] *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch-Indië, door* van der Crab en Teysmann, Coorengel en Langeveldt van Hemert en Swaan, *met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door* R. v. d. Aa. 's Gravenhage, 1879; verg. bl. 109 en 400.

[2] Verg. hierover nog: *Berigten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging*, 1884, bl. 44.

en Noordkust van Nieuw-Guinea bezocht had. [1] Van iemand, wiens langdurig verkeer met de Papoes hem bijzonder voor de leiding van een grooten onderzoekingstocht in die gewesten geschikt maakte, kon eer dan van anderen het welslagen dezer onderneming verwacht worden. Nu echter de heer Morris reeds den toegang tot de Amberno gevonden had, stuitte het denkbeeld mij tegen de borst, dat de eer der ontsluiering van dit groote stroomgebied aan vreemde onderzoekers zou te beurt vallen. Daarom uitte ik aan het slot van mijn opstel den wensch, dat dit onzerzijds door tijdige maatregelen mocht worden voorkomen.

Die wensch werd voor geen doove ooren geuit. Terwijl het toch den heer Powell niet mocht gelukken, in Engeland, waar men zich thans veel meer om Afrika, dan om Australië en den Indischen Archipel bekommert, de noodige gelden voor zijne grootsche onderneming bijeen te krijgen, gewerd mij kort na de helft der vorige maand een schrijven van den heer van Braam Morris met de verrassende mededeeling, dat hij in Juli de Rochussen-Rivier tot 2° 20′ Z. Br. was opgevaren. Het beknopte bericht van de op deze belangrijke reis verkregen resultaten ging verzeld van de twee bij dit opstel gevoegde kaarten: die der rivieropname door den Luitenant ter Zee E. O. Kerkhoven en eene schetskaart der Noordkust tusschen de Geelvink- en Humboldt-Baaien, waardoor het nog onder mij berustende journaal der vorige reis des heeren Morris eerst naar waarheid verstaanbaar werd. Doordrongen van het besef, dat deze belangrijke cartografische gegevens zoo spoedig mogelijk het licht moesten zien, trad ik terstond in overleg met den ijverigen Secretaris dezer instelling, om te zorgen, dat deze kaarten tijdig gegraveerd werden en zij nog in de eerste aflevering van dezen jaargang der *Bijdragen* zouden kunnen prijken. Inmiddels stelde het Departement van Koloniën, evenals bij vorige gelegenheden, ter mijner beschikking de daar ingekomen officieële rapporten der heeren Morris en Kerkhoven over de door hen in dezen zomer naar Nieuw-Guinea volbrachte reis. Later ontving ik nog door de welwillende dienstvaardigheid van den heer Edeling uit

[1] Powell, *Wanderings in a wild country or three years amongst the cannibals of New-Britain*. London, 1883, met belangrijke kaart der oost- en oostelijke noordkust. Dit werk is met bekortingen in het Hoogduitsch vertaald door Dr. F. M. Schröter, *Unter den Kannibalen von Neu-Britanien*. Leipzig 1884. Over Powells onderzoekingen in Nieuw-Guinea zelf verscheen, voor zoover mij bekend, tot dusver alleen een beknopt opstel in de *Proceedings Royal Geogr. Society*, 1883, p. 505—517.

Batavia eene kaart der rivieropname op grooter schaal, met veel loodingen, waarvan bij het in kaart brengen der hierachter gevoegde gebruik is gemaakt. Tevens zond de kundige chef van het Hydrografisch Bureau in Nederlandsch-Indië mij een kaartje der op deze reis opgenomen Kleine Geelvinkbaai. Daarin verkrijgt deze inham der Noordkust een geheel anderen vorm, dan die tot dusver op onze Nederlandsche kaarten van Nieuw-Guinea voorkwam. Ik achtte het derhalve van belang, dit kaartje op verkleinden maatstaf als karton te voegen bij de hierachter geplaatste schetskaart der Noordkust. Eindelijk zond het Departement van Koloniën mij nog, behalve een ander exemplaar van de hierachter gevoegde kleine kaart der rivieropname, eene groote op dubbele schaal als die van den heer Edeling.

Was ik dus voor de bewerking van dit opstel cartografisch goed ingespannen, niet minder was dit het geval met de daarbij behoorende verslagen. Uit dat der eerste reis des heeren Morris in 1883 is het belangrijkst de vaart langs de Noordkust, omdat toen voor het eerst namens de Regeering van Nederlandsch-Indië betrekkingen werden aangeknoopt met de bewoners van het eiland Jamma, de rivieren Wiriwaai en Witriwaai en van de Matterer-Baai. In het begin en het einde van dien tocht bezocht men daarentegen herhaaldelijk reeds in mijne vorige geschriften over Nieuw-Guinea besproken plaatsen, zooals de Mapia-Eilanden, Dorei, Korrido en Jappens zuidkust, waarom daarvan hier slechts een beknopt bericht gegeven wordt. Daarmede kon te eer worden volstaan, omdat een vrij uitvoerig verslag dezer reis reeds was opgenomen in het *Koloniaal Verslag* van 1884, bl. 24 en 25. Van de door de opname der Rochussen-Rivier zoo belangrijke tweede reis in 1884 volgt hierachter het geheele journaal van den heer Morris, terwijl in de daarbij door mij gevoegde aanteekeningen vermeld is, wat er buitendien nog wetenswaardigs voorkomt, zoo in den tot mij door den Resident gerichten brief als in het rapport van Luitenant Kerkhoven, die zich op dezen tocht voortdurend met hydrografische waarnemingen bezig hield. Daaraan is ook ontleend het als bijlage aan dit opstel toegevoegde woordenlijstje der tot dusver geheel onbekende taal van de Strand-Papoes, die het benedendeel der Rochussen-Rivier bewonen. Daar men op dezen tocht voor handel en wetenschap gewichtige ontdekkingen mocht verwachten, deed de Resident zich nog verzellen door den heer de Vries, agent op Ternate der in den laatsten tijd te Amsterdam opgerichte Moluksche

Handelsvereeniging en nam hij van Dorei mede den oudsten der daar gevestigde zendelingen, J. L. van Hasselt, die door zijn langdurig verblijf op Nieuw-Guinea en als grondig beoefenaar der Mefoorsche taal voor de aanrakingen met de inboorlingen van veel nut kon zijn. Terwijl ik dit schrijf, ontvang ik de laatste aflevering van het maandblad der Zendingsvereeniging, waarin reeds het eerste gedeelte van het reisverhaal des heeren van Hasselt is opgenomen, en waaruit ik in de hierachter volgende aanteekeningen nog een en ander kon overnemen. [1]

Juist nu gewordt mij nog, door de bijzondere welwillendheid van den schrijver rechtstreeks per mail, een zeer omvangrijk geschrift over Nieuw-Guinea, zeer onlangs uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en waarvan, voorzoover ik kan nagaan, nog geen ander exemplaar in Europa ontvangen is. De titel van dit werk luidt: ***Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden*, *Historische bijdrage***, 1500—1883, door den Kolonel A. Haga, in twee deelen, ieder van ruim 500 bladzijden. Het doel van dezen reeds door verschillende geschiedkundige opstellen gunstig bekenden hoofdofficier, thans chef van den generalen staf in Neerlandsch-Indië, was aanvankelijk naar aanleiding eener hem officieel opgedragen taak, een onderzoek in te stellen, op welke gronden Nederlands bezitrecht op Nieuw-Guinea steunt, dat echter allengs uitdijde tot een geschiedkundig overzicht van de aanrakingen der Nederlanders en andere Europeanen met de onder ons gezag staande westerhelft van dit uitgestrekte eiland. Evenals de vorige opstellen van den heer Haga getuigt ook dit uitvoerig geschrift wederom evenzeer voor zijn nauwkeurig onderzoek als voor zijne buitengemeene belezenheid. Uit het oud archief te Batavia heeft hij vele tot dusver onbekende bescheiden opgedolven, vooral over het onrustige tijdperk, waarin het rijk van Tidor van 1780 tot 1825 verkeerde, en daardoor nieuw licht doen opgaan over de betrekkingen van dat Sultanaat met Nieuw-Guinea. Ieder die de geschiedenis van ons aandeel in dit eiland wil bestudeeren, zal voortaan dit werk als een onmisbare vraagbaak moeten beschouwen.

Toch schijnt het mij — misschien ligt het aan te groote voorliefde voor mijne reeds vroeger geopenbaarde afwijkende meening — dat de geachte schrijver al te hyperkritisch en scep-

---

[1] ***Berigten der Utr. Zending***, 1884, bl. 197—204.

tisch te werk gaat, waar hij betwijfelt, dat Tidor reeds in den loop der zeventiende eeuw het oppergezag verkregen had over de vier Radja's der Papoesche Eilanden en door tusschenkomst van die leenvorsten ook heerschappij voerde over het westelijke schiereiland, dat door de groote Geelvinkbaai van het overige Nieuw-Guinea wordt afgescheiden. Evenmin deel ik in elk opzicht de bedenkingen van den heer Haga tegen de thans algemeen als oostgrens van Nederlandsch Nieuw-Guinea aangenomen grenslijn, de 141ste meridiaan beoosten Greenwich. Zoolang wij niet beter met de binnenlanden bekend zijn, als nu zelfs na de belangrijke ontdekking van den heer van Braam Morris, is zulk eene voorloopige geografische demarcatielijn verreweg het eenvoudigste en verkieselijkste. Feitelijk strekt het Nederlandsch gezag op den huidigen oogenblik over de geheele kustlijn van de Humboldt-Baai op de Noordkust tot aan 141° O. L. op de Zuidkust. In de toekomst moet zich dit in het binnenland uitbreiden over het stroomgebied van al de op die uitgestrekte kusten in zee vallende wateren. Hoe nu de natuur de gebergten gevormd heeft, die dit stroomgebied afscheiden van het oosterdeel des eilands, weet niemand, en zal nog wel geruimen tijd een raadsel blijven. Natuurlijk loopt die waterscheiding niet juist langs een lijn, die de wiskundige aardrijkskunde dwars over alle terreinhindernissen heentrekt. Uit de tochten van d'Albertis op de Fly bleek trouwens reeds, dat deze ontzaggelijke stroom, die een paar graad beoosten onze denkbeeldige grens uitmondt, in zijn bovenloop bewesten die lijn vloeit. Naarmate het binnenland van Nieuw-Guinea meer bekend wordt, zal dan ook onze voorloopige meridiaangrens nog menige wijziging moeten ondergaan. Al vereischt eene goede staatkunde, dat men de toekomst niet voor het heden verwaarlooze, wil men practisch blijven, dan behoeft men zich nog niet den kop te krauwen over eventualiteiten, die geheel buiten de grens van ons weten liggen.

In zijn geschrift behandelt de heer Haga uitvoerig al de reizen, die naar Nederlandsch Nieuw-Guinea hebben plaats gehad, en zoo ook (D. II, bl. 413—422) den eersten hier in dit opstel besproken tocht van den Resident Morris, terwijl hij in de noot op bl. 423—428 nog het wetenswaardigste mededeelt over de latere reis op de Rochussen-Rivier. Daar hij zelf (zie bl. 415) de reeds door mij toegezegde kritische bewerking der eerste reis te gemoet zag, behoef ik daarom van de uitgave van dit opstel niet af te zien, te meer daar de hierbij gevoegde kaarten thans

voor de eerste maal het licht zien. Uit het werk van den heer Haga (D. II, bl. 422 en 423) zag ik echter bovendien, dat de Resident Morris tusschen de twee hier beschreven reizen van 9—22 December 1883 nog een tocht op de Sing Tjin naar Nieuw-Guinea gedaan heeft, en wel naar de Maccluersgolf. Het rapport dier reis stond den heer Haga niet ten dienste — het werd zelfs niet naar Europa opgezonden, zoodat die tocht ook niet vermeld is in het laatste *Koloniaal Verslag* — maar hij bespreekt kortelijk het resultaat naar aanleiding van een opstel in de slotaflevering van Deel XXIX van het *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap*. Ook deze aflevering is hier te lande nog niet in den boekhandel te bekomen en was na onderzoek mijnerzijds evenmin op het Departement van Koloniën. Reeds in April 1881 had de Batavia onder den heer Medenbach op aandrang van het Bataviaasch Genootschap de Maccluersgolf bezocht, om een onderzoek in te stellen naar Hindoe-beelden en inschriften, die de handelsreiziger Léon aldaar gezien had.[1] Destijds werden die teekens niet gevonden, maar nu de Sing Tjin het onderzoek hervatte, was men gelukkiger. Al hebben deze teekeningen op de rotsen niets te maken met het Hindoeisme. waarschijnlijk zijn zij van denzelfden oorsprong als die, welke Keyts in 1678 in de sedert door geen beschaafd zeevaarder bezochte Speelmansbaai aantrof en beschreef, zooals er ook in den laatsten tijd elders in de Groote Oost gevonden zijn. Eerst wanneer uitvoeriger gegevens in ons bezit zijn, zullen wij kunnen beoordeelen, welk gewicht deze ontdekking oplevert voor de geschiedenis van Nieuw-Guinea. Volledigheidshalve moest ik er hier voorloopig de aandacht op vestigen.

Behoeft men zich vooralsnog niet bijster te bekommeren, dat de oostgrens van Nederlandsch Nieuw-Guinea in het binnenland onmogelijk met aardrijkskundige nauwkeurigheid kan worden bepaald en opgegeven, veel gewichtiger is daarentegen de vraag, of de voor die grens op de Noord- en Zuidkust aangenomen eindpunten gelukkig gekozen zijn. Uit den merkwaardigen ontdekkingstocht van Medenbach in 1880 langs het nimmer te voren behoorlijk opgenomen Nederlandsche deel der Zuidkust is reeds gebleken, dat het punt, waar de 141ste meridiaan die lage, moeielijk te genaken kust snijdt, door geen enkel geografisch relief kenbaar is. In verband met de nabijheid van

[1] *Kritisch overzicht*, bl. 220 en 221.

Australië en de te verwachten vestiging der Engelschen op de Zuidkust gaf ik vroeger reeds in bedenking, of het niet raadzaam ware, den zuidwesthoek van Nieuw-Guinea aan die mogendheid over te laten en onze zuidgrens terug te trekken, tot waar de parallel van 6° 45' Z. Br. de Westkust snijdt en een landtong vrij kenbaar uit de kustlijn vooruitspringt. Ook op de Noordkust vormt Kaap Bonpland, de binnenwaarts ingebogen oosthoek der Humboldt-Baai, een minder geschikt grenspunt. Daarom uitte ik destijds den wensch, dat aan die zijde onze grens zou worden uitgezet tot Kaap de la Torre op 141° 31 O. L.[1] Deze vraag wordt vooral nu van belang, nu het reeds lang voorspelde feit verwezenlijkt is, dat wij Europeesche naburen op Nieuw-Guinea verkrijgen. Op den 6den October van dit jaar proclameerde toch het Engelsche oorlogschip Nelson in de ruim eene eeuw geleden door Bougainville ontdekte Oranjerie-Baai, dat Nieuw-Guinea's Zuidkust gesteld was onder bescherming der Britsche vlag. Den 24sten dier maand deelde de Onder-secretaris van Koloniën Ashley aan het Huis der Gemeenten mede, dat het Engelsch protectoraat zich oostwaarts van den 141sten meridiaan zou uitstrekken tot de Oostkaap, het oostelijkste punt van Nieuw-Guinea op 150° 48' O. L. en 10° 14' Z. Br., dat door de Goschen-Straat gescheiden wordt van het zuidelijkste der d'Entrecasteaux-Eilanden.[2]

Voor vijf jaar opperde ik in mijn groote werk over Nieuw-Guinea het denkbeeld, dat de zoozeer naar koloniaal bezit hakende Duitschers eens hunne krachten moesten beproeven op den noordoosthoek en de zich als een halve maan daarvoor uitstrekkende eilanden Nieuw-Brittanje, Nieuw-Ierland en Nieuw-Hanover. Petermanns kundige opvolger, nu wijlen Dr. E. Behm, ontving dat plan met een ironisch glimlachje; het klimaat van Nieuw-Guinea stond bij hem in een slechten reuk, en hij vreesde, dat de Astrolabe-Golf al te spoedig in een Duitsch Cayenne zou ontaarden.[3] Toch schijnt het, dat ik destijds met een

[1] *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, Inleiding bl. 33—38; *Kritisch Overzicht*, bl. 241—244. In de meeste kaarten en aardrijkskundige handboeken, ook in enkele mijner vorige geschriften, heet deze kaap verkeerdelijk della Torre, als ware het eene Italiaansche naam. Dumont d'Urville benoemde toch dit voorgebergte naar den ouden Spaanschen zeevaarder Bernardo de la Torre, welke medgezel van Villalobos vroeger ten onrechte onder de ontdekkers van Nieuw-Guinea werd geteld.

[2] Petermanns *Mittheil. aus Justus Perthes geogr. Anstalt*, 1884, s. 454.

[3] Aldaar, jaargang 1880, s. 121.

profetischen geest begaafd was. Want ziet in de laatste week vernamen wij uit de dagbladen, dat de oorlogschepen Elizabeth en Hyena de Duitsche vlag geheschen hebben op den archipel der Salomons-Eilanden, op de drie zooeven genoemde groote eilanden, op de groep der kleinere Admiraliteits-Eilanden en op de tegenover die eilanden liggende kust van Nieuw-Guinea. Hoever deze Duitsche inbezitneming zich op den vasten wal van dit laatste eiland zou uitstrekken, bleek mij tot dusver niet uit de zeer onvolledige krantenberichten, waardoor deze gebeurtenis te mijner kennis kwam. Wel dat dit feit reeds groote ontroering verwekt heeft onder de Engelschen in Australië, waar evenals in de meeste volkplantingen de oude koloniale naijver veel spoediger ontvlamt dan in het moederland, en ook hoogstwaarschijnlijk de roofgierige naam van het eene Duitsche oorlogschip bijzonder onheilspellend klonk. Krachtig dringt men daar thans bij de regeering aan, dat het Engelsch protectoraat op Nieuw-Guinea nu minstens langs de Oostkust noordwaarts moet worden uitgebreid, tot de een weinig bezuiden den negenden graad liggende Kaap Nelson, en dat de Engelsche vlag ook geplant moge worden in de Archipels van d'Entrecasteaux en de Louisiade. Zooveel is gewis, wanneer de Duitsche Regeering hare inbezitneming op Nieuw-Guinea evenals de Engelsche begonnen is bij den 141n meridiaan, dan is voorloopig voor ons Nederlanders de kans verkeken, onze oostgrens op de Noordkust een graad of vier oostwaarts te verschuiven.

Mijns inziens behoeven wij daarover niet al te zeer te treuren. Het Nederlandsch gebied op Nieuw-Guinea bewesten den 141n meridiaan is ongeveer zoo groot als Noord- en Midden-Italië. Daar 'is plaats genoeg, om ons als koloniseerende mogendheid voor jaren en jaren veel en nuttig werk te verschaffen. Veeleer mogen wij ons verheugen, dat thans nu door de Engelsche en Duitsche annexaties aller oogen weer op Nieuw-Guinea gevestigd zijn, de eerste opname van een hoofdstroom in Nederlandsch Nieuw-Guinea aan de buitenwereld toont, dat Nederland gestadig en rustig voortgaat met de ontsluiering van deze verafgelegen, onder zijn oppergezag staande landen. Met niet minder genoegen zagen wij voorts uit de dagbladen der laatste dagen, dat er pogingen in het werk gesteld worden, om in onze westerhelft van Nieuw-Guinea een meer bepaald wetenschappelijk onderzoek intestellen, op eene schaal, zooals daar van Nederlandsche zijde niet na 1828 heeft plaats gehad. Het Nederlandsch

Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, welke instelling zich reeds zoo verdienstelijk maakte voor land- en volkenkunde door hare in de jaren 1877 tot 1879 uitgezonden expeditie naar Midden-Sumatra, wil nu zijne krachten beproeven in onze bezittingen op Nieuw-Guinea. Met ondersteuning van het opperbestuur en van de hooge regeering van Nederlandsch Indië wil het gedurende eenige jaren derwaarts uitzenden een tweetal geleerden — een aardrijkskundige en een natuuronderzoeker — en plaatste reeds een oproeping in de pers aan de tot zulk eene onderneming genegen personen, om zich aan te melden bij eene commissie uit zijn bestuur. Ik geloof niet al te veel mistetasten, als ik het vermoeden uit, dat men dit wetenschappelijk onderzoek zal aanvangen op de Westkust in de landstreken Onin en Kowiai. Verder zou ik het zeer wenschelijk achten, vooral nu de Rochussen-Rivier reeds opgenomen is, dat daaraan verbonden werd een soortgelijke stroomopname op de Zuidwestkust, en dat men trachte langs de Oetanata of een der andere groote rivieren tusschen Lakahia en den vijfden breedtegraad, het Sneeuwgebergte van de zuidzijde te naderen. Wij eindigen dus dit opstel in de vertrouwensvolle hoop, dat deze nieuwe expeditie van het Aardrijkskundig Genootschap even rijke vruchten moge opleveren als die naar Sumatra, waarvan de resultaten thans het licht zien in het kostbaar prachtwerk, dat terecht door alle deskundigen wordt hooggeschat.

'S-GRAVENHAGE, 29 December 1884.

EERSTE REIS van den Resident van Ternate, D. F. van Braam Morris, op het stoomschip Sing Tjin, van 24 Augustus tot 21 September 1883, naar de Mapia-Eilanden, Dorei, Korrido, Jamma, de Walckenaersbaai (rivieren Wiriwaai en Witriwaai), de Matterer-, Sadipi- en Humboldt-Baaien, den mond der Rochussen-Rivier, Jappen (Ambai en Ansoes), Salawatti en Waigeoe.

Het hoofddoel dezer dienstreis was het vertoonen der vlag in de voornaamste plaatsen van de onder Nederlandsch gezag staande Noordkust van Nieuw-Guinea en de daaronder behoorende eilanden, om tevens, waar zulks noodig mocht zijn, de bestaande geschillen en verwikkelingen tusschen inlandsche hoofden en Papoesche stammen bijteleggen en te beslechten. Behalve door den Contrôleur ter beschikking Monod de Froideville, wiens merkwaardige reis in 1882 om het eiland Waigeoe reeds vroeger door mij besproken is (*Krit. Overzicht*, bl. 225—231), werd de Resident op dezen tocht als gewoonlijk verzeld door een Tidoreeschen Prins, door den Kapitein-laut van dat eiland en door zijn inlandschen schrijver, Kapitein Aritien, die onderanderen reeds de groote reis der Soerabaja in 1875 en 1876 had medegemaakt. De Sing Tjin, op welk schip ook de Resident Boreel in 1882 zijne reis naar de Noordkust gedaan had, stoomde rechtstreeks van Ternate door Straat Sagewien naar de Mapia-Eilanden, die men den 28n Augustus bereikte.

Dit eenzaam, als in den Grooten Oceaan verscholen eilandgroepje ligt ruim anderhalven breedtegraad noordoostelijk van Dorei en wordt, daar de vaste wal van Nieuw-Guinea het naaste land is, als eene onderhoorigheid van Neerlandsch-Indië aangemerkt. Eerst in 1879 bekommerde de Indische Regeering zich om het gering overschot der vroeger door de Gebeeërs uitgemoorde oorspronkelijke bevolking. Van de vier bezoeken, die sedert van onzentwege aan de Mapia-Eilanden gebracht zijn, werd door mij verslag gegeven in mijn *Krit. Overzicht*, bl. 167—168, 172—173, 207 en 223—224. Op de laatst aan-

gehaalde bladzijde betuigde ik mijn leedwezen, dat het hydrografisch rapport van den Luitenant ter Zee Medenbach niet naar Europa was overgezonden, waardoor de door dien kundigen officier gedane waarnemingen mij onbekend waren. De Minister van Koloniën had evenwel de welwillendheid, dit verslag voor mij te ontbieden. Na kennisname daarvan blijkt nu, dat de vroeger door mij geuite twijfel, of deze betrekkelijk zeldzaam bezochte groep op de nieuwere kaarten goed geplaatst was, kan vervallen.[1] Ook de heer Medenbach bepaalde de lengte toch op 134° 23′ 9′, terwijl de breedte eveneens met die op de kaart overeenkwam. Dientengevolge mag men het als zeker aannemen, dat de op vele kaarten onder den Evenaar, recht benoorden den mond der Amberno-Rivier, geplaatste Stephenseilanden daar niet gevonden worden, maar samenvallen met de benoorden de westpunt van de Schouten-Eilanden gelegen eilandjes Meskarowar, die wederom door verwarring met Mapia dikwijls ten onrechte ook Mofiak heeten. Uit het ontvangen rapport van den heer Medenbach blijkt verder nog, dat de twee kleinste eilandjes der Mapia-Groep de namen dragen van: Ieldao en Baonigt.

Toen de Sing Tjin voor Mapia kwam, woei de Nederlandsche vlag van de zuidpunt van Pegun, het grootste en zuidelijkste eiland der groep. Het bleek dus, dat de Sengadji behoorlijk aan de in 1879 op zich genomen verplichtingen voldeed. Ook de verhouding tusschen de oorspronkelijke bevolking, wier aantal nog altijd op dertien wordt opgegeven, en de door de Europeesche inzamelaars van kopra aangebrachte werklieden, liet niets te wenschen over. Deze, meestal afkomstig van het tot de Karolinen behoorende eiland Jap of Guap, hadden zich met de oorspronkelijke bewoners vermengd, terwijl de vrouwen der laatsten zich reeds kleedden in de thans op Jap gebruikelijke lange japon. Daar hier dus niets te verrichten viel, en er voor Mapia geen ankergrond is, stoomde de Sing Tjin nog denzelfden avond naar Dorei. Over dit herhaaldelijk beschreven oord en het daarna bezochte Korrido geeft het verslag dezer reis weinig nieuws. Trouwens men bleef op beide plaatsen nauwelijks een dag, hetgeen wat de laatste betreft te bejammeren is, daar onze kennis van de Schouten-Eilanden nog zoo veel te wenschen overlaat, gelijk nader door mij werd uiteengezet in mijn *Krit. Overzicht*, bl. 209. Te Korrido was het

[1] *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 398 en 402.

daar in 1881 door den heer van Oldenborgh opgerichte wapenbord in goeden staat. Tevens werden akten van aanstelling uitgereikt aan de hoofden van War Biadi en Warko Mandi, zeker dezelfde kampongs, die bij den heer van Oldenborgh in de zooeven aangehaalde plaats Wak Biadi en Wak Mandi heeten. Veel belangrijker daarentegen was het nu volgende deel der reis naar Jamma en de Walckenaersbaai, waarom ik van nu af het journaal van den heer Morris laat volgen, benevens enkele aanteekeningen van mijne hand.

Nadat wij tegen den avond van 31 Augustus het anker gelicht en koers gesteld hadden naar het eiland Djamna, waar men denkelijk een tolk voor de Humboldt-Baai zou kunnen vinden, kwamen wij den 2n September daar aan en in een veilig baaitje voor anker. Ik vond hier ook werkelijk iemand, die den titel van Korano (Radja) droeg en Maleisch verstond, daar hij vroeger eenigen tijd op Ternate had doorgebracht. Hij kende wel de taal, die in de Walckenaers- en Sadipi-Baaien gesproken werd, waar hij ook kennissen had, doch de taal der Humboldt-Baaijers kende hij niet. Ik engageerde hem evenwel, om als tolk mede te gaan, hetgeen hij zonder zich te bedenken aannam.

Djamna (Tastu) is een klein eiland nabij de Walckenaersbaai, dat zelf nagenoeg niets produceert, doch de stapelplaats is van den kopra-handel op de vaste kust.[1] De Ternataansche

[1] Vergelijkt men de bij dit opstel behoorende schetskaart met de uitmunde Fransche zeekaarten, vervaardigd op de ontdekkingsreis van Dumont d'Urville, dan ziet men, dat Jamma het eiland is, hetgeen deze zeevaarder naar den bekenden plantkundige Mérat noemde. Tastu daartentegen is het dichter bij de kust tusschen Duperrey (Wakdé) en Mérat gelegen eilandje, dat op de schetskaart hierachter Massi heet, en waaraan volgens de kaart der Soerabaja op die achter mijn groote werk ten onrechte den naam Bongka gegeven is. Bezuiden Jamma ligt nog een klein onbewoond eiland op de Fransche kaart, dat de kaart der Soerabaja Toerabi noemt; in hoever die naam juist is, zal later moeten blijken. Nu schijnt het reeds, dat Jamna, zooals ook Sir Edward Belcher (*Voyage round the world*, V. II, p 86) dit eiland noemde, juister spelling is dan Jamma; om verwarring te voorkomen, behield ik evenwel tot op nauwkeuriger inlichting den uit Tasmans reis bekenden naamsvorm. Belangrijk is ook de op de kaart van den heer Morris voorkomende naam Massi; tot dusver had ik dien slechts ontmoet in den tocht van Korporaal Wiggers in 1730 en in mijn groote werk het vermoeden uitgesproken, dat het Koeroedoe zou zijn (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 362 en 363), zooals ook volgens de richting, die men op die vaart volgde, daar moet worden aangenomen.

handelaars Bruyn en van Renesse van Duivenbode hebben hier hun volk, om klappers in de Walckenaersbaai op te koopen en kopra te bereiden, welk handelsartikel een paar keer in het jaar door schoeners wordt weggehaald. De bevolking is daardoor aan vreemdelingen gewend en zeer goedaardig. De mannen dragen hier evenals in de Walckenaersbaai geen tjidako, doch een lapje of wat franje voor de schaamdeelen, de vrouwen voor en achter een stuk geslagen boomschors of een van plantenvezels gevlochten lap. De huizen zijn van langwerpig vierkant model met vrij hoog dak; zij staan hier op den vasten wal en niet in het water, zooals meestal op Nieuw-Guinea het geval is. De bevolking zal een drie honderd zielen bedragen.

Ik zag hier voor het eerst een karowari-huis of tempel van hetzelfde model als de gewone woonhuizen, doch grooter en beter afgewerkt; voor en achter liepen de omwandingsplanken tot aan het dak door. Met roode aarde, krijt en zwartsel waren er allerhande arabesken op geschilderd en hier en daar mannelijke en vrouwelijke afgodsbeelden aangebracht, de mannelijke in den regel van een onevenredig grooten phallus voorzien. Binnen was niets anders dan een open ruimte met vier stookplaatsen evenals in de woonhuizen. In een hoek stond een vijftigtal bamboezen fluiten, vier a vijf voet lang, waarmede een alles behalve welluidend geluid wordt voortgebracht. [1]

's Middags van den 2den September verlieten wij Djamna en ankerden tegen den avond voor den vasten val van Nieuw-Guinea bij de monding eener groote rivier, die op geen enkele kaart is aangegeven. [2] Daar er slechts zes voet water op de baar stond, werd deze rivier den volgenden morgen met de sloep ingevaren; spoedig bereikten wij een kampong, van uit zee niet te zien, die Taronta heette. Na een paar uur de rivier te hebben opgeroeid, kwamen wij in eene vrij groote lagune, waaraan de groote kampong Moppa lag; in een zijarm was nog de kampong Karoassi. Deze drie kampongs tellen zeker wel drie a vier duizend zielen en behooren tot den stam der Bongo's,

---

[1] Ook op Wakdé vond de heer Boreel een afgodstempel, waar hij echter niet mocht binnengaan. In de door de expeditie der Etna en latere bezoekers beschreven tempels der Humboldtbaai werden eveneens de heilige fluiten bewaard.

[2] Op de Fransche zeekaart is dit deel der kust zelfs als bergachtig voorgesteld. Daarentegen leest men op de voor ongeveer twee en een halve eeuw vervaardigde kaart van Tasman: Deze kust is alom laag land, vol boomen en volgens de afwatering vol groote rivieren.

welke naam op enkele kaarten ten onrechte aan een eilandje in deze streken gegeven is. Het volk was hier zeer goedaardig; terwijl wij de lagune rondvoeren, waren wij door ruim honderd prauwen omringd, bezet met mannen en vrouwen, die ons uitnoodigden, hunne huizen binnen te gaan. Daar deze woningen in het water stonden en niet met de sloep konden genaderd worden, bleven wij er voor liggen en deelden wat tabak, kralen en andere kleinigheden uit, waarbij niet al te luidruchtig en vooral niet op onbeschaamden toon gebedeld werd. Het aantal klapperboomen langs deze rivier is verbazend; de kopra-inzameling schijnt hier hare voornaamste bron te hebben. Men zeide mij, dat voor 250 klappers een parang van zestig cents betaald werd.

De rivier heet Witriwaai en is gemakkelijk te vinden, daar men den mond bereikt, als men tusschen de eilanden Podena en Anoes doorvaart. [1] De diepte dezer rivier en der lagune bedraagt niet meer dan zes voet; stroom is er weinig, ook geen waterverkleuring in zee. Daar er geen hoofden waren, kon ik moeielijk akten van aanstelling uitreiken, doch gaf ik aan elke kampong als bewijs van vriendschap een Nederlandsche en een Tidoreesche prauwvlag, om die, als er een schip kwam, te vertoonen. De huizen zijn ongeveer van dezelfde bouworde als die te Djamna, doch staan in het water. Hunne zeeprauwen zijn acht a tien voet lang en even breed genoeg, om er in te zitten. In het midden, aan beide zijden wat overstekend, is een vloer, waarop zij, die niets te doen hebben, zitten. Daar de vlerk vrij lang en breed is, gelijken deze vaartuigen veel op de vlerkprauwen der Polynesiërs. De rivier-sampans zijn een voet of acht lang, nagenoeg rond van onderen en zoo smal, dat men de beenen er voor elkander nauwelijks in kan steken, maar op den rand moet zitten. Vlerken hebben zij niet, zij zijn dus zeer rank; toch verliest zelden een inboorling daarin het evenwicht De vrouwen gebruiken breedere prauwen, die minder spoedig omslaan, en waar zij op den bodem zitten.

Ongeveer acht engelsche mijlen om de oost van de Witriwaai valt de rivier Wiriwaai in zee. Deze rivier heeft een sterken stroom en hare waterverkleuring is ver in zee zichtbaar. Ik

---

[1] Dumont d'Urville noemde deze eilandjes la Renaudière en naar den hem verzellenden botanicus A. Lesson. Op de kaart achter mijn groote werk heet het laatste volgens van der Crab (aldaar bl. 111) Aroe, terwijl Jamma daar ten onrechte Padima heet

houd het er voor, dat de Wiriwaai de hoofdmonding en de Witriwaai een oude verstopte mond van dezelfde rivier is. Op de kust stond zware branding; de rivier is ongeveer 80 meter breed en circa 7 voet diep. Gedeeltelijk langs het zeestrand en gedeeltelijk op den linkeroever is een kampong, ook Karoassi genaamd en bevolkt door lieden van den stam der Bongo's; zij behooren eigenlijk tehuis in Karoassi aan de Witriwaai en kunnen die plaats over land in korten tijd bereiken. De bevolking dezer kampong is eveneens uiterst goedaardig en zelfs eerlijk; dit bleek, toen onze sloep in de branding vol water geraakte, waardoor al wat er in was, ronddreef. Alles werd door hen opgevischt en teruggebracht, zelfs de ijzeren dollen, hoewel zij op dit metaal als het ware verzot zijn. Ook aan deze kampong gaven wij een Nederlandsche vlag en een Tidoreesche prauwvlag, als bewijs van vriendschap en met dezelfde aanmaning als in de Witriwaai. Een mijl of twaalf oostelijk van de Wiriwaai ligt aan het strand de kampong Mawes met ongeveer 50 huizen; ook hier werden vlaggen uitgereikt. [1]

Den 4n September stoomden wij even voorbij Tandjong Waimamaraoe of Kaap Brama het kleine baaitje in, dat op de kaart Matterer-Baai heet. Een groote kampong, half in het water en gedeeltelijk op het strand gebouwd, heet Terfia. Aan den oostkant ligt nog, verscholen achter het geboomte, de kampong Dempta, waar de taal der bevolking verschilt van die, welke in de Walckenaersbaai gesproken wordt. De Korano van Djamna was hier bekend en kon zonder veel bezwaar een paar man overhalen, ons als tolken te verzellen. Na een bezoek te Terfia, waar wij vlaggen uitdeelden, werd koers gezet naar de Sadipi-Baai. [2]

---

[1] Deze kampong wordt reeds vermeld bij het eerste Nederlandsche bezoek aan de Walckenaersbaai in 1871 door den Resident van der Crab (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 112.) Vreemd is het, dat de heer Morris hier geen melding maakt van de rivier Borowaai, die volgens zijne kaart bij Mawes uitmondt, evenals iets meer oostwaarts de Sikiaoe. Evenmin maakt hij gewag van het eiland Merkus, waar van Oldenborgh in 1881 een wapenbord in de kampong Jori plaatste (*Krit. Overz.*, bl. 212—214). Mijns inziens moet de onderlinge ligging van de eilandjes in de Walckenaersbaai, evenals van die meer westwaarts bezuiden de Arimoa-Eilanden, nog nader bepaald worden.

[2] Daar men op dezen tocht zoo goed van tolken voorzien was, is het jammer, dat geene poging is ingesteld, om de nog nimmer onderzochte Isis-Baai op te nemen. Misschien is deze tusschen de Matterer- en Sadipi-Baaien gelegen inham onbewoond.

Tegen den middag kwamen wij in deze baai en ankerden voor de kampong Tabirap, vlak bij de huizen in 35 vaam water. De Sadipi-Baai is diep, schoon en veilig; de lengte-as loopt in Z. O. richting. Vlak of moerassig voorland is er niet; het gebergte helt vrij steil naar zee af. Behalve Tabirap, dat het diepst in de baai ligt, zijn er nog twee kampongs: Taoefa op de oost- en Djakari op de westkust. Deze plaatsen zullen te zamen een paar duizend zielen tellen. [1] De constructie der huizen is hier weer anders dan in de Walckenaersbaai. Zij zijn ook langwerpig vierkant, doch de voor- en achtergevels zijn van atappen afdaken voorzien, die zoo laag tot den grond afdalen, dat er een gat in gemaakt is, waardoor de bewoners in en uitkruipen. De vloer is in het midden over de geheele lengte hooger dan aan de wanden, en de achterkant van het vertrek is gewoonlijk rond uitgebouwd als de spiegel van een schip. Enkele huizen staan in het water, andere op den wal.

Hier zag ik voor het eerst weer sporen van landbouw en behoorlijk afgepaggerde tuinen tegen de berghellingen. Sago is hier echter schaarsch, zoodat veel oebies gegeten worden. Hier en daar langs het strand, doch in diep water, zijn stellingen gebouwd, waarop men staat, om de er onder zwemmende visch met lange harpoenen te vangen. De mannen loopen hier voor het grootste gedeelte naakt, de jonge meisjes ook; alleen de getrouwde vrouwen dragen een rokje van eigen geweven goed. Tamme varkens zwerven in de kampong rond en worden zelfs in de prauwen evenals schoothondjes medegenomen. De taal is wel niet dezelfde als die der Humboldt-Baai, doch daarmede verwant, waarom ik het dienstig achtte, ook van hier een paar lieden mede te nemen, die er zich zonder bedenking toe lieten overhalen. De bevolking was uiterst vriendschappelijk en noodde ons herhaaldelijk, in hunne huizen te overnachten met belofte, dat zij ons vrouwen zouden geven, waarvoor evenwel minzaam bedankt werd. De Papoes der Sadipi-Baai zijn nog weinig met vreemdelingen in aanraking geweest; zij gaan echter wel eens naar Djamna, om klappers, tripang en schildpad tegen ijzerwerk te verruilen. Ook met de

[1] De Sadipi-Baai werd in 1875 het eerst bezocht door de Soerabaja en zes jaar daarna door de Batavia. Volgens het vroeger door mij omtrent deze bezoeken medegedeelde lagen er vier kampongs in deze baai, waarvan de heer van Oldenborgh de oostelijkste Ramsi noemt. (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 279; *Krit. Overz.* bl. 212.)

bergbewoners, die van een anderen stam zijn, stonden zij op vriendschappelijken voet.

Tandjong Mèr, de oostelijke hoek der Sadipi-Baai, is een steile kaap met roodachtige rotswanden.[1] Tot aan de Humboldt-Baai vertoont zich hier en daar dezelfde formatie, zoodat de inlandsche schepelingen dit gedeelte der kust Tanah Merah noemen. De hooge kust wordt gevormd door uitloopers van het Cycloop-Gebergte, dat ongeveer 3000 voet hoog is en niet ver van zee ligt; de hoogste top heet bij de inboorlingen Doffon.[2] Van Tandjong Waimamaraoe, den oosthoek der Walckenaersbaai, tot Kaap Bonpland vallen geene rivieren van eenige beteekenis in zee, zoodat er veel waarschijnlijkheid is, dat de as van het Cycloop-Gebergte in zuidelijke richting ligt en zich aan het Sneeuwgebergte aansluit.[3] De Wiriwaai en de Amberno- of Rochussen-Rivier zijn toch de hoofdstroomen, die tusschen de Geelvink- en Humboldt-Baaien op de Noordkust uitwateren.

Den 5n September om twee uur des middags kwamen wij voor de Humboldt-Baai en stoomden dadelijk naar Kaap Bonpland, om te onderzoeken, of het in Maart 1881 door Z. Maj. stoomschip Batavia geplaatste wapenbord nog aanwezig was. Dit bleek niet het geval te zijn en van eenige inboorlingen, die al spoedig met hunne prauwtjes langs zij van ons vaartuig kwamen, werd vernomen, dat het gestolen was door een kampong ten oosten der baai, met welke de bewoners der Humboldt-Baai deswegens in oorlog waren, dewijl zij het wapenbord als hun eigendom beschouwden. Daar dit reeds het derde wapenbord is, dat van deze plek verdwijnt, vond ik het raadzamer, er geen nieuw te plaatsen, doch het in de onmiddellijke nabijheid der voornaamste kampong op te richten.

---

[1] Op de Fransche zeekaarten heet deze kaap Pointe Dimouka, een naam, waarvan de beteekenis mij duister is. Dumont d'Urville bleef toch op zijn vaart langs dit deel der kust vrij ver uit den wal, zonder met de inboorlingen aanraking te hebben.

[2] De hier opgegeven schatting komt goed overeen met die van den Italiaanschen natuuronderzoeker Beccari. Daarentegen blijkt nu, dat ik vroeger den naam Tanah Merah over een te groot deel der Noordkust had uitgebreid. (*Reizen naar Ned. N-Guinea*, bl. 131 en 399).

[3] Deze vooronderstelling schijnt mij wel wat voorbarig. De afstand tusschen de Humboldt-Baai en het verste punt, dat d'Albertis op de rivier Fly bereikte, is veel te groot, om nu reeds te kunnen uitmaken, of het Cycloop-Gebergte een tak is van het centrale bergstelsel van Nieuw-Guinea, dan wel als een afzonderlijk kustgebergte moet beschouwd worden.

In het oostelijk en zuidoostelijk gedeelte der Humboldt-Baai zijn geen kampongs, zoodat wij het anker lieten vallen voor den ingang der binnenbaai, in den zuidwesthoek der groote baai. Bij kaap Bonpland hadden zich reeds een veertigtal prauwen bij ons gevoegd, die ons bij het oversteken der baai begeleidden en de ankerplaats wezen. Zoodra wij voor anker gekomen waren, kwam nagenoeg de geheele mannelijke bevolking der in de binnenbaai gelegen kampongs bij het schip. Zij maakten een oorverdoovend leven en vroegen ons allerhande zaken op vrij brutalen toon. Daar het reeds avond geworden was, stelden wij ons bezoek aan den wal tot den volgenden morgen uit, en na veel moeite gelukte het ons, de prauwen huiswaarts te doen keeren. 't Was geen zaak, dit zelfs door hunne naburen als kwaadwillig en woest afgeschilderde volk 's nachts om het schip te hebben.

's Morgens vroeg kwamen de prauwen in nog grooter getal opzetten en volgden ons met groote luidruchtigheid, toen wij met de sloep naar den wal gingen. De landtongen aan weerszijden van den ingang der binnenbaai bleken minder geschikt voor het plaatsen van een wapenbord. Daarom werd een eilandje in de binnenbaai, vlak achter den ingang en tusschen de kampongs Jaoetafa (Tobadi) en Karé daarvoor uitgekozen. In tegenwoordigheid van honderden inboorlingen werd het wapenbord aan een tjamara-boom gespijkerd, zoodat het ieder, die de binnenbaai invaart, dadelijk in het oog moet vallen. [1] Door middel van twee tolken, dus over drie schijven, werd den inboorlingen aan het verstand gebracht, dat dit wapen een teeken van vriendschap was, hetgeen zij niet mochten wegnemen en aan de bemanning van schepen, die in de baai kwamen, moesten wijzen. Tevens gaven wij aan elke kampong in de baai eene Nederlandsche vlag en eene Tidoreesche prauwvlag, er bijvoegende, dat zij die in het karowari-huis moesten bewaren en uitsteken, als er een schip kwam. Hoofden zijn er langs de

---

[1] Op de kaart der Humboldt-Baai, vervaardigd door Beccari tijdens zijn bezoek met de Soerabaja (Guido Cora, *Cosmos*, V. III, N. 11) heet dit eilandje Janus, terwijl de kampong Karé er Djoroos of Todoes genoemd wordt. De haarrijke tjamara of knodsboom (*Casuarina equisetifolia*) vormt in de flora der Nieuw-Guineesche stranden een kenmerkenden karaktertrek. De zendeling van Hasselt, die deze naaldboomen tot dusver niet in den Archipel gezien had, werd door hun aanblik op de volgende reis onwillekeurig aan de vaderlandsche sparren herinnerd. Verwante soorten vindt men echter in Oost-Java en Noord-Sumatra.

geheele Noordkust niet, zoodat het mij niet mogelijk was, akten van aanstelling uittereiken.

Nadat wij met de sloep de binnenbaai hadden rondgevaren, begaven wij ons weer naar boord en stoomden naar eene kampong in den noordwesthoek der buitenbaai, die over eenige eilandjes verdeeld is en Kajoo heet. [1] Ook hier gingen wij aan wal en reikten vlaggen uit, waarna wij de Humboldt-Baai verlieten en de terugreis aanvaardden. In de binnenbaai, die aan den ingang zeer ondiep is, zijn drie kampongs, rechts en links van den ingang Jaoetafa en Karé, en heel diep in de baai Nassi, die te zamen een honderdtal woningen tellen. [2] Deze huizen staan voor het grootste gedeelte in het water, zijn zes- of achtkant en hebben hooge spitse daken als van een missigit.

Niet ten onrechte draagt dit gedeelte der Noordkust den naam van Papoea Telandjang, daar werkelijk zoowel hier als in de Sadipi-Baai de mannen, behalve het eigenaardige tot schaamdekking dienende kalebasje, geheel naakt loopen, en alleen getrouwde vrouwen een kort rokje dragen. [3] Vele vrouwen zijn getatoeëerd met blauwe figuren op de borst en inkervingen op rug en schouders; vooral deze laatste wijze van tatoeëeren moet eene afschuwelijke marteling zijn, daar de litteekens wel een vinger breed zijn. Zoowel mannen als vrouwen dragen het haar kort of eenvoudig gekroesd. De mannen zijn veel ruwer en woester dan bij de meer westelijk wonende inboorlingen. Zij willen alles bevoelen, vragen alwat men in de hand heeft, en zetten meestal een onvriendelijk gezicht, als men het hun weigert; een sloeg bij die gelegenheid zelfs de hand aan zijn kazuarisbeenen dolk, alsof hij zeggen wilde: „pas op!" Op de malle en walglijke omhelzingen,

---

[1] Volgens de vorige berichten omtrent de Humboldt-Baai heette deze kampong Oensauw.

[2] Op de hierboven aangehaalde kaart heet deze kampong Wawa; ook vindt men daar nog in den noordwesthoek der buitenbaai de hier niet vermelde kampongs Embi en Pagaai. Vooral omdat men nu voor het eerst door tolken met de inboorlingen kon spreken, is het jammer, dat men slechts één dag in de Humboldt-Baai vertoefde. Bij langer verblijf had men ongetwijfeld meer bijzonderheden omtrent dezen merkwaardigen Papoeschen stam kunnen vernemen. Onderanderen had men kunnen onderzoeken, hoe de baai door de inlanders genoemd wordt, en hoe het komt, dat vroeger voor de verschillende kampongs zoo geheel andere benamingen zijn opgegeven (Verg. *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 276).

[3] Verg. *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 122.

die de heeren op de Soerabaia in 1875 ondervonden, hebben zij ons evenwel niet vergast. Eenige personen, aan wie geweigerd werd, aan boord te komen, spanden hunne bogen bij wijze van bedreiging, en toen wij van de kampong Kajoo wegstoomden, smeet iemand, die zeker naar zijn zin niet genoeg tabak was machtig geworden, terwijl wij op de kampanje stonden, met een stuk brandend hout, dat ongeveer een voet lang was. Daar hij met zijn prauwtje tusschen vijftig dier vaartuigen lag, kon hem geen schot hagel tot straf nagezonden worden, zonder anderen, die geen kwaad gedaan hadden, ook te raken. Men ziet hieruit, dat zij van nature niet vijandig gezind zijn, doch als kinderen bij de minste teleurstelling boos worden en tot baldadigheden overgaan Wij mochten dan ook van geluk spreken, dat wij, die den geheelen morgen ongewapend tusschen hen geloopen en gevaren hadden, er zonder kleerscheuren afkwamen.

Nadat de medegenomen tolken, met geschenken overladen, in hunne kampongs Tabirap (Sadipi-Baai), Terfia (Matterer-Baai), Podena en Djamna waren afgezet, werd naar de monding der Amberno- of Rochussen-Rivier gestoomd, waarvoor wij den 9n September aankwamen.[1] De meest oostelijke mond is zeer breed en duidelijk uit zee zichtbaar, doch geeft geen waterverkleuring. Bij opname met de sloep bleek, dat op de baar bij hoog water 2 vaam stond; binnen de monding bedroeg de diepte van 9 tot 19 vaam. Daar er geen stroom was, had het meer van een kreek dan van een riviermond; het is waarschijnlijk een boven verzande arm. Daar wij na een paar uur roeiens nog geen kampong vonden, gingen wij naar boord terug en stoomden verder.

Om vier uur na den middag kwamen wij voor een tweede monding, iets ten oosten van Pointe d'Urville gelegen.[2] Hier

---

[1] Daar het eilandje Podena (la Renaudière) volgens mijn beste weten nimmer te voren door een beschaafd zeevaarder bezocht is, mist men noode daarover nadere bijzonderheden in dit journaal.

[2] Op de Fransche zeekaarten vindt men, behalve de hierboven beschreven oostelijke monding, een grooten mond met veel waterverkleuring. Daarvan heet de oostkaap Pointe d'Urville, de westkaap Pointe Basse. Van het Koning Willems Eiland, dat Dampier op zijne reis in 1700 hier zou ontdekt hebben, en dat ook volgens de latere opname in 1884 niet bestaat, vindt men daar niets. Ten onrechte werd dit eiland behouden op de meeste Engelsche en Nederlandsche kaarten, zooals op die der Soerabaja en die achter mijn groote werk. Daarentegen vergist de heer Morris zich, wanneer hij op de hierbij gevoegde schetskaart den westhoek der rivier Pointe d'Urville noemt.

stond eene zoo sterke stroom naar buiten, dat het bovenwater zoet was. Wij ankerden in vier vaam en beproefden den volgenden morgen, de rivier in te stoomen; toen echter op de baar 2½ vaam gelood werd, durfde de gezagvoerder niet verder gaan en stoomde terug. Ik ging daarop met de sloep naar den wal, liet den riviermond oplooden en vond op de diepste plaats 4 vaam water; van daar liet ik mij met den stroom naar buiten drijven, hetgeen in noordwestelijke richting geschiedde, en vond daar overal meer dan 3 vaam water. Ik had dus een vaargeul gevonden, waarin voldoend water voor de Sing Tjin stond. De wind was echter sterk gaan opzetten en de zee hol geworden, zoodat er niet aan gedacht kon worden, nog een poging te doen, om in de rivier te komen. Met sloepen kon men tegen den sterken stroom niet oproeien; het onderzoek moest dus opgegeven worden.

Aan den wal vertoonden zich eenige inboorlingen, maar toen wij hen wilden naderen, stoven zij het bosch in. Een tolk, die hunne taal verstond, hadden wij niet bij ons, zoodat toch geen inlichtingen te verkrijgen waren, al hadden wij hen tot staan gebracht. Hunne sampans zijn zonder vlerken, waarin ik eene bevestiging vond van hetgeen van elders vernomen was, dat de inboorlingen, die aan de Amberno wonen, de rivier niet uitgaan. Op zee toch zijn zulke smalle en van onderen ronde sampans niet te gebruiken.

Het zou zeer belangrijk zijn, deze rivier op te nemen, de grootste, die op dit gedeelte der Noordkust van Nieuw-Guinea uitkomt; een stoomschip van acht voet diepgang kan er gemakkelijk inkomen en zal denkelijk een heel eind ver kunnen opstoomen. De in de Geelvinkbaai uitkomende mondingen zijn alle te weinig diep voor stoomschepen van eenigen diepgang, daar er niet meer dan zes voet water staat. [1]

---

[1] Het noordelijk gedeelte van de oostkust der Geelvinkbaai tegenover de eilanden Koeroedoe en Nawi is in deze eeuw nooit door een beschaafd zeevaarder onderzocht. In 1881 bereikten toch de heeren Medenbach en van Oldenborgh op hun tocht langs de oostkust den wal eerst een weinig benoorden den derden breedtegraad. Hetgeen dus de heer Morris hier en in het journaal der volgende reis mededeelt over de verder noordwaarts in zee vallende riviermonden, moet dus steunen op berichten van opvarenden der Ternataansche handelsvaartuigen.

Zooals reeds in den aanvang van dit opstel gezegd werd, geef ik van het laatste gedeelte dezer reis des heeren Morris slechts een beknopt verslag, omdat de meeste der toen bezochte plaatsen uit vroegere Nederlandsche tochten naar Nieuw-Guinea tamelijk wel bekend zijn. Van den mond der Amberno-Rivier stoomde de Sing Tjin naar de zuidkust van het eiland Jappen, waar allereerst Ambai werd aangedaan, om een onderzoek intestellen naar een moord, die daar in de maand April op de opvarenden van een handelschoener had plaats gehad. De Korano van Ambai deelde mede, dat de moord geschied was nabij Bandawai, waar de gezagvoerder van het vaartuig tegen zijne uitdrukkelijke waarschuwing was gaan handeldrijven in de verwachting, dat hij de damar goedkooper zou verkrijgen, als hij die rechtstreeks van de Berg-Papoes inkocht. De schoener had niet geankerd voor Bandawai zelf, maar in een naburig baaitje, waar een kampong van den bergstam Wabo nabij het strand lag. Onmiddellijk bij het aan den wal stappen waren de anakoda en een zijner matrozen afgemaakt, terwijl een jongen gevankelijk werd weggevoerd. Dit verhaal werd geheel bevestigd door den uit Dorei afkomstigen djoeroebasa of stuurman van het vaartuig, die alleen den dans ontsprongen was, door bij tijds naar boord terug te zwemmen.

De Sing Tjin begaf zich nu naar Bandawai, waar men in een schoone baai vlak voor de kampong het anker liet vallen. Jammer is het, dat de ligging dezer nergens elders vermelde plaats met betrekking tot Ambai niet nader omschreven is; uit het mij ten dienste staande afschrift van het journaal is het zelfs niet duidelijk, of men den naam Bandawai of Randawai moet lezen. Bij het naderen van het stoomschip vluchtte de bevolking het bosch in, zeker uit angst, dat er eene strafoefening voor het gebeurde zou plaats hebben. Het gelukte echter aan de uit Ambai medegenomen gidsen, den Korano van Bandawai en een zijner dorpgenooten aan boord te brengen. Deze berichtten, dat de stam Wabo uit vrees voor weerwraak de kampong van het strand naar het gebergte verplaatst had. Met zijn gering onderhebbend personeel mocht de Resident geen tocht in het binnenland ondernemen. De Korano beloofde evenwel, dat hij den volgenden morgen een poging zou doen, om den gevangen jongen los te koopen. Inderdaad vertrok hij toen in twee prauwen met achttien man en een hoeveelheid blauw katoen, dat bij den handel in deze streken als geldeen-

heid dienst doet, naar de baai, waar men de bergen in moest gaan. Zij kwamen ongelukkig onverrichter zake terug, en de vrees, dat de straf nu op hun hoofd zou neerdalen, was zoo groot, dat de slechte uitslag van hun tocht onder het voorbij roeien aan het stoomschip werd toegeschreeuwd, waarna de geheele bevolking van Bandawai in het bosch vluchtte.

Naar Ambai teruggekeerd, kon de Resident alleen den Korano krachtig op het gemoed drukken, dat hij den gevangene zou lossen, onder belofte, dat ieder schoenerkapitein hem onmiddellijk den betaalden losprijs zou vergoeden, zooals daarna gelast werd aan de gezagvoerders der handelsvaartuigen, die men te Ansoes en Dorei aantrof. De heer Morris vermoedde, dat de moord door de Ambaiers was opgestookt, omdat de strandbevolking van Nieuw-Guinea het steeds met leede oogen aanziet, dat de handelaars rechtstreeks verbindingen met de bergbewoners aanknoopen. Bedenkt men bovendien, dat Ambai slechts acht jaar te voren voor het eerst door een Nederlandsch stoomschip bezocht was, toen ook daar de vrouwelijke bevolking naar het bosch vluchtte, terwijl de handel er zich eerst in de volgende jaren ontwikkeld heeft, dan mag men vertrouwen, dat hier weldra een bevredigender toestand ontstaan zal, evenals nu reeds te Ansoes, waar de jagers der daar gevestigde handelsfirma's onder de noodige voorzorgen door het geven van geschenken tot de bergstammen zijn doorgedrongen.

Te Ansoes, van ouds de voornaamste handelsplaats op Jappen, vond de Resident dan ook bij zijn bezoek alles in de volmaakste orde. Hier werd de wapenpaal vernieuwd, daar de vorige verrot was, waarop de Korano het daaraan bevestigde wapenbord in zijne woning bewaard had. Kort na den heer Morris werd Ansoes in de eerste helft van November bezocht door den zendeling Jens, die reeds in 1879 den Contrôleur van Oldenborgh op zijn tocht derwaarts verzeld had. De aanleiding tot dit uitstapje was de komst van een Engelsch stoomvaartuig in de Baai van Dorei, waarop zich behalve eenige heeren ook eene dame bevond, hoofdzakelijk om natuurprodukten in te zamelen. Daar in het afmattende klimaat der Nieuw-Guineesche stranden een zeetochtje steeds een gezonde afwisseling is, liet de heer Jens zich gaarne overhalen, als tolk met deze Engelsche heeren naar Ansoes te gaan, waaraan wij eenige niet onbelangrijke mededeelingen over deze plaats verschuldigd zijn. [1] Aan de oostzijde der zuidwest-

[1] *Berigten Utr. Zend.*, 1884, bl. 133—144.

punt van het eiland Jari ligt het handelsetablissement der firma Duivenbode, aan de oostkust van het grootere eiland Mairiswari dat van het handelshuis Bruyn.[1] In den laatsten tijd was echter de handel verminderd, daar de aanvoer van damar uit het binnenland afneemt, omdat de hoeveelheid dezer in den grond bedolven hars uitgeput schijnt te raken. Intusschen was de hoofdnegorij Ansoes door dien handel zeer in bloei toegenomen, want terwijl de heer von Rosenberg bij zijn bezoek in 1869 in de tien verschillende kampongs, waaruit die negorij bestaat, slechts 24 huizen opgeeft, telde Jens er 47, zoo groot als klein. De laatste maakte nog gebruik van zijn verblijf te Ansoes, om woorden uit de daar gesproken taal op te teekenen. Een woordenlijst dier taal zag reeds het licht in von Rosenbergs werk over de Geelvinkbaai, maar van den heer Jens vernemen wij nu, dat er in het binnenland achter Ansoes nog vijf geheel verschillende talen gesproken worden. Dit groot aantal talen en tongvallen, waarvan ieder slechts door een weinig talrijken stam wordt verstaan, zal steeds een hoofdbezwaar zijn, om met de bergvolken van Nieuw-Guinea bekend te raken.

Toen de Resident den 16den September te Dorei teruggekeerd was, lag in die baai eene korra-korra uit Gebe, aangevoerd door den Sengadji van dat eiland met een gevolg van vijf en twintig man. Zooals reeds in vorige jaren meermalen had plaats gehad, had dit hoofd zich wederom verstout, als zoogenaamd gemachtigde des Sultans van Tidor, belastingen van de bevolking te heffen en eigenmachtig eenige personen tot hoofden te benoemen. De herinnering der opperheerschappij, die Gebe voor jaren over de Noordkust van Nieuw-Guinea had uitgeoefend, was bij de Papoes nog zoo levendig, dat zij zich niet tegen zijne eischen durfden verzetten, zoodat de Sengadji, ook volgens de verklaringen der te Dorei gevestigde zendelingen, aan de bevolking grooten overlast had aangedaan.[2] Na onderzoek door den Resident en de hem op deze reis vergezellende Tidoreesche Prinsen bleek dan ook duidelijk, dat de Sengadji nimmer zulk een opdracht van den Sultan ontvangen had, terwijl hij eenvoudig zijne akte van aanstelling als lastbrief vertoond had. De heer Morris achtte zich verplicht, dit voor de rust op Nieuw-Guinea gevaarlijke hoofd gevankelijk mede te nemen, opdat hij

---

[1] Vergelijk de figuratieve kaart der Baai van Ansoes achter von Rosenberg, *Reistochten naar de Geelvinkbaai*.

[2] *Berigten Utr. Zending*, 1884, bl. 150—152.

zich bij den Sultan over zijne knevelarijen zou verantwoorden. Op de terugreis naar Ternate bezocht de Resident nog de Radja's van Salawatti en Waigeoe, daar er uit Ambon klachten gekomen waren, dat deze vorstjes belasting zouden heffen van met goevernementspas voorziene handelsvaartuigen. Krachtig werden zij vermaand, zich voortaan van zulke ongeoorloofde heffingen te onthouden.

TWEEDE REIS van den Resident van Ternate D. F. van Braam Morris, met den goevernementstoomer Havik, gezagvoerder Scholten, van* 11 *Juli tot* 5 *Augustus* 1884, *naar Salawatti, de Kleine Geelvinkbaai, Dorei en Ansoes; opname der Rochussen-Rivier en terugreis over Ansoes, Dorei en Salawatti.

Den 11n Juli begaf ik mij des namiddags ten vijf uur op den goevernementstoomer Havik, om den tocht op de Amberno-Rivier te ondernemen. Opdat deze onderzoekingsreis ook op geografisch gebied blijvend nut zou opleveren, had ik de Regeering verzocht, dat twee zeeofficieren mij zouden verzellen, om de rivier op te nemen. Toen ik dit verzoek deed, was het ingehuurde partikuliere stoomschip Sing Tjin nog in dienst als goevernementstoomer, en achtte ik voor de opname twee officiers der marine niet te veel, omdat op de hulp der officieren van dat vaartuig niet mocht gerekend worden. Voordat ik de gevraagde machtiging verkregen had, werd de Sing Tjin echter afgedankt en vervangen door den goevernementstoomer Havik. Op de hulp van het état-major van dit schip mocht wel gerekend worden, zoodat één zeeofficier onder die omstandigheden voldoende was. Daar echter de Havik op vorige reizen naar Nieuw-Guinea veel last van berri-berri gehad had, en het lage mondingsgebied, dat wij gingen bezoeken, uit den aard der zaak, als bijzonder ongezond moest beschouwd worden, vroeg ik in plaats van een tweeden zeeofficier een dokter aan den stationscommandant. Dientengevolge werden door dezen aangewezen, om mij te vergezellen, de Luitenant ter Zee 2e klasse E. O. Kerkhoven en de Officier van Gezondheid 2e klasse der marine Dr. J. G. E. van Pée. Ook deed ik mij bij deze gelegenheid evenals op mijn vorige reis naar Nieuw-Guinea

verzellen door den Contrôleur ter beschikking Monod de Froideville.

Het doel der reis was, de Amberno zoover mogelijk op te varen, in aanraking te komen met de aan die rivier wonende bevolking, en daar gegevens op geografisch en etnografisch gebied te verzamelen. Algemeen werd verondersteld, dat aan de Amberno eene talrijke bevolking woont, en dat de rivier boven hare delta een majestueuse stroom is, waarlangs men diep in het binnenland kan dringen. Een blik op de bestaande kaarten is voldoende, om deze opvatting begrijpelijk te maken; een tiental groote en kleine mondingen, over eene kustlijn van ruim 150 engelsche mijlen verdeeld, worden daar toch als monden der Amberno voorgesteld.

In den morgen van den 15n Juli werd Dorei bereikt en de steenkolenvoorraad uit het tijdelijk depot aldaar aangevuld.[1] Hier nam de zendeling van Hasselt, die twintig jaar geleden zich te Dorei vestigde en volkomen op de hoogte is van de Mefoorsche taal en de zeden en gewoonten der Papoes in de Geelvinkbaai, mijne uitnoodiging, om den tocht als tolk en voorlichter te vergezellen, bereidwillig aan. 's Morgens vroeg van den 17n Juli werd de reis voortgezet naar Ansoes. Ik deed deze plaats aan, omdat ik vernomen had, dat er een Papoe woonde, die wel eens op de Amberno geweest was, en ik hem als tolk en gids wenschte mede te nemen. De man werd gevonden en was dadelijk bereid, mede te gaan. Hij droeg den titel van majoor van Ansoes, welke titel hem waarschijnlijk door den eenen of anderen schoenerkapitein is gegeven. Later bleek echter, dat hij alleen de taal verstond, die op Koeroedoe gesproken wordt en weinig overeenkomt met de taal aan de Amberno, en dat hij wel in sommige riviermonden tegen-

---

[1] Over het eerste gedeelte dezer reis ontleenen wij aan het journaal van den heer Kerkhoven nog het volgende. Den 13den Juli werd gestopt bij de noordkust van Salawatti, om daar een brief van den Resident af te geven, die aan den Radja van dat eiland moest bezorgd worden. Men kwam aan wal bij de aan den mond der rivier Wajam gelegen kleine kampong Tipin, geheel bewoond door echte Papoes. Indien dus de heer von Rosenberg (*Reistochten Geelvinkbaai*, bl. 68) zegt, dat de negorij Tepeng in 1869 niet meer bestond, dan was de bevolking slechts tijdelijk naar elders verhuisd. 's Avonds van den volgenden dag ankerde men in de Kleine Geelvinkbaai op 133° 41′ O. L.; de door den luitenant van deze baai gegeven voorstelling komt geheel overeen met die van den Franschen natuuronderzoeker Achille Raffray (zie zijn kaartje van dit deel der Noordkust in *Bulletin Soc. de Géogr. de Paris* van 1878.

over Koeroedoe geweest was, doch nimmer in die, welke bij Pointe d'Urville in zee valt en als de hoofdmonding wordt aangemerkt.

Den 18n Juli verlieten wij Ansoes in den namiddag, kwamen in den morgen van den 19n langs Koeroedoe en hielden ten noorden van dat eiland op den vasten wal aan. Tegen tien uur 's morgens passeerden wij een riviermond, die Aiberan heet. Het uit deze monding stroomende water is vrij modderig; de verkleuring teekent zich in zee scherp af en gaat ver naar buiten. Op den vasten wal tusschen Koeroedoe en Pointe d'Urville is dit de eenige rivier van belang. Wel ziet men in de lage kust vele openingen, doch dit zijn kreken, waardoor de meer inwaarts gelegen lagunen in zee uitwateren. Rivierwater, dat aan de kleur altijd te herkennen is, stroomt er niet uit.

Tegen drie uur in den middag kwamen wij voor den noordelijksten mond der Amberno, waar ik verleden jaar de vaargeul had ontdekt. Deze monding ligt op 137° 55′ 53″ O. L. en op 1° 25′ 30″ Z. B. Eene poging, om dadelijk naar binnen te stoomen, mislukte, daar de Havik, hoewel in het begin toevallig goed in de geul, er door den sterken stroom uitdreef en tusschen allerhande ondiepten terecht kwam, waar zij echter gelukkig weder uitraakte en in vier vaam ten anker kwam, zonder den grond te raken.

Den volgenden morgen werd nog eene poging gedaan, om met het schip de geul terug te vinden, doch dit gelukte niet en toen werd besloten, de geul door middel van looden op te zoeken. Hoewel de Havik ongeveer drie engelsche mijlen uit den wal lag, was de strooming bij het schip nog zoo sterk, dat alleen de jol roeiende den wal kon naderen, terwijl de barkas, die gevaar liep naar buiten te drijven, aan boord moest terugkeeren. Van uit zee was een kleine kampong even binnen de monding te zien. De vrees was niet ongegrond, dat de bewoners naar het bosch zouden vluchten, als het schip de rivier inkwam. Door eerst met een sloep naar binnen te gaan, hoopte ik hun minder vrees aan te jagen en in de gelegenheid te zijn, hen bijtijds gerust te stellen. Ik had derhalve met den zendeling van Hasselt en den majoor van Ansoes in de whaleboot plaats genomen, voorzien van een grooten voorraad geschenken. Hoe behoedzaam wij de kampong ook naderden met den majoor in nationaal kostuum voorop, bleek het toch tot mijne groote teleurstelling, dat de plaats verlaten was.

De bewoners moesten reeds den vorigen dag gevlucht zijn, daar de vuren uit en de stookplaatsen koud waren. De Papoesche majoor, die alles behalve op zijn gemak was, daar hij ieder oogenblik een regen pijlen uit het vlak achter de huizen gelegen bosch verwachtte, trachtte door roepen hen terug te lokken, doch te vergeefs. Ik liet in alle huizen als geschenken kralen en messen achter en ging toen weer in de boot.

In dien tusschentijd hadden de twee andere sloepen zeilende de vaargeul opgenomen. De rivier werd van den eenen oever naar den anderen opgelood en bleek over twee derde gedeelten de diepte van meer dan 5 vaam te hebben, terwijl de grootste diepte 7 vaam en de breedte ongeveer 800 nederlandsche ellen bedroeg. De geul werd gevonden door de jol, gecommandeerd door den heer R. C. Loman, 1_e stuurman van de Havik. Zij is mooi breed en recht en heeft nergens minder diepte dan 4 vaam bij gewoon hoog water. Onder leiding van dien officier kwam de Havik 's middags om vier uur de rivier binnen en stoomde dadelijk verder. De oevers zijn laag en moerassig, het water der rivier is zeer modderig en de stroom loopt ongeveer drie mijl.

Daar het geen zaak was, 's nachts door te varen, kwam de Havik om half zeven ten anker en vervolgde den volgenden morgen om zes uur de reis. Hier en daar zag men eenige hutjes op den oever, doch alle verlaten. Om twaalf uur kregen wij een kampong in zicht en tot ons groot genoegen bespeurden wij, dat de bevolking nog niet gevlucht was. De mannen liepen zeer gejaagd heen en weer, allerhande dingen dragende, zoodat wij hen blijkbaar overvallen hadden, en zij van plan waren het bosch in te vluchten. De Havik liet hier het anker vallen en door het schreeuwen en roepen van den Papoeschen majoor, waarin zij een rasgenoot herkenden, waagde een drietal mannen het eindelijk in een sampan aan het schip te komen. Het bleek nu, dat zij onzen tolk maar weinig verstonden, hetgeen een groote teleurstelling voor ons was. Het uitreiken van eenige geschenken had echter het gunstige gevolg, dat de geheele mannelijke bevolking spoedig het schip met sampans omringde.

Deze kampong heet Pauwi, heeft zeven vrij ellendige huizen en eene bevolking van ongeveer 80 zielen. Hoewel de uitdeeling van kralen, kapmessen en tabak de vriendschappelijke stemming zeer bevorderde, week het wantrouwen toch niet genoeg, om iemand moed te geven, aan boord te komen. Eerst nadat onze Papoesche tolk zich als gijze-

laar in een der sampans had geplaatst, klom er iemand uit dat vaartuig bij ons over. Van al wat hij aan boord zag, maakten de slachtossen den grootsten indruk op hem; bij het zien dier dieren had hij blijkbaar veel lust over boord te springen. Toen hij evenwel ontdekte, dat de beesten toch zoo gevaarlijk niet waren, als zij er wel uitzagen, riep hij zijne kampong-genooten, die nu alle allengs aan boord kwamen. Hunne vrees week langzamerhand zoo geheel en al, dat zij zich zelfs door Dr. van Pée lieten fotografeeren.

De bevolking van Pauwi is geheel van hetzelfde slag als die der eilanden in de Geelvinkbaai; hare tjidako's en versierselen zijn ook van gelijken aard. Het viel mij op, dat zij Europeesche kralen bezaten, en dat zelfs enkelen van een ijzeren kapmes of van Europeesche borden voorzien waren. Op onze vraag, van waar zij die voorwerpen verkregen hadden, noemden zij Koeroedoe en gaven ons te kennen, dat de bewoners van dat eiland wel bij hen kwamen, en dat zij ook derwaarts gingen. Om daar te komen, moest men een kreek bij de kampong Mawa, die meer stroomopwaarts ligt, invaren; daar langs kwam men dan tegenover Koeroedoe aan zee uit. Dit werd mij ook later in de kampong Mawa bevestigd, terwijl wij tusschen Pauwi en Mawa de kreek voorbijvoeren. Volgens de inboorlingen was die kreek evenwel alleen voor sampans bevaarbaar, niet voor stoomschepen.

Van de ankerplaats voor Pauwi werd in ZZO. richting op een afstand van twintig engelsche mijlen heuvelland gezien. Om twee uur 's middags vervolgden wij de reis en voeren om half vier voorbij een andere kampong, die verlaten was, maar later bleek Mawa te zijn. Daar er zich niettegenstaande het geroep van den tolk geen volk vertoonde, stoomden wij verder, overtuigd, dat men, over onze bedoelingen nader ingelicht door de bewoners van Pauwi, bij onze terugreis minder angstig zou zijn.

Gedurende den nacht lagen wij stroomopwaarts van Morris-Eiland en zetten de reis in de morgen van 22 Juli eerst om half negen voort, daar er des ochtends vroeg zoo'n zware mist hing, dat men geen oever kon zien. Gaandeweg werden nu de boorden der rivier hooger, en naderden wij het heuvelland, dat

[1] In zijne groote kaart plaatst de heer Kerkhoven bij dit hoogland den naam Kamberamboi. Ook zegt hij in zijn journaal, dat de bewoners van Pauwi van een hooger aan de rivier gelegen kampong Maandi spraken en van een zijrivier Demborissimani.

van de laatste ankerplaats in zuidoostelijke richting gepeild was. Des middags stoomden wij tusschen de eerste heuvels door; de rivier werd hier wel iets minder breed, doch bleef even diep, gemiddeld 6 vaam. De stroom werd iets sterker en de bochten scherper; de Havik stoomde echter met het grootste gemak voorbij de hoeken. Tegen drie uur in den middag zagen wij een eiland, waar wij bewesten langs stoomden. De stroom nam daar sterk toe; plotseling werd er 2½ vaam gelood. De gezaghebber stopte, liet het vaartuig iets afdrijven en sloeg toen weer met halve kracht vooruit, om aan de overzijde van de rivier dieper water te zoeken. Het schip kon echter met halve kracht niet tegen den stroom op, dreef uit de vaargeul, raakte met het achterste gedeelte van de kiel eene bank, zwaaide daarop als op een spil met een geweldige vaart rond, tot het geheel op de bank zat, en viel toen, daar het den stroom dwars kreeg, nagenoeg op zij. In de nabijheid van het schip liep een stroom van 4½ mijl, en daar het schip op den bovenkant van de bank zat, werd het met groote kracht er tegen aangedrukt. Van achteruit afbrengen was geen sprake; viel het vaartuig niet zoover om, dat het vol water liep, dan kon het alleen bij hoogeren waterstand los komen. Naar de oevers te oordeelen, was de waterstand op dit oogenblik vrij laag, zoodat eene voldoende rijzing wellicht niet lang op zich zou laten wachten. Het bleek een grintbank te zijn, waarop wij vastzaten; men hoorde duidelijk de rolsteenen tegen de kiel slaan. Na een paar uur vastgezeten te hebben (het was inmiddels donker geworden) begon er beweging in het schip te komen; het schoof telkens een eind vooruit, naarmate de bank onder de kiel uitschuurde. Op zich zelf was dit een verblijdend teeken, doch daar het vaartuig hoe langer hoe meer op zij viel, werd het gevaar van volloopen ook grooter. Na beraadslaging met den gezagvoerder werd derhalve besloten, onze victualie den volgenden morgen op den wal te brengen, opdat als het schip eens mocht volloopen, deze ten minste gered zou zijn.

's Morgens vroeg had het dek eene helling van 23 graden en liep het water aan lij door de spuigaten. Terwijl wij bezig waren, den leeftocht aan wal te brengen, richtte het schip zich gelukkig wat op. Daar dit echter slechts van tijdelijken aard kon zijn, werd met het ontschepen voortgegaan; door den sterken stroom was het geen gemakkelijk werk. Vooral het aan boord komen van de leege sloepen ver-

eischte groote behendigheid en koelbloedigheid. Om drie uur 's namiddags waren alle goederen aan wal en ging ik met de passagiers en een gedeelte der bemanning ook van boord, om voor het opslaan der tenten en het opbergen der vivres te zorgen. De nacht werd door ons in het bivoeak doorgebracht.

In den vroegen ochtendstond van 24 Juli zagen wij, dat het schip reeds dicht bij de vaargeul geschoven was, en een oogenblik later, dat het vlot raakte. De gezagvoerder, die dit in den nacht reeds voorzien had, daar het vaartuig zich geheel had opgericht, en hij er elf voet om heen gelood had, liet stoom opmaken. Het gelukte hem, het schip bij de noordelijke punt van het Havik-Eiland, waar de stroom minder sterk was, in $2\frac{1}{2}$ vaam water ten anker te brengen. Het vaartuig maakte geen water en scheen niet geleden te hebben, doch de gezagvoerder vooronderstelde, dat het koper wel gehavend zou zijn, hetgeen later door duikers is bevestigd. Deze dag werd besteed, om de ontscheepte goederen weer aan boord te brengen.

Den volgenden morgen werd op de noordelijke punt van het Havik-Eiland tegen een grooten, alleen staanden boom een van den datum voorzien wapenbord gespijkerd, als bewijs, dat een vertegenwoordiger der Nederlandsch-Indische Regeering daar geweest was. Bivoeak-Punt op Havik-Eiland ligt op 138° 2′ 8″ O. L en 2° 20′ Z. B. Gedurende de drie dagen, dat wij bij het Havik-Eiland geweest zijn, hebben wij van inboorlingen niets gezien of gehoord. Daar de ondervinding ons geleerd had, dat verder opstoomen door den zwaren stroom onmogelijk was, werd om één uur des namiddags de terugtocht aangenomen. Met het oog op de scherpe bochten, den sterken stroom en de onbekendheid met de diepte der rivier bezijden de vaargeul, zou afstoomen zeer onvoorzichtig zijn. Daarom besloot de gezagvoerder zich te laten afdrijven met krabbend anker, ten einde stuur in het schip te houden. Het was een moeielijk werk, doch ging goed, dank zij de groote bedaardheid en uitstekende zeemanschap van kapitein Scholten. Tegen den avond werd getracht voor anker te komen en bleek het, dat twee ankers nauwelijks in staat waren het schip te houden.

Den 26n Juli werd de terugtocht op dezelfde wijze voortgezet. Om twaalf uur zagen wij eenige menschen op den oever bij een kleine kampong, verscholen achter het groen. Daar zij niet aan boord wilden komen, gingen wij met de sloep naar den wal. Deze lieden zagen er vrij woest uit, zij voerden een

soort van krijgsdans uit met pijl en boog in de hand en klaar om te schieten. Eenige hun toegeworpen geschenken deden eene vriendschappelijke stemming ontstaan; onze sloep kon ongedeerd aan den wal komen, doch zij lieten ons niet toe, den oever te betreden. Nadat wij eenige sieraden van een tot nog toe door mij nergens gezien model ingeruild hadden tegen kapmessen, kralen en tabak, keerden wij naar boord terug. [1] De taal van deze lieden werd door onzen tolk niet verstaan. Van de bewoners van Pauwi vernamen wij later, dat deze kampong Koekoendoeri heet, waarmede zij voortdurend in oorlog zijn. Deze binnenlandsche Papoes behooren tot den stam der Oedambessoes en de streek, waar de Havik vastgezeten heeft, zou Kérési heeten. [2] De kampong Koekoendoeri zal een vijftigtal zielen bevatten.

Des avonds gingen wij ten anker bij het begin van het heuvelland. De stroom was hier niet sterk meer, zoodat de reis den volgenden morgen stoomende kon worden voortgezet. Bij Kerkhoven-Eiland zagen wij eenige sampans met inboorlingen op de rivier, die te vergeefs trachtten het schip te bereiken. Iets verder ankerde de Havik voor de kampong Mawa, die bij onze opvaart verlaten was, doch waar zich thans veel volk vertoonde, terwijl ons vaartuig dra omringd werd door de sampans der inboorlingen. Zij brachten allerhande artikelen als ruilmiddel mede, waaronder eenige klappers, hoewel wij nergens klapperboomen zagen; volgens hen waren die afkomstig uit het binnenland ten westen der rivier. Blijkbaar hadden zij van de bewoners van Pauwi, waarmede wij reeds in aanraking geweest waren, gunstige inlichtingen omtrent ons ontvangen, en wilden zij de gelegenheid niet laten voorbijgaan, om ook geschenken te krijgen. Mawa bestaat uit een tiental zeer primitieve huizen. Er kwam

[1] Uit het journaal van den heer Kerkhoven ontleenen wij nog, dat deze binnenlandsche Papoes, alvorens de sloep te naderen, borst en buik met rivierwater besproeiden, hetgeen misschien moest aanduiden, dat zij als vrienden kwamen. Van hunne sieraden zegt hij het volgende: Sommigen droegen voor hun voorhoofd een versiersel, dat uit varkenstanden en kralen bestond, of hadden hun hoofdhaar op zeer zonderlinge wijze bijeengebonden en met een krans van kazuarisveeren omzoomd. De tjidako was hier vervangen door een vischlijn, die wel twintigmaal om het lichaam was gewonden, en waaronder de kop van het schaamlid was opgetrokken. In de oorlel droegen zij een met arabesken versierd houten kroesje van drie streep middellijn, waarin zij vermoedelijk siri bergen. Als neussieraad hadden zij beneden beenen dwarsstokjes.

[2] In het rapport van den heer Kerkhoven worden deze twee eigennamen gespeld: Koendambesoe en Kaëери.

een dertigtal mannen langs zij, zoodat de bevolking der kampong op een goede honderd zielen kan geschat worden. De inboorlingen hadden er niets tegen, ons in de kampong toe te laten. Door Dr. van Pée werden verscheiden individu's gefotografeerd, wel een bewijs, dat zij alle vrees hadden afgelegd. Langzamerhand kwamen ook eenige vrouwen uit het bosch te voorschijn, doch deze hielden zich achter af en verwijderden zich, zoodra men nader kwam.

Nadat wij rijkelijk geschenken, zooals kapmessen, bijlen, kralen en messen hadden uitgedeeld, werd de reis voortgezet en in den namiddag voor Pauwi geankerd. De bevolking dezer plaats, waarmede wij reeds op de reis naar boven kennis hadden gemaakt, was nu terstond goedgezind. De mannen kwamen dadelijk aan boord als oude kennissen. Zij verhaalden, dat er op eenigen afstand van de rivieroevers nog kampongs waren, en noemden onderanderen Mapi, Kabomi, Meraboei en Woromborpi. [1] Met de Tabirezen, die meer oostwaarts wonen, zijn zij ook bekend; binnendoor kunnen zij echter niet bij hen komen, alleen langs de kust. Na den nacht voor Pauwi te hebben doorgebracht, vertrokken wij op den 28n Juli 's morgens vroeg en kwamen tegen den middag, zonder iets gezien te hebben, aan de monding. Ook de daar gelegen kampong, die Teba genoemd werd, was nu bewoond; de inboorlingen volgden ons in hunne sampans, maar daar het juist hoog water was, en de gezaghebber daarvan wilde gebruik maken, om over de baar te komen, werd doorgestoomd in de hoop, dat de inboorlingen ons wel naar buiten zouden volgen. Hierin werden wij echter bedrogen, daar zij naar hunne kampong terugkeerden. De bij het inkomen der rivier in hunne huizen neergelegde geschenken hadden blijkbaar een goeden indruk gemaakt, en de berichten der bewoners van Pauwi en Mawa zullen zeker bewerken, dat men bij een volgend bezoek op een vriendschappelijke ontvangst mag rekenen.

---

[1] Op de kaart van Nederlandsch Nieuw-Guinea in den *Atlas* van Melvill vindt men reeds in de rivier-delta tusschen de vaste kust en den hoofdtak der Amberno de plaatsnamen Mawa, Raboni en Rabiai — onder welke beide laatste men het hier genoemde Kabomi en Meraboei zal moeten verstaan. Hoewel de ligging dezer plaatsen op die kaart natuurlijk slechts bij gissing is aangegeven, is het feit, dat zij daar reeds voorkomen, een bewijs, dat de bewoners reeds voor een halve eeuw in aanraking waren met de Meforeezen en andere Papoesche stammen uit het westen en noorden der Geelvinkbaai.

Bij de inboorlingen heet de rivier Mamberan, hetgeen *Groot Water* beteekent; ik heb echter de benaming Amberno behouden, omdat die naam op alle kaarten voorkomt [1]. De Amberno is, hoewel over ongeveer 60 engelsche mijlen goed bevaarbaar voor zeeschepen, niet die imposante stroom, als tot nog toe vermoed werd. Zij heeft slechts ééne monding, doch verliest vermoedelijk veel water door de moerassen, die hare boorden omzoomen. De tallooze zich aan de oostkust der Geelvinkbaai tusschen 1° 20′ en 2° 30″ Z. B. voordoende openingen zijn behalve de Aiberan en de Kei geene riviermondingen, doch uitloozingskanalen der meer landinwaarts gelegen lagunen. De zee voor deze lagunemondingen is kleurloos, terwijl voor belangrijke riviermonden steeds een sterke verkleuring wordt waargenomen. Dat de inboorlingen, ook die tegenover Koeroedoe en te Kei wonen, de Amberno *Groot Water* noemen, toont aan, dat er in die streken geene andere groote rivier is. De rivier Kei schijnt niet belangrijk te zijn en weinig water af te voeren,

[1] Over de verschillende aan dezen hoofdstroom van Nieuw-Guinea's Noordkust gegeven namen kan ik nog het volgende mededeelen. De bij de geheime Nota van den Commissaris Weddik van 10 Januari 1848 behoorende kaart (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, Inleiding, bl. 21) noemt den oosthoek der Geelvinkbaai Hoek van Amberno, maar kent daar geen rivier. Op de expeditie der Circe in 1850, in deze eeuw de eerste Nederlandsche reis naar de Noordkust, noemen al de berichtgevers den stroom Ambermo, evenals de door zijne vele handelsreizen in de Geelvinkbaai zoo bekende kapitein Fabritius. De Commissaris Gronovius zeide echter reeds in zijn rapport van 6 Dec. 1850, dat hij „het gewicht beseffende van deze trotsche rivier, om ons in vervolg van tijd tot binnenlandsche ontdekkingen te leiden," den stroom naar den toenmaligen Goeverneur-Generaal Rochussen-Rivier noemde. Op de kaart in Melvill's Atlas heet die dan ook Rochussen-Rivier of Amberno. Deze laatste spelling vindt men wederom bij de berichtgevers over de Etna-expeditie in 1858. Aangezien deze vorm sedert door alle kaarten en aardrijkskundige handboeken is overgenomen, acht ik het met den heer Morris beter, dien te behouden, totdat wij nauwkeuriger omtrent den loop en de namen der in dit deel van Nieuw-Guinea zoo talrijke rivieren en kreken onderricht zijn. Daar bovendien in deze uitgestrekte stroom-delta door de Papoesche stammen waarschijnlijk verschillende talen gesproken worden, is het eindelijk licht mogelijk, dat Amberno of Ambermo en Mamberan slechts tweederlei namen zijn voor denzelfden stroom. De vorm Mamberam wordt reeds vermeld door den Duitschen reiziger Meyer. Ook Beccari kende dien, maar gaf dien naam op zijne kaart van de expeditie der Soerabaja (Cora, *Cosmos*, T. III, N. 10) aan eene rivier, die oostelijk van de Amberno uitmondt. De taalkundige van Hasselt verzekert, dat de eigenlijke naam is Mamberaminoe, dat *het groote water* beteekent, terwijl de heer Kerkhoven in zijn rapport en kaarten van Mamberoumo spreekt Het verstandigste is voorzeker, den nu eenmaal door het algemeen gebruik geijkten naam Amberno te behouden.

daar de kampong van dien naam dwars over de rivier gebouwd is, hetgeen zeker niet het geval zou zijn, als er bandjirs van eenige beteekenis in voorkwamen. Ook van uit de Kei-Rivier kan men volgens de verhalen der inboorlingen binnen door met kleine vaartuigen in de Amberno komen.[1] De talrijke lagunen en kreken, die langs de kust liggen, zullen daartoe waarschijnlijk gelegenheid aanbieden.

Ik houd het er voor, dat de lagunenstreek beter bevolkt is dan de boorden der Amberno, en dat de daar aangetroffen kampongs slechts tijdelijke nederzettingen van volk uit die streek zijn. De Papoes bouwen, als het eenigszins mogelijk is, hunne huizen in het water en kiezen daartoe goed beschutte plaatsen aan het strand, binnen baaien, lagunen of riviermondingen, waar weinig stroom is. De Amberno is te snelvlietend en te diep, om er huizen in te kunnen bouwen, en het varen op de rivier is door den sterken stroom niet gemakkelijk. Ook woont men veiliger in een lagune met nauwe toegangen, dan aan eene breede rivier; dit is van overwegenden invloed in een land, waar iedere stam in vijandschap met een anderen leeft, en roofpartijen aan de orde van den dag zijn. Het schijnt echter wel, dat de bevolking der lagunenstreek haar hoofdvoedsel, de sago, grootendeels aan de boorden der Amberno verzamelt. De tallooze sagokloppershutjes, die ik op onze vaart gezien heb, duidden dit aan. De sagopalm groeit het liefst in zoetwatermoerassen en tiert daarom in de omstreken der lagunen, die brak water hebben, minder goed. Aan de boorden der Amberno ziet men slechts sagobosschen.

Ik geloof niet, dat men met eenig vaartuig, zelfs niet met een stoombarkas, de Amberno veel verder kan opkomen dan het punt, waar de Havik geweest is. De stroom loopt daar met een snelheid van 4½ mijl en het water is er troebel, grijsachtig van kleur, terwijl het zand van den rivierbodem zwart is en

[1] Hieruit blijkt in ieder geval, dat de heer Morris zich te sterk uitdrukte, toen hij verzekerde, dat de Amberno maar één mond heeft. De op deze reis door de Havik bevaren rivier moge thans de hoofdmonding zijn, waardoor deze stroom uitwatert, de vele oost- en westwaarts in zee vallende rivieren en kreken behooren geografisch ongetwijfeld tot hetzelfde stroomsysteem, al zijn zij in den loop der tijden door bandjirs of door de inwerking van den vloedgolf allengs verlamd. De heer Kerkhoven gewaagt in zijn rapport nog van een alleen voor prauwen bevaarbaren zijtak Salawandi, terwijl hij op zijne kaart vooronderstelt, dat het tusschen Mawa en Pauwi afgaand riviertje met den Aiberan samenloopt, welke rivier ook Mawa zou genoemd worden.

als kolengruis afgeeft, zoolang het nat is. Men moet dus vooronderstellen, dat eene belangrijke stroomversnelling of waterval niet ver af kan zijn. Ook de vele eigenaardig uitgeschuurde en geribde rolsteenen (*cailloux striës*), alle tot de zandsteenvorming behoorende, die ik op de banken bij Havik-Eiland aantrof, doen aan eene rotsversperring in de rivier denken. [1]

Nadat de Havik de Rochussen-Rivier verlaten had, zetten wij den Papoeschen majoor te Ansoes en den heer van Hasselt te Dorei af. Daar werden kolen ingenomen en verder de terugreis vervolgd, totdat men den 5n Augustus het anker op de reede van Ternate liet vallen. [2] Het doel van onzen gevaarvollen tocht was bereikt. De Amberno is zoover mogelijk opgevaren en in kaart gebracht en met de daaraan wonende bevolking zijn vriendschappelijke betrekkingen aangeknoopt. Om onze kennis van deze streken meer volledig te maken, zal het nu allereerst wenschelijk zijn, dat men de rivieren Aiberan en Kei met een stoombarkas opvare en de waarschijnlijk dicht bewoonde lagunenstreek, zoowel ten oosten als ten westen der Amberno, nauwkeurig onderzoeke. Dit is een taak, die aan geen ander vaartuig dan een oorlogsbodem kan opgedragen worden, daar de schepen der goevernementsmarine te klein zijn, om een stoombarkas mede te nemen, en te weinig personeel, geschikt voor opnamen, aan boord hebben. Nu aller oogen op Nieuw-Guinea gevestigd zijn als het eenige, nagenoeg onbekende groote eiland der aarde, acht ik het tot bevrediging van ons nationaal gevoel wenschelijk, dat wij ons gebied op dit eiland niet de *terra incognita* laten, die het tot nog toe geweest is.

---

[1] Uit het mij door den heer Morris gezonden schrijven blijkt nog, dat de Amberno bij het Havik-Eiland nog altijd 400 a 500 meters breed is. Hoezeer ik nu na het medegedeelde ook geloof, dat de vaart boven dit eiland versperd zal zijn, acht ik het wegens de grootte van dezen stroom waarschijnlijk, dat die ver in het binnenland ontspringt en zich door het op de kaart aangegeven van Rees-Gebergte een weg baant. Men denke aan de meeste Afrikaansche rivieren, bepaaldelijk de Kongo, wier benedenloop door watervallen is afgesloten, maar die hoogerop weer over een groote uitgestrektheid bevaarbaar zijn.

[2] Ook de heer Kerkhoven geeft in zijn journaal over het laatste gedeelte dezer reis niets, dat hier ter plaatse bijzondere melding verdient.

BIJLAGE.

WOORDENLIJSTJE DER TAAL VAN PAUWI

(*benedenloop der Rochussen-Rivier*).

In 1875 gaf ik achter von Rosenbergs *Reistochten naar de Geelvinkbaai* (bl. 124—130) een linguistisch overzicht, van hetgeen destijds bekend was over de velerlei talen, die in het uitgestrekte Nieuw-Guinea gesproken worden. Vier jaar daarna vulde ik dit aan in mijne *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 436—441, toen ik in dat werk eenige woordenlijsten van nog geheel onbekende talen kon opnemen. Behalve het Mefoorsch toch, dat uit de door den heer van Hasselt vervaardigde spraakkunst en woordenboek meer volledig bekend is, zijn van andere Papoesche talen tot dusver slechts kortere of langere woordenlijsten uitgegeven. Na 1879 is onze kennis in dit opzicht extensief weinig vooruit gegaan: uit het gebied van Nederlandsch Nieuw-Guinea verschenen toch geene nieuwe taalkundige gegevens. Ook van de niet onder ons gezag staande oosthelft en van de daaronder geografisch en etnografisch behoorende, naburige eilanden ken ik geene andere bijdrage dan een woordenlijstje achter het in de inleiding van dit opstel aangehaalde geschrift van Wilfred Powell over Nieuw-Brittanje. Daarin worden proeven medegedeeld van drie onderling weinig afwijkende tongvallen uit den noordoosthoek van Nieuw-Brittanje, den zuidwesthoek van Nieuw-Ierland en uit de tusschen beide inliggende groep der Hertog van York-Eilanden. Al kwamen er echter weinig nieuwe linguistische gegevens over de talen der Papoes, intensief ging de kennis van dit taalgebied zeer vooruit, daar het op het laatste Orientalisten-Congres bijzonder de aandacht trok. Toen plaatsten de heeren G. von der Gabelentz en A. B. Meyer in de feestgave van dit Instituut een kort opstel: *Einiges über das Verhältniss des Mafoor zum Malayischen*, terwijl onze voorzitter Prof. Kern in de afdeelingsvergadering eene verhandeling ten beste gaf over: *De verhouding van het Mafoersch tot de Maleisch-Polynesische talen*. Hoezeer ik het genoegen smaakte,

dit doorwrochte stuk te hooren voordragen, heb ik het niet nader kunnen bestudeeren, daar het tweede gedeelte der Handelingen van het Congres te Leiden nog niet verschenen is.

Zooveel herinner ik mij echter nog van die voorlezing, dat daarin duidelijk werd uiteengezet, dat het Mefoorsch niet slechts enkele woorden uit talen van den Indischen Archipel heeft overgenomen, maar dat woordschat en woordvorming de bewijzen leveren, dat deze Papoesche taal oorspronkelijk tot den Maleisch-Polynesischen taalstam behoort, al moet men haar wegens eigenaardige grammatische vormen in eene afzonderlijke onderafdeeling rangschikken. Ook de zooeven genoemde Duitsche schrijvers waren ongeveer tot dezelfde slotsom gekomen. Zij hadden evenwel voornamelijk het Maleisch met het Mefoorsch vergeleken, terwijl de Leidsche hoogleeraar door het bijbrengen van allerlei voorbeelden uit andere talen van den Archipel zijn betoog der oorspronkelijke overeenkomst op veel breederen grondslag kon vestigen. Verder bestond deze overeenkomst volgens hem niet uitsluitend met de taal der Meforeezen, welke stam van ouds met de bewoners der Molukken in aanraking was en misschien in overouden tijd uit den Archipel naar Nieuw-Guinea verhuisd kon zijn, maar ook, voorzoover uit onvolledige woordenlijsten was optemaken, met de andere Papoesche talen, zelfs van geheel woeste bergstammen, die tot dusver nagenoeg geen verkeer met de buitenwereld hadden. Nog niet lang geleden gold het in de etnografische wetenschap bijna als een axioma, dat men de Maleio-Polynesiërs en de Papoes of Melanesiërs als twee geheel verschillende menschenrassen moest beschouwen. Hoe langer hoe meer rijpt daarentegen bij mij de overtuiging, dat zij in weerwil der schijnbaar zoo sterk sprekende antropologische verschillen slechts twee hoofdafdeelingen zijn van één menschenras, hetgeen men met Prof. Gerland het Oceanische zou kunnen noemen. Om dienaangaande vooral op linguistisch gebied meer zekerheid te verkrijgen, is iedere nieuwe bijdrage, hoe gering ook, uit eene geheel onbekende Papoesche taal van gewicht. Zoo ook het aan het journaal van den heer Kerkhoven ontleende zestigtal woorden uit de taal van Pauwi.

Bij nadere beschouwing der hier medegedeelde telwoorden troffen mij een paar bijzonderheden, waarop ik reeds nu de aandacht meen te mogen vestigen. Men ziet terstond, dat al deze telwoorden beginnen met de lettergreep k a i t, waaruit men allicht zou vermoeden, dat dit eigenlijk *vinger* beteekent, daar onbe-

schaafde volken evenals de kinderen veelal op de vingers tellen. Het woord voor *vinger* kengadia heeft echter niets van kait. Men houde hierbij in het oog, dat het Mefoorsch de drie begrippen: *arm*, *hand*, *vinger*, nagenoeg door hetzelfde woord uitdrukt, en dat die taal voor *been*, *voet* en *teen* ook slechts één woord bezit. En ziet, nu is *voet* volgens onze woordenlijst kaissona, waarvan de aanvang hetzelfde als kait kan zijn. Hieruit mag men aannemen, dat de Pauwineezen niet op de vingers, maar op de teenen tellen; bij zulk een volkje van barrevoeters geene al te gewaagde vooronderstelling. Reeds voor twintig jaar plaatste de koopvaardijkapitein Fabritius, die zooveel jaren in de Geelvinkbaai heeft rondgezwalkt, in het *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap* (D. IV, bl. 200—205) eene lijst van telwoorden in een groot aantal talen, die aan die baai en op het westelijke deel der Noordkust van Nieuw-Guinea gesproken worden. Daarin verzekert hij, dat een volksstam aan een der takken van de Amberno slechts tot twee telt, namelijk tenama *een* en bisa *twee*. Deze beide woorden hebben niets van de hierachter medegedeelde. Trouwens is het zeer waarschijnlijk, dat er aan de vele rivieren bewesten den nu opgenomen hoofdtak der Rochussen-Rivier verschillende stammen wonen, die niet dezelfde taal spreken. Daarentegen is het zeer opmerkelijk, dat men uit de telwoorden der Pauwineezen kan opmaken, dat ook deze stam oorspronkelijk slechts tot twee telde. *Twee* luidt toch daar pari, welk woord men terugvindt in *drie* parosi, *vier* parasi en in *vijf* parinisi. Voorts eindigen de drie laatste woorden alle op si, dat in het Mefoorsch de meervoudsuitgang is. Ook het woord ponensi *zes* verdient de aandacht; na afkapping van het in de Maleische talen zoo herhaaldelijk voorkomende voorvoegsel pa en van den meervoudsvorm si blijft onem over, dat in het Mefoorsch *zes* beteekent.

De volgende woorden, waarin nog het telkens voorkomende voorvoegsel ke of k merkwaardig is, zijn door mij soort bij soort gerangschikt. Uit het handschrift kon ik echter niet zien, of men onder *palm* het lichaamsdeel dan wel palmboom moet verstaan. Wanneer de heer van Hasselt overeenkomstig zijne toezegging in een volgend schrijven zijne ontmoetingen met de bewoners der Amberno beschrijft, zal hij over hunne taal nog wel een en ander mededeelen.

man	*maomba*
vrouw	*nedba*
voorhoofd	*krimbaua*
oog	*kikia*
oor	*knipperemba*
neus	*kimparia*
mond	*kibondorea*
tand	*kebroea*
tong	*kimsiba*
keel	*kekaremba*
kin	*keworombo*
baard	*kepamaboea*
haar	*kiraumga*
hals	*kemanoea*
schouder	*kessibia*
arm	*kibawia*
vinger	*kengadia*
rug	*kepemba*
borst	*kroperonga*
boezem	*keiba*
tepel	*keseba*
buik	*kepoena*
been	*kipitaopa*
voet	*kaissona*
palm	*keberrauboea*
zon	*tebia*
uitspansel	*doerdba*
boom	*aba*
paradijsvogel	*waremba*
djamboe-appel	*tarampaiboea*
ijzer	*boeramba*
tabak	*tabaca*
water	*memba*
huis	*hoessia*
tjidako	*waripia*
neuspen	*kioria*
kam	*toeboea*
afgodsbeeld	*djambo*
doosje	*warariboea*
mes	*pomararia*
boslemmermes	*engrisia*
peda	*gorang*
boog	*nimbia*
pijl	*abona*
schip	*baibba*
prauw	*wapia*
pagaai	*boesoeba*
slapen	*kena*
drinken	*kemini*
gaan	*kirawana*
loopen	*kigoea*
zwemmen	*donga*
zuigen	*koni*
zinken	*mingi*
roepen	*boemoendo*
kom hier	*bomoetro*

TELWOORDEN.

een	*kait pasari*
twee	*kait pari*
drie	*kait parosi*
vier	*kait parasi*
vijf	*kait parinisi*
zes	*kait ponensi*
zeven	*kait pengmonggari*
acht	*kait pengmenggaromsi*
negen	*kait petiserai*
tien	*kait poetaonsi.*

NOG IETS OVER JAVAANSCHE INSCRIPTIËN.

DOOR

H. C. HUMME.

De heer Dr. Horst, door wiens welwillende belangstelling het Instituut in 't bezit is gekomen van een paar afdrukken van beschreven koperen platen, afkomstig van den Sultan van Bantĕn, houdende wettelijke bepalingen en voorschriften, gericht aan hoofden en bevolking van de Lampongsche landschappen, welke toenmaals (1692) aan genoemden Sultan cijnsbaar waren, schrijft aan den Secretaris van het Instituut den volgenden brief, onder dagteekening: Kroë, 19 Juni 1884:

„In de inleiding voor de vertaling der Javaansche inscriptiën op de koperen platen, waarvan door mij photografiën werden ingezonden, in de Bijdragen van het Kon. Instit., 4e volgreeks, achtste deel, 2e stuk, wordt o. a. gezegd, regel 6 v. o.: „En de toenmalige hoofdplaats van Lampong heette Sukung."

„Ik heb nog geen gelegenheid gehad te onderzoeken naar de ligging van genoemde plaatsen.

„Volgens mijne bescheidene meening heeft de geachte vertaler in deze regelen eene eenigszins onjuiste voorstelling gehad van wat in dien tijd door Bantammers bedoeld werd met de uitdrukking „Lampong."

„Wij moeten ons geheel losmaken van de indeeling onder ons bestuur in Residentiën en Afdeelingen om ons een juist denkbeeld te kunnen maken van den toenmaligen toestand. Al de landstreken door Lampongers bewoond werden toen op Java aangeduid met den algemeenen naam van „Lampong."

„Dat men zich Sukung geenszins heeft voor te stellen als de hoofdplaats van al de Lampongsche landen, maar eenvoudig als de hoofdplaats van de landstreek van dien naam en „aangrenzende aanhoorigheden", blijkt trouwens ook uit den aanhef der Bantamsche verordeningen, waar gezegd wordt: „Het kome

ter kennis van het algemeen in de geheele hoofdplaats. Sukung benevens al de aangrenzende aanhoorigheden. Het zijn de bevelen van Z. H. den Sultan aan al de ponggawas van Sukung.

„Sukung heet hier dus zoowel de hoofdplaats als de geheele landstreek of marga.

„In regel 35: „Indien iemand gaat handel drijven naar Lampong, Sukung (Ikung) enz.," vindt deze meening ook bevestiging. Lampong is hier de algemeene naam: „het Lampongsche land", het land der Lampongers, nader bepaald door „Sukung", dus die streek van het Lampongsche land die „Sukung" heet.

„Op grond hiervan geloof ik, dat „Sukung" niet anders wil zeggen dan „Sukan", de toenmalige marga Sukan, die destijds veel grooter was dan tegenwoordig en waar de hoofden den titel voerden van ponggawa.

„Het geringe verschil in schrijfwijze van dien naam kan licht ontstaan zijn door misverstand bij twee volken die verschillende talen spreken of door onkunde van den graveur van den Sultan

„Wat bedoeld kan zijn met het tusschen haakjes geschreven (Ikung) is mij niet duidelijk. Staat dit ook werkelijk zoo in den tekst, dan is het vreemd dat het niet in den aanhef naast den naam „Sukung" geplaatst is om aan te duiden, dat die streek twee namen droeg, maar midden in het stuk doet het eer denken aan een schrijffout.

„De uitgang *ng* is in het Lampongsch zeer gebruikelijk. Men vindt hier o. a. de margas „Pugung", „Blimbing", „Tenoembang", „Kembahang." Het zoude mij dus ook niet bevreemden dat „Sukan" vroeger als „Sukung" uitgesproken werd of aldus verstaan.

„Hopende met het vorenstaande nog iets bijgedragen te hebben tot verduidelijking der Bantamsche verordeningen, blijf ik hoogachtend," enz.

Tegen de conjecturen van den heer Horst valt eigenlijk weinig in te brengen. Ik had gezegd: „de toenmalige hoofdplaats van ***Lampung*** heette ***Sukung***, omdat het document gericht was tot de hoofden (***punggawas***) van ***Sukung***, en daarin tevens telkens in algemeene termen gesproken wordt van de rechten en verplichtingen van ***de Lampungers*** onderling tegenover de ***Surasowanners***. Ik meende, dat wellicht te ***Sukung*** gevestigd was de hoofdzetel van bestuur over al de ***Lampungsche landen***, doch ik geef die veronderstelling gaarne voor beter, en kan even goed aannemen dat er geen hoofdzetel van bestuur bestond, maar

dat elke marga afzonderlijk van *Bantĕn* (*Surasowan*) uit instructiën ontving.

Of *Sukung* hetzelfde is als *Sukan* durf ik noch beamen noch tegenspreken; de uitgangen *ung* en *an* zijn echter voor inlandsche ooren zeer verschillend.

Het eenige dat naar mijne meening vóór de identiteit dier twee namen pleit, is de veronderstelling dat het toenmalige *Sukung*, dat blijkbaar een groote, althans belangrijke plaats moet geweest zijn, wel niet geheel verdwenen zal zijn.

Dat de naam (*Ikung*) tusschen haakjes is geplaatst, is een vergissing; in het origineel is dat het geval niet. De namen *Sukung* en *Ikung* staan geheel op zich zelf naast elkander.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om een enkel woord te zeggen over *Surasowan*, den zetel van den toenmaligen Sultan van *Bantĕn*, de plaats van waar het hier besprokene bevelschrift is uitgevaardigd.

Ons kundig medelid, de heer Robidé van der Aa, wiens voorlichting door mij hierin werd gevraagd, zegt: „Even als de Koningen van *Groot-Brittanje* en *Frankrijk* hunne decreten uitvaardigden uit hun *paleis St James* of „de notre *Chateau des Tuileries*", deden de Sultans van *Bantĕn* dit uit hun kasteel of *dalĕm Surasowan*, binnen de stad *Bantĕn*, ten jare 1832 gesloopt en, even als de stad *Bantĕn* zelf, van het aardrijk verdwenen."

Surasowan was de naam van den *dalĕm*, den versterkten *Kĕdaton* of het kasteel waar de Sultan van *Bantĕn* verblijf hield, nabij of in de hoofdplaats *Bantĕn*. In *Veth*, *Java*, Deel II bl. 198 leest men: „*Hasan oe' din* wordt in de overleveringen der *Lampongs* ook *Depati Soeroesowan* genoemd."

Of de bewering van sommigen juist is, dat *Surasowan* de naam was van den eersten Sultan die daar verblijf hield, is moeilijk na te gaan. Op bl. 399 zegt Veth nog: „In de stukken van dezen tijd (1682) wordt *het kasteel Soeroesowan* dikwijls aangetroffen." In de Bijdragen van ons Instituut, Reeks II, Deel I, bl. 324, komt voor een beschrijving van *Surasowan*, omstreeks ten jare 1780, luidende: „Het kasteel des Konings, bij ons genaamd de *Diamant*, is bij de Javanen, naar den naam van hun eersten Koning, *Soeroesowan*, ligt op $\frac{3}{4}$ mijl afstands van het strand en is een irregulier vierkant met vier punten of bolwerken en een halve maan, voorzien van 58 stukken geschut. Rondsomme de punt en bij de poort zijn de gebouwen

voor de Europesche manschappen, welke ter defensie van den Koning aldaar in garnizoen liggen. Buiten dat fortres zijn de gebouwen van den Koning en zijne hofhouding, bestaande alleen uit vrouwspersonen, enz.″

Het spijt mij dat ik over *Sukung* in de *Lampongsche* landschappen geene bizonderheden heb kunnen vinden.

EEN WOORD OVER DE RECENSIE VAN DE VERTALING DER ABIÅSÅ.

DOOR

H. C. HUMME.

Zes jaren na de verschijning van bovenvermeld werk biedt de Hoogleeraar A. C. Vreede een recensie daarvan aan [1], waarvoor de bouwstoffen hem zijn verstrekt door den heer J. L. *Rhemrev*, thans tijdelijk te Leiden. Voorlichting van den heer *Rhemrev* op het gebied van Javaansche taal- en letterkunde heeft altijd zeer groote waarde, en wij zijn den Schrijver dan ook bizonder dankbaar voor de openbaarmaking er van.

Naast werkelijk belangrijke verklaringen en verbeteringen vindt men wel enkele aanmerkingen over onjuiste vertaling, die kennelijk het gevolg zijn van overhaasting of van al te groote vrijheid in de overzetting, en waarvan de verklaring zoo eenvoudig is, dat de heer Vreede zich wel de moeite had kunnen besparen eener zoo minutieuse analyse, ten einde de fout aan te toonen.

De toon van het geschrift lokt mij niet uit tot nadere gedachtenwisseling met opzicht tot sommige dier aanmerkingen.

Alleen wil ik hier even terugkomen op de uitdrukking: [illegible] (zie bl. 236). Daarvan zegt de heer Vreede: „De vertaling luidt: „*zullen de Hemelsche machten 't wel weer ten goede schikken.*" Ik hoop voor den vertaler (zoo vervolgt de heer Vreede) dat dit het geval zal zijn met zijne vertaling, maar ik vrees er hard voor. Mij althans komt die vertaling voor onvereenigbaar met het Jav. taaleigen." Nu zou men verwachten, dat, na bovenstaanden uitval, de heer Vreede zelf de juiste vertaling zou geven. Neen! Hij vervolgt aldus: „Ik

---

[1] Zie Bijdragen, 4e Volgr. VIII, bl. 229 vlg.

versta die uitdrukking niet; ook de heer Rhemrev kan er mij geen behoorlijke verklaring van geven." Welnu, ik blijf voorloopig bij de door mij gegeven vertaling, behoudens een kleine wijziging. Ik veronderstel namelijk dat men [illegible] heeft weggelaten, zooals bij naamplaatsen dikwijls gebeurt, en dat men eigenlijk moet lezen: [illegible] "*In den Hemel zal 't wel ten goede geschikt worden.*"

VERBETERINGEN

IN HET ARTIKEL DES HEEREN C. F. H. CAMPEN:

Eenige mededeelingen over de Alfoeren van Halemahéra.

(Zie Bijdr. VIII, blz. 162 en vlg.)

Blz. 166 *staat* op de 5e alinea: Gado's-kransen *lees:* Gado-kransen.
„ 168 op de 3e alinea 11e regel v. b. *staat:* of niroe's *lees:* en niroe's bakken tot rijst schiften.
„ 169 op de 3e alin. v. b. 3e regel v. o. *staat:* pondangan *lees:* pandangan.
„ 170 op de 2e alin. laatste regel *staat:* djonitri *lees:* djonihi.
„ 171 5e alin. 2e regel v. b. *staat:* wolka palmiet *lees:* wokka palmiet.
„ 172 eerste regel *staat:* manis *lees:* mamee.
„ 178 2e alin. laatste regel *staat:* boborotto *lees:* boor-otto.
„ 181 3e alin. v. o. laatste regels *staat:* uitstrekt *lees:* uitsteekt; *staat:* menschenhand *lees:* menschenhaar.
„ 185 3e alin. 1e regel achter zich *inlasschen:* trouwens.
id. 2e alin. v. o. achter symbool van *inlasschen:* de overwinning in.
„ 187 1e alin. 2e regel v. b. achter handtrom *voegen:* Fig. b, c, k en i; 4e alin. 1e regel achter arababoe *voegen:* Fig. l.
„ 188 4e alin. 2e regel achter Soeleppee *voegen:* Fig. h.
Het 1e vers *staat:* Geki mooi ma ngoppa *lees:* Giki ma'ng ngoppa, en ook verder op voor Geki *lees:* Giki
„ 189 het slotvers 5e regel *staat:* kaaigogee *lees:* kaai gogee.
id. 4e alin. 1e regel achter tattaboea *voegen:* Fig. a en achter is *voegen:* thans; 5e alin. *lees* den zin 1e regel:
Behalve de handtrommen heeft men nog andere van zeer groote afmetingen papakka genaamd, Fig. d, e en g, enz.
„ 190 op de 2e alin. 2e regel v. b. lees hier en ook verder voor doppo-doppo steeds doppa-doppa.
id. 1e strophe *staat:* remooi *lees:* rimooi.
„ 191 1e versregel *staat:* Siokanna ngeri *lees:* Siokonna ngori.
id. Doppa lied het 4e vers 2e regel *staat:* Saha *lees:* Laha.
„ 192 het 5e vers 1e regel *staat:* ngoune *lees:* ngonnee; 2e regel *staat:* njengga *lees:* njingga; het 10e vers 1e regel *staat:* na *lees:* oewa. Ronggo ronggo-lied *staat:* Redjadji en njenga *lees:* Ridjaddjie en njingga.

Blz. 193 Djomma lied 1e regel *staat:* ma ngo *lees:* mangon; *lees* steeds voor Hera Hira.

„ 194 1e alin. 1e regel *staat:* is een bepaald *lees:* is een meer bepaald.
Djorree lied: 1e regel rechts *staat:* *M*ooi ino la *t*otoeo *lees:* Atooi ino la fotoeo.
4e regel links *staat:* tekee en tjena *lees:* likee en tjina.
Koor slot *staat:* ngadjie *lees:* ngadjee.

„ 195 Wella zang: 1e regel meisjes *lees:* voor à de letter o.
2e regel jongens *staat:* si a fera *lees:* si-o-fira.
2e regel meisjes „ sio hoea „ si-o-hira.
4e regel jongens „ alpan „ oepan.

„ 196 3e regel *staat:* ketto en Ritta *lees* voor beide: kitto.
7e regel jongens *staat:* todera *lees:* todeero
8e „ „ „ Tama „ Toma
„ „ „ genado „ ginado
9e „ „ „ songo „ sengo
12e „ meisjes „ offa „ affa
13e „ jongens „ goenera en mattee *lees:* goenira en mottee
13e „ meisjes „ bata *lees:* bato.

„ 197 het 1e vers:
1e regel *staat:* njehee *lees:* njihee; 4e regel *staat:* dokka *lees:* dakka; 5e regel *staat:* dodjo *lees:* djodjo; 6e regel *staat:* koeliko *lees:* kodiho.
het 2e vers:
3e regel *staat:* matimo *lees:* Matemmo; 4e regel *staat:* opan *lees:* oepan; 7e regel *staat*: pana *lees:* pona.

SANSKRIT-INSCRIPTIE VAN JAVA, VAN DEN JARE 654 ÇAKA (A. D. 732),

DOOR

Dr. H. KERN.

De inscriptie van het Bataviaasch Museum van welker ontdekking door Holle in der tijd mededeeling is gedaan in de Kon. Akad. te Amsterdam [1]), bevat 25 regels, in schoone en duidelijke letter geschreven op eenen steen die 110 cm. hoog is bij 78 cm. breedte. Het aantal strophen, van welke 1, 2, 4, 5, 6, 7 en 12 in Çârdûlawikrîḍita, 3, 8 en 10 in Sragdharâ zijn, 9 in Wasantatilakâ en 10 in Pṛthwî is, bedraagt twaalf. De vier halfstrophen van N°. 1 en 2 vullen elk juist eenen regel, doch de steen was niet breed genoeg om de helft van N°. 3, die in de langere Sragdharâmaat is, in één regel te bevatten, zoodat de steenhouwer eenige lettergrepen op de volgende lijn plaatste, en, eenmaal van de orde afgeweken, deed hij geen poging meer om de volgende Çardûlawikrîḍita's zóó te rangschikken als hij in den beginne gedaan had. Hij zou trouwens geen ruimte genoeg op den steen gevonden hebben. De type van het letterschrift onzer inscriptie is nauw verwant met die welke van de 5de tot de 10de eeuw in gebruik was in Kaliṅga en Andhra, of meer algemeen in dat gedeelte van Dekkhan, waar tegenwoordig het Kanareesch-Teluguscbe schrift in zwang is. Nog grooter is de overeenkomst die de karakters vertoonen met die van het opschrift van Hanh Khiei in Cambodja uit de 7de eeuw. Van de spelling valt op te merken dat ze zich ten opzichte van het gebruik der *ṅ* of nasale keelletter in plaats van den Anuswâra, in bepaalde gevallen, aansluit bij de schrijfwijze die in de Oud-javaansche en Cambodja-Sanskritsche

---

1) In de zitting van 10 Maart 1884.

inscripties gewoonlijk en in de Zuid-indische nu en dan gevolgd wordt. Nadere bijzonderheden omtrent een en ander zal ik bewaren voor de Aanteekeningen.

De taal van het stuk is tamelijk zuiver, maar niet schoon te noemen. De vrijheden die de dichter zich hier en daar bij de vorming van samenstellingen en anderszins veroorloofd heeft, zijn zoodanig als men meermalen bij Indische dichters ontmoet, die niet schromen 't spraakgebruik te plooien naar de onverbiddelijke eischen der metriek. De stijl is gekunsteld en hoogdravend, zooals gewoonlijk in zulke officieele poëzie het geval is.

Over 't algemeen heeft het monument weinig geleden, zoodat de tekst goed leesbaar is, met uitzondering van ettelijke plekken waar de oppervlakte uitgesleten is. Op sommige plaatsen laten zich de verdwenen letters zonder moeite en met zekerheid herstellen, op andere blijft ruimte over voor allerlei gissingen. In de volgende transcriptie heb ik mijne aanvullingen door haakjes aangeduid.

TRANSCRIPTIE IN NÂGARÎ.

1 शाकेन्द्रे तिगते श्रुतीन्द्रियरसैरङ्गीकृते वत्सरे
वारेन्दौ धवलत्रयोदशितिथौ भद्रोत्तरे कार्त्तिके
2 लग्ने कुम्भमये स्थिराङ्गविदिते प्रातिष्ठिपत्पर्व्वते
लिङ्गं लक्षणालक्षितन्नरपतिश्श्रीसृञ्जयश्शान्तये (1)
3 गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गरञ्जितजटामौलीन्दुचूडामणि-
भास्वत्पंतिविभूतिदेहविकसन्नागेन्द्रहारद्युति(:)
4 श्रीमत्स्वाञ्जलिकोशकोमलकरैर्देवैस्तु य स्तूयते
स श्रेयो भवतां भवो भवतमस्सूर्य्यो ददात्वद्भुतम् (2)
5 भक्तिप्रह्वैर्मुनीन्द्रैरभिनुतमसकृत् स्वर्गनिर्व्वाणहेतो-
र्दैवैर्लेखर्षभाद्यैरवनतमकुटैश्चुम्बितं षट्पदाभैः
अङ्गुल्याताम्रपत्रं नखकिरणलसत्केसरारञ्जितान्तं

देयात् शं शाश्वतम्वस्त्रिनयनचर[7]णानिन्दिताम्भोजयुग्म ॥ (3)
ऐश्वर्य्यातिशयोद्भवात्सुमहतामप्यद्भुता(ना)न्निधि-
स्त्यागैकान्तरतस्तनोति[8] सततं यो विस्मयं योगिनाम्
यो ष्टाभिस्तनुभिर्जगत्करुणाया पुष्णाति न स्वा(र्थ)तो
भूतेशश्शशिखण्डभूषितजटस्स त्र्यम्बकः पातु वः ॥ (4)
विश्वहेमवपुस्स्वदोषदहनज्वाला इवोद्यज्जटा
वेदस्तम्भसुवङ्क[10]लोकसमयो धर्म्मार्थकामोद्भवः
देवैर्व्वन्दितपादपङ्कजयुगो योगीश्वरो योगिनां
मान्यो लोक[11]गुरुर्द्ददातु भवतां सिद्धिं स्वयम्भूर्व्विभुः ॥ (5)
नागेन्द्रोत्फणरत्नभित्तिपतितां दृष्ट्वात्मविम्बश्रियं
सभ्रूभ[13]ङ्गकटाक्षया कुपितया (दूरं) श्रिया वीक्षितः
यो योगारुणलोचनोत्पलदलश्शेते म्वुशय्यात[13]ले
त्राणार्थन्त्रिदशैस्स्तुतस्स भवतान्देयात् श्रियं श्रीपतिः ॥ (6)
आसीद्द्वीपवरं यवाख्यमतुलन्धा(न्या)दि[14]वीजाधिकं
सम्पन्नं कनकाकरैस्तदमरै(--)दिनोपार्ज्जितम्
श्रीमत्कुञ्जरकुञ्जदेशनिहि[तव]ङ्[15]शादितीवाधृतं
स्थानन्दिव्यतमं शिवाय जगतश्शम्भोस्तु यत्राद्भुतम् ॥ (7)
तस्मिन्द्वीपे यवाख्ये पुरुष(पद)म[16]ह्लालम्भूते प्रशस्ते
राजोग्रोदग्रजन्मा प्रथितपृथुयशास्सामदानेन सम्यक्
शास्ता स(र्व्वप्र)त[17]ानाञ्जनक इव शिशोर्ज्जन्मतो
वत्सलत्वात्सन्नाख्यस्सन्नतारिर्म्मनुरिव सुचिरम्पाति
धर्म्मेण पृथ्वी(म्) ॥ (8)

[18] एवङ्गते समनुशासति राज्यलक्ष्मीं
सन्नाह्वये न्वयविधौ समतीतकाले
स्वर्ग्गे सु(खं) फ(ल)कु(लो)प[19]चितम्प्रयाते
भिन्नञ्जगद्भ्रमति शोकवशादनाथम् ॥ (9)
ज्वलज्ज्वलनविद्रवत्कनकगौरवर्णः (~--

म)[20]द्वं द्वुजनितम्वतुङ्गतममूर्द्धशृङ्गोन्नतः
भुवि स्थितकुलाचलक्षितिधरोग्रपादोच्छ्रयः
(प्रभूत)गु[21]णसम्पदोद्भवति यस्ततो मेरुवत्॥ (10)
श्रीमान्यो(1)मान्नीयो वुधजननिकरैश्शास्त्रसूक्ष्मार्थ(वेदी
रा)[22]र्णः शौर्य्यादिगुण्यो रघुरिव विजितानेकसा(मन्तच)क्रः
राजा श्रीसञ्जयाख्यो रविरिव यशसा दि)[23]ग्विदिक्ख्यातलक्ष्मी
स्सूनुस्सन्नाह्ननाम्नस्स्वसुर(⏑ ⏑ ⏑ –) न्यायतश्शास्ति राज्यम्॥ (1

यस्मिञ्छास(ति साग)[24]रोर्म्मिरशनां शैलस्तनीम्मेदिनीं
शेते राजपथे (जनो न) चकितश्चोरैर्न चान्यैर्भयैः
कीर्त्या(घि रलम)[25]र्ज्जिताश्च सततन्धर्म्मार्थकामा नरैः
नूनं रोदिति रोदितीति स कलिर्न्नास्त्यङ्कुश(शेषो यतः॥)(12)

VERTALING.

1. Toen het jaar van den Çakavorst dat in cijfer gebracht wordt[1]) met vier, vijf en zes (654) verloopen was, op Maandag[2]), de dertiende Tithi der lichte maandhelft, die volgt op (de Tithi) Bhadra[3]), in (de maand) Kârttika, ter-

---

1) Eigenlijk schijnt er *çrîmâno* te staan, hetgeen hier evenwel niets beteekenen zou.

1) Er staat duidelijk *angîkṛte*, doch dat is eene fout voor *ankîkṛte*. Hoewel de termen *çruti* (Weda = 4), zintuig (*indriya* = 5) en smaak (*rasa* = 6) eigenlijk geen getallen zijn, hebben ze toch de waarde er van en beschouwt de Indiër ze als cijfers; van daar *ankîkṛte*, of zooals men elders vindt, eenvoudig *ankite*, bijv. in een inscriptie in Ind. Antiq. IX, 185: „*Nepâlawarshe swaraçaraturagair ankite*.

2) *Wârendau* is een voorbeeld van omgekeerde schikking der compositieleden. Intusschen klinkt de omzetting in dit geval niet zoo vreemd, als ze in onze taal zou doen, dewijl *wâra* eigenlijk „beurt" beteekent en het geoorloofd is *indau* voor *induwâra* te zeggen. Zoo staat bijv. *Rawau*, d. i. op Zondag, voor *Rawiwâre*, Ind. Antiq. VI, 195; *Gurau* voor *Guruwâre*, op Donderdag, ald. 199; *Çukre*, op Vrijdag, ald. 201; *Some*, op Maandag, ald. 203.

3) Bhadra of Bhadrâ is de naam van de 2de, 7de, en 12de Tithi in elke halve maand; de 13de volgt dus op Bhadra; ze heet, even als de 3de, en 8ste, Wijaya; zie Bṛhat-Sanhitâ 99, 2.

wijl de heroscoop stond in den Waterman, in een zoogenoemd „vast" onderdeel [1]), heeft Z. Maj. koning Sṛñjaya op den berg een Linga, van de (vereischte) kenmerken voorzien, laten opzetten tot zegen (van het land).

2. Hij die op zijne, door de hooge golven van den Ganges getinte, haarwrong de maan als kruinjuweel draagt; op wiens lichaam, met glimmende asch in strepen besmeerd, de glans van zijn uit slangen gevormd halssnoer helder uitkomt; die de lofzangen ontvangt der goden, welke bij Hoogstderzelver eerbiedsbetoon de handen lief met de helle zijden tegen elkander leggen; hij, Çiwa, die een zon is in de duisternis des wereldschen bestaans, schenke ulieden heil in de volste mate!

3. Moge dat onberispelijk schoone lotuspaar, de voeten van den Drieoogige (Çiwa), waarvan de teenen met de roodachtige bloembladen te vergelijken zijn en waarvan de uiteinden verlicht zijn door de stralende nagels, met blinkende meeldraden te vergelijken; (dat voetenpaar) hetwelk de grootste heiligen, deemoedig neêrgebogen, herhaaldelijk verheerlijken ten einde de hemelsche zaligheid te verwerven, en hetwelk de goden, met Indra [2]) aan 't hoofd, met hun kroon omlaag, kussen, als waren zij de bijen (die de lotus kussen); moge dat ulieden eeuwig heil schenken!

4. Hij, die wegens de uiting zijner alovertreffende heerschersmacht een bewaarplaats van de allergrootste wonderen is; die door uitsluitend in zelfverloochening welbehagen te vinden steeds de verbazing opwekt der Yogins; die uit ontferming, niet uit eigenbelang, met zijn acht lichamen [3]) de wereld doet gedijen; Hij, de heer der schepselen, wiens ruige haren met de maansikkel getooid zijn, de Drieoogige (Çiwa) moge u behoeden!

---

1) Met „onderdeel" is hier meer bepaaldelijk $\frac{1}{9}$ van een astrologisch huis bedoeld. Die onderdeelen worden onderscheiden in vaste, bewegelijke of tweeslachtige, al naarmate het sterrebeeld waardoor ze elk beheerscht worden vast, bewegelijk of tweeslachtig is. „Vast" heeten de Stier, de Leeuw, de Schorpioen en de Waterman.

2) Daar *lekharshabha* in samenstelling staat, zou het evengoed „de voornaamsten" als „de voornaamste" der goden kunnen beteekenen, doch ik geloof niet dat de dichter iets anders dan het eerste bedoeld heeft, en in dat geval kan er alleen van Indra sprake zijn.

3) De acht lichamen, d. i. openbaringsvormen van Çiwa, zijn welbekend, en worden o. a. ook in het voorgebed van de Çakuntalâ verheerlijkt.

5. Moge de machtige Brahma ulieden voorspoed schenken! Hij, de eerbiedwaardige meester [1]) der wereld, de Heer der Yogins voor de Yogins, wiens voetlotuspaar de goden aanbidden; uit wien al het goede, nuttige en aangename (in de wereld) komt; die de instellingen der maatschappij hecht bevestigd heeft aan de Wedazuil; Hij, die in de hoogte rijzende haarbundels draagt, gelijkende op vlammen vuurs, waardoor zijn gouden lichaam van smetten gelouterd wordt [2]).

6. Moge de gemaal van Çrî (d. i. Wishṇu) ulieden geluk geven; Hij, die met zijn op lotusbladen gelijkende, van geestelijke inspanning roode oogen, op het waterleger ligt, terwijl hij door de goden aangeroepen wordt om hen te redden en door (zijne wederhelft) Çrî, die haar eigen schoon beeld ziet weerkaatsen op het zijvlak van den edelsteen in het kroontje der groote slang, van verre in toorn met gefronsten schuinschen blik wordt aangezien.

7. Er is [3]) een voortreffelijk, onvergelijkelijk eiland, Java genaamd, uitmuntend (vruchtbaar) in koorn en andere zaden, rijk aan goudmijnen; het is door de onsterfelijken in bezit genomen door — en zoo voorts [4]); daar is een allerheerlijkst miraculeus heiligdom van Çiwa, strekkende tot het heil der wereld, (en) overgebracht van den in 't gezegende land Kuñjarakuñjadeça [5]) gevestigden „stam", gelijk men het noemt.

8. Op dat veelgeprezen eiland Java, hetwelk een edel

---

1) Tevens ook: leermeester en vader.

2) Het woord voor haarbundel (*jaṭâ*) in den tekst beteekent ook „dichte stralen." Het gouden lichaam is de morgenzon die hare stralen opwaarts schiet; Brahma is de verpersoonlijking van 't levenwekkende, scheppende licht.

3) Er staat eigenlijk „er was (*âsît*)". Waarom de dichter niet *asti* gebruikt heeft. hetwelk evengoed in de maat past, weet ik niet. In de volgende strophe bezigt hij daarentegen het praesens *pâti*, waar de spraakkunst een praeteritum vereischt, doch dit laat zich verklaren als een dichterlijke vrijheid.

4) De vertaling is gebrekkig en onzeker: er ontbreekt een woord dat ik niet weet aan te vullen dewijl ik de bedoeling des dichters niet vermag te raden. De eerste lettergreep kan evengoed *sthâ* als *swâ* wezen.

5) Welk land met *Kuñjarakuñja* bedoeld is, kan ik niet met zekerheid zeggen, doch er is grond om aan te nemen dat het eene streek in Zuidelijk Indië is, die elders vermeld wordt onder den naam van Kuñjaradarî of Kuñjara, waar een berg was door Çiwa geschapen (zie Hariwança st. 12898) en het verblijf van den Ziener Agastya (Canopus). Uit de woorden van onze inscriptie maak ik op, dat er in genoemd oord een heiligdom van Çiwa bestond, dat als stamheiligdom van het op Java gestichte beschouwd werd.

pronkstuk is onder alle landen, was een koning van zeer hooge geboorte, die door het gepast gebruik van vreedzame middelen en mildheid wijd en zijd roem had ingeoogst; gelijk een vader zijn kind van de geboorte af liefderijk al zijne onderdanen besturende, regeerde hij, Sanna geheeten, zijne vijanden onderworpen hebbende, zeer lang de aarde met gerechtigheid, eenen Manu gelijk.

9. Toen Sanna aldus de Fortuin der koninklijke heerschappij besturende later na verloop van tijd henenging om in den hemel de zaligheid, die als loon (van zijne zedelijke verdiensten) in menigte was weggelegd, te genieten, was de wereld ontdaan en verbijsterd van droefheid daar ze van haren beschermer beroofd was.

10. Degene die daarop verrees, rijk in veel goede eigenschappen, gelijk (de goud-berg) Meru — (want) hij heeft de blanke kleur van in vlammend vuur smeltend goud; heeft groote armen, te vergelijken met de afhellingen (des bergs); draagt het hoofd zeer hoog opgeheven, gelijk (de Meru) zijn kruin, en heeft zijn voeten hoog verheven boven de op den grond zich bevindende vorsten, (hoewel deze) uitsteken in hun geslacht [1]);

11. De zoon van Sannâha [2]), de doorluchtige, die door scharen van geleerden geëerd wordt als een kenner van den subtielen zin der boeken; een heerscher uitmuntende door dapperheid en andere deugden, die gelijk Raghu het gebied van verscheidene naburige vorsten veroverd heeft; Z. Maj. Koning Sṛñjaya, wiens luister gelijk die der zon in alle windstreken met roem bekend is, regeert (thans) ..... van zijne zuster, naar recht het rijk.

12. En terwijl hij de aarde, die tot gordel den golvenden

---

1) Op den Meru toegepast beteekent de uitermate gezochte beschrijving: „wiens uitloopers zich hoog verheffen boven de (zeven) hoofdbergen die zich op aarde bevinden." — Men moet zich de vorsten voorstellen als staande of gebogen vóór den troon van den oppervorst, zoodat dezes voeten hooger zijn dan hun hoofden. Eene soortgelijke vergelijking treft men ook aan in Mahâwansa 78, 124, waar een uitstekend vorst genoemd wordt: *Sabbamahîpâlakulabhûdharameru*, d. i. hij steekt zoo hoog uit boven de overige koningen als de Meru boven de (zeven) hoofdgebergten.

2) Dit schijnt de vollere vorm te zijn, waarvan Sanna eene verkorting is. Beide, *Sanna* en *Sannâha*, zijn als gewone Skr. woorden overbekend, doch, voor zoover ik weet, heeft men ze elders nog niet als eigennamen aangetroffen.

oceaan en tot borsten de bergen [1]) heeft regeert, legt het volk zonder beducht te zijn voor roovers of andere gevaren zich te slapen op den grooten weg, en bezitten de menschen, rijk in goeden naam, steeds het goede, nuttige en aangename [2]). Denkelijk doet Kali [3]) niets dan schreien, want er rest geen aandeel meer voor hem [4]).

AANTEEKENINGEN.

Het schrift van ons monument is hetzelfde als dat hetwelk men aantreft op de inscriptie van Hanh Khiei in Cambodja indertijd door mij in de *Annales de l'extrême Orient* en later door Barth in het *Journal Asiatique* uitgegeven. Verder is het schrift zeer nauw verwant met dat van de Uruwalli-koperplaten, die eene oorkonde van de Pallawa-dynastie bevatten [5]). Vooral is op te merken dat de *ja*, *jâ*, en *ṇá* in beide stukken op dezelfde manier gevormd zijn, om niet te spreken van een tal van andere letters die in schier alle oorkonden uit Zuidelijk Indië weinig of niet varieeren. De *ka* van Uruwalli onderscheidt zich daarin van de overeenkomstige letter van 't Bataviasche en genoemde Cambodjasche opschrift dat de middelstok verder naar beneden doorgetrokken en van onderen links met een opwaartsgaanden haal voorzien is, maar de dubbele *kka* wordt zóó geschreven dat de bovenste nauwelijks van de Bataviaasch-Cambodjasche verschilt. De *ra* van deze laatste onderscheidt zich van de Uruwallische, doch komt overeen met den vorm dien wij aantreffen in de Cera-inscripties [6]) en in verschillende oorkonden der Westelijke Câlu-

1) Met deze bergen zullen wel bedoeld zijn de zoogenaamde bergen van Zonsop- en ondergang, d. i. de ooster- en westerkim. In proza zou men eenvoudig zeggen: de aarde tot aan hare uiterste grenzen. In Varâha-mihira's Bṛhat-Sanhitâ 48, 85 heeten de Himâlaya en de Windhya de borsten der aarde, terwijl de ooster- en westerkim met de lippen vergeleken worden, doch in eene inscriptie op Java betrekking hebbende kan toch bezwaarlijk aan den Himâlaya en den Windhya gedacht zijn.

2) Vgl. Caraka 44, 18.

3) De verpersoonlijkte IJzeren Eeuw, waarin wij leven.

4) En tevens: „er blijft geen deel van hem over.

5) Uitgegeven door Fleet, Ind. Antiq. V, 50.

6) Inscr. uitgegeven door Rice, Ind. Antiq. V, 136 en 138.

kya's [1]) waarvan echter de *ka* gansch anders is. Hetzelfde geldt van de Oostelijke of Kalingasche Câlukya's [2]). Andere vermeldenswaardige afwijkingen betreffen ten eerste de *ṇa*, die op Java en in Cambodja hetzelfde karakter vertoont als in de Walabhî-oorkonden en nog noordelijker stukken. Toch ontbreekt deze meer ontwikkelde vorm in de zuidelijke monumenten van de 6de eeuw af niet geheel. In een inscriptie van Bâdâmi (Ind. Antiq. IX, 100) nadert de *ṇa*, ook in *ṣṇa*, aanmerkelijk de Javaansch-Cambodjasche type. Zoo ook wordt *ṇa* in een charter van Wijayamahâdewî, van de westelijke Câlukya's [3]), nagenoeg op dezelfde wijze geschreven als in ons stuk. Het is dus volstrekt niet noodig ter verklaring van de Javaansch-Cambodjasche *ṇa* te veronderstellen dat West- of Noord-Indische invloed in 't spel is geweest, te minder omdat eindelijk alle Indische alphabetten denzelfden weg zijn opgegaan, 't eene vroeger, 't andere later, maar alle hebben den middelstok in tweeën gesplitst en door ombuiging en nederlating van de bovendwarsstreep de latere veelstammige figuur gekregen.

Eene afwijking die ik in de tweede plaats vermelden moet, betreft het teeken van den Wirâma. Deze wordt aangeduid zoowel in het opschrift van Batavia als van Hanh Khiei door een min of meer gebogen lijn boven de letter. Dit gebruik heeft zich in Cambodja tot in latere tijden gehandhaafd; ook van 't Kawischrift, gelijk nu nog van 't Balineesche, is het duidelijk dat de Wirâma de krullige uitbreiding is van een boven de letter geplaatst teeken. In de zonder twijfel oudere Sanskrit-inscripties van West-Java en Koetei, wordt de *m* (d. i. *ma* met Wirâma) nog zoo uitgedrukt als in 't Wengialphabet en wat zich hierbij aansluit. Ditzelfde is het geval met de Pallawa-oorkonde boven vermeld. Maar in 't Oud-Kanareesche schrift wordt de Wirâma op soortgelijke wijze aangeduid, en wel door een teeken dat vormelijk gelijkenis vertoont met het klinkerteeken voor *e*; men vergelijke daaromtrent de opmerkingen van Fleet in Ind. Antiq. VI, 136, vg. Ook in eene Kalinga-Câlukya oorkonde van Çaka 867 [4]) ontmoet

1) Ind. Antiq. VI, 76; VII, 301.
2) Alphabet bij Burnell, South-Indian Palaeography.
3) Fleet, Ind. Antiq. VIII, 46.
4) Uitg. door Fleet, Ind. Antiq. VII, 16.

men den . bovengeschreven Wirâma (Plaat 1, regel 7).

Bij de onderlinge vergelijking der verwante schriftsoorten heeft men niet uit het oog te verliezen dat er in een en hetzelfde land en in hetzelfde tijdperk meer dan één vorm voor dezelfde letter in gebruik kan zijn, en meestal ook is. Men behoeft niet verder te gaan dan onze inscriptie om daarvan voorbeelden te vinden. Zoo heeft o. a. de *n* in de verbinding *nt*, in *çântaye* eenen vorm die afwijkt van den anders in 't stuk gebruikelijken, maar meer overeenkomt met dien in het Weṅgi-alphabet (in *nâ* en *nda*) en in de bovenvermelde oorkonde van Wijaya-mahâdewî (Pl. I, vs. 4). De *ma* waarmede regel 16 begint, nadert de Kawische en latere Cambodja-type. Kleinere variaties, zooals men waarnemen kan bij de *ça*, laat ik rusten.

De uitkomst waartoe de vergelijking van de karakters onzer inscriptie met die der Zuid-indische van ongeveer 400—900 mij geleid heeft, is deze, dat de typen te beschouwen zijn als afkomstig uit Andhraland, doch eenigszins afgeweken tengevolge eener zelfstandige ontwikkeling in Cambodja en op Java, gedurende misschien een tweetal eeuwen. De hoofdstad der Pallawa's was Kâñcî, en hun gebied strekte zich uit tot de Godâwarî. Voorloopig zou ik denken dat het land tusschen de Godâwarî en de Kistna de meeste aanspraak heeft om beschouwd te worden als bakermat van het in ons stuk gebruikte schrift.

Aangaande de spelling valt weinig op te merken. De Anuswâra wordt vóór sisklanken vervangen door den gutturalen neusklank, hetgeen ook vaste regel is in 't Oud-Javaansch en in 't Sanskrit der Cambodjasche monumenten. Nu en dan vindt men dezelfde schrijfwijze in Zuid-indische stukken; bijv. *waṅça* in 't meermalen vermelde charter van Wijaya-dewî; *siṅha* in eene inscriptie te Aihole van Çaka 506 (Ind. Antiq. V, 69); *triṅçat* e. dgl., waarover men naleze Fleet's opmerkingen in Ind. Antiq. VIII, 43. Uit deze spelling moet men opmaken dat reeds toen ter tijd in ettelijke streken van Indië, alsook in Cambodja en op Java, de Anuswâra de gutturale uitspraak had, die ze in 't Javaansche, Balineesche, Bataksche, Lampongsche alphabet bewaard heeft. Uit de klankgelijkheid van Anuswâra en gutturale nasaal laat zich ook verklaren hoe in onze inscriptie kon gespeld

worden *pamti* voor *pankti*; de Anuswâra werd namelijk door den dichter als onze *ng* uitgesproken en hij meende den klank van *pankti* weêr te geven, zonder toevoeging van een *k*, evenals een Hollander *pangti* van zelf als *pangkti* zou lezen, want wij spreken *singt* en *sinkt* op dezelfde wijze uit; phonetisch zou men, naar ons spelstelsel, moeten schrijven *singkt* in beide gevallen.

De *w* wordt door den dichter als *b* uitgesproken. Zulks blijkt niet zoozeer uit spellingen als *wuddha*, *wîja*, enz. als wel uit *cumwitam*, *çâçwatam was*, e. dgl. waarin de *w* als *b* moet geklonken hebben; anders ware de *m* door den Anuswâra of den gutturalen neusklank vervangen geworden. Van deze verdringing der *b* in 't schrift, door *w*, en de daarmeê gepaard gaande uitspraak van de letter *w* als *b* aan 't begin van een woord en als eerste bestanddeel van consonantverbindingen, leveren de Zuid-indische alphabetten en spelstelsels slechts weinig voorbeelden; des te meer heerscht het misbruik in die gedeelten van Indië waar 't Nâgarî en Bengâlî in zwang zijn. Het is wel opmerkelijk dat dit misbruik zich ook in onze inscriptie in zijn geheelen omvang vertoont, te meer omdat in 't Kawischrift *ba* en *wa* behoorlijk uiteengehouden plegen te worden. Intusschen zijn er sporen van verwarring van *ba* en *wa* ook in dit laatste te ontdekken. Niet alleen toch vindt men steeds in Kawistukken *wiwudha* voor *wibudha* geschreven, maar in sommige oorkonden ook de verbinding *mw* om *mb* uit te drukken, zoowel in inheemsche als in Sanskritsche woorden. Uit tal van verschijnselen blijkt dat er Sanskritwoorden in 't Javaansch zijn overgegaan in dubbelen vorm, waarvan de eene de juiste, de andere de verbasterde uitspraak vertegenwoordigt. Zoo bijv. is uit *drawya* zoowel het Javaansche *duwe* als *darbe* gesproten, of juister gezegd, uit *drawya* is *duwe* voortgekomen, uit de slechte uitspraak *drabya* daarentegen *darbe*. Als Javanisme laat zich dit laatste niet verklaren; integendeel *duwe* is het gewone. De slotsom is dus dat het verschil van uitspraak, hetwelk zich tot heden toe op Java heeft voortgeplant, aan een verschil van invloeden te wijten is. Men mag dan ook gerust aannemen dat de Indische beschaving naar Java — en men mag er bijvoegen: Cambodja — van meer dan één middelpunt was overgebracht. Of het ons ooit gelukken zal de verschillende

Yatnawanto Yawâdwîpaṃ saptarâjyopaçobhitam |
suwarṇarûpyakadwîpaṃ suwarṇâkaramaṇḍitam ||
Yawadwîpam atikramya Çiçiro nâma parwataḥ |
diwaṃ spṛçati çṛṅgeṇa dewadânawasewitaḥ ||

„(Doorzoekt) zorgvuldig Yawadwîpa, dat met zeven koninkrijken prijkt, het goud- en zilvereiland, rijk aan goudmijnen [1]). Voorbij Yawadwîpa is de berg Çiçira genaamd, die met zijnen top den hemel raakt en door goden en demonen bezocht wordt."

Daarbij teekende ik aan: „De bewoordingen van het Râmâyaṇa omtrent het goud- en zilvereiland zijn in 't oorspronkelijk niet vrij van dubbelzinnigheid, doch die is niet grooter dan in de vertaling, en nu zou het toch, dunkt me, eene zeer gedwongene verklaring zijn, als wij hetzij uit het oorspronkelijke of uit de vertaling wilden opmaken, dat er behalve van Yawadwîpa nog van een ander eiland sprake was." Wat ik toen zeide, heeft thans dubbele kracht. Niettegenstaande zoowel Ptolemaeus als de Chineesche berichten leerden dat goud tot de voortbrengselen van Java behoorde, heeft men het feit in twijfel getrokken. Tegenover het getuigenis onzer inscriptie moet elke redelijke twijfel verdwijnen.

---

1) De tekst heeft eigenlijk *suwarṇakaramaṇḍitam*, versierd door goudsmeden, doch dat is klaarblijkelijk eene bedorvene lezing. Men kan van koningen wel zeggen dat zij het sieraad van een land zijn, maar niet van goudsmeden.

E

Pauum

1°30'

NOORDK NEA

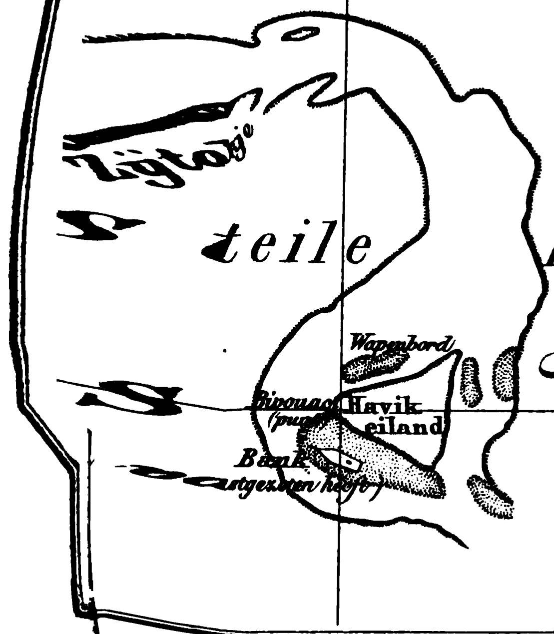
GEELV

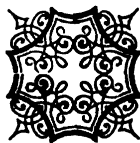
3°30'

doo

Wa

138°2'8"O.L.





GEDRUKT BIJ H. L. S…

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR

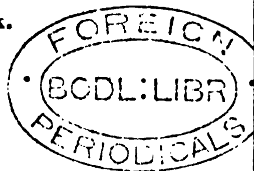
HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

VIERDE VOLGREEKS.

DEEL X. — 2de stuk.



'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1885.

INHOUD.

Bladzijde.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

UIT DE LAATSTE DAGEN DER NED. OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

MEDEDEELING

VAN

B. W. WTTEWAALL VAN WICKERBURGH.

Bij het lezen der berichten over de vele oorlogen, die in de Oost-Indiën sedert de vestiging der Oost-Indische Compagnie te Batavia gevoerd zijn, trok het steeds mijne aandacht, dat de namen en daden van de officieren, die aanvoerders der Militie waren, *zelden* of *slechts ter loops* genoemd worden.

Wellicht is dit daaraan toe te schrijven dat die Militie ondergeschikt was aan het Civiel bestuur.

In mijn bezit zijn vele oorspronkelijke brieven en authentieke rapporten van de bovengenoemde Compagnie, waardoor dit vermoeden bevestigd is geworden.

Over den gevoerden oorlog op Ceylon in het jaar 1765 is het mij mogelijk eenige omstandige mededeelingen te doen, wijl enkele particuliere brieven zijn bewaard gebleven, aan mijn overgrootvader Mr. H. A. Wttewaall van Stoetwegen te Utrecht gericht.

Die brieven zijn uit Batavia geschreven door den Luitenant-Kolonel Jan Jurgen Feber, Hoofd der Militie op Ceylon, door het Hooge Bestuur te Batavia naar dat eiland afgevaardigd, ten einde met de wapenen in de hand te verkrijgen, wat noch door onderhandelingen, noch door kostbare Ambassades verkregen kon worden.

In de eerste plaats hebben wij uit de brieven van Feber overgenomen, wat tot ons bizonder doel dienstig kon geacht worden en daarbij vermeld wat voor zijn persoon voor het nageslacht bewaard is gebleven, terwijl wij vervolgens hebben

medegedeeld wat verder uit de brieven en rapporten der O. I. Compagnie van dien oorlog bekend is.

Die brieven en rapporten zijn alle geschreven aan Adriaan van Staveren, Raad en Regeerend Schepen, Opperboekhouder en Cassier der O. I. Compagnie te Delft.

Uit de bescheiden blijkt, dat de toestand der O. I. Compagnie toen *veel* te wenschen overliet en men niet zonder reden tegen dien oorlog opzag.

BATAVIA, 25 April A° 1760.

. . . . „Aangaande mijn persoon ben ik van eene burgerlijke familie. Mijn geboorteland is Schaapmen [1] in het graafschap Lingen, zijnde echter te Furstenau grootgebracht. Mijne oude en zeer waarde moeder die ik hoope en niet beter weet, nog in 't leven is, bevindt zich ten huize van mijnen broeder te Haarlem alwaar ik ze van jaar tot jaar eenig onderhoud van hier toezende.

„Geen fortuin voor mij in 't vaderland ziende nam ik de Resolutie mij naar Indiën te begeven of mogelijk in zoo een veraf gelegen gewest tot mijn fortuin mogde geraken.

„Het was in den Jaare 1733, en eerst 15 jaar oud zijnde en geen vrienden in het land hebbende liet ik mij voor jong Matroos met *f* 7 per maand in dienst der Oost-Indische Compagnie aannemen en voor de Kamer Amsterdam met het schip Meermond naar herwaarts begaf; arriveerde in het jaar 1734 met het schip Wikkenburg alhier te lande, alwaar ik eenige landslieden en kennissen aantrof, tot de militaire dienst changeerde en in 't jaar 1740 tot corporaal geadvanceert werd. Ten welken comptoire mij in alle zwaare opgekomene oorlogen en belegeringen der Chineezen en Javanen die zich tegens de O. I. Compagnie rebelleerden bevonden en verscheidene glorieuse victoriën tegens Compagnies vijanden door Gods genadigen bijstaand behaald hebben zoodat (onberoemd gesproken) door mijn vigilantie en ijver in den dienst van mijne heeren en meesters trapsgewijze zonder vriend of maat zoo ver gebracht dat door de gunst van Hoogst Deselve in den jare 1753, tot Majoor bevorderd en 't jaar 1754 naar herwaarts verlost ben: Dewelke Character alsnog de Eere hebbe te bekleeden." . . . . .

---

[1] 24 Juni 1719.

In zijn schrijven van 22 Februari 1764 lezen wij het volgende:

. . . . „In deze kwade moeson is alhier zulke ongezonde tijd geweest dat in een maand 6 à 7000 Chineezen en 6 à 700 Europeezen (waaronder verscheidene personen van Distinctie) gestorven zijn, andere Natiën ongerekend. Ik zelf ben langen tijd zwaar ziek geweest, thans weer hersteld, echter mijne vrouw (die van hare eigene slaven vergeven is geworden) sukkelt nog en kan niet weder op haar rechte schik kome.”

In een brief van Columbia van den 12 November 1764, meldt hij den 5 Juni van dat jaar aangesteld te zijn:

„tot Luitenant-Kolonel en hoofd van de Militie tot Ceilon vermits ik maar in commando ben zoo heb ik goed geoordeeld mijn huisvrouw en dochters te Batavia te laten, hoope dat den hemel de Compagnies wapenen zal gelieven te zegenen en spoedig met een gewenschte vreede achtervolgen, wanneer ik hoope weder derwaarts te vertrekken.

„Den 1n Augustus ben ik van Batavia vertrokken en den 5n October jongstleden goddank in goeden staat van gezondheid alhier gearriveerd.

. . . . „Vermits de heer Brigadier De Wendt zijn verlossing geobstineerd hebbende, op vertrek was na 't lieve vaderland waardoor dien dienst is vacant geraakt, zoo flatteer ik mij dat deze verkiezing die haar HoogEdelheden hebben gedaan om mij met uitzondering van veele andere zoo een gewichtige Commissie aan te betrouwen veel zal kunnen contribueeren eenmaal tot mijn doelwit te geraken om tot hoofd van de Militie in Indië bevorderd te worden opdat ik dus door den tijd in staat mag geraaken om mijne familie zoowel hier als in 't Vaderland inzonderheid mijne lieve en arme moeder de noodige bijstand te bieden en voor mijnen dood nog eenmaal het lieve Vaderland te aanschouwen.”

Merkwaardig is de volgende brief geschreven uit Colombo den 25 Januari 1766, waarin wij geheel de eigenaardige spelling gevolgd hebben.

. . . . . . „Geenzints twÿffelende aan de goede bestelling meiner geringe letteren, die ik nog op de Reijze naar Ceilon

zeinde onder komunicatie van het geobtineerd Avancement tot Lieutenant-Kollonel aan UWelEd. agtb. hebbe laten afgaan zo gebruike de vreiheid, terwijl ik het geluk heb gehad in den Optocht en met de veroovering van Kandia de militie te Kommandeeren, UWelEd. agtb. H. met deeze meijne geringe letteren te koomen opwagten en een kort détail te doen van het voorgevallene bij die gelegentheid; in vertrouwen dat UWelEd. agtb. eenelijk tot denzelver Speculatie neemende, er geen ander gebruik van maaken zal dan hetzelve als iets particuliers voor zig te houden. [1]

„Den 5en 8ber 1764 van Batavia alhier g'arriveerd zijnde, ben den 1 Januarij 1765 op nieuwjaarsdag naar het geprojecteerde hoofdleger te Gonawiele vertrokken, een plaats geleegen twaalf uuren in de Bovenlanden, om de noodige ordres te stellen en te réguleeren tot een gunstige voortbrenging onser transporten naar boven, mitsgs den daar omstreeks zig ophoudende vijand te verjaagen, zodat den 4en daaraan aldaar behouden aankoomende, ten eersten nodig heb g'acht den Rijksadigaer of anders genaamt Kanselier en eerste minister van het Rijk, die 4 uuren hoger op, van hetzelve met zijne troupen zig in de veldschansingen en Batterijen had ingenesteld, vigoureuselijk te attacqueeren ten einde hem met den eersten aanval de schrik op het Leijf te jagen, gelijk zulks na den hertelijken wensch geschied, en hem, door het geven van een zeer gevoeligen neep nevens zijn geheelen Aanhang uit dien kontrain gedelogeerd; [2] ik bleef aldaar hoewel nader nog verscheide schermutzelingen

---

[1] De brieven uit Indië aan de nabestaanden in Nederland werden steeds met groote omzichtigheid geschreven, soms zelfs met geheim letterschrift, daar men het hooge bestuur te Batavia vreesde; bij ontdekking van eenige mededeeling, niet welgevallig aan dat Bestuur, liep men groot gevaar niet verder bevorderd te worden. Ook daarvan is dit bovenstaande een bewijs. In een brief van J. J. Feber, Batavia den 5 October 1767, trof het volgende mijne aandacht: „Het gaat hier niet als in het Vaderland, zijn hart zoo rechtuit kan verklaren, men moet hier kleine broodjes bakken en de zaken altijd zoowat bewinpelen en nog een goeden slag om den arm houden", enz.

[2] Hierover leest men het volgende in van Kampen's Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa, D. III, Stuk 1, bl. 192: „In den nacht tusschen 4 en 5 Januari 1765 tastte de Lt kolonel Feber de vijanden onverhoeds aan, en behaalde bijna zonder moeite eene volkomene overwinning. Zeven hunner hoofden, benevens een groot aantal gevangenen lieten het leven. Zij ontvloden hunne versterkte legerplaats, waarna de Nederlanders toen de batterijen slechtten."

met den vijand gehad, tot de komste van den tans in God rustende heere Gouverneur van Eck die den 13e daaraan geweest is, bij wiens verscheining naer alvoorens de nodige ordres te hebben gesteld, mitsgaaders 't een en ander ingerigt te hebben om de transporten op eene gemakkelijke wijze voort te krijgen, ben in Gezelschap van hoogst gemen zijn WelEdele naar Kattegampole en voorts naar Wisnawe een plaats gelegen 8 uuren van Gonawiele gemarcheerd alwaar onder anderen in een gehad hebbende attacqué met den vijand voor de eerste maal eenige springhaanen en geweeren verovert, en om UWelEd. achtb. eenigzins een begrip te geven van den Aard, levensmiddelen en Wapenen deezer, dewelke Kandiaanen of Zingaleezen genoemt werden, zo heb ik de eer te melden:

„Dat een Springhaan eigentlijk een Instrument is dat wel 4, 5 en ook 6 voeten in de lengte houdt bij wijze van een kannonetje, en schiet wel een duyzend schreeden ver, werdende zulks op een Drievoedige mik gezet, die de Kandiaanen zeer behendig weeten te gebruiken en het raakt ook niet mis, zo zij maar tijd hebben dezelve in een behoorlijke plaats te stellen, het schiet $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ ja wel tot een pondskogel uit, daar zij in stede van dat, meestentijds kleine ijzeren Bouwtjes in 't vierkant geslagen en stukken van spijkers gebruiken, dog hoe gereguleerd zij ook soms meenen te zijn, nogtans als ze de onze sagen komen, neemen 2 man zo een springhaan op en liepen daarmede weg, hetgeen ook abzolut geschieden moet, als zeinde een swaare straffe dengeenen opgelegt die zijn springhaan verliest, als zij in het veld gaan zo werden gemeenelijk bij 4 à 500 man soldaaten, 8 à 10 stuks springhaanen medegevoert, hunne geweeren schieten ten minsten tweemaal verder als de onze doordien ze een lange loop hebben, om kruit zijn ze niet verleegen, dewijl ze het zelfs maken kunnen en goede schutters zijn er ook onder, dog haare levensmiddelen zijn zeer gering, den gemeenen Kandiaan leeft meestendeels van kokers of klapperzuurzakken [1], wortels [2] uit de grond, die omtrend de smaak

[1] *Zuurzak* is de oude Hollandsche naam van de Nangka (Artocarpus integrifolia) en de wat kleinere Tjampedak (Artocarpus polyphema) vooral de grootere soort is op Ceylon veelvuldig, onzeker is welke soort door klapperzuurzak wordt bedoeld. De vruchten van beide zijn groot en kokervormig.

[2] *Wortels* komen overeen met aardappelen en worden door de inlanders in de plaats daarvan wel gebruikt; zij komen in verschillende soorten voor en heeten in het Maleisch *oebi*. Vermoedelijk is hier bedoeld de zoogenaamde *zoete aardappel* (batatas edulis) katila geheeten. Andere soorten van zulke

hebben als aardappelen; het is een wild, woest en wispeltuurig volk, zij maaken ook houte kannon op de manier als een schrootstuk met ijzere banden beslaagen en die bij haar met speijkers, steenen en kogels gelaaden worden, zij plaatsen zig altoos in de holle weegen, terwijl het bijna ondoenelijk valt swaar kannon met haar te kunnen sleepen wegens de ontoegankelijke weegen en swaar gebergten dat aan de wolken scheint gehegt te zein. Overal vind men niets anders als swaare bosschen en wildernissen, daar een menigte van Eliphanten en ander gedierten zig ophouden, haar bagage is zeer wijnig, haare tenten maaken zij van een soort blaaden die alhier rijkelijk vallen en die genoemd werden talparten [1], die bladeren zijn zo groot, dat zij met een stuk 3 à 4, een tent kunnen maaken, om voor een man of tien te logeeren, waarlijk het is een aardig volkje te meer wanneer zij marscheeren moeten, dan neemt een enkeld persoon de geheele tent op en loopt er meede heen, zodat zij in een oogenblik haar legers kunnen opslaan en afbreeken, hunne manieren zijn zeer wijnig op de vlakte te koomen, maar zig gedurig op te houden in bergen en Wildernissen die de Natuur zelfs alhier in de platte landen tot hunne Defensie scheint gefortifieerd te hebben. Om nu mijn reeden te vervolgen, wij vertrokken van Wisnawe nadat die plaats in bezit hadde gehouden naar Pedroewette zoo in de drie uuren hooger, alwaar wij door de spions tijding kreegen dat de vijanden zig sterk tot een Tegenweer Equipeeren en alle toebereidzelen wat hen maar de nood bij der hand gaf werkstellig maakten om onze opmarsch verder te verijdelen, dierhalven wierd op mijne ge-

---

wortels zijn: de gadoeng (dios-corea triphylla), de keladi (colocasia antiquarum) en de Kentang (coleus tuberosis).

[1] *Talipat* of *Talipit* is de Indische naam van den *Gebang-palm*, (*Corypta umbraculifera*) en den nauwelijks daarvan verschillende *Corypta Taliera*. Het blad van den *Tallipatboom* is volgens Valentijn, deel V, blz. 50:

"zo breed en zo groot van omtrek, dat er wel 14 à 15 menschen tegen "den regen onder een blad schuilen konnen, zonder dat zij zullen nat worden. "Gedroogd zijnde, is het zeer vast, maar ook zeer handelbaar en gedwee, "zo dat men het, schoon zo groot in zijnen omtrek. ook als een Waejer "bijeenvouwen en zeer verre zonder moeite met zig dragen kan, alzo 't dan "pas de dikte van een mansarm hoeft; behalven dat het zeer licht is. Het "vertoond zich in zijn groote bijna als een ronde kring, doch als het in "stukken gesneden werd, krijgt het de gedaante van een driehoek. Als men "het op reis op zijn hoofd legt, met de spits vooruit, diend het om een "weg door de struiken en doornen te baanen, daar het anders in plaats van "een sonnescherm tegen de son en een deksel tegen de Regen is."

daane presentatie door den WelEdelen Groot achtb. heer Gouverneur goedgevonden mij in persoon de Avant guarde te laaten kommandeeren, om met dezelve voort te rukken, zo hebbe dan om UwEd. achtb. niet lang met alle particulariteiten op te houden de Eere te melden dat in weerwil van veele lastige ontmoetingen en hevige tegenstanders het geluk gehad heb, onder Godes genadigen beijstand met viguur door de landpalen van dien grootmoedigen koning door te slaan en vervolgens het paleis en de so beroemde residentiestad van den zig onverwinnelijk g'achten monarch op den 19 Febr. A° J° leeden veroverde, aldaar den hoogzalige heer Gouverneur afgewagt, die ook kort daarna in Kandia verscheen, egter na eenige daagen verblijfs, risolveerde zijn WelEd. naar alvorens op de geeerde approbatie van de hoge Indiaase Regeering mij tot kollonel aangesteld en het kommando tot de komste van den nieuw aangestelden Kommandeur overlaetende, weder naar Kolombo te vertrekken, gelijk dan ten dien einde op den 4en Maart daaraan de Reijze ondernam.

„Ik bleef op Kandia hoewel gestadig met den vijand bezig geweest, tot de komste van den heer Kommandeur Rein, met wiens verscheining naar alvorens een bezetting van ruim 1700 man aldaar gelaaten te hebben, met de Rest van het volk, den 28 Maart Js leeden Jaars van daar vertrokken, en volgens ordre alle de veldposten agter mij ligtende den 6en April gezond en wel alhier g'arriveerd, nadat den braven Gouverneur van Eck den 1en van denzelfde maand reeds overleden was.

„Hier komende heb ik een en ander het Guarnisoen betreffende gereguleerd en ofschoon door die groote fatigues in een doodelijke ziekte vervallen was, ben egter onder Godes Genadigen beijstand thans weder hersteld.

„Bij het innemen van Kandia hebben wij verovert 2 handmortiers, 26 ijzeren en 22 metale stukken kanon, van 18 tot een ponds kaliber, mitsgs 125 springhaanen en over de 1000 geweeren met nog een groot getal kogels, bommen, granaten, pieken, bogen en peijlen, waaruit men wel zien kan dat, ofschoon het een woest volk is, nogtans geen moeijte gespaard door die moeijelijke weegen zo veel geschut (God weet van wat tijd af) daar nae toe te sleepen.

„Wij wagten tans alhier met smerten na een goede en voordeelige vreede voor de E. Komp. en zoodra dat zulks geschied, ben van gedagten per eersten gelegentheid naar Batavia te

verzoeken om bij mijn vrouw en kinderen die ik alhier niet meede gebragt heb te geraken . . . .

. . . .

"Overigens geen nieuws dat UWelEdele Achtb. hoogwigtige attentie meriteerd", enz. . . . .

. . . .

(*geteekend*) J[N] J[N] FEBER.

In een bericht van Batavia den 1[en] October 1768 lezen wij nog het volgende:

WelEdel Agtbare Heer

. . . .

. . . .

. . . . . . "Ik hebbe ook teffens d' Eere UWelEd. agtb. te communiceeren dat door haar hoog Edelhedens de hooge Indische regeering uit aanmerking mijne lange en beweesene getrouwe diensten en veele uitgestane fatigues begunstigd ben met den rang en het Caracter van Brigadier, in hoope levende door de kragtige voorschreijving, aan zijn doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Oranje en Nassau onsen opper goeverneur Generaal, mij hierin eerlang bevestigd te mogen sien, enz.

. . . .

. . . .

(*geteekend*) J[N] J[N] FEBER. [1]

Volgens eene mededeeling van mijnen Grootvader, Johannes Wttewaall, oud-Resident van Gorontalo, was hij niet alleen geacht als een zeer dapper man maar ook om zijn edel en grootmoedig karakter. Hij had gedurende de verschillende oor-

---

[1] J. J. Feber huwde op Batavia, den 25 April 1755, met Cornelia Verbis, geboren den 27 Juni 1727 en overleden te Batavia 1[e] Februari 1770; zij was de dochter van den toen reeds overleden Predikant te Batavia, Cornelis Verbis en Alida Maria Christina van der Dussen en de weduwe van Daniel van der Burgh, Resident op Timor. Zij overleefden hunne beide kinderen uit dezen echt geboren, die aan de destijds zoo hevig heerschende kinderziekte overleden. Feber overleed te Batavia den 22 Maart 1771 in den ouderdom van slechts 52 jaren ten gevolge van de sterke fatigues die hij van zijne jeugd af in dit ongezonde klimaat had doorgebracht.

Volgens een schrijven aan mijn grootvader J. Wttewaall, van J. J. Groenebosch uit Batavia, in zijn eerste huwelijk getrouwd met de jongste dochter van den Resident D. v. d. Burgh, aangehuwde schoonzoon van J. J. Feber.

logen meer dan twintig wonden bekomen waarvan weinige maanden voor zijn overlijden velen zich openden.

In zijn testament voor den notaris van Batavia Gijsbert Blomhert gemaakt op 6 Februari 1771 vindt men onder meer als zijn verlangen uitgedrukt:

„Verlangd te emancipeeren en uit het juk der slavernij:

„De slavin Toedak van Rotte en de slaven Doris van Timor en Isaak van Boegis, aan de eerste een somma van duizend rijksdaalders, aan de twee laatste ieder honderd rijksdaalders en zulks boven en behalve derzelver vrijdommen zullende de kosten der vrijbrieven en de daartoe gestelde boeten aan de armen uit den boedel worden voldaan en betaald worden.

„Aan de gereformeerde Diakonie armen dezer (Batavia) 250 rijksdaalders. Aan de Luthersche kerk alhier 250 rijksdaalders zijnde alle de in deze genoemde rijksdaalders gerekend 48 stuivers ieder, dat geen slaven of slavinnen die belijdenisse van den Christelijken Godsdienst gedaan hebben verkocht mogen worden en dat alles ter voldoening aan de orders door de Edele Hooge Regeering daarop vastgesteld.”

Gaarne hadden wij iets vermeld van zijne vroegere veldtochten tegen de Javanen en Chineezen, doch door den zoo gedienstigen archivaris Jhr. van Riemsdijk te 's Gravenhage wordt bericht gegeven, dat op het archief aldaar niets over Feber te vinden is. Zelfs niet zijne aanstelling tot Brigadier.

Wij zullen thans nog mededeelen, wat in andere brieven door ons gevonden is, doch vooraf zij hier gemeld dat in het jaar 1638 er een eeuwigdurend contract [1] met den Keizer was gesloten, nadat van de Portugeezen vele plaatsen waren veroverd.

Op dat contract grondde de Compagnie haar recht van bezit in Ceylon; anderen meenen — als de Gouverneur-Generaal van Imhoff — dat het slechts is utipossidetis. [2]

Uit verschillende gegevens blijkt dat de latere vorsten ongunstig gestemd waren zich aan de overeenkomst te houden en nadat het bestuur te Batavia alles had aangewend om met een gunstig gevolg op Ceylon te blijven handelen, werd eindelijk in 1763 besloten den vorst door den oorlog te dwingen.

---

[1] Uit de Haagsche Besoigne van 1630 tot 1747.

[2] Valentijn, Dl, V, blz. 119.

Volgens bericht van 20 Januari 1764 van Michiel Romp[1] was het nog niet tot vechten gekomen, doch de Gouverneur en veldoverste van Eck was zelf in persoon te velde getrokken, zoodat men met smart den uitslag te gemoet zag, te meer daar men de handelingen der Engelschen daar zeer mistrouwde.

Dat R. de Klerk belast met de expeditie naar Ceylon alle krachten inspande, blijkt ook uit een brief van Padang, geschreven door den Gouverneur van Sumatra's Westkust (Hendrik van Staveren) op 15 September 1764, waarin hij kennis geeft, dat vijf schepen naar Ceylon van daar waren afgezonden, hetgeen hem in groote verlegenheid bracht.

Den 15 October 1764 lezen wij in een brief van Reinier de Klerk[2] . . . .

. . . . „dat de Expeditie tegen het Candiaansche hoff door tegen natuurlijke oorzaken, gebrek aan *draagvolkeren* en meer andere inpediementen, dat gelukkig succes niet heeft gehad, dat men daarvan had kunnen hopen, als hebbende de Heer van Eck sig moeten vergenoegen met diverse postvattingen in 't Koningsland, om was 't mogelijk de Caneel inzaam (inzameling) sonder interruptie aan de gang te houden.” . . . .

Verder laat hij daarop volgen: „hier is nog volk nog geld meer te negoteeren. Nog bij de Bankcourant of eenige andere collegien, veel minder bij de Capitalisten, die den hachelijken toestand dezer gewesten overwegende, jaarlijks hun middelen hebben overgemaakt.”

In een daarop volgend schrijven van 25 October van dat zelfde jaar zegt hij: „de extraordinaire expeditie naar Ceylon heeft de landmagt zoo sober gemaakt, dat ik daartoe het silentium doe.”

In een bericht uit Batavia van Mr. Romp van 18 October 1764 lezen wij dat de toestand te Batavia zoo zorgwekkend was, als hij het in zijn dertigjarig verblijf nimmer beleefd had, niet alleen gebrek aan militairen, maar aan crediet en geld, dat de silveren specie, tot zelfs de duiten in kluis, als van Batavia weggeveegd waren, waardoor de vaste panden beneden de helft van vroegere jaren gedaald waren, alsmede

---

[1] Raad van Indië te Batavia.

[2] Raad van Indië, opvolger van P. A. van der Parre als gouverneur-generaal.

dat de uitgebrachte goederen als wijn, bieren, idem alle andere waren en benoodigdheden tegen spotprijzen te bekomen zijn.[1]

Reinier de Klerk, die belast was met de zaken van Ceylon, schrijft 31 September 1765 uit Batavia:

. . . . „Voor het overige verlangd men met smart naar tijding van Ceylon, te meer d' Engelschen weder zo considerabel renfort van militie op de kust ontvangen hebben dat ze sekerlijk nog al met grooter projecten moeten swanger gaan; als om den Trevancor, gelijk sommige willen den oorlog te verklaren.

„Ondertusschen zijn wij hier geseten ***sonder magt of geld***, het laatste in soo verre men nog seven duizend rijksdaalders aan gangbere munt in voorraad had, sedert heeft men drie ton genegocieert en hoe het nog verder zal gaan is den Almogenden alleen bekent, 't eenigste daar ik mij mee getroosten kan, dat ik alle mijne vermogens bij vele voorname heeren van 't bewind heb gesteld, om haar Ed, was 't mogelijk, een waar denkbeeld van onzen sorgelijken en bekommerlijken staat in te boesemen, als het eenigste dat er volgens mijn schuldige gehoudenisse nog over was gebleven om de dreijgende onheijlen soo veel mogelijk af te weren."

Eindelijk kwam den 22n Februari 1766 de blijde tijding van de groote overwinning te Colombo op den 19n Februari 1765 behaald.

Uit de vele brieven blijkt de vreugde te Batavia over dit succes der wapenen op Ceylon. Ondubbelzinnig schrijft men, dat tegen den oorlog zeer is opgezien, zoowel om de onzekerheid van den uitslag als om de onvermijdelijke groote onkosten.

Volgens het rapport van het Geheim Comité te Colombo van 22 Februari 1766 uit Kandia door den Gouverneur en Veldoverste van Eck, werd gemeld volgens eene mededeeling van Michiel Romp:

. . . . . . „De stad is bij verrassing ingenomen, men heeft alles in het Keizerlijk Paleis in order bevonden en de daar zijnde kostelijke meubelen mitsgaders een menigte van goud en zilverwerken zelfs tot eene fraaie schat onaangeroerd gelaten.

---

[1] Niettegenstaande dien toestand stonden de Actien van de O. I. Compagnie in 1765 nog op 585 en in 1773 op 363 en zelfs in 1780 nog op 327 pCt.; doch in 1795 bleek de *ongunstige* toestand. Het is bekend, door welke middelen de geoctroijeerde Maatschappij zich *zoo* langen tijd had weten te dekken.

"De keizer en rijksgrooten waren echter allen weggevlucht terwijl de Keizer alleen de ***Kroon*** en het ***Rijkszwaard*** met zich gevoerd had zoo men meende naar de tweede hofplaats in de gebergten van Oeva circa 12 uur verder gelegen en had de Gouverneur van Eck op approbatie van de Hooge Regeering ter belooning harer betoonde bravoures en getrouwe diensten den Luitenant-Colonel Jan Jurgen Feber, tot Colonel, den Majoor van Wesel tot Luitenant-Colonel en de kapitein Frankema tot Majoor mitsgaders de koopman en Secretaris Gerard van Angelbeek tot opperkoopman bevorderd."

In een daarop volgend relaas, overgenomen uit de berichten van het Geheim Comité, deelt de heer Michiel Romp nog het volgende mede:

"dat gedurende de veldtocht naar Kandia ***negen formeele veldslaagen*** zijn voorgevallen waarin de vijanden totaal verslagen zijn.

"Eindelijk is het ontoegankelijk gebergte door de onzen gelukkig beklommen en heeft men de daarop aangelegde twee vestingen veroverd. Voorts de koninglijke Residentiestad Kandia vermeesterd

"De naar Hangerakette in het Rijk van Oeva gevluchten koning werd van daar naar Badasle, het uiterste gebergte van Oeva naar de kant van Batticaloa verjaagd en de koninglijke familie uit Mandamanoeva een kasteel in het Rijk van Matale op de vlucht gedreven en dus is de trotschheid van het Kandiaansche hof ten eenenmale vernederd en daardoor laatstelijk het in den beginne der onlusten zoo moorddadig vergooten bloed onzer landgenooten gewroken en de luister van de wapenen der Compagnie en deszelfs Eer door de geheele west van Indië op de eklatantsche wijze hersteld en uitgebreid.

"Doch slechts drie weken na den veldtocht is de brave heer van Eck na op Columbo te zijn teruggekeerd, daar, na een ziekte van circa tien dagen overleden, zoodat de directie van den Staat in oorlogszaken toen gedemandeerd waren aan de heeren Burnat, Feber, Moens en Angelbeek."

Reinier de Klerk laat zich over deze overwinning op de volgende wijze uit in een schrijven van Batavia 30 April 1765: "dat van de door God gezegende overwinning op 19 Februari jongstleden het voor de Maatschappij eene dubbele gelukkige overwinning was dewijl de meeste artikelen en ammunitie in onze handen was gevallen en daar onder ongeveer 40 stukken kanon zijn bevonden, ongerekend nog eene considerable buit enz."

De Raad van Indië Jan Schreuder [1] bericht 7 April 1766 dat: „men wel gedrodgen was den oorlog te voeren daar men met alle aangewende pogingen tot verkrijging van een billijke vrede met de Candiaansche vorst geen de minste succes had en met kostbare ambassades, geschenken, bidden en smeken niets vermogt maar wel verpligt werd het zwaard andermaal uit de schede te trekken als in een vroegeren oorlog, toen te vergeefsch zooveel bloed gestroomd had.”

Uit Batavia, 10 April 1766, meldt Reinier de Klerk:
. . . . . . „op den 24 Maart per schip Renswoude alhier soo heugelijke ontvangst tijding dat de vrede tusschen Compagnie en den Koning van Candia eindelijk den 14 Februarij passato op een allesints honorabele en profitabele, mitsgaders recht tijdige wijze getroffen was, na mijn geringe manier van denken honorabel, wijl we daardoor in het Caracter van tweede mogendheid met alle verzekering hebben verkregen voor onze oude etablissementen en possessiën, maar ook door de afstand der ons tot hiertoe ontbroken hebbende stranden onze compediteuren de magt benomen sien om in tijd van vrede met Candiaans Coning te kunnen corresponderen, of sig onder hun bevorens soo sterk gepretendeerd recht ergens aan de stranden te etabliseren, profitabel wijl we daarbij bedongen hebben de vrije canneelschilling alomme in 's Konings landen zonder dat we voortaan gehouden zijn eenige lastige verzoeken door continuele ambassades gelijk pro dato te doen, met meer andere notabele articules specifice bij 't contract aangehaalt. En ten derden Recht tijdig! Wijl onze militaire magt, door alle die marsen en contramarsen soodanig was gedeminueerd dat we zonder een ontzachgelijk ontset uit Europa, soo van volk als geld, naauwlijks meer als defensie soude hebben kunnen ageren, enz.”

Het blijkt evenwel uit het slot van dezen brief dat de Klerk, hoewel zich verheugende over de overwinning, vrees had of de vrede wel bestendig zoude zijn: . . . . „dat men zoo ginter als hier hoopen kan dat

[1] Hij was Gouverneur van Ceylon voor R. de Klerck, die hem 7 December 1760 opvolgde en weer vervangen werd door van Eck, beiden van nabij met den toestand aldaar bekend.

de vrede niet ligt meer zal verbroken worden door de notabele Ruines die 's Konings landen hebben moeten ondergaan, maar of men aan alle *vernielingen* en *verwoestingen* alleen wel kan en mag attribueren, de getoonde genegenheid van 't Hof tot vrede werd zeer in twijffel getrocken bij die 't heeft gestelt van den in 't verschiet op het tapijt gebragten pretendent van den Throon.

„De cordate aankondiging aan de gesanten om te vertrecken wijl de Comp. zonder de opgegeven pointen nooit tot de vreede zou overgaan, de bij die occagie gedane bedreijging, om den Prins wiens genoegsaam ontwijffelbaare geboorte doen al aan 't Hof was bekend geworden zijn fortuin te beproeven; de allesints vruchtelooze pogingen van den koning bij de Cormandelse en om dien gelegen vorsten, En de onverwachte marsch van den majoor Dufto Lot op de grenzen van 's Konings Edelste Provintien Lewet en van Matule; die dus den weg voor zig had om de overige Coales tot schande te Ruineren. Althans ik meijn op fundament van de d'allgueerde remarque niet minder gewettigt te zijn om te opinieeren, dat indien den Koning zig niet door een van deeze dan wel door de met den anderen concurerende omstandigheden in het uijterste gevaar had bevonden dien vorst *nimmer* zijn zegel van approbatie zou gehangen hebben aan een contract zoo oneijndig verschillende met zijn vorig systeem en nog meer met zijn *verbittert* gemoet tegens de *Comp.*, dan het zij daar nu soo 't wil heeft imand reden gevonden om uijt grond des harten den Almogenden te dancken voor 't geluckige Evenement dat w'om dien oort staan te beleven" . . . . . "

In een brief van Batavia van 16 Januari 1765 deelt M. Romp ons mede:

„van Ceylon hebben wij nog geen nadere tijding, doch wel dat den 29_n en 30^n December 1764, Gode zij dank, hier behouden aankwamen de schepen Amerongen, Kattendijke en IJsselmonde, doch die bodems hebben van de uitreis tot aan de Kaap zeer veel dooden en zieken gehad zoodat van de 910 koppen waarmede ze uit het vaderland uitgestevend zijn alhier niet meer aangebracht hebben dan ruim 650 koppen in 't geheel, zoodat het grootelijksch te wenschen is dat de overige uitkomenden en verwacht wordende schepen in dat opzicht gelukkiger mogen zijn want wij zijn hier genoegzaam ontbloot

van manschappen en het getal der overledenen en begravene gemeene Europeanen zoo militairen als zeevarenden als burgerlieden uit de Compagnies Hospitaalen bestaat alleen in 1755 koppen."

In een schrijven van den 20n October 1765 zegt hij dat:
. . . . . . "In de maand Julij 194 en in Augustus 260 en in Septer 192 militairen en ambachtslieden in de Hospitalen overleden zijn, terwijl destijds nog 1600 Europeanen in de Hospitalen verpleegd werden."

Uit dit bovenstaande blijkt genoegzaam in welke zorg de Compagnie verkeerde, toen zij gedrongen was tot den oorlog op Ceylon.

Het na de overwinning gesloten contract met den vorst te Colombo is van 14 Februari 1866.

Het bevat 25 artikelen en is als bijlage hierbij gevoegd [1].

"M. Romp 10 April 1766 meld de Compapnie groote voordeelen van deze overwinning kan verwachten, het tevens van goeden invloed zoude zijn op de overwal van Madura als op Malabar en Coromandel waar zeer groote revolutiën te duchten waren."

In verband met den toestand van de O. I. Compagnie is het noodig hierbij te doen opmerken, dat meermalen gewag wordt gemaakt van het groote gebrek aan militairen, zoo noodig tot behoud der bezittingen van de Compagnie. Zoo schrijft Petrus Albertus van der Parre [2] den 10_n Januari 1766:

"dat de ruime uitzending van militairen voor Ceylon een groot voordeel mag geweest zijn, dan hier (Batavia) en gansch Indie verkeert men in een vrij groot gebrek om militairen."

Wij zullen hier ten slotte nog vermelden dat:

"het gebrek aan militairen vooral ook werd veroorzaakt door de groote sterfte in de Hospitalen, zoodat men zelfs niet in staat was om Ternate en Makassar met eenige militairen te

---

[1] Zie deze Bijlage hierachter.

[2] Destijds Gouverneur-Generaal.

soutineren [1], die daar zoo hoog noodig waren, terwijl daarenboven de aangekomene aan de Kaap de Goede Hoop uit het vaderland aangebracht, moesten overgaan om op de naar Ceylon gedecimeerde schepen Giesenburgh en Lekkerland tot suppletie van de op die bodems, gedurende de uitreis tot aan dien uithoek overledene en aldaar aan den wal gebrachte zieken. Zijnde het eerste met 56 dooden en 116 zieken en het andere met 70 dooden en 30 kranken daar aangekomen die van de voor Batavia gedestineerde schepen ten voorschreven einde gelost zijn, als:

van de Barbara Theodora . . .	40	militairen
van de Oranjezaal	59	〃
van de vrouw Petronella . . .	50	〃
van het Huis ten Donk . . .	110	〃
	259	koppen.

〃Waardoor, vermits de *verdere sterfte* op die bodems gedurende die reizen, alhier (Batavia) niet meer aangebracht zijn dan 121 militairen. De zieken en impotenten daaronder gerekend.

〃Daarenboven hebben wij de fatale tijding dat het schip de Eendracht almede aan voorschreven uithoek gearriveerd was met 70 dooden en 90 zieken, zoodat wij daarmede weinig volk te wachten hebben en dus nog maar in de hoop leven dat Lapinenburgh, die reeds aan de Kaap was, 's Gravesande en Schagen die er nog verwacht werden, gelukker reizen omtrent haar volk zullen hebben.〃 [2]

Michiel Romp meldt 10 Januari 1767, dat de voordeelen bij het sluiten van de vrede met den vorst groot zijn . . . . 〃als

---

[1] De resident van Gorontalo J. Wttewaall was genoegzaam van alle macht ontbloot, doch had het geluk op zeer vriendschappelijken voet met den vorst Mono-Arfa te verkeeren, hetgeen natuurlijk van zeer veel gewicht was. Tot de verplichtingen van dien vorst behoorde ook het leveren van hout voor palissaden om het Fort, doch hoewel reeds meermalen door den Resident op de levering was aangedrongen, het hout bleef uit en de vragen werden met een schouderophalen beantwoord.

Ten laatste werd het verzoek om levering met nog meer aandrang gedaan, daar, indien er geen gevolg aan gegeven werd, hij anders verplicht zou zijn aan de Heeren Meesters te Batavia daarover te schrijven. Mono-Arfa, ontstemd door het herhaalde vragen, gaf ten antwoord: 〃morgen zullen de palissaden er staan〃, wat door den resident natuurlijk voor onmogelijk werd gehouden.

Den volgenden morgen trok de vorst zijne onderhoorigen bijéén, plaatste hen man tegen man rondom het fort en gaf aan den ontstelden resident het volgende bescheid:

〃Schrijf aan uwe Heeren Meesters, dat, indien het alleen om den handel te doen is, zij steeds op deze levende palissaden kunnen rekenen.〃

[2] Michiel Romp, Batavia 20 Januari 1764.

vrij schillen van de Caneel zoowel in de Compagnie, als in de koningslanden onder de gunstigste bepaling van 10 rijksdaalders voor de Soekel van 88 ₶ en meer andere voorregten."

Hij sluit zijn brief met de kennisgeving, "dat gedurende het geheele jaar 1766 een considerabel getal van 2038 Europezen in de hospitalen zijn overleden en alleen in de drie laatste maanden 510."

In een brief van Batavia, 9 Mei 1767, geeft hij bericht: "dat het den nieuwen aangestelden Goeverneur Falck gelukt is de vreede op zulk een favourable wijze voor de maatschappij met den vorst te sluiten als men ooit kon verwachten, waarvan wij nu reeds de kostelijke vruchten plukken, zoodat onder meer de verzendingen in het gepasseerde najaar van 5 schepen van daar naar Nederland alle met kaneel, peper en lijnwaden bevracht tot een inkoop van ruim 17 tonnen schats, dat in vele jaren niet gebeurd is."

Reinier de Klerk meldt uit Batavia op 10 Januari 1767: "dat alleen in September 1766 van onze geringe magt 201 Europeezen in de hospitalen gestorven zijn."

Met schrik denkt men aan de ontzaggelijke menigte van menschen die op de O. I. Compagnie-schepen en in de hospitalen omkwamen.

Na het jaar 1771 zijn door mij geene aanteekeningen gevonden, hoewel het blijkt, dat de toestand zeer ongunstig is gebleven en dermate de aandacht trok, dat *het Bataviaasch genootschap* te *Rotterdam* in het jaar 1775 eene prijsvraag uitschreef, met de vraag: waarom er op de schepen der Nederlandsche O. I. Compagnie thans meer volk stierf dan voorheen en meer dan bij andere natiën.

Drie antwoorden werden in het genootschap opgenomen in het derde Deel.

Men zie de tweede verhandeling van Dirk Schuurman, blz. 58 en volgende en de derde van Joachim Frederik Muller, blz. 92, alwaar hij vermeldt dat eigenlijk de buitengewone sterfte op de schepen onzer O. I. Maatschappij eerst recht is begonnen met het jaar 1767.

Reeds in 1598 begingen de Nederlanders de fout welke de O. I. Compagnie voortgegaan is met eene noodlottige hardnekkigheid aan hare kapiteinen te bevelen, hoe zij de vaart moesten nemen; dat heeft aan vele duizenden het leven gekost.

De fout hier bedoeld is deze, dat de schepen in plaats van westwaarts naar de kust van Brazilië te loopen zich oostwaarts begaven in de bocht van Guinea waar men veeltijds stilte, vreeselijke hitte en een doodelijk klimaat voor dat gedeelte aantreft, waarvan de gevolgen niet uitbleven, terwijl van hen die aan de Kaap nog levend aankwamen, later nog bij duizenden stierven [1].

Den 18en en 25en October 1771 schrijft Jeremias van Riemsdijk „dat er van Batavia 5.000.000 ponden zwarte Peper zouden afkomen, indien er maar genoeg schepen aanhandig zijn waaraan het begint te mankeren, zoo door het verongelukken als afleggen van de onbekwame en die eerdaags moeten afgelegd worden, als ten eene malen afgevaren zijnde, terwijl door de groote sterfte van Matrozen en Soldaten de regering dikwijls verlegen is hoe de schepen te bemannen, dat van 1 September 1770 tot 1 September 1771 in de hospitalen te Batavia 2480 overleden zijn [2].”

Ten slotte is het niet onbelangrijk een overzicht te geven van de winst- en verliesrekening der bezitting van Ceylon van de jaren 1623 tot 1747.

Wij lezen namelijk in de Haagsche Bezoigne, artikel ***Ceylon***:
„Dit Comptoir is van A° 1623 tot 1706 jaarlijks veragterd door malkander omtrent vier tonnen gouds. Van 1707 tot 1725 doorgaans gewonnen:

A° 1707	*f* 192.695
„ 1713	„ 236.329
„ 1715	„ 514.137
„ 1722	„ 249.554

Sedert 1729 tot 1742 altoos veragterd.

	Lasten.	Winsten.	Veragterd.	Gewonnen.
1721	*f* 1.082.627	*f* 1.274.296	*f* —	*f* 191.668
1730	„ 1.245.159	„ 1.070.778	„ 174.380	„ —
1735	„ 1.241.828	„ 1.134.720	„ 107.107	„ —
1742	„ 1.435.359	„ 1.134.620	„ 300.739	„ —
1747	„ 1.249.832	„ 1.249.832	„ 2.479	„ —

[1] Mss. van mijn vader mr. Gerard Wttewaall.

[2] Men zie meer bijzonderheden in „Iets over *Sumatra's Westkust*” naar aanleiding van het zoo belangrijke handschrift van Huibert van Basel, Raad Extraordinair van Neerlands Indië. Opgenomen in het Tijdschrift van Baron Sloet tot Oldhuis, Dl. 13, Stuk 7 en de daarbij aangehaalde officieële brieven

„Volgens eene aanteekening van A° 1747 zijn de in-

„komsten van Ceylon van de verpachtingen circa . .		*f* 160.000
„de thienden der Landeren soo in Rijst als geld . .		„ 350.000
„verders de winsten op de negotie, als:		
„voor de overwalsche winsten		„ 170.000
„Lijnwaathandel		„ 100.000
„Arrack	*f* 150.000	
„Elephantshandel	„ 120.000	
		„ 270.000
„Winst op Caneel		„ 150.000
„de overige huislijke winsten		„ 200.000
		f 1.400.000
„Lasten als ordinaris, randsoenen, circa		*f* 200.000
„Ordinaris onkosten circa		„ 120.000
„Extra ordr dito bij gissing		„ 30.000
„Equipagie van schepen		„ 200.000
„Soldij die eijgenlijk *geen* lastpost hier is		„ 600.000
„Schenkagie sijn niet minder te doens als met . . .		„ 40.000
„de overige lastposten steld men in alles op		„ 30.000
		f 1.220.000

De Gouverneur-Generaal van Imhoff bewijst hieruit dat Ceylon, „als men de mesnagie betragt", nog een winstgevende post kan worden gelijk anno $174\frac{5}{6}$ reeds boven de groote lasten *f* 8187 gewonnen is.

Wij sluiten hiermede onze mededeelingen, alleen of voornamelijk belangrijk voor hen, aan wien de toestand van de O. I. Compagnie minder bekend is. Het was ons niet te doen om een boeiend verhaal te leveren, maar slechts om minder algemeen bekende zaken en feiten te vermelden. Men gelieve dus den stijl niet te beoordeelen . . . . telle het doel alleen.

Utrecht, Februari 1885.

BIJLAGE.

Kennelijk zij aan een iegelijk dat hunne Hooge Mogende de Doorluchtige Heeren Staten Generaal der vrije vereenigde Nederlanden, en de doorluchtige en machtige Nederlandse oostindische Compagnie aan de eene zijde en zijn keijserlijke majesteit de doorluchtige en machtige vorst en Heere Kiertie Srie Raja Singa Keijser en Koning van Candia mitsgaders de Rijcx Edelen en Hofsgroten van zijn K. M. aan de andere zijde met den anderen over een gekomen zijn om den oorlog die tussen beijde Mogentheeden ontstaan is te eijndigen en de vreede en vriendschap op 't nieuw met elkanderen te sluijten en zulcx op de ondervolgende artikelen die tot een onbeweeglijk Fundament van den nieuwe vreede en een onverbreekelijke vriendschap tot wederzijds genoegen beraamd sijn en bij dezen vast gesteld worden, door de wederzijdse daartoe geregtigde perzoonen te weeten van de zijde der doorluchtige en machtige Compagnie op den hoogen name van hunne Hoog Mogende en doorluchtige Heeren Staten Generaal der vrije vereenigde Nederlanden door den WelEdelen groot Achtbaren Heer, Mr. Iman Willem Falck gouverneur en Directeur, benevens de heeren Leeden in den Raad van Ceijlon, en van de zijde zijner Keijserlijke Majesteit den Doorluchtigen en Machtigen Koning van Candia door de daartoe Expres gekomene Heeren Ambassadeurs de Hoog Aanzienelijke Heeren Rijcx Edelen en Hofsgroten Doembere Ralehamij, groot dessave van Matele, Pilime Falauwele Ralehamij, groot dessave van Saffergam en de driekorles, Angammonne Ralehamij, groot dessave van Oede Palate, Miewattere Ralehamij, groot Secretaris van den Koning en Morgamme Mohanderam Ralehamij.

Art. 1.

Tusschen den Koning van Candia zijne hofsgroten en verdere Ingezetenen aan de eene en de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der vrije vereenigde Nederlanden en de machtige Nederlandse Compagnie en derzelver Ingezetenen aan de andere zijde sal van nu af aan een nimmer verbreekelijke vriendschap gehouden werden.

2.

Z. K. M. de Keijser van Candia en zijn Majesteits hofsgroten erkennen de doorluchtige groot machtige Heeren Staten Generaal der vrije vereenigde Nederlanden en de machtige Nederlandse Compagnie voor wettige Souverainen, en eenigste opper Heeren van alle de Landen die de Comp. voor 't begin van den thans Eijndigenden Oorlog op dit Eijland bezeeten heeft te weten het Koningrijk Saffanapatnam met desselvs onderhorige landen en Wanniasche Provintien, het Eijland Manaer met de daaronder gehorende Provintien, tot daar de provincie Pútúlang begint, Calpettij met het daaronder gehorende gebied, de Colombose Dessavonij, het district van Gale, de Dessavonij van Mature, Batikalo en Trinkonomale met de Landen die van ouds onder die plaats gehoord hebben en Z. K. M. en de Heeren Hofsgroten doen afstand van 't regt en de pretensie welke het hof eertijds op de voorsz. Landen gehad ofte hebben, gepretendeert heeft.

3.

De Koning en zijne hofsgroten staan daar en boven aan de hoog voormelte Comp in souverainen en vollen Eijgendom af, alle de zeestranden rondom het eijland in zo verre de Comp. dezelve voor den thans eijndigenden oorlog niet reeds bezeeten heeft, te weeten aan de westkant van Kaimelle af, tot het Jafnasche gebied toe, en aan de oost van daar 't gebied van Jaffanapatman eindigt tot de Rivier de Waluwe toe, en worden deze stranden invoegen voorsz. afgestaan ter breedte van een Singaleesch mijl Landwaarts in min of meer na mate zig zulcx na de strekking van bergen of rivieren zal schikken.

4.

Om de grensen van deze afgestane Landen nader te bepalen sullen van beijde zijden Commissarissen benoemd werden en zal men de meeting beginnen van 't hoge strand van 't vaste Land af sonder daar onder te reeckenen het afgebroken Land of de Eijlandjes als Navikave, Kariandivo, Poliandivo enz. en alzo 't de Comp. niet te doen is om zig tot nadeel van Zijn Majesteits Inkomsten te verrijken zo beloofd z' bij dezen jaarlijcx te zullen uijtkeeren so veele sijn Majesteits Inkomsten van deeze thans aan hare afgestane stranden bedragen hebben tot welken einde de voorm. Commissarissen die de Limiten Reguleeren ook aangaande de Inkomsten de nodige schikking maken zullen.

5.

De doorluchtige Comp. erkend daarentegen de Koning voor

Souverainen vorst en heer van de overige Landen van dit Eijland.

6.

De doorluchtige Comp. zal uijt Liefde voor de vreede en zuijvere genegentheid aan den Koning wederom geven alle de Landen die in deesen oorlog door hare wapenen verovert zijn dog hier van blijven uijtgesondert de gesamentlijke zeestranden en 't Land en de plaatsen binnen het besteck van twee uuren gaans aan de zeeleggende als zijnde reeds bij het derde art. voor de Comp. bedongen.

7.

Alle 's konings bediendens hoge en lage onderdanen sullen vrijheid erlangen om zo uijt de Lemaijs en verdere zoutpannen om de Oost als van Silauws en Púhúlang om de west so veel zout te halen als hunn behaagd sonder iets aan de Comp. of iemand van harentweegen te betalen.

8.

Op die zelvde wijse sal de Comp. vrijheid hebben in de beneeden landen van den Koning te weeten de Dessavonij van Saffergam de drie en vier Corles en de zeven Corles tot aan 't gebergte Ballane toe Canneel te schillen.

9.

De Koning zal den kanneel die in de bovenlanden dat is b'oosten 't gebergte Ballane groeijd door sijne onderdanen laten schillen en alleen aan de Comp. of Gale, Colombo of Matúre tegen betaling leveren mitsgaders voor iedere baal goede en fijne Canneel vijf pagoden ontfangen ieder baal moet 88 ℔ weegen.

10.

Elpenbeen, Peeper, kardamon, koffij, areeck en wacx sal de Comp. met uijtsluijting van alle andere al meede tegen betaling ontfangen voor de volgende Prijsen voor een pond peeper met 5 p^r^ Cento overwigt voor de Indroging 4 stuijvers of $\frac{1}{24}$ pagood voor 1 ℔ koffij met 5 p^r^ Cento overwigt 2 stuijvers of $\frac{1}{48}$ pagood voor een ammonam goede gedroogde areeck van 26000 noten die van wegen den koning geleevert werd 3 rd^s^ of $1\frac{1}{2}$ pagood, voor 100 ℔ wel gezuijvert wacx 25 rd^s^ of $12\frac{1}{2}$ pagood.

11.

Dewijl de Comp. hier nooijt in Elpenbeen handel gedreeven heeft en men dus de prijs niet weet sal dit artikel in vervolg van tijd geschikt worden.

12.

En zo wanneer de Comp. in der tijd eenige andere Producten

uijt 'skonings Land mogte noodig hebben sullen de prijsen daarvan naar billijkheid worden bepaald.

13.

Ook zullen de wederzijdse onderdanen met Elkanderen allerlij geoorloofden handel mogen drijven tot dat einde zullen de Kandianen vrij en onverhinderd te Colombo, Gale, en op alle andere Comptoiren mogen komen en kopen en verkopen met die zelvde voorrechten en vrijheeden als de onderdanen van de Comp. en in zelver voegen sullen 's Compagnies ingezetenen in 's Konings Land Negotieeren zo dat beijde natiën voortaan voor eene zullen gehouden worden zonder dat den eene eenig voorrecht boven den andere hebben.

14.

Vermits nu 't belang van wederzijde in de behertiging van den teeld der Producten van 't Land en in 't tegen gaan der sluijkerijen geleegen legt verbind zig den koning so wel als de Comp. tot beijden met belofte van wederzijdse assistentie, en zal het aangehaalde in 's konings gebied al behoorde het ook aan een onderdaan van de Comp. sonder oogluijking ten behoeve van sijn majesteits schatkamer verbeurt blijven, gelijk daar en tegen aan de Comp. verbeurt zal worden al wat binnen haar gebied word agterhaald, al ware het aan een van 's konings onderdanen toebehorende.

15.

Wanneer den koning eenige goederen van buijtenslands benodigen mogte zal de Comp. dezelve zo z' te bekomen sijn voor sijn Majesteit bezorgen na de monsters.

16.

Daar en tegen verbinden zig ook den koning en Hofsgroten om op Battikaloa en Trinkonomale aan de Comp. zodanige houtwerken te leeveren als de Comp. benodigt sal sijn.

17.

Alle gevangenen so Europeers als Maleijers en Sipaaijs, alle deserteurs en overlopers so van de Europeesche als Inlandse militie, alle Rebellen uijt 's Comps land overgelopen sullen ten Eersten uijtgelevert en het bij Hangwelle en elders veroverde kanon van de Comp. zal aan haar wedergegeven worden.

18.

Ook zullen in den aanstaande wederzijdse overlopers en weggelopene slaven ten Eersten opgevat en uijtgelevert werden voor ieder slaav sal den Lijfheer tien rijcxds betalen tot een premie aan dengeenen die hem opvat en thuijs bezorgt.

19.

Indien een onderdaan van de Comp. in 's Konings land eenigen moetwil pleegen of zelvs wel lijfstraffelijke misdaden begaan mogte, so zal dezelve van zijn majesteits volk opgevat en met de bewijsen van sijn misbedrijv aan de Comp. overgegeven werden, die den zulken alsdan behoorlijk straffe en aan de beleedigde Partij satisfactie bezorgen zal, inzelvervoegen sal de Comp. handelen indien een onderdaan van den koning in 's Comps Territoir eenigen moetwil of misdaden pleegen mogte.

20.

Op die wijse zal tussen beide mogentheeden een naauwe vriendschap onderhouden worden en de machtige Comp. neemd aan Z. K. M. en 't heele rijk te beschermen tegen allerlij geweld van buijten, en zijn Majesteit en de Heeren Rijcxgroten belove in zulke gevallen de Comp. te sullen adsisteren met alle vermogens 't zij wapens, krijgsvolk, draagsvolk en zo voorts en daarmeede te continueeren tot de totale verdrijving van den vijand van dit Eijland.

21.

Dus zullen zijn K. M. of zijne Majesteits heeren Hofsgroten ook met geene andere Europeesche natie als met de heeren hollanders alleen Eenige correspondentie houden veel min contracten sluijten, en verbinden zig om alle vreemde Europeers die in 't land mogte insluijpen aan de Comp. over te geven, ook met de Inlandse vorsten geen contracten of correspondentiën in nadeel van de magtige Comp. aan te gaan.

22.

Daar en tegen verbind zig ook de doorlugtige Comp. om nimmer eenig tractaat met eene andere mogentheid tegens den koning van Candia of tot nadeel van zijn K. M. te sluijten.

23.

Tot onderhouding van de onderlinge vriendschap zullen van bijde zijden ambassadeurs gezonden werden die teffens nopens 't halen van zout en karwaat en nopens 't schillen van Canneel 't nodige voorstellen kunnen, en sullen wederzijdse Ambassadeurs met al zulke Eerbewijsingen ontfangen werden als onder naauwe vrienden en bondgenoten betaamd en zal 't ceremonieel aan beijde kanten volkomen gelijk sijn.

24.

Deze vreedens Artikulen zullen aan weerszijdig heilig en sorgvuldig onderhouden en naargekomen worden, dog bij aldien

het tegen hope en verwagting gebeurde dat aan de eene partij iets gedaan wierd dat tegen een dezer puncten strijdig is, of iets nagelaten 't welk bij dit Contract bedongen werd so zal daardoor nogtans de vreede en vriendschap niet gebrooken sijn, maar de beleedigde partij daar over klagtig vallen en Reparatie verzoeken die dan ook binnen ses weeken zal bezorgt worden.

25.

Dog bij aldien in 't een of ander geval binnen zes weeken na dat de aanmaninge daar toe sal weesen gedaan geen satisfactie mogte volgen of dat dezelve geweijgerd wierd, zo zal de partij die invoegen voorsz. in gebreeken blijft gehouden werden 't tractaat overtreeden te hebben en de beleedigde Partij 't recht hebben haar daarover met de wapens aan te spreeken.

Colombo, den 14 Februarij 1766

Nota onder 't Exemplaar dat in 't Singaleesch en hollands geschreeven en door de heeren Ambassadeurs des Konings van Candia, ende heeren Commissarissen de Coste en van Angelbeek onderteekend is, staan de volgende certificaten in 't Singaleesch.

Wij ondergeteekende Ambassadeurs des Konings van Candia verklaren bij desen dat wij ter ordre en volgens de begeerte van onzen Koning met de heeren Godfried Leonhard de Coste opperkoopman en groot dessave van Colombo, en Johan Gerard van Angelbeek, opperkoopman en Secretaris, die daartoe van den WelEdelen Gestr. Heer Gouverneur mr. Iman Willem Falck gelast zijn, het bovenstaande contract van vreede en vriendschap gesloten hebben en beloven dat 't zelve van zijn K. M. en de heeren Hofsgroten g'approbeerd en onderteekend, mitsgaders met 't zegel van 't rijk bevestigt sal worden.

Colombo dato als voren (*was get.*) met vijf Singaleesche handteekeningen van de Candiase Ambassadeurs.

In 't hollands:

Aldus gecontracteert en overeengekomen tusschen ons ondergeteekende Commissarissen van wegens den WelEdelen Gr. Achtb. Heer Mr. Iman Willem Falck gouverneur en directeur en de heeren Leeden in den Secreeten Raad van Ceylon, en de Hoog Aanzienlijke heeren Ambassadeurs van zijn K. M. den koning van Candia Doembeve Rale Ralehami, groot dessave van Matele; Pilime Talauwele groot dessave van Saffergam,

en de drie Korles, Angamme Ralehij groot dessave van Oede Palate, Miwattere Ralehanix, groot Secretaris van den Koning en Morgamme Mohandiram Ralehanix,

In 't Casteel Colombe den 14 Februarij 1766.

(*was get.*) G. L. DE COSTE en J. G. VAN ANGELBEEK.

(onder stond) (*get.*) JOHANNES REINTOUT.

Eerste clercq van 't geheim Committee.

Accordeert.

DE BESNIJDENIS BIJ DE VOLKEN VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL

DOOR

DR. G. A. WILKEN.

„Ganz erstaunlich ist die ungemein weite Verbreitung der Sitte der Knabenbeschneidung," zegt Dr. Ploss in zijn werk „Das Kind in Brauch und Sitte der Völker." Uitvoerig toont de schrijver dan ook het voorkomen van deze instelling aan bij tal van volken in de oude zoowel als in de nieuwe wereld [1]. Hetzelfde doet de bekende ethnoloog Richard Andree in eene verhandeling, opgenomen in het tijdschrift „Archiv für Anthropologie." [2] Beide schrijvers spreken echter zoo goed als niet over den Indischen Archipel. En toch vindt men hier de besnijdenis bij verschillende, niet alleen Mohammedaansche, doch ook Heidensche stammen. Het is ons doel dit in de volgende bladzijden na te gaan.

Onder besnijdenis verstaat men het blootleggen van den eikel of de glans penis door het wegnemen van het praeputium of de voorhuid. De operatie bestaat daarin dat men de voorhuid, na die zooveel mogelijk naar voren getrokken te hebben, in een nijptangetje klemt en dan afsnijdt. Er is echter nog eene andere wijze van besnijdenis, waarbij het blootleggen van den eikel geschiedt, niet door het praeputium weg te nemen, doch door aan den bovenkant daarvan eene insnijding te maken. Bij deze wijze van besnijdenis wordt in den regel een stukje hout of bamboe van passenden vorm boven den eikel onder de voorhuid gestoken, en deze dan in de lengte, tot aan de corona glandis, middendoor gedeeld. In het eerste geval, waarbij dus het

[1] O. c., dl. I, blz. 342-372.
[2] Dl. XIII (1880), blz. 53-78.

praeputium in het rond wordt weggesneden, kan men van eene circumcisie spreken; in het andere, waarbij men zich bepaalt tot het maken van eene insnijding, is deze benaming natuurlijk minder juist, en zou het beter zijn den term incisie te gebruiken. Wat de bedoeling van de besnijdenis, van het blootleggen van den eikel of de glans penis is, of oorspronkelijk geweest is, kan voorloopig buiten beschouwing blijven. Hieronder komen wij op dit punt vanzelf terug.

In den Indischen Archipel wordt de besnijdenis in de eerste plaats gevonden bij de Mohammedaansche volken. Bekend is het dat deze instelling in den qorân in het geheel niet genoemd wordt. Zij is gegrond op de gewoonte der oude Arabieren en hare bekrachtiging door het voorbeeld van den profeet, die, zelf besneden, ook de zijnen besnijden liet. De besnijdenis berust dus slechts op de sonnat, de overlevering, en wordt in den Archipel, als ware zij de sonnat bij uitnemendheid, gewoonlijk bij dien naam genoemd [3]. Hoewel, gelijk hieronder zal blijken, de besnijdenis in Indië al bestaan moet hebben vóór de invoering van den Islâm, wordt zij daar toch als eene bij uitstek Mohammedaansche instelling beschouwd, geldt zij vooral als eene ceremonie van opname in het geloof, die dus nooit achterwege mag blijven. Toch zullen wij zien dat bij enkele Mohammedaansche volken in den Archipel nog gebruiken bij en beschouwingen omtrent de besnijdenis bestaan, die als van den Heidenschen tijd afkomstig moeten worden opgevat.

Vestigen wij allereerst de aandacht op de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra [4]. Ook hier heeft men als benaming voor besnijdenis het bovengenoemde Arabische سنّة sonnat, gewoonlijk echter *sunat* uitgesproken [5]. Daarnaast heeft men nog de uitdrukking *mălăpékan dari malu*, dat is: van de schande bevrijden [6]. Veelal heeft de operatie plaats als de

---

[3] Het echte Arabische woord voor de besnijdenis der jongens, namelijk ختان *chitân*, wordt in den Archipel weinig gebruikt.

[4] Zie voor het volgende: Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, dl. I, blz. 65—66, en Verkerk Pistorius, Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden, blz. 58—59.

[5] Behalve in geographische en volksnamen, is de *oe*-klank, in de Oostersche woorden van dit stuk, overal door *u* teruggegeven.

[6] De Heer Van Hasselt vergelijkt (O. c., blz. 65, noot) deze uitdrukking met Jozua V: 9, waar de door de Israëlieten te Gilgal ondergane besnij-

knaap tien of twaalf jaren oud is, in het landschap Lĕbong, in de Palembangsche Bovenlanden, zelfs nog een jaar of zes later, dus op zestien of achttienjarigen leeftijd. Bij deze gelegenheid slachten gegoeden eene geit, koe of buffel, om de hoofden en familieleden te onthalen. Op sommige plaatsen geschiedt de besnijdenis tweemaal: den eersten keer bepaalt zij zich tot eene kleine insnijding, die echter van het reeds genoemde feest gepaard gaat, terwijl eenige weken later de werkelijke operatie zonder eenige feestelijkheid plaats heeft. De persoon die de besnijdenis verricht, is gewoonlijk een dukun of inlandsche geneeskundige, die meestal ook de eene of andere geestelijke betrekking vervult. Ziehier nu eene korte beschrijving van de plechtigheid: Terwijl de ten feestmaal geroepenen in de woning achterblijven en daar, onder het rooken van eene cigarette, onthaald worden op de muziek van gandang's (trommen) en tjenong's (metalen bekkens), begeeft zich de knaap, die besneden moet worden, naar de rivier of bron, waar de kunstbewerking zal plaats hebben. Zijne moeder, die zich het hoofd gaat wasschen, gaat hem daarbij vooraf, terwijl zijne speelmakkers, zijn vader, zijne ooms en vrouwelijke bloedverwanten hem begeleiden; twee van hen slaan een koperen bekken of mŏmongan, anderen dragen in pisangbladeren gewikkelde pakjes gepofte rijst, die, zoodra men te bestemder plaatse gekomen is, aan de knapen worden uitgedeeld. Deze gaan dan allen in het bad, en de jongen, die besneden zal worden, blijft er zóó lang in, totdat hij goed koud is, en ontvangt, zoodra hij er uit komt, van zijne moeder een paar droppels te drinken van het water, waarmede zij haar hoofd gewasschen heeft. De dukun heeft intusschen van den vader eene nog niet ontbolsterde kokosnoot en een scherp geslepen mesje ontvangen. Op deze noot moet nu de knaap, met het aangezicht naar het Westen, plaats nemen, en, terwijl de vader hem de hand voor de oogen houdt, vat de dukun het vel van den penis tusschen een gespleten bamboe en snijdt het af, na den patient driemaal de Arabische geloofsbelijdenis te hebben doen uitspreken: استغفر الله اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا رسول الله

denis »het afwentelen van den smaad van Egypte« genoemd wordt. Deze vergelijking is wel eenigszins te onpas. De genoemde uitdrukking in Jozua ziet, gelijk straks nader zal blijken, op de overname der besnijdenis door de Israëlieten van de Egyptenaren, waardoor de smaad, dien deze hun als onbesnedenen toerekenden of aandeden, van hen afgewenteld werd. Op een analoog feit heeft de benaming *malapèkan dari malu* zeker geen betrekking.

dat is: „Ik vraag God om vergiffenis; ik getuig dat er geen God is dan Allah en ik getuig dat Moḥammad de gezant is van Allah." Dadelijk wordt nu eene zalf van zekere bladeren of ook wel de zwamachtige stof van den arenpalm op de wond gelegd en daarom een lapje gewikkeld. Daarop keeren allen huiswaarts onder het slaan der mŏmongan. De patient, die slechts een sarung of vrouwenrok en een buis aan het lijf en den hoofddoek op het hoofd heeft, wordt naar het erf gedragen, waar men hem nederzet en waar, terwijl de anderen de woning binnengaan, de dukun hem een haan laat slachten, waarbij hij de Arabische formule: بسم الله الرحمن الرحيم dat is: „In naam van God, den Barmhartige en Meedoogende", moet uitspreken. De knaap wordt nu in huis gebracht en neemt plaats op eene kleine matras, aan het hoogereind van het vertrek voor hem nedergelegd. Terwijl alle gasten zich aan het feestmaal te goed doen, krijgt de knaap den door hem geslachten haan te eten. die inmiddels geplukt, met zout ingewreven en geroost is. De plechtigheid eindigt met een gebed. Voor zijne moeite krijgt de dukun eenige duiten, eene kip, eene maat rijst en de kokosnoot waarop de jongen gezeten heeft; maar daarvoor is hij ook belast met het verzorgen der wond, totdat die genezen is. De patient draagt zoolang een sarung of vrouwenrok, die, om het schuren tegen de wond te voorkomen, uitstaande wordt gehouden door middel van een bamboe-hekje, onder het kleedingstuk vóór den buik gebonden.

Bestaat bij de Menangkabawsche Maleiers alleen de circumcisie, anders is dit bij de Javanen, die zoowel de circumcisie als de incisie in practijk brengen [7]. Voor deze twee wijzen van besnijdenis heeft men ook verschillende benamingen. Het Javaansche woordenboek van Gericke geeft voor circumcisie, in het krômô, of de hooge, en in het ngoko, of de lage taal, de benaming ꦱꦸꦤꦠ꧀ *sunat* op, dat is het hierboven bedoelde Arabische سنّة sonnat, en voor incisie, eveneens in het krômô en in het ngoko, ꦠꦼꦠꦏ꧀ *tĕtak* [8]. In Soerakarta wordt, volgens

---

[7] Voor het volgende hebben wij hoofdzakelijk gevolgd: Winter, Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1843, dl. I, blz 706—708; Poensen, Iets over de kleeding der Javanen, Mededeel. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XX, blz. 291—292; Veth, Java, dl. I, blz. 387—388.

[8] Zie: Gericke's Javaansch woordenboek, uitgegeven door Prof. Vreede, i. v. ꦱꦸꦤꦠ꧀.

Winter, in de hooge en in de lage taal, voor de eerstgenoemde wijze van besnijdenis [Javanese script] *tĕtak-pagas*, en voor de laatstgenoemde [Javanese script] *tĕtak-bango* gebruikt [9]. Op Java's Oosthoek, meer bepaaldelijk in Kediri, schijnt men de besnijdenis als circumcisie en die als incisie door geene bijzondere termen van elkander te onderscheiden. Voor beide heeft men hier, in het krômô, [Javanese script] *tĕtak*, en in het ngoko, [Javanese script] *sunat* [10]. Nog moet een woord voor besnijdenis hier vermeld worden, namelijk [Javanese script] *supit*, dat in het krômô-inggil gebruikelijk is [11]. Het schijnt dat men in sommige gedeelten van Java meer de incisie, in andere meer de circumcisie in practijk brengt. Naar de mededeelingen van den Heer Poensen is in Kediri deze laatste wijze van besnijdenis meer algemeen, doch blijft zulks in den regel aan het beter oordeel van den persoon, welke de operatie verricht, overgelaten, die daarvoor met verschillende omstandigheden te rade gaat [12]. Volgens een anderen schrijver, de Heer Brumund, zou de besnijdenis door incisie meer beoefend worden dan die door circumcisie [13], en dit blijkt ook uit hetgeen in het Javaansche woordenboek van Gericke daarover gezegd wordt [14]. De kunstbewerking heeft plaats in Soerakarta, volgens den Heer Winter, omstreeks het 15de, in Kediri, gelijk de Heer Poensen bericht, tusschen het 12de en 14de jaar. De persoon die de besnijdenis doet, kan een geestelijke zijn, maar is gewoonlijk een leek en heet bong. Gegoede lieden geven des middernachts vóór de plechtigheid een maaltijd, waarbij de gamĕlan bespeeld wordt. Den anderen morgen te zes ure wordt de jongeling die de operatie ondergaan moet, fraai uitgedost, met boreh of gele zalf besmeerd en met kransen van

[9] Winter, O. c., blz. 707. Zie ook: Javaansch woordenboek, i. v. [Javanese script] en [Javanese script].

[10] Poensen, O. c., blz. 291.

[11] Zie Javaansch woordenboek, i. v. [Javanese script] en Poensen, t. a. p. — Ook in het Soendaneesch zijn de hier genoemde woorden in gebruik. De Heer Oosting geeft, in zijn Soendaneesch woordenboek, voor besnijden, behalve [Javanese script] van [Javanese script], nog op: [Javanese script] van [Javanese script] en [Javanese script] van [Javanese script].

[12] Poensen, t. a. p. — De Heer Poensen geeft, hetgeen wel te betreuren is, die omstandigheden niet op, daar hij het minder gepast acht, ze mede te deelen.

[13] Brumund, Indiana, dl. II, blz. 255.

[14] Zie: Javaansch woordenboek, i. v. [Javanese script].

de aan draden geregene, kleine, witte en geurige bloemen der Mimusops elengi omhangen, onder eene soort van tent gebracht, waar de bong de besnijdenis op eene der twee wijzen aan hem verricht. Tot dat einde neemt een persoon, die met het aangezicht naar het Oosten gekeerd op een bankje zit, den patient op zijn schoot en houdt diens oogen met de handen dicht. Een dun bamboezen staafje, met katoen omwonden, wordt nu door den bong in de opening der voorhuid gestoken. Over het doel waarom zulks geschiedt, zwijgt onze berichtgever, de heer Winter. Straks zullen wij echter zien, dat ook bij de Makassaren en Boegineezen een dergelijk bamboezen staafje wordt aangewend en dat het is „om het praeputium op te lichten.” Overigens kan tot opheldering strekken hetgeen wij buiten den Archipel vermeld vinden, onder anderen van de besnijdenis onder de Mohammedanen van het vasteland van Indië. „A bit of stick”, aldus lezen wij, „is used as a probe, and carried round and round between the glans and prepuce, to ascertain that no unnatural adhesions exist, and to ascertain the exact extent of the froenum.” [15] Wellicht dat men ook op Java met evengenoemd staafje hetzelfde beoogt. Daarna wordt de voorhuid naar voren getrokken, tusschen twee stukken bamboe geklemd en met een sĕking, een klein krom mesje, afgesneden. Aldus bij de circumcisie. Moet de besnijdenis bij incisie gebeuren, dan bezigt men de zoogenaamde bango, een krom houtje ter lengte van 10 duimen, dat boven den eikel onder het praeputium gestoken wordt, waarop dit laatste in de lengte middendoor wordt gedeeld [16]. Het gestorte bloed wordt in een kopje opgevangen en begraven, in geval van circumcisie, met de afgesneden voorhuid. Des avonds volgt eene wajangpartij en gedurende een of twee weken komt de bong den besnedene dagelijks bezoeken, om nadeelige gevolgen van de ondergane kunstbewerking te verhoeden. Dat de voorbede van priesters bij deze gelegenheid niet ontbreekt, behoeft nauwelijks te worden gezegd. Voor zijne moeite ontvangt de bong een geschenk in lijnwaad of geld.

Ook bij de Makassaren en Boegineezen van Zuid-Celebes treft men het Arabische سُنَّة, als *sunná* uitgesproken, als benaming voor besnijdenis aan. Zij is hier eene circumcisie en

[15] Herklots, Qanoon-e-Islam, or the customs of the Mussulmans of India, Appendix, blz. LXXI. Zie ook over het gebruik van een dergelijk staafje bij de Turken: Ploss, O. c., blz. 352—353.

[16] Volgens mededeeling van den Heer Rhemrev, tolk voor de Javaansche taal te Batavia.

heeft plaats op ongeveer twaalfjarigen leeftijd. De knaap die de kunstbewerking moet ondergaan, gaat, na eerst een bad genomen te hebben, schrijlings op den stam van een pisang- of banaanboom zitten. Een priester neemt nu een weinig bloed van een haan en smeert dit op den penis van den patient, onder het prevelen van de Arabische formule: اللهم صلّ علي سيدنا محمد وعلي آل سيدنا محمد اللهم صلّ وسلّم عليه اللهم صلّ علي سيدنا محمد وعلي آله وصحبه dat is: „O God! zegen onzen heer Moḥammad en de familie van onzen heer Moḥammad. O God! zegen en behoed hem. O God! zegen onzen heer Moḥammad en zijne familie en zijne gezellen.” De eigenlijke operatie begint met de aanwending van de patódó, het bamboezen staafje, waarop zooeven reeds werd gezinspeeld, dat dient om de voorhuid op te lichten, waarna deze tusschen de beenen van een bamboezen nijptangetje, pasipí geheeten, dat men vlak vóór den patient rechtop in den stam van den pisang- of banaanboom gestoken heeft, geklemd en ten slotte met een mesje, piso- of lading-pasunná, afgesneden wordt. Om het bloeden te stillen, bedient men zich van het een of ander medicijn. De opperpriester van Gowa bezigde tot dat einde altoos een ring, waarvan de eenvoudige aanraking volgens hem voldoende was [17].

Het is geheel onnoodig om van de overige Mohammedaansche volken van den Archipel even uitvoerig de besnijdenis na te gaan. Alleenlijk de bewoners van het landschap Gorontalo of Holontalo, op Noord-Celebes, verdienen nog afzonderlijk genoemd te worden. De besnijdenis wordt hier minder aangeduid door den Arabischen term سنّة, dan wel door het inheemsche woord *moluna*. Bij de aanzienlijken is de besnijdenis eene circumcisie, bij de mindereu eene incisie, bestaande ook hier in het maken van eene insnijding aan het bovengedeelte van het praeputium. Gewoonlijk heeft de handeling plaats op twaalf- tot vijftien- of twintigjarigen leeftijd. De persoon die de besnijdenis verricht, meestal een geestelijke, heet ta-molulunawa. Na den afloop der operatie, blijft de jongeling in het vertrek totdat de wonde droog is en nuttigt hij gedurende dien tijd rijst,

[17] **Matthes**, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 71 en 156, aant. 39. Zie ook van denzelfden schrijver: Makassaarsch woordenboek, blz. 895, en Boeginecsch woordenboek, blz. 1144.

gedroogde visch en water. Op den derden of zevenden dag, naar gelang van de genezing, wordt de besnedene op eene plechtige wijze, in het bijzijn van zijne bloedverwanten en vrienden, in de rivier gebaad. Vervolgens krijgt hij onderricht in de grondbeginselen van het geloof. Deze plechtigheid wordt met maaltijden en muziek besloten [18].

Behalve bij de Mohammedaansche volken, komt de besnijdenis in den Archipel ook bij verschillende Heidensche stammen voor. Wij zullen de ons bekende gevallen hier achtereenvolgens vermelden.

Beginnen wij met de Papoewa's van Nieuw-Guinea. Bij de stammen die de Westelijke deelen van het eiland bewonen, schijnt de besnijdenis niet te worden aangetroffen. Nergens althans vinden wij iets daaromtrent vermeld. Van de Papoewa's van de omstreken der Geelvinksbaai getuigt Dr. Meyer zelfs uitdrukkelijk, dat zij de besnijdenis niet kennen [19]. Anders is dit echter op de Oostkust. Hier werd de besnijdenis waargenomen door Dr. Comrie. „Circumcision was general," aldus lezen wij, „and appeared to be performed by a straight incision through the dorsum of prepuce, there being no ablation of supernumerary skin or mucous membrane; the cicatrices left were very unsightly and did not speak at all highly for the surgical skill of the operator" [20]. Evenzoo bericht de Russische natuuronderzoeker Von Miklucho-Maclay van de Papoewa's der naar hem genoemde kust: „Die Beschneidung wird an 12 bis 13 Jahren alten Knaben ausserhalb des Dorfes, im Walde, mit einem scharfen Kieselbruchstück ausgeübt, wonach die ganze Gesellschaft, die blos aus Männern besteht, unter Gesang, den Neubeschnittenen in 's Dorf zurückbringt" [21]. Hoewel dit niet gezegd wordt, zal de operatie ook hier wel in eene incisie bestaan.

Van de Moluksche eilanden vestigen wij in de eerste plaats de aandacht op Ambon en de Oeliasers (Saparoea, Haroekoe

---

[18] Riedel, De landschappen Holontalo, Limoeto, Bone enz., Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk, dl. XIX, blz. 134.

[19] Meyer, Anthropologische Mittheilungen über die Papuas von Neu-Guinea, blz. 11.

[20] Comrie, Anthropological notes on New Guinea, Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, dl. VI (1877), blz. 109.

[21] Von Miklucho-Maclay, Ethnologische Bemerkungen über die Papuas der Maclay-Küste in Neu-Guinea, Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind., dl. XXXVI, blz. 299.

en Noesalaoet). Uit een alleszins merkwaardig bericht van Valentijn zien wij hoe vroeger de besnijdenis hier algemeen beoefend werd. „Onder de plegtelykheden," zoo heet het, „tot hunne godsdienst mede behoorende, werd ook zekere aloude gewoonte van deze Heidenen gebragt, dat zy al hunne knegtkens besnyden, niet volgens de wyze der Joden, of der Mohhammedaanen, maar op een wyze, die haar alleen eigen, en daar in hier van verschillende is, dat het niet zoo zeer een besnydenis, of wegneming van de voorhuid, dan wel een insnyding moet genoemd werden. Een plegtelykheit, diensgelyke ik by geen ander volk ontmoete. Zy nemen hier toe juist geen Priester, maar alleen eenen van hunne vrienden, die 't zelve aan een jongeling van twaalf jaaren, niet in zyn huis, maar hier of daar in 't bosch, in 't verborgen op deze wyze doet. Hy neemt de voorhuid van dien jongen, haalt die wat over een Bamboes of houtje, zet een mes boven op de voorhuid, belast ondertusschen die borst op te zien, zeggende: „„Ziet daar is een Coescoes (zeker dier) in dien boom"", terwyl hy dit zegt, en die borst dan opkykt, zoo slaat hy met een stuk hout op dat mes, en spleit het boven-deel van de voorhuid, 't geen hy daar na met eenige salf bestrykt en in korten tyd weêr geneest. Andere weêr zeggen, dat dit niet met een mes geschied, maar dat zy tusschen twee houtjens, of Bamboesjens, het boven-deel van de voorhuid zoodanig nypen, dat zy daar door van zelf van een spleit." En verder: „Men wil, dat deze insnyding by die van Hoetoemoeri niet alleen in een splitzing van 't boven-vel, maar ook in een afsnyding van een langwerpig dun stukje van 't boven-vel van de voorhuid bestaan zou; verschillende hier in niet veel van de besnydenis der Mohhammedaanen alhier, die een kleen stukje als een kleen half maantje uit het boven-deel der voorhuid uitsnyden. De rechte besnydenis egter der aloude Amboineezen bestaat maar in de voorschreven splitzing, en insnyding van 't boven-deel der voorhuid, en 't verdere is er metter tyd bygevoegd." [22] Ook na den overgang tot het Christendom bleef de besnijdenis geruimen tijd bestaan, hoewel zij „uit vreeze van de Wetten, en Placcaaten, hier tegen afgekondigd, zoo geheim, als 't mogelyk is, geschied." [23] Nog in 1669 werd er

[22] Valentijn, dl. III, 1, blz. 13 Zie ook: blz. 39 en 67. Hier heet het dat de besnijdenis plaats had „omtrent die tijd, dat een jongeling begon manbaar te werden."

[23] Valentijn, dl. III, 1, blz. 13.

bij den kerkeraad geklaagd, dat „het werk der besnydenis onder den Inlander dagelyks gepleegd wierd.” — „De vergadering”, zoo luidt het nu verder bij Valentijn, „overwegende, dat dit een algemeen quaad der Amboineezen was, vond best, aan de Regeering hier af kennis te geven, en hare hulp tot weering van dien te verzoeken, 't zy door 't vernieuwen der Placcaaten, 't zy door andere middelen, by de Regeering nog in 't werk te stellen. Ook zouden zy den Inlander openbaar hier tegen op stoel vermaanen, en de schuldige ernstig bestraffen.” [24]

Nog heden ten dage wordt de besnijdenis aangetroffen op verschillende van de andere Moluksche eilanden. Zoo is zij algemeen bij de Alfoeren van Boeroe, bij wie het, evenals vroeger bij de Amboneezen, gebruikelijk is om het bovengedeelte van het praeputium geheel te klooven [25]. Op Ceram wordt de gewoonte eveneens gevonden, hoewel niet overal, doch slechts op enkele plaatsen in het Westelijk gedeelte van het eiland. Ook hier bestaat de besnijdenis in eene incisie. Ditzelfde is het geval in enkele negoriën of dorpen op de Watoebela-eilanden, ten Zuidoosten van Ceram gelegen. Geene plechtigheden of feesten hebben daarbij plaats. Eindelijk vermelden wij nog de Aroegroep. De besnijdenis is hier niet, evenals op de evengenoemde eilanden, eene incisie, doch bestaat in eene wegneming der voorhuid. Dit geschiedt echter niet door afsnijding, doch door afklemming. Het praeputium wordt namelijk tusschen twee scherpe stukken bamboe geklemd, terwijl de patient, zoolang de operatie duurt, zooveel mogelijk in stroomend water gaat zitten. De voorhuid zwelt dan op en valt na putrefactie af. De bewerking heeft op 9 à 12jarigen leeftijd plaats, door oude mannen, zonder eenige plechtigheid [26].

In de residentie Timor komt de besnijdenis, volgens den Heer Donselaar, voor bij de Savoeneezen, Rotineezen, Soem-

---

[24] Valentijn, dl. III, I, blz. 67.

[25] Zie onze verhandeling: Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, Verhandel. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII, blz. 22.

[26] De voorgaande mededeelingen betreffende Ceram, de Watoebela- en de [illegible]eilanden danken wij aan den Heer J. G. F. Riedel, den bekenden [illegible] verscheidene zeer gewaardeerde bijdragen op het gebied der ethno- [illegible] der linguistiek van den Indischen Archipel. Als Resident van [illegible] genoemde Heer in de gelegenheid betreffende de Moluksche [illegible]ngrijke gegevens te verzamelen, die eerlang, in een werk verlicht zullen zien.

baneezen en Timoreezen. De operatie heeft plaats, althans bij de eerstgenoemden, als de knaap 14 of 15 jaren oud is, en komt in de hoofdzaak hierop neer, dat men een houtje of een stukje bamboe aan de bovenzijde van den eikel onder de voorhuid steekt, en deze dan in de lengte middendoor deelt, terwijl de gescheiden deelen naar achteren geschoven worden waar zij met de huid vergroeien. De handeling heeft zonder eenige vertooning of plechtigheid plaats, doch geschiedt onopgemerkt en wordt verricht door elk, die er eenige bedrevenheid in heeft verkregen. Op Savoe heet de besnijdenis ***bakka*** [27]. — Ook bij de Heidensche stammen van Midden-Flores schijnt eene soort van besnijdenis te bestaan, waaromtrent ons echter geene nadere bijzonderheden worden medegedeeld [28].

Verplaatsen wij ons naar het eiland Celebes. Van de Mohammedaansche Makassaren en Boegineezen in het Zuiden en de Gorontaleezen in het Noorden hebben wij zooeven de besnijdenis reeds nagegaan. Doch ook bij de Heidensche stammen die het centraal gedeelte van het eiland bewonen, wordt de gewoonte aangetroffen. Zij bestaat hier in eene klooving van de voorhuid [29]. Voorheen kwam ook de besnijdenis voor bij de Alfoeren van de Minahasa. Zij heette in het dialect der Tondano, en op enkele plaatsen onder de Tomboeloe, ***tumewal***, in het dialect der Tompakĕwa, ***tumétek*** [30]. De operatie ge-

---

[27] Donselaar, Aanteekeningen over het eiland Savoe, Mededeel. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XVI, blz 319—321. Zie ook hetzelfde tijdschrift, dl. XV, blz. 106.

[28] Freyss, Reizen naar Mangarai en Lombok, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. IX, blz. 523.

[29] Volgens mededeeling van den Heer Riedel.

[30] Dit *tumétek* komt van het grondwoord *tétek*, dat natuurlijk hetzelfde is als het hiervoren genoemde Javaansche ꦠꦼꦠꦏ꧀ en het Soendaneesche ꦠꦼꦠꦼꦏ꧀. Al deze woorden zijn verwant aan het Maleische تتق *tettaq*, waarvan de verbale vorm *menettaq* = houwen, hakken, is. — Het is hier de plaats om er op te wijzen, hoe ook in andere talen van den Archipel de woorden voor besnijdenis lexicographisch: hakken, splijten, klooven, snijden, beteekenen, hetzij in die talen zelve of in de daaraan verwante. Zoo is de hiervoren genoemde Savoeneesche benaming voor besnijdenis *bakka*, letterlijk: hakken, klooven, bij voorbeeld van hout. Straks zullen wij zien hoe bij de Tagala's en Bisaja's van de Philippijnen de besnijdenis *tuli* of *toli* heet, dat, althans bij de laatstgenoemden, ook is: snijden, afsnijden, cortar alguna cosa, sajarla á lo largo, y en redondo (De la Encarnacion, Dicc. Bisaya, i. v. *toli*). Evenzoo zullen wij bij de Niassers voor besnijdenis het woord *lafoto* ontmoeten, dat niets anders is dan

schiedde door het maken van eene insnijding in het bovendeel der voorhuid, door middel van de tĕtĕwá, de fijn en dun afgespleten buitenbast van de wulud (Bambusa longinodis). De besijdenis was niet bij alle stammen in gebruik, en werd zelfs in enkele districten slechts op enkelen toegepast. Het schijnt dat zij in het gebied van Sonder het meest algemeen bestond [31].

Noordelijk van Celebes wordt de besnijdenis gevonden op de Philippijnen „In entfernteren Provinzen," aldus lezen wij bij Blumentritt, „soll von den Tagalen noch heimlich die Beschneidung ausgeübt werden, der Schnitt wird von oben bis unten geführt, el corte se hace de arriba abajo. Es ist dies nicht etwa eine Erinnerung an den Islam, denn auch die heidnischen Stämme der Philippinen übten zur Zeit der Conquista schon die Beschneidung." [32] Uit de aangehaalde woorden blijkt dat de besnijdenis eene circumcisie is, „como hacen los Judios," zooals het bij een anderen schrijver uitdrukkelijk heet [33]. Ook bij de Bisaja's komt, of kwam althans voorheen, de besnijdenis voor. Zij draagt den naam van *toli*, welke benaming ook in het Tagalasch voorkomt als *tuli*. Van toli afgeleid, door invoeging van *in* en achtervoeging van *an*, heeft men den vorm *tinolian*, dat is: „der Theil, der abgesnitten oder von dem die Vorhaut abgerissen wurde." [34] Men ziet dat ook hier de besnijdenis bestaat in eene circumcisie, eene wegneming van de voorhuid.

Op het eiland Borneo vindt men de besnijdenis bij de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling, niet zoozeer bij de stammen die in de nabijheid van de stranden gevestigd zijn, doch in de bovenstreken. Zij is hier eene circumcisie, die echter niet op de gewone wijze tot stand komt door eene afsnijding, maar, evenals op de Aroe-eilanden, door eene afklemming van de voor-

---

met het praefix *la*, waarvan *foto* blijkbaar aan het Maleische *potong* = doorsnijden, afsnijden, beantwoordt, daar de *p* van de verwante talen in het Niasch door *f* vertegenwoordigd wordt, en deze taal, als eene vocalische, alle slotconsonanten wegwerpt. — Zie echter over eene andere beteekenis van de in den Archipel voor besnijdenis gebruikelijke benamingen, noot 47 hieronder.

[31] Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 313; Schwarz, Lijst van voorwerpen met bijgevoegde ophelderingen, Mededeel. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XXII, blz. 256—257.

[32] Blumentritt, Versuch einer Ethnographie der Philippinen, blz. 14.

[33] De los Santos, Vocabulario de la lengua Tagala, i. v. *circumcidar*.

[34] Andree, O. c., blz. 57. Zie ook: De Mentrida, Diccionario de la lengua Bisaya, i. v. *toli*.

huid. Gewoonlijk heeft zij plaats op twaalf- of veertienjarigen leeftijd. De jongeling die besneden moet worden, verricht de kunstbewerking zelf, door middel van een gespleten rotan, tusschen welks twee helften hij een gedeelte van de voorhuid afbindt. Dit afgebonden deel gaat na verloop van een tiental dagen in versterving over en valt af. Somtijds is het de vader die de bewerking verricht. Gedurende den geheelen tijd dat het gespleten stukje rotan de voorhuid omkneld houdt, kan de lijder door de hevige pijnen geen werk doen en is hij verplicht te blijven liggen. Ook mag hij gedurende dien tijd niet baden. Overigens hebben er geene plechtigheden bij de handeling plaats, en geschiedt zij zelfs gewoonlijk in het geheim [35]. Van de overige stammen van Borneo is het ons niet gebleken in hoeverre zij de besnijdenis kennen. Wel vermeldt Logan [36], dat de incisie „appears to prevail amongst some of the Dyaks”, doch dit bericht, slechts terloops gedaan, is te onbepaald, om hier iets te kunnen bewijzen.

Van de volken in de meer Westelijke deelen van den Archipel noemen wij allereerst de Heidensche stammen in de binnenlanden van Malaka. Deze worden, gelijk bekend is, aangeduid met den algemeenen naam van Orang-Bĕnoewa, doch zijn verder onderscheiden door bijzondere namen, als: Djakoen, Sĕmang, Sakei enz. Volgens Logan nu hebben de Orang-Bĕnoewa de incisie [37]. Intusschen schijnen niet alle stammen dit gebruik te kennen. Zoo lezen wij onder anderen in een later bericht over de Djakoen's van de Sĕmbrong- en Madek-rivieren [38]: „One chief characteristic which distinguishes the Madek tribe from other tribes, is the absence of any rite resembling circumcision; while the Sĕmbrong tribe make an incision, but do not circumcise. The Madek people, however, relate that they used to observe the custom, but that it was given up owing to untoward circumstances, which took place two or three hundred years ago as follows. On one occasion when the rite was observed, several of the tribe died of the effects; it was ascertained that the knives used for the purpose

[35] Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 45—46; Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *sunat*.

[36] In zijne verhandeling: The Orang Binua of Johore, Journal of the Indian Archipelago, dl. I, blz. 271.

[37] Logan, t. a. p.

[38] De Sĕmbrong heet in den benedenloop Endau en ontlast zich in de Chineesche Zee; de Madek is een rechtertak van de Sĕmbrong.

had been accidentally placed in a vessel containing ipoh, the poison with which their blowpipe arrows are habitually tipped: from that time the observance of the rite was discontinued" [39]. Het blijkt dus dat van twee naast elkander wonende stammen, de een de besnijdenis heeft, de ander niet. De gewoonte is dus niet algemeen bij de Orang-Bĕnoewa, hetgeen ook blijkt uit de omstandigheid, dat de bekende natuuronderzoeker Von Micklucho-Maclay, met betrekking tot de door hem bezochte stammen, er met geen enkel woord over spreekt [40].

Vestigen wij nu de aandacht op Sumatra en het Westelijk daarvan gelegene Nias. Op het laatstgenoemde eiland is de besnijdenis, *lafoto* geheeten, volgens Dr. Durdik eene incisie, terwijl de Heer Von Rosenberg die voorstelt als eene circumcisie [41]. Eerstgenoemde toch zegt: "Eene operatie die door elk Niaser bij zijnen zoon wordt uitgevoerd, zoodra deze ongeveer het vijftiende levensjaar heeft bereikt, is de besnijdenis. Zij bestaat in eene ruime insnijding in de voorhuid, waardoor de eikel wordt blootgelegd en het praeputium zich duurzaam terugtrekt" [42]. Bij Von Rosenberg lezen wij integendeel: "De jongens worden tusschen het vijfde en achtste jaar besneden. Dit geschiedt meestal door den vader door wezenlijke circumcisie, niet door eenvoudige splijting van de voorhuid" [43]. Men ziet dat, ook wat den leeftijd betreft waarop de operatie plaats heeft, de opgaven van de twee schrijvers van elkander ver-

[39] Hervey, The Endau and its Tributaries, Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, jaarg. 1881, blz. 119.

[40] Zie de verhandelingen van Maclay in het Natuurk. Tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. XXXV, blz. 250—258 en dl. XXXVI, blz. 3—26. Het schijnt dat de Zuidelijker, vooral in het gebied van Djohor, wonende Orang-Bĕnoewa, die meer bepaald met den naam van Djakoen's worden bestempeld, de besnijdenis, met uitzondering van enkele stammen, hebben, terwijl bij de Noordelijker wonende Sĕmang's en Sakei's, over welke volken de opstellen van Maclay meer in het bijzonder handelen, dit gebruik niet schijnt voor te komen. Deze laatste stammen worden door Maclay als zuivere Melanesiërs beschouwd, terwijl de eerstgenoemde volgens hem "melano-malayische Mischlings-Völkerschaften" zijn.

[41] Een andere schrijver, Dr. Schreiber, Die Insel Nias, Petermann's Mittheilungen, jaarg. 1878, blz. 49, zegt alleen dat de besnijdenis bij de Niasers op achtjarigen leeftijd verricht wordt, zonder dat hij de wijze vermeldt waarop zij geschiedt.

[42] Durdik, Genees- en verloskunde bij de Niasers, Geneeskundig Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. XXII, blz. 247.

[43] Von Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXX, blz. 27. Zie ook van denzelfden schrijver: Der Malayische Archipel, blz. 168.

schillen [44]. Intusschen kunnen beide juist zijn. Het is toch bekend dat er een groot onderscheid bestaat tusschen de verschillende stammen die het eiland bewonen, vooral tusschen de Noord- en de Zuid-Niasers. Het eene bericht kan dus meer op de eersten, het andere op de laatsten betrekking hebben. — Van de Heidensche stammen van Sumatra vinden wij bij de Bataks de besnijdenis vermeld [45]. Deze is eene circumcisie en geschiedt, ofschoon wel eens op de gewone wijze door afsnijding, meestal, evenals bij de Aroeneezen en Dajaks, door afklemming. Hiervoor bezigt men een nijptangetje, waarin de voorhuid gevat wordt. Iederen dag wordt het werktuig, door opschuiving van een daaraan bevestigden ring, meer gesloten. Na vier tot zes dagen valt het afgeklemde deel van het praeputium vanzelf af. Deze verrichting doet ieder voor zich zelf; zij schijnt zonder eenige plechtigheid te geschieden [46]. Het besnijden heet ***morsopit*** [47].

Ten slotte hebben wij nog kortelijk stil te staan bij eenige volken, die hoewel buiten den Indischen Archipel gevestigd, zoo nauw met de daar wonende verwant zijn, dat zij hier niet met stilzwijgen voorbij mogen worden gegaan. Het zijn de Hoewa's en andere stammen van het Maleische ras van het eiland Madagascar. Algemeen komt bij hen de besnijdenis voor. Uitvoe-

---

[44] Wij zullen straks zien dat Von Rosenberg ook eene andere reden voor de besnijdenis opgeeft dan Durdik.

[45] De Loeboe's en Koeboe's gaan wij liever met stilzwijgen voorbij Van de Loeboe's lezen wij wel dat zij de besnijdenis hebben, doch wordt er tevens bij vermeld, dat zij dit gebruik van de Mohammedanen hebben overgenomen (Godon, Bijdrage tot de kennis der Loeboe's, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1864, dl. I, blz. 264). In de opstellen over de Loeboe's van de Heeren Van Dijk en Van Ophuijzen (Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indië, 4e volgreeks, dl. VIII, blz. 151 vlg., en Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXIX, blz. 88 vlg.) wordt dan ook over deze gewoonte in het geheel niet gesproken. Ook sommige Koeboe's hebben de besnijdenis, die zij echter, met andere gebruiken van den Islâm, aan de Maleiers hebben ontleend (Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, dl. I, blz. 69).

[46] Zie: Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *sopit*, en Catalogus der Afdeeling Nederlandsche Koloniën van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam, Groep II, blz. 81.

[47] De benaming *morsopit*, letterlijk: beknepen zijn, is natuurlijk ontleend aan de wijze waarop de besnijdenis plaats heeft. Het grondwoord daarvan, *sopit*, herinnert aan het hierboven genoemde Javaansche [illegible] en het Soendaneesche [illegible], die eveneens benepen, beklemd, beteekenen. Bij de Javanen en Soendaneezen geschiedt de circumcisie wel niet door afklemming, maar wordt toch de voorhuid vóór de afsnijding, gelijk wij gezien

rige berichten daaromtrent zijn ons door Sibree medegedeeld [48]. Een bepaalde ouderdom waarin de operatie moet plaats hebben, is niet voorgeschreven; alleenlijk stelt de vorst nu en dan een tijdstip vast, waarop alle knapen, die nog niet besneden zijn, de kunstbewerking moeten ondergaan. Met tal van feestelijkheden en ceremoniën, met offers en gebeden, met spel en dans, gaat de handeling gepaard. De jongelieden worden eerst naar bepaalde voorschriften gemeten. „This is done with a fine bamboo called volotara; they are first measured from the ground to the loins, then up to the shoulders, and lastly, the whole height of the child.” Daarop worden zij plechtig ingezegend. Bijzonder omslachtig zijn vooral deze ceremoniën waar het vorstenzonen geldt. Wij kunnen hierbij niet langer stilstaan, doch verwijzen naar het werk van Sibree. Over de operatie zelf wordt door dezen schrijver echter bijna geheel het stilzwijgen bewaard. Dat zij evenwel eene circumcisie is, blijkt duidelijk uit de mededeelingen die hij doet, omtrent hetgeen met de afgesneden voorhuid geschiedt. „Apud Hovas,” aldus lezen wij, „praeputium infantis in folio bananae involutum vitulis datur; apud incolas quosdam orae occidentalis in haustu alcoholico infant bibendum datur. Apud gentem Bara pater praeputium in flumen vicinum projicit; apud gentes Sakalava pars praecisa ex tormento (gun) vel cuspidi hastae affixa emittitur super tectum patris. Si hasta recta in terram cadit, indicio est, ut illis videtur, puerum animosum futurum esse.”

Gelijk uit het medegedeelde blijkt, wordt de besnijdenis algemeen bij de Heidensche stammen van den Archipel aangetroffen. Dat zij niet van de Mohammedanen is overgenomen, blijkt reeds uit eene oppervlakkige beschouwing. De circumcisie toch is de meest algemeene wijze van besnijdenis: zij komt bij

---

hebben, in een nijptangetje gevat, zoodat naar deze verrichting de geheele besnijdenis den naam ꦱꦸꦥꦶꦠ꧀ of ꦱꦶꦥꦶꦠ꧀ kan hebben verkregen, tenzij men wil aannemen, dat vroeger de afsnijding ook hier achterwege gebleven is en de operatie dus op de wijze der Bataks, en derhalve ook der Dajaks en der Aroeneezen, heeft plaats gehad. Aan het Bataksche *sopit*, het Javaansche ꦱꦸꦥꦶꦠ꧀, het Soendaneesche ꦱꦶꦥꦶꦠ꧀ verwant, is ook het Makassaarsche en Boegineesche *sipi* = knijpen, knellen, het grondwoord van *pasipi*, het bamboezen nijptangetje, zooals men zich herinnert, dat bij de circumcisie gebruikt wordt.

[48] Sibree, The great African Island, blz. 217—222 en 273—274.

de Semitische volken voor en wordt eveneens door de Arabieren gevolgd [48]. Zoo men dus in den Indischen Archipel eerst met den Islâm het gebruik van het blootleggen van den eikel of de glans penis heeft leeren kennen, dan zou dit voorzeker ook daar allerwege geschieden door afsnijding van de voorhuid. Dat dit, gelijk wij hiervoren gezien hebben, niet het geval

[48] De Israëlieten maken eenigszins eene uitzondering. De besnijdenis bestaat bij hen uit twee verrichtingen, eene circumcisie en eene incisie. De besnijder of mohēl trekt eerst de voorhuid naar voren, vat deze in een tangetje en snijdt haar dan af: dit heet *mîlah*. Na deze verrichting is, zoo lezen wij, "die äussere Lamelle der Vorhaut bis über die Krone der Eichel zurückgezogen, die Eichel noch von der inneren Lamelle der Vorhaut bedeckt." Nu volgt de tweede verrichting, die ten doel heeft den eikel geheel bloot te leggen. Daartoe zet de mohēl "die Spitze seines Daumennagels in die Mündung des innern Blattes der Vorhaut, fasst sie damit durch Beihülfe der beiden Zeigefinger und spaltet sie auf dem Rücken der Eichel mittelst Schlitzens bis auf die Krone derselben, und schiebt die aufgeschlitzte Vorhaut bis über die Krone der Eichel hinweg." Deze tweede verrichting heet *perî'ah*. Tegenwoordig gebruikt men, in plaats van den nagel van den duim, bij de perî'ah meer algemeen eene schaar van bepaalden vorm (Zie: Trusen, Die Sitten, Gebräuche und Krankheiten der alten Hebräer, blz. 128—129; Ploss, O. c., dl. I, blz. 348—350). Oorspronkelijk bestond de Joodsche besnijdenis alleen uit de mîlah; de perî'ah is er eerst later bijgekomen. Ten tijde van de Jodenvervolging onder Antiochus Epiphanes, trachtten namelijk velen de rest hunner voorhuid naar voren te brengen, te verlengen, ten einde zich dus den schijn te geven van onbesneden te zijn: "zij maakten zich voorhuiden" (1 Makk. I : 16). Vooral na de stichting van een gymnasium te Jeruzalem, werd dit algemeen, daar men naakt de kampspelen moetende bijwonen, alle sporen van de besnijdenis trachtte te doen verdwijnen. Ten einde aan dergelijke practijken toen en later een einde te maken, werd aan de mîlah, de perî'ah toegevoegd.

Wij moeten hier nog de aandacht vestigen op eene wijze van besnijdenis, geheel afwijkend van de gewone circumcisie, die volgens Niebuhr (Beschreibung von Arabien, blz. 269) bij eenige stammen in het Zuiden van Arabië bestaat. "Sie beschneiden nicht nur die Vorhaut, sondern machen auch einen Schnitt in der Haut oben auf dem männlichen Gliede der Länge nach und lösen einen Theil der Haut am Unterleibe gänzlich ab. Sie sollen sich eine grosse Ehre daraus machen, eine grosse Pein standhaft zu ertragen... Die Beschneidung soll nicht nur sehr schmerzhaft, sondern bei erwachsenen Personen bisweilen auch tödtlich sein." Ook Barbier de Meynard spreekt van eene bijzondere besnijdenis in zijne verhandeling "Notice sur l'Arabie Méridionale d'après un Document Turc" (opgenomen in de Mélanges Orientaux, uitgegeven ter gelegenheid van het 6e internationale congres der Orientalisten te Leiden). "Une coutume qui mérite d'être signalée c'est la circoncision telle qu'elle se pratique dans les tribus de l'Açîr. Elle consiste en une incision d'une nature telle que les enfants ne pourraient la supporter..... Il n'est pas rare même que les jeunes gens meurent des suites de cette dangereuse opération et que d'autres quittent le pays plutôt que de s'y exposer." (Zie voor verdere bijzonderheden: O. c., blz. 117—118).

is, dat niet alleen bij de meeste Heidensche volken — de Papoewa's van de Oostspits van Nieuw-Guinea, de Amboneezen, Alfoeren van Boeroe en Ceram, de bewoners van de Watoebela-eilanden, den Timoreeschen Archipel en Centraal-Celebes, de Alfoeren van de Minahasa, de Orang-Bĕnoewa van Malaka en gedeeltelijk de Niasers — doch ook bij enkele Mohammedaansche stammen, met name de Javanen en Gorontaleezen, de incisie, de klooving of splijting van het praeputium, geheel of grootendeels, regel is, bewijst zeker, dat wij hier met eene oorspronkelijke instelling te doen hebben. Overigens lette men er op dat zelfs waar de circumcisie bestaat — bij de Hoewa's, ten deele bij de Niasers, bij de Tagala's en Bisaja's, de Bataks, Dajaks en de Aroe-eilanders — de eigenaardige wijze waarop zij, althans bij de drie laatstgenoemde volken, plaats heeft, door namelijk de voorhuid door afklemming in versterving te doen overgaan, zoodat zij vanzelf afvalt, ook voor hare oorspronkelijkheid pleit [50].

Een niet minder belangrijk bewijs voor de juistheid der meening, dat de besnijdenis in den Indischen Archipel al bestaan heeft vóór de invoering van den Islâm, is het feit dat zij ook voorkomt bij de Maleisch-Polynesische stammen van de Zuidzee-eilanden, die steeds buiten vreemden, dat is dan hier bepaaldelijk Arabischen, invloed gebleven zijn. De operatie bestaat ook hier in eene insnijding in het bovendeel van het praeputium. De insnijding wordt echter, althans op de Tonga-eilanden, alleen „durch die äusseren Hautpartien und den Anfang der inneren gemacht und der Ueberrest der letzteren mit den Fingern aufgerissen" [51]. Behalve op Tonga, wordt het gebruik Westelijk ook aangetroffen op de Fidji-eilanden, de Nieuw-Hebriden en Nieuw-Caledonië, en Oostelijk op de Samoa-groep, Tahiti, de Sandwich- en de Markesas-eilanden en op het Oostereiland [52]. Zoo zien wij dus dat de besnijdenis algemeen verspreid is in Indonesië, Melanesië en Polynesië. Dit wettigt wel de onderstelling dat wij hier met eene oude instelling te doen hebben, die de volken van dit ras zeker reeds moeten hebben gekend vóór hunne verspreiding, toen zij nog een gemeenschap-

[50] Vergelijk overigens hetgeen wij hiervoren in noot 47 hebben opgemerkt omtrent de benaming [illegible] in het krômô-inggil, die er op schijnt te wijzen, dat de circumcisie bij de Javanen voorheen ook door afklemming geschiedde.

[51] Andree, O. c., blz. 71. Zie ook: Ploss, O. c., dl. I, blz. 360.

[52] Zie: Ploss, blz. 360—361; Andree, blz. 71—72; Waitz, Antropologie der Naturvölker, dl. VI, blz. 28; Turner, Nineteen years in Polynesia, blz. 87, 177 316, 360, 371, 424, 495; Williams, Fiji and the Fijians, dl. I, blz. 166—167, enz.

pelijk stamland bewoonden. Dat het gebruik hier en daar ontbreekt, in Polynesië bij voorbeeld op Nieuw-Zeeland, in Melanesië op Westelijk Nieuw-Guinea, terwijl het in Mikronesië geheel schijnt te worden gemist, kan niet als bewijs voor het tegendeel worden aangevoerd. Het kan toch zeer goed zijn, dat het op deze eilanden verloren gegaan is, of dat men het daar om bepaalde redenen prijs gegeven heeft. Dat dit laatste geschieden kan, hebben wij hierboven reeds van een der stammen van de Orang-Bĕnoewa van Malaka gezien.

Wij komen nu aan de vraag, tot dusverre door ons buiten beschouwing gelaten, wat de beteekenis is van de besnijdenis in den Archipel, wat men zich met de operatie ten doel stelt. Slechts van enkele volken vinden wij bepaalde mededeelingen daaromtrent. Alvorens tot de vermelding hiervan over te gaan, is het echter noodig de aandacht te vestigen op hetgeen Dr. Ploss, in zijn bovengenoemd werk, over den oorsprong dezer instelling in het algemeen heeft aangevoerd. Onder de verschillende theoriën, welke er daaromtrent bestaan, komt ons die van dezen geleerde het meest aannemelijk voor.

„Zweck und Absicht der Beschneidung," aldus schrijft Dr. Ploss [53], „liegt meiner Ansicht nach in dem Bestreben, die Natur zu corrigiren, ihr bei ihren angeblichen „„Verirrungen"" zu Hilfe zu kommen und an den Sexualorganen einen Zustand herbeizuführen, welchen man für einen, beim erwachsenen Menschen normalen hält, und der von der Natur an kleinen Kindern wohl nie von selbst, in der Pubertätsepoche sehr oft auch noch nicht spontan hergestellt, vielmehr zum Nachtheil der sexuellen Funktionen gar nicht selten in das Mannesalter hinübergebracht wird; — man will die Phimose beseitigen, denn man hält den mit einer solchen behafteten Menschen für minder zeugungsfähig. Um dies zu verstehen, muss auf die Umwandelung hingewiesen werden, welche am Penis allmälig bis zum zeugungsfähigen Alter in der Regel, wenn auch nicht immer vor sich geht. Die Vorhaut, welche die Eichel bedeckt, ist beim Neugeborenen stets so gestaltet, dass sie nur mit Mühe oder gewaltsam über die Eichel zurückgezogen werden kann; nach und nach wird sie im Verhältniss zum ganzen wachsenden Gliede (Penis) an ihrer Oeffnung viel ausdehnbarer, so dass sie sich später meist von selbst zurückstülpt, namentlich dann, wenn sich der Penis in Erection befindet. Das neuge-

[53] O. c., dl. I, blz. 368—369.

borene Kind besitzt also ganz regelmässig eine Phimose, d. h. eine solche Verlängerung der Vorhaut, mit gleichzeitiger Engigkeit ihrer Mündung, dass die (beim Manne zur Ausübung des Coïtus für die Ejaculation förderliche) Zurückschiebung hinter die Corona der Glans nicht ausführbar ist. Wenn nun überall, und ohne Frage selbst bei den schlecht oder unzulänglich beobachtenden Naturvölkern die Thatsache wahrgenommen wurde, dass der zum Manne herangewachsene Jüngling die Eichel nicht selten frei zu tragen beginnt, weil das Präputium sich von selbst zurückschiebt und hinter der Corona liegen bleibt, dass aber auch beim Manne die Eichel im erigirten Zustande nur ausnahmsweise noch von der Vorhaut bedeckt bleibt, so erschien die Bedeckung der Eichel durch die Vorhaut als ein nicht normales Verhältniss, dem man corrigirend schon frühzeitig und ganz allgemein entgegentreten muss. Somit fasse ich die ursprüngliche Tendenz der Beschneidung auf als den operativen Vorbereitungsact auf die Sexual-Function des Mannes. Man betrachtete die noch immer bei dem Jüngling in einigem Grade vorhandene Bedeckung der Eichel mit der Vorhaut, den seit frühester Jugend noch vorhandenen, immerhin geringen Zustand der Phimose als etwas mehr oder weniger Hinderliches für den Coïtus, das man durch einen operativen Eingriff beseitigen muss. Daher kommt es, das die meisten Urvölker erst in demjenigen Lebensalter die Vorhaut ein- oder wegschneiden, in welchem die Reife zum Geschlechtsgenuss, die Pubertät erreicht ist; man will den Jüngling mit einem Male völlig reif und normal in sexueller Hinsicht machen.„

Wij behoeven wel geene verontschuldiging te vragen voor deze lange aanhaling. Duidelijker en korter kan de zaak inderdaad niet voorgesteld worden. Dr. Ploss wijst er nog verder op, hoe de besnijdenis tevens het karakter moet verkrijgen van eene ceremonie van manbaarverklaring. De besneden knaap wordt dan ook van dat tijdstip af in de rij der mannen opgenomen, verkrijgt de rechten van een man, en mag dus ook in het huwelijk treden. Dat de operatie bij sommige volken op zeer jeugdigen leeftijd plaats heeft, pleit niet tegen deze voorstelling. Hieromtrent toch merkt Dr. Ploss zelf op: „Allein diese auf die sexuelle Reife „„vorbereitende„„ Operation wird ja auch schon in ganz jugendlichem Alter ausgeübt; hier glaubt man schon an Neugeborenen dem Zustande der natürlichen Unfertigkeit entgegentreten zu müssen. Schon dem Kinde will

man eine möglichst zahlreiche Nachkommenschaft garantiren und sich nicht auf den Zufall verlassen, ob die an ihm bemerkte, dem Zeugungsact vielleicht nicht hinderliche Phimose dereinst sich von selbst beseitigen wird oder constant bleibt." [54]

Op eene merkwaardige wijze vinden wij deze beschouwingen van Dr. Ploss bevestigd door hetgeen Valentijn ons van de Amboneezen mededeelt [55]. Hij zegt toch dat de besnijdenis bij hen vooral geschiedt "tegen zeker ongemak, bij de geneeskundige de capistratie of phimosis, dat is, de spanning der voorhuid, genoemd, waar mede zy zeer veel gequeld zyn, en die de t'zamenkomst van de man en vrouw hinderlyk, en de voortteeling eenigzins nadeelig is." De handeling heeft dus bepaaldelijk plaats met het doel den jongeling geschikt voor den coïtus te maken, hem eene talrijke nakomelingschap te verzekeren. Er is nog iets hetgeen dit bewijst. Bij de operatie laat men, gelijk ons hiervoren gebleken is, alvorens de insnijding te maken, den jongeling quasi naar een cuscus zien, terwijl men zegt: "Zie, daar is een cuscus in dien boom!" [56] Valentijn nu zegt hieromtrent: "Het uiten van die woorden: ""Ziet, daar is een coescoes,"" en is ook niet zonder zekere verborgene beteekenis, want daar by wenschen zy, dat 's jongens geslacht in getal zoodanig toenemen mag, als de hairen van een coescoes menigvuldig, en ontelbaar zyn." [57] De besnijdenis is, gelijk uit het voorgaande vanzelf volgt, hier eene noodzakelijke voorwaarde om te mogen trouwen. "Die zoo niet besneden was onder hen, mogt niet trouwen, ja geen vrouwmensch onder hen zou hem willen aanzien, alzoo het by haar de grootste schande ter wereld is, zoo een onbesneden man te hebben, om voor

[54] Ploss, O. c., dl. I, blz. 369.

[55] Valentijn, dl. III, 1, blz. 13.

[56] De cuscus, op Ambon in de landstaal kusu geheeten, behoorende tot de marsupialia, zijn bijzonder eigen aan het Austro-Maleisch gewest. Het zijn op opossums gelijkende dieren met een langen grijpstaart. Zij hebben kleine koppen, groote oogen en een dik kleed van wollig bont, dikwijls zuiver wit van kleur, met onregelmatige zwarte plekken of vlokken, en somtijds aschachtig bruin, met of zonder witte vlekken. Zij wonen in het geboomte en voeden zich met bladeren. Men heeft er verschillende soorten van. (Zie: Wallace, The Malay Archipelago, vertaling van Prof. Veth, dl. II, blz. 154—156, waar men dit dier ook afgebeeld vindt).

[57] Dergelijke overdrachtelijke zegenwenschen vindt men ook bij andere volken in den Archipel. Zoo onder anderen bij de Alfoeren van de Minahasa. Bij een huwelijk wenscht men aan het bruidspaar rijkdommen toe "even ontelbaar als de haren op de huid eener muis." (Graafland, De Minahasa, dl. II, blz. 320).

welke schande niet bloot te staan, of voor 't hoofd gestooten te werden, zich alle jongens van oudsher dus lieten besnyden."

Niet alle berichtgevers zijn even uitvoerig als Valentijn. Toch vinden wij van enkele volken nog het een en ander medegedeeld, waaruit duidelijk de juistheid blijkt van de beschouwing van Dr. Ploss, dat de besnijdenis is een "Vorbereitungsact auf die Sexual-Function des Mannes," daar zij den "Coïtus erfolgreicher für die Befruchtung" maakt. Zoo lezen wij van de Niasers, dat zij gelooven "dat zonder besnijdenis geen vruchtbare coïtus mogelijk is, en dat daarom eerst na deze operatie de knaap in de rij der mannen opgenomen en bij zijne bruid, met welke hij reeds sedert jaren verloofd is, toegelaten wordt." [58] Volgens den Heer Graafland heeft bij de Alfoeren van de Minahasa de besnijdenis geen ander doel "dan het verschaffen van voorbeschiktheid tot het huwelijksleven." [59] Bij de bewoners van Ceram en van de Watoebela- en de Aroe-eilanden geschiedt de besnijdenis, gelijk de inlander zegt, ad augendam in coïtu mulierum voluptatem [60]. Schijnbaar biedt deze verklaring geene punten van overeenkomst aan met de theorie van Dr. Ploss. De gissing ligt echter voor de hand dat wij hier niet met de oorspronkelijke beschouwing te doen hebben, doch dat aanvankelijk bij deze volken, evenals bij de naburige Amboneezen, de voorstelling bestaan heeft omtrent de besnijdenis als eene noodzakelijke voorwaarde voor een vruchtbaren coïtus, zoodat de vrouwen aan de mannen welke besneden waren, de voorkeur gaven boven die, welke de kunstbewerking niet hadden ondergaan. Toen nu later die voorstelling verloren was gegaan, moet men vanzelf gemeend hebben, dat deze voorkeur daaruit voortkwam, dat de besnijdenis de voluptas der vrouw bij den coïtus verhoogde, zoodat dit toen als het eigenlijke doel der operatie werd beschouwd. — Belangrijk is ook hetgeen wij van de Boegineezen vermeld vinden. Deze toch hebben de uitdrukking *risoppá-mani djarung ulí-lasóna*, *nadara*, dat is: de voorhuid wordt slechts met eene naald doorstoken, zoodat er bloed uitkomt, voor de besnijdenis, vooral van prinsen, die reeds gemeenschap met vrouwen gehad en kinderen verwekt hebben,

[58] Durdik, Genees- en verloskunde bij de Niasers, Geneesk. Tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. XXII, blz. 247. — Von Rosenberg geeft, gelijk hieronder zal blijken, eene andere reden voor de besnijdenis op.

[59] Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 313.

[60] Volgens mededeeling van den Heer Riedel.

welke besnijdenis op de gewone wijze geschiedt, doch niet met feestelijkheden gepaard gaat [61]. Hoe nu is die benaming te verklaren? Onzes inziens voert zij ons vanzelf terug tot den tijd, toen men nog bepaaldelijk met de besnijdenis zich voorstelde, den jongeling geschikt voor den coïtus te maken. Was er dus iemand, die voor dien tijd gemeenschap met vrouwen gehad en kinderen verwekt had, dan was de kunstbewerking aan hem niet meer noodig, voor het eigenlijke doel waarom zij toen nog werd gedaan, doch moest zij toch nog plaats hebben als eene ceremonie van manbaarverklaring. Doch het behoeft geen betoog, dat men de pijnlijke operatie dan tot een minimum zal hebben gereduceerd: men zal dus het wegnemen der voorhuid achterwege gelaten en zich bepaald hebben tot het ***risoppá-mani djarung ulí-lasóna***, ***nadara***, tot het beprikken van het praeputium met eene naald totdat er bloed uitkwam. Later toen men, wellicht onder den invloed van den Islâm, er toe gekomen is om ook in deze gevallen de circumcisie feitelijk te doen geschieden, is die oorspronkelijke benaming of omschrijving daarvoor toch behouden gebleven.

Uit de verklaring door Dr. Ploss van de besnijdenis gegeven, vloeit nog voort, gelijk wij zooeven gezien hebben, dat de operatie moet plaats hebben „in demjenigen Lebensalter, in welchem die Reife zum Geschlechtsgenuss, die Pubertät erreicht ist.” Wij vinden dit eveneens bevestigd bij de volken van den Indischen Archipel. De knaap wordt, zooals uit het bovenmedegedeelde blijkt, meestal in den ouderdom van veertien of vijftien jaren besneden, dat is ongeveer de leeftijd waarop men in Indië huwbaar wordt. Zelfs bij de Mohammedaansche volken is dit het geval, in weerwil dat het in de rechtsboeken aanbevolen wordt de besnijdenis in de eerste kindsheid, liefst op den zevenden dag na de geboorte, te doen geschieden, en daarvan niet af te wijken, dan wanneer het kind niet sterk genoeg is om de operatie te ondergaan [62]. Met de besnijdenis wordt ook, geheel in overeenstemming met de voorstelling van Dr. Ploss, de knaap in

---

[61] Matthes, Boegineesch woordenboek. i v. *soppá*. Verg. ook: Bakkers, Het leenvorstendom Bone, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XV, blz. 43.

[62] Zie onder anderen het, ook in den Indischen Archipel veel gebruikte, Sjafi'itisch fiqh- of rechtsboek: Minhâdj aṭ-ṭâlibîn, ed. Van den Berg, dl. III, blz. 251. In het Maleische werk „Makota segala radja-radja”, ed. Roorda van Eysinga, blz. 161, wordt de leeftijd van zes jaren opgegeven als die, waarop het wenschelijk is het kind te besnijden.

de rij der mannen opgenomen en verkrijgt hij de rechten van een man [63]. Wij zagen reeds hoe dit het geval is bij de Niasers. Nog van andere volken vinden wij zulks vermeld. Zoo lezen wij van de Hoewa's en de overige stammen van Madagascar, dat de besnijdenis bij hen te beschouwen is „as an initiation into the community, since no one who has not undergone the ceremony can be a soldier, or be considered as properly qualified for Government service. The children who undergo the ceremony are said to be made men, to be consecrated or established.” [64] Hiervoren merkten wij reeds terloops op, dat de knapen, vóór de operatie, onder anderen ingezegend worden. Uit het formulier, daarbij gebruikelijk, blijkt ook duidelijk de strekking van de besnijdenis als eene ceremonie van manbaarverklaring. „The lad is not a child,” zoo heet het, „he is a man breasting the stream; not caught in crossing, not taken in a net! The lad is a banana tree north of the town [65], the leaves not broken, the young shoots untaken! The lad is not a child! He is a sorohitra (a bird) on a rock; thrown at, not hit; throwing, hitting (his enemy)! His cattle cover the plains! His money fills a large tomb! [66] His slaves crowd his country house!” [67] — Bij de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra, bepaaldelijk die van het landschap Lĕbong in de Palembangsche Bovenlanden, wordt de knaap door de besnijdenis een zoogenaamde budjang, een huwbare jongeling, en deelt hij ook van dat oogenblik af in de rechten en plichten, die de budjangschap met zich brengt [68]. — Eindelijk moeten wij nog de aandacht vestigen op de Papoewa's van de Maclay-kust. „Seit der Zeit der Beschneidung,” aldus lezen wij, „wird der Knabe als ein junger Mann betrachtet und erhällt auch viele Rechte die dem Kinderalter abgingen.” [69]

[63] Voorbeelden daarvan vindt men op verschillende plaatsen in het werk van Ploss. Zie onder anderen: blz. 353, 358, 362, 363, 370 enz.

[64] Sibree, The great African Island, blz. 217.

[65] That is, the leeside, sheltered from the prevailing south-east winds.

[66] The tombs are commonly used as repositories of money.

[67] Sibree, O. c., blz. 219—220.

[68] Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, dl. I, blz. 270. In Lĕbong vormen de *budjang's*, huwbare jongelingen, met de *gadis*, huwbare meisjes, een stand of groep, *budjang-gadis*, de groep der ongehuwden, staande tegenover de *pesakin* of *urang-batin*, de groep der gehuwden. Zoowel in kleeding als in rechten en verplichtingen zijn beide van elkander onderscheiden (Van Hasselt, O. c., blz. 207—208).

[69] Von Miklucho-Maclay, Ethnologische Bemerkungen über die Papuas

Het behoeft slechts opgemerkt, en niet nader aangetoond te worden, dat de besnijdenis, naar de theorie van Dr. Ploss, geene godsdienstige beteekenis heeft. Bij de volken van den Indischen Archipel vinden wij dit bevestigd. Met uitzondering natuurlijk van de Mohammedanen, wordt ons meestal uitdrukkelijk medegedeeld, dat de handeling geheel afgescheiden is van eenige religieuse bedoeling. Zoo is dit het geval bij de Alfoeren van Boeroe en Ceram, de bewoners van de Watoebela- en de Aroe-eilanden en van den Timoreeschen Archipel (Timor, Savoe, Roti en Soemba), bij de Alfoeren van de Minahasa, de Dajaks, de Niasers en de Hoewa's en andere stammen van Madagascar [70]. Alleen bij de Amboneezen was het anders. Valentijn noemt, gelijk ons reeds uit het hierboven geciteerde kan gebleken zijn, de besnijdenis „een der plegtelykheden tot hunne godsdienst behoorende." [71] Elders vinden wij bij hem vermeld, dat er bij de operatie „op zyn oud-Heidensch een Feest ter eere van hunne Goden bereid wierd." [72] Op enkele eilanden van de Zuidzee heeft de besnijdenis eveneens een min of meer godsdienstig karakter, in zooverre dat de kunstbewerking door een priester gedaan wordt en met gebed en ceremoniën gepaard gaat [73]. Ook elders zien wij hoe in vele gevallen de besnijdenis dat godsdienstig karakter bezit, ja soms als eene zuiver religieuse handeling optreedt. Hoe is dit met het voorgaande in overeenstemming te brengen? Het is wel noodig bij dit punt nog kortelijk stil te staan.

Het godsdienstig karakter van de besnijdenis, dat schijnbaar met de voorstelling van Dr. Ploss in strijd is, laat zich onzes inziens, in het wezen der zaak, rechtstreeks daaruit afleiden. Bij tal van onbeschaafde en halfbeschaafde volken zien wij toch, hoe het „weest vruchtbaar en vermenigvuldigt" als een goddelijk bevel voorkomt, hoe de meening heerscht, dat trouwen en kinderen krijgen, het voornaamste doel is, waarvoor de mensch hier op aarde is, en geene gelukzaligheid hiernamaals hun ten deel

---

der Maclay-Küste in Neu-Guinea, Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind., dl. XXXVI, blz. 299.

[70] Zie de bovenaangehaalde plaatsen. Voor zooveel Ceram, de Watoebela- en de Aroe-eilanden betreft, volgens mededeeling van den Heer Riedel.

[71] Valentijn, dl. III, 1, blz. 13.

[72] Valentijn, dl. III, 1, blz. 67.

[73] Zie: Ploss, O. c., dl. I, blz. 371; Waitz, Anthropologie der Naturvölker, dl. VI, blz. 40.

valt, welke dat doel geheel of gedeeltelijk gemist hebben [74]. Heeft de besnijdenis dus werkelijk de strekking om den coïtus vruchtbaarder te maken en den man eene talrijke nakomelingschap te verzekeren, dan moet zij, in verband met dit goddelijk voorschrift, ook als eene Gode welgevallige daad worden beschouwd, en kan het ons geene verwondering baren, dat zij bij sommige volken zich tot eene zuiver religieuse handeling heeft kunnen ontwikkelen [75]. Hoogst leerzaam in dit opzicht is de besnijdenis bij de Israëlieten. Naar de voorstelling van Genesis XVII is zij een willekeurig gekozen symbool van de toewijding aan Jahweh, een teeken van het verbond tusschen Dezen en Abraham en zijne nakomelingen. Deze voorstelling is echter eene betrekkelijk jonge: zij komt in de

---

[74] Zie hierover onze verhandelingen: Over de primitieve vormen van het huwelijk en den oorsprong van het gezin, Ind. Gids, jaarg. 1880, dl. II, blz. 632—635, en Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 197 vlg.

[75] Het godsdienstig karakter der besnijdenis heeft men op vele wijzen trachten te verklaren. De meesten gelooven, geheel in tegenstelling met de door ons in den tekst gegevene voorstelling, dat de besnijdenis niet eerst later een godsdienstig karakter heeft verkregen, doch van den aanvang af eene religieuse handeling is geweest. Eene meening onder anderen, die vele voorstanders vindt, is dat het afsnijden der voorhuid een offer aan de goden is, waarbij men zich bepaaldelijk beroept op de oude Mexicanen en enkele andere Amerikaansche volken en op de Israëlieten, bij welke laatsten de besnijdenis ook eenmaal, blijkens Exodus IV : 24—26, het karakter van een bloedig offer moet hebben gehad. Wij komen op deze voorstelling straks vanzelf in den tekst en in eene der volgende noten terug. Geheel anders is de verklaring door Gerland van den oorsprong der besnijdenis, vooral met het oog op de Polynesische volken, gegeven. Hij begint met er op te wijzen hoe deze volken „sich äusserst schamhaft in Bezug auf die Eichel zeigen und dieselbe in ganz besonderer Weise verhüllt tragen.” Hiermede is dus schijnbaar niet overeen te brengen de besnijdenis, het openspleten der voorhuid, waardoor juist de eikel blootgelegd wordt. Volgens Gerland moet de zaak op deze wijze worden verklaard: „Die Scheu vor dem Anblick der Eichel scheint gar nicht aus Sittsamkeit sondern aus Religiosität hervorgegangen zu sein.” Dit lichaamsdeel was namelijk „als vorzüglich lebenspendendes Glied” aan de godheid gewijd en dus streng tabu. „Man schlitzte nun die Vorhaut auf, um den den Göttern besonders heiligen, lebenspendenden Theil nicht zu verhüllen; man band ihn wieder zu, um den Theil, der wegen seiner Heiligkeit streng tabu d. h. den Göttern angehörig war, den Blicken der Menschen zu entziehen, damit kein Bruch des Tabu entstehe.” (Zie: Waitz, Anthropologie der Naturvölker, dl. VI, blz. 40—41). Zonder in eene uitvoerige beoordeeling van deze door Gerland voorgestelde theorie te treden, waarvoor het hier niet de plaats is, willen wij alleen opmerken, dat wij met Richard Andree haar „als eine ungemein künstliche und gesuchte, wenn auch sehr geistreiche” beschouwen (Andree, O. c., blz. 77.)

voor-deuteronomische stukken van den Hexateuch en in Deuteronomium zelf in het geheel niet voor, en kan eerst in de ballingschap ontstaan zijn bij den priesterlijken wetgever [76]. In de werkelijkheid is de besnijdenis een gebruik dat de Israëlieten van de Egyptenaren hebben overgenomen [77]. Eene duidelijke erkenning van den Egyptischen oorsprong dezer instelling en van Israëls plicht om zich te voegen naar het oordeel der Egyptenaren over de onbesnedenheid, vindt men in het vijfde hoofdstuk van het boek Jozua vers 2—3 en 8—9 [78]. Doch het was zeker niet alleen, zooals het daar heet, om „den smaad van Egypte” van zich af te wentelen, dat is den smaad dien de Egyptenaren hun als onbesnedenen toerekenden of aandeden, dat de Bne Israël de besnijdenis hebben overgenomen. Wij wagen de gissing, dat zij die operatie ook beschouwd hebben als gunstig voor de seksueele functiën van den man en dus als direct bevorderlijk voor de instandhouding van het menschelijk geslacht. Reeds spoedig schijnt de besnijdenis echter bij hen eene godsdienstige handeling te zijn geworden. Men leze Exodus IV vers 24—26. Als Jahweh op Mozes aandringt en hem zoekt te dooden, besnijdt zijne vrouw, Zippora, haar zoon en werpt de voorhuid aan Jahweh toe, waarop deze van Mozes aflaat. Hieruit leidt de Hoogleeraar Kuenen af, dat de besnijdenis oorspronkelijk was een bloedig offer aan Jahweh [79]. Dit bijzonder karakter nu laat zich onzes inziens zeer goed

---

[76] Zie: Kuenen, Bijdragen tot de critiek van Pentateuch en Jozua, Theologisch Tijdschrift, jaarg. XIV (1880), blz. 275—276; Wellhausen, Geschichte Israels, blz. 364—365

[77] Kuenen en Wellhausen, t. a. p. Vergelijk ook: Ebers, Aegypten und die Bücher Mose's, blz. 278 vlg., en Welcker, Untersuchung des Phallus einer altägyptischen Mumie, nebst Bemerkungen zur Frage nach Alter und Ursprung der Beschneidung bei den Juden, Archiv für Anthropologie, dl. X, blz. 123—127.

[78] De na-exilische tijd kon zich natuurlijk onmogelijk vinden in dit oorspronkelijk bericht van Jozua V : 2—3 en 8—9. Eene poging moest dus worden beproefd om het als het ware onschadelijk te maken en in overeenstemming te brengen met de inmiddels opgekomen, in Genesis XVII voorgestelde, opvatting van de besnijdenis als Israëlietisch verbondsteeken. Met dat doel werden in dit hoofdstuk van Jozua de verzen 4—7 ingevoegd, en in het tweede vers de woorden „ten tweeden male” ingelascht. De ingevoegde verzen verraden zich ook door hun vorm als interpolatie; zij zijn van zeer jonge dagteekening, want in de LXX vindt men ze nog niet in die redactie, welke de Hebreeuwsche textus receptus te lezen geeft (Kuenen en Wellhausen, t. a. p.).

[79] Kuenen, De godsdienst van Israël, dl. I, blz. 238.

verklaren uit, althans in overeenstemming brengen met, de zooeven gemaakte onderstelling, dat de Israëlieten, toen zij de besnijdenis van de Egyptenaren overnamen, ook haar nut voor de voortteling voor oogen moeten hebben gehad. Vanzelf moest die handeling reeds daardoor bij hen, als uitvloeisel, gelijk wij zooeven opmerkten, van het „weest vruchtbaar en vermenigvuldigt”, eene Gode welgevallige daad zijn. Was het dus wonder, dat men er reeds spoedig toe kwam om de afgesneden voorhuid der godheid, aan wie de besnijdenis zoo aangenaam was, als een offer te geven? En toen dit eenmaal gedaan werd, kon het niet anders of, bij de voorstelling die men van Jahweh had, als een streng, voor den mensch ontoegankelijk wezen, dat door gaven. vooral door bloedige gaven, moest worden verzoend en bewogen om zijn recht op het leven van den mensch niet te laten gelden, moet het offeridee van de besnijdenis meer en meer tot ontwikkeling zijn gekomen [80]. Doch daarbij schijnt men de oorspronkelijke beteekenis der instelling voor het seksueele leven nooit geheel uit het oog verloren te hebben. In het verbond toch als teeken waarvan, gelijk wij zagen, volgens de jongere, in de ballingschap ontstane, priesterlijke beschouwing, de besnijdenis werd ingesteld, werd aan Abraham in de eerste plaats de toezegging gedaan van eene talrijke nakomelingschap. Welke reden nu zou er voor den priesterlijken verhaler en wetgever zijn geweest, om voor deze toezegging juist die handeling als het door Jahweh begeerde symbool te doen voorkomen, tenzij hem iets ware bijgebleven van de zooeven onderstelde oorspronkelijke beschouwing omtrent de waarde der operatie voor de voortplanting? [81] De omstan-

---

[80] Slechts bij weinige volken bezit de besnijdenis het karakter van een offer. Wij vinden dit nog alleen vermeld van de oude Mexicanen en van enkele andere Amerikaansche volken (Zie: Ploss, blz 356—357; Andree, blz. 72—74 en 76). Ook hier geldt waarschijnlijk de in den tekst gegevene verklaring. Onzes inziens toch is de besnijdenis, waar zij als offer voorkomt, dit niet van den aanvang af geweest, doch heeft zij eerst later dit karakter verkregen, met andere woorden: het offeridee is niet het uitgangspunt geweest der besnijdenis, daar het dan volstrekt onverklaarbaar zou zijn, hoe, bij verreweg de meeste volken, geen spoor van dat idee bij die handeling te bekennen valt.

[81] Dat deze beschouwing werkelijk bij de Israëlieten bestaan heeft, blijkt uit hetgeen Philo, in zijne verhandeling over de besnijdenis, zegt. Hij deelt namelijk de verschillende redenen mede, waarom volgens de traditie deze instelling beoefend werd. Na drie gronden te hebben opgenoemd, gaat hij dus voort: „Quarta porro causa eaque summe necessaria, est cura foecun-

digheid toch, waarop men zou kunnen wijzen, dat de Israëlieten in de ballingschap van het volk, te midden waarvan zij leefden, zich juist door het gemis van de voorhuid onderscheidden, kan onzes inziens de keuze van de besnijdenis als verbondsteeken alleen mogelijk gemaakt, niet bepaald hebben. — Zoo zien wij dus dat het zuiver religieus karakter der besnijdenis bij de Israëlieten niet met de voorstelling van Dr. Ploss omtrent den oorsprong dezer instelling in strijd is, doch zich integendeel daaruit grootendeels laat afleiden.

Met een enkel woord willen wij nog de aandacht vestigen op eene andere verklaring, die ons van de besnijdenis gegeven wordt. Deze operatie wordt namelijk vaak voorgesteld als een hygiënische maatregel daar de reinheid der genitaliën er door bevorderd wordt. Dat de besnijdenis aan de gezondheid eerder voor- dan nadeelig is, vooral bij volken die in de heete luchtstreek gevestigd zijn, valt wel niet te ontkennen [82]. Hiertegenover staat echter dat, zooals door Richard Andree zoo juist is opgemerkt, „andere tropische Völker, welche die Beschneidung nicht kennen, in Bezug auf Gesundheit der Genitalien nicht hinter den beschnittenen Völkern zurückstehen, und dass dieser Brauch — individuelle Ausnahmen abgerechnet — daher überflüssig erscheint.” [83] Daarbij bedenke men nog dat de besnijdenis meestal bij geheel onbeschaafde of slechts halfbeschaafde volken wordt aangetroffen [84] en de hygiëne iets is,

---

ditatis et numerosae sobolis. Aiunt enim, ita semen recta ejaculari integrum, nec diffluens per sinus praeputii: et ideo circumcisas gentes foecunditate pollere esseque populosissimas.” (Philonis Judaei Opera, ed. Mangey, vol. II, pag. 211).

[82] Hieromtrent zegt Dr. Ploss: „Es ist nicht zu läugnen, dass das Fehlen der Vorhaut, sei es in Folge angeborener Missbildung, sei es durch zufällige Verwundung, sei es durch absichtliche Wegnahme weit mehr Vortheile, als Nachtheile bringt, indem einerseits die hohe Empfindlichkeit der Eichel, andererseits die Neigung zu Excoriationen und Entzündung aufgehoben wird. Die Reinhaltung der Oberfläche der Eichel wird erleichtert, die Ansammlung und Zersetzung des Schleimes (Smegma) wird verhindert, Eicheltripper wird vermieden und Geschwüre (namentlich syphilitische) können weniger leicht Fuss fassen” (Ploss, O. c., dl. II, blz. 367—368). Uit dit oogpunt hebben Europeesche geneeskundigen, zelfs van den nieuweren tijd, wel eens in geschriften aangedrongen op de algemeene invoering van de besnijdenis van staatswege. Zoo onder anderen: Dr. Claparède, La circoncision et son importance dans la famille et dans l'état, Paris 1861; Dr. Rosenzweig, Zur Beschneidungsfrage, Schweidnitz 1878.

[83] Andree, O. c., blz. 78.

[84] Voor zooverre de besnijdenis bij meer beschaafde volken wordt gevonden, is zij eene instelling van zeer hooge oudheid, afkomstig dus uit lagere

waarom deze zich wel het allerminst bekommeren. Maatregelen, van welken aard ook, ter verzekering van de gezondheid van

cultuurperioden. Daarvoor pleit het gebruik van steenen messen, gelijk onder anderen bij de oude Israëlieten (Zie: Exodus IV : 25 en Jozua V : 2—3 *), die natuurlijk ook hierin de Egyptenaren tot voorbeeld hebben gehad. Men weet dat de aanwending van steenen werktuigen, ook bij andere godsdienstige of eenigszins gewijde handelingen, niet alleen bij de oude Egyptenaren voorkwam, doch bij tal van andere volken werd of nog wordt gevonden. (Zie hierover vooral: Tylor, Early history of mankind, blz. 217 vlgg.). Volgens Tylor nu heeft men hierin slechts te zien „cases of superstition, of the „„standing over„„ of old habits into the midst of a new and changed state of things, of the retention of ancient practices for ceremonial purposes, long after they had been superseded for the commonplace uses of ordinary life„ (Tylor, O. c., blz. 221). Uit het gebruik van steenen messen bij de besnijdenis onder de Egyptenaren, kan men dus de conclusie trekken, dat deze instelling bij hen afkomstig moet zijn geweest uit den zeer vroegen tijd, toen ijzeren werktuigen nog onbekend waren, en men zich algemeen van steenen gereedschappen bediende (Zie ook: Ebers, Aegypten und die Bücher Mose's, blz. 281—282). — Volledigheidshalve willen wij hier nog even de aandacht vestigen op de volken van den Indischen Archipel. Algemeen wordt bij hen voor de besnijdenis, behalve waar zij door afklemming geschiedt, gebruik gemaakt van gewone messen. Twee volken alleen maken hierop eene uitzondering, namelijk de Alfoeren van de Minahasa, die gelijk wij gezien hebben, een stukje bamboe, en de Papoewa's van de Maclaykust, welke een brokje kiezelsteen gebruiken. Bij deze laatsten is de aanwending van steen volkomen op hare plaats: de genoemde Papoewa's bevinden zich nog geheel in den steentijd (Zie: Maclay in het Natuurk. Tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. XXXV, blz. 74—76). Wat de Alfoeren van de Minahasa betreft, wij hebben in het gebruik bij hen van bamboe bij de besnijdenis slechts een „survival„ te zien, er op wijzende dat de instelling ook bij hen afkomstig is uit den tijd, toen men nog geene ijzeren of metalen gereedschappen kende. Ook bij de overige volken van den Archipel moeten voorheen bij de operatie waarschijnlijk messen van bamboe hebben gediend. Wij wijzen er op hoe men, bij andere min of meer godsdienstige of althans plechtige handelingen, nog vaak dergelijke gereedschappen bezigt. Zoo geschiedt het afsnijden van de navelstreng, niet alleen bij de minder ontwikkelde stammen, de Orang-Bĕnoewa van Malaka, de Niasers, voorheen de Alfoeren van de Minahasa, de Gorontaleezen, Rotineezen, Timoreezen enz., doch ook bij de meer beschaafde, de Javanen, Maleiers, Makassaren, Boegineezen, Balineezen, algemeen met een scherp gemaakte bamboe. Overigens is het bekend dat men op de Zuidzee-eilanden bij de besnijdenis zelden zich van messen bedient, doch veelal gebruik maakt van een stukje bamboe of eene mosselschelp, zooals op Fidji (Williams, Fiji and the Fijians, dl. I, blz. 166), op de Tonga- en de Samoa-groep (Andree, blz. 71—72; Ploss, blz. 360), enz.

*) Later bediende men zich van glas. Nu worden gewone messen of scharen gebruikt. In een enkel geval keert men echter tot de oude gewoonte terug. Tylor zegt toch (Early history of mankind, blz. 219): „When a male child dies before the eighth day, it is nevertheless circumcised before burial, but this is done, not with the ordinary instrument, but with a fragment of flint or glass.„ In eene noot voegt Tylor er bij: „My authority for this statement is Mr. Philip Abraham, Secretary of the Reformed Synagogue in Margaret Street, Cavendish Square.„

het geheele lichaam of van eenig deel daarvan, mag men dan ook zeker bij hen niet verwachten. Bovendien, om hier nog eene opmerking van Dr. Ploss over te nemen, „eine ungemein grosse Anzahl von Völkern, welche die Beschneidung üben, zeigt sogar sehr wenig Passion für Reinlichkeit, und es lässt sich daher wohl kaum annehmen, dass sie gerade am männlichen Gliede ausnahmsweise recht reinlich sein wollen." [85] Dat men dus ergens er toe gekomen is om de besnijdenis met hygiënische bedoelingen uit te denken en in te voeren, komt ons zeer twijfelachtig voor. Dit neemt niet weg dat toen de operatie eenmaal bestond, men ook wel eens haar nut voor de reinheid en gezondheid der genitaliën zal hebben ingezien, en haar ook daarom verder zijn blijven beoefenen. Werkelijk vinden wij dit van enkele volken vermeld. Wat de Malayo-Polynesiërs betreft, zijn het in de eerste plaats de bewoners van de Samoa-eilanden, die zelve voor de besnijdenis „sanitäre Rücksichten, Beförderung der Reinlichkeit u. s. w. ausdrücklich hervorheben." [86] Van de Fidji-eilanders heet het: „Youths, while uncircumcised, are regarded als unclean, and are not permitted tot carry food to the chiefs" [86a]. Verder lezen wij bij Valentijn, dat de Amboneezen zeggen, dat, behalve om de boven reeds besproken reden, de besnijdenis bij hen ook geschiedt „uit een voorzorge voor de gezondheit." [87] Nog vermeldt de Heer Donselaar, dat bij de Savoeneezen de operatie „alleen een maatregel van zindelijkheid" is [88], hoewel het hier niet duidelijk blijkt, in hoeverre dit alleen het gevoelen van den berichtgever is, of ook dat van den inlander. Eindelijk zegt ook Von Rosenberg van de Niasers, dat zij voor de besnijdenis „geene andere bepaalde reden weten op te geven, dan die van voorzorg tot reinheid." [89]

Minder algemeen dan de besnijdenis der jongens, is die der meisjes. Behalve in Arabië, komt zij voornamelijk voor in Africa, zoowel in het Oosten van dit werelddeel, in Egypte, Nubië, Abyssinië enz., als in het Westen, bij verschillende Negervolken, en in het Zuiden, bij eenige Betjuanen. Buiten

[85] Ploss, O. c., dl. I, blz. 368.

[86] Ploss, t. a. p. Zie ook: Andree, O. c., blz. 72.

[86a] Williams, Fiji and the Fijians, dl. I, blz. 167.

[87] Valentijn, dl. III, 1, blz. 13.

[88] Mededeel. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XV, blz. 106, en dl. XVI, blz. 321.

[89] Von Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias, Verhandel. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXX, blz. 27.

Africa, wordt de gewoonte nog gevonden in America, hoewel weinig verspreid, onder anderen bij de Indianen van Peru [90]. In den Indischen Archipel wordt zij uitsluitend gevonden bij de Mohammedaansche volken. Zij is dan ook zeker hier geene oorspronkelijke instelling, doch aan de Arabieren ontleend.

De besnijdenis der meisjes bestaat in eene wegneming van het praeputium clitoridis, soms van de clitoris zelve, of van de labia minora. Omtrent den oorsprong dezer instelling kan weinig twijfel bestaan. Het is bekend dat evengenoemde deelen dikwijls zulk eene vergrooting of verlenging ondergaan, dat zij buiten de labia majora uitsteken. Sommige volken beschouwen dergelijke abnormiteiten als een sieraad en trachten ze zelfs op eene kunstmatige wijze te voorschijn te roepen [91]. Andere daarentegen vinden ze niet alleen onbehagelijk, doch achten ze ook hinderlijk voor den coïtus, waarom zij ze zorgvuldig door afsnijding wegnemen. Het laat zich hooren, dat waar een dergelijk gebrek veelvuldig voorkomt, het idee ook spoedig moet post vatten, dat elke vrouw, om geschikt te zijn voor het seksueele leven, die kunstbewerking moet ondergaan. Niet alleen de meisjes dus, die werkelijk met dat ongemak behept zijn, worden aan de clitoris of wel aan de labia minora besneden, doch ook zij wier geslachtsdeelen zich in geheel normalen toestand bevinden. Dat de oorsprong der besnijdenis inderdaad op die wijze grootendeels moet worden verklaard [92], blijkt

[90] Zie over de besnijdenis der meisjes: Ploss, O. c., dl. I, blz. 377—385.

[91] Een voorbeeld daarvan vindt men in noot 106 hieronder. Zie overigens: Ploss, O. c., blz. 372—375. — Sommigen hebben gemeend dat de als "schort" beschrevene labia minora van de vrouwen der Hottentotten en Boschjesmannen, die de buitengewone lengte van 6 tot 8 duimen krijgen, kunstmatig gevormd worden. Dr. Ploss (O. c., blz. 373—374) heeft aangetoond, dat dit niet het geval is. Hij wijst er onder anderen op, dat bij deze vrouwen de labia majora weinig ontwikkeld zijn. "Die grossen Schamlippen stellen hier zwei ganz flache Wülste dar, die sich nach oben und unten hin so allmälig verlieren, dass weder von einer Rima pudendi, noch von einer Commissur die Rede ist; die kleinen Schamlippen liegen daher frei (fötale Bildung)..... Da nun im Allgemeinen durch den unentwickelten Zustand der grossen Schamlippen sich ein Stehenbleiben auf fötaler Stufe ausspricht, so ist kein Grund vorhanden, anzunehmen, dass die Missbildung (der labia minora) eine künstlich hervorgebrachte ist; vielmehr kann sie recht wohl eine natürliche und zwar angeborene Deformität sein, denn es findet hier eine Verkürzung der grossen Schamlippen und eine Vergrösserung und Verlängerung der kleinen Schamlippen statt. Die Erscheinung könnte sich aus natürlichen Bildungsvorgängen im Fötalleben erklären lassen."

[92] Wij zeggen: grootendeels, daar met de besnijdenis bij enkele volken

daaruit, dat bij de Afrikaansche volken, bij wie de instelling het meest wordt aangetroffen, de hierbedoelde abnormiteiten veelvuldig voorkomen. Toen onder anderen bij de bekeering der Abyssiniërs tot het Christendom, in de 16e eeuw, de zendelingen de besnijdenis der vrouwen als een overblijfsel van het Heidendom afschaften, maakten de mannen oproer, dat niet gestild werd, dan nadat een door de propaganda te Rome afgezonden heelmeester de noodzakelijkheid van dit gebruik bevestigd en men dus daarin verder berust had. „Der Arzt wollte nemlich daselbst beobachtet haben, dass der in jenen Ländern heimische Auswuchs (die grosse Clitoris und die verlängerten Nymphen) an den Geschlechtstheilen der Frauen bei den Männern einen grossen und unüberwindlichen Abscheu errege und folglich dem Zwecke der Ehe hinderlich sei.” [93]

Wat de Arabieren betreft, die wij tot dusverre buiten beschouwing hebben gelaten, de besnijdenis der meisjes bestaat bij hen in eene wegneming van de بظر *baẓr*, dat is, volgens sommige Arabische lexicografen, het praeputium clitoridis, volgens andere, de clitoris zelve [94]. Het woord heeft echter nog eene andere beteekenis. Freytag zegt namelijk in zijn lexicon dat de بظر ook is: „res oblongior carunculae similis excrescens in pudendis feminae,” terwijl enkele reizigers haar omschrijven als „a caruncle for which we have no name.” [95] Arabische lexicografen vergelijken de بظر verder met een عرف dat is: een hanekam [96]. Hieruit blijkt duidelijk dat de بظر in de

toch nog iets anders beoogd wordt. „Man hat”, aldus lezen wij bij Ploss (O. c., blz. 379), „nicht ohne Berechtigung behauptet, dass die Operation in der Absicht ausgeführt werde, die Geschlechtslust abzustumpfen. Denn abgesehen davon, dass manche Völker, unter welchen die Operation eingeführt ist, eine solche Absicht als Zweck der Operation angeben, trifft ja die Operation auch gerade die Wollustorgane, welche durch sie entfernt werden. So sprach denn auch der durch seine Reisen in Ostafrika bekannte Alfred Edmund Brehm, der diesem Gegenstande eine besondere Aufmerksamkeit gewidmet hat, gegen mich die Ansicht aus, dass diese Operation nur vorgenommen würde, um den bei jenen Völkern ausserordentlich lebhaften Geschlechtstrieb der Frauen zu vermindern.” Lane (Arabisch lexicon, i. v. بظر) bevestigt dit ten deele van de Egyptenaren. „Many of the Egyptians assert that it is the clitoris itself that is amputated, and they affirm that this is done for the purpose of lessening the libidinous passion: such, indeed, appears to be the case in some instances, but not generally.”

[93] Ploss, O. c., blz. 380.

[94] Zie: Lane, Arabisch lexicon, i. v. بظر

[95] Lane, i. v.

[96] Lane, i. v. بظر en عرف

eerste plaats de labia minora is, die immers, waar zij bij eene buitengewone verlenging, gelijk wij hiervoren leerden kennen, buiten de labia majora uitsteken, dien vorm van een hanekam vertoonen [97]. Doch verder kan بظر ook wel beteekenen dat deel der clitoris, dat bij eene eenigszins abnormale ontwikkeling van dit lichaamsdeel, zichtbaar wordt. Dat de twee hierbedoelde abnormiteiten bij de Arabische vrouwen niet zeldzaam zijn, leert ons de bekende Arabische geneeskundige Abû 'l Qâsim Al-Zahrâwî. Hij zegt toch [98] dat de clitoris bij sommige vrouwen zulk een omvang krijgt „ut similis virorum virgae arrigitur, et ad coitum inclinat.” Bovendien spreekt hij nog van „een stuk vleesch, dat bij den ingang der scheede wast, zoodanig dat het dien geheel vult en dikwijls zelfs als een staart naar buiten komt, waarom de ouden het المرض الذنبي dat is: de staartziekte, noemden.” Hier kan wel niets anders dan eene verlenging van de labia minora bedoeld zijn. Oorspronkelijk zal wel de besnijdenis bestaan hebben in eene wegneming van deze abnormiteiten. Evenals bij de Afrikaansche volken werd echter de handeling waarschijnlijk reeds spoedig uitgestrekt ook over die meisjes, welke met dat ongemak niet behept waren. Onbesneden te zijn, gold van toen af als eene schande, en het gezegde يا ابن البظراء dat is: „O zoon van de onbesnedene vrouw!” werd eene uitdrukking van verachting [99].

Ook de besnijdenis der meisjes is, gelijk zulks het geval is geweest met die der jongens, door het voorbeeld van den profeet in den Islâm overgegaan. Hoewel geen bepaald godsdienstig voorschrift, wordt zij toch in de wetboeken aangeprezen [100]. Door den Islâm is ook dit gebruik in den Indischen Archipel gekomen. Dat het toch hier niet inheemsch is, merkten wij boven reeds op. Evenals de besnijdenis der jongens, wordt die der meisjes als de sonnat bij uitnemendheid van Moḥammad

[97] Zie onder anderen: Hyrtl, Lehrbuch der Anatomie des Menschen, blz. 792 (van den 15en druk).

[98] De chirurgia, blz. 314—316.

[99] Zie: Lane, i. v. بضر

[100] Zoo onder anderen in het hierboven reeds aangehaalde, ook in den Indischen Archipel veel gebruikte, Sjafi'itisch fiqh- of rechtsboek, Minhâdj aṭ-ṭâlibîn, waar het (ed. Van den Berg, dl. III, blz. 251) zeker wel eenigszins onbepaald heet, dat de besnijdenis der vrouwen behoort plaats te hebben بجزء من اللحمة باعلى الفرج dat is: door afsnijding van een stukje van het vleesch in het bovendeel van het pudendum muliebre.

beschouwd, en daarom ook met dien naam, met de gewijzigde uitspraak welke wij bij de verschillende volken reeds hebben leeren kennen, bestempeld [101]. Gaan wij nu na op hoedanige wijze de operatie geschiedt. Wij zullen ons daarbij hoofdzakelijk bepalen tot de stammen, van wie wij eenigszins volledige berichten hebben [102].

Over het algemeen worden de meisjes op jeugdiger leeftijd dan de jongens besneden. Dit getuigt de Heer van Hasselt onder anderen van de Menangkabawsche Maleiers. Ook bij de Javanen is dit het geval: de meisjes ondergaan bij hen reeds op haar zesde of zevende jaar de kunstbewerking. Bij de Makassaren en Boegineezen heeft de operatie plaats in den ouderdom van drie tot zeven jaren, bij de Gorontaleezen wel veel later, doch toch nog altijd vroeger dan bij de jongens, namelijk op den leeftijd van negen, twaalf of vijftien jaren. De besnijdenis wordt binnenskamers verricht, overal door vrouwen, terwijl, gelijk wij dit van de Boegineezen en Makassaren vermeld vinden, het aan de mannen, met uitzondering misschien van den vader, verboden is, daarbij tegenwoordig te zijn. Overigens gaat zij veelal met feestelijkheden gepaard, hoewel deze, althans bij de Gorontaleezen, niet dien omslag en dat vertoon hebben als bij de besnijdenis van jongens. Alleen bij de Makassaren en Boegineezen heeft de handeling in stilte, zonder plechtigheden, plaats. Waarin de kunstbewerking bestaat en hoedanig zij geschiedt, vinden wij alleen van de Javanen en de Makassaren en Boegineezen vermeld. Bij de eerstgenoemden wordt een stukje van de clitoris, misschien de glans clitoridis, afgesneden en het afgesnedene met een stukje kurkema in katoen gewikkeld en onder een kélorboom (Moringa pterygosperma) begraven. Dat werkelijk de clitoris wordt besneden, blijkt uit de benaming *putung-itil*, dat is: het afbreken

---

[101] Het meest gebruikelijke Arabische woord voor de besnijdenis der meisjes is خفض *chafḍ*.

[102] Waar in het volgende niets vermeld is, hebben wij onze gegevens ontleend, voor de Javanen, aan: Winter, Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1843, dl. I, blz. 708, en Veth, Java, dl. I, blz. 388; voor de Menangkabawsche Maleiers aan: Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, dl. I, blz. 66; voor de Makassaren en Boegineezen aan: Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 71 en blz. 156, aant. 40; voor de Gorontaleezen aan: Riedel, De landschappen Holontalo (Gorontalo), Limoeto, Bone enz., Tijdschr. v. Ind. T. L en Vk., dl. XIX, blz 134.

van de ꦆꦶꦠꦶꦭ꧀ *itil* = clitoris, waarmede de operatie wel eens aangeduid wordt [103]. Bij de Makassaren en Boegineezen wordt, volgens Dr. Matthes, slechts „een zeer, zeer klein stukje van de clitoris" afgesneden, „slechts zooveel, dat er eventjes bloed uitkomt," waarom de kunstbewerking dan ook met *kattang* of *kattå*, dat is: afschaven, wordt bestempeld [104]. De handeling geschiedt door twee vrouwen, van welke de eene achter het meisje plaats neemt, zooveel mogelijk het pudendum opent en daardoor de clitoris laat uitsteken. — Hoewel dit niet vermeld wordt, bestaat misschien bij de andere volken van den Archipel de besnijdenis der meisjes ook in eene wegneming van een gedeelte der clitoris. Bij een enkelen schrijver, Dr. Epp, vinden wij gewag gemaakt van eene besnijdenis der labia minora [105]. In hoeverre wij hier aan eene onnauwkeurige waarneming te denken hebben, of dat de hierbedoelde besnijdenis werkelijk — maar dan toch, in verband met de voorgaande mededeelingen, alleen bij uitzondering — plaats vindt, kan moeielijk uitgemaakt worden. Een nader onderzoek hieromtrent is zeker gewenscht.

Evenals de besnijdenis der jongens bij de Mohammedanen in den Archipel, heeft die der meisjes min of meer het karakter van eene ceremonie van opname in het geloof. Overigens schijnt men daaraan geene andere beteekenis te hechten. Het doel waarom zij bij de Afrikaansche stammen en bij de Arabieren vooral geschiedt, om zekere abnormiteiten in de geslachtsdeelen, de vergrootingen van de clitoris en de labia minora, weg te nemen, wordt hier niet gekend. Het schijnt trouwens dat, behoudens enkele uitzonderingen, de vrouwen in den Indischen Archipel weinig met het hierbedoelde ongemak behept zijn [106].

---

[103] Kögel, Notizen über Sitten und Gebräuche der Javanen und Madureesen, Das Ausland, jaarg. 1863, blz. 280. — Kögel schrijft, behalve met de bij Duitschers gewone verwisseling van de *p* en *b*, zeer zonderling *botong-itell*.

[104] Eigenaardig vergelijkt de Boeginees het stukje van de tjigi-tjigi of clitoris, dat bij de besnijdenis afgesneden wordt, met de tjimu-tjimu, het puntje van den bek der kiekens, dat men gewoonlijk er af neemt, omdat de kiekens anders niet goed zouden groeien. Hij zegt dan: „Indien het meisje besneden wordt, neemt men als het ware van haar de tjimu-tjimu af." (Matthes, Boegineesch woordenboek, i. v. *tjimu*).

[105] Epp, Schilderungen aus Holländisch-Ostindien, blz. 393.

[106] Bij een paar schrijvers slechts vinden wij iets daarvan medegedeeld.

Volledigheidshalve zij nog ten slotte de aandacht gevestigd op eene bijzondere operatie, die bij sommige volken aan het membrum virile verricht wordt. Wij bedoelen namelijk de perforatio glandis penis, in de eerste plaats bij de Dajaks van Borneo [107]. Bij de verschillende stammen namelijk, die in Koetei, Bĕrau en Boeloengan gevestigd zijn, en die gewoonlijk aangeduid worden met den algemeenen naam van Kajan's, bestaat de gewoonte om de glans penis in horizontale richting boven de urethra te doorboren, en in de dus gemaakte opening een houten, beenen of metalen, en wel in het laatste geval meestal koperen, bij de hoofden en aanzienlijken gouden of

---

Zoo stelt Dr. Epp de besnijdenis aan de labia minora, die volgens hem, gelijk wij zooeven in den tekst gezien hebben, bij de Javaansche vrouwen zou voorkomen, als een maatregel tegen de vergrooting dier deelen. Hij zegt toch dat de nymphae, hoewel in de kindsheid en tegen de jaren der huwbaarheid weinig ontwikkeld, later »durch Onanie und allzu grosse Genitalienactivität in einem so warmen Lande sehr zur Erschlaffung« geneigd zijn (Epp, O. c., blz. 393). Verder maakt Dr. Jacobs gewag van de sterk ontwikkelde clitoris van de Balineesche vrouwen, waardoor de amor lesbicus bij dit volk zeer in de hand gewerkt wordt (Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 135). Bij de andere volken van den Archipel hebben wij niets van dien aard ontmoet. — Volledigheidshalve willen wij hier er op wijzen, dat onder anderen bij de tot de Malayo-Polynesiërs behoorende bewoners van Ponapé (Oostelijke Carolinen) de vrouwen zeer verlengde labia minora en eene zeer ontwikkelde clitoris hebben. Deze abnormiteiten worden hier als een sieraad beschouwd en op eene kunstmatige wijze te voorschijn geroepen. Dr. O Finsch deelt hieromtrent het volgende mede: »Als besonderer Reiz eines Mädchens oder einer Frau gelten besonders verlängerte, herabhängende Labia interna. Zu diesem Behufe werden impotente Greise angestellt, welche durch Ziehen und Zupfen bei Mädchen, noch wenn dieselben kleine Kinder sind, diesen Schmuck künstlich hervorzubringen bemüht sind, und damit zu gewissen Zeiten bis zur herannahenden Pubertät fortfahren. Zu gleicher Zeit ist es ebenso die Aufgabe dieser Impotenten, der Clitoris eine mehr als natürliche Entwickelung zu verleihen, weshalb dieser Theil nicht allein anhaltend gerieben, sowie mit der Zunge beleckt, sondern auch durch den Stich einer grossen Ameise gereizt wird, der einen kurzen, prickelnden Reiz verursacht« (Finsch, Ueber die Bewohner von Ponapé, Zeitschrift für Ethnologie, jaarg. XII, 1880, blz. 316).

[107] Zie hierover: Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, dl. I, blz. 177, noot 2, en de daar aangehaalde schrijvers; Von de Wall, Aanteekeningen omtrent de Noordoost-kust van Borneo, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. IV, blz. 457—458; Mededeelingen van Von Gaffron, Natuurk. Tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. XX, blz. 231—232; Spenser St. John, Life in the forests of the far East, dl. I, blz. 113; Von Miklucho-Maclay, Ueber die künstliche Perforatio Penis bei den Dajaks auf Borneo, Zeitschrift für Ethnologie, dl. VIII (1876), blz. 22—26 van de »Verhandlungen«; Meyer, Ueber die Perforation des Penis bei den Malayen, Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, dl. VII, Nr. 9.

zilveren, staafje of pinnetje te steken. Dit staafje heeft eene lengte van 4 centimeters en eene dikte van 2 millimeters, en is aan weerszijden voorzien van een agaten, metalen of hoornen knop of kogel. Een daarvan is aan het staafje bevestigd, terwijl de andere er van kan worden afgeschroefd, waardoor men in staat is het voorwerp naar willekeur uit de opening van de glans penis te verwijderen, hetgeen vooral gedaan wordt als men aan den arbeid of op reis is. Bij de Kajan's in Bĕrau wordt, volgens Von de Wall, aan de uiteinden van het pinnetje, in plaats van een knop, wel eens een kwastje of een bosje vederen aangebracht [108]. Somtijds worden, vooral door aanzienlijken, twee en zelfs drie staafjes, het eene achter het andere, gedragen. Eene enkele maal schijnt de perforatie in eene verticale richting te geschieden. De Russische natuuronderzoeker Von Miklucho-Maclay onderzocht namelijk den penis van een Dajak, aanwezig in het museum van het militair hospitaal te Batavia, en bevond dat de glans daarvan „in der Mitte fast senkrecht durchbohrt ist, so dass die Urethra nicht verschont geblieben ist und die untere Oeffnung des künstlichen Kanals (der $1\frac{1}{2}$ Mm. im Durchmesser misst) 1 Mm. vom Frenulum entfernt zum Vorschein kommt.” Het toestel dat dus aan het membrum virile gedragen wordt, heet ***utang***, algemeener echter ***palang*** of ***hampalang*** [109]. Het dient bepaaldelijk

---

[108] **Hetzelfde deelt ook Maclay mede. Dr. Meyer zegt dat het toestel soms bestaat „aus zusammengedrehtem sehr feinem Messingdraht, der an den Enden bürstenartig auseinander gezogen ist, ganz ähnlich den Drahtbürstchen, deren sich in Indien die Gold- und Silberarbeiter bedienen, welche aber viel dicker sind. Das durch das Bohrloch zu steckende Ende wird wahrscheinlich vor der Einführung in dasselbe zusammengedrückt und erst vor der Ausübung des Beischlafes wieder auseinander gebogen.”**

[109] **Dit *palang* is wel hetzelfde als het, van het grondwoord *alang* afgeleide, Maleische ڤالڠ, het Javaansche ꦥꦭꦁ, het Makassaarsche *kalang*, dat is: dwarsboom, dwarshout, dwarsbalk, in het algemeen een langwerpig lichaam dwars tegen een ander bevestigd, zoodanig dat zijne uiteinden aan weerskanten van het lichaam uitsteken. Dit woord is dus met recht toegepast op het in den tekst bedoelde voorwerp. In plaats van *hampalang*, schrijft Von Gaffron *ampalang*. Ik heb gemeend deze spelling te moeten wijzigen: het grondwoord is *palang*, terwijl *ha*(*m*) een voorvoegsel is, dat in meer substantieven voorkomt, als in: *hampatong* van *patong*, *hambaruan* of *hambarua* van *warua*, enz. — Von de Wall zegt dat het voorwerp *kaleng* heet, hetgeen wel aan palang verwant is. — Omtrent de lexicographische beteekenis van *utang* kunnen wij niets met zekerheid zeggen. Het woord schijnt voornamelijk bij de Noordelijke Kajan's, met name bij die van Bĕrau, in gebruik te zijn.**

ad augendam in coitu mulierum voluptatem. De vrouwen zijn, volgens Von Gaffron, zoozeer op het gebruik van de palang gesteld, dat zij hun, die haar niet bezitten, de keuze geven van echtscheiding of wel zich daarvan te voorzien. Niet bij alle stammen is dit echter het geval. Bij sommige wordt — dit deelt Von de Wall mede — de palang meest bij bedaagde vrouwen gebezigd. Het schijnt dat de perforatio, hoewel zeer zeker pijnlijk, niet bepaald gevaarlijk is. Slechts bij een enkelen schrijver vinden wij, wat dit laatste betreft, het tegengestelde vermeld. Dalton beweert namelijk, dat de kunstbewerking ten minste aan een derde der mannelijke bevolking het leven kost. Natuurlijk hangt veel af van de wijze waarop de operatie volbracht wordt. Volgens eene mededeeling van Van Pers worden bij sommige stammen de gaatjes in de kindsheid geboord, nadat het bloed door persing tusschen twee plankjes is weggedrukt, maar worden de pinnen zelve eerst aangenomen na de verloving.

Behalve bij de Kajan's schijnt de perforatio penis bij geen van de andere Dajaksche stammen voor te komen. Zoo spoorde de Heer Perelaer tevergeefs het bestaan daarvan op bij de Olo-Ngadjoe's in de Zuidooster-Afdeeling [110]. Ook Hardeland verzekert uitdrukkelijk dat de gewoonte niet bekend is in Poelopetak. Daarentegen constateert hij het gebruik van de palang in Katingan, en beschrijft haar als „ein kupferner Ring, welchen die Männer am Schamtheile tragen.” [111] Van eene eigenlijke doorboring van de glans penis schijnt dus hier geen sprake te zijn en het toestel wijkt geheel af van dat der Kajan's.

Buiten het eiland Borneo worden de perforatio penis en andere daarmede analoge operaties nog gevonden bij de Alfoeren van Noord-Celebes en bij de Bataks. Bij de eerstgenoemden bestond, volgens den heer Riedel [112], voorheen eveneens de

---

[110] Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 60—61. De Heer Perelaer gaat zelfs verder en ontkent het geheele bestaan van het gebruik. Het districtshoofd van Kwala Kapoeas, Tomonggong Nicodemus Djaja Nagara, die toch half-Borneo had afgereisd, had er nooit onder de bevolking van gehoord en verklaarde het rechtstreeks voor een verzinsel. Alleen onbekendheid met hetgeen door geloofwaardige personen reeds hierover was te boek gesteld, kan den heer Perelaer er toe gebracht hebben, zoo onvoorwaardelijk geloof te slaan aan de verzekering van een inlander.

[111] Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *palang*.

[112] Zie de hierboven aangehaalde verhandeling van Von Miklucho-Maclay, bepaaldelijk blz. 23—24 en 25.

gewoonte, om de glans in horizontale richting boven de urethra te doorboren en daarin een staafje te steken, voorzien van twee knoppen. Het toestel droeg den naam van ***kambiong*** of ***kambi***. Bij de knoppen waren nog twee koordjes bevestigd "um wahrscheinlich den Kambiong seitlich stellen zu können." Aan het gebruik van dit instrument was nog dat van een ander voorwerp verbonden. De Heer Riedel vermeldt namelijk, dat om "den Coitus aufregender zu machen, man den Lidrand mit den daran stehenden Augenlidern eines Bockes, als einer Art von borstigem Kragen, vor dem Praeputium um die Glans gebunden," gebruikte. Bij eenige Alfoersche stammen bestond eene andere gewoonte, namelijk om insnijdingen in de huid van den penis te maken en daarin kleine steentjes te leggen, waardoor dit lichaamsdeel eene bultige oppervlakte verkreeg. Deze laatste operatie nu wordt ook bij de Bataks gevonden. Onder de voorwerpen bij de, tot den Daïrischen stam behoorende, Bataks in gebruik, door Dr. Hagen ingezonden op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883, vinden wij ook vermeld twee stuks ***persimbraen***, lapilli trianguli albi, qui parvarum incisionum ope, saepe numero 20 v. 30, sub cutem penis ingeruntur, ad augendam in coitu mulierum voluptatem [113]. Dr. van der Tuuk maakt van dit gebruik eveneens gewag. Hij noemt die voorwerpen ***bungkal*** en zegt dat zij van hima (het Maleische kima, eene reusachtige schelpsoort), ivoor of ook wel goud gemaakt zijn [114].

Eindelijk willen wij nog de aandacht vestigen op de bewoners van de Philippijnen. Algemeen bestond voorheen de perforatio penis bij de Bisaja's. Uitvoerig vinden wij dit gebruik bij verschillende oude schrijvers besproken [115]. Zoo zegt Pigafetta, de metgezel van Magellaan bij diens ontdekkingsreizen (1519—22),

---

[113] Zie: Catalogus der Afdeeling Nederlandsche Koloniën van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam, Groep II, blz. 81.

[114] Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *bungkal*. Het woord persimbraen zal wel meer bij de Daïrische Bataks van de binnenlanden der Oost-, bungkal meer bij die van de binnenlanden der Westkust in gebruik zijn. — Persimbraen (juister wel persimběraen) beantwoordt aan het Tobasche *porsimboraon* (van het grondwoord *simbora* = lood, tin), dat echter eene geheel andere beteekenis heeft, namelijk: amulet, talisman, waarvan het voornaamste bestanddeel is een beschreven stukje simbora of lood.

[115] De in den tekst en in noot 119 hieronder geciteerde berichten van [Pig]afetta, Carletti en Morga omtrent de perforatio penis bij de Bisaja's

bepaaldelijk van de bewoners van Cebu: "Allen jong en oud hebben den penis doorboord bij den eikel, waar een pinnetje van goud of van tin doorgaat, ter grootte van eene ganzeschacht, met twee koppen, nu eens eene soort van ster met stralen, una specie di stellà a raggi, dan weer eene schijf, die op den kop van een grooten spijker gelijkt, un disco simile alla testa di grosso chiodo. Het pinnetje laat de urethra vrij. Het was iets zoo vreemds, dat ik het niet kon gelooven en het zeer vele malen wilde zien, zoowel bij oude als bij jonge menschen. Zij verwijderen nooit de pin noch de sterren van het membrum virile en zeggen dat hunne vrouwen het zoo begeeren." Een ander bericht is van den Florentijnschen reiziger Carletti, die omstreeks 1595 den Indischen Archipel bezocht. Ook hij zegt van de Bisaja's in het algemeen, dat zij den penis plegen te doorboren, en in de dus gemaakte opening een stangetje van lood steken, dat aan zijn uiteinde eene kleine ster, una stelletta, heeft van hetzelfde metaal. Nog wijzen wij op de mededeelingen van Thomas Candish en Olivier van Noort, die op hunne tochten, de eerste in 1588 en de tweede in 1600, de Philippijnsche eilanden aandeden [116]. Beide schrijvers namen dit gebruik waar bepaaldelijk bij de bewoners van Capul, een eilandje gelegen aan den ingang van de straat tusschen Luzon en Samar. "Dezen landaart," aldus lezen wij, "heeft een seer seldsaam gebruyk bedagt; de kinderen, die mannelyk zyn, worden door het hoofd hunner roede, met een tinne nagel doorboord, deze nagel is aan syn spits-eynde gedeelt, en word dan omgeboogen, of gekromt, het hoofd deser nagel is kroons-gewyse [117]; de wond hier door gemaakt, geneest by dese jeugd sonder eenige smerten, ook konnense dese nagel, af en aan doen, naar hun gelieven, gelyk wy selfs beschouwden." [118] Uit deze mededeelingen,

vindt men in extenso overgenomen in het: Zeitschrift für Ethnologie, dl. VIII (1876) en dl. XII (1880), blz. 26—27 en blz. 90—91 der "Verhandlungen."

[116] Eerste scheepstocht van Thomas Candisch, bij: Pieter van der Aa, Naaukeurige versameling der gedenkwaardigste zee- en landreysen na Oost- en West-Indiën, dl. XX, blz. 28; Wonderlycke voyagie, by de Hollanders ghedaen, door de Strate Magalanes, ende voorts den gantschen kloot des aertbodems om, met vier schepen onder den Admiraal Olivier van Noort (Amsterdam 1648), blz. 36.

[117] Het blijkt duidelijk dat hier hetzelfde bedoeld is als hetgeen door Carletti "una stelletta, een sterretje" en door Pigafetta duidelijker "eene soort van ster met stralen, una specie di stella a raggi", genoemd wordt.

[118] Dit is dus anders dan wat Pigafetta zegt.

waaraan wij nog die van den Spanjaard Morga kunnen toevoegen [119], blijkt duidelijk, dat de Bisaja's voorheen de perforatio kenden, en de gewoonte hadden in de, in den penis gemaakte, opening een staafje te dragen voorzien van een schijfje of een stervormig lichaampje. Volgens De Mentrida heette dit laatste ***sakla*** of ***sakra***, en het staafje ***tugbuk*** of ***togbok*** [120]. Het doel der perforatie en van het gebruik der sakla schijnt ook hier bepaaldelijk geweest te zijn ad augendam in coitu mulierum voluptatem. Alleen Thomas Candish en Olivier van Noort geven eene andere reden op. „Dese maniere van doen," zoo heet het bij laatstgenoemde, „was eertydts gheconsenteert op 't request van de vrouwen van den lande, welcke siende dat hare mannen seer genegen waren tot de paederastie [121], dit remedie daer tegen gesocht ende verkreghen hebben van hare overste magistraten."

Leiden, Maart 1885.

---

[119] De mededeeling van Morga is echter eenigszins onduidelijk. Hij zegt namelijk dat de mannen „een kleinen metalen of ivoren slangenkop, una cabezuela de serpiente ó de metal ó marfil" aan het membrum virile dragen, en dien bevestigen door eene pin te steken in eene opening, welke nabij den eikel is geboord. Wat onder die „cabezuela de serpiente" verstaan moet worden, is ons niet recht helder.

[120] Zie: De Mentrida, Diccionario de la lengua Bisaya, i. v. *sacla* = rodaja que se ponen en el genital ad coeundum, en *tugbuc* = perno de plomo que trahen en el genital, para la sacla. Het woord sakla of sakra is natuurlijk het Sanskritsche *cakra*. — In het Bisajasch woordenboek van De la Encarnacion, dat van veel jongere dagteekening is en daarom, waar het oude zaken beschrijft, wel met eenige omzichtigheid moet worden gebruikt, vindt men sakla en togbok anders gedefiniëerd. Van *sacla* heet het toch daar: argolla de oro, plata, marfil etc., que antiguamente acomodaban los indigenas al miembro viril, asegurandola con un perno llmado togboc, cuando tenian acceso á alguna muger; en van *togboc*: taruguillo que sirve para asegurar los extremos de alguna argolla que se abra y se cierre. Hieruit zou men moeten opmaken dat de Bisaja's ook een ring om den penis dragen, die zich opent en sluit, en door een pinnetje wordt bevestigd. Dit dragen van een ring zou dan overeenkomen met hetgeen Hardeland van de Dajaks van Katingan zegt.

[121] De uitdrukking in het oorspronkelijke hebben wij hier gewijzigd.

DE GESCHIEDENIS

VAN

SOETAN MANANGKÉRANG.

EEN MALEISCHE LEGENDE

DOOR

J. L. VAN DER TOORN.

I.

TJOERITŎ [1] SOETAN MANANGKÉRANG.

Kapa lalitŏ dari hoeloe;
Kapompong oelè^{c} dalam tjapŏ.
Chaba baritŏ rang dahoeloe:
Kò^{c} bóhong kami ta^{c} satŏ.

Tambilang dibawah langsè^{c}
Tasisi^{c} dibawa lantai.
Dibilang sadŏ nan dapè^{c},
Nan tingga oentoeă^{c} nan pandai.

---

[1] In 't handschrift schijnt de *o*, in klank overeenkomende met de Javaansche **am** of met de *oo* in ons *koor*, door *ò* voorgesteld; en daarom is dat teeken in deze bijdrage behouden, al hadden we liever, duidelijkheidshalve, een ander daarvoor in de plaats gesteld. De scherplange *o*, als in ons *groot* is door *ó*, de scherpkorte als in ons *kop* door ò voorgesteld.

De overige letters, waarop een pĕpĕt, zijn toonloos en geven òf een overgangsklank aan (*soemboeăh*, *soentiĕng*), òf komen in plaats van letters, die onvolkomen worden uitgesproken (*aiĕ* voor *ajar*, *batoeă* voor *betoel*, *ikoeă* voor *ekoer*, *sambiĕ* voor *sambil*).

Overigens hebben we, door den Schrijver belast met het toezicht over de uitgave van dit stuk, getracht, aan de hand van 't handschrift, de uitspraak der woorden zoo duidelijk mogelijk weer te geven. L. K. HARMSEN.

Dari Djapoen handa^{c} ka Djapoen,
Tjinŏ bamoeè^{c} patjah balah.
Ampoen, bariboe kali ampoen,
Minta^{c} tóbat kapadŏ Allah.

Arab nan dari Minangkabau
Minoen saróbat dalam padi.
Katŏlah banja^{c} nan talampau,
Minta^{c} tóbat kapadŏ Nabi.

Oerang goeroen mandikan ana^{c},
Mandi batimbŏ boeloeăh rótan.
Minta^{c} ampoen sajŏ di nan banja^{c},
Antah tasaboei^{c} di nanboekan.

Sarang bingkoedoe lé rang paga;
Kò^{c} djalai tjoebada^{c} katjiĕ.
Sarang panghoeloe atjò^{c} gawa,
Djangankan sajŏ rang lé katjiĕ.

Halaukan kabau ka paboeè^{c},
Tariĕ^{c} badja^{c} diatèh banda.
Kalau nan gawa tapaboeè^{c},
Asa^{c} dè^{c} toean padŏ nan bana.

Tandjoeăng Saba kŏtŏ dahoeloe;
Paoeăh dihadang Kŏtŏ Tangah.
Sabakan katŏ nan dahoeloe:
Na^{c} djan mandjadi parang manah.

Tabi^{c}lah bintang katjiĕ katjiĕ
Toemboeăh manjisi^{c} awan Djoedah.
Ditjari tjoeratiĕ^{c} matiĕ^{c},
Satahoen parang tida^{c} soedah.

Soegilanda^{c} soentiĕng Tanalam,
Haroen nan baoen roempoei^{c} manih.
Harilah laroei^{c} tanga malam,
Paparan tida^{c} koendjoeăng habih.

Oekiĕkan kami saroeăng badiĕ,
Panimba^{c} laoei^{c} baharoellah.
Ambiĕ^{c}kan kami hoekoen adiĕ
Pananti hoekoen Kitab' Oellah.

Ditjantjang tjantjang tigŏ tjantjang,
Ditingkè^{c} tangah tigŏ tingkè^{c}.

Dirantang roendiĕng ka pandjang;
Elòᶜ dipoenta naᶜ njŏ singkèᶜ.

Pandjaiᶜ patah patian,
Pandjaiᶜ djaroen bakasoembŏ.
Soenggoeăh batoeka boekan lain,
Soenggoeăh batimbang itoe djoeŏ.

Kapa lalitŏ dari tangah,
Takilèᶜ takilau baloen.
Chaba baritŏ nan didanga,
Malièᶜ manjilau baloen.

Antahkoh iŏ, antahkoh tidaᶜ, takalŏ niniĕᶜ koelékŏ, takalŏ moesin dahoeloe, samasŏ oerang toeŏ toeŏ, baritŏ sampai padŏ kami, tjoeraian tingga moesin kini, kami nan oetang mangatŏkan.

Samasŏ déwasŏ itoe, samasŏ oerang toeŏ-toeŏ, baritŏ nan kami danga, sawah tèlèng Tjinangkiĕᶜ Tinggi, Tarataᶜ, Boekiᶜ Mandjoetŏ, Lilitan, Kajoe Maroendoeăᶜ. Anak rang Soengai Djaroeai, Tjinangkiĕᶜ nan pangka tanah, Talagŏ Padang Balimbiĕng, Batang Imang djŏ Batoeăng Goegoeăᶜ, Marimang dan Kŏtŏ Toeŏ. [1]

Saangkèᶜ samoesin itoe, djalan Pajŏ baroe batoeroeiᶜ, Banda Padang baroe rami, masŏ gadoeăng di Limau Manih, titihan di Oedjoeăng Karang; masŏ bapondòᶜ di pabajan. Saangkèᶜ samoesin itoe, kasah baragŏ tigŏ tali, ipoeăh baragŏ limŏ koepang, kasoembŏ makanan koedŏ, kain gadang kapoepoeăᶜ api. Saangkèᶜ samoesin itoe Inggirih di poelau Dama, Oelandŏ dipoelau Pisang, baloen batjoepaᶜ djan bagantang, baloen babarih babalabèh, djŏkòᶜ boengka baloen piawai, baᶜa nan katoedjoe di rang manggalèh.

Chaba baraliĕh hanjŏ lai. Saangkèᶜ samasŏ itoe, djalan Pajŏ lah rang toeroeiᶜ, taloeăᶜ banamŏ Tandjoeăng Pakoe, tandjoeăng bagala si Tandikat [2], padang banamŏ Padang Koemoeă, sawah goeroen Padang Malajoe. Saangkèᶜ samasŏ itoe, kòᶜ Sòlòᶜ baloen banamŏ, hanjŏ banamŏ Rimbŏ Djilatang, bagala Babang Tarandjoeă, ditangah Goegoeăᶜ Mahalintang. Haroe sabatang tangah

---

[1] Volgens den verhaler zijn dit de namen van in dien tijd bestaande kampoengs.

[2] Si Tandikat zal wel Si Tandikèᶜ moeten geschreven worden, volgens de uitspraak. Bij dit en ook bij andere woorden, hebben we echter gemeend ons geheel aan het manuscript te moeten houden.
H.

kŏtŏ, sinan rang moedŏ main tari, sinan radjŏ main soempiʼtan, sinan pandéka main padang, sinan rang gadang main tjatjoeă, sinan nan pandai main tjóki, sinan nan tjadiĕʼ main hoekoen; bagala Djérong patjatoeăran; sakarang kini adŏ djoeŏ.

Chaba baraliĕh hanjŏ lai.. Di dalam djérong kampoeăng dalam, didalam Oelaʼ Tandjoeăng Médan.

Dikarèʼ karèʼ padoeŏ,
Dibalah kajoe patanaʼ.
Moelŏnjŏ larèh kabadoeŏ:
Babantah oerang badoensanaʼ.

Dibalah kajoe ka patanaʼ;
Dihélŏ hélŏ tanam ladŏ.
Babantah oerang badoensanaʼ,
Soerang djadi larèh Tjiniagŏ.

Dihélŏ hélŏ tanam ladŏ,
Dibalah daoen bintoeăngan.
Soerang larèh Tjiniagŏ,
Nan soerang niniĕʼ Katoemanggoeăngan.

Dibalah balah diladoeăngkan;
Baséraʼ séraʼ daoen katjang.
Soerang niniĕʼ Katoemanggoeăngan;
Nan soerang niniĕʼ Parapatiĕh Sabatang.

Sinan diagiĕh paroentoeăngan, oentoeăng salarèh Tjiniagŏ, alah ditoeroeiʼ djalan Pajŏ, tadjoen, tadjoen ka Paoeăh, ka Pampangan, laloe ka Tjoepaʼ, ka Binoeang, laloe ka Sintoeăh, Loeboeăʼ Aloeăng, laloe ka Tóboh Pakandangan. Loelitŏ mingkin boengkoeăʼ djoeŏ, antah babaloen antah tidaʼ; hati basarang maboeăʼ djoeŏ, antah babaliĕʼ antah tidaʼ. Oentoeăng salarèh Tjiniagŏ, laloe ka Banda nan Sapoeloeăh, laloe ka Bajang ka Taroesan, ka Soelidŏ ka Batang Kapèh, larèhnjŏ djoeŏ Tjiniagŏ, laloe ka Kambang ka Palangai, larèhnjŏ djoeŏ Tjiniagŏ, laloe ka Rantau Soengai Pagoe. Hiliĕ sarantau Soengai Pagoe, tatagaʼ disimpang djalan, hari badarŏʼ patang djoeŏ, lah tampaʼ oerang saoerang, anaʼrang ranah Soengai Pagoe, sambiĕ batanjŏ injŏ disanan: „O, datoeăʼ oerang saoerang! dari manŏ toeroen badjalan, moengkŏ badan sampai kamari? Oesah diboenikan padŏ hambŏ, antah lai kariʼ padŏ hambŏ, antah lai sanaʼ soedarŏ, antah lai kaoen kaloeargŏ, antah lai djalan niniĕʼ, antah lai djalan mamaʼ, hambŏ patoeiʼ patoeiʼ djŏ kalaka, ba-

loen patoei^c badjalan djaoeăh, baloen patoei^c diri taboeang, oesah diboenikan padŏ hambŏ, katŏkan bana nan di hati!"

Mandjawab Parapatiĕh Sabatang; „kŏ^c itoe nan ditanjŏkan, boeliĕh hambŏ chaba baritŏkan, boeliĕh hambŏ aga^c hambŏ agiĕhkan. Hambŏ oerang darè^c Minang Kabau, hambŏ toeroen dari Tjinangkiĕ^c, Tjinangkiĕ^c nan pangka tanah. Tahanta^c padang karimbŏ, ta^c bantiĕng baléga lai." Laloe bakatŏ oerang nan toen; „marilah pai djŏ hambŏ!" „Kŏ^c itoe katŏ soedarŏ-ba^{c}alah hambŏ kapai, bakain sabanang tida^c, djŏ apŏ djandjang rang ditingkè^c, djŏ apŏ roemah rang ditampoeăh?" „Kŏ^c ba^c itoe djanjŏ datoeă^c, nantikan hambŏ disikŏ, na^c hambŏ djapoei^{c}kan pakajan sapataga^c, badjandji kitŏ disikŏ." Babaliĕ^c injŏ oerang nantoen, lah lakè^c kain djŏ badjoe, lah laloe masoeă^c ka kampoeăng, lah laloe naiĕ^c kaatèh roemah. Namoen samalam, malam itoe, tida^c rintangan lalŏ^c tidoeă, habih bintjangan djŏ baritŏ.

Saangkè^c samasŏ kini, kŏ^c sasè^c kitŏ kasanan, laloe ka Banda nan Sapoeloeăh, laloe karantau Soengai Pagoe, kŏ^c toemboeăh sŏal siasè^c, djangan goegoei^c mambaritŏkan, oesah koepoeă babaritŏ, katŏkan djoeŏ oerang Tjinangkiĕ^c. Tabi^{c}lah chaba djŏ baritŏ.

Saangkè^c samoesin itoe, dalam oela^c Tandjoeăng Médan, dalam ranah Kŏtŏ toeŏ, ana^c toeankoe Radjŏ Toeŏ, ana^c toean poeti Lindoeăng Boelan, sadjŏli ba^c ana^c balam, sikoeă djantan sikoeă batinŏ, soerang banamŏ Gairoellah, galanjŏ Soetan Manangkérang, paménan matŏ dè^c ajahnjŏ, kapajoeăng pandji rang di kórong, kasoembara^c roemah nan gadang. Roemahnjŏ soerambi Atjèh, Atjèh soerambi Minang-Kabau, sasajoeă^c matŏ dè^c mamandang, salapèh-lapèh dè^c mahimbau. Andjoeăng péra^c andjoeăng asŏ-asŏ, kadoeŏ andjoeăng roemah gadang, katigŏ andjoeăng kamoeliaan, kaampè^c andjoeăng kaamasan. Boeboeăngan saponggŏ^c intan, soejoeă^{c}njŏ oela mangiang, hatŏ^{c}njŏ samiĕ paraboeăng katjŏ, toetoeăran labah mangirŏ^c paran gadang Maharadjŏ Kajŏ, paran katjiĕ Maharadjŏ Lélŏ, tiang tangah Poeti bakoeroeăng, di tapi Radjŏ Babandiĕng, sitindiĕh Mahoela Gérang, pintoenjŏ sipisau-pisau hanjoei^c, batjanggai bakoekoe halang, pintoe balamba^c kain koeniĕng; kŏ^c djandjang bimba tataga^c, ana^c djandjang péra^c bahélŏ, tapa^{c}an kangsŏ balariĕ^c. Sadahlinggam namŏ tanahnjŏ, koemkoeman namŏ roempoetnjŏ, banda aiĕ tjandai takambang, bawah roemah gadjah badjŏang, sandi roemah karang tambagŏ, halaman tjamin talajang. Rangkiĕng toedjoeăh baliri^c, kapoeă^c katjiĕ tida^c dibi-

lang, makanan pakiĕh di moesadjiʿ, makanan oerang dagang laloe. Karambië lindoeăng djŏ langiʿ, parapati lindoeăng djŏ boelan, kŏʿ itiĕʿ tanang djŏ moearŏ, koedŏ mahitam di bantjah, bakambiĕng poetiĕh dilèrèng, djawi kabau tajŏʿ djŏ padang, oerang dangan sakarèʿ kŏtŏ-kawan badagoeă tangah roemah, amèh batjamat di roemahnjŏ, kain bakójan di halaman, tidaʿ nan koerang kapadŏnjŏ. Antah kŏʿ koeran djŏ koerandji, bamban di rimbŏ dibaŏnjŏ; antah kŏʿ boelan djŏ matari, gambaran adŏ ditaroeăhnjŏ.

Tjadiĕʿ toeankoe Radjŏ Toeŏ dèʿ pandai poeti Lindoeăng Boelan, anaʿ soerang diadja mandjŏ. Nan katjië pandan di rimbŏ, lah gadang pandan di banda; lé katjië bahimbau namŏ, lah gadang bahimbau gala. Katjië banamŏ Gairoellah, bagala Soetan Manangkérang. Dèʿ lamŏ bakalamŏan, badannjŏ mingkin gadang djoeŏ, kirŏ-kirŏ batoehoeăʿ djoeŏ, pantjaliĕʿan basarang djaoeăh, pandangaran basarang hampiĕng.

Lórong kapadŏ Andam Déwi, adiĕʿ kandoeăng si Manangkérang, paménan matŏ dèʿ mandénjŏ, tidaʿ apŏ nan boeatan, gilŏ di andjoeăng péraʿ sadjŏ, gilŏ maloekih manarawang, rintang mandjanang djŏ mantjatoeă; bakoetikŏ toeroen kabawah, toeroen sakali sadjoemaat toeroennjŏ pai mandi sadjŏ, toeroennjŏ pai balimau.

Lórong dèʿ Soetan Manangkérang, saangkèʿ samoesin itoe, rami galanggang Kŏtŏ Toeŏ, di balai di Pintoe Rajŏ, di balai balérong pandjang; oentoeăng soeratan Manangkérang gilŏ kabalai sahari-hari, gilŏ bagóbah djŏ bapitih, rintang batipŏʿ djŏ badadoe; itoe boeatan sahari-hari, gilŏ djŏ saboeăng djoedi sadjŏ, di balai balérong pandjang, galanggang poeti Boengŏ Kapèh, toenangan soetan Radjŏ Bongsoe. Lórong ka Soetan Manangkérang, salamŏ galanggang rami, injŏ badoeŏ djan Salamat, bariŏ iŏ disanan, batidaʿ-tidaʿ disanan. Bakatŏ si Manangkérang: „manŏ ang boedjang Salamat, lai ang amoeăh toeroeiʿ manoeroeiʿkan? Ikŏ roepŏnjŏ rami balai, balai nan tidaʿ koendjoeăng oesai, galanggang nan tidaʿ koendjoeăng rabah adat saboeăng kalah dan manang; kitŏ nisab amèh nan habih, dihitong haratŏ nan tidaʿ lai: kŏʿ anjŏ kabadan kitŏ, malainkan salamŏ galanggang rami, lah tigŏ kandang nan kariĕng, lah doeŏ péti nan bakoepaʿ, itoe banjaʿ amèh habih, samiăng baloen tjari kitŏ, malainkan tjari ajah boendŏ. Kŏʿ padi di kapoendoeiʿ kan kaloemboeăng sawah nan gadang, hati kŏʿ kitŏ patoeroeiʿ kan, saloemboeăng amèh tidaʿ sadang. Didjambŏ djambŏ baʿ

basiang, dihélŏ soeroeiʿ baʿ batanam, èlòʿ poelang kitŏ dahoeloe."

Poelang badoeŏ djŏ Salamat. Dipatoeiʿ patoeiʿ djŏ kalaka, baloen patoeiʿ poelang di balai, hari nan sadang tangah naiĕʿ. — Dèʿ djaoeăh basarang hampiĕng, mandjalang djérong pintoe halaman; mantjaliĕʿ ajah djŏ boendŏ, lah tampaʿ Si Manangkérang, badoeŏ djŏ Si Salamat. Tjintjin sabantoeăʿ tidaʿ tingga, mandé kandoeăng katampan bérang. Lah naiĕʿ Si Manangkérang doedoeăʿ nan sambiĕ di tindjauan, doedoeăʿ maadjoen kirŏ-kirŏ. Dapèʿ pikiran sakoetikŏ, dalam sabanta itoe djoeŏ, mahimbau kaajah boendŏ: "Ajah kamarilah doedoeă! mandé kamarimalah doedoeaʿ!" Lah doedoeăʿ ajah djŏ boendŏ, bakatŏ Si Manangkérang: "kami badoeŏ djŏ Salamat, oentoeăng boeroeăʿ soeratan malang, di balai balérong pandjang, balai nan di Pintoe Rajŏ, galanggang nan di Kŏtŏ Toeŏ; salamŏ galanggang rami, kami hétong amèh nan habih. sadikiʿ tidaʿ nan tingga, lah tigŏ kan dang nan kariĕng, lah doeŏ péti nan bakoepaʿ itoelah banjaʿ amèh habih, samiăng tidaʿ tjari kami, malainkan tjari ajah boendŏ. Padi kòʿ toeloeăʿ bantŏ djoeŏ, pinjangèʿ atèh goelang-goelang; hati kòʿ tjandŏ ikŏ djoeŏ, rasŏ manoenggoe oerang poelang. Binasŏ pandan dèʿ api, api nan tidaʿ tapadami; binasŏ dèʿ kahandaʿ hati, hati nan tidaʿ tatahani. Kini baʿ itoelah dèʿ ajah, lapèh kami djŏ moeloeiʿ manih, lapèh kami djŏ hati soekŏ; kami badjalan dari sikŏ, kami naʿ pai bakèh nankódoh, kami naʿ hiliĕ ka moearŏ, kami naʿ pai balaiĕ, naʿ baradja pai mantjari lapèh kami djŏ barèh baka; lapèh kami djŏ amèh péraʿ, lapèh kami djŏ kain badjoe!"

Sinan bakatŏ ajah boendŏ, "O boejoeăng, boejoeăng, ó, boejoeăng! Ditoetoeăh kòʿ boekan soeri, kahandaʿ padimalah djoeŏ, ditagah kòʿ taʿ baranti, kahandaʿ hatimalah djoeŏ. Gadang ombaʿnja atèh karang, babaoeă timang djŏ koeritŏ, barang kahandaʿ tidaʿ dèn larang, labiĕh badan ang nan kasésŏ." Laloe bakatŏ mandé kandoeăng, bakatŏ bakèh si Kambang: "manŏ kau kambang djanjŏ dèn, djan tagaʿ tatagoen djoeŏ, djan doedoeăʿ tamanoeăng djoeŏ! Kòʿ tantangan toeankoekau, kitŏ lapèh injŏ badjalan, adat malapèh rang badjalan, dilapèh djŏ moeloeiʿ manih, adat malapèh rang balaiĕ-kitŏ lapèh djŏ barèh baka, dilapèh djŏ kajoe ajia, soekèʿlah barèh djŏ baka, lipèʿlah kain djŏ badjoe!"

Barauari Si Kambang nantoen, tjapèʿ kaki ringan tangan: asŏ dikakòʿ doeŏ djadi; lah talataʿ dèʿ si Kambang, amèh djŏ péraʿ lah babilang, oerang djŏ danganlah doedoeăʿ. Lórong

ka Soetan Manangkérang, doedoeăʿ maadjoen kirŏ kirŏ, dapèʿ pikiëran sakoetikŏ, awaʿ badoeŏ badoensanaʿ dihimbau poeti Andam Déwi: „manŏ kau poeti Andam Déwi! toeroenlah kau kasoerambi, dèn naʿ barang dikatŏkan." Barauari poeti Andam Déwi tingaran himbau kaʿ toeŏ, lah toeroen injŏ kasoerambi, lah doedoeă katangah roemah. „Manŏ kau poeti Andam Déwi! Sapatah roendiëng dèn katŏkan. Mati dipaloe oela gérang, mati dipaloe rang Koerintji; ajah djŏ boendŏ nan lah bérang, Si Kambang injŏ nan lah bantji. Hanjŏ baʿ itoelah di kau, lapèh kami djŏ moeloeiʿ manih, lapèh kami djŏ hati soekŏ, kami naʿ pai balaië, djan manjésŏ badan kau djoeŏ, djan oerang manoenggoe poelang!"

Bakatŏ poeti Andam Déwi: „Kaʿ toeŏ, Si Gairoellah! djangan disaboeiʿ doeŏ kali, apŏ moekasoeiʿ pai balaië, kitŏ nan tidaʿ kakoerangan. Kaʿ toeŏ djangan badjalan, oesah disaboeiʿ pai balaië, kitŏ nilai haratŏ nan hilang banjaʿ, kitŏ hétong haratŏ bandŏ, kŏʿ habih haratŏ bandŏ, kŏʿ habih sawah djŏ ladang, kŏʿ habih oerang djŏ dangan, kŏʿ habih kabau djŏ djawi. Kaʿ toeŏ badjalan djangan; kŏʿ habih haratŏ bandŏ, kŏʿ habih sawah djŏ ladang, bakisa ka roemah tanggŏ, kaʿ toeŏ badjalan djangan. Kŏʿ tidaʿ sadang dèʿ haratŏ, lah habih amèh djŏ péraʿ, kaʿ toeŏ badjalan djangan; baʿ katŏ pantoen djŏ ibarat: „Rang Koerintji marapèʿ piriëng, oedjoeăng pandan toemboeăh di lèrèng, kalŏjang dibaroeăh ladŏ, barang tahiroen naʿ tadahiëng, asa djangan doeniă tahèrèng." Dèn boekaʿ tjintjin di djari, dipoetoeih maniëʿ di tangan, alah ka sanang hati kaʿ toeŏ. Boekan sabagai dèʿ kaʿ toeŏ, moengkŏ dèn rabèʿ dèn bingkalang, moengkŏ dèn sawa dèn halintang, moengkŏ kaʿ toeŏ dèn larangkan, kitŏ badoeŏ badoensanaʿ, kitŏ sadjŏli baʿ anaʿ balam. Paningga kaʿ toeŏ badjalan, kŏʿ toemboeăh galŏʿ goelitŏ, kŏʿ toemboeăh lantjoeăng niajŏ, kamalah hambŏ kamangadoe? Manjoempiʿ badamaʿ tidaʿ, kanailah anggang taʿ baparoeăh; — baniniëʿ, bamamaʿ tidaʿ, dansanaʿ soerang kadjaoeăh. Hanjŏ baʿ itoelah kaʿ toeŏ, hadat saboeăng kahalah manang, habihkan tènggang djŏ bitjarŏ, tjarilah aka dangan boedi, tjarikan panoentoeiʿ balèh. Namoen kaʿ toeŏ badjalan djangan! Dèn babaliëʿ ka andjoeăng péraʿ, soetŏ kŏʿ koesoeiʿ dèn tinggakan, pandjahiʿ djaroen dèn kŏʿ hilang!" — Chaba baraliëh tantang nantoen, chaba baraliëh bakèh Salamat.

Bakatŏ Si Manangkérang: „manŏ boedjang, si Salamat! pai

badjalan kini nangkŏ, ikŏ pitih sakoepang ganò^{c}, tigŏ ondalan kan dibali, dangakan na^{c} dèn katŏkan. Balilah ajam tigŏ ikoeă, sikoeă nan bangkèh halang laoei^{c}, sikoeă mandjala^{c} balah rótan, sikoeă koelaboe pipi^{c} pinang, itoe nan toeah ajam kitŏ. Saboeah lai pitaroeăh dèn; kò^{c} ta^{c} boeliĕh nan ang tjari, kò^{c} ta^{c} dapè^{c} nan ang djapoei^{c}, namoen ang djan babaliĕ^{c} poelang; kò^{c} ang babaliĕ^{c} poelang, padang baasah ang dapati, kapan batjabiĕ^{c} ang lah tibŏ, koeboeă bakali inggan pinggang."

Barauari garan Salamat, nan bagala Sidang Hoeloean, aloen di soeroeăhnjŏ lai pai, aloen dihimbau injŏlah datang, basarawa kain kasah, basérong batjandŏ boegih, badéta kapalŏ kódi, basisi^{c} rèntjong batatah; taga^{c} tadórong kahalaman. Ta^{c} pai takoei^{c} di radjŏ, kapai badan binasŏ. Badjalan tarandjoe-andjoe, kahiliĕ laboeăh nan pandjang, sapajah-pajahnjŏ badan, sapanè^{c} panè^{c}njŏ kaki, habih taloeă^{c} tarantani, sampai ka loeang goenoeăng Hitoe. Tibŏ di loeang goenoeăng Hitoe, hiliĕ ka padang pandjamoeăran, hari nan tangah pantai toeroen; adŏ sabatang kajoe rampa^{c} doedoeă^{c} disanan si Salamat doedoeă^{c} balindoeăng di kajoe toe. Adŏ sabanta sakoetikŏ, injŏ tibŏ djamoeă babangki^{c}: doedoeă^{c} maadjoen kirŏ-kirŏ, dimakan siriĕh sakapoeă, digiliĕng ròkò^{c} sabatang, lah habih ròkò^{c} sabatang, lah masa^{c} siriĕh sakapoeă, dipandang kiri djŏ kanan, lah bakampoeăng ajam sadoesoennjŏ, laloe mamandang Si Salamat. Oentoeăngpoen soedah masŏ itoe, tampa^{c}lah ajam nan ditjari, tampa^{c}lah ajam tigŏ ikoeă, sikoeă nan bangkèh halang laoei^{c}, sikoeă nan djala^{c} balah rótan, sikoeă koelaboe pipi^{c} pinang.

Bamain aka djangan boedi, bamain tènggang djŏ bitjarŏ, gilŏ mandjarè^{c} djarè^{c} ajam, moedjoeălah garan si Salamat, Allah manólong kapadŏnjŏ, lah dapè^{c} ajam katigŏnjŏ. Sadang maliè^{c}-liè^{c} djoeŏ, lah tahoe oerang nan poenjŏ. Laloe bakatŏ rang poenjŏ ajam: "lah toeŏ kami disikŏ, baloen rang laloe laloe sadjŏ, badjalan tida^{c} basitabiĕ^{c}, bakatŏ tida^{c} basantaŏ; oerang dimanŏkŏlah ikŏ, ajam oerang ditjakaunjŏ sadjŏ!"

Barauari garan si Salamat, djangankan injŏ baboeni, mantjaliĕ^{c} injŏ lai tida^{c}; soedah ajam bakabè^{c} katigŏnjŏ, malompè^{c} injŏ si Salamat, pantoen harimau kamanangkò^{c}, sapantoen gadjah kamandórong, sapantoen garoedŏ kamannjèmba. Injŏ tjaboei^{c} rèntjong nan haloeih. "Manŏ ang nan bakatŏ tadi? Lah liliĕh laloean amè^{c}, ba^{c} djamoeă tangah tigŏ hari; nan sadja^{c} salamŏ nangkŏ, tinggi boeki^{c} boeliĕh dèn daki, kò^{c} karèh boeliĕh dèn takiĕ^{c}, tabalintang boeliĕh dèn koedoeăng, moengkŏ

dèn salakoe ikŏ, baloen ang pana mandanga. Dèn doebalang radjŏ sikŏ, malènggang tidaʿ tapapèh, tagaʿ dèn tidaʿ tasoendaʿ, mantjantjang tidaʿ mamampèh, mamboenoeăh tidaʿ mambangoen; ka dèn pakataʿ langkah ang, ka dèn paboenta bajang-bajang ang, ka dèn pasingkèʿ oemoeă ang!" Mandanga katŏ nan baʿ kian, lah takoeiʿ nan poenjŏ ajam.

Barauari garan Salamat, babaliĕʿ poelang hanjŏ lai, sampai saoekoeă sadjangkŏnjŏ, tibŏ di hari koetikŏnjŏ, tagaʿ di djérong pintoe halaman. Alah mantjaliĕʿ Soetan Manangkérang, lah bakatŏ Si Manangkérang, bakatŏ sambiĕ baibarat: "alahmoh kambang boengŏ pandan, padi nan tjamiĕh diloeroeti; alahmoh datang njaŏ badan, kami nan tjamiĕh manoeroeti." "Ampoenlah hambŏ di toeankoe, boekan hambŏ kasombong moeloeiʿ. Mangapŏ padi diloeroeti, boengŏ pandan kakambang djoeŏ, mangapŏlah hambŏ ditoeroeti badjalan ka poelang djoeŏ!" Lah naiĕʿ injŏ si Salamat, lah naiĕʿ katangah roemah; hari basarang patang djoeŏ, lah malam kirŏnjŏ hari. Namoen samalam malam nantoen: "ó boejoeăng boejoeăng si Salamat, djangan ang lalòʿtidoeă, kakòʿ djabaʿtan soerang soerang!" Djabaʿtan boedjang si Salamat, namoen samalam malam itoe, gilŏ mangakòʿ ngakòʿ ajam, dipaoeiʿ dibari makan; boeatan Soetan Manangkérang, namoen samalam malam itoe, gilŏ mangiliĕngiliĕ tadji, rintang mangisai banang boelang.

Chaba baraliĕh hanjólai, soenggoeăh baraliĕh sinan djoeŏ. Bakatŏ Soetan Manangkérang: "ó boejoeăng boejoeăng si Salamat! bari djoeŏ tanjŏ dèn dèʿ ang! pangapan hari baroe kini?" Ampoenlah hambŏ di toeankoe! dèn patoeiʿpatoeiʿ djŏ kalaka, hari nan sadang tangah malam sadangnjŏ soeni pandangaran." "Manŏ ang boejoeăng si Salamat patjiʿ arèʿ pitaroeăh dèn: antah takalŏ diri tidoeă, adŏ batandŏ hari kasiang; ajam bakoekoeăʿ mandjagŏkan, moerai bakitjau hari siang. Tingaran nan sadŏ itoe, djagŏkan dèn bangèʿbangèʿ, kitŏ kabalai nan di niat, kitŏ menjaboeăng nan di hati."

Sampai saoekoeă sadjangkŏnjŏ, badaraʿ badaroen daroen, tamiang di Batang Hari: — bagaraʿ tjandŏnjŏ amboen, lah kasiang malah njŏ hari; alah mahimbau si Salamat: "ampoen hambŏ di toeankoe, bangoen toeankoe dari lalòʿ, djagŏ toeankoe dari tidoeă!"

Mandanga katŏ si Salamat, injŏlah bangoen dari lalòʿ, laloe mamandang ka halaman harilah tarantang siang, tarang tjahajŏ matahari. "O, boejoeăng boejoeăng si Salamat! pai djoh

djapoeiʿ koedŏ kitŏ, koedŏ nan hitam baroeatji, tapaoeiʿ di dalam kandang Kinajan, oeraʿ lah pasaʿ djŏ pisókong!" Barauari garan si Salamat, laloe diboekaʿ djaloedjoeă koentji, lah diambiĕʿ koedŏ nan hitam, dibaŏ katangah laman, kamoeniĕng tangah halaman, paoeiʿtan. Koedŏ baroeatji, kaniĕngnjŏ boenta daoen boedi, sisondòʿ toepai bagaloeiʿ, gadjambèʿ asam saoelèh, poenggoeăngnjŏ mahoela gérang, ikoeănjŏ poetiĕh samoeanjŏ, pandjangnjŏ saliliʿ badan, kakinjŏ poetiĕh kaampèʿnjŏ; mangèngèh talingkoeăng kórong, talingkoeăng oelaʿ Tandjoeăng Médan, itoe nan anaʿ Samboerani. "O! boejoeăng boedjang Salamat! lakèʿkan kakang kali ali, lakèʿkan gantŏ djŏ palanŏ." Palanŏ saponggòʿ intan, amban dadŏ amèh batampŏ, indjahan lójang sampŏnŏ, tali sarŏ péraʿ bahélŏ, gantŏ si rangaʿ rangaʿ kampoeăng! Lah lakèʿ pakaian koedŏ, bakatŏ Soetan Manangkérang: "Kambang Manih mari kau doedoeăʿ, dèn naʿ barang dikatŏkan!"

Barauari si Kambang sènan, aloen dihimbau injŏlah pai, aloen ditagah injŏ baranti. Bakatŏ si Kambang Manih "Manŏ toean Soetan Manangkérang! apŏlah poelŏ dihimbaukan?" Laloe bakatŏ Si Manangkérang: "ambiĕʿ pakaian kini-kini, kami badjalan kini-kini, koetikŏ alèʿ aloen tibŏ, samantarŏ oerang aloen rami!" Barauari garan si Kambang, alah diambiĕʿmalah pakaian, dilataʿkan dihadapannjŏ: sarawa pidandang atjèh, tadjam balèʿnjŏ bagèndèngan, poetjoeăʿ raboeăngnjŏ badjoeloeăran, batatah badaoen daoen, batoerab babanang amèh, gambaran tidaʿ tatènggang, gambaran itiĕʿ poelang mandi, maratoeih tjamin maminggang, mariboe tjamin katjiĕʿnjŏ, paramatŏ banjaʿ nan lalòʿ, djŏkòʿnjŏ djagŏ samoeŏnjŏ, sapantoen bintang atèh langiʿ, sarawa basarang loesoeăh, hagŏnjŏ batambah naiĕʿ, hagŏ satimbang djŏ nagari. — Kain Kaliĕng batapi Kaliĕng, patang batapi karòʿ poelŏ, mingkin disasah mingkin kariĕng, datang panèhnjŏ lambòʿ poelŏ. Ikèʿ pinggang tjandai sabatang, basirèʿ badjamboeă soetŏ, dipanggang tidaʿ amoeăh angoeih, dirandam tidaʿ amoeăh basah. Kòʿ badjoe biloedoe gandoen, malam malam wŏrnŏnjŏ loemoeiʿ tangah hari wŏrnŏ biroe, sandjŏ hari wŏrnŏ mérah. Kòʿ déta palangai katjiĕʿ, palangai tjandŏ Siloengkang, sikoe kaloeang Kŏtŏ Anau, taboe satoentoeăng naʿ rang hiliĕ, tjatoeran ranah Limŏ Poeloeăh, boeatan Dŏbalèh Kŏtŏ, batjampoeă Tabèʿ Sawah tangah. Api-api manangah rimbŏ, di tapi bahawan mégŏ, di tangah baboelan-boelan, boengŏ pandan dari Tiangin, silajoe

dari si Ambèᶜ, oerèᶜ oesa diboengka dalam. — Lah soedah pakaian lakèᶜ, basérong baᶜ tjandŏ boegih, basisiᶜ karih pandaᶜ djaŏ, karih nan tangah tigŏ kèlŏᶜ bakoerai sipanèh miang, basi malèlŏ lidah djihin, soembiĕngan goeroeăh patoeih sani, titiᶜ Bataᶜ sapoeăh Mantawai, tjalaᶜ di Loeboeăᶜ Bandaharŏ, ipoeăh nan toeroen dari langiᶜ, rataᶜ sadikiᶜ dipangkanjŏ, maiᶜ nan doeŏ saoendjoeăran: kŏᶜ toemboeăh salah djŏ siliᶜ, tasoeŏ moesoeăh dari oerang, djadjaᶜ ditikam mati djoeŏ; asam darah poegaran dagiĕng, tibŏ di toelang manih-manih, disintaᶜ karih diasami; dibaroeăh oerang kasibaran, baharoe disintaᶜ maharinai, baroe tasaroeăng maharoengoeih, itoe toeahnjŏ karih nantoen.

Alah malangkah Manangkérang, tagaᶜ kagasiĕng-gasiĕng pintoe, antarŏ doeŏ anaᶜ djandjang, badjawèᶜ djŏ poenggoeăng koedŏ. Alahmoh tibŏ tangah halaman, batigŏ mamangkoe ajam, batoedjoeăh mambaŏ taroeăh, Salamat mangganggam pajoeăng. Alah diadjoen padjalanan, alah manjérong langkah koedŏ, main kaloeăng baliĕᶜ tidoeă, langkah sabaliᶜ tidaᶜ djadi, samoeiᶜ taindjaᶜ tidaᶜ mati, roempoeiᶜ tapidjaᶜ tidaᶜ lajoeă, taloeă tataroeăng tidaᶜ patjah. Pakoedŏan tjandŏ rang hiliĕ, sidongkaᶜ tjandŏ Piaman. Lah hiliĕ laboeăh nan pandjang, ragŏ mamandang kiri kanan, babantah poegaran tjinŏ, basalŏ soedoe-soedoe Atjèh, poediĕng amèh salŏ-manjalŏ, poediĕng radjŏ babatang-batang. Lah hiliĕ laboeăh nan pandjang, baᶜ kadakèᶜ hampiĕng tibŏ, alahlah tibŏ digalanggang, kabalai kapintoe rajŏ galanggang poeti Boengŏ Kapèh, toenangan Soetan Radjŏ Bongsoe.

Baroe tibŏ injŏ disanan, doedoeaᶜ badoeŏ djŏ Salamat; diboekaᶜ salapah amèh, dimakan siriĕh sakapoeă, dipatiĕᶜ rŏkŏᶜ sabatang. Hari basarang tinggi djoeŏ lah datang halèᶜ djaoeăh hampiĕng. Dèᶜ lamŏ bakalamŏan, lah datang Soetan Radjŏ Bongsoe, mamandang injŏ kiri kanan, salapèh tidaᶜ rang manjaboeăng, oerang babójong bójong sadjŏ Batanjŏ Soetan Radjŏ Bongsoe: "apŏkoh sabab karanŏnjŏ, moengkŏ tidaᶜ bapadan djoeŏ?" Mandjawab manti parésŏ, djoearŏ didalam balai: "manŏ dèᶜ Soetan Radjŏ Bongsoe, moengkŏ kami baloen bapadan, alah datang radjŏ saoerang, bagala Soetan Manangkérang; itoemah doedoeăᶜ diatèh balai, badoeŏ dangan si Salamat!"

Bakatŏ Soetan Radjŏ Bongsoe: "ó goeroe, Soetan Manangkérang! alahkoh lapèh pajah badan, alah habih siriĕh sakapoeă, lah habih rŏkŏᶜ sabatang, naiĕᶜlah kitŏ kagalanggang, kitŏ bapadan kini-kini, samantarŏ hari baloen tinggi, naᶜ boeliĕh manoentoeiᶜ balèh."

Laloelah tagaʿ Manangkérang dikatjaʿ ajam samŏ gadang. Bakatŏ Soetan Radjŏ Bongsoe: „O goeroe Soetan Manangkérang! adat bapadan samŏ gadang tidaʿ rang bari mambari, tidaʿ rang mintaʿ mamintaʿ, hanjŏ baboelang samŏ kanan." Lah arèʿ boelang timba baliĕʿ, dibari makan ajam soerang soerang, lah soedah dibari makan, taroeăh batampin hanjŏlai, tidaʿ injŏ babilang ria, injŏ babilang poeloeăh sadjŏ. Lah samŏ taroeăh timba baliĕʿ, ajam barantang hanjŏlai; tidaʿ lamŏ ajamnjŏ lagŏ, adat saboeăng kalah dan manang, lah kalah ajam Manangkérang. Soedah batimbang karalahan, ajam basaboeăng sikoeă lai; lah doeŏ ajam disaboeăng, kalah djoeŏ si Manangkérang; lah doeŏ ajamnjŏ kalah, baloennjŏ oendoeă dari oerang, galaʿnjŏ badarai djoeŏ. Bakatŏ si Manangkérang: „ó boejoeăng, boedjang Salamat! pai djoh djapoeiʿ sikoeă lai, kitŏ bapoeèh poeèh hati, maʿ sanang hati nan roesoeăh. Paloepoeăh batang sitapŏ, anaʿ anggang manasòʿ garam; satampoeăh sabahi nangkŏ, oesah di toenang handam karam!"

Lah batampin tjandŏnjŏ taroeăh, tidaʿ injŏ babilang riboe, injŏ babilang lasŏ sadjŏ, tidaʿ dapèʿ babilang lasŏ, ambiĕʿ ria basoekati; lah samŏ taroeăh timba baliĕʿ, ajam barantang balapèhkan. Dèʿ lamŏ ajam balagŏ, lah mati ajam Manangkérang, lah tigŏ ajamnjŏ kalah, koedŏ nan hitam lah tadjoea, kawan batoedjoeăh tingga soerang, nan tingga hanjŏ si Salamat. Roesoeăh hati Manangkérang, tagaʿ maandjoeă injŏ kaloea, doedoeăʿ diatèh batoe tinggi, dibalakang oerang badjaga. „O boejoeăng, boedjang Salamat! bariŏ iŏlah kitŏ! Ka Talang pai bakapèh, maramboeăng tidaʿ namoeăh pandjang; lah malang bana rang malapèh, manjaboeăng tidaʿ amoeăh manang. O boejoeăng, boedjang Salamat! iŏ bana baʿ pantoen oerang: Tanamèh tagaʿ di tandjoeăng, tagaʿ di oelaʿ pantai Tjamin, taʿ pandan baboengŏ lai; lah habih amèh di kandoeăng, dansanaʿ tjandŏ rang lain, taʿ badan pagoenŏ lai. Hanjŏ baʿ itoelah di ang, pai babaliĕʿ lah ang poelang, mintaʿ poerŏ dèn nan koeniĕng, mintaʿ di ajah boendŏ kitŏ, disinan amèh nan batjamat. Kòʿ batanjŏ ajah djŏ boendŏ, katŏkan kalah manjaboeăng!"

Mandanga katŏ nan baʿkian, laloe badjalan si Salamat. Lah tibŏ injŏ di roemah, dimintŏ poerŏ nan koeniĕng: „toeankoe lah kalah dèʿ manjaboeăng!"

Bakatŏ sanan ajah boendŏ: „ó boejoeăng, boedjang Salamat! babaliĕʿ lah ang ka galanggang, tidaʿkan dapèʿ nan ang mintaʿ, tidaʿkan boeliĕh nan ang djapoeiʿ!

Mandanga katŏ nan baʿ kian, laloe koembali Si Salamat, mandapèʿkan Soetan Manangkérang, kabalai balérong pandjang. Baharoe tibŏ injŏ disanan, batanjŏ Soetan Manangkérang: „laikoh boeliĕh nan ang mintaʿ, lai tabaŏ nan ang djapoeiʿ?" Sinan mandjawab si Salamat: „dangakanmalah dèʿ toeankoe, toekoeă djŏ lakaʿ nan tabaŏ, hamoendjŏ patjiĕʿ nan tabaŏ, lah bangih ajah djŏ boendŏ." Mandanga katŏ nan baʿ kian, bakatŏ Soetan Manangkérang: „hiliĕlah kitŏ kamoearŏ. kitŏ badjalan dari sikŏ, kitŏ toempoekan nagariko."

Dèʿ lamŏ lambèʿ didjalan, lah sampai injŏ kamoearŏ, lah tibŏ injŏ kasanan, dandang bamoeèʿ injŏ dapati; bakatŏ sanan si Salamat: „manŏlah toean djoeroemoedi?" Mandanga katŏ si Salamat, alah kaloea djoeroemoedi, tagaʿ di gabang roemah kórong, sambiĕ bakatŏ padŏ Salamat: „A djoeŏ nan dihimbaukan, apŏ garangan dikatŏkan?" „Manŏlah toean djoeroemoedi! kami naʿ naiĕʿ dandang toean." Laloe manjaoeiʿ djoeroemoedi: „djŏkòʿ baʿitoe kahandaʿ toean, insjaʿ Allah baiĕʿlah itoe." Laloe naiĕʿ Manangkérang, badoeŏ dangan si Salamat, basanda di papan toenggang, maoendjoeă doedoeăʿ masoeăʿ djoeboeăng.

Sanan batanjŏ djoeroemoedi: „O boejoeăng, boedjang Salamat! baʿ pantoen hadih Malajoe: Tatalah makan randang, tingga di daoen didjimati; — kini baharoe ang kadatang, apŏ makasoeiʿ dalam hati?"" Laloe manjahoeiʿ si Salamat: „kami baniat naʿ manompang, kami baradja naʿ balaiĕ, kòʿ boeliĕh kami manompang, kòʿ amoeăh toean mambaŏ, djalan baséŏ kami séŏ." Bakatŏ toean djoeroemoedi: „dèn patoeiʿ djŏ kalaka, ang nan tidaʿ kakoerangan, apŏ makasoeiʿ pai balaiĕ?" Laloe manjaoeiʿ si Salamat: „kòʿ toean tidaʿ patjajŏ, ikŏlah saboeah salapah amèh, djalan baséŏ kami séŏ." Bakatŏ sanan djoeroe moedi: „O boejoeăng, boedjang Salamat! Poetjoeăʿ ditjintŏ oelam tibŏ; boengŏ siradjŏ kambang koetjoeiʿ, kambang nan tangah tigŏ djapang, sadiŏnjŏ kakami djapoeiʿ; kini alah amoeăh datang-soekŏ rila soekŏ randjana, soekŏ naimat hati kami."

Bakatŏ sanan Manangkérang: „O boejoeăng, boedjang Salamat! kitŏ lah loepŏ katinggalan, pai babaliĕʿlah ang poelang, kòʿ toemboeăh silang salisiĕh, kòʿ toemboeăh lantjoeăng djŏ niajŏ, basoeó pantang dihindakan, pai ang mandjapoeiʿ padang, padangdjanawi mamoeih rantai, kadoeŏ karih pandaʿ Djaŏ. Kòʿ tibŏ ang di roemah, kòʿ batanjŏ mandé atjiĕʿ ang, djangan ang bari katŏ loeroeih, djangan dibari katŏ tarang. Katŏkan oerang bamantjaʿ di galanggang, oerang balasiĕ tangah padang."

Mandanga katŏ nan ba' kian, laloe badjalan si Salamat, badjalan koembali poelang; lah tibŏ injŏ di roemah, taga' injŏ di roeang tangah, mahimbau injŏ si Salamat, kapadŏ poeti Andam Déwi: „manŏlah mandé, atjië' hambŏ! toeroenlah atjië' dari andjoeăng, dèn na' barang dikatŏkan, dèn tasoeroeăh dè' toeankoe!" Mandanga himbau si Salamat, lah toeroen injŏ atèh andjoeăng, batanjŏ si Andam Déwi: „apŏ poelŏ nan ang katŏkan?" „Ambië'lah padang nan djanawi, kadoeŏ karih panda' Djaŏ, toeankoe soeroeăh dèn mandjapoei'!" Sanan manjahoei' Andam Déwi: „O boejoeăng, boedjang Salamat! djŏkò' salórong tantang itoe, dangan siapŏ ka' toeŏ bagadoeăh, dima oerang pasang boenoeăhan?" „Manŏlah mandé atjië' hambŏ, kò' salórong tantang itoe, tida' lah oerang parang boenoeăhan, tida' toeankoe nan bagadoeăh; oerang bamantja' di galanggang, oerang balasië tangah padang." Nankan sambah si Salamat. — „O boejoeăng, boedjang Salamat! tida' dèn pitjajŏ dè' ang, dèn tanoeăng tanoeăng dalam hati, ka'toeŏ rasŏ kabadjalan, lah hilië injŏ kamoearŏ."

Hati nan tida' sanang lai, taga' maranta' Andam Déwi, diambië' kain nan pandjang, toeroenlah injŏ kahalaman, balari laloe kamoearŏ, si Salamat manoeroei' dibalakang. Dè' lamŏ lambè' di djalan, sampailah injŏ kamoearŏ, tahoelah oerang dalam dandang, tanjŏ-batanjŏ oerang dalam dandang: „manŏlah kitŏ dalam dandang! lai kitŏ nan maliëng pai? lai kitŏ mantjilò' pai? oerang lah tibŏ manoeroeti." Manjahoei' oerang nan banja' toe: „djŏkò' salórong tantang itoe, kami nan tida' maliëng pai, lai bapai batinggalah." Dalam oerang sabanja' itoe, hanjŏ soerang tida' baboenji, iŏlah Soetan Manangkérang; injŏ badiam diri sadjŏ, injŏ basanang-sanang diri, injŏ soerang tida' tatanjŏ.

Dè' lamŏ bakalamŏan, sampailah injŏ Andam Déwi; laloe mahimbau injŏ sanan: „ó toean nan poenjŏ dandang! manŏ nan toean djoeroemoedi? dèn na' naië' kadandangkŏ, dèn na' barang ditanjŏkan!" Naië'lah injŏ Andam Déwi, taga' injŏ di pangka dandang; sambië batanjŏ injŏ sanan: „manŏlah toean djoeroemoedi! nan sahisi dandang galai nangkŏ, hambŏ na' barang ditanjŏkan: lai disikŏ ka' toeŏ hambŏ, ka' toeŏ Si Gairoellah? Ka' toeŏ hambŏ maliëng pai, ka' toeŏ injŏ maliëng lari." — Mandanga katŏ nan ba' kian, lah tahoe si Manangkérang: „manŏ dië' kandoeăng, si Andam Déwi! mangapŏ kami ditoeroeti, kami dimaboeă' hati kami, kami dimaboeă' parasaian."

Sanan manjahoeiʿ Andam Déwi »manŏ kaʿtoeŏ hambŏ! kaʿ toeŏ taʿ amoeăh poelang, samŏ hilangmalah kitŏ; baʿ katŏ pantoen Malajoe: Diroeèh roeèh batang djagoeăng, dibilang laloe ka oedjoeăngnjŏ; naʿ oeĕh hati mandé kandoeăng, lah hilang kitŏ kadoeŏnjo."

Bakatŏ toean djoeroemoedi: »manŏlah poeti, Andam Déwi! manŏlah Soetan Manangkérang! djangan batangka tangka djoeŏ, èlòʿlah babaliĕʿ poelang, basoekŏ-soekŏ dahoeloe, barila-rila dahoeloe" — Laloe bakatŏ Si Manangkérang: »kòʿ baʿitoe katŏ djoeroemoedi, naʿ kami babaliĕʿ poelang." Laloe toeroen si Manangkérang, badoeŏ dangan Andam Déwi, batigŏ dangan si Salamat, badjalan koembali poelang.

Dèʿ lamŏ lambèʿ di djalan, lah sampai injŏ di roemah; doedoeăʿ bamanoeăng Manangkérang, sapatah tidaʿ bakatŏ. Sanan bakatŏ ajah boendŏ: »mangapŏ toeankoe ang tamanoeăng? Lah gilŏkoh toeankoe ang, lah sakiʿ kohlah toeankoe ang, moengkŏ salakoe damikian? Kini baʿ itoelah dèʿ ang, tjarilah ajam nan adoean, adoelah dihadapannjŏ." Barauari boedjang Salamat, diambiĕʿ ajam biroegŏ, dihadoe dihadapannjŏ, djangankan injŏ kababoeni, mantjaliĕʿ injŏ lé tidaʿ; lah habih tènggang ajah boendŏ. Bakatŏ poelŏ ajah boendŏ: »ó boejoeăng, boedjang Salamat! aliĕh djoh saragam lai, ambiĕʿlah poejoeăh bariang, adoelah dihadapannjŏ." Djoedjoeiʿ badjoedjoeiʿ poejoeăh lagŏ, dari oedjoeăng lah kapangka, galaʿ tasanjoem Manangkérang. Sanan bakatŏ ajah boendŏ dapèʿ bintjangan djŏ baritŏ: »ó boejoeăng, Si Manangkérang! ang dangakan katŏ oerang. Boekankoh oerang bantji dèʿ ang, boekankoh oerang bérang di dén?" Nankan katŏ ajah boendŏ. »Kini baʿ itoelah dèʿ ang, katŏkanmalah bana-bana, naʿ tantoe kami mamikiĕri." Nankan titahnjŏ ajah boendŏ.

Manjahoeiʿ si Manangkérang: »manŏlah ajah boendŏ hambŏ! bari loeroeih dèn batanjŏ, batapŏ adat rang dikórong?" »Kòʿ itoe nan ang tanjŏkan, kòʿ adat oerang di kampoeăng, djŏkòʿ baranaʿ laki-laki, nan katjiĕʿ dinanti gadang, lah gadang dihimbau gala; baʿ itoe adat rang di kampoeăng. Djŏkòʿ baranaʿ parampoean, dèʿ katjiĕʿ dinanti gadang, lah gadang diadjoe tahoe, lah tahoe ditjarikan soeami." Sanan bakatŏ Manangkérang: »djŏkòʿ baʿ itoe katŏ boendŏ, kini baroetangmalah boendŏ, lórong dèʿ adiĕʿ kandoeăng hambŏ, nan banamŏ si Andam Déwi, kòʿ injŏkan lah gadang, lah patoeiʿ ditjarikan soeami."

Manjahoeiʿ toeankoe Radjŏ Toeŏ sarato poeti Lindoeăng Boe-

lan: „O boejoeăng, boedjang Salamat! kamarimalah doedoeăᶜ, naᶜ tantoe dèᶜ dèn mangatŏkan. Ambiĕᶜlah simamboe pérаᶜ, tingkèᶜlah goelang-goelang taboeăh, goegoeălah taboeăh nan larangan!" Digaganjŏ taboeăh nan larangan, tingaran taboeăh larangan, manjahoeiᶜ taboeăh nan banjăᶜ, taboeăh Djoemaat manjoedahi. Sabanta taboeăh baboenji, toeroenlah oerang samoeŏnjŏ, datang oerang babondong-bondong, lah rapèᶜ oerang samoeŏnjŏ, tanjŏ batanjŏmalah sanan. Batanjŏ paradanŏ mantari: „manŏ toeankoe, radjŏ kami! apŏ sabab taboeăh baboeni, laikoh pariᶜ nan tahampa, laikoh gadang nan malèndŏ, laikoh pandjang nan malindih, laikoh bingoeăng taniajŏ, lai nan tjadiĕᶜ manganaikan? Katŏkan bana dèᶜ toeankoe, naᶜ tantoe kami mamikiĕri." — Laloe manitah dang toeankoe: „tidaᶜlah gadang nan malèndŏ, tidaᶜlah pariᶜ nan tahampa. Lórong di anaᶜ kitŏ nangkŏ, nan banamŏ si Andam Déwi, kitŏ naᶜ lapèh dari oetang, lah patoeiᶜ dipasoeamikan; sabab kalian dèn kampoeăngkan, di hari sahari nangkŏ, pantjang galanggang kini-kini, djangan kitŏ balalai djoeŏ." Nankan titahnjŏ dang toeankoe.

Mandanga katŏ nan baᶜ kian, barauari oerang nan banjaᶜ, tjatoeăᶜ tjataᶜ balioeăng makan, hampiĕ rabŏ kajoe di rimbŏ, galanggang poen soedah saharitoe, radjŏlah datang tiŏᶜ doesoen, datang panghoeloe tiŏᶜ kŏtŏ rapèᶜ papèᶜ samoehŏnjŏ, nan tjadiĕᶜ babilang soekoe. Tigŏ boelan galanggang rami, toelaᶜ batoendŏ boeloe ajam, moediĕᶜ djoearŏ rang Batipoeăh, moediĕᶜ djoearŏ rang Pitalah. Dèᶜ lamŏ bakalamŏan, dèᶜ lamŏ galanggang rami, lah tabiᶜ haboe di galanggang, dèᶜ banjaᶜ oerang pai datang, salamŏga langgang rami, galanggang poeti Andam Déwi, boekan kapalang banjaᶜ oerang, malam-malam babondong moediĕᶜ, patang-patang babondong hiliĕ. Dèᶜ tasangèᶜ banjaᶜnjŏ oerang, siriĕhlah djadi sarŏᶜ balai, pinanglah djadi patondèhan, gambiĕ mandjadi boeah tjatoeă. Lórong kapadŏ Andam Déwi, tigŏ kamoeniĕng nan lah gantiĕng, paoeiᶜan koedŏ radjŏ datang, saloemboeăng padi nan lah habih, makanan halèᶜ patang pagi, sagadoeăng kain nan lah loesoeăh, pangganti kain halèᶜ tibŏ; lah tigŏ péti bakoepaᶜ, pambaiĕ oetang di galanggang, banjaᶜlah amèh nan lah habih, baloen lai boeliĕh nan kadjoedoe, hanjŏlah Soetan Radjŏ Bongsoe, toenangan si Boengŏ Kapèh. — Chaba baraliĕh tantang itoe, soenggoeăh baraliĕh sinan djoeŏ, baraliĕh ka Soetan Radjŏ Bongsoe.

Bakatŏ Soetan Radjŏ Bongsoe: „manŏlah mandé kandoeăng hambŏ! mandé kamarimalah mandé, dangakan dèᶜ mandé

kandoeăng, kami djŏ Soetan Manangkérang, kami badoeŏ samŏ gadang. Mandanga dèn dè' oerang, Allahhoerabi rami saboeăng, toela' batoendŏ boeloe ajam, salamŏ galanggang rami, rapè' oerang samoehŏnjŏ, dèn soerang nan tida' sanan. Kini ba' itoelah dè' boendŏ, hati tagara' sakoetikŏ, hati na' pai kabalai, lapèh dèn djŏ moeloei' manih." Bakatŏ mandé kandoeăngnjŏ: „djŏkò' ba'itoe katŏ na' kandoeăng, antŏ kaboekan djanjŏ hambŏ. Manŏlah kau Kambang Manih, aga' soegirŏ malah kau, ambiĕ' pakaian toeankoe kau!" Barauari si Kambang Manih, diambiĕ'njŏ malah pakaian. Lórong ka Soetan Radjŏ Bongsoe, lah lakè'malah pakaian, dipasérongmalah boegih, tagèndèng ikè' di kapalŏ. Bakatŏ mandé kandoeăngnjŏ, bakatŏ sambiĕ baibarat: „ó boejoeăng, Soetan Radjŏ Bongsoe! baharoe dibanang-banang bana, détalah èlò' di kapalŏ, baroe dipandang pandang bana ang lah èlò' djadi radjŏ; èlò' lah badjalan kini-kini samantarŏ hari baloen tinggi."

Laloe badjalan Radjŏ Bongsoe, toeroen mangandjoeă kahalaman, ditingkè' koedŏ nan hitam, alah diadjoen padjalanan, main kaloeăng baliĕ' tidoeă, langkah sabali' tida' djadi, anggoeăng gajŏ djalan basimpang, hiliĕ diandjoeă moediĕ' djadi, tagolè' batoe di halaman, aloen tapidja' lah badŏrŏ, alah diadjoen pakoedŏan, lah hiliĕ laboeăh nan pandjang. Sapajah-pajah didjalan, dè' djaoeăh basarang dakè', dè' dakè' hampiĕlah tibŏ, tibŏ di pintoe gabang oerang, lah baragam gantŏ koedŏnjŏ, boeni siranga' ringau kampoeăng.

Lórong kapadŏ Andam Déwi, bakatŏ injŏ disanan, mahimbau sambiĕ kèh si Kambang: „manŏlah kau, Kambang Manih! Kambang kamarimalah kau, na' tantoe di dèn mangatŏkan. Barauari garan si Kambang, oerang djoeari bidja'sanŏ, datanglah injŏ basoegirŏ. Bakatŏ poeti Andam Déwi: „gatò' lah pinang nan latja'an, tjabiĕ'lah siriĕh koeniĕng gagang, isi péta' langkoeai tjinŏ, siriĕh pananti halè' datang; toeankoe kau kanlah tibŏ." Katŏnjŏ si Andam Déwi. — Bakatŏ poelŏ Andam Déwi: „manŏlah ang, boedjang Salamat! baŏlah koedŏ balang kandai, sonsonglah toeankoe ang!" Barauari garan Salamat, laloe diambiĕ'malah koedŏ, dibaŏ katangah halaman. Barauari Soetan Radjŏ Bongsoe, tibŏlah injŏ di galanggang, di galanggang si Andam Déwi. Namoen sahari hari nantoen, tida' rang gilŏ bapadan, oerang babŏjong-bŏjong sadjŏ. Laloe karoemah Andam Déwi, oerang basóra' sóra' sadjŏ, oerang barami-rami sadjŏ; bakatŏ oerang nan banja', bakatŏ-sambiĕ bai-

barat: „Badoeri didalam padi, talang sabatang di Siroekam, ditabang naʿ rang Bangkahoeloe; — dèʿ boedi si Andam Déwi, lah poelang koedŏ nan hitam, saratŏ Soetan Radjŏ Bongsoe." Chaba baraliĕh tantang itoe, aliĕh kapoeti Andam Déwi.

Bakatŏ poeti Andam Déwi: „ŏ Kambang! djanjŏ hambŏ, marilah naʿ dèn katŏkan! tjarilah oerèʿ bajam badjŏ, kalimau koedŏ nan hitam; koedŏlah lamŏ taʿ djŏ kitŏ." Barauari garan si Kambang, diréwai kain salèndang, dipoelèh ramboeiʿ sadang tagaʿ; lah tagaʿ kain paminggangan, lah toeroen injŏ kahalaman, lah ka moediĕʿ laboeăh nan pandjang, lah laloe ka Kŏtŏ toeŏ; sasèʿ ka roemah Boengŏ Kapèh. Laloe naiĕʿ injŏ katèh roemah, doedoeăʿlah injŏ di soerambi, bakatŏ poeti Boengŏ Kapèh: „O Kambang Manih, kambang panginang! dangakan naʿ dèn katŏkan, bakatŏ sambiĕ baibarat: Tatalah-talah makan randang, tingga di daoen didjimati; lah kini moengkŏ kau datang, apŏ moekasoeiʿ dilihati?" Laloe mandjawablah si Kambang, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Kŏʿ lé hibŏ mandé di hambŏ, djangan ditólong djŏ kapèh, tólong maloelilah dèʿ mandè-djangan ditólong djŏ amèh, tólong djŏ boedi hambŏ dèʿ mandé. Sabab hambŏ datang kamari, banjaʿ kampoĕang nan tadjalani, mantjari oerèʿ bajam badjŏ." Sanan mandjawab Boengŏ Kapèh: „kŏʿ itoe hanjŏ nan kautjari, di kaboen dèn itoe lé lai."

Barauari garan si Kambang diambiĕʿ oerèʿ bajam badjŏ, lah dapèʿ oerèʿ bajam badjŏ, bakatŏ poelŏ Boengŏ Kapèh: „Kambang! baʿ itoelah di kau; baŏ pakirin dèn di kau, barikan di mandé atjiĕʿ kau, ikŏ koelansiĕng tigŏ boeah, dalam koelansiĕng barisi poelŏ, barisi pantoen tigŏ patah; kŏʿ pantoen nan tigŏ patah, pangkanjŏ sadjŏ dari hambŏ, oedjoeăngnjŏ di mandé atjiĕʿ kau." Katŏnjŏ poeti Boengŏ Kapèh. „Dangakanmalah di kau! Soeroeăh manjoeroeăh silangkisah soeroeăh manjoeroeăh ka Halalang .....; dangakan saboeah lai, naʿ doeŏ pantoen saliriĕng: Inggirih tagaʿ di kapa, tagaʿ di kapa di haloean .....; itoe pangkanjŏ pantoen hambŏ nantoen; oedjoeăngnjŏ di mandé atjiĕʿ kau. Dangakan saboeah lai: Mandaki kaboekiʿ Kapèh, manoeroen kadjadjaʿ nabi .....; pangkanjŏ sadjŏ hambŏ saboeiʿ, oedjoeăngnjŏ di mandé atjiĕʿ kau. Kambang badjalan malah kau!"

Barauari garan si Kambang, babaliĕʿ poelang hanjŏ lai; hiliĕ ka oelaʿ Tandjoeăng Médan. Sampai saoekoeă sadjangkŏnjŏ, tibŏ di hari koetikŏnjŏ, alah tibŏ injŏ di roemah, bakatŏ poeti Andam Déwi: „Kambang, panginang! djanjŏ hambŏ: Alahmoh kambang boengŏ pandan, padi nan tjamèh diloeroeti; — alahmoh datang

njaŏ badan, kami nan tjamiĕh manoeroeti." Bakatŏ si Kambang Manih, andé atjiĕʿ dangakanmalah; bakatŏ sambiĕ baibarat: "Toepai malompèʿ malapari, laloe malalai kadjamboenjŏ, sasèʿ karoemah biŏpari, lah lalai hambŏ di lakoenjŏ Sasèʿ karoemah Boengŏ Kapèh, bakirin injŏ di hambŏ, bakirin koelansiĕng tigŏ boeah, barisi pantoen tigŏ patah; kòʿ pantoen pangkanjŏ sadjŏ, oedjoeăngnjŏ di mandé atjiĕʿ." Bakatŏ si Andam Déwi: "Apŏ pangkanjŏ pantoen nantoen, katŏkanmalah padŏ hambŏ!" Bakatŏ si Kambang sanan, dangakan di mandé atjiĕʿ. "Soeroeăh manjoeroeăh Silangkisah, soeroeăh manjoeroeăh ka Halalang . . ." Sanan mandjawab Andam Déwi: "kòʿ itoe pangkanjŏ pantoen nantoen, dangakanmalah oedjoeăngnjo: ..... "soeroeăh kamari agaʿ satjatjah, dèn lah roemiʿ kamandjalang!" Itoe oedjoeăngnjŏ pantoen nantoen. Laloe bakatŏ si Kambang Manih: "Lórong kapantoen nan kadoeŏ, dangakan dèʿ mandé atjiĕʿ: Inggirih tagaʿ di kapa, tagaʿ di kapa di haloean . . ." Sanan manjahoeiʿ Andam Déwi: . . . "kòʿ djadi baloen kakaka, baloen pamoepoeih kamaloean;" — soenggoeăh bana pantoennjŏ itoe" Bakatŏ poelŏ si Kambang Manih: "Mandaki kaboekiʿ kapèh, manoeroen kadjadjaʿ nabi . . . . ." "kòʿiŏ tahoe dikièh, dimanŏ bakèh badjandji;" lah loeroeih katŏ pantoennjŏ."

Katŏnjŏ si Andam Déwi: "Kambang! mari dèn katŏkan; kau babaliĕʿ sakali lai, pasampai poelŏ pakirin dèn, kabakèh si Boengŏ Kapèh. Baŏ kalansiĕng tigŏ boeah, barisi pantoen tigŏ patah, dangakanmalah dèʿ kau, pangkanjŏ poelŏ basaboeiʿkan, oedjoeăngnjŏ dèʿ si Boengŏ Kapèh. "Inggirih tagaʿ di kapa, di kapa mangganggam mantikŏ gómat . . . . .;" dangakan saboeah lai: "Tan Péraʿ namŏ naʿ rang hadji, balaiĕ nankŏdŏ kapa . . . .;" dangakan saboeah lai: "Parian soedah dipaboeèʿ, tapi nan baloen dipapati . . . . . .;" pangkanjŏ djoeŏ nan di hambŏ, oedjoeăngnjŏ di goeroe Boengŏ Kapèh. Kambang badjalanmalah kau, agaʿ lakèhmalah badjalan, soegirŏ poelŏ kau babaliĕʿ."

Alah badjalanmalah si Kambang, dèʿ lamŏ lambèʿ di djalan, tibŏ di roemah si Boengŏ Kapèh, laloe batanjŏ si Boengŏ Kapèh: "Apŏ sabab kau babaliĕʿ, laikoh loepŏ katinggalan?" Mandjawab si Kambang sènan: "moengkŏ hambŏ babaliĕʿ poelŏ, hambŏ disoeroeăh mandé hambŏ, mambaŏ koelansiĕng tigŏ boeah, barisi pantoen tigŏ patah; kòʿ pantoen pangkanjŏ poelŏ, oedjoeăngnjŏ di mandé atjiĕʿ; baʿ itoe katŏnjŏ tadi, dangakan naʿ dèn saboeiʿkan. "Tan Péraʿ namŏ naʿ rang hadji, balaiĕ nankŏdŏ

kapa;" — ″lah loeroeih pantoen andé atjieʿ kau: dahoeloe djinaʿ padŏkami, kini mandjadi moesoeăh basa." Bakatŏ poelŏ injŏ si Kambang: dangakan saboeah lai: ″Inggirih tagaʿ di kapa, mangganggam mantikŏ gómat . . . . . —"; ″ kŏʿ djadi indaʿ kakaka, kŏʿ kaka indaʿ kasalamat." Bakatŏ poelŏ si Kambang: ″Lórong di pantoen nan katigŏ, dangakan naʿ dèn tjoeraikan: Parian soedah tapaboeèʿ, tapi nan baloen bapa pati, ... —" Laloe mandjawab Boengŏ Kapèh: ″kŏʿ oedjoeăngnjŏ pantoen nantoen, dangakanmalah dèʿ kau, Kambang! ″djandjian lah soedah tapaboeèʿ, tapi nan baloen batapati."

Kŏʿ pikiran alah lah sampai, kŏʿ pasan alah dikatŏkan si Kambang koembali hanjŏlai. Lah tibŏ injŏ di roemah, bakatŏ poeti Andam Déwi: ″O Kambang, Kambang ó Kambang! hijèhi roemah kini-kini, kambangkan lapieʿ nan haloeih, bantangkan lapieʿ paradani." Barauari garan si Kambang, di kambangkanmalah lapieʿ, digantoeăngkan tirai langiʿlangiʿ, tjaranŏ babilang roeang, langgoeai batimbang soedoeiʿ. Roemah nan soedah tahijèhi, bakatŏ sanan Andam Déwi: ″Kambang dangakanmalah dèʿ kau, badjalan kau kini nangkŏ, panggië sagalŏ dajang-dajang, kakórong kampoeăng gadang, banjaʿnjŏ ampèʿ poeloeăh ampèʿ; katŏkan sadjŏ katŏ dèn, adat lah lamŏ dipakaikan, kŏʿ toemboeăh alèʿ dalam kampoeăng, panggië-mamanggië nan biasŏ."

Mandanga katŏ nan baʿkian, laloe badjalan si Kambang, moedieʿ kakórong kampoeăng gadang; tibŏ di kórong kampoeăng gadang, lah dapèʿ anaʿ dajang- dajang, babalieʿ hilië hanjŏlai, hilië ka Oelaʿ Tandjoeăng Médan. Dèʿ lamŏ basarang dakèʿ, tibŏlah injŏ di roemah, saratŏ anaʿ dajang-dajang, banjaʿnjŏ ampèʿ poeloeăh ampèʿ. Namoen samalam-malam nantoen, bakatŏ djoeŏ Andam Déwi: ″manŏlah anaʿ dajang-dajang, ka kŏʿ djabatan soerang-soerang!" Namoen samalam malam nantoen, sakalŏʿ tidaʿ ditidoeăkan; satangah mangarèʿ limau, satangah mamipih kasai, gilŏ basoekŏ-soekŏ rami, boeni galaʿ badarai-darai, boeni pantoen baboeah-boeah, baragam talèmpong djaŏ, boëni agoeăng ba-dangoeiʿdangoeiʿ. Hari nan sadang tangah malam, bakatŏ poeti Andam Déwi: ″manŏ dèʿ kau, Kambang Manih! patjieʿ arèʿ pitaroeăh dèn, katahoei hari kasiang, hari kasiang adŏ batandŏ; ajam bakoekoeăʿ mandjagŏkan, moerai bakitjau hari siang. Kŏʿ lah adŏ nan sadŏ nantoen, antah takalŏ dénai tidoeă, djagŏkan dénai bangèʿ bangèʿ." Nankau katŏnjŏ Andam Déwi: ″Sabagai lai dèʿ kau

Kambang, sababnjŏ moengkŏ damikian, naʿ djan talampau djandji kitŏ, djandji djŏ poeti Boengŏ Kapèh, pai mandi sambiĕ balimau, kaloeboeăʿ Antarŏ Dama, ka Oelaʿ Tandjoĕang Médan." Mandanga katŏ nan baʿ kian, adŏ sabanta antarŏnjŏ, bakoekoeaʿlah ajam mandjagŏkan, bakitjaulah moerai kadangaran, hari kasiang hanjŏlai, bahimbau si Kambang masŏ itoe: "Andé atjiĕʿ djagŏlah djagŏ! kòʿ ajam alah bakoekoeaʿ, kòʿ moerai alah bakitjau, tampan kasiangmalah hari." Nan kan katŏnjŏ si Kambang toe.

Barauari si Andam Déwi tadanga himbau si Kambang, djagŏlah injŏ sakoetikŏ, laloe diboekaʿ pintoe andjoeăng, manggaroeăng pintoe léwang angin, mamandang injŏ kahalaman; lah nampaʿ atòʿ loemboeăng katjŏ, mambŏjong daoen talang dantŏ, alah kasiangmalah hari. Bakatŏ si Andam Déwi: "manŏlah kau Kambang, ó naʿ! soegirŏlah ambiĕʿ pakaian, ambiĕʿlah kain dangan badjoe, ambiĕʿlah galang dangan tjintjin. Kitŏ badjalan kini-hari."

Barauari garan si Kambang alah hasiĕ maniĕʿ djŏ tjintjin, talataʿ galang djŏ soebang, alah soedah pakaian lakèʿ; "manŏlah anaʿ dajang-dajang, kitŏ badjalan kini-kini, sabaloen oerang banjaʿ datang, kitŏ kalaloe kagalanggang, kitŏ kalaloe tangah balai!" Bakatŏ anaʿ dajang-dajang "djŏkòʿ badjalan banantoeŏ, djŏkòʿ babidoeăʿ banangkŏdŏ, andé atjiĕʿmalah dahoeloe, naʿ tantoe kami mairiĕngkan."

Alah tagaʿ si Andam Déwi, toeroen katangah-tangah roemah, diandjoeă sambiĕ kapangka baroe diadjoen padjalanan, malènggang kiri djŏ kanan, mandariĕng tjintjin di djari, tingkah batingkah gantŏ galang, manjèmba alang di toetoeăran, hari nan galòʿ galòʿ panèh. Lórong dèʿ poeti Andam Déwi, hilang di kandoeăng rang nan banjaʿ, soearŏ sadjŏ kadangaran, sóraʿ sórai tidaʿ baranti moediĕʿkan laboeăh nan pandjang, lah moediĕʿ ka Kŏtŏ Toeŏ. Dèʿ lamŏ lambèʿ di djalan, dèʿ djaoeăh basarang dakèʿ, dèʿ dakèʿ hampiĕng katibŏ, tibŏ di Harŏ Katoenggalan, bakatŏ anaʿ dajang-dajang, tanjŏ batanjŏ samŏ soerang: "siapŏkoh oerang nan doedoeăʿ toe, baloen patoeiʿ doedoeăʿ soerang, badoeŏ lai baloen djoeŏ, salah róman di pandang oerang?"

Sadang batanjŏ-tanjŏ djoeŏ manjahoeiʿ si Andam Déwi: "manŏlah anaʿ dajang-dajang, djangan kalian banjaʿ saboeiʿ, itoe nan poeti Boengŏ Kapèh, djŏ itoe kitŏ kabadjalan." Adŏ sasaat sakoetikŏ, batamoelah poeti Boengŏ Kapèh, dimakan

siriĕh sakapoeă soerang, kahoebèʿ haoeih kalaparan. Lah ma saʿ siriĕh sakapoeă, bakatŏ poeti Boengŏ Kapèh: „manŏlah goeroe Andam Déwi, dangakan pantoen djŏ ibarat: Baʿ apŏ mantari nangkŏ tidaʿ koendjoeăng patang, baʿ apŏ kitŏ badjandji nangkŏ, moengkŏ goeroe taʿ koendjoeăng datang." Mandjawab poeti Andam Déwi: „dangakanlah dèʿ goeroe: Boekan toh hari nan taʿ patang, panggalan nan tidaʿ koendjoeăng pantai; boekan badjandji nan taʿ datang, badjalan tidaʿ koendjoeăng sampai." Manŏlah goeroe Boengŏ Kapèh, naʿ doeŏ pantoen saririĕng: „Harŏ nan ampèʿ poeloeăh batang, baloen diatèh talang dantŏ; hambŏ dinanti alah datang, èlŏʿ badjalan kitŏ djoeŏ." Sanan mandjawab Boengŏ Kapèh: „kŏʿ itoe nan katŏ goeroe, dangakan naʿ dèn katŏkan, adŏ marasŏ dalam hati: salah angkoeăh salah parésŏ, salah róman dipandang oerang, goeroe badjalan bapangiriĕng, langkŏʿ djŏ anaʿ dajang-dajang, hambŏ badjalan soerang diri; nantikan hambŏ disikŏ, naʿ hambŏ babaliĕʿ poelang, mandjapoeiʿ si Kambang hambŏ." Mandjawab poeti Andam Déwi: „kŏʿ itoe goeroe katŏkan, dangakan pantoen djŏ ibarat: Kapakan mambali pinang, lah moediĕʿ badoeŏ-doeŏ, talataʿ dalam katidiĕng, djangan goeroe babaliĕʿ poelang. Lórong dèʿ anaʿ kapangiriĕng, ambiĕʿ di goeroe sa padoeŏ." Nankan katŏnjŏ Andam Déwi. Mandjawab poelŏ Boengŏ Kapèh, mantjari dajŏ djŏ oepajŏ: „adat di laoeiʿ nan baʿitoe, hidoeiʿ padoeŏ-mamadoeŏ; kitŏ nangkŏ oerang daratan, tidaʿ rang pakai nan baʿitoe." Nankan katŏ Boengŏ Kapèh.

Bakatŏ sanan Andam Déwi: „manŏlah anaʿ dajang-dajang, babaliĕʿ malah samŏhŏnjŏ, inggan ikŏlah dèn diiriĕngkan." — Mandanga katŏ nan baʿ kian, babaliĕʿ anaʿ dajang-dajang, tinggalah injŏ badoeŏ, iŏ batigŏ dangan si Kambang. Bakatŏ poelŏ Andam Déwi: ó goeroe, si Boengŏ Kapèh! hari baʿ sarang tinggi djoeŏ, èlŏʿ badjalan kitŏ djoeŏ." Bakatŏ poelŏ Boengŏ Kapèh: „O goeroe, si Andam Déwi! pikiĕ pandapèʿ hati hambŏ, si Kambang taʿ goenŏ pai, èlŏʿ injŏ babaliĕʿ poelang, injŏ pananti halèʿ datang; kŏʿ injŏ pai djŏ kitŏ, kŏʿ datang alèʿ djaoeăh hampiĕng, pinang siapŏ manggatŏʿkan, siriĕh siapŏ kamambaŏ?" Mandanga katŏ nan baʿkian, bakatŏ si Andam Déwi: „manŏlah Kambang djanjŏ hambŏ, Kambang babaliĕʿlah kau poelang, taʿ goenŏ pai djŏ kami!"

Laloe mandjawab si Kambang toe: „manŏlah andé, atjiĕʿ hambŏ! taʿ sanang hati babaliĕʿ hambŏ naʿpai djŏ andé atjiĕʿ." Mandanga katŏ nan baʿ kian, béranglah poeti Andam

Déwi: „sakali dénai bakatŏ, èlòᶜ kau toeroeiᶜ kau sadjo, djangan kau pandjang bitjarŏ, malambèᶜ kami badjalan." Manŏ lah mandé atjiĕᶜ hambŏ, dangakan naᶜ dèn katŏkan, hambŏ bamimpi tadi malam, hambŏ bamimpi boeroeăᶜ bana. Tikoeloeăᶜ baᶜ rasŏ hanjoeiᶜ, andjoeăng péraᶜ baᶜ rasŏ tinggalam, djoendjoeăng siriĕh baᶜ rasŏ rabah, rangkiang baᶜ rasŏ katoengkoeiᶜ, kabau gadang baᶜ rasŏ mati." Nankan katŏnjŏ si Kambang toe. — Sanan manjahoeiᶜ Andam Déwi: „manŏlah dèᶜ kau Kambang ó naᶜ! iŏlah loeroeih mimpi kau, dangakan naᶜ dèn katŏkan. Lórong taawiĕ mimpi nantoen: tikoeloeăᶜ baᶜ rasŏ hanjoeiᶜ, koedŏ nan hitam lah koembali; andjoeăng péraᶜ rasŏ tinggalam, tampan anaᶜ boeah kitŏ kanaiĕᶜ; djoendjoeăng siriĕh baᶜ rasŏ tatoengkoeiᶜ, tandŏnjŏ padi kamandjadi; kabau gadang baᶜ rasŏ mati, tandŏnjŏ gadang ka di kitŏ." Nankan katŏnjŏ Andam Déwi. „Pai babaliĕᶜlah kau poelang, oesah marintang dèn badjalan." „Dangakan djoeŏlah andé atjiĕᶜ! „Silindiᶜ mati tagatah, mati tapoeloeiᶜ dalam padi, sadikiᶜ mandé kamanjasa, kòᶜ taᶜ di moeloeiᶜ dalam hati." Nankan katŏnjŏ si Kambang toe. „Dangakan djoeŏ dèᶜ andé atjiĕᶜ, naᶜ doeŏ pantoen saririĕng. Hiliĕ rang kagadoeăng madat, padi bamaniĕᶜ maniĕᶜ djoeŏ, oeranglah njatŏ bahatikat, mandé babaiĕᶜ baiĕ djoeŏ. Dangakan djoeŏ dèᶜ andé atjiĕᶜ, naᶜ oeèh hati andé atjiĕᶜ! Babawa bapoentiĕng tidaᶜ, bapapèᶜ oedjoeăng pangkalan, awa ditantang achiĕ tidaᶜ, moelarat djoeŏ pakaradjan.[1] Dari Roehoem kabanda Tjinŏ, ka Arab ka banda Nata, saoekoeă matŏ djŏ talingŏ, moelarat tidaᶜ mandé kana." Bakatŏ poelŏ Andam Déwi: „djangan maragoe kau disikŏ, pai babaliĕᶜlah kau poelang!" „Djŏkòᶜ baᶜitoe katŏ mandé; antŏ kaboekan djanjŏ hambŏ; dangakan djoeŏlah dèᶜ mandé: Talam nan doeŏ djŏ karika, katigŏ poelau majang sani; djawab salam mandé katingga, hambŏ ka poelang hanjŏlai." Si Kambang badjalan poelang, tingga badoeŏ Andam Déwi. Bakatŏ poeti Andam Déwi! Manŏlah goeroe, Boengŏ Kapéh! èlò badjalan kitŏ djoeŏ"

Alah badjalan injŏ badoeŏ, lapèh di Harŏ Katoenggalan, mandjalang kajoe nan gadang, lah lapèh poelŏ dari sanan, mandjalang haoea nan koeniĕng, lapèh nan dari haoea koeniĕng, mandjalang sigalapoeăng tjondong, lah tibŏ di oelaᶜ Tandjoeăng Médan, di loeboeăᶜ Antarŏ Dama, di tapi karang mandjŏdjŏ, di

[1] Men zou beter gezegd hebben p a n g k a n j ŏ en k a s o e d a h a n n j ŏ.

tangah karang mahalintang, aianjŏ karoeăh-karoeăh kara^{c}, aianjŏ sanam-sanam dalam. Baroe tibŏ injŏ kasanan, maramèh limau hanjŏlai, laloe balimau kadoeŏnjŏ: lah soedah injŏ balimau, bakatŏ poeti Boengŏ Kapèh: „O goeroe, si Andam Déwi! èlŏ^{c} baganti kitŏ mandi, ikŏlah banja^{c} bangsat kini, namŏlah galanggang sadang rami, djangan binasŏ kitŏ disikŏ, na^{c} hambŏ mandi dahoeloe, pandangi dè^{c} goeroe bangsat laloe." Laloe mandi poeti Boengŏ Kapèh, diragammalah katjimpoeăng, kahiliĕ katjimpoeăng kaki, kamoediĕ^{c} katjimpoeăng tangan; lah tahoe oerang di galanggang, bakatŏ oerang di galanggang: „Sidoega^{c} sidoegi-doegi, sitapoeăng boengŏ doerian, nan tjongka^{c} koh lah nan mandi, boenji katjimpoeăng di tapian" — Lah poeèh injŏ dè^{c} mandi, kaloea poeti Boengŏ Kapèh, sambiĕ bakatŏ injŏ sanan: „O goeroe, si Andam Déwi! Bakampoeăh gandoem malah goeroe, na^{c} hambŏ bakain moeri, mandi poelŏ malah goeroe, na^{c} hambŏ bamain boedi." Manjahoei^{c} poeti Andam Déwi: „Ka^{c} goeroe, si Boengŏ Kapèh! Oerang manjirè^{c} di tapian, talata^{c} didalam padi, ingè^{c} ingè^{c} marintang ikan, samantarŏ hambŏ mandi." Nankan katŏnjŏ Andam Déwi. — Lórong kapoeti Andam Déwi, lah diloeroei^{c} tjintjin di djari, dilipè^{c} kain djŏ badjoe, disoesoen didalam moendam, mandilah injŏ Andam Déwi. Lah diragam boeni katjimpoeăng, bakatjimpoeăng tjarŏ Bangkinang, basalŏ katjimpoeăng Batang Hari, dŏbalèh ana^{c} tanggŏnjŏ, kahiliĕ katjimpoeăng kaki, badŏrŏ lari ikan gadang, kamoediĕ^{c} katjimpoeăng tangan, tababa^{c} larinjŏ gariĕng, lari gariĕng mamintèh tandjoeăng, tatagoen lari koelari, mandoedoe ana^{c} pantau, galah baromba^{c} mamatjah tida^{c}, bahaloen sampai kasoebarang. Bakatŏ poeti Boengŏ Kapèh „Si tapoeăng di laman kami, tampa^{c} di kampoeăng na^{c} rang Sélŏ; katjimpoeăng paménan mandi, rasian paménan lalŏ^{c}!"

Bakatŏ djoeŏ Boengŏ Kapèh, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Ana^{c} sitioeăng Bangkahoeloe, singgah manjasŏ^{c} boengŏ inai, ragam katjimpoeănglah dè^{c} goeroe, hambŏ maningkah djŏ arinai." Lah tahoe oerang di galanggang, bakatŏ oerang di galanggang: „Sidoega^{c} sidoegi-doegi, sitapoeăng boengŏ ambatjang, ana^{c} nan gènèng kohlah mandi, katjimpoeăng pai pai datang." Lórong kapadŏ Boengŏ Kapèh, bamain aka djangan boedi, bamain tinggang djŏ bitjarŏ, moendam talata^{c} hampiĕ pasiĕ, tjandŏ tataroeăng injŏ lajangkan, talajang moendam masoeă^{c} aiĕ. Boengŏ Kapèh baraliăh taga^{c}, taga^{c} kadjoengoei^{c} tabiŏng tinggi.

Lórong kapoeti Andam Déwi, tasiròᶜ darah di dadŏ, mamandjoeiᶜ sampai kamoekŏ, balari injŏ kaloea, ditjaliĕᶜ moendam tidaᶜ tampaᶜ [1]. Bakatŏ poeti Andam Déwi: „O goeroe, poeti Boengŏ Kapèh! kitŏ sakampoeăng sahalaman, kitŏ nan samŏ-samŏ gadang, mangapŏ goeroe baᶜ itoe? kamanŏ moendam dèn tadi? kòᶜ taᶜ oelah parangai goeroe, haramlillah moendam dèn hilang, kitŏ badoeŏ nan disikŏ." Nankan katŏnjŏ si Andam Déwi. Laloe mandjawab Boengŏ Kapèh: „Loeroeih-loeroeih goentiĕng marawa, boekan baᶜ goentiĕng siba badjoe, loeroeih-loeroeih matŏ daawa, hambŏ mandjawab boeliĕh tantoe." Mandjawab poelŏ Andam Déwi: „Taᶜloekah katajŏ lai, goeroe paloekah paningkalaᶜ, taᶜ kami pitjajŏ lai, goeroe basoempah sadang galaᶜ". Mandjawab poelŏ Boengŏ Kapèh: „dangakan malah dèn katŏkan: „Anaᶜ boeajŏ dalam pajŏ, mandi kaloeboeaᶜ batang aiĕ, goeroe kòᶜ tidaᶜ paratjajŏ, marilah kaloeboeăᶜ salam aiĕ." Katŏnjŏ poeti Boengŏ Kapèh. Mandjawab poeti Andam Déwi: „Batoeăng saroempoen di halaman, katitihan naᶜ rang ka Djoedah, kitŏ sakampoeăng sahalaman, manaroeăh dandam tidaᶜ soedah." — Bakatŏ poelŏ Boengŏ Kapèh: „Poetiĕh pinangnjŏ naᶜ rang loentŏ, sapèᶜ di roemah radjŏ toeŏ; poetiĕh toelang hambŏ taᶜ loepŏ, sakiᶜ di doeniă lah basoeŏ." Mandjawab poeti Andam Déwi: „O goeroe, si Boengŏ Kapèh! dangakan saboeah lai: galaboeăᶜ di padang baka, kain si Angsŏ taᶜ baragi, maboeăᶜ di doeniă katabaka, malang tjilakŏ badan kami." — Bakatŏ poeti Boengŏ Kapèh: „Mandjalŏ kaboekiᶜ Poetoeih, kanai oedang di djalŏ rapèᶜ, ditjantjang aiĕ taᶜ kan poetoeih, didjariĕng angin taᶜ kan dapèᶜ." Nankan katŏnjŏ Boengŏ Kapèh. Mandjawab poeti Andam Déwi: „O goeroe, si Boengŏ Kapèh! Boengŏ tjampagŏ djŏ inangŏ, katigŏ boengŏ pandaᶜ kaki, dèᶜ lamŏ hambŏlah loepŏ, alahmoh sampai masoeiᶜ hati." Mandjawab poeti Boengŏ Kapèh: „kaᶜ goeroe dangakan djoeŏ, bantang lapiĕᶜ bantanglah tika, bantang nan tangah tigŏ halai, soerang tjadiĕᶜ soerang pandéka, soerang pandéka tangah balai." Mandjawab djoeŏ Andam Déwi: „Langiᶜ ditimbaᶜ bintang kanai, tadjatoeăh bintang karang tigŏ, bidjaᶜ babaoeă samŏ pandai, laloe gajoeăng saroepŏ tidŏ" — Bakatŏ poeti Boengŏ Kapèh: „Sariĕᶜ dibaroeăh soengai landai, kabèᶜ sababan badoeŏ, goeroe tjadiĕᶜ hambŏlah pandai, badjalan kitŏ badoeŏ." — Mandjawab poelŏ Andam Déwi: „Loeroeih aka di Boekiᶜ Goentoeăng,

---

[1] Het zou beter zijn tasiròᶜ darah enz. achteraan te plaatsen.

soengai Landai pintasan roesŏ, batjakaʿ oepa djŏ tadoeăng, samŏ pandai bamain bisŏ." Mandjawab poelŏ Boengŏ Kapèh: „O goeroe, si Andam Déwi! dangakan poelŏ dèʿ goeroe: Baroe halang hinggòʿ di doekoe, tibŏ di doekoe maharinai, iŏlah garang gajoeăng goeroe, tibŏ di koekoe djadi inai." Hari baʿ sarang tinggi djoeŏ; laloe bakatŏ Andam Déwi: „O goeroe, si Boengŏ Kapèh! Ditjantjang tjantjang tigŏ tjantjang, ditingkèʿ tangah tigŏ tingkèʿ, dirantang roendiĕng ka pandjang, èlòʿ dipoenta naʿnjŏ singkèʿ." Nan katŏnjŏ Andam Déwi. Mandjawab poelŏ Boengŏ Kapèh: „dangakan bana soenggoeăh-soenggoeăh, oesah kitŏ batangka djoeŏ, kòʿ tantangan moendam goeroe, toemboeăh malang di badan kitŏ. Dèʿ goeroe bakatjimpoeăng tadi, dénai maningkah djŏ harinai, basiroe limboeboe datang, batapoeăʿ angin kiri kanan, moendam talajang masoeăʿ aiĕ, hambŏ mahimbau tidaʿ sampai." Bakatŏ poeti Andam Déwi: „Malah baʿ itoe katŏ goeroe, apŏ katènggang badan hambŏ, hanjŏ saboeah dèʿ goeroe: pasampai pasan hambŏ dèʿ goeroe, kapadŏ kaʿtoeŏ hambŏ, kaʿ toeŏ Soetan Manangkérang; soeroeăh soeroeăh toeroeti hambŏ kahiliĕ, hambŏ kahiliĕ ka moearŏ; kini baʿ itoelah dèʿ goeroe, djangan kitŏ toelaʿ balakang, badjalan goeroe dahoeloe, naʿ hambŏ tingga disikŏ. Hitam babaoeă djŏ koedarang, patinjŏ tingga atèh pinggan; nan soerang babaliĕʿ poelang, nan soerang tingga di tapian."

Lórong kapoeti Andam Déwi, lah badjalan injŏ kahiliĕ, badjalan mamasiĕ sadjŏ, badjalan tarandjoe-andjoe, ramboeiʿ nan pandjang tagérai djoeŏ, manangih sapandjang djalan, mamakiĕʿ mahimbau moendam, moendam tarénang-rénang djoeŏ. Mantjaliĕʿlah kahiliĕ, tampaʿ lah oerang soerang. Adŏ sabanta sakoetikŏ, sampailah injŏ kaoerangtoe, mahimbau injŏ disanan: „O datoeăʿ oerang mangaiĕ! ambiĕʿlah moendam hambŏ hanjoeiʿ; kòʿ lé moendam toean ambiĕʿ poelangkan sadŏ maniĕʿ sadjŏ, ambiĕʿ isinjŏ sapadoeŏ!" Nankan katŏnjŏ Andam Déwi.

Bakatŏ oerang pangaiĕ: „baʿ apŏlah hambŏ kamangambiĕʿ? Kaiĕ hambŏ sadang manganai, ragŏ mamoenta tali kaiĕ, moendam tadŏrong arèʿ hiliĕ."

Bakatŏ poelŏ Andam Déwi: „malang tjilakŏ badan datoeă, harapŏ bana bali ikan, sabantoeăʿ tjintjin lé kabaloen, salaoeă galang lé taʿ sampai."

Badjalan djoeŏ Andam Déwi, mahiliĕkan aiĕ nan gadang. Adŏ sabanta padjalanan, tampaʿ poelŏ oerang mandjalŏ, mahimbau poelŏ Andam Déwi: „O datoeăʿ oerang mandjalŏ,

tólonglah moendam hambŏ hanjoeiʿ, asa lé moendam datoeăʿ ambiĕʿ, poelangkan sadjŏ maniĕʿ hambŏ, ambiĕʿ isinjŏ sapadoeŏ," Nankan katŏnjŏ Andam Déwi. Laloe mandjawab oerang mandjalŏ: "taroemiʿ hambŏ kamaambiĕʿ, ragŏ mangoempa ngoempa djalŏ, ikan lah lari masoeăʿ boengka, moendam tadórong djoeŏ hiliĕ." Bakatŏ poelŏ Andam Déwi: "iŏlah bingoeăng datoeăʿ nangkŏ, iŏlah bódoh datoeăʿ nangkŏ, kòʿ diambiĕʿ moendam hambŏ, ambiĕʿlah isinjŏ sapadoeŏ, barapŏ bana bali ikan, salaoeă galang baloen tjoekoeiʿ, sabantoeăʿ tjintjin baloen sampai."

Badjalan djoeŏ Andam Déwi, taʿ djalan mamasiĕ lai, badjalan manapi rimbŏ, sikadoedoeăʿ baroempoen-roempoen, hilalang batoempaʿ-toempaʿ, toemboeăh tjapŏ babatang-batang, lintaboeăng baʿ bajam toemboeăh, djilatang bahalai-halai. Mamandang injŏ kahiliĕ, disangkŏ boekiʿ nan mambatèh. Lah hampiĕng injŏ kasanan, kirŏnjŏ batang ma halintang. Disènan badan moengkŏ roesoeăh, habihlah tinggang djŏ bitjarŏ, batang gadang boekan kapalang; disaloedoeăʿ. randah amèʿ, kadipandjèʿ randah bana, oepa djŏ tadoeăng dibawahnjŏ, ditjari oedjoeăng djŏ pangka, pangkanjŏ djaoeăh dalam rimbŏ, oedjoeăngnjŏ sampai kalaoetan. Dititih batang nan pantai, pantjaringèʿ salŏ manjalŏ, basalŏ djŏ doeri rótan; tasangkoeiʿ ramboeiʿ nan pandjang, mamakiĕʿ si Andam Déwi, maraoeăng sampai kalangiʿ. Ditapoeăʿ dadŏ nan mipih, tagoelampai djari nan haloeih, mangasan djari nan sapoeloeăh, sabalèh djŏ kasan tjintjin. Lah lapèh injŏ dari sanan, badjalan djoeŏ injŏ kahiliĕ, tibŏ di padang rang goebalŏ, mamandang sambiĕ kalaoetan, laoeiʿ taroeih bagai tjaramin, bakatŏ injŏ disanan, bakatŏ sambiĕ baibarat: "Doeri oenaʿ badjoendjoeăng oenaʿ, oenaʿ badjoendjoeăng doeri rótan; dipandang laoeiʿnjŏ djinaʿ, kirŏnjŏ tanang mahanjoeiʿkan." Doedoeăʿ mamanoeăng injŏ sanan, bapikiĕpikiĕ soerang diri, takana injŏ dèʿ kaʿtoeŏ, kaʿtoeŏ Soetan Manangkérang. "Kòʿ pasan lai basampaikan, lah patoeiʿ djaoeăh batoeroeiʿi, lah patoeiʿ hilang batjari, kaʿtoeŏ mangapŏ kŏlah kini!" Nankan katŏnjŏ Andam Déwi, bakatŏ sambiĕ manangih, aiĕ matŏ badarai-darai, baʿ manieʿ poetoeih talinjŏ, baʿ intan poetoeih pangarang.

Mantjaliĕʿ sambiĕ kakanan mandjaram tjandŏnjŏ padi tabiʿ, lah nampaʿ oerang dibawah kajoe, sadang manioeiʿnioeiʿ api, kirŏnjŏ oerang goebalŏ; badjalan injŏ kasanan, sambiĕ mahimbau oerang goebalŏ, bakatŏ sambiĕ manangih: "tólong baiĕʿ hambŏ dèʿ datoeă, ambiĕʿkan moendam hambŏ hanjoeiʿ, asa lé

dapèʿ moendam hambö, tariĕʿ isinjö sapadoeö." Mandjawab oerang goebalö: „roemiʿlah hambö kamanólong, kabau hambö kòʿ makan padi, moedliĕʿ loerah rimbŏnjŏ goentoeăng kabau hambŏ baséraʿ-séraʿ." Bakatŏ poeti Andam Déwi: „kòʿ tidaʿ datoeăʿ amoeăh manólong, kini baʿ itoelah dèʿ datoeăʿ, patjiʿ arèʿ pitaroeăh hambö; kòʿ lai oerang manoeroeti, kòʿ lai oerang mantjari, kòʿ lai oerang batanjö, katŏkan sadjŏ katŏ bana, oesah datoeăʿloepŏ loepŏkan; kòʿ salórong diri hambö, di hari sahari nangkŏ, adjaloellah rasŏ kasampai, soekatan rasŏ kapanoeăh, djandjian rasŏ kasampai; kini baʿ itoelah dèʿ toean, bari api hambŏ sakètèʿ, hambŏ mamintaʿ padŏ Allah bakaoeă tantang nan kiramat!"

Laloe diambiĕʿmalah api, tagaʿ kadjoengoeiʿ tabiĕng tinggi, dipanggang koemajan poetiĕh, karatan koemajan baroeih, manjaroe injŏ disanan, barakat nènèʿ djŏ moejang, barakat ajah djŏ boendŏ, ajah dèn lai asa radjŏ, mandé dèn lai asa poeti." Manantang injŏ kagoenoeăng, mangadap injŏ kabilat, didjoedjoeăng djari nan sapoeloeăh, baramboeihlah angin dari tangah, toelaʿkan moendam katapi. Allah poen soedah manggaraʿkan, adŏ didalam aiĕ nantoen, ikan rajŏ doeŏ sadjoeli, sikoeă banamŏ ikan garang, sikoeă banamŏ ikan rajŏ. Lah soedah injŏ baniat, oentoeăng poen soedah masŏ itoe, Allah nan djoeŏ manggaraʿkan, toeroenlah angin dari tangah, toeroen langkisan halimboeboe, tarénang moendam katapi, injŏ datang moendam katangah, dipatah pimpiĕng sabatang, pangaiʿ moendam nan hanjoeiʿ. Oentoeăng soeratan Andam Déwi, djaradjaʿ di tanah taban, simantoeăng di pariʿ poetoeih, inggiĕran anaʿ barau-barau, bakèh bapidjaʿ nan lah taban, bakèh bagantoeăng nan lah poetoeih, moendam dapèʿ badan tarambau. Ikan garang manjèmba moendam, ikan rajŏ manjèmba diri; hilang di matŏ rang goebalŏ, sapakiĕʿ tidaʿ mamakiĕʿ, sapatah tidaʿ boeliĕh katŏ. Manjasa oerang goebalŏ: „halaukan kabau nan doeŏ, hiliĕ ka Pajŏ Koemboeăh; hilang di matŏ dèn nan doeŏ, lapèh di djari nan sapoeloeăh." — Chaba baraliĕh hanjŏlai, aliĕh ka Soetan Manangkérang.

Alèʿ lah koemari datang, namŏlah galanggang djŏlong rami, djoearŏ tiòʿ tiòʿ doesoen, radjŏlah tiòʿ tiòʿ kŏtŏ, nan tjadiĕʿ babilang soekoe. Bakatŏ Soetan Manangkérang: „manŏ boejoeăng, boedjang Salamat! djapoeiʿlah siriĕh salangkòʿnjŏ, siriĕh pananti halèʿ tibŏ, kitŏ moeliĕkan radjŏ tibŏ, kitŏ siriĕhi halèʿ datang." Mandanga katŏ nan baʿkian bahari

poelang si Salamat: dèʿ lamŏ lambèʿ di djalan sampailah injŏ kahalaman, mahimbau injŏ disanan bakatŏ padŏ si Kambang: „hambŏ tasoeroeăh dèʿ toeankoe, dari balai balérong pandjang, maambiĕʿ siriĕh djŏ tjaranŏ, pananti halèʿ nan tibŏ. Nankan titah toeankoe kitŏ, isilah langgoeai tjinŏ, naʿ hambŏ baŏ ka galanggang"

Laloe mandjawablah si Kambang: „manŏ ang, boedjang Salamat! baʿapŏ hambŏ maambiĕʿnjŏ, andé atjiĕʿ tidaʿ di roemah, andé atjiĕʿ pai balimau, dèn manoeroeiʿ taʿ babaŏ, tibŏ di Harŏ Katoenggalan, kami basoeroeăh baliĕʿ poelang, saratŏ anaʿ dajang-dajang, tingga andé atjiĕʿ soerang, badoeŏ dangan poeti Boengŏ Kapèh, djŏ injŏ andé atjiĕʿ pai." Nankan katŏ si Kambang sanan, sambiĕ bapantoen baibarat: „Dimasaʿ soeri ditjoekŏkan, masaʿ pitoelŏ ladang rimbŏ, sadikiʿ nan dèn hibŏkan, hilang nan tidaʿ babaritŏ, lórong kamandé atjiĕʿ kitŏ." Mandanga katŏ nan baʿkian, koembali injŏ si Salamat, kabalai balérong pandjang. Dèʿ lamŏ lambèʿ di djalan, lah sampai injŏ si Salamat. Baharoe tibŏ injŏ disanan, batanjŏ si Manangkérang: „laikoh dapèʿ nan ang tjari, lai tabaŏ nan ang djapoeiʿ?" Ampoenlah hambŏ dèʿ toeankoe, ampoen bariboe kali ampoen, dangakanmalah sambah hambŏ: „nan hambŏ djapoeiʿ taʿ tabaŏ, si Kambang manangih djoeŏ, andé atjiĕʿ tidaʿ di roemah, kaaiĕ pai balimau, injŏ manoeroeiʿ taʿ babaŏ, sakarang kini baloen poelang, harilah tangah pantai toeroen." „O boejoeăng, boedjang Salamat! kŏʿ baʿitoe katŏ si Kambang, babaliĕʿ ang poelang kini nangkŏ, soeroeăh toeroeti dèʿ si Kambang, soeroeăh toeroeti katapian, kŏʿ taʿ basoeŏ di tapian, laloe karoemah Boengŏ Kapèh, kamoediĕʿ ka Kŏtŏ Toeŏ!" Nankan katŏnjŏ Manangkérang.

Barauari garan si Salamat, balari babaliĕʿ poelang; sasaat lamŏ di djalan, lah tibŏ injŏ tangah halaman, mahimbau injŏ Salamat: „manŏlah kau, Kambang Manih! mandjangoeăh kau dahoeloe, dèn naʿ barang dikatŏkan." Mandanga katŏ nan baʿkian, manindjau si Kambang sanan, sambiĕ mantjaliĕʿ si Salamat: „dangakanmalah di kau! titah toeankoe Manangkérang, pai kau balari-lari, pai toeroeti andé atjiĕʿ, kŏʿ taʿ basoeŏ di tapian, laloe karoemah Boengŏ Kapèh, tanjŏkan bana abèh-abèh!" Nankan katŏnjŏ si Salamat.

Barauari garan si Kambang, diréwai kain salèndang, lah toeroen injŏ kahalaman, badjalan bagagèh-gagèh, moediĕʿkan laboeăh nan pandjang. Dèʿ lamŏ basarang dakèʿ, tibŏ di Harŏ

Katoenggalan, tagaʿ tamanoeăng injŏ sanan, malièʿ kadoedoeăʿan andé atjiĕʿ: „disikŏ bana kami batjarai!" Lapèh di Harŏ Katoenggalan, badjalan tidaʿ baranti, hiliĕ ka oelaʿ Tandjoeăng Médan; tibŏ di oelaʿ Tandjoeăng Médan, diloeboeăʿ Antarŏ Dama. Barauari si Kambang sanan bakatŏ injŏ samŏ soerang, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Limau Manih ambiĕʿ djaradjaʿ, djaradjaʿ inggiĕran balam, manangih mantjari djadjaʿ, djadjaʿ dilipoeă pasang dalam." Tidaʿ basoeŏ di tapian, singgah ka roemah Boengŏ Kapèh; lah moediĕʿ ka Kŏtŏ Toeŏ, tibŏ di roemah Boengŏ Kapèh, tagaʿ di djérong pintoe gabang. Lórong di poeti Boengŏ Kapèh, sadang diatèh andjoeăng péraʿ, sadang basikèʿ djŏ baminja.ʿ

Barauari garan si Kambang, mahimbau injŏ disanan, sambiĕ bapantoen baibarat: „Tjapŏ sabatang dalam loerah, sariĕʿ dimanŏ ditoegakan; mandé badoeŏ dari roemah, dimanŏ andé atjiĕʿ dèn ditinggakan?" Nankan katonjŏ si Kambang toe. Laloe mandjawab Boengŏ Kapèh, bakatŏ sambiĕ baibarat: „O Kambang, dangakanmalah! Kapakan dèn sadiŏnjŏ, kapakan sambiĕ djoea bali, bapasan dèn sadiŏnjŏ, kirŏnjŏ kau lah kamari!" Katŏnjŏ poeti Boengŏ Kapèh. Lórong padŏ andé atjiĕʿ kau, bapasan injŏ padŏ hambŏ, toemboeăh malang kabadan kami, sadangnjŏ bakoesoeăʿ djŏ bakasai, sadang malagoe djŏ katjimpoeăng. Allah nan soedah maoentoeăngkan, batapoeăʿ limboeboe datang, moendam talajang kalaoetan, bapasan injŏ padŏ hambŏ, moendam nan tidaʿ èlòʿ hilang, injŏ lah hiliĕ kamoearŏ, mantjari moendamnjŏ hanjoeiʿ, bapasan injŏ bakèh kaʿtoeŏ, soeroeăh darèhlah toeroeti."

Mandanga katŏ nan baʿkian, balari si Kambang poelang, kabalai balérong pandjang. Baroe tibŏ injŏ kasanan, mahimbau injŏ disanan: „toeankoe, dangakanmalah! Lórong dèʿ andé atjiĕʿ hambŏ, lai bapasan injŏ tadi, kapadŏ poeti Boengŏ Kapèh, lah toemboeăh malang padŏ injŏ, injŏlah hiliĕ kamoearŏ, mantjari moendamnjŏ hanjoeiʿ, soeroeăh toeroeti dèʿ kaʿtoeŏ. Baʿitoe pasan dèn dangakan." Nankan katŏnjŏ si Kambang toe.

Mandanga katŏ nan baʿkian, lórong ka Soetan Manangkérang, ajam baboelang dihamboĕakan, taroeăh batampin diséraʿkan, balari mahadòʿ poelang. Sasaat lamŏ di djalan, lah tibŏ injŏ di roemah, laloe mahimbau ajah boendŏ: „dangakanmalah dèʿ mandé! ambiĕʿ djoh karih nan paménan, naʿ dèn toeroeiʿi rang nan pai, naʿ dèn tjari rang nan hilang." Barauari mandé kandoeăngnjŏ, diambiĕʿ karih nan pandjang, karih sampŏnŏ Gang-

giaman; diambiëʿ karih dipasisiʿ, toeroenlah injö kahalaman; lapèh di djérong kampoeăng dalam, lah moediëʿ djalan nan pandjang, badjalan bagagèh djoeö. Dèʿ lamö lambèʿ di djalan sampai ka Harö Katoenggalan, mantjaliëʿ kiri djö kanan, tampaʿlah tjandö kadoedoeăʿan. Tamanoeăng si Manangkérang, sambië bakatö dalam hati: „sikölah génèng baranti, kadoedoeʿan baʿitoe djoeö." Badjalan poelö dari sanan, sampai ka oelaʿ Tandjoeăng Médan, kaloeboeăʿ Antarö Dama, baroe sampai injö disanan, manangih si Manangkérang, manangih sambië maratòʿ „Taʿ pandan karimbö lai, toemboeăh sariëʿ ditangah ladang, taʿ badan basoeö lai." [1] Mamakiëʿ si Manangkérang, manjada sa pandjang djalan, hiliëkan pasië nan pandjang, sapajah-pajah dèʿ badjalan, sapanèʿpanèʿnjö kaki, mantjaliëʿ injö kahilië, tampaʿlah oerang pangaië. Baroe sampai injö disanan: „O datoeăʿ, oerang mangaië! bari loeroeih hambö batanjö, laikoh tampaʿ oerang laloe, oerang mantjari moendam hanjoeiʿ? Mandjawab oerang pangaië: „kòʿ lakèh toean toeroeiʿ, antah basoeö sikö tadi, kaʿtoeö djoeö nan injö sada, moendam kadjadi boeah ratòʿ." Balari djoeö kahilië, badjalan mamasië pandjang: dèʿ lamö injö di djalan, tampaʿ poelö oerang soerang, kirönjö oerang mandjalö. „O datoeăʿ oerang mandjalö, bari loeroeih hambö batanjö, adö rang laloe sikö tadi, oerang mantjari moendam hanjoeiʿ?" Laloe bakatö rang mandjalö: „kòʿ lakèh toean toeroeiʿi, antah basoeö sikö tadi, kaʿtoeö djoeö injö saboeiʿ, moendam kadjadi boeah ratòʿ." Lah lapèh poelö dari sanan, badjalan taʿ mamasië lai, sikadoedoeăʿ baroempoen-roempoen, hilalang batoempaʿtoempaʿ, toemboeăh tjapö babatang-batang, lintaboeăng baʿ bajam toemboeăh, mantjaliëʿ sambië kahilië, disangkö boekiʿ mambatèh; lah hampiëng injö kasanan, kirö njö batang mahalintang. Lah tibö injö kasanan, manjaroe si Manangkérang: „adiëʿ kandoeăng, si Andam Déwi! djalan nan manö nan ditoeroeiʿ? Roempoeiʿ taindjaʿ tidaʿ lajoeă, batang gadang tabalintang, ka disaloedoeiʿi randah amèʿ, kadipandjèʿ tinggi bana, oepa djö tadoeăng dibawahnjö; ditjari oedjoeăng pangkanjö, oedjoeăngnjö djaoeăh dalam rimbö, pangkanjö sampai

---

[1] Deze pantoen heeft een regel te weinig; de verhaler heeft mamakiëʿ si Manangkérang daarvoor gebruikt, waardoor echter de volgende zinsnede onverstaanbaar zou worden. Hij had er bij kunnen voegen: Baiëʿlah samö samö hilang.

kalaoei^{c}tan!" [1] Dititih batang nan pantai, dirangkoeăh sitjirè^c rimbŏ, tasoeŏ ramboei^c tagantoeăng, manangih si Manangkérang: „kŏ^c ramboei^c alah basoeŏ, badan dimanŏ kŏ^c lah kini!" Nankan katŏnjŏ si Manangkérang.

Dè^c lamŏ lambè^c nan ba^c kian, lah lapèh injŏ dari sanan, alah manampoeăh padang lawèh, dikiri padang padi tabi^c, dikanan padang rang goebalŏ. Baroe tibŏ injŏ kasanan, tampa^{c}lah oerang soerang, oerang goebalŏ di padangtoe. Batanjŏ injŏ disanan: „O datoeă^c, oerang goebalŏ! bari loeroeih hambŏ batanjŏ, adŏ rang laloe sikŏ tadi, injŏ mantjari moendam hanjoei^c?" „Kŏ^c itoe datoeă tanjŏkan, dangalah hambŏ baritŏkan. Kŏ^c lakèh datoeă^c toeroei^{c}i, antah basoeŏ sikŏ tadi, ka^{c}toeŏ djoeŏ nan injŏ saboei^c, moendam kaganti boeah ratŏ^c, bapitaroeăh injŏ di hambŏ, kŏ^c lai djaoeăh batoeroei^{c}i, kŏ^c lai hilang kabatjari, katŏkan pitaroeăh hambŏ, katŏkan sadŏ nan dilihè^c, adjalloellah antah kasampai, soekatan rasŏkan panoeăh; ba^{c}itoe katŏnjŏ tadi, maminta^c api njŏ di hambŏ, pambaka koemajan poetiĕh, baniat injŏ disikŏ, sikŏ manjaroe injŏ tadi, taga^c kaoedjoeăng tabiĕng tinggi, manantang sambiĕ kagoenoeăng, mahadŏ^c injŏ kabilat, manjoesoen djari nan sapoeloeăh, maningadah injŏ kalangi^c: „Ajah dèn lai asa radjŏ, mandé dèn lai asa poeti, baramboeih angin dari tangah, lajangkan moendam katapi." Ba^{c}itoe niatnjŏ tjakŏ; pinta^{c}njŏ sadang kaboeliĕh, niatnjŏ sadang kabalakoe; baramboeih angin dari tangah, tarénang moendam katapi, diambiĕ^c-njŏ pimpiĕng sabatang, pangai^c moendam nan hanjoei^c. Adŏ didalam loeboeă^c nantoen, ikan rajŏ doeŏ sadjoeli, sikoeă banamŏ ikan garang, sikoeă banamŏ ikan rajŏ; moendam babaliĕ^c baliĕ^c djoeŏ, ba^c katapi injŏ katangah, ba^c katangah injŏ katapi; oentoeăng nan boeroeă^c masŏ itoe, moendam dapè^c injŏ tarambau, bakèh baindjah nan lah taban, bakèh bagantoeăng nan lah poetoeih, sapakiĕ^c haram kŏ^c mamakiĕ^c, sahimbau tida^c mahimbau, hilang lanjŏ^c di matŏ hambŏ." Nankan katŏnjŏ rang goebalŏ. „Sabagai poelŏ dè^c datoeă, iŏ ba^c katŏ-katŏ oerang: „lah poetoeih tali alang-alang, tampa^c nan dari Kŏtŏ Toedjoeăh; soeratannjŏ nan lah malang, lapèh di djari nan sa poeloeăh." — Lah hilang si Andam Déwi!

Mandanga katŏ nan ba^{c}kian, alah tadjoen si Manangkérang,

---

[1] *Oedjoeng* en *pangkal* dient men met elkander te verwisselen, tenzij de boom verondersteld wordt in de zee (het meer van Singkara^c waarschijnlijk) te groeien.

tadjoen kalaoei^c baharoellah, mamarangi sagalŏ ikan rajŏ, mamarangi sagalŏ boeajŏ, ampè^c satikam kanai karih, doeŏ saparò^c kanai rèntjong; poetiĕh dè^c boentang di laoei^{c}tan, mahitam bangkai boeajŏ. Lah banja^c taloeă^c tadjalani, banja^c lah karang talihè^{c}i, lah sapajah-pajah badan, alah sapanè^c panè^c kaki, kaloea si Manangkérang, badjalan manapi pantai, malompè^c injŏ katèh karang. Allah poen soedah maoentoeăngkan, dapè^{c}lah tanti badjoenjŏ, ditoendŏ omba^c katèh karang, diboeangkan aloen kaloea. Barauari si Manangkérang, diambiĕ^c tanti badjoe nantoen, taga^c maratò^c atèh karang: „Adiĕ^c kandoeăng si Andam Déwi, tanti badjoe iŏlah dapè^c, batang toeboeăh dimanŏ kini!" Disinta^c karih nan pandjang, sambiĕ bakatŏ samŏ soerang: „Hai karih makanlah diri, ta^c kagoenŏ hidoei^c lai, sarang nan génèng lé lah hilang, èlò^{c}lah hilang kadoeŏnjŏ!" Allah poen soedah maoentoeăngkan, djangan kaloekŏ barih tida^c; karih kabaliĕ^c ka saroeăngnjŏ.

Chaba baraliĕh hanjŏlai, baraliĕh padŏ ajah boendŏ, iŏ toeankoe Radjŏ Toeŏ, badoeŏ djŏ poeti Lindoeăng Boelan.

Bakatŏ toeankoe Radjŏ Toeŏ: „manŏlah poeti, Lindoeăng Boelan! Lórong tantangan ana^c kitŏ, iŏ ba^{c}katŏ oerang toeŏ: „nan dikai^c tingga diatèh, nan pangai^c tingga diatèh;" kini ba^{c}itoelah roendiĕngan, èlò^c malangkah kitŏ kini, kitŏ tjari oerang nan hilang, kitŏ toeroei^{c}i oerang badjalan."

Barauari iboe bapa^{c}njŏ, alah badjalan hanjŏlai, kahiliĕ laboeăh nan pandjang. Dè^c lamŏ 'lambè^c di djalan; sampai lah injŏ kamoearŏ, mantjaliĕ^c kapasiĕ pandjang, tida^c basoeŏ Manangkérang. Badjalan poelŏ dari sanan, badjalan manapi pantai, nampa^{c}lah oerang soerang, kirŏnjŏ si Manangkérang, sadang mandjamoeă-djamoeă diri, sambiĕ manangih-nangih djoeŏ. Barauari ajah boendŏnjŏ: „manŏlah boejoeăng, Manangkérang! kamarilah ang dahoeloe, dèn na^c barang dikatŏkan!" Barauari si Manangkérang lah doedoeă^c injŏ badakatan, bakatŏ ajah djŏ boendŏ: „kini ba^c itoelah na^c kandoeăng: kò^c ta^c basoeŏ nan ang tjari, babaliĕ^{c}lah kitŏ poelang, ta^{c}goenŏ ang tjari djoeŏ, nan mati lawanan tanah; nan hidoei^c lawanan doeniă." Nan kan katŏnjŏ ajah boendŏ.

Barauari garan Manangkérang, mandjawab sambiĕ manangih: „oesah dioemboei^c doeŏ kali, kabaloeloeăh padi dèn hanjŏ oesah disaboei^c doeŏ kali, kabaroesoeăh hati dèn hanjŏ, ta dèn koembali poelang; padŏ dèn koembali poelang, èlò^c dèn batoelang poetiĕh, hidoei^c nan tida^c kabagoenŏ, rilakanlah djariĕh

pajah mandé, rilakan katŏ nan tadórong, rilakan nasi nan sasoeŏʿ. Moengkŏ baʿitoe katŏ hambŏ, doeniă baʿ rasŏ katingga, Malaikalmaoet rasŏ kan datang, soekatan rasŏkan panoeăh, adjalloellah rasŏkan sampai. Kini baʿitoelah dèʿ mandé, lórong dèʿ kami nan badoeŏ, oesah ditjintŏ-tjintŏ djoeŏ, oesah di kana-kana djoeŏ: andjaʿlah namŏ kami nangkŏ, namŏkan hambŏ Dagang sansai, adiĕʿ kandoeăng si Andam Déwi, namŏkan si Tabang lajang." Nankan katŏnjŏ Manangkérang. „Kŏʿ tatjintŏ ajah padŏ hambŏ, lihèʿlah Soetan Radjŏ Bongsoe, djan itoe kami nan saróman; tatjintŏ dèʿ Andam Déwi, pailah bakèh Boengŏ Kapèh, djŏ itoe injŏ nan saroepŏ, djŏ itoe injŏ nan saróman."

Dèʿ lamŏ lambèʿ disanan, hari baʿsarang tinggi djoeŏ: „kini baʿitoelah dèʿ mandé, babaliĕʿ poelanglah mandé, djangan maragoe dèn badjalan, sapaningga kami badjalan galanggang oesah dioesaikan, halèʿ nan djangan dihantikan, makanan koedŏ djangan koerang, makanan ajam djangan soesoeiʿ. Sabagai lagi dèʿ ajah boendŏ, kŏʿ tidaʿ kami babaliĕʿ, kami nan djangan ditoeroeti, kŏʿ taʿ sananghati ajah, baŏlah gombaʿ dèn sakoempa, akan ditjintŏ patang pagi; ajah babaliĕʿmalah poelang, dèn badjalan hanjŏlai."

Manangih djoeŏ Manangkérang, sambiĕ bapantoen baibarat: „Tinggi mambatjoeiʿlah kŏ raboeăng, bakèh naʿ halang maranggamŏ; isoeăʿ ka kami tabang poelŏ! Tingga mantjangoeiʿlah kŏ kampoeăng, kami badjalan rasŏ lamŏ, isoeăʿnaʿ kami djalang poelŏ!" — Naʿ doeŏ pantoen saliriĕng: „Sikoedjoeă djŏ batang kapèh, kambanglah boengŏ paraoetan, kŏʿ moedjoeă mandé malapèh, poelang kaʿ oelaʿ Tandjoeăng Médan! — Manŏlah mandé kandoeăng hambŏ! djangan dirintang djŏ goendalai, mandé babaliĕʿlah poelang, naʿ dèn tjari rang nan hilang, naʿ dèn toeroeiʿi rang nan pai."

Barauari garan disanan, ajah djŏ boendŏ alah koembali; Manangkérang tingga di laoeiʿtan, badjalan djoeŏ hanjŏlai, manangih sambiĕ maratŏʿ: „Pangajoeăh Laboeăng Tandoeăʿ, injŏ naʿ hiliĕ kahaloean; badjalan djŏ hati maboeăʿ, pasiĕ dipandang balalaian." Pandangaran taingŏ-ingŏ, boeni boeroeăng mahimbau-himbau, baʿ boeni gènèng nan mahimbau. Manangih djoeŏ Manangkérang, manangih sambiĕ maratŏʿ: „Tabanglah halang djŏ oenggèh, saliriĕng djŏ parapati; poetoeih banang boeliĕh dèn oelèh, hilang kamanŏ kadèn tjari!" Adiĕʿ kandoeăng si Andam Déwi! naʿ doeŏ pantoen saliriĕng: „Tjintjin

nan loengga di kalingkiĕng, sasoeai di djari manih; njatŏ laoei^c tan bakoeliliĕng, djaoeăh kamanŏ ditoeroei^ci!"

Dè^c lamŏ bakalamŏan, lah tampa^c sampan rang pangaiĕ, dihimbaunjŏ sampan katapi. Allah nan masŏ maoentoeăngkan, tampa^c didalam sampan nantoen, mangilè^c mangalimantang, mambajang sampai kadaratan, sapantoen wŏrŏnŏ tjintjin: "O datoeă^c, oerang pangaiĕ! baŏlah sampan kamari, dèn na^c barang ditanjŏkan!" Mandanga katŏ nan ba^ckian, lah loeroeih sampan katapi, bakatŏ si Manangkérang: "namoeăh badjoea ikan datoeă^c? katŏkan hagŏ djŏ^c nilainjŏ." Nankan katŏnjŏ Manangkérang. "Kŏ^c itoe datoeă^c tanjŏkan, ikan baragŏ tigŏ tali!" — Dibaianjŏ tigŏ soekoe, hatinjŏ harŏ^c harŏ^c tjamèh. Barauari oerang pangaiĕ kèpènglah soedah ditarimŏ, dikajoeăh bidoeă^c katangah, sambiĕ bapikiĕ dalam hati: "oerang gilŏ kŏlah koh itoe! oerang maboeă^c kŏlah koh itoe! ikan baragŏ tigŏ tali, dibaianjŏ tigŏ soekoe!"

Lórong ka Soetan Manangkérang, tida^c djalan mamasiĕ lai, mandaki injŏ kaboeki^c; adŏ sabatang kajoe rampa^c, batangnjŏ gadang rimboen daoen, toemboeăh di lèrèng boeki^c nantoen. Hari nan sadang tangah hari, sadangnjŏ lita^c-lita^c alang, sadangnjŏ loengga pantjawè^can, sadang rami oerang di balai, sadang laugang oerang di kampoeăng, oelang baroelang katandaian. Baranti injŏ disanan, doedoeă^c basanda di kajoe toe, bapantoen sambiĕ baibarat: „Alangkoh tanang di tapian, sinan ditanam koeli^c manih, baloen ka sanang paratian, dima doedoeă^c sinan manangih." Takana di adiĕ^c kandoeăng, adiĕ^c kandoeăng si Andam Déwi, balah dibalah paroei^c ikan, dibalah laloe kaikoeănjŏ, basoeŏ moendam didalamnjŏ, lata^c maniĕ^c ba^citoe djoeŏ, lata^c tjintjin ba^citoe djoeŏ. Manangih si Manangkérang: manangih maraoeăng pandjang: „kŏ^c moendam alah basoeŏ; badan diri dimanŏ kini!" Disinta^c karih ditikam dadŏ; Allah nan soedah maoentoeăngkan, djangankan loekŏ barih tida^c; karih babaliĕ^c kasaroeăngnjŏ.

Barauari si Manangkérang, diambiĕ^c moendam disimpani, badan badjalan hanjŏlai; alah marawang rimbŏ gadang, alah manampoeăh rimbŏ rajŏ, alah manampoeăh sasa^c moedŏ, barapŏ siamang bagabaian, boeni oengkŏ bapakiĕ^can, hawa djan sétan balintèhan, boeni harimau badangoeihan. Dè^c lamŏ basarang djaoeăh, tasoeŏ kidjang marintjŏ. Dè^c masŏ déwasŏ nantoen, kidjang nan pandai barakatŏ. Laloe bakatŏ kidjang nantoen: "O datoeă, rang moedŏ nangkŏ! dari manŏ toeroen badjalan,

apŏ makasoeiᶜ nan ditjari?" Laloe mandjawab Manangkérang: „O kakaᶜ, kidjang marintjŏ! hambŏ dibaŏ paroentoeăngan, moengkŏ badan sampai kamari." Mandanga katŏ Manangkérang, héran tatjangang kidjang nantoen, manaroeăh hibŏ dalam hati, mandanga oentoeăng Manangkérang. Sanan bakatŏ kidjang nantoen: „O datoeăᶜ, Soetan Manangkérang! kini baᶜitoelah djoeŏ, oesah marawang rimbŏ djoeŏ, mari dèn tólong djŏ baiĕᶜ, naiĕᶜlah katèh poenggoeăng dèn, naᶜ dèn toendjoeăᶜkan djalan poelang." Nankan katŏnjŏ kidjang nantoen. — Dèᶜ lamŏ basarang djaoeăh, alah tibŏ injŏ kabatèh; bakatŏ kidjang marintjŏ: „ó datoeă, Soetan Manangkérang! hinggŏ ikŏlah dèn tólong!" Kidjang koembali katampatnjŏ, Manangkérang badjalan djoeŏ.

Dèᶜ lamŏ basarang djaoeăh, tasoeŏ poelŏ badaᶜ sangsai; sanan bakatŏ badaᶜ sangsai: „sikŏlah paroeiᶜ moengkŏ kanjang „sikŏ garaman moengkŏ pasaᶜ, litaᶜ kakanjang hanjŏlai!" Laloe mandjawab Manangkérang: „manŏlah kakaᶜ, badaᶜ sangsai! moengkŏ dèn tampoeăh rimbŏ nangkŏ, tidaᶜ dèn asŏ hidoeiᶜ lai, dèn dibaŏ parasaian, padŏ hidoeiᶜ baroesoeăh hati, èlŏᶜ mati bakalang tanah." Mandanga katŏ nan baᶜkian, hibŏlah hati badaᶜ sangsai: „djŏkŏᶜ baᶜitoe katŏ rang moedŏ, haram moetalaᶜ hambŏ makan; mari hambŏ tólong djŏ baiĕᶜ; naiĕᶜlah ka atèh poenggoeăng dèn, naᶜ dèn toendjoeăᶜkan djalan, oesah marawang rimbŏ sadjŏ." Dèᶜ lamŏ basarang djaoeăh, alah sampai injŏ kabatèh, laloe bakatŏ badaᶜ sangsai: „hinggan ikŏlah dèn manólong, rang moedŏ tinggalah sikŏ, dèn kabarang tapèᶜ pai!"

Barauari si Manangkérang badjalan djoeŏ hanjŏlai; makan tidaᶜ minoem poen tidaᶜ. Dèᶜ lamŏ basarang djaoeăh, tasoeŏ harimau tjampŏ, harimau taboeăhan tandang, anaᶜ bingkataᶜ Tabiĕng Tinggi, daoen kajoe larèh disimbanjŏ, apŏ nan laloe dimakannjŏ, garang nan boekan alang-alang. Baroe tampaᶜ si Manangkérang, bakatŏ harimau nantoen: „taroeih mimpi dèn kapatang, nan pipiĕh datang malajang, nan boelèᶜ datang manggolèᶜ, aoeih lapa tidaᶜ tatinggang, alah kakanjang moh paroeiᶜ dèn!" Nankan katŏnjŏ harimau tjampŏ. Bakatŏ si Manangkérang, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Dèᶜ limau alah bindaloe, riboeiᶜ maloeloeăh padi djoeŏ; harimau makanlah akoe, hidoeiᶜ baroesoeăh hati djoeŏ." Mandanga katŏ nan baᶜkian, tamanoeăng harimau nantoen, manaroeăh hibŏ dalam hati, sambiĕ bakatŏ hanjŏlai: „O boejoeăng, boejoeăng, ó boejoeăng! kitŏ sapintŏ sabahagian, oentoeăng dèn baᶜitoe poelŏ." Bakatŏ

harimau nantoen: „kini badoekoeăng di poenggoeăng dèn, dèn manólong baiĕʿ sadjŏ; sambiĕ bakatŏ baibarat: „Kamoediĕʿ mandjalŏ toerang, kanai toeriĕʿ lapèh batali; oesah doedoeăʿ bamanoeăng soerang, èlòʿlah pai kadoesoen rami." Alah badoekoeăng Manangkérang, badjalan poelŏ hanjŏlai. Dèʿ lamŏ basarang djaoeăh sampai kabatèh parantian, laloe bakatŏ harimau nantoen: hinggan ikŏlah dèn manólong, dèn naʿ pai hanjŏlai, boejoeăng tinggalah disikŏ." Bakatŏ si Manangkérang: „O kakaʿ, harimau tjampŏ! kini baʿitoelah dèʿ kakaʿ, barang kamanŏ kakaʿ pai, baŏlah badan diri hambŏ, kòʿ tidaʿ hambŏ dibaŏ, èlòʿ boenoeăh hambŏ disikŏ, hidoeiʿ tidaʿ pagoenŏ lai." Mandanga katŏ nan baʿkian, hibŏlah hati harimau tjampŏ: „O boejoeăng, boejoeăng, ó boejoeăng! oesah takoeiʿ batjarai djŏ dèn, naʿ dèn adja ang bagajoeăng, naʿ dèn adja ang basilèʿ." Dèʿ lamŏ injŏ disanan, lah pandai si Manangkérang, pandai bagajoeăng djan basilèʿ. Bakatŏ harimau tjampŏ: „O boejoeăng, boejoeăng, ó boejoeăng! mari dèn adja ang pitoendoeăʿ, iŏ pitoendoeăʿ djŏ piganta, mari dèn soerèʿ lidah ang." — Alah dapèʿ èlémoe nantoen, sanan bakatŏ harimau tjampŏ: „kini baʿitoelah boejoeăng, badjalanlah ang dari sikŏ, kapai ang djŏ hambŏ, tidaʿ badoesoen banagari, badjalan djoeŏ dari sikŏ, oesah ang loepŏ padŏ hambŏ, sarahkan diri padŏ Allah."

Barauari si Manangkérang badjalan djoeŏ hanjŏlai, lah tingaran moerai bakitjau, bakatŏ si Manangkérang, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Adŏ poelai adŏ bakoeăng, dalam bakoeăng barisi oedang; kòʿ oedang boeliĕh dèn tjawan, adŏ moerai, adŏlah kampoeăng, adŏ kampoeăng adŏlah oerang, adŏ oerang boeliĕh dèn kawan!" Naʿ doeŏ pantoen saliriĕng: „Baroe bapoetjoeăʿ malah bajam, padi dilaròʿ-laròʿ panèh, tingaran poelŏ koekoeăʿ ajam, hatilah haròʿ-haròʿ tjamèh."

Marantau djoeŏ Manangkérang, sampai injŏ kaladang oerang. Lah tampaʿ oerang saoerang, sanan mahimbau Manangkérang: „O oerang, basiang kaboen! ó datoeăʿ, oerang baladang! bari loeroeih hambŏ batanjŏ, kamanŏ djalan masoeăʿ kŏtŏ, karoemah mandé roebiah, mandé roebiah Rénŏ Gadiĕng?" Djangan batanjŏ nan kaboeliĕh, oerang basarang djaoeăh djoeŏ; takoeiʿlah oerang baladang. Lapèh nan dari ladang oerang, dèʿ lamŏ basarang dakèʿ, lah sampai katapi kŏtŏ, tasoeŏ oerang mandjamoeă, batanjŏ injŏ disanan: „O kakaʿ, oerang mandjamoeă! dimanŏ roemah mandé roebiah, mandé roebiah Rénŏ Gadiĕng?" Mantjaliĕʿ oerang mandjamoeă, bangkiʿlah takoeiʿ djangan

ganta, disangkŏnjŏ djihin djangan Sétan, disangkŏnjŏ hantoe haroe-haroe. Lapèh di padang pandjamoeăran, manampoeăh kŏtŏ hanjŏlai. Allah nan masŏ maoentoeăngkan, mandjalang kampoeăng mandé roebiah, baranti di simpang djalan, hiroe biroe oerang di kampoeăng; satangah oerang na^c mangkabè^c, satangah oerang na^c mamboenoeăh. Bakatŏ si Manangkérang, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Elŏ^{c}lah gadoeăng si Oelandŏ, atŏ^c sani paraboeăng katjŏ; asiĕng adatnjŏ rang disikŏ, tida^c boeliĕh awa^c batanjŏ." Oerang babantah-bantah djoeŏ, oerang hiroe-hiroe djoeŏ.

Mandanga hiroe-hiroe nantoen, alah toeroen mandé roebiah, pai malihè^c injŏ kasanan. Baroe tibŏ injŏ kasanan, bakatŏ padŏ rang banja^c: „Oesah diboenoeăh oerang nangkŏ, bia injŏ pai djŏ hambŏ; lain bana rang banja^c nangkŏ, tida^c pahibŏ di rang boeroeă^c, tida^c panjantoen di rang taboeang!" Bakatŏ mandé roebiah, bakatŏ bakèh si Kambang; „O Kambang, dangakanmalah! Hiliĕ ka padang rang Singkoeang, lajang-lajang di poelau Baiĕ^c; èlŏ^c kasiĕhi rang taboeang, antah lai mandjadi baiĕ^c". Bakatŏ Soetan Manangkérang, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Panjangi^c atèh baringin, limpatŏ atèh simantoeăng; hatikoe angè^c angè^c dingin, mandanga katŏ mandé kandoeăng." Bakatŏ djoeŏ Manangkérang: „O mandé, dangakan djoeŏ! Limau poeroei^c tangah halaman, sakah sadahan disapiĕhi; sambah soedjoei^c hambŏ di mandé, dagang na^c minta^c dikasiĕhi. Asa hambŏ mandé baŏ, bia tingga dibawah loemboeăng, ambiĕ^c pangadjoei^c-ngadjoei^c ajam, ambiĕ^c pandjapoei^c-djapoei^c api, ambiĕ^c panjapoe-njapoe sarŏ^c"

Bakatŏ si Kambang sanan: „manŏlah mandé kandoeăng hambŏ, oerang nangkŏ kŏ^c kitŏ baŏ, antah mandjadi sasalan gadang; nan poenjŏ kŏ^c njŏ mandjapoei^c, adjalloellahnjŏ kŏ^c sampai, manoenggoe oerang padŏ kitŏ, laloe mandjadi silang salisiĕh, tantoe djadi parang boenoeăhan, sasa nan tida^c koendjoeăng habih, oepè^c nan tida^c koendjoeăng hilang, mati rang di roemah kitŏ, kŏ^c bamain oepèh djŏ ratjoen, itoe bana nan dèn takoei^c-kan." Nankan katŏnjŏ si Kambang sanan. Mandanga katŏ nan ba^{c}kian, lah bérang mandé roebiah: „bala bana ana^c rang nangkŏ, asiĕng poelŏ nan dikatŏkannjŏ!" Barauari mandé roebiah, diambiĕ^c tangan Manangkérang, dibimbiĕng dibaŏ poelang; héran tatjangang rang nan banja.^{c} Baroe tibŏ injŏ di roemah, lah doedoeă^c di pangka roemah, bakatŏ mandé roebiah: „manŏlah Kambang, ana^c kandoeăng! batana^c nasimalah awa^c kau,

bari nasi oerang nangkŏ, djangan mati kalaparan!" Barauari si Kambang sanan, lah dimasaᶜ nasi djan goelai, disandoeăᶜ nasi dangan goelai, dibarikan bakèh si Manangkérang. Lah lamŏ nasi talataᶜ, Manangkérang tidaᶜ namoeăh makan, mantjaliĕᶜ injŏ lé tidaᶜ, dèᶜ pajah saratŏ latiĕh, batambah djŏ hati roesoeăh. Barauari mandé roebiah, dilihèᶜ rang boeroeăᶜ taᶜ namoeăh makan, roesoeăhlah hati mandé roebiah, laloe mahimbau padŏ anaᶜnjŏ, nan banamŏ poeti Sarajawa: „Naᶜ kandoeăng poeti Sarajawa, lihèᶜ djoh nasi oerang nangkŏ, antah adŏkoh nan koerang, si Kambang taᶜ boeliĕh dipitjajŏi!" — Nankan katŏnjŏ andé roebiah. Barauari poeti Sarajawa, dilangkŏᶜkan nasi djangan goelai. Bakatŏ andé roebiah: „O boejoeăng, boejoeăng, boejoeăng! makanmalah ang boejoeăng, naᶜ sanang hati mandé kandoeăng."

Barauari si Manangkérang, makanlah injŏ hanjŏlai: sisiĕh nan bagai taloeă boeroeăng, tigŏ soeŏᶜ injŏ manjoeŏᶜ, tjoekoeiᶜ kaampèᶜ injŏ paniĕng, paniĕng dimaboeăᶜ nasi, sapantoen oerang katangkapan, tjamèhlah oerang samŏhŏnjŏ. Si Kambang bakatŏ hanjŏlai: „O mandé kandoeăng hambŏ! sadjaᶜ samoelŏ dèn katŏkan, iŏ djoeŏmalah kirŏnjŏ, lah tandèh kitŏ dèᶜ oetang!". Bakatŏ mandé roebiah: „manŏlah Kambang, ó naᶜ kandoeăng! oesah kau pantjamèh bana, oesah baroesoeăh djoeŏ, oerang pantjamèh darèh mati, rang panggamang mati djatoeăh, kini baᶜitoelah dèᶜ kau, pailah tjari ladŏ soelah, pailah ambiĕᶜ dasoen toengga, naᶜ dèn tawari oerang nangkŏ, naᶜ dèn pintaᶜkan padŏ Allah!" Nankan katŏnjŏ mandé roebiah. Pintaᶜnjŏ sadang kaboeliĕh, kahandaᶜ sadang kabalakoe, disamboeănjŏ djŏ ladŏ soelah, diradjah djŏ dasoen toengga; tigŏ kali injŏ maradjah, lah doedoeăᶜ si Manangkérang, lah tagilang tjandŏ panaunjŏ, lah badarah tjandŏnjŏ moekŏ. Sanan bakatŏ mandé roebiah: „O boejoeăng, boejoeăng, ó boejoeăng! makanlah siriĕh sakapoeă, patiĕᶜlah rŏkŏᶜ sabatang, naᶜ toemboeăh kirŏkirŏ ang!"

Lah soedah injŏ makan siriĕh, lah habih rŏkŏᶜ sabatang, sanan bakatŏ mandé roebiah: „O boejoeăng, dangakan malah! oesah diboenikan padŏ hambŏ;" nankan katŏnjŏ mandé roebiah. Bakatŏ sambiĕ baibarat: „Hampihkan katjŏ di bandoeă, ambatjang poepoeă boengŏnjŏ; katŏkanmalah batoeă, disimpan apŏ ka goenŏnjŏ: moengkŏ badan sampai kamari? Baᶜapŏ asa moelŏnjŏ, baᶜapŏ moelŏ karanŏnjŏ? Dèn patoeiᶜ-patoeiᶜ djŏ kalaka, baloen patoeiᶜ badjalan djaoeăh, baloen patoeiᶜ badan

taboeang, sabab moengkŏ sadamikian, dèn tiliĕ^{c}-tiliĕ^{c} dalam hati, ang nan boekan rang sambarang, batampan ana^{c} baiĕ^{c} baiĕ^{c}." Mandjawab si Manangkérang; „kò^{c} itoe mandé tanjŏkan, boeliĕh hambŏ chaba baritŏkan. „Dari Paoeăh handa^{c} ka Pampang, tibŏ di Pampang mangamoedi; dari djaoeăh hambŏ lé datang, tadanga mandé baiĕ^{c} boedi. Dangakan djoeŏlah dè^{c} mandé: Ikè^{c} barikè^{c} paroeăh anggang, mamakan boeah paoeăh djanggi: Malaikat mambaŏ tabang, moengkŏ badan sangsai kamari. Sabagai lai mandé kandoeăng: na^{c} hiliĕ kakampoeăng radjŏ, mambaŏ tomba^{c} djangan [1] roemin, haram dèn niat dèn sangadjŏ, dibaŏ omba^{c} dangan angin!"

Habih bintjangan djŏ baritŏ, chaba baraliĕh hanjŏlai, soenggoeăh baraliĕh sinan djoeŏ, aliĕh kapoeti Andam Déwi.

Oentoeăng soeratan Andam Déwi, hidoei^{c} didalam paroei^{c} ikan; aloen manoela^{c} manoendŏkan, kasiĕ^{c} manjoekoen manimboeni, omba^{c} mahamboeăng mahanta^{c}kan, ikan tapasah kapoelau Sétan. Rótan katjiă^{c} rótan badjanang, itoe talinjŏ boeliboeli; dalam laoei^{c} dilingka karang, disanan poeti Andam Déwi; ikan marapoeăng-rapoeăng djoeŏ, sapantoen apoeăng di laoei^{c}tan. Adŏlah padŏ déwasŏ itoe, boeroeăng banamŏ boeroeăng sikò^{c}, injŏ nan doeŏ sadjŏli, banamŏ sikò^{c} Samarlaoei^{c}. Mantjaliĕ^{c} injŏ kapoelau itoe, héran tatjangang dalam hati: „apŏ poelŏ kŏlah kŏ itoe, nan tabambang dalam poelau, tiò^{c} hari tida^{c} ba^{c}itoe, kitŏ lihè^{c}tilah kasanan. Tabang manoenggang kadoeŏnjŏ, hinggò^{c} diatèh poelau Sétan; baroe tibŏ injŏ disanan, lah tampa^{c} ikan saikoeă, marapoeăng-rapoeăng hampiĕ poelau, mangilè^{c} mangalimantang, mambajang sampai kasanan. Bakatŏ boeroeăng sikò^{c} nantoen: „sikŏlah paroei^{c} moengkŏ kanjang, haoeih lapa tida^{c} tatanggoeăng"; nankan katŏ sikò^{c} Samarlaoei.^{c} Laloe disèmbanjŏ ikan nantoen, dibaŏnjŏ kaatèh poelau, ditjòtò^{c}njŏ paroei^{c} ikan nantoen. Mamakiĕ roesŏ di tapian, mamakan oemboei^{c} saligoeri; mamakiĕ^{c} dalam paroei^{c} ikan, nan gènèng si Andam Déwi: „O ka^{c}toeŏ si Manangkérang, èlò^{c}-èlò^{c} bamain karih, djan tatoeriĕh badan dénai, lai moh djaoeăh batoeroeti., lai moh hilang ka^{c}toeŏ tjari!" Nankan katŏnjŏ si Andam Déwi. Bakatŏ sènan Samarlaoei^{c}: „ikan mati pandai bakatŏ, adŏ manoesiă didalamnjŏ, marilah kitŏ lapèhkan, kitŏ

[1] Dat *djangan*, *dangan*, *djan* en *djŏ* als woorden van dezelfde beteekenis nu en dan voorkomen, is geheel volgens het handschrift. H.

babaië^c baië^c sadjŏ, kitŏ lapèhkan dari pasaki^{c}tan;" nankan katŏ boeroeăng Samarlaoei^c. Barauari si boeroeăng sikŏ^c, dikaloeikan si Andam Déwi, lapèh nan dari paroei^c ikan; tinggalah injŏ atèh poelau, bakain sahalai tida^c, ramboei^c pandjang ganti salèndang, injŏ nan gilŏ bamanoeăng djoeŏ, takana ka^{c}toeŏ dalam hati, badan ba^{c}rasŏ bajang-bajang, antarŏ hidoei^c dangan mati.

Tida^c barapŏ antarŏnjŏ, tabanglah garoedŏ doeŏ ikoeă, garoedŏ poeti Taroeih Matŏ, tabang bamain di oedarŏ, mantjalië^c injŏ kabawah, tampa^c tamambang diatèh poelau: „marilah kitŏ toeroen kadoeniă, kitŏ lihè^{c}ti kapoelau itoe, baloen panah saroepŏ itoe, apŏkoh sabab damikian?" Laloe toeroen injŏ kadoeniă, dilihè^c dipandang njatŏ, kirŏnjŏ soerang parampoean, baië^c roepŏ boekan kapalang; „poeti dimanŏkŏlah ikŏ, moengkŏ sampai injŏ kamari?" Laloe babantah garoedŏ nantoen, nan sikoeă handa^c mamakan, nan sikoeă handa^c mambaŏ. Dè^c lamŏ batangka-tangka, lah toemboeăh pikiëran baië^c: „kini ba^{c}itoelah djoeŏ, èlŏ^{c}lah kitŏ babaië^c-baië^c, kitŏ baŏ karoemah poeti Taroeih Matŏ, kitŏ balèh goenŏ baië^{c}njŏ, kitŏ katjië^c injŏ gadangkan, antah lé kari^c padŏ injŏ, antah katahoean padŏ injŏ." Djoea sabatang ditangah padang, boeroeăng disanan nan bakitjau; dè^c garoedŏ dibaŏ tabang, tabang manjisi langi^c hidjau. — Mamakië^c si Andam Déwi, sambië mantjalië^c injŏ kamoedië^c, lah tampa^c kórong kampoeăngnjŏ, maranah oela^c Tandjoeăng Médan, badŏrŏ oerang di tapian, njatŏ di poeti Andam Déwi. Barauari garan garoedŏ, tabang manoenggang hanjŏlai; adŏ sabanta sakoetikŏ, tibŏ di roemah Taroeih Matŏ, dalam nagari Bahéram Déwa; hinggŏ^c injŏ diatèh loemboeăng. Lórong kapoeti Andam Déwi, ditinggakannjŏ diatèh loemboeăng, garoedŏ baboeni-boeni djoeŏ, injŏ nan pai-pai datang.

Bakatŏ radjŏ Kalamkaboei^c, kaka^c kandoeăng si Taroeih Matŏ: „manŏ dië^c kandoeăng, Taroeih Matŏ! toetoei^{c}lah pintoe samŏhŏnjŏ, garoedŏ lai pai pai datang, apŏkoh sabab karanŏnjŏ?" Pikiëlah radjŏ Kalamkaboei^c: „apŏkoh sabab damikian, moengkŏ garoedŏ salakoe nangkŏ?" Mantjalië^c injŏ kahalaman, mambajang diatèh loemboeăng; barauari radjŏ Kalamkaboei^c, héranlah injŏ samŏ soerang, laloe mahimbau padŏ si Kambang: „manŏlah kau, Kambang Manih! toeroenlah djoeŏ ka halaman; apŏ sabab karanŏnjŏ, moengkŏ loemboeăng mambajang sadjŏ, panèh tida^c, hoedjan poen tida^c!" Barauari garan si Kambang, lah toeroen injŏ kahalaman, laloe ditingkè^c tanggŏ loemboeăng; sa-

padoeŏ djandjang tapandjè^c, djatoeăh talajang si Kambang toe, tabi^{c}lah paloeăh mahoedjan labè^c, badan nan paniĕng-paniĕng lalè^c, laloe naiĕ^c injŏ karoemah. Bakatŏ pŏelŏ radjŏ Kalamkaboei^c: „manŏlah ang, boedjang Salamat! pai ang toeroen kabawah, tjoebŏ lihè^c kaatèh loemboeăng, apŏkoh sabab karanŏnjŏ, mo ngkŏ loemboeăng sadamikian, mangilè^c mangaliman tang!" Barauari garan Salamat, lah toeroen injŏ kabawah, laloe ditingkè^c djandjang loemboeăng; tida^c barapŏ nan tapandjè^c, laloelah djatoeăh si Salamat, djatoeăh talajang kahalaman. Bakatŏ poelŏ radjŏ Kalamkaboei^c: „adiĕ^c kandoeăng si Taroeih Matŏ, toeroenlah kau kahalaman, tjoebŏlah lihè^c atèh loemboeăng, apŏkoh sabab karanŏnjŏ, moengkŏnjŏ sadamikian, panèh tida^c, hoedjan poen tida^c, kŏ^c lai toengga^c nan badjihin, kŏ^c lai tarèh nan tahoendjam, lihè^{c}timalah dè^c kau!" Barauari si Taroeih Matŏ, lah toeroen injŏ kabawah, laloe maningkè^c ana^c tanggŏ, taroeih sakali katèh loemboeăng, héran tatjangang Taroeih Matŏ: „Poeti dimanŏ kŏlah ikŏ, déwa dimanŏ kŏlah ikŏ, apŏ sabab sampai kamari?" Bakatŏ si Taroeih Matŏ: „O goeroe, goeroe, ó goeroe! dari manŏ toeroen badjalan, moengkŏ badan sampai kamari; apŏkoh sabab karanŏnjŏ, èlŏ^c katŏkan soenggoeăh-soenggoeăh, siapŏ namŏ goeroe, dimanŏ nagari goeroe?" Barauari si Andam Déwi, bakatŏ sambiĕ salah sadan: „Ikè^c barikè^c paroeăh anggang. mamakan boeah paoeăh djanggi; Malaikat mambaŏ tabang, moengkŏ badan sampai kamari. Na^c hiliĕ kakampoeăng radjŏ, mambaŏ tomba^c dangan roemin, haram dimasoei^c di sangadjŏ, dibaŏ omba^c dangan angin." Bakatŏ poeti Taroeih Matŏ: „O goeroe, goeroe, ó goeroe! hambŏ patoei^c-patoei^c djŏ kalaka, baloen patoei^c diri taboeang, baloen patoei^c badjalan djaoeăh, bari nan tarangmalah hambŏ, apŏ sabab sampai kamari?" Mandjawab poeti Andam Déwi: „O goeroe, dangakanmalah! na^c hambŏ katŏkan bana-bana, hambŏ rang oela^c Tandjoeăng Médan, djérong bagala Kampoeăng Dalam, itoe nan doesoen nagari hambŏ; sabab hambŏ sampai kamari, kami badoeŏ samŏ gadang, dè^c diam barasiĕng-asiĕng, kŏ^c kampoeăng batjarai-tjarai, banamŏ poeti Boengŏ Kapèh, dalam nagari Kŏtŏ Toeŏ. Iŏ bana ba^c katŏ oerang: Asŏ^c api paroen-mamaroen, asŏ^c sakam dibawah roemah, gandŏ doeatŏ dari ratjoen, manaroeăh dandam tida^c soedah. — Kami djŏ poeti Boengŏ Kapèh, hambŏ dioemboeă^c dioembinjŏ, hambŏ ditipoe ditipŏ^{c}njŏ, hambŏ dibaŏnjŏ pai balimau, ka oela^c ka Tandjoeăng Médan, kaloeboeă^c Antarŏ Dama. Hambŏ badjalan djŏ si Kambang, ba-

djalan djŏ anaᶜ dajang-dajang; adŏ sabanta padjalanan, disoeroeăhnjŏ si Kambang poelang, ditoelaᶜnjŏ sagalŏ anaᶜ dajang-dajang, tingga badoeŏ kami disanan; badjalan taroeih ka tapian. Soedah bakoesoeăᶜ dan bakasai, hambŏ koedian dari injŏ, antah pabilŏ koetikŏnjŏ, moendam hambŏ dihanjoeiᶜkannjŏ, dèᶜ mantjari moendam nantoen, moengkŏ badan sangsai kamari, oelah si poeti Boengŏ Kapèh."

Barauari poeti Taroeih Matŏ, mandanga katŏ Andam Déwi, laloe mahimbau padŏ si Kambang: "ambiĕᶜ djoh kain sapatagaᶜ, ambiĕᶜ kain dangan badjoe, ambiĕᶜ tjintjin dangan maniĕᶜ, baŏlah soebang dangan galang!" Barauari si Kambang sanan, dibaŏ kain salangkŏᶜnjŏ. Barauari si Taroeih Matŏ: "O goeroe, goeroe, ó goeroe! marilah kitŏ kabawah, kitŏ naiĕᶜ kaatèh andjoeăng, disanan kitŏ baroendiĕng, lakèᶜkan kain hambŏ nangkŏ, oesah lamŏ kitŏ disikŏ;" nankan katŏnjŏ Taroeih Matŏ.

Barauari si Andam Déwi, bakatŏ sambiĕ baibarat: "Dirandang kasiĕᶜ dihangoesi, bapoeta asŏᶜ limboeboenjŏ; dipandang pakaian ditangisi, takana masŏ dahoeloenjŏ." Lah soedah pakajan lakèᶜ, toeroenlah injŏ kahalaman, naiĕᶜ barandjoeă katèh andjoeăng, tingga injŏ diatèh andjoeăng, badoeŏ djan poeti Taroeih Matŏ.

Dèᶜ lamŏ bakalamŏan, lah tahoe oerang di kampoeăng, lah tahoe datoeăᶜ djan pangoeloe, saratŏ basa samŏhŏnjŏ, rapèᶜlah oerang samŏhŏnjŏ, ditjari katŏ moefakat, dikirŏ-kirŏ dalam hati, lórong ka poeti Andam Déwi, lah patoeiᶜ kadjoedoe radjŏ, kòᶜ dioedjilah samŏ mérah, dikatilah samŏ barèᶜ, èlòᶜlah kitŏ patoenangankan, iŏ djŏ radjŏ Kalamkaboeiᶜ. Dèᶜ lamŏ bakalamŏan, kawinlah injŏ Andam Déwi, kawin djŏ radjŏ Kalamkaboeiᶜ. Padŏ masŏ déwaso itoe, bahimpoen raajat samŏhŏnjŏ, hiroe biroe dalam nagari, barapŏ poelŏ boeni boenian, agoeăng talèmpong baᶜ kabalah, rabab koetjapi taᶜ tatènggang, allahoerasoeă banjaᶜoerang!

Dèᶜ lamŏ barakat lamŏ, alah satahoen doeŏ tahoen hamiĕlah poeti Andam Déwi, lahiĕlah anaᶜ laki-laki, banamŏ Soetan Nasoeha. Barauari Soetan Nasoeha, lé katjiĕᶜ basarang gadang, gadang baᶜ diambaᶜ-ambaᶜ, tjadiĕᶜ baᶜ diadja-adja, pikiĕran basarang landjoeiᶜ, pantjaliĕᶜan basarang djaoeăh. Barauari radjŏ Kalamkaboeiᶜ ditjari hari nan èlòᶜ, dilihèᶜ koetikŏ nan baiĕᶜ, handaᶜ baralèᶜ hanjŏlai, baralèᶜ mamangkèh gombaᶜ, gombaᶜ si Soetan Nasoeha. Dipampang kabau ampèᶜ limŏ, ditoemboeăᶜ djamoeă dimandah, digoea taboeăh larangan, bahimpoen oerang

samŏhŏnjŏ; nan tibŏ batanjŏ djoeŏ: „manŏlah toeankoe, radjŏ kami! ampoen bariboe kali ampoen, apŏkoh sabab karanŏnjŏ, moengkŏ larangan nan baboeni, apŏ karadjŏ nan katibŏ, lai titihan nan lah patah, laikoh randjau nan lah lapoeăʿ, lai tapian taʿ babasŏ, lai randŏ boeliĕh maloe, moengkŏ larangan nan baboeni?" Laloe manitah radjŏ Kalamkaboeiʿ: „manŏlah paradanŏ manti hambŏ! boekannjŏ sadamikian, moengkŏ larangan nan baboeni; adŏ makasoeiʿ dalam hati, naʿ mamparalèʿkan si boejoeăng nangkŏ, nan banamŏ Soetan Nasoeha, kitŏ baralèʿ hanjŏlai, mamangkèh gombaʿ si boejoeăng nangkŏ, kitŏ pantjang galanggang kini-kini!"

Barauari oerang naʿ banjaʿ, mandanga katŏ nan baʿkian, mamantjang galanggang hanjŏlai. Namoen sahari-hari nantoen, galanggang poen soedah tapaboeèʿ, galanggang bamoelai hanjŏlai; radjŏlah datang tiòʿ doesoen, pangoeloelah datang tiòʿ Kŏtŏ, nan tjadiĕʿ babilang soekoe, rapèʿ djoearŏ samŏhŏnjŏ. Dèʿ lamŏ bakalamŏan, galanggang basarang rami djoeŏ, toelaʿ batoendŏ boeloe ajam. — Chaba baraliĕh hanjŏlai, soenggoeăh baraliĕh sanan djoeŏ.

Lórong ka Soetan Manangkérang, diam diroemah hampiĕng djalan, di roemah mandé roebiah Renŏ Gadiĕng. Bakatŏ Soetan Manangkérang: „manŏlah mandé kandoeăng hambŏ, dangakan malah dèn katŏkan; oerang mangapŏ kŏlah itoe, patang-patang babondong hiliĕ, pagi pagi babondong moediĕʿ; boeni agoeăng mandangoeiʿ-dangoeiʿ, boeni gandang bataloen djadi." Bakatŏ mandé roebiah: „O naʿ kandoeăng Manangkérang, kòʿ itoe nan ang tanjŏkan, oerang bagalanggang garan kini, galanggang mamangkèh gombaʿ anaʿ radjŏ Kalamkaboeiʿ, mandénjŏ poeti Andam Déwi." Mandanga katŏ nan baʿkian, tasiròʿ darah di dadŏ, soemiròʿ laloe kamoekŏ. Barauari si Manangkérang, doedoeaʿ tamanoeăng hanjŏlai, sambiĕ bapikiĕ dalam hati; dapèʿ pikiĕran sakoetikŏ, bakatŏ injŏ disanan: „manŏlah mandé kandoeăng hambŏ, bari idjin hambŏ dèʿ mandé, hambŏ naʿ pai kagalanggang, pai malihèʿ rami oerang, sambiĕ badjoea-djoea ajam." Mandjawab mandé roebiah: „djŏkòʿ baʿitoe nan ang mintaʿ, antŏ kaboekan djanjŏ hambŏ."

Barauari si Manangkérang, alah sahari doeŏ hari, injŏ nan hiliĕ moediĕʿ sadjŏ, malihèʿ oerang di galanggang; lah poeèh matŏ mamandang koembali poelang hanjŏlai. Dèʿ lamŏ bakalamŏan naʿ poelŏ kagalanggang, bakatŏ sanan mandé roebiah: „O naʿ kandoeăng si Manangkérang, kòʿ kapai kagalanggang

dangakan na^c dèn katŏkan, pailah pai balimau, pai mandilah dahoeloe, salaroei^c salamŏ nangkŏ, baloen panah ang balimau!" Nankan katŏnjŏ mandé roebiah: „limau didalam para^c kitŏ, pailah ambiĕ^c kini-kini." Barauari si Manangkérang, laloelah toeroen ka halaman, masoeă^c kapara^c mahambiĕ^c limau; di pandjè^c limau nan tinggi, saboeah tida^c nan dapè^c, habih diambiĕ^c padja-padja. Barauari si Manangkérang naiĕ^c ka roemah hanjŏlai, batanjŏ mandé roebiah: „manŏlah limau nan ang ambiĕ^c?" Mandjawab si Manangkérang: „limau saboeah tida^c dapè^c, sabanja^c djatoeăh sabanja^c hilang, habih diambiĕ^c padja-padja!" Bakatŏ mandé roebiah, sambiĕ mahimbau padŏ si Kambang: „ambiĕ^c djoh limau mandé atjiĕ^c kau, habih palimau kalamhari!" Barauari si Kambang sanan, diambiĕ^c limau andé atjiĕ^c, limau poeroei^c toedjoeăh sarangkai, dibarikan padŏ Manangkérang. Barauari si Manangkérang, pai balimau hanjŏlai, laloe badjalan katapian; baroe tibŏ injŏ kasanan, mandi balimau hanjŏlai. Dè^c lamŏ lambè^c disanan, lah soedah injŏ balimau, malimbaia ikan di loeboeă^c, balalah arau di laoei^{c}tan, mangilè^c laloe kasoebarang. Oerang badoeŏ disoebarang, nan soerang mandikan ana^c, nan soerang mahisi parian. Dè^c mamandang si Manangkérang, tida^c diasŏ ta^c disangkŏ, ana^c batoeka djŏ parian. Barauari si Manangkérang, taga^c barandjoeă atèh tabiĕng, sambiĕ badjamoeă-djamoeă diri.

Bakatŏ mandé roebiah: „manŏlah Kambang ó na^c kandoeăng, pai djoh lihè^c oerang tadi, mangapŏ tida^c poelangdjoeŏ; kŏ^c lah mati garan oerang itoe." Barauari Si Kambang sanan, lah toeroen injŏ kahalaman, badjalan laloe katapian, sasaat lamŏ didjalan, mamandang kiri djŏ kanan, alah mambangoen hoelamangiang, mangilè^c mangalimantang. Barauari garan disanan, babaliĕ^c si Kambang naiĕ^c, sambiĕ bakatŏ padŏ mandé: „lihè^c-lah di mandé hambŏ, alah mambangoen hoelamangiang. Barauari mandé roebiah toeroenlah injŏ kahalaman, badjalan laloe katapian; si Kambang manoeroei^c djoeŏ. Baroe sampai injŏ kasanan lah tampa^c si Manangkérang; bakatŏ mandé roebiah: „O boejoeăng, si Manangkérang! hiliĕ kapakan karabaa, singgah kapakan mambali siriĕh; dèn patoei^c-patoei^c djŏ kalaka, sadiki^c tida^c basalisiĕh; boejoeăng tŏlah kitŏ poelang, mangapŏ boejoeăng disikŏ?" Barauari si Manangkérang, badjalan poelang hanjŏlai. Barauari mandé roebiah, dikambangkan lapiĕ^c haloeih, tagantoeăng tirai langi^c-langi^c. Alah doedoeă si Manangkérang, barauari mandé roebiah diambiĕ^{c}kan malah pakaian, pakaian

oerang nan hilang, ikŏ pakaian doesanaᶜ ang. nan banamŏ Soetan Badoe Gombaᶜ; „kini ang malah kagantinjŏ!" nankan katŏnjŏ mandé roebiah. Bakatŏ andé roebiah, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Batang padi ambiĕᶜ kapoepoeiᶜ, batang pinang ambiĕᶜ kalantaᶜ; oerang mati alah moh hidoeiᶜ, oerang nan hilang alah moh tampaᶜ." Bakatŏ djoeŏ mandé roebiah; „O boejoeăng, si Manangkérang! lihèᶜlah kŏ ajam maniangkŏ, ajam nan biriĕng sanggónani, kòᶜ tadji lai sabaroemboeăng." Barauari si Manangkérang, namoen samalam-malam itoe, sadikiᶜ tidaᶜ di tidoeăkan, gilŏ mambantoeăᶜ-bantoeăᶜ tadji, gilŏ marantang-rantang banang.

Bakatŏ djoeŏ mandé roebiah: „lórong dèᶜ ajam kitŏ nangkŏ, ajam nan biriĕng sanggŏnani, dangakanmalah toeahnjŏ; kòᶜ patah ajam nangkŏ, oesah ang roesoeăh disanan, anaᶜ radjŏ batoengkèᶜ mandah, kòᶜ kanai pangka kapaᶜnjŏ, anaᶜ radjŏ mangambang laiĕ; itoe toeahnjŏ ajam kitŏ." Barauari garan disanan, hari mandjalang paraᶜsiang, ajam bakoekoeăᶜ mandjagŏkan, moerai bakitjau hari siang. Sapanggalah matŏhari naiĕᶜ, alah soedah minoem djŏ makan, lah laloe halèᶜ djaoeăh hampiĕng. Barauari si Manangkérang, bakatŏ padŏ mandé roebiah: „manŏlah mandé kandoĕang hambŏ! hambŏ badjalan kini-kini, samantarŏ hari baloen tinggi, oeranglah banjaᶜ nan pai!"

Dèᶜ lamŏ lambèᶜ di djalan, lah tibŏ injŏ di galanggang, di galanggang Soetan Nasoeha. Ajam tapaoeiᶜ atèh balai, injŏlah naiĕᶜ kagalanggang, doedoeăᶜ diadjoen kirŏ-kirŏ, dimakan siriĕh sakapoeă, dipatiĕᶜròkòᶜ sabatang, galanggang sarang rami djoeŏ. Lah datang oerang djaoeăh hampiĕng, lah tibŏ radjŏ Sonsong Haroeih, injŏ panjamoen di daratan, nan·pambadjau di laoeiᶜtan. Barauari radjŏ Sonsong Haroeih, dipandang dalam galanggang, salapèh oerang taᶜ manjaboeăng, soerang tidaᶜ nan bapadan, oeranglah hiroe biroe sadjŏ, malihèᶜ Soetan Manangkérang: „radjŏ dimanŏkŏlah ikŏ, Soetan dimanŏkŏlah ikŏ," boeni bisiĕᶜ balasoeih-lasoeih, kòᶜ tjatjaᶜ mantjabiĕᶜ kain. Bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih: „manŏ paradanŏ manti! apŏkoh sabab karanŏnjŏ, moengkŏ taᶜ bapadan djoeŏ, moengkŏ tidaᶜ manjaboeăng djoeŏ, galanggangkoh nan karabah, balaikoh nan kaoesai, oetangkoh taᶜ babaiĕ? moengkŏ tjaboeăh didalam balai!" Mandjawab paradanŏ manti: „kòᶜ itoe radjŏ tanjŏkan, tidaᶜ galanggang nan kaoesai, kamilah héran dèᶜ malihèᶜ, Soetan dimanŏkŏlah itoe, radjŏ dimanŏkŏlah itoe, laranglah radjŏ ka bandiĕngnjŏ, laranglah poeti kadjoedoenjŏ; itoemah doe-

doeă^c atèh balai!" Mandanga katŏ nan ba^{c}kian, bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih, bakatŏ sambiĕ baibarat: "Kŏ^c èndah boengŏ ambatjang, saliri^c boengŏ ditoelŏ; kŏ^c èndah radjŏ nan datang, baloen tahimpi^c radjŏ sikŏ!" Manjaoei^c Soetan Manangkérang: "Kini ba^{c}itoelah dè^c goeroe, kitŏ lah samŏ-samŏ èndah, bariŏ iŏmalah kitŏ, hambŏ nan datang dari djaoeăh, bapadanmalah kitŏ kini-kini, na^c tantoe alah manangnjŏ." Bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih: "salamŏ hambŏ disikŏ, ikŏ baroe ditanjŏi oerang, djŏkŏ^c ba^{c}itoe katŏ Soetan, mari kitŏ katèh galanggang!" Barauari radjŏ Sonsong Haroeih, naiĕ^{c}lah injŏ kagalanggang, badoeŏ djŏ Soetan Manangkérang; dikatja^c ajam sikoeă soerang, sanan bakatŏ Soetan Manangkérang; "manŏlah radjŏ, Sonsong Haroeih! sadiki^c hambŏ tanjŏkan: ba^{c}apŏ adat rang disikŏ, ba^c apŏ adat di galanggang?" Mandjawab radjŏ Sonsong Haroeih: "kŏ^c adat kami disikŏ, habih gawa dè^c karilaan, habih tjoepa^c dè^c palilisan, kalah baiĕ^c, manangpoen baiĕ^c, pantang maranta^c di galanggang." Barauari si Manangkérang, diboelang ajam hanjŏlai, taroeăh batampin hanjŏlai, ajam barantang hanjŏlai.

Bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih: "O goeroe, radjŏ nan datang! dangakanmalah dahoeloe: Si Gintang boeki^c si Gintang, katigŏ boeki^c Pandjalinan, kŏ^c alah hambŏ ta^c batimbang, kŏ^c manang toeroei^c djŏ tintiĕngan;" — katŏnjŏ radjŏ Sonsong Haroeih. Mandjawab Soetan Manangkérang "manŏlah goeroe, radjŏ sikŏ! Si Gantang boeki^c Si Gantang, katigŏ boeki^c Katialŏ; kalah tida^c namoeăh batimbang, batjarai lihiĕ djŏ kapalŏ."

Ajam barantang balapèhkan, ajam balagŏ hanjŏlai. — Dè^c lamŏ bakalamŏan, lah patah ajam Manangkérang. Mahariĕ^c radjŏ Sonsong Haroeih. Bakatŏ si Manangkérang: "djangan toeankoe mahiriĕ^c dahoeloe, ajam kitŏ balagŏ djoeŏ. Bakatŏ si Manangkérang: "manŏlah biriĕng Sanggoenani! andalan mandé roebiah; tjoebŏkan gajoĕang nan batoeah, tjoebŏ tjamoeă^{c}kan di nan gantiĕng kabaka poelang dè^c kitŏ!" Barauari ajam nan biriĕng, mandanga katŏ nan ba^{c}kian, injŏ gajoeăngkan di nan mipih, takéjŏ^c ajam radjŏ Sonsong Haroeih. Hiroeă^{c}lah oerang di galanggang: toemboeăhlah silang djŏ salisiĕh. Lórong dè^c radjŏ Sonsong Haroeih, injŏ nan tida^c namoeăh kalah. Bakatŏ paradanŏ manti: "oerang nan arih bidja^{c}sanŏ: manŏlah kitŏ samŏhŏnjŏ! manŏlah radjŏ kadoeŏnjŏ! Kŏ^c toemboeăh salisiĕh sikŏ, toemboeăh bantah djŏ kalahi, siapŏ nan akan mahoekoen? kini ba^{c}itoelah nan èlŏ^c, kitŏ

himbaukan padŏ nan poenjŏ, nan poenjŏ galanggang nangkŏ, nan bagala Soetan Nasoeha; injŏ nan patoeiʿ mahoekoenkan!

Barauari Soetan Nasoeha lah tibŏ injŏ kasanan, rapèʿpapèʿ samŏhŏnjŏ, rapèʿ pangoeloe dalam balai, rapèʿ doebalang dangan manti. Batanjŏ Soetan Nasoeha: „apŏkoh sabab karanŏnjŏ, moengkŏ katjaboeăh di galanggang?" Mandjawab paradanŏ manti: „kŏʿ itoe Soetan tanjŏkan, adŏlah radjŏ baroe datang, injŏ manjaboeăng sikŏ tadi, manjaboeăng djŏ radjŏ Sonsong Haroeih, toemboeăhlah bantah djŏ kalahi!" Bakatŏ Soetan Nasoeha: „tatakalŏ akan manjaboeăng, bagimanŏkoh moelŏ padannjŏ?" Mandjawab paradanŏ manti: „adapoen nan djadi moelŏ padan, alah baiĕʿ, manangpoen baiĕʿ, bapantang mahariĕʿ di galanggang, lari alah mati alah; kinilah lari ajam radjŏ Sonsong Haroeih, injŏ nan tidaʿ namoeăh kalah! Mandjawab Soetan Nasoeha, saratŏ pangoeloe samŏhŏnjŏ: „itoe bana toemoeah radjŏ, itoelah adat di galanggang; kŏʿ lari kalah, kŏʿ mati ajam kalah djoeŏ, baʿitoe nan adat salamŏ nangkŏ, djangan mantjari silang salisiĕh, oesah mamatjah galanggang oerang!" Nan kan katŏ Soetan Nasoeha.

Barauari si Manangkérang ditarimŏ taroeăh kamanangan, sananglah hati Manangkérang, sambiĕ bakatŏ injŏ sanan: „manŏlah boejoeăng, Soetan Nasoeha! ambiĕʿlah dèʿang sapadoeŏ, baŏlah poelang taroeăh nangkŏ!"

Barauari Soetan Nasoeha, diambiĕʿ taroeăh dibaŏ poelang, sambiĕ bakatŏ padŏ boendŏnjŏ: „ikŏ lamŏ galanggang rami, baloen dèn malihèʿ radjŏ, radjŏ nan saèndah itoe, radjŏ dimanŏkŏlah itoe, soetan dimanŏkŏlah itoe, pangasiĕh lagi panjajang; baroe manang injŏ manjaboeăng, dibarinjŏ hambŏ sapadoeŏ, kini baʿitoelah dèʿmandé, kitŏ baŏ poelang radjŏ nantoen, kitŏ pasinggah radjŏ itoe!" Mandjawab boendŏ kandoeăngnjŏ: „kŏʿ itoe nan ang katŏkan, kitŏ tjarimalah roendiĕngan." Mandjawab ajahnjŏ sanan: „kŏʿ itoe nan ang katŏkan, malam hari kitŏ pasinggah, siang hari halèʿ banjaʿ datang!" Mandjawab Soetan Nasoeha: „manŏlah mandé kandoeăng hambŏ, saratŏ dangan ajah kandoeăng! èlŏʿ kini kitŏ pasinggah, antah badjalan radjŏ nantoen, antah dimanŏ nagarinjŏ?" Bakatŏ ajah djŏ boendŏ: „kŏʿ baʿitoe nan kaèlŏʿ, antŏ kaboekan djanjŏ kami, djapoeiʿlah kini kagalanggang, naʿ boeliĕh si Kambang sadiŏkan."

Barauari Soetan Nasoeha, balari injŏ ka galanggang, dibaŏnjŏ si Manangkérang. Dèʿ lamŏ lambèʿ di djalan, sampailah injŏ

di roemah, doedoeă^c kaatèh andjoĕang péra^c. Antarŏ sabanta sakoetikŏ, mahimbau si Andam Déwi: „na^c kandoeăng Soetan Nasoeha, kamari djoh ang sabanta, dèn na^c barang dikatŏkan!" Barauari Soetan Nasoeha, lah datang injŏ kaboendŏnjŏ: „O boejoeăng boejoeăng, ŏ boejoeăng! hati dèn kini tida^c sanang: sadja^c malihè^c oerang nantoen, itoe ba^c tjandŏ ka^{c}toeŏ dèn, bagala Soetan Manangkérang; pai djoh ang karadjŏ nantoen, antah injŏ datang kamari, manoeroeti hambŏ hilang." Barauari Soetan Nasoeha, didakè^{c}tinjŏ radjŏ itoe, sambiĕ bapaloeă^c kaharibaan. Baroe injŏ doedoeă^c kasanan, kadangaran boeni gantŏ tjintjin, batanjŏ Soetan Nasoeha: „O datoeă^c datoeă^c ó datoeă^c, apŏkoh nan mandariĕng itoe?" Mandjawab Soetan Manangkérang: „baroemboeăng djŏ toekiĕ^c api, itoe nan mandariĕng nantoen!" Mandanga katŏ nan ba^{c}kian, bakatŏ Soetan Nasoeha: „bari malihè^{c}malah hambŏ, apŏ roepŏnjŏ toekiĕ^c api, mandanga ikŏlah baroe!". Barauari si Manangkérang, diambiĕ^c tjintjin sabantoeă^c, diambiĕ^c laloe dibarikan. Barauari Soetan Nasoeha, baroe mandapè^c tjintjin nantoen, larilah injŏ katèh andjoeăng, laloe dibarikan padŏ boendŏnjŏ. Lórong dè^c poeti Andam Déwi, baroe dilihè^c tjintjin nantoen, badaboeă darah di dadŏ, dilihè^c laloe disaroeăngkan, sasoeai sadjŏ di kalingkiĕng. Barauari poeti Andam Déwi, manangih maratŏ^c pandjang, aiĕ matŏ ba^c maniĕ^c poetoeih; toeroenlah injŏ kasoerambi, bakatŏ sambiĕ baibarat: „Koeni^c tida^c, koeniĕngpoen tida^c, ambiĕ^c saganggam djŏ tangkainjŏ, rata^c tida^c, soembiĕng poen tida^c, tjintjinlah poelang kananpoenjŏ!"

Lórong dè^c si Manangkérang, malihè^c adiĕ^c lah manangih, manangih poelŏ Manangkérang: „Laimoh hilang kadapè^c, laimoh mati kahidoei^c!" Barauari radjŏ Kalamkaboei^c, malihè^c damikian itoe, bakatŏ injŏ disanan: „apŏkoh sabab karanŏnjŏ, moengkŏnjŏ damikian?" Bakatŏ poeti Andam Déwi: „moengkŏ hambŏ sadamikian, ikŏlah kaka^c kandoeăng hambŏ, bagala Soetan Manangkérang, nan banamŏ si Gairoellah, laimoh hilang ditjarinjŏ, laimoh loeloeăh disalamnjŏ!" Bakatŏ Soetan Manangkérang: „salamŏ kaubadjalan, banja^c bana nan dèn rasaikan!" — Habih bintjangan djŏ baritŏ. — Chaba baraliĕh hanjŏlai, lórong ka Soetan Nasoeha.

Lé katjiĕ^c pandan di banda, lah gadang pandan di rimbŏ. Dè^c katjiĕ^c masa^c pangadja, lah gadang akoean tibŏ. Allah manólong kapadŏnjŏ, kirŏ-kirŏ batambah djoeŏ. Bakatŏ Soetan Nasoeha „manŏlah ajah boendŏ hambŏ! dèn sangkŏ sadja^c

dahoeloe, hambŏ nangkŏ oerang disikŏ, kirŏnjŏ boekanmalah hanjŏ; kini baᶜitoelah dèᶜajah, hambŏ naᶜ poelang hanjŏlai, kakampoeăng halaman hambŏ, kŏᶜ iŏ hambŏ tidaᶜ rang sikŏ, kŏᶜ toemboĕah soa siasèᶜ, kŏᶜ lai oerang mananjŏkan, apŏ kadjawab hambŏ mandé?" Barauari garan disanan, alah bakatŏ ajah boendŏ: «kŏᶜ baᶜitoe katŏ naᶜkandoeăng, antŏ kaboekan djanjŏ hambŏ, pailah ang kaandé boengsoe ang, iŏ si poeti Taroeih Matŏ, mintaᶜ rilamalah dahoeloe, kŏᶜ soekŏ injŏ malapèh, kitŏ malangkahmalah kasanan!" — Nankan katŏnjŏ ajah djŏ boendŏ. Mandjawab poeti Taroeih Matŏ, bakatŏ sambiĕ baibarat: «O boejoeăng, boejoeăng, ó boejoeăng! Tariĕᶜ bilah diatèh pintoe, pamoeloeiᶜ didalam padi; haramlillah tahoe baᶜ itoe, dari moeloeiᶜ laloe kahati; — kŏᶜ ang naᶜ pai djoeŏ, pai ka Oelaᶜ Tandjoeăng Médan, dèn lapèh djŏ moeloeiᶜ manih, kitŏ tjari koetikŏ baiĕᶜ."

Barauari garan disanan disoekèᶜ barèh djŏ baka, dibilang amèh djŏ péraᶜ. Lah hasiĕ barèh djŏ baka, bakatŏ Soetan Nasoeha: «manŏ di mandé kandoeăng boengsoe hambŏ? Kain sikalat dalam kamba, rang karèᶜ kakalang hoeloe; patjiᶜ oemanat dèᶜ nan tingga, lapèh djoeŏ a dèn dahoeloe. Sabagai poelŏ mandé boengsoe, naᶜ doeŏ pantoen saliriĕng: Kŏᶜ lé baboeah bakoeăng mandé, katari makanan koedŏ; kŏᶜ lé batoeah kampoeăng mandé, soedah pai babaliĕᶜ poelŏ." Bakatŏ mandé boengsoenjŏ: «dangakan djoeŏmalah dèᶜ ang. Baroeăᶜ mahimbau halang djandjang, antah batjarai antah tidaᶜ; baroe ang toeroen dari djandjang, antah babaliĕᶜ antah tidaᶜ!"

Barauari garan disanan, lah dapèᶜ koetikŏ baiĕᶜ, tibŏ dioekoeă didjangkŏnjŏ, balapèh-lapèh hanjŏlai. Badjalan Soetan Nasoeha, saratŏ dangan ajah boendŏ; barampèᶜ dangan Manangkérang, poelang ka oelaᶜ Tandjoeăng Médan. Baroe tibŏ injŏ di moearŏ, naiĕᶜ lantjang moh hanjŏlai, laiĕ tarindjèᶜ angin tibŏ. Dèᶜ lamŏ bakalamŏan, alah sahari doeŏ hari, sampailah injŏ ka poelau si Baringin, nan banamŏ poelau Sétan. Barauari garan disanan, lah tampaᶜ lantjang saboeah, gadang nan boekan alang-alang; kirŏnjŏ lantjang rang panjamoen, toeŏnjŏ radjŏ Sonsong Haroeih. Barauari garan disanan, alah batamoe lantjang nantoen, iŏ di poelau djihin Sétan. Lórong di radjŏ Sonsong Haroeih, batanjŏ injŏ disanan: «manŏlah toeŏ, lantjang nangkŏ! dari manŏ toeroen badjalan, handaᶜ kamanŏ pai balaiĕ? Baloenkoh tahoe salamŏ kŏ, ikŏ poelau larangan dèn, tidaᶜ boeliĕh ditampoeăh oerang? Barang siapŏ nan kamari, taᶜ

injŏ koembali poelang?" Nankan katŏ radjŏ Sonsong Haroeih.

Mandjawab sanan Kalamkaboeiᶜ: „kòᶜ itoe datoeăᶜ tanjŏkan, hambŏ rang darèᶜ Minangkabau, kampoeăng banamŏ Bahéran Déwa, itoe nan kampoeăng kórong hambŏ. Sabagai lagi poelŏ dèᶜ datoeăᶜ, taᶜ laoeiᶜtan nan balarang, kamanŏ kitŏ pai bahoekoen, ka Roehoen, kabanoeă Tjinŏ, ka Sèntòᶜ, ka Loeboeăᶜ Aloeăng, kadarèᶜ ka Minangkabau, adat laoeiᶜtan ditampoeăh lantjang. Pantang dèn mahinda sikŏ."

Barauari radjŏ Sonsong Haroeih, bakatŏ injŏ disanan, mahariĕᶜ mahantam tanah: „manŏ kalian dalam lantjang! oesah kalian bakarèh-karèh, oesah kalian salah bitjarŏ, èlòᶜ toeroeiᶜkan bitjarŏ hambŏ, padŏ kalian andam karam!"

Sanan bakatŏ Kalamkaboeiᶜ: „manŏlah kaᶜtoeŏ, Manangkérang! itoe nan radjŏ Sonsong Haroeih, dèᶜ masŏ galanggang rami, mamangkèh gombaᶜ siboejoeăngkŏ, injŏ djoeŏ nan bagadoeăh, nan babantah djŏ kaᶜtoeŏ; kini njŏ naᶜ manoentoeiᶜ balèh!" Nankan katŏnjŏ Kalamkaboeiᶜ. Bakatŏ Soetan Manangkérang: „kini baᶜitoelah dèᶜ kaᶜtoeŏ,[1] oesah babintjang-bintjang djoeŏ. Paboelèᶜ kajoe pangali, tidaᶜ nan labiĕh dari roejoeăng; paboelèᶜ hati nan barani, tidaᶜ nan labiĕh dari oentoeăng. Allah nan soedah mandjandjikan."

Barauari radjŏ Sonsong Haroeih, bagai harimau kamanangkòᶜ bagai garoedŏ kamanjèmba, mangarètèh boeni garamannjŏ. Dèᶜ lamŏ lambèᶜ nan baᶜkian, lah poeèh babintjang-bintjang, lah poeèh batangka-tangka, malompèᶜ radjŏ Sonsong Haroeih, malompèᶜ kapangka lantjang, bagadoeăh malah di sanan, ganti hampèh-mahampèhkan, basilang karih dangan tombaᶜ, tidaᶜ tantoe makan panggadŏ, samŏ taᶜ talòᶜ dimakan bantoeăᶜ, tidaᶜ nan loekŏ soerang djoeŏ, djangankan loekŏ bariĕng tidaᶜ. Barauari garan disanan, lah pajah dèᶜ bagadoeăh, tidaᶜ nan loekŏ-maloekai, bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih: „manŏlah radjŏ Kalamkaboeiᶜ; kalau kitŏ bagadoeăh djoeŏ, samŏ kalétaimalah hanjŏ, baloen kaloekŏ-maloekai, kini baᶜitoemalah djoeŏ, kitŏ barantimalah dahoeloe." Lórong dèᶜ radjŏ Sonsong Haroeih, koembali injŏ kalantjangnjŏ, diambiĕᶜnjŏ djalŏ rantainjŏ; babaliĕᶜ poelŏ ka lantjang Kalamkaboeiᶜ. Baroe tibŏ injŏ disanan, djalŏ taséraᶜ hanjŏlai, tasoengkoeiᶜ radjŏ Kalamkaboeiᶜ, badoeŏ djan Soetan Manangkérang. Oerang banjaᶜ datang hanjŏlai, taᶜ boeliĕh manggariĕᶜ lai, tasoengkoeiᶜ dalam

[1] Dit zou *adiĕᶜ* moeten zijn.

djalŏ rantai. Barauari radjŏ Sonsong Haroeih, bakatŏ injŏ di-sanan: „sadjaᶜ tadi dèn katŏkan, oesah bakarèh-karèh awaᶜ, oesah bakoeat-koeat awaᶜ, baloen ang tahoe salamŏ kŏ, ikŏ nan radjŏ Sonsong Haroeih!" Mahariĕᶜ radjŏ Sonsong Haroeih: „manŏ kalian samŏhŏnjŏ, ambiĕᶜ tali panggantoeăng laiĕ, gan-toeăngkan oerangkŏ kadoeŏnjŏ, gantoeăngkan katèh baringin, bianjŏ mati bagajoeiᶜ!" Diambiĕᶜnjŏ poelŏ Soetan Nasoeha, dilantiĕngkannjŏ kadalam laoeiᶜ, alah mandjadi apoeăng laoeiᶜ. *Lórong* ka poeti Andam Déwi, dibaŏnjŏ kadalam lantjang, di-masoeăᶜkan dalam koeroeăngan, dalam biliĕᶜ karandŏ katjŏ, taᶜ *boeliĕh* kaloea lai.

Lórong ka Soetan Nasoeha tarapoeăng-apoeăng dilaoeiᶜtan, hidoeiᶜ tidaᶜ mati taᶜ amoeăh; lah sampai ampèᶜ balèh hari, dèᶜ dilamboeăᶜ-lamboeăᶜ ombaᶜ, aloen manoelaᶜ manoendŏkan, lah tapasah injŏ katapi, kapondoᶜ oerang pangaiĕ. Adŏ saoerang toeŏ pangaiĕ, nan manaroeăh aiĕ mawa, manaroeăh lidih toe-djoeăh halai. Barauari Soetan Nasoeha, diambiĕᶜ oerang pangaiĕ, djangankan boesoeăᶜ rangiĕng tidaᶜ, oesah karataᶜ karétai tidaᶜ, sapantoen oerang tidoeă lalŏᶜ. Namoen toeŏ pangaiĕ, disiram djŏ aiĕ mawa, dilatjoeiᶜ djŏ lidih toedjoeăh halai; hidoeiᶜlah Soetan Nasoeha, sapantoen oerang baroe bangoen. Barauari garan disanan, dèᶜ toeŏ oerang pangaiĕ, dipaliharŏkannjŏ anaᶜ nantoen. Dèᶜ lamŏ bakalamŏan, injŏ baᶜ sarang gadang djoeŏ, tjadiĕᶜ njŏ batoekoeăᶜ djoeŏ. Dèᶜ masŏ déwasŏ itoe, takanalah ajah dangan boendŏ, takanalah mamaᶜnjŏ Soetan Manangkérang, doedoeă manangih-nangih djoeŏ, aiĕ matŏ iriĕng-goemiriĕng. Barauari garan disanan, dimintaᶜnjŏ lidih toedjoeăh halai, saratŏ dangan aiĕ mawa, dibaŏ sampan saboeah, dilihèᶜti ajah djŏ boendŏ.

Baroe tibŏ injŏ kasanan poelau banamŏ poelau Sétan, alah tampaᶜ ajah kandoeăngnjŏ, saratŏ Soetan Manangkérang, tagan-toeăng taboeai-boeai, diatèh baringin gadang. Lórong dèᶜ Soetan Nasoeha, kadipangkoe ditoeroenkan, dèᶜ kètèᶜ tidaᶜ tapangkoe; habihlah tènggang djŏ bitjarŏ, manangih manggaroeăng pandjang, aiĕ matŏ iriĕng-goemiriĕng, laloe dipandjèᶜ baringin nantoen, dipoetoeih tali panggantoeăng, djatoeăh talajang kadoeŏnjŏ, dilihèᶜti toeroen kabawah, oesah boesoeăᶜ, rangiĕng poen tidaᶜ, sapantoen oerang tidoeă takalŏᶜ. Barauari Soetan Nasoeha, diambiĕᶜ lidih toedjoeăh halai, disiram dangan aiĕ mawa. Allah nan djoeŏ maoentoeăngkan, baloen kamasi ajah kandoeăng, saratŏ mamaᶜ Manangkérang, alah hidoeiᶜ kadoeŏnjŏ, sabagai

oerang baroe bangoen. Lórong dèᶜ Soetan Nasoeha, lah sanang kirŏnjŏ hati, Allahhoerabi masŏ itoe, batangih-tangikanmalah sinan: „Ondèh naᶜ kandoeăng djanjŏ hambŏ, laimoh mati ang hidoeiᶜkan! laimoh hilang ang tjari! mandé ang antah dimanŏ, ditawan radjŏ Sonsong Haroeih!" Barauari garan disanan, koembali injŏ hanjŏlai, iŏ karoemah toeŏ pangaiĕ. Dèᶜ lamŏ bakalamŏan, tingga diroemah rang pangaiĕ, toemboeăh pikiĕren sakoetikŏ, iŏ dèᶜ radjŏ Kalamkaboeiᶜ: „manŏ kaᶜtoeŏ, si Gairoellah! lórong ka Soetan Nasoeha kŏ', èlŏᶜlah kitŏ adja-adja, adja manggajoeăng djŏ balabèᶜ, adja hikamat dan èlémoe!" Barauari garan disanan, alah diadja anaᶜ kandoeăng, sahabih-habih èlémoe, sahabih-habih kapandaian.

Chaba baraliĕh hanjŏlai, soenggoeăh baraliĕh sinan djoeŏ, lórong ka poeti Andam Déwi. Chaba baritŏ nan tadanga, injŏ kakawin hanjŏlai, kawin djŏ radjŏ Sonsong Haroeih, mamantjang galanggang injŏ kini. Mandanga katŏ nan baᶜkian, moepakat Soetan Manangkérang, iŏ djŏ radjŏ Kalamkaboeiᶜ, injŏ naᶜ pai kasanan, kagalanggang radjŏ Sonsong Haroeih. Bakatŏ Soetan Manangkérang: „manŏlah datoeăᶜ, oerang pangaiĕ! tjarikan kami andalan, tjarikan ajam agaᶜ sikoeă, kami naᶜ pai kagalanggang, galanggang radjŏ Sonsong Haroeih; lórong ajam nan datoeăᶜ tjari, oesah ajam nan batoeah, nan kahalah akan di tjari." Lórong dèᶜ toeŏ pangaiĕ, lah dapèᶜ ajam saikoeă, ajam nan koejoe patah kaki. Barauari Soetan Manangkérang, alah dapèᶜ nan ditjari, badjalan injŏ batigŏ, kagalanggang radjŏ Sonsong Haroeih.

Dèᶜ lamŏ lambèᶜ di djalan, alah sampai injŏ kasanan, kagalanggang Sonsong Haroeih. Namoen dèᶜ Soetan Nasoeha, lah naiĕᶜ injŏ kagalanggang, héranlah oerang samŏhŏnjŏ: „oerang dimanŏkŏlah ikŏ?" Barauari garan disanan, lah tibŏ radjŏ Sonsong Haroeih, lah naiĕᶜ injŏ kagalanggang, bakatŏ injŏ disanan: „manŏ djoearŏ samŏhŏnjŏ, apŏ sabab baloen bapadan, satinggi nangkŏlah hari?" Namoen dèᶜ Soetan Nasoeha, bakatŏ injŏ disanan: „manŏlah datoeăᶜ, radjŏ sikŏ! kamilah lamŏ dèᶜ mananti, oerang taᶜ bapadan djoeŏ, kini baᶜ itoelah dèᶜ radjŏ, kitŏ bapadan kini-kini, kitŏ manjaboeăng agaᶜ salapèh." Nan kan katŏnjŏ Soetan Nasoeha. Barauari radjŏ Sonsong Haroeih, mandanga katŏ nan baᶜkian, lah bérang injŏ disanan, goemanta sagalŏ sandi: „lah lamŏ galanggang dèn rami, baloen soerang nan baᶜ nangkŏ, baloen soerang nan malawan dèn!" Salamŏ lambèᶜ nan baᶜkian, dikatjaᶜ ajam sikoeă soerang, bakatŏ Soetan

Nasoeha: „manŏlah radjŏ Sonsong Haroeih! bakatŏ sambiĕ baibarat: „Kajoe rang kajoe tjandanŏ, kajoe babat manangah rimbŏ; oesang bérang hambŏ batanjŏ, baᶜapŏ adat saboeăng sikŏ, hambŏ kamari sakalikŏ!" Bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih: „kŏᶜ itoe nan ang tanjŏkan, habih gawa dèᶜ karilaan, habih tjoepaᶜ dèᶜ palilisan; adat kami di galanggangkŏ, lari kalah, matipoen kalah; pantang mahariĕᶜ di galanggang! Baᶜ itoe adat kami sikŏ."

Barauari garan disanan, diboelang ajam sikoeă soerang; lah soedah ajam taboelang, taroeăh batampin hanjŏlai. Dèᶜ lamŏ lambèᶜ nan baᶜkian, namoen dèᶜ radjŏ Sonsong Haroeih, diambiĕᶜnjŏ makanan ajam, dibari makan ajam sabanta. Bakatŏ Soetan Nasoeha: „manŏlah datoeăᶜ, radjŏ sikŏ! kami lah loepŏ katinggalan, kami nan datang dari djaoeăh, makanan ajam taᶜ babaŏ, kini baᶜitoelah dèᶜ datoeă, bari padi hambŏ sadikiᶜ." Mandjawab radjŏ Sonsong Haroeih: „kŏᶜitoe nan dimintaᶜ, tidaᶜ bapadi kami sikŏ, kŏᶜ datoeăᶜ naᶜ padi djoeŏ, pailah karoemah hambŏ, mintaᶜlah di oerang di roemah, sanan padi nan banjaᶜ, naᶜ kami nanti disikŏ!" Barauari Soetan Nasoeha, balari injŏ kakampoeăng, kampoeăng radjŏ Sonsong Haroeih. Baroe tibŏ injŏ disanan, alah tampaᶜ boendŏ kandoeăngnjŏ, iŏlah poeti Andam Déwi, takoeroeăng dalam karandŏ. Manangih Soetan Nasoeha, malihèᶜ roepŏ damikian: „manŏlah mandé, kandoeăng hambŏ! hambŏ datang kamari nangkŏ, saratŏ dangan ajah kandoeăng; baliau mananti di moearŏ, saratŏ dangan mamaᶜ Gairoellah; dèn lah pai kagalanggang, galanggang radjŏ Sonsong Haroeih; alah bapadan kami tadi; kamanjaboeăng moh hanjŏlai, kŏᶜ saboeăng sakali nangkŏ, boekan saboeăng mantjari amèh, saboeăng hambŏ mahadang tingkah, saboeăng mantjari gadoeăh sadjŏ. Kini baᶜitoelah dèᶜmandé, tjoebŏ katŏkan padŏ hambŏ, moengkŏnjŏ sakarèh itoe, apŏ sindjatŏnjŏ nan labiĕh!" Mandjawab mandé kandoeăngnjŏ: „kŏᶜitoe nan ang tanjŏkan, saboeah karih pandaᶜ djaŏ, sahalai padang moetoeih rantai, itoe pakaiannjŏ nan labiĕh!" Nankan katŏnjŏ Andam Déwi. „Kini baᶜitoemalah mandé, kŏᶜ iŏ itoe nan labiĕh, dimalataᶜ njŏ naᶜ dèn lihèᶜ." Barauari Soetan Nasoeha baroe dilihèᶜ karih nantoen, dipatah-patah patigŏ, diambiĕᶜ batoe ditŏkŏᶜi. „Kini baᶜitoelah dèᶜ mandé, baroe tadanga haroeăᶜ di galanggang, soegirŏ mandé badjalan, balari sadjŏ kamoearŏ, baoendoeăng-oendoeăngmalah mandé, oesah mandé tampaᶜkan róman."

Barauari Soetan Nasoeha, babaliĕᶜ injŏ kagalanggang. Dèᶜ lamŏ lambèᶜ didjalan, lah sampai injŏ kasanan, diambiĕᶜ ajam dibari makan, dirantang laloe dilapèhkan. Alah sabanta ajam lagŏ, lah mati ajam Soetan Nasoeha. Hiroeăᶜlah oerang di galanggang, sóraᶜ baᶜ boeni goeroeăh toehoeă. Barauari Soetan Nasoeha kalah, taᶜ amoeăh batimbang; bakatŏ sambiĕ baibarat: „Sigantang boekiᶜ Sigantang, katigŏ boekiᶜ Katialŏ; alah dèn tidaᶜ kabatimbang, antah kòᶜ tjarai lihiĕ djŏ kapalŏ." Bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih: „Kalah tidaᶜ amoeăh batimbang, tandŏ katjarai lihiĕ djŏ kapalŏ!" Bakatŏ Soetan Nasoeha, malompèᶜ sambiĕ katangah: „manŏlah datoeăᶜ, radjŏ sikŏ! marilah agaᶜ sadjamang, kitŏ papasiĕh-pasiĕh langkah, kitŏ mamboeang karèᶜ basi!" Dèᶜ lamŏ injŏ bagadoeăh, tabiᶜlah haboe di galanggang, roentoeăh-roentoeăh galanggang itoe. Héran tatjangang rang nan banjaᶜ, bakatŏ radjŏ Sonsong Haroeih: „Kalau dèn taloeăᶜ dèᶜ ang, taᶜ dèn banamŏ radjŏ Sonsong Haroeih!" Mandjawab Soetan Nasoeha: „kòᶜ datoeăᶜ taᶜ mati di karihkŏ, taᶜ dèn bagala Soetan Nasoeha!"

Barauari garan disanan, alah batjoebŏ sadjamang lai, bapaloen hiliĕ djŏ moediĕᶜ tahindèh takasiĕᶜ boelan. Lah tjamèh ajah Soetan Nasoeha, balari-lari kagalanggang, bakatŏ Soetan Nasoeha: „manŏlah ajah-kandoeăng hambŏ! oesah ajah roesoeăh bana, tjaliĕᶜkan sadjŏlah dahoeloe!" Barauari garan disanan, tagaᶜ tagandjoeă Sonsong Haroeih; baroe malangkah tikam tibŏ-tibŏ diroesoeăᶜ djaradjaᶜ moedŏ, mati satikam Sonsong Haroeih. Mangiliĕ darah di galanggang, bakintjŏ djŏ darah ajam; bangkai tagŏlèᶜ masoeăᶜ banda. Lórong dèᶜ oerang nan banjaᶜ toe, manjambah manjimpoeăh hanjŏlai, takoeiᶜlah oerang samŏhŏnjŏ.

Barauari poeti Andam Déwi, tadanga haroeăᶜ di galanggang, dikoepaᶜ pintoe karandŏ, diréwai salèndang pandjang, balari-lari kamoearŏ, masoeăᶜlah injŏ samŏhŏnjŏ, dibongka saoeăh balaiĕ djoeŏ. Dèᶜ lamŏ lambèᶜ di djalan, lah talampau Pajiĕng djŏ Malalŏ, lah sampai injŏ ka Panjinggahan, bahanti injŏ disanan; toeroen kadarat sakoetikŏ, doedoeăᶜ bahanti atèh tandjoeăng, bakatŏ sambiĕ baibarat:

Gadang aiĕ Tandjoeăng Djoerahan;
Alai didjoeloeăᶜ djŏ siraoeiᶜ.
Batoeah balai Panjinggahan,
Balai mandjórŏᶜ masoeăᶜ laoeiᶜ!

Alai djoeloeă^{c}djŏ siraoei^c;
Tjoebada^c ambiĕ^c djŏ pisau.
Balai mandjórŏ^c masoeă^c laoei^c;
Batoe taga^c bakèh manindjau.

Tjoebada^c kai^c djŏ pisau;
Elŏ^c kambangnjŏ boengŏ inai.
Batoe taga^c bakèh manindjau;
Elŏ^c ranahnjŏ moearŏ Pingai.

Elŏ^c kambangnjŏ boengŏ inai;
Siraoei^c diatèh banta.
Elŏ^c ranahnjŏ moearŏ Pingai;
Laoei^c banamŏ Saniĕngbaka.

Siraoei^c diatèh banta;
Baboeah doekoe di Nanggalŏ.
Laoei^c diadang Saniĕngbaka;
Lah tampa^c Soempoe djŏ Malalŏ.

Barauari Soetan Nasoeha, naiĕ^c koembali injŏ kalantjang, dibongka saoeăh, balaiĕ poelŏ. Dè^c lamŏ lambè^c di djalan, kian lamŏ basarang dakè^c, kŏ^c dakè^c hampiĕ lah tibŏ, tibŏ di Oela^c Tandjoeăng Médan. Baroe injŏ tibŏ disanan, basoeŏlah ajah dangan boendŏ, iŏ toeankoe Radjŏ Toeŏ, iŏ poeti Lindoeăng Boelan. Bakatŏ ajah djŏ boendŏ, tagala^c sambiĕ manangih: "Sikoedjoeă di Batang Kapèh, kambanglah boengŏ paraoei^{c}tan; lé moedjoeă kami malapèh, poelang koembali kapaoei^{c}tan." Namoen sahari-hari nantoen, digoegoeăh taboeăh nan larangan, bakoeroeăng oerang samŏhŏnjŏ. Barauari garan disanan, dipŏtong kabau ampè^c limŏ, minta^c dŏa salamat hanjŏlai. Dè^c lamŏ lambè^c nan ba^{c}kian, bakatŏ poeti Andam Déwi: "lah lamŏ kitŏ disikŏ, manŏlah goeroe Boengŏ Kapèh, mangapŏ injŏ ta^c kamari, pai djoh kau Kambang Manih, badjalan djoh kau kini-kini, djapoei^c ka^c goeroe Boengŏ Kapèh, djapoei^c tabaŏ injŏ sakali!" Barauari si Kambang sanan badjalan injŏ hanjŏlai, ka moediĕ^c ka Kŏtŏ Toeŏ, mahimbau poeti Boengŏ Kapèh. Baroe sampai injŏ kasanan, laloe naiĕ^c kaatèh roemah, batanjŏ poeti Boengŏ Kapèh: "alahmoh datang kau Kambang, kami na^c barang ditanjŏkan; iŏlah poelang mandé atjiĕ^c kau? Baritŏ sadjŏ nan didanga, antah iŏ antah tidŏ!" Mandjawab si Kambang sanan, "iŏ bana baritŏ nantoen, lah lamŏ baliau poelang; kini hambŏ kanai soeroeăh, mahimbau mandé atjiĕ^c,

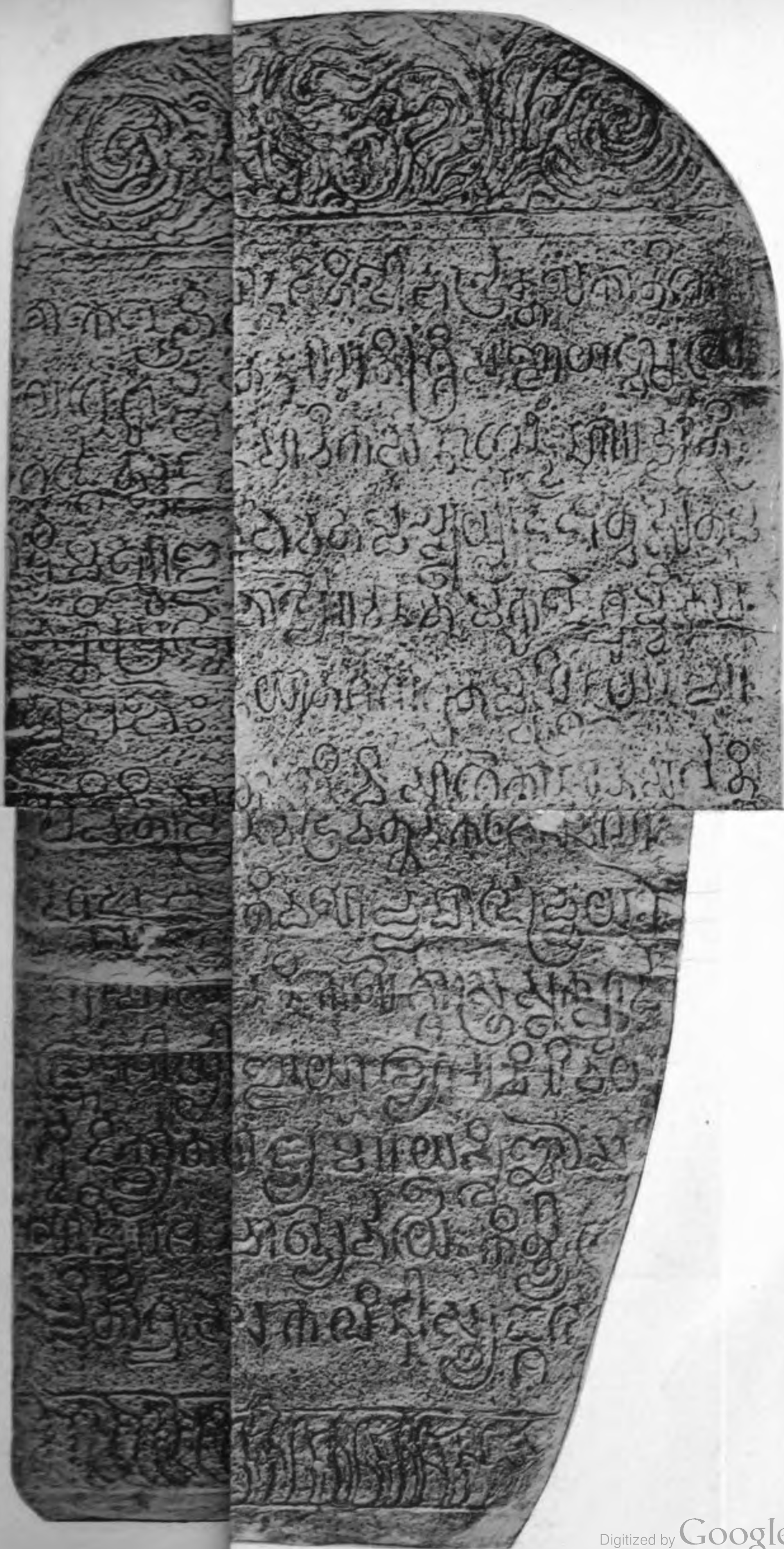
handaᶜlah datang kini djoeŏ. Lah lamŏ tidaᶜ karimbŏ, pandan baboeah lah kŏ kini; lah lamŏ indaᶜ basoeŏ, róman baroebah lah kŏ kini! Baᶜ itoe katŏnjŏ tadi." Mandjawab poeti Boengŏ Kapèh: „Kòᶜ itoe nan kau katŏkan, dangakan pantoen djŏ ibarat: Lah roemiᶜ dèn kakatalang, talang atèh pandakian; lah roemiᶜ dèn kamandjalang, djalan bahambèᶜ djŏ koelindan!" Naukan katŏnjŏ Boengŏ Kapèh. „Kambang babaliĕᶜlah kau poelang!"

Barauari si Kambang sanan, babaliĕᶜ poelang hanjŏlai, poelang ka oelaᶜ Tandjoeăng Médan. Dèᶜ lamŏ lambèᶜ di djalan, lah sampai injŏ di roemah, batanjŏ poeti Andam Déwi: „manŏ kau Kambang, ó naᶜ kandoeăng! Lai tabaŏ nan didjapoeiᶜ?" Mandjawab poelŏ njŏ si Kambang: „manŏlah mandé, atjiĕᶜ hambŏ! dangakan naᶜ dèn katŏkan: „nan didjapoeiᶜ taᶜ tabaŏ; bakatŏ injŏ dihambŏ, bakatŏ sambiĕ djŏ ibarat: Roemiᶜ dèn kakatalang, talang diatèh pandakian; roemiᶜ kini kamandjalang, djalan bahambèᶜ djŏ koelindan. Itoe nan katŏ Boengŏ Kapèh; pikiĕri di mandé atjiĕᶜ." Barauari poeti Andam Déwi, bakatŏ injŏ disanan: „manŏ di anaᶜ dajang-dajang! mari kalian samŏhŏnjŏ! kitŏ badjalan kini djoeŏ, karoemah poeti Boengŏ Kapèh, lah lamŏ tidaᶜ basoeŏ." Barauari poeti Andam Déwi badjalan toeroen kahalaman, hiliĕkan laboeăh nan pandjang. Dèᶜ lamŏ lambèᶜ di djalan, hampiĕ kasampai hanjŏlai. Lórong dèᶜ poeti Boengŏ Kapèh, manampaᶜ Andam Déwi datang, tasamboeă darah di dadŏ, disangkŏ diri diboenoeăhnjŏ. Toeroen badjalan hanjŏlai, manoeroeiᶜ djalan ka tapian, larinjŏ lari-lari andjiĕng, manjoeroeăᶜ-njoeroeăᶜ masoeăᶜ rimbŏ mahiliĕkan aiĕ nan gadang, sampai kaloeboeăᶜ di Tjimantoeăng, sampai ka oelaᶜ Pantai Tjamin. Hilanglah poeti Boengŏ Kapèh; mati ditangkòᶜ rang boenian! —

Pinang kalèᶜ didalam loerah,
Oerèᶜnjŏ sampai masoeăᶜ kaboen.
Kalam patah, dawat tatoempah,
Karatèh manjambah mintaᶜ ampoen!

Rami galanggang di Singkoeang,
Tampèᶜ badjoea bali soetŏ:
Taᶜ kasah baragŏ lai.
Katŏ poetoeih, hakim lah hilang;
Api padam, poentoeănglah hanjoeiᶜ:
Taᶜ boeliĕh dioelang lai!

Chaba Manangkérang tamatlah soedah·
Nan banamŏ si Gairoellah,
Anaᶜ toeankoe Radjŏ Toeŏ;
Poeti Lindoeăng boelan namŏnjŏ boendŏ.
Tandjoeăng Médan namŏ nagari,
Wakatoe ini tiadŏlah lagi:
Talah mandjadi halalang tinggi,
Antarŏ Sòlòᶜ dangan Soemani.
Hambŏ danga baritŏ oerang,
Paroemahan djŏ lasoeăng adŏ sakarang;
Bakèhnjŏ mandi baloenlah hilang,
Hanjŏ mandjadi rimbŏ nan gadang.
Soengai banamŏ soengai Soemani,
Disitoelah soemoeă tampèᶜnjŏ mandi.
Hanjoeiᶜ lah moendam si Andam Déwi,
Itoe mambaŏ badannjŏ mati.
Laboeăᶜ Boenta oerang namŏkan,
Disinanlah injŏ disèmba ikan,
Di baŏnjŏ lari sampai kalaoeiᶜtan,
Hinggŏ tapasah kapoelau Sétan.
Laoeiᶜ Baharoellah disaboeiᶜkannjŏ,
Danau Singkaraᶜ padŏ sangkŏnjŏ.
Di soengai Soemani hanjoeiᶜ moendamnjŏ,
Dakèᶜ Saniĕngbaka adŏ moearŏnjŏ.
Poelau Sétan nan tasaboeiᶜ itoe
Dakèᶜ Panjinggahan, soedahlah tantoe.
Poelaunjŏ kètèᶜ karang dan batoe,
Baloen panah hambŏ kasitoe.
Sabagai poelŏ hambŏ chabakan,
Takalŏ Andam Déwi disèmba ikan;
Hidoeiᶜ koembali di poelau Sétan,
Datang garoedŏ nan malarikan,
Dibaŏnjŏ tabang ka Bahiram Déwa,
Poeti Taroeih Matŏ mamaliarŏnjŏ.
Hinggŏ bakawin dangan soedarŏnjŏ;
Dapatlah anaᶜ Soetan Nasoeha.
Bahiram Déwa namŏ dahoeloenjŏ,
Batipoeăh namŏ sakarangnjŏ;
Dimanŏ kampoeăng si Taroeih Matŏ,
Koerang tarangnjŏ padŏ hambŏ.



UITGAVEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. Uitg. door het Koninkl. Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. 1853—84. 31 dln. 8vo. van omstr. 400 à 500 blz. met platen en kaarten.

1e Reeks. 1853—56. 4 dln. f 18.—
2e Reeks. 1856—65. 8 dln. f 47.90
3e Reeks. 1866—76. 12 dln. f 69.75
4e Reeks. 1877—85. dl. I—X. 1. 2.

De 1e Reeks werd uitgegeven door K. Fuhri te 's-Gravenhage, de 2e door Fred. Muller te Amsterdam; de 3e en 4e door Mart. Nijhoff, te 's-Gravenhage.
De deelen verschijnen in afl., die allen afzonderlijk worden verkocht.

Verslag der feestviering van het vijf- en twintigjarig bestaan van het Instituut. 1851—1876. 8vo. 83 blz. f 0.90

Dit Verslag, opgemaakt door Dr. T. C. L. Wijnmalen, alsmede diens Feestrede bevattende, vormt het 12e dl. der 3e Reeks van de Bijdragen.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, uitg. ter gelegenheid van het VIe internationale Congres der Orientalisten te Leiden. 1883. 2 dln. 8vo. 6, 265 blz. met 1 uitsl. tabel; 8, 253 blz. met 4 uitsl. kaarten. Per deel f 3.50

I. Taal- en letterkunde. (Bijdragen van H. Kern, A W. T. Juijnboll, H. C. Humme, H. J. Oosting, A. C. Vreede, R. van Eck, J. Pijnappel Gz., D. Gerth van Wijk, J F. L. Schneider, A. L. van Hasselt, G. K. Niemann, A. B. Meyer, S. J. Warren, G. Schlegel.)
II. Land- en volkenkunde. (Bijdragen van P. A. Tiele, J. Kuijper, H. Martin, A. W. P. Weitzel, C. Snouck Hurgronje, G. A Wilken, P. J. B. C. Robidé van der Aa, L. Serrurier.)

Aa, P. J. B. C. Robidé van der, De groote Bantamsche opstand in het midden der vorige eeuw, bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden uit het oud-koloniaal archief, met drie officieële documenten als bijlagen. 1881. 8vo. 2, 128 blz. f 1.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen.

Abiåså. Een Javaansch tooneelstuk (Wajang), met een Holl. vertaling en toelichtende nota door H. C. Humme. 1878. 8vo. 4, 148 blz. f 2.25

Adji-Saka (Het boek), oude fabelachtige geschiedenis van Java; uit de poëzie in Jav. proza overgebracht door C. F. Winter Sr. Uitg. door J. J. B. Gaal en T. Roorda. Amsterdam, 1857. 8o.

Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche geschiedenis loopende van het jaar 1647 der Javaansche jaartelling; uitg. door J. J. Meinsma. 1e stuk: Tekst., 2de druk. 1884. 8vo. 8, 336 blz. f 4.50

—— Hetz. 2e stuk: Aanteekeningen. 1877. 8vo. 2, II, 109 blz. f 1.90

Bernstein, H. A., Dagboek van zijn laatste reis van Ternate naar Nieuw Guinea, Salawatti en Batanta. Oct. 1864—April 1865, bewerkt door S. C. J. W. van Musschenbroek. 1883. 8vo. 4, 258 blz. met uitsl. kaart. f 3.50

Afzonderl. afdruk uit de Bijdragen.

Bleeker, P., Nieuwe bijdragen tot de kennis der bevolkingsstatistiek van Java. 1870. 8vo. 2, 192 blz. f 1.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. IV.

Bock, Carl, Reis in Oost- en Zuid-Borneo, van Koetei naar Banjermassin, ondernomen op last der Indische regeering in 1879 en 1880. Met histor. inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de regeering van Nederlandsch-Indië uitg. door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1881. Iste deel. gr. 4to. Met Atlas van 30 platen (kleurendruk) en 1 kaart. Prijs van het compleete werk. f 8.—

Het 2de deel is ter perse.

Booms, P. G., Een maarschalk van het tweede keizerrijk en eene Fransche kolonie. Studiën over Algerië. 1878. 8vo. 4, 212 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 2.50

Afzonderl. afdruk uit de Bijdragen.

Boudewijnse, J., Alphabetisch overzigt over het werk van S. van Deventer J. Szn. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java". 1868. 8vo. 125 blz. f 1.25

Afzond. uitgave uit de Bijdragen, 3e Rks. II.

Chijs, J. A. van der, De Nederlanders te Jakatra. Uit de bronnen, zoo uitgegevene als niet uitgegevene bewerkt. 1860. 8vo. XII, 264 blz. f 2.50

—— Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel. Uit officieële, grootendeels onuitgegeven bescheiden toegelicht. Amst., 1867. 8o. XIV. 532 blz.

Croockewit Hz., J. H., Banka, Malakka en Billiton. Verslagen aan het bestuur van Neerl.-Indië in 1849 en 1850. 1852. 8vo. VIII, 139 blz. f 1.—

Delden-Laërne, K. F. van, Brazilië en Java. Verslag over de koffiecultuur in Amerika, Azië en Afrika, aangeboden aan Z. E. den Minister van Koloniën. 1885. 8o. met 4 kaarten. f 10.

Afzond. uitgave van het IXe dl. der Bijdragen, 4e Rks.

Gelpke, J. H. F. Sollewijn, De rijstkultuur in Italië en op Java. 1874. 8vo. 4, 196 blz. met 11 kaarten. f 3.60

Afzond. uitgave uit de Bijdragen, 3e Rks. IX.

Geschiedenis van Tanette. Boeginesche tekst met aanteekeningen, door G. K. Niemann. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 14, 174 blz. f 2.25

Hart, C. van der, Reize rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, gedaan in den jare 1850 door Z. M. schepen Argo en Bromo. 1854. 8vo XVIII, 277 blz. met 13 pl. (lith.) en 3 kaarten. f 3.90

Kitab Toehpah. Javaansch-Mohammedaansch Wetboek. Uitgegeven door S. Keijzer. 's Gravenhage, 1853. 8o.

Leupe, P. A., De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw. 1875. 8vo. VIII, 300 blz. met 3 uitsl. kaarten. f 4.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. X.

Ludeking, E. W. A., Schets van de residentie Amboina. 1868. 8vo. 4, 274 blz. met 1 pl. (lith.) f 2.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. III.

Matthes, B. F., Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 4, 62 blz.

Millies, H. C., Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel Indien et de la Péninsule Malaise. (Publié par G. K. Niemann) 1871. gr. 4to. VIII, 180 blz. met 26 platen (lith.) f 6.

Muller, S., Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Nederlandsch-Indische regering tusschen de jaren 1828 en 36. Nieuwe uitg. met verbeteringen door den schrijver. 1857. 2 dln. 8vo. VIII, 327; VIII, 350 blz. met 4 pl. (lith.) en 3 uitsl. kaarten. f 9.80

Niemann, G. K., Bloemlezing uit Maleische geschriften. 1878. 2 stukken. post 8vo. 6, 52, 264; 32, 140 blz. arab. letter.

1e stuk 3e druk f 3.50, 2e stuk 2e druk f 1.50.

Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door eene Nederl.-Indische Commissie. 1862. 8vo. XII, 234 blz. met 26 pl. (lith.) en Atlas in 4to. van 7 kaarten. f 7.20

Dit is het 5e dl. der 2e reeks, ook onder dezen titel uitgegeven.

Reinwardt, C. G. C., Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821. Uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met levensbericht en bijlagen vermeerderd door W. H. de Vriese. 1858. roy. 8vo. Met 19 platen (lith. en kleurendruk.) In linnen bd. f 9.50

Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der regeering van Nederlandsche-Indië in de jaren 1871, 72, 75—76 door de Heeren P. van der Crab en J. E Teysmann, J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan. Met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1879. roy. 8vo. XLII, 480 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 5.—

—

Rosenberg, C. B. H. von, Reistogten in de afdeeling Gorontalo, gedaan op last der Nederl.-Ind. regeering. 1865. 8, 162, 2 blz. met 9 pl. (lith. en chromolith.) en 4 kaarten. f 3.90

—— Reis naar de Zuidoostereilanden, gedaan in 1865, op last der regeering van Ned. O. I. 1867. 8vo. XI, 125 blz. met 7 platen. (lith. en chromolith.) f 2.50

—— Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea in de jaren 1869 en 1870. Uitg. door Robidé van der Aa. 1875. gr. 4to. XXIV, 154 blz. met portret, 20 pl. (lith. en chromolith.) en 1 uitsl. kaart. f 5.—

Schlegel, G., Sing chin khao youen. Uranographie chinoise ou preuves directes que l'astronomie primitive est originaire de la Chine, et qu'elle a été empruntée par les anciens peuples occidentaux à la sphère chinoise. 1875 2 dln. roy. 8vo. 24, 930 blz. met uitsl. tabel en Atlas van 7 kaarten in folio f 18.—

Schwaner, C A. L. M., Borneo. Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het Zuid-oostelijk gedeelte van dat eiland. Op last van het Gouvernement van Nederl.-Indië gedaan in de jaren 1843—1847. Amsterdam, 1853. 8º. Met platen en eene kaart.

Tjarita Brakaj. Madoereesche dongeng met Madoereesch-Javaansch-Nederlandsche woordenlijst en aanteekeningen door A. C. Vreede. Leiden, E. J. Brill. 1878. 8º. VIII, 150 blz.
Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.

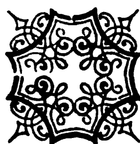
Tuuk, H. N. van der, Maleisch leesboek. 2e druk. 1876. post 8vo. 4, VIII, 59 blz. met arab. letter. f 1.40

Vertellingen, Javaansche, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren, voor de uitg. bewerkt door W. Palmer van den Broek. 1878. 8vo. VIII, 212 blz. f 3,25

Vries, M. Gz., Reize naar Japan in 1643. Uitg. met bijlagen door P. A. Leupe. Met geogr. en ethnograph, aanteekeningen van P. F. von Siebold. 1858. 8vo. 2, 440 blz. met 1 uitsl. kaart en 1 bl. facsim. f 4.90

Wajangverhalen, De, van Pålå-Sårå, Pandoe en Raden Pandji. In het Javaansch met aanteekeningen door T. Roorda. 1869. 8vo. VIII, 536 blz. f 5.—

Wrṭṭa-sançaya. Oud-Javaansch leerdicht over versbouw, in kawi-tekst en Nederlandsche vertaling bewerkt door H. Kern. Leiden, E. J. Brill. 1875. 8º. IV, 207 blz.
Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.



GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR

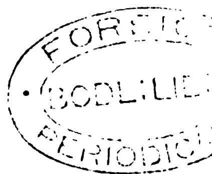
HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

VIERDE VOLGREEKS.

DEEL X. — 3de stuk.



'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1885.

INHOUD.

Bladzijde.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

DE GESCHIEDENIS

VAN

SOETAN MANANGKÉRANG.

EENE MALEISCHE LEGENDE

DOOR

J. L. VAN DEN TOORN.

II.

VERTALING EN AANTEEKENINGEN. [1]

(Een schip, van lalitŏhout gemaakt, komt van bovenstrooms; in den tjapŏboom zijn de poppen van de rupsen). Er bestaat een verhaal van vroegere tijden; mocht dat onwaarheid bevatten, dan heb ik daar geen schuld aan.

(De spade, die onder den langsatboom lag, wordt van onderen tusschen de reten van den vloer gestoken.) Ik zal vertellen, wat ik weet; wat er overgeslagen is laat ik aan de geleerden over.

(Van Japan gaan de Chineezen met ladingen porselein heen en weer.) Ik vraag duizendmaal om vergiffenis aan Allah.

(Een Arabier, van Minangkabau komende, dronk sarŏbat op het rijstveld.) Voor hetgeen ik reeds te veel gezegd mocht hebben, vraag ik vergiffenis aan den Profeet.

(De landbouwers, die hun kinderen baden, scheppen het water met kokers van rotting.) Ik vraag vergiffenis aan de menigte, voor hetgeen ik wellicht te veel vertel.

---

[1] De Soetan Manangkérang is even als de Mandjau Ari, die binnen kort door het Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen zal uitgegeven worden, eene volkslegende, waarop de zoogenaamde toekang chaba de menigte onthaalt. Dergelijke verhalen zijn niet te boek gesteld en worden in hun geheel alleen slechts gekend door genoemde toekangs, die aan den inhoud bijvoegen of daarvan aflaten, al naar zij goedvinden.

(Zelfs om den bingkoedoe maakt men wel een schutting, hoeveel te meer dan om een jongen tjoebadak.) Als onze panghoeloe's wel eens zonder opzet iets verkeerds zeggen, waarom zou dat dan met mij, eenvoudig man, het geval niet kunnen zijn?

(Drijf den buffel voor u uit, om te werken en neem den ploeg van den slootkant.) Mocht ik onwaarheden vertellen, dan zij het aan u overgelaten om te vertellen hoe het zijn moet.

(Tandjoeăng Saba was een vroegere negorij en Paoeăh lag tegenover Kŏtŏ Tangah.) Weest toegevend omtrent hetgeen ik zeg, opdat er geen eeuwigdurende twisten onstaan mogen.

(De sterretjes komen voor den dag en flikkeren tusschen de wolken van Djoedah.) Als ik op al de kleine bijzonderheden moest letten, dan had ik nog in geen jaar uitverteld.

(De pennen van het stekelvarken dienen in Tanalam als haarnaalden en zijn welriekend als zoet gras.) Ofschoon het al laat op den avond is, zal ons gesprek toch niet gauw gedaan zijn.

(Snijdt voor mij in den kolf van een geweer figuren om er mee te schieten op den grooten oceaan.) Zoekt voor mij een rechtvaardig oordeel, hetwelk dat, uit Allah's boeken, kan vervangen.

(Er wordt drie maal gehakt en men maakt twee groote met nog een kleine inkeping.) Als men het gesprek rekt, dan wordt het lang en het is beter het kort te maken.

(Een gesoldeerde naald breekt op het soldeersel af; dat was een naald in kasoembŏ gedompeld.) Ofschoon het verhaal over iets anders gaat spreken, het blijft toch hetzelfde.

(Een schip van lalitŏhout komt uit de zee, maar is nog ook zelfs geen oogenblik zichtbaar.) Hetgeen ik vertellen zal, heb ik wel gehoord, doch niet met eigen oogen gezien!

Men weet niet of het al dan niet waar is, maar van uit den tijd onzer voorouders is er een verhaal tot ons gekomen, dat ik verplicht ben u mede te deelen.

In den tijd onzer voorouders, zoo hoorde ik vertellen, waren de sawahs gelegen aan de hellingen van het gebergte, en bestonden de negorijen Tjinangkiĕᶜ Tinggi, Tarataᶜ, Boekiᶜ Mandjoetŏ, Lilitan, Kajoe Maroendoeăᶜ. Er woonden toen lieden te Soengai Djaroeai die van Tjinangkiĕᶜ afkomstig waren en ook bestonden de negorijen Talagŏ, Padang Balimbiĕng, Batang Imang, Batoeăng Goegoeăᶜ, Marimang en Kŏtŏ Toeŏ.

In dien tijd begon men van den weg langs Pajŏ pas gebruik te maken; Padang was eerst in zijn opkomst, de eerste Europeesche woning vond men te Limau Manih; te Oedjoeăng Karang lag slechts een bamboe-brug en aan de monding van de rivier stonden slechts eenige hutten. Het was in den tijd, toen het katoen drie kwartguldens en het vergif vijf koepangs kostte; toen de paarden kasoembŏ aten en groote stukken kain dienden om het vuur aan het smeulen te houden. Het was toen de Engelschen op het eiland Dama en de Hollanders op Pisang woonden, toen men nog geen gebruik maakte van vaste maten of nog geen geregelde voorschriften kende, toen het gewicht nog niet te vertrouwen was, doch de koopliedeu daarmede deden zooals zij goedvonden.

Het verhaal verandert hier.[1]

In dien tijd was men begonnen den weg langs Pajŏ te volgen en was er een baai bij Tandjoeăng Pakoe, waarvan de uithoek den naam van si Tandikat had; er lag een vlakte, Padang Koemoeă geheeten en er waren nog onbebouwde sawahs en een vlakte Padang Malajoe genaamd. Toen had Sòlok dien naam nog niet; doch heette rimbŏ djilatang; het had ook wel den bijnaam van Babang tarandjoeă en in het midden daarvan lag Goegoeă' Mahalintang.

In die stad stond een haroeboom en daaronder werd door de kinderen gedanst; de vorstenkinderen leerden er den soempitan hanteeren, de schermers kruisten er hun zwaarden, de aanzienlijken speelden er tjatoeă, de knapen vermaakten er zich met het tjokispel en de geleerden spraken er recht. Men noemde dat plekje Djérong patjatoeran, dat ook nu nog bestaat.

Het verhaal neemt hier een andere richting, en gaat nu spreken over de vorstelijke familie in Oela' Tandjoeăng Médan. (Men hakt het hout in twee stukken en klooft het vervolgens tot brandhout). Dat daar twee larassen outstonden vond zijn oorzaak in een twist tusschen broeders. — (Het hout klooft men tot brandhout en als men peper plant loopt men achteruit.) Ten gevolge van dien twist werd er een laras van

---

[1] Van de uitdrukking chaba baraliĕh maakt de toekang chaba een veelvuldig gebruik, zoodat men haar dikwijls aantreft waar 't volstrekt niet noodig is.

Tjiniagŏ. — (Als men peper plant loopt men achteruit en de bladeren van de bintoengan worden in stukken gescheurd). De een werd het larashoofd van Tjiniagŏ en de andere was onze voorvader Katoemanggoengan. (Het hout wordt gekloofd en vervolgens gebogen: de bladeren van de katjang liggen verspreid.) De een was onze voorvader Katoemanggoengan en de andere Parapatiĕh Sabatang. Van af dat tijdstip bemoeide ieder zich met zich zelven. Zoo volgde het laras van Tjiniagŏ den weg over Pajŏ, Paoeăh, Pampangan, Tjoepa^{c}, Binoeang, Sintoeăh, Loeboeă^{c} Aloeăng, Toboh en Pakandangan. — (Het latitŏhout wordt hoe langer hoe krommer en 't is niet zeker of het al dan niet opgerold is.) Zijn hart werd hoe langer hoe ongeruster, want hij wist niet of hij al dan niet zou terugkeeren. Vervolgens trok hij over Bandar nan Sapoeloeăh, Bajang, Taroesan, Soelidŏ, Batang Kapèh, Kambang, Palangai en zoo naar Rantau Soengai Pagoe, die alle tot Tjiniagŏ behoorden.

Toen hij van Soengai Pagoe een eind verder getrokken was bleef hij, toen de avond begon te vallen, aan een zijweg stilstaan en ontmoette daar een inwoner van Soengai Pagoe, die hem vroeg: „Zeg, Datoeă^{c}! van waar komt gij? Ge behoeft het voor mij niet te verbergen, want wij zijn wellicht familie van elkander en misschien van grootvaders of ooms kant aan elkander vermaagschapt. Zooals ik er over denk is het niet behoorlijk zoover heen te gaan en uit eigen beweging uw land te verlaten. Ge behoeft niets voor mij te verzwijgen en moet mij maar zeggen, wat u op het hart ligt."

Parapatiĕh Sabatang antwoordde hierop: „als ge daarnaar vraagt, kan ik u dat wel zeggen. Ik ben iemand uit de bovenlanden van Minang-Kabau en kom van Tjinangkië^{c}, vanwaar ik geboortig ben. De weide stuit op het bosch en de runderen kunnen daar niet verder grazen." — (Ik heb, waar ik kon om hulp gevraagd en ben ten einde raad!).

Hierop antwoordde die man: „kom, ga met mij mede!" „Wat dat aangaat, hoe zou ik kunnen meegaan, daar ik geen draadje kleeren bezit. Hoe kan ik dus de trap van iemands woning beklimmen en iemands huis binnentreden?"

„Als gij er zoo over denkt, blijf dan even hier, dan zal ik een stel kleeren voor u halen: als wij maar afspreken, dat gij mij hier wacht."

Toen de man teruggekeerd was, trok Parapatih zijn kleederen aan, waarna zij de kampoeng ingingen en zijn woning binnen traden. Den ganschen nacht sliepen zij niet en deden niets dan keuvelen en vertellen.

Indien iemand van ons in den tegenwoordigen tijd daar toevallig aankomt en langs Bandar nan Sapoeloeh komende te Soengai Pagoe ophoudt en men begint hem te ondervragen, dan moet hij niet weifelen in zijn spreken en geen leugens vertellen maar zeggen, dat hij van Tjinangkiĕ^c afkomstig is.

Hetgeen er verteld werd luidt aldus: [1]

In vroeger tijd leefden er in Tandjoeăng Médan en wel in Kötŏ Toeŏ twee kinderen van toeankoe Radjŏ Toeŏ en prinses Lindoeăng Boelan; het waren een zoon en eene dochter. De een heette Gairoellah en droeg den galar van Soetan Manang Kérang. Hij was de lieveling van zijn vader, de trots van de stad, en de voornaamste in de woning. Die woning had eene Atjehsche galerij, zooals die in Minangkabau gevonden worden en was zoo groot als de afstand, dien men overzien of beroepen kan. Zij had verscheidene andjoeăngs en daarvan was er een van zilver en van soeasŏ, een zooals die, welke tot de voornaamste woningen behooren, een vorstelijke en een vergulde.

De nok van het dak geleek op een hoop diamanten, het overhangend dakgedeelte op een regenboog, de dakbedekking bestond uit samir en de hoekkepers waren van glas; de dakrand geleek op een zwerm bijen, die uitvliegt; de groote nokbalk was een Maharadjŏ Kajŏ, de kleinen heetten Maharadjŏ lélŏ; de palen in het midden waren Poeteri bakoeroeăng en die aan de kanten Radjŏ babandiĕng; de dorpels droegen den naam van Mahoela Gérang; de deuren hadden het voorkomen van drijvende pisau-pisau en daarin waren nagels en klauwen van alangs uitgesneden, terwijl er gele gordijnen voorhingen. Wat de trap aangaat, deze zag er uit als een staande preekstoel; de treden er van bestonden uit getrokken zilverdraad en de optred van uitgewerkt klokkenmetaal. De grond, waarop het huis stond heette sadahlinggam en het kruid, dat er groeide, kurkuma; de waterleiding deed

[1] Wat hier volgt veronderstelt de verteller, dat het verhaal is van Parapatih Sabatang. Het staat echter geheel op zich zelf en het eerste gedeelte komt mij voor slechts een aanhef te zijn, die evengoed had kunnen weggelaten worden.

denken aan een uitgespreide zijden sjerp; de balken onder de woning hadden het voorkomen van vechtende olifanten, de neuten geleken op rotsen van koper en het voorplein glansde als een op zijn plat liggende spiegel. Er stonden zeven rijstschuren op een rij, de kleinere niet meegerekend, en die waren alle gevuld met eten voor de pakirs en de voorbij trekkende vreemdelingen. De klapperboomen beschaduwden den hemel en de duiven verborgen de maan voor het gezicht; de eenden overdekten de monding der rivier, in de sawahs zag het zwart van de paarden en op de hellingen der bergen wit van de geiten; koeien en buffels graasden in ontelbare menigte op de weiden, slaven waren er een halve stad vol en in huis wemelde het van bedienden; goud bezaten zij bij tjamats en kleederen lagen er bij stapels op het voorplein. Alzoo hadden zij aan niets gebrek en (ofschoon zij wellicht geen koeran of koerandji hadden, zoo haddeu zij toch bamban uit het bosch meegebracht) al bezaten zij de zon en de maan niet, de teekening er van hadden zij toch.

Toeankoe Radjŏ Moedŏ en prinses Lindoeăng Boelan waren verstandige lieden, doch een hunner kinderen hadden zij in alles toegegeven. (Klein zijnde groeit de pandan in het woud, doch groot geworden staat hij aan den kant der waterleiding.) Dit kind werd, toen het nog jong was, bij den naam genoemd, maar op ouderen leeftijd bij den galar. Die naam was Gairoellah en de galar luidde Soetan Manangkérang. Langzamerhand werd hij grooter, zijn gezichtskring werd steeds ruimer en zijn gehoor scherper.

Wat Andam Déwi, de zuster van Manangkérang betreft, zij was de lieveling van hare moeder en deed niets anders dan op de zilveren andjoeăng teekenen, borduren, schilderen en stikken. Zij kwam op vaste dagen naar beneden en wel één keer in de week, doch alleen om zich te baden en te reinigen.

Daar er in dien tijd een groote drukte heerschte op den galanggang van Kŏtŏ Toeŏ en wel op de markt van Pintoe Rajŏ, waar een lange loods opgericht was, zoo wilde het lot, dat Soetan Manangkérang daar dagelijks heenging, om zich op den galanggang, die opgericht was door prinses Boengŏ Kapèh, de verloofde van Soetan Radjŏ Bongsoe met dobbelen en hanengevechten te vermaken. Manangkérang was er steeds samen met Salamat, met wien hij alles

besprak en overlegde. Zoo zeide hij op zekeren dag: „Zeg, Salamat! Willen wij elkanders raad volgen? Het gaat er hier vroolijk toe en deze galanggang zal wel niet spoedig ophouden of invallen en ofschoon men bij het hanenvechten zoowel winnen als verliezen kan, zoo zullen wij toch bevinden, als wij nagaan hoeveel geld en goederen wij verloren hebben, dat wij, zoolang de galanggang bestaat, al drie kandangs en twee kisten leeggemaakt hebben. Van die groote hoeveelheid goud hebben wij geen korreltje gezocht, doch alles is door vader en moeder bijeengebracht. (Als men de rijst in een doek geknoopt heeft, brengt men ze naar de schuur op de groote sawah.) Als wij aan onze hartstochten toegeven, dan hebben wij aan een schuur vol goud niet genoeg. (Wanneer wij naar voren grijpen, evenals iemand, die de padi schoonmaakt, en achteruit treden zooals hij, die ze plant) — als wij er goed over denken, dan zou het zaak zijn, dat wij eerst naar huis gingen.”

Hierop keerde hij, gevolgd door Salamat, naar huis terug ofschoon hij bij zich zelven dacht, dat het nog geen tijd was om terug te gaan, daar het pas middag was.

Hij kwam hoe langer hoe dichter en toen hij den ingang van het erf genaderd was, keken zijn ouders op en werden Manangkérang met Salamat gewaar. Hij bezat geen enkelen ring meer, zoodat het zich liet aanzien dat zijn moeder boos zou zijn. Manangkérang ging in huis en zette zich aan het venster, om er na te denken wat hij doen zou. Hij kwam spoedig op een idée en riep toen zijn ouders, tot wie hij zeide: „Vader en moeder komt eens hier zitten!” Toen zij plaats genomen hadden, vervolgde hij: „Salamat en ik zijn zeer ongelukkig geweest; op de markt van Pintoe Rajö n. l. is een lange loods gebouwd bij gelegenheid van den galanggang, die in Kötö Toeö opgericht is. Het ging daar voortdurend druk toe en toen wij berekenden, hoeveel wij verloren hadden, bevonden wij dat ons niets overgebleven was. Wij hebben drie kandangs en twee kisten geheel opgemaakt. Van al dat goud nu hebben wij geen korreltje gezocht, maar alles was van vader en moeder.

(De padi gelijkt veel op bantö en op de goelanggoelang zit een bij;) als ik dezelfde gevoelens bleef koesteren, dan zouden er waarschijnlijk later hier lieden komen om hun geld terug te eischen. (De pandan wordt door het vuur bescha-

digd en het is toch niet uit te dooven); door mijn begeerten ben ik ongelukkig geworden en ik kan ze toch niet bedwingen. Daarom mijn vader, laat ons op vriendschappelijke wijze van u gaan! Laat ons in vrede van u vertrekken! Wij zijn van plan een scheepskapitein aan de riviermonding op te zoeken en met hem mee te varen, ten einde te leeren in ons eigen onderhoud te voorzien. Geef ons nu wat rijst tot voorraad en ook wat geld en kleederen mede!"

Hierop antwoordden zijn vader en moeder: "(Als men de pelapah van den hanau afhakt, zal men misschien toch geen soeri krijgen en men zal dan toch padi willen hebben;) als wij u tegenhouden, zult ge toch gaan, ge moet dus maar uw eigen zin doen. (De golven op de rotsen zijn groot, de timang en koeritŏ leven er onder elkander;) wat gij verlangt, zullen wij niet tegengaan, maar ge zult er zelf het meest onder lijden."

Vervolgens zeide de moeder tot Kambang: "Kom, Kambang! sta daar niet zoo verbaasd te kijken en peins toch zoo niet! Wat uwen meester betreft, wij zullen hem van ons laten gaan en daar de gewoonte medebrengt, dat men op vriendschappelijke wijze iemand van ons laat vertrekken en hem als de reis ver is, van het noodige voorziet, zoo moet ge eenige soekat's rijst klaar zetten en zijn kleeren gereed leggen!"

Kambang, die zoo behendig was, dat zij twee dingen tegelijk kon doen, had spoedig alles in gereedheid gebracht; het goud en zilver was al afgeteld en de slaven zaten al te wachten.

Wat Soetan Manangkérang betreft, deze zat nog altijd te peinzen wat hij doen zou, totdat hem de gedachte aan zijn zuster te binnen kwam. Hij riep prinses Andam Déwi nu bij zich en zeide: "Andam Déwi! kom eens in de galerij, ik heb u iets te zeggen."

Andam Déwi, de woorden van haar broeder hoorende, daalde af naar de galerij en ging in het binnenvertrek zitten.

"Zeg, Andam Déwi" (zeide Manangkérang) "ik heb een woordje met u te spreken; (de oelar gérang is door iemand van Koerintji doodgeslagen); vader en moeder zijn boos op mij en si Kambang haat mij. Daarom vraag ik slechts aan u, laten wij als goede vrienden en met een tevreden gemoed van elkander scheiden, want ik wil ver van hier gaan, opdat gij geen leed zult ondervinden en er niemand hier kome om zijn geld terug te eischen."

Andam Déwi antwoordde hierop: „mijn broeder Gairoellah! herhaal die woorden toch niet meer! Welk doel zoudt gij hebben om op reis te gaan? Wij hebben immers aan niets gebrek! Ga daarom niet heen en spreek er niet van te willen vertrekken. Wij zullen eerst onze vele goederen schatten en onze bezittingen berekenen, doch al geraken deze op, al verliezen wij onze sawahs en ladangs, al moeten wij onze dienstknechten en slaven missen en al gaan onze koeien en buffels in andere handen over, zoo moogt ge toch niet heengaan, want als deze sawahs en ladangs, onze goederen, buffels en koeien opgemaakt zijn, dan kunt gij u nog met onze woning helpen, als gij maar niet heengaat. En al zijn onze bezittingen niet genoeg en al verliezen wij al ons goud en zilver, dan moogt gij toch niet van ons heengaan, want het is zooals de pantoen zegt: (iemand van Koerintji zet de borden dicht bij elkander, de punt van de pandan groeit aan de helling en de kalojong onder de peper), laat er van komen wat er wil (als de aarde maar niet schuin komt te staan), als men van de wereldsche genoegens maar genieten kan. Ik zal de ringen van mijn vingers trekken en mijn armbanden stuk breken, opdat gij gerust kunt zijn. Het is niet om slechts één reden, dat ik u weerhoud. De reden, dat ik u verbied om heen te gaan is, omdat wij slechts met ons tweeën zijn evenals de jongen van de woudduif; en als er in uw afwezigheid nu eens iets onaangenaams gebeurt of als wij de dupe worden van bedriegerijen, bij wien zullen wij ons dan beklagen. (Men mikt met een blaaspijp zonder pijl en raakt een anggang zonder snavel); ik heb noch ooms noch grootvaders, terwijl mijn eenige broeder mij verlaten wil. Gij weet dat men bij het hanenvechten zoowel winnen als verliezen kan, laat dus den moed niet zakken, doch tracht een middel te vinden om uw verlies te herstellen; heengaan echter moogt gij niet!

Kom ik ga nu naar de zilveren andjoeng terug want anders zou mijn zijde in de war kunnen raken of de naalden, die ik heb laten liggen, wegraken.”

Het verhaal neemt hier een andere wending en gaat nu vertellen over si Salamat.

(Na dit gesprek) zeide Manangkérang: „Zeg Salamat! hier hebt ge een koepang, ga nu spoedig drie vechthanen koopen; doch luister eerst naar hetgeen ik u zeggen zal. Van die hanen moet er één bangkèh halang laoei^c, één djala^c balah rotan en één koelaboe pipi^c pinang zijn; want dit zijn

de kenteekenen van de onoverwinbaarheid onzer vechthanen. Ik druk u daarenboven nog een zaak op het hart ni. dat ge (wanneer ge niet vindt wat ge zoekt en niet naar huis kunt brengen wat ge gaat halen), wanneer ge niet naar wensch slaagt, volstrekt niet terugkeeren moogt en als ge dit toch doet, dan zult ge bij uw tehuiskomst een geslepen sabel en een gereed gemaakt lijkkleed vinden, benevens een grafkuil tot aan de lendenen uitgegraven."

Wat Salamat betreft, die den galar van Sidang Haloean droeg en gewoon was reeds te gehoorzamen, voor dat men hem iets gelastte, hij trok een broek aan van fijne stof, deed zijn saroeng aan met een punt naar beneden zooals de Boegineezen, zette de beste destar op, die hij had en stak, een met diamanten ingelegden rèntjong tusschen den buikband. Zoo stond hij op het erf gereed om te vertrekken. Om niet te gaan, daarvoor vreesde hij den vorst en als hij ging, dan zou hij ongelukkig worden. Wijfelend begaf hij zich op weg en volgde den langen weg stroomafwaarts; hij geraakte uitgeput van vermoeienis en zijn voeten begonnen hem hevig te branden. Zoo trok hij alle bochten voorbij, totdat hij in het dal van het Hitoe-gebergte kwam, van waar hij naar een vlakte doorliep, die men gebruikte om te drogen. Het was reeds namiddag geworden toen hij bij een bladrijken boom kwam, in welks schaduw hij zich nedervleide. Een oogenblik, nadat hij daar aangekomen was, nam iemand de padi, die er te drogen lag, weg. Hij bleef zitten peinzen onder het nuttigen van een betelpruimpje en het rollen van een sigaartje. Toen hij een sigaartje had opgerookt en een betelpruimpje gekauwd had, zag hij van rechts en links de hanen van het geheele dorp aankomen en toen hij ze bekeek, was hij zoo gelukkig de drie hanen gewaar te worden, die hij hebben moest. Er was een bangkèh halang laoei^ε, een djala^ε balah rotan en een koelaboe pipi^ε pinang bij.

Salamat bediende zich nu van allerlei kunstgrepen om de hanen met een strik te vangen en het geluk diende hem, want door Allahs hulp kreeg hij ze alle drie in handen. Terwijl hij bezig was ze te bekijken bemerkte het de eigenaar, die nu zeide: "zoo lang ik hier woon, is er nog niemand voorbij gegaan zonder te groeten en die zoo ongemanierd handelde. Wie is deze man toch, die zich zoo maar van mijn hanen meester maakt!"

Wat Salamat betreft, laat staan antwoord te geven, hij

keek hem niet eens aan, maar toen hij de drie hanen bijeengebonden had, sprong hij op evenals een tijger, die zijn prooi wil pakken, evenals een olifant die zich vooruitwerpen wil of zooals een garoedŏ, die op zijn buit toeschiet. Hij trok zijn fraaie mes en zeide: „zeg gij, die daar zoo even gesproken hebt! gij gaat al te ver, (en hebt veel weg van rijst, die al twee en een halven dag in de zon gelegen heeft.) Tot dusver ben ik gewoon geweest om hooge bergen te beklimmen, harde voorwerpen stuk te slaan, en wat dwars in den weg ligt door midden te hakken, om tegen geen zwarigheden op te zien. Dat ik altijd zoo gehandeld heb, hebt gij misschien nog niet gehoord. Ik ben de doebalang van onzen vorst (ik kan mijn armen onder het loopen vrij bewegen, als ik recht op sta, zal ik nergens mijn hoofd aan stooten, als ik iets in stukken hak behoef ik geen vergoeding te geven en voor een moord de bloedschuld niet te betalen) en kan ongestraft doen alles wat ik wil. (Ik zal uw treden verkorten, ik zal uw schaduw rond maken, ik zal uw leeftijd kort maken): Ik zal u dooden.” Zoo hoorende spreken werd de eigenaar van de hanen bang. Salamat keerde nu terug en kwam juist op zijn tijd thuis, want toen hij bij den ingang van het erf stond, zag Manang Kérang hem en zeide (de pandanbloem is opengegaan en men heeft de padi willen afstroopen;) zijt gij daar eindelijk terug mijn lieveling! Ik was u juist tegemoet willen gaan!” (Salamat antwoordde hierop) „vergiffenis, heer! het is niet uit trots, dat ik het zeg; maar (waarom zou de padi afgestroopt worden, de pandanbloem was immers toch opengegaan!) Waarom zoudt gij mij te gemoet gekomen zijn, ik zou immers toch wel huiswaarts gekeerd zijn!” Hierop ging Salamat de woning binnen.

Langzamerhand werd het namiddag en eindelijk avond; (toen Manangkérang zeide) „zeg, Salamat, gij kunt niet gaan slapen, want wij hebben beide onze bezigheden.” Zoo kwam het dat Salamat zich den geheelen avond bezighield met de hanen van tijd tot tijd in handen te nemen, hen vast te binden en eten te geven, terwijl Manangkérang zijn hanesporen sleep en het bindgaren in orde bracht.

— Het verhaal neemt nu een andere wending, doch spreekt toch van de vorigen. —

Soetan Manangkérang zeide daarna: „zeg Salamat! antwoord mij eens! Hoe laat zou het nu wel zijn?”

„Vergiffenis meester!" (antwoordde Salamat)" volgens mijn gedachten moet het thans middernacht wezen, daar het zoo stil om ons is."

„Welnu, onthoud dan goed wat ik u zeggen zal! Het zou kunnen gebeuren, dat ik mij versliep; doch er zijn teekenen, die aanduiden dat het dag wordt, n. l. het kraaien van den haan en het roepen van den moerai. Wanneer gij dat hoort, moet gij mij terstond wekken, want mijn plan is om naar den b a l a i te gaan, waar wij deel nemen zullen aan de hanengevechten." Toen het oogenblik gekomen was, (de t a m i a n g van Batang Hari kraait en ruischt) dat de dauw begon te vallen en de dag dus zou aanbreken, zeide Salamat: „Vergiffenis heer! ontwaak en sta op!"

De woorden van Salamat hoorende, werd Manangkérang wakker en naar buiten ziende, bemerkte hij dat het reeds dag geworden was en de zon helder scheen.

„Kom aan, Salamat! (zeide hij) ga een mijner paarden halen en wel het zwarte, dat in den stal Kinajan staat, neem de sluiting maar van de deur af." Salamat maakte nu de deur open, haalde het zwarte paard er uit en bracht het voor het huis, waar hij het aan een k a m o e n i n g boom vastbond. Dit paard had op zijn voorhoofd een wit vlekje in den vorm van een b o d i blad, zijn kuif geleek op een spelend eekhorentje, zijn manen hadden den vorm van een schijf citroen, op den rug had hij een streep zooals een slang; zijn staart was geheel wit en zoo lang, dat hij hem om het lichaam kon winden en alle vier zijn pooten waren ook wit. Als het hinnikte was het door geheel Tandjoeng Médan hoorbaar. Het stamde van het paard S a m b o e r a n i af.

„Salamat!" zeide Manangkérang, „doe het nu de teugels aan, hang het de bellen om en zadel het!"

Het zadel geleek een hoop diamanten, de buikband was van uitgeslagen goud, de stijgbeugels waren van zuiver koper, de borstriem was van getrokken zilverdraad en zijn schellen droegen den naam van s i r a n g a² r a n g a² k a m p o e ă n g.

Toen het paard opgetuigd was, zeide Manangkérang „zeg, Kambang Manih! Wees zoo goed hier bij mij te komen zitten, ik heb u iets te zeggen."

Wat Kambang Manih betreft, (zij was gewoon reeds te komen, voor dat men haar riep, zij spoedde zich reeds voort, voor dat men haar wegzond en hield reeds op voor dat men haar

verbood) zij was steeds gewoon de wenschen van iemand te voorkomen.

Zij zeide: „Wel Soetan Manangkérang! Waarom roept gij mij nu weder?" „Haal terstond mijn kleederen" antwoordde Manangkérang; „want wij willen van daag nog uitgaan voor dat de gasten gekomen zijn en de drukte begint."

Kambang haalde nu spoedig de kleederen en legde ze voor hem neder. Zijn broek was van Atjehsche stof en had aan de zoomen schitterende versierselen, er waren driehoekige figuren op in teekeningen in den vorm van bladeren. Men had er onbeschrijfelijk fraaie figuren van gouddraad op uitgewerkt, die achter elkander loopende eenden voorstelden. Zij prijkte met honderden grootere en duizenden kleinere stukjes glas. De vele edelgesteenten, die nu dof waren, glinsterden als zij hun glans terug kregen, als sterren aan den hemel. Hoe ouder die broek werd, hoe meer waarde zij kreeg; zij kostte evenveel als een heele stad waard was. (Een Klinganeesche kain had een rand van Klinganeesche stof, maar tegen den avond had die rand een grauwe kleur;) hoe meer men haar in het water dompelde, hoe droger zij werd en als men haar dan weer in de zon legde, werd zij weer vochtig. De buikband was geheel van zijde en voorzien van zijden kwasten; in het vuur kon hij niet verbranden en in het water werd hij niet nat. Zijn baadje was van fluweel met fraaien weerschijn, zoodat het 's morgens een kleur had als kroos, 's middags blauw en 's avonds rood was. Zijn hoofddoek was van een smal gestreepte stof, zoodals men die te Siloengkang maakt en waarvan de strepen driehoekige figuren vormden, zooals die te Kötö Anau gemaakt worden en daartusschen waren kleine blokjes, zooals die waarvan de strandbewoners houden; het stiksel er van was zooals dat gemaakt wordt in de Vijftig kota's, het was een maaksel van de 12 kota's en Tabeᶜ Sawah Tangah. Hij glinsterde evenals de vuurvliegjes in het wond; aan den rand zag men figuren in den vorm van wolken en in het midden was de maan voorgesteld; er waren pandan bloemen opgeteekend, zooals men dat te Tiangin doet en jonge uitspruitsels volgens de gewoonte van si Ambeᶜ, en daarenboven zag men er nog wortels van de oesaplant, die uitgetrokken worden, op. Toen hij deze kleederen aan had, deed hij zijn kain op Boegineesche wijze om en stak tusschen den gordel een korte Javaansche kris, die twee en een halve kromming had en welker

vlammen zoo schoon waren, dat zij het hart deden popelen: het staal er van, waarop duivelstongen zichtbaar waren, was een stukje van het ijzer dat bij hevigen bliksem naar de aarde wordt geslingerd; het was gesmeed door Bataks, gehard te Mantawai en gepolijst te Loeboeă' Bandaharŏ; de snede er van was voorzien van vergif uit den hemel neergevallen en aan het einde had zij kleine scheurtjes. Men kon er twee menschen tegelijk mee dooden en als er twist ontstond of als er vijandschap gepleegd werd, dan was een houw in het spoor van den vijand genoeg om hem te dooden. Met bloed werden er de roestvlekken uitgemaakt en met vleesch werd zij opgewreven; zij ging gemakkelijk door de beenderen heen en als zij werd uitgetrokken om haar in te wrijven, kwamen zelfs zij, die ver af waren, onder den invloed van haar heiligheid. Zoodra zij uit de schede gehaald werd, begon zij te neuriën en werd zij er weer ingestoken dan bromde zij. Dat was de heiligheid van de kris.

Manangkérang stond nu op en ging voor de deur staan en aan de derde trede gekomen zijnde, sprong hij op het paard. Op het erf stonden er drie personen, die zijn vechthanen droegen en zeven die den inzet moesten meenemen, terwijl Salamat zijn scherm vasthield. Toen hij op weg ging, liep zijn paard in schuine richting voorwaarts en deed zich daarbij voor evenals vleermuizen, die zich in haar slaap omkeeren, waarbij het steeds halve wendingen maakte; al trapte het bij ongeluk op een mier, zoo was deze toch niet dood; het gras waarover het liep verwelkte niet: al had het over eieren gestruikeld, zoo zouden deze niet gebroken zijn. De wijze van zitten van Manangkérang was evenals die der kustbewoners en zijn paard galoppeerde zooals de lieden van Priaman gaarne hebben.

Hij reed den langen weg af en keek intusschen rechts en links van zich, waar de poegaran Tjinŏ, de soedoe-soedoe Atjèh, de poeding amas en poeding radjŏ door elkander groeiden; en toen hij dien langen weg eenigen tijd gevolgd had, kwam hij al nader en nader en bereikte eindelijk den galanggang, die op de markt van Pintoe rajŏ was opgericht door prinses Boengŏ Kapèh, de verloofde van Soetan Radjŏ Bongsoe.

Daar gekomen, zette hij zich met Salamat neder, hij maakte zijn gouden tabaksdoos open, nam een sirihpruimpje en stak een strootje op. Toen het wat later op den dag werd, kwamen de

gasten van nabij en van verre en eindelijk verscheen ook Radjŏ Bongsoe die, om zich heen ziende, bemerkte dat men nog geen enkel maal aan de hanengevechten begonnen was en de menigte bij troepen bij elkander stond; en daarom vroeg, waarom men zelfs nog niet begonnen was met de hanen partuur te maken. Manteri Parésŏ, de ceremoniemeester bij den galanggang antwoordde daarop: „Soetan Radjŏ Bongsoe! de reden daarvan is, omdat er een vorst aangekomen is, Soetan Manangkérang geheeten, die daar met Salamat op de balai zit."

Soetan Radjŏ Bongsoe zeide nu: „wel meester Soetan Manangkérang! als gij uitgerust zijt en gij uw sirihpruimpje gebruikt en uw strootje gerookt hebt, laten wij dan naar den galanggang gaan om, terwijl het nog niet laat is, de hanen partuur te maken, wij hebben dan tijd om straks revanche te nemen."

Nu stond Manangkérang op en nadat er bevonden was, dat hun beide hanen even groot waren, zeide Soetan Radjŏ Bongsoe: „Zeg, meester Soetan Manangkérang! de gewoonte bij het laten vechten van twee even groote hanen brengt mede, dat de partijen elkander niets geven of vragen, doch alleen de sporen aan de rechterpoot op dezelfde wijze vastbindt."

Toen nu de beide hanen gewapend waren, en men hun eten en drinken gegeven had, begon men tegen elkander in te zetten en dit geschiedde niet bij enkele realen maar bij tientallen. Toen de beide partijen evenveel ingezet hadden, werden de hanen losgelaten. Niet lang nadat zij gevochten hadden, verloor het de haan van Manangkérang, waarop het verlies betaald werd om daarna twee andere hanen te laten vechten. Op nieuw moest de haan van Manangkérang het onderspit delven; maar deze gaf den moed nog niet op en zeide lachende: „Kom Salamat! ga nogmaals een haan halen, wij willen er van hebben, zooveel wij kunnen, opdat ons droevig hart voldaan kunne zijn." (De sitapŏboom wordt tot paloepoeăh gemaakt, de jonge anggang drinkt zout water;) ditmaal behoeven wij niet bang te zijn al verliezen wij nog zooveel."

Hierop ging men weder tegen elkander inzetten en daarvoor telde men niet bij duizenden maar bij tienduizenden en toen dit moeielijk ging begon men de realen bij soekats te meten. Toen de sommen gelijk waren, werden de hanen nogmaals tegen elkander losgelaten. Nadat deze eenigen tijd gevochten hadden, werd de haan van Manangkérang gedood, zoodat deze er nu

drie kwijt was; hij had daarbij zijn zwarte paard al verkocht en van zijn zeven volgelingen had hij alleen Salamat overgehouden. Bedroefd verliet hij nu den galanggang en zette zich op een steen neder achter de verkoopers zeggende: "(men gaat naar Talang om kapas te zoeken, de maramboeăng wil niet hoog worden) zij, die ons toestonden heen te gaan, zijn wel ongelukkig, want bij het hanenvechten hebben wij niet kunnen winnen. Het is wel waar wat de pantoen zegt, Salamat! (Tanamèh staat aan den rand van den afgrond bij de Tjamin-kust, de pandan draagt geen bloemen meer); wanneer wij geen geld meer hebben, dan is ons eigen broeder als een vreemdeling voor ons, die ons niet eens aanziet. Ga daarom naar huis en vraag aan onze ouders om mijn gelen geldbuidel, waarin veel goud zit en als zij u iets vragen zeg dan, dat ik verloren heb."

De woorden hoorende ging Salamat op weg en aan de woning gekomen zijnde, vroeg hij om den gelen geldzak, zeggende: "mijn meester heeft bij de hanengevechten verlies geleden."

De ouders antwoordden hierop: "zeg Salamat, keer naar den galanggang terug, want gij krijgt niet wat gij vraagt, en zult niet meênemen, wat gij komt halen."

Dit vernemende, keerde Salamat naar den galanggang terug om zich bij Manangkérang te vervoegen; en pas was hij aangekomen of Soetan Manangkérang vroeg hem: "hebt gij gekregen wat gij vragen moest en brengt gij mede, wat gij zijt gaan halen?"

Hoor eens meester! antwoordde Salamat, ik breng u niets anders dan verwijtingen en scheldwoorden, want uw ouders zijn boos op u."

"Laten wij dan maar naar de monding van de rivier gaan en deze stad verlaten!" hernam Soetan Manangkérang.

Na eenigen tijd waren zij aan den mond van de rivier gekomen, waar zij een geladen prauw vonden en Salamat vroeg nu: "waar zijt gij stuurman?" Hierop kwam de stuurman naar buiten en ging aan den ingang der kajuit staan, terwijl hij tegen Salamat zeide: "Waarom hebt gij mij geroepen, hebt ge mij wellicht iets te zeggen?"

"Wel stuurman!" antwoordde hij, "wij zouden gaarne met uw schuit meezeilen."

"Als dat uw verlangen is", hernam de stuurman, is het mij goed." Hierop ging Manangkérang, gevolgd van Salamat aan

boord en zette zich tegen de omwanding van den achtersteven om vervolgens onder het afdak te gaan zitten.

Nu vroeg de stuurman: „Wel Salamat! de Maleische stelregels [1] zeggen ons: (men eet in groote haast droog gebraden vleesch en schrapt, wat er op het blad van overblijft, zuinig bij elkander) met welk doel zijt gij toch hier gekomen?"

Salamat antwoordde hierop: „wij zijn van plan met u mee te reizen ten einde de kunst van het zeilen te leeren. Indien er plaats is en gij ons tegen betaling wilt meenemen, dan willen wij huur geven."

„Volgens mijn gedachte zult gij wel aan niets gebrek hebben", hernam de stuurman, „waarom wilt gij dus op reis gaan?"

„Als gij ons niet vertrouwt, dan kunt gij deze gouden tabaksdoos als huurprijs houden," antwoordde Salamat.

„Wel Salamat" hernam de stuurman, „'t is hier naar jonge uitspruitsels verlangen en eetbare bladeren krijgen (des te beter, dat is meer dan ik verlangde); (de siradjŏ bloem, die ontloken was, is weer dicht gegaan, er zijn twee geheel en één bijna ontloken); ik stond al klaar om u te halen en nu zijt ge van zelf gekomen, ik ben dus wel in mijn schik!"

Vervolgens zeide Manangkérang: „zeg Salamat! wij hebben iets vergeten en daarom zult ge even naar huis terugkeeren moeten. Het zou kunnen gebeuren, dat wij twist kregen of dat iemand ons bedroog en het is ons verboden in dat geval de minsten te zijn; ga daarom mijn zwaard halen, n.l. mijn zwaard Djanawi, waarmede men ketenen stuk slaat benevens mijn korte Javaansche kris. Als ge thuis komt en uw meesteres iets vraagt, zeg dan niet zooals het is, doch vertel haar, dat men op den galanggang bezig is met schermen op de sabel en op den stok."

Dit gehoord hebbende ging Salamat op weg naar huis terug en toen hij daar aankwam en in het middenvertrek was, riep hij tot prinses Andam Déwi, „mijn gebiedster! gelieve even naar buiten te komen, ik heb u iets te zeggen en ben gezonden door mijn meester."

Toen Andam Déwi Salamat hoorde roepen, verliet zij de andjoeng en vroeg: „wat hebt gij mij te zeggen?"

„Krijg het zwaard Djanawi en de korte Javaansche kris, want de toeankoe heeft mij daarom gezonden!"

---

[1] Het zou beter zijn als de Maleische text gaf ba‘ kato pantoen malajoe, daar men hier volstrekt met geen hadih te doen heeft.

„Maar Salamat!" sprak Andam Déwi, „met wien heeft mijn broeder dan twist gekregen of waar wil men elkander om het leven brengen?" „Wel mijn gebiedster, wat dat betreft, men wil elkander niet dooden en mijn meester heeft geen twist gekregen, doch men houdt zich op den galanggang met schermen bezig!" Zoo sprak Salamat.

„Ik vertrouw u niet Salamat, maar denk, dat mijn broeder op reis wil gaan en zich thans aan den riviermond bevindt."

Met een ongerust hart sprong Andam Déwi op, zij nam haar kain, ging naar beneden en haastte zich, gevolgd door Salamat, naar de monding van de rivier. Na eenigen tijd kwam zij daar aan en toen de lieden van de schuit haar bespeurden, vroegen zij aan elkander: „zeg, zou er een onder ons zijn, die stilletjes van huis is weggegaan, want daar is iemand, die hem schijnt te willen achterhalen."

De menigte antwoordde: „Wat dat betreft, wij zijn niet weggeloopen, doch hebben behoorlijk afscheid van de onzen genomen." Onder die menigte echter was er een, die niet sprak en dat was Soetan Manangkérang. Deze bleef kalm zwijgen, wijl men aan hem niets vroeg.

Eenige oogenblikken daarna was Andam Déwi aangekomen en riep: „Zeg, eigenaar van deze schuit! waar is de stuurman? Ik zou graag aan boord willen komen, want ik heb iets te vragen." Hierna ging Andam Déwi naar boven en aan den achtersteven stilstaande zeide zij: „Zeg, stuurman en andere schepelingen! ik wilde u iets vragen; is mijn oudere broeder Gairoellah ook hier, want deze is stilletjes van huis weggegaan?"

Dit hoorende, begreep Manangkérang, wat zij kwam doen en sprak: „Wel Andam Déwi! waarom achtervolgt gij ons? Wij zijn immers ongelukkig geworden door hetgeen wij geleden hebben!"

„Broeder!" hernam Andam Déwi, „als gij niet naar huis wilt terugkeeren, dan moeten wij maar samen ongelukkig worden; zooals de pantoen zegt: (als men de djagoeng verdeelen wil, telt men de geledingen tot aan het einde); onze moeder kan blij zijn, dat wij beiden ons verwijderd hebben."

De stuurman zeide nu: „zeg prinses Andam Déwi en Soetan Manangkérang! ik zou daarover niet twisten; het is beter, dat ge eerst naar huis teruggaat en dan als goede vrienden afscheid van de uwen neemt!"

Hierop antwoordde Manangkérang: „als dat uw gevoelen is

stuurman, dan zullen wij terugkeeren.″ Vervolgens gingen Manangkérang, Andam Déwi en Salamat van boord en sloegen den weg naar hun woning in. Na eenigen tijd kwamen zij te huis, waar Manangkérang ging zitten peinzen en geen woord sprak. — Nu zeiden zijn ouders: ″Zeg Salamat! waarom zit uw meester zoo in gedachten? Is hij misschien niet wel bij het hoofd of ziek geworden, dat hij zoo doet? Weet ge wat ge doet Salamat, haal eenige vechthanen en laat die voor hem vechten!″ —

Salamat haalde nu eenige boschhanen en hitste die voor hem tegen elkander aan, doch hij keek er niet eens naar, laat staan dat hij een woord sprak, zoodat zijn ouders ten einde raad waren en zeiden: ″Zeg Salamat! gij moet nog eens iets anders probeeren, haal een paar poejoeăh bariang en laat die dan vechten.″

Toen nu de poejoeăh elkander van het eene naar het andere einde van het huis plukhaarden, begon Manangkérang te glimlachen, waarop zijn ouders gelegenheid hadden tot spreken en zeiden: ″Och Manangkérang, waarom hebt gij toch naar anderen geluisterd. Men haat u immers en is boos op ons!″ Zoo spraken zijn ouders. ″Zeg ons nu naar waarheid alles, opdat wij er dan over nadenken kunnen.″

Manangkérang antwoordde hierop: ″wel mijn ouders! antwoordt mij nu eens zooals het is; hoe zijn de gewoonten van de dorpsbewoners?″

Als gij daarnaar vraagt (dan willen wij u dat uitleggen). De adat van de lieden in de kampoeng brengt mede, dat, als zij een zoon hebben, zij wachten met hem te leeren tot hij groot geworden is; hem, klein zijnde bij zijn naam te noemen en als hij wat grooter geworden is, een galar te geven. Heeft men een dochter, dan wacht men ook met haar onderwijs te geven, totdat zij wat ouder geworden is; en bezit zij genoegzame kennis, dan zoekt men een echtgenoot voor haar.″ Manangkérang hervatte nu: ″als het is zooals moeder zegt, dan rust er nog een verplichting op u tegenover mijn zuster prinses Andam Déwi, die al groot genoeg is om een man voor haar te zoeken.″

De Toeankoe Radjŏ Toeŏ en prinses Lindoeăng Boelan hernamen hierop: ″Zeg Salamat! kom eens hier, dan zullen wij u iets zeggen. Haal den zilveren stok, beklim de goelang-goelang en sla dan op de taboeăh larangan.″

Salamat spoedde zich nu naar beneden en sloeg op de taboeh

larangan en toen deze gehoord werd weerklonken ook de andere totdat de taboeh Djoemaat er een einde aan maakte. Een oogenblik later, kwamen de inwoners bij hoopen toestroomen en toen zij bijeen waren vroegen zij aan elkander (wat er gaande was).

De paradanŏ manti vroeg nu: „waarom vorst wordt er op de taboeh geslagen? Is de omwalling omvergeworpen, heeft een aanzienlijke iemand slecht behandeld, is er een onnoozele bedrogen of heeft een slimme iemand benadeeld? (Heeft men ons de eene of andere beleediging aangedaan). Gelieve het ons te zeggen, opdat wij er over kunnen nadenken, wat wij doen zullen.

De toeankoe antwoordde hierop: „dat is het geval niet, doch wij willen onze plichten nakomen jegens onze dochter Andam Déwi en haar uithuwelijken. Ik heb nu daarom ulieden bijeen geroepen om van daag een galanggang op te richten, waarmede wij volstrekt niet talmen mogen!” Dit was hetgeen de toeankoe zeide.

Nadat de menigte dit vernomen had, hoorde men weldra het geluid van de bijl in het bosch weerklinken, van al de boomen bleven er niets dan takken over en de galanggang werd op dienzelfden dag nog voltooid. Vervolgens kwamen daar de vorsten van alle doesoens, de panghoeloe's van iedere kŏtŏ en de verstandigsten uit elke soekoe bijeen.

Drie maanden lang heerschte er drukte bij den galanggang zoodat de hanenvederen er in wolken heen en weer stoven. Van Batipoeăh en Pitalah waren er djoearŏ's gekomen. Door de langdurige drukte was de aarde van den galanggang tot stof geworden door het komen en gaan van de bezoekers en zoolang de galanggang van prinses Andam Déwi bestond, zag men de lieden 's morgens bij menigten er heen gaan en tegen den avond terugkeeren. Door de overgroote menigte lagen de sirihbladen als vuil op de balai, het was alsof de pinangvruchten gebruikt waren om tondèh te spelen en de gambir gediend had om er mee te schaken. Er waren reeds drie kamoeningboomen doorgesleten waar de vorsten hun paarden aan vastgebonden hadden; voor de gasten had men al een loemboeng rijst en een goedang met kains leeg gemaakt; er waren reeds drie kisten met geld besteed ter voldoening van de onkosten, doch ofschoon men reeds zooveel uitgegeven had, kon men nog maar geen partij voor Andam Déwi vinden behalve Soetan Radjŏ Bongsoe, den verloofde van prinses Boengŏ Kapèh.

Hier gaat het verhaal over iemand anders spreken en wel over Radjŏ Bongsoe.

Deze had tegen zijn moeder gezegd: „Wel moeder kom eens hier bij mij en luister eens naar mij! Soetan Manangkérang en ik zijn vrienden en nu heb ik hooren vertellen, dat er op zijn galanggang een groote drukte heerscht. Iedereen is er heen gegaan, alleen ik niet, en daarom heb ik op het oogenblik het plan opgevat, om mij ook naar de balai te begeven. Laat mij dus met uwe toestemming vertrekken."

Zijn moeder antwoordde hierop: „als gij dit wildet zeggen, waarom zou ik het dan niet goedvinden! Kom Kambang Manih! haal spoedig de kleederen van uwen meester!"

Hierop ging Kambang Manih de kleederen halen en Soetan Radjŏ Bongsoe kleedde zich. Hij deed zijn kain zoodanig aan, dat er een lange punt naar beneden hing en zijn ikat stond schuin op zijn hoofd.

Nu zeide zijn moeder zinspelende: „Zeg, mijn zoon Radjŏ Bongsoe (zoodra men nauwkeurig past, staat de destar goed op het hoofd); als ik u goed beschouw, dan zijt gij wel geschikt om vorst te worden. Het zou goed zijn indien ge nu maar terstond vertrokt, terwijl het nog niet laat is"

Radjŏ Bongsoe ging nu naar het erf, besteeg een zwart paard en begaf zich op weg. De gang van het paard was zooals de beweging van de vleermuis, die zich omkeert in haar slaap, het maakte halve wendingen even alsof het wijfelde waarheen het gaan zou; als het naar de eene zijde zijn schreden scheen te richten, draaide het zich naar den anderen kant, de steenen op het erf begonnen te rollen, voordat het paard er op trapte.

Radjŏ Bongsoe nam een flinke houding aan en sloeg den langen weg in. Nadat hij geruimen tijd op weg geweest was, kwam hij al dichter en dichter en bereikte eindelijk den hoofdingang van de kampoeng. De schellen maakte verschillende geluiden en daaronder was ook dat van de siranga[c] ringau kampoeăng.

Wat Andam Déwi betreft, deze riep aan Kambang: „Zeg Kambang Manih, kom eens hier, ik heb u iets te zeggen!" Kambang, die zeer verstandig was, kwam onmiddelijk bij haar, waarna Andam Déwi hernam: „Snijd wat half rijpe pinang, scheur wat sirih bladeren met gele nerven in stukken en vul de bekers van de Chineesche langgoeai voor de gasten, die komen zullen; want uw meester is op weg naar hier." Zoo sprak Andam Déwi tot haar en daarna vervolgde zij: „en gij

Salamat, breng het paard Balang Kandai hier en ga uwen meester te gemoet." Salamat haalde nu het paard en bracht het op het voorplein. Wat Soetan Radjŏ Bongsoe betreft, deze was intusschen bij den galanggang van Andam Déwi gekomen. Daar was men op dien dag niet bezig met de hanen tegen elkander partuur te maken; doch men liep bij troepen heen en weer tot aan de woning van Andam Déwi onder vreugdekreten en veel drukte, terwijl men tegen elkander zeide: "(de doorn groeit tusschen de padi en in Siroekam wordt door iemand van Bangkahoeloe een talang omgehakt); door den toeleg van Andam Déwi is het zwarte paard met Soetan Radjŏ Bongsoe er op, naar huis teruggekeerd."

Het verhaal neemt hier weer een andere richting en gaat spreken over Andam Déwi.

Andam Déwi sprak: "zeg Kambang Manih! kom eens hier. ik heb u iets te zeggen. Ga eens wat wortel van de bajam badjŏ zoeken, om er het zwarte paard mee in te wrijven, dat nu eenigen tijd van huis geweest is." Kambang greep, terwijl zij heenging haar salèndang, draaide heur haar in een wrong terwijl zij opstond en, na haar kain stevig om de lendenen vastgemaakt te hebben, ging zij naar beneden en volgde den grooten weg tot aan Kötŏ Toeŏ, waar zij aan de woning van Boengŏ Kapèh kwam. Toen zij de trap bestegen had, en zich in de galerij had neergezet, zeide prinses Boengŏ Kapèh tot haar: "Wel Kambang Manih! hoor eens goed, wat ik u zal zeggen. (Men eet de randang met haast en laat geen korreltje op het blad over); wat zoekt gij, dat gij hierheen gekomen zijt?" Kambang antwoordde hierop: ("als gij mij lief hebt, help mij dan niet met kapas, doch wees mij behulpzaam in het maloeli); gij behoeft mij geen geld te geven doch ik vraag u slechts om raad; want ik ben, na vooraf in eenige kampoengs geweest te zijn, hierheen gekomen om wortels van de bajam badjŏ te zoeken."

"Als gij die slechts zoekt" hernam Boengŏ Kapèh, "dan kunt gij die wel in mijn tuin vinden!"

Kambang haalde nu de bajamwortels en toen zij ze gekregen had, zeide Boengŏ Kapèh tot haar: "neem dit voor mij mede en geef dit aan uw meesteres. Het zijn drie klaargemaakte pinangnoten, die ieder een pantoen bevatten, waarvan ik u alleen de eerste regels zal zeggen, de laatste aan uw gebiedster overlatende." — Zoo sprak prinses Boengŏ Kapèh. "Luister nu

goed! Menschen, die Silangkisah heeten, geven elkander bevel om naar Halalang te gaan! — Hoor nu ook de tweede: Een Engelschman staat op het schip, n.l. op het voorste gedeelte. — Dit zijn de eerste regels van die pantoen, waarvan uw meeesteres de laatste kan zoeken. Hoor nu ook nog de derde: men beklimt den berg Kapèh en daalt af naar het voetspoor van den propheet. Ik heb u ook van deze slechts de eerste regels gezegd, de andere moet uw meesteres raden. Ga dus daarom nu gauw naar huis.″

Kambang Manih keerde nu terug; voorbij Tandjoeng Médan gaande en op den bepaalden tijd thuis gekomen zijnde, zeide prinses Andam Déwi: ″Wel Kambang! mijn verzorgster (de pandanbloem is ontloken, toen men de rijst van haar stengels deed); zijt gij daar eindelijk mijn lieveling! ik had u juist te gemoet willen gaan.″

″Meesteres!″ antwoordde Kambang Manih, ″gelieve naar mij te luisteren.″ En hierop haalde zij een pantoen aan (de eekhoorn springt op den malapariboom en klimt tot aan zijn kruin;) in de woning van een verstandige vrouw terecht gekomen zijnde, ben ik daar door haar eenigen tijd opgehouden. Toen ik bij Boengŏ Kapèh was gekomen, heeft zij mij drie pinangnoten meegegeven met drie pantoens er in, die echter slechts de beginregels bevatten en waarbij u de overige moet zoeken. Hoor nu gebiedster: Lieden Silangkisah genaamd, gelasten elkander om naar Halalang te gaan.

″Als dat de eerste regels van die pantoen zijn″ antwoordde Andam Déwi, ″luister dan, dan zijn dit de laatste: ″laat haar eventjes hier komen, want ik kan moeielijk naar haar heengaan. Dat is het einde van die pantoen.″

Vervolgens zeide Kambang Manih: ″hoor nu mijn meesteres, hoe het begin der tweede pantoen luidt! Een Engelschman staat op het schip en wel op het voorste gedeelte er van.″ En Andam Déwi voegde er bij: ″Al mocht het haar gelukken (hem tot man te krijgen), zij zouden toch niet voor immer bij elkaar blijven en haar schande daardoor dus nog niet uitgewischt worden. Haar pantoen bevat de zuivere waarheid.″

Nu hernam Kambang Manih weer: ″men beklimt den berg Kapèh en daalt af naar het spoor van den propheet.″ ″Als zij begrijpt, waarop ik zinspeel,

laat zij dan zeggen, waar zij elkander beloften gedaan hebben.″ Ook deze pantoen is op mij van toepassing,″ antwoordde Andam Déwi. ″Kom nu eens hier Kambang! dan zal ik u wat zeggen. Ge gaat nog eens naar Boengŏ Kapèh terug en breng haar ook voor mij deze pinangnoten, die insgelijks drie pantoens bevatten. Luister nu, dan zal ik u daarvan de beginregels noemen en Boengŏ Kapèh kan dan zelf de overige bedenken. Een Engelschman staat op het schip en houdt een moentikŏ gomat in de hand. Hoor nu de tweede: Tan Péra' heet de zoon van een hadji, de kapitein van een schip wil op reis gaan. Luister nu ook naar de derde: de parian is gemaakt doch nog niet glad gesneden. Alleen het begin heb ik u gezegd, het einde aan Boengŏ Kapèh overlatende. Maak daarom wat voort en kom dan gauw terug.″

Kambang begaf zich nu op weg en verscheen, na eenigen tijd geloopen te hebben, aan de woning van Boengŏ Kapèh, die haar toen vroeg: ″waarom zijt gij weer teruggekomen, hebt gij wellicht iets vergeten?″

Kambang antwoordde hierop: ″ik kom terug omdat mijn meesteres mij drie pinangnoten aan u laat brengen, waarin drie pantoens zijn. Van die pantoens zijn alleen de eerste regels gegeven, want de laatste moeten door u zelve gezocht worden. Hoor nu wat zij mij daar straks gezegd heeft. Tan Péra' heet de zoon van een hadji, een scheepskapitein wilde op reis gaan.″ Het is waar wat de pantoen van uw meesteres bedoelt″ hernam Boengŏ Kapèh n.l. ″vroeger was zij een goed vriend van mij, doch tegenwoordig is zij mijn grootste vijandin.″ ″Hoor ook de tweede″ hernam Kambang: ″Een Engelschman staat op het schip en houdt een moentikŏ gomat in de hand.″ Als het gelukt is, dan zullen zij toch niet voor immer vereenigd blijven en al was dit laatste wel het geval, dan zouden zij toch niet gelukkig zijn″ zoo voegde Boengŏ Kapèh er bij. Kambang zeide nu weer: ″hoe de derde pantoen is, kunt gij ook van mij hooren: de parian is reeds gemaakt doch de scherpe kanten zijn er nog niet afgenomen; waarop Boengŏ Kapèh antwoordde: ″Kambang! het eind van deze pantoen is dit: ″de overeenkomst is reeds gesloten, doch nog niet nagekomen!″

Na haar boodschap verricht te hebben, keerde Kambang terug

en thuis gekomen, zeide Andam Déwi tot haar: „zeg Kambang! begin nu terstond onze woning te versieren, spreid de fijne matten uit en leg de vloerkleeden.” Kambang legde de matten neder, hing de fraaie gordijnen op en zette in elke roeang een betelschaal en in iederen hoek een langgoeai klaar; en toen nu de woning versierd was zeide Andam Déwi tot haar: „luister nu Kambang! Ge moet naar de hoofdkampoeng gaan en alle hofjuffers zeggen, dat zij hier komen. Er zijn er vier en veertig. Breng haar mijn boodschap over, want het is reeds een oude gewoonte om, als er een feest gegeven wordt, anderen uit te noodigen.

Toen zij deze woorden gehoord had, begaf Kambang zich op weg naar de hoofdkampoeng en, na daar aangekomen te zijn en alle hofjuffers aangetroffen te hebben, keerde zij naar Tandjoeng Médan terug, waar zij eindelijk met de vier en veertig hofjuffers in de woning van haar meesteres aankwam. Dien avond zeide Andam Déwi, dat alle hofjuffers aan het werk zouden gaan en daarom deed men geen oog dicht. Sommigen hielden zich dien avond bezig om limau's te snijden en anderen om rijstpoeder te maken. Men maakte dan ook dien ganschen avond pret en lachte en zeide pantoens op, terwijl de Javaansche talèmpongs en de gong zich lieten hooren. Toen het nu middernacht geworden was, zeide Andam Déwi: „Kambang onthoud nu goed, wat ik u beveel nl. dat ge goed oplet, of de dag gaat aanbreken. De kenteekenen daarvoor zijn het kraaien van den haan en het fluiten van den moerai. Als dat plaats heeft en ik mocht wellicht nog slapen, maak mij dan spoedig wakker.” Dit was hetgeen Andam Déwi zeide. „Verder Kambang! moet dit zoo geschieden, omdat ik mijn belofte aan Boengŏ Kapèh niet wil breken, dat wij ons samen zouden gaan baden en reinigen aan de put Antarŏ Dama in Oela^c Tandjoeăng Médan.

Eenigen tijd nadat zij deze woorden vernomen had, begon de haan te kraaien en liet de moerai zich hooren, ten teeken dat de dag aanbrak en nu riep Kambang: „ontwaak meesteres! want de haan heeft reeds gekraaid en de moerai reeds gefloten en het schijnt dus dag te zullen worden.” Zoo sprak Kambang.

Toen nu Andam Déwi Kambang had hooren roepen, stond zij terstond op; zij maakte de vensters van de andjoeng open, zoodat de pintoe léwang angin dreunde en keek naar buiten; en daar zij het dak van de loemboeng katjŏ en

het gebladerde van de talang dantŏ kon zien, moest de dag reeds aan het aanbreken zijn. Nu sprak Andam Déwi: „Kom Kambang! haal nu spoedig mijn kleederen benevens mijn armbanden en ringen, want wij gaan uit.” Kambang legde daarop de koralen armbanden, de ringen, de oorbellen en de gouden armbanden klaar en toen Andam Déwi zich gekleed had, zeide zij: „Wel aan hofjuffers! wij zullen nu maar gaan, voordat er veel menschen op de been zijn, want wij moeten den galanggang en de balai voorbij.” Hierop antwoordden de hofjuffers: „(als men op reis gaat is er een aanvoerder noodig en wil men gaan varen dan moet men een kapitein hebben); als u gelieft voor te gaan zullen wij u volgen.”

Andam Déwi stond op en begaf zich naar het woonvertrek en van daar naar het benedeneinde en zoodra zij op weg was, begon zij met de armen te slingeren; de ringen aan haar vingers en haar armbanden rammelden daarbij zoo, dat de kiekendief op het geluid afkwam en op den dakrand neerschoot. Het was al eenigszins warm geworden. Wat Andam Déwi aangaat, zij was omgeven door een stoet van menschen, zoodat men haar alleen hooren kon, en terwijl men nu den weg naar Kŏtŏ Toeŏ volgde, deed men niets dan juichen en pret maken.

Nadat men eenigen tijd op weg was, naderde men steeds meer en meer en bereikte men eindelijk den Harŏ Katoenggalan, waar de hofjuffers aan elkander vroegen: „wie kan het zijn, die daar zit? Hier alleen te zitten is niet behoorlijk, ook niet als het in gezelschap van een ander is, want als anderen het zien, zouden zij het niet welvoegelijk vinden.” Terwijl zij zoo met elkander praatten zeide Andam Déwi: „komt aan hofjuffers, gij moogt niet zooveel spreken, want die persoon is immers prinses Boengŏ Kapèh, met wie wij uit zouden gaan.”

Een oogenblik later ontmoette zij prinses Boengŏ Kapèh en na nu ieder een betelpruimpje ter stilling van honger en dorst genuttigd te hebben, zeide Boengŏ Kapèh: „Wel aan mevrouw Andam Déwi! hoor eens naar hetgeen deze pantoen wil zeggen (hoe is het toch met de zon, dat het niet spoedig namiddag wil worden); hoe was het toch met onze afspraak, dat ge zoo laat aankomt!”

Andam Déwi antwoordde hierop: „luister nu ook eens naar mij Mevrouw! (het is niet omdat het niet spoedig namiddag wil worden, maar 't is omdat de lange stok niet gauw schuin wil staan): het is niet, omdat ik mij voorgenomen had niet te

komen, doch omdat ik niet spoediger hier kon zijn." "Boengŏ Kapèh" (vervolgde Andam Déwi) "laat mij u nog een tweede pantoen zeggen: (Er zijn veertig h a r ŏ boomen en de duif zit op de t a l a n g d a n t ŏ); ik, op wie gij zat te wachten, ben nu gekomen, het zou goed zijn als wij nu ook maar terstond gingen."

Boengŏ Kapèh antwoordde hierop: "als ge zoo spreekt, hoor dan eens, wat ik u te zeggen heb: mij dunkt, dat het onbehoorlijk zou toeschijnen aan hen, die ons mochten zien, dat gij zooveel hofjuffers tot uw gevolg hebt, terwijl ik geheel alleen ben. Wacht mij daarom een oogenblik hier, dan zal ik naar huis gaan om mijn slavinnen te halen."

"Als gij er zoo overdenkt" hernam Andam Déwi "hoor dan eens wat de zinspeling van deze pantoen is (men gaat twee aan twee stroomopwaarts naar de markt om pinang te koopen en deze wordt in de mand gelegd); gij behoeft niet naar huis te gaan, daar gij van mijn hofjuffers de helft kunt krijgen." Zoo sprak Andam Déwi. Boengŏ Kapèh antwoordde hierop om een uitvlucht te zoeken: "De gewoonte der zeelieden brengt mede, dat zij alles samen deelen, doch wij, die op het land zijn, volgen dat gebruik niet."

Andam Déwi zeide nu: "hofjuffers! gij kunt allen terugkeeren, want ik wilde slechts tot hier door u gevolgd zijn."

Toen zij deze woorden gehoord hadden, keerden de hofdames terug en Andam Déwi en Boengŏ Kapèh bleven alleen met si Kambang achter.

Vervolgens zeide Andam Déwi: "Boengŏ Kapèh! het begint laat te worden, laten wij dus gaan."

"Het komt mij voor, Andam Déwi"! hernam Boengŏ Kapèh "dat Kambang niet behoeft mede te gaan en het beter zou zijn indien zij naar huis keerde om de gasten af te wachten: want als zij ons volgt en er komen gasten, wie zal dan de pinang snijden en de sirih gereed zetten?"

Dit hoorende, zeide Andam Déwi: "zeg Kambang! ga maar naar huis, 't is niet noodig, dat ge met ons meegaat!" Hierop antwoordde Kambang: "och mijn meesteres! ik keer niet graag terug, ik wil liever met u meegaan!" Op het hooren dezer woorden werd prinses Andam Déwi boos en zeide: "als ik u eenmaal iets zeg dan moet gij dit ook doen; maak dus geen praatjes meer, want ge houdt ons daarmede maar op." "Welaan meesteres! luister eens naar mij! Ik heb gisteren nacht een zeer leelijke droom gehad, het was alsof mijn t i k o e l o e ă[c]

wegdreef en de zilveren andjoeng in het water verdween: de stok, waar langs de sirih opklimt scheen om te vallen, de rijstschuur stortte in elkander en onze groote buffel stierf.” Zoo sprak Kambang.

Nu hernam Andam Déwi: „wel Kambang! mijn kind, uw droom bevat waarheid, hoor maar eens goed, dan zal ik u zeggen wat hij beteekent. Dat de tikoeloeă[c] wegdreef duidt aan, dat het zwarte paard zal terugkomen; het wegzinken van de zilveren andjoeng geeft te kennen, dat onze onderdanen in getal zullen toenemen; het omvallen van den klimstok beteekent, dat wij veel gasten zullen krijgen; dat de rijstschuur instortte wil zeggen, dat de rijstoogst veel zal opleveren en het sterven van onzen grooten buffel geeft te kennen, dat wij in aanzien zullen komen.” Zoo sprak Andam Déwi. „Ga dus naar huis en maak mij het gaan niet lastig.”

„Hoor toch nog eens, mijn gebiedster! (De salindi[c] is dood gegaan in de padi tengevolge van de gom, waardoor zijn vederen aan elkander kleefden); gij zult er wel spijt van hebben en al zegt gij dat niet, ge zult het toch gevoelen.” Dit zeide Kambang. Luister nog eens, mijn meesteres! dan zal ik u een tweede pantoen zeggen: (Men gaat naar het huis, waar opium verkocht wordt, de rijstkorrels zien er uit als koralen); het is duidelijk, dat men booze plannen tegen u smeedt en toch wilt ge zoo iemand goed doen! Hoor nog eens, mijn meesteres! opdat gij geheel voldaan kunt zijn: (het is wel voorzien van een ring, doch niet van een punt en aan beide uiteinden is het glad afgesneden); als men slechts aan het begin en niet aan de gevolgen denkt, dan loopt het slecht af. (Van Roehoem gaat men naar China, naar Arabië en Natal): als, hetgeen gij ziet overeenkomt met wat gij hoort, dan denkt gij aan geen gevaar meer.”

Andam Déwi hernam nu: „maak het mij toch niet lastig en keer naar huis terug!”

„Als gij het zegt, hoe zou ik dan kunnen weigeren, doch luister nog eens naar mij, mijn meesteres! (Het eiland Talam ligt bij de Karika en Majang Sani eilanden); ik zeg u vaarwel mijn gebiedster, want ik zal naar huis terugkeeren.”

Toen nu si Kambang huiswaarts gekeerd was en zij met hun tweeën achtergebleven waren, zeide prinses Andam Déwi: „kom Boengŏ Kapèh! het zou goed zijn als wij nu gingen.” Zij begaven zich nu met hun beiden op weg en kwamen eerst voorbij den Harŏ Katoenggalan en naderden daarna den grooten boom;

van hier gingen zij voorbij den gelen aoer en den schuinen sigalapoeng en kwamen eindelijk in Tandjoeng Médan bij een gedeelte van de rivier Antarŏ Dama geheeten. Aan den rand van deze diepte vond men uitstekende en in het midden dwarsliggende rotsen, terwijl het water er op de eene plaats zeer troebel, op de andere diep en groen was. Zoodra zij daar aangekomen waren gingen zij limau uitpersen met welker sap zij zich inwreven. Hiermede gereed zijnde, zeide prinses Boengŏ Kapèh: „zeg Andam Déwi! het zou goed zijn als wij om de beurt in het bad gingen, want er is op het oogenblik veel gemeen volk hier, hetgeen toe te schrijven is aan de groote drukte, die er bij den galanggang heerscht. Ten einde nu geen leed te ondervinden. zal ik mij eerst baden, dan kunt gij oppassen of er van dat volk voorbijkomt.”

Toen prinses Boengŏ Kapèh in het bad was, maakte zij met handen en voeten naar alle kanten allerlei geluiden in het water en toen de lieden aan den galanggang dit hoorden zeiden zij: (si doega' sidoegi-doegi, sitapoeăng boengŏ doerian); wie daar baadt schijnt een flink mensch te zijn, zulk een geplomp hoort men van uit de badplaats.”

Toen zij zich naar hartelust gebaad had, kwam Boengŏ Kapèh uit het bad en zeide: „Andam Déwi (neem gij een kampoeăh van gandoem, dan zal ik mij van een kain moeri voorzien); gaat gij nu baden, dan kan ik in dien tijd de wacht houden.”

Hierop antwoordde prinses Andam Déwi: „Boengŏ Kapèh! (men maakt netten aan de badplaats en deze worden in de padi gelegd); wees voorzichtig en houd de visschen bezig, als ik aan het baden ben.” Dit zeide Andam Déwi.

Wat Andam Déwi betrof, zij trok haar ringen van de vingers, vouwde haar kain en baadje op, legde een en ander in de moendam en ging zich toen baden. Hierbij maakte zij allerlei geluiden in het water, zij deed dit op de wijze zooals de bewoners van Bangkinang en van Batang Hari; men hoorde wel twaalf verschillende toonen. Met de voeten stroomafwaarts slaande, vluchtten de groote visschen bij menigten en als zij met de handen stroomopwaarts het water in beweging bracht, zwommen de garings in allerijl den hoek om, de koelari's werden in hun vaart gestuit en de pantau's spoedden zich bij hoopjes voort en bij dit alles golfde het water onafgebroken tot aan den overkant.

Intusschen zeide prinses Boengŏ Kapèh: (de sitapoeng groeit op ons erf en is voor de bewoners van Solok zichtbaar); als

men baadt vermaakt men zich met in het water te plompen en droomen zijn de lievelingen van den slaap. Boengŏ Kapèh voegde hierbij: „(de jonge tioeng van Bangkahoeloe zit de inai bloem uit te zuigen); maak gij nu allerlei geluiden in het water, dan zal ik intusschen zachtjes zingen.”

Toen de lieden aan den galanggang het hoorden, zeiden zij: „(sidoega^ε sidoegi-doegi, sitapoeăng boengŏ ambatjang); het zal een schoon meisje zijn dat daar aan het baden is, want haar geplomp in het water gaat heen en weer.”

Wat prinses Boengŏ Kapèh betreft, deze was intusschen op een list bedacht geweest ten opzichte van de moendam, die aan den rivieroever lag. Zij deed nl. alsof zij struikelde, waarbij zij de moendam deed wegvliegen, zoodat deze in het water terecht kwam. Hierna stond zij weer op en ging aan den hoek van een hoogen afgrond staan.

Wat Andam Déwi aanging, zij ontroerde hevig en het bloed steeg haar naar het gelaat, toen zij met haast uit het water komende, bemerkte, dat haar moendam er niet meer was.

Daarom zeide zij: „wel prinses Boengŏ Kapèh! wij zijn immers uit dezelfde kampoeng en goede vriendinnen met elkander, waarom behandelt gij mij nu op die wijze? Waar is mijn moendam gebleven? Als gij dezen streek niet uitgehaald had, dan zou zij onmogelijk weggeraakt zijn, want wij zijn hier slechts met ons tweeën!” Zoo sprak Andam Déwi.

Hierop antwoordde Boengŏ Kapèh: „(de banen van een vlag moeten recht geknipt worden en niet zooals die van een baadje); zeg ronduit waarvan gij mij beschuldigt, opdat ik mij duidelijk verantwoorden kan!”

Andam Déwi hernam nu: „(de loekah is geen katajŏ, maar gij houdt er veel van om met een loekah en een tingkala^ε te visschen); ik kan u niet meer vertrouwen, want onder het doen van eeden lacht ge.”

Hierop antwoordde Boengŏ Kapèh weder: „hoor eens naar hetgeen ik u zeggen zal. (De krokodil houdt zich in modderpoelen op en gaat zich in de diepte van een rivier baden): als gij mij niet gelooft, laten wij dan samen in het water duiken.” Dit was hetgeen Boengŏ Kapèh zeide.

Andam Déwi hernam nu weder: „(op het erf groeit een bamboestoel, waarvan men een brug zal maken voor hen die naar Djoedah gaan); ofschoon wij uit dezelfde kampoeng afkomstig zijn, zullen wij elkander eindeloos haten.”

Nu zeide Boengŏ Kapèh weder: („de pinang van de bewoners van Loentŏ is wit; de sapè[c] vindt men in de woning van radjŏ toeŏ); ik zal in eeuwigheid niet het onaangename vergeten dat ik ondervonden heb.„

Andam Déwi antwoordde hierop: „hoor nog deze eene (de galaboeă[c] groeit op de padang baka, de kain van si Angsŏ heeft geen kleuren); ik maak mij bezorgd, dat de wereldsche genoegens voor mij vergaan zullen en gevoel me daarom een ongelukkig mensch.„ [1]

Prinses Boengŏ Kapèh sprak weder: (men is naar Boeki[c] Poetoeih gegaan om te visschen en heeft in het dicht gevlochten net een garnaal gevangen); men kan het water niet scheiden en den wind niet met een net vangen.; (men kan het onmogelijke niet krijgen).„ Zoo sprak Boengŏ Kapèh.

Nu antwoordde prinses Andam Déwi: „Zeg Boengŏ Kapèh! (Er zijn drie bloemen: n.l. de tjampagŏ, de inangŏ en de panda[c] kakibloem); omdat wij al zoo lang bevriend waren, ben ik onvoorzichtig tegenover u geweest en daardoor hebt gij uw doel bereikt.„

Prinses Boengŏ Kapèh hernam: „hoor nog eens! (de matten worden uitgespreid en wel twee en een half stuk); de eene is verstandig maar de andere is een schermer nl. op de balai.„ [2]

Hierop zeide Andam Déwi: („men schiet naar den hemel en raakt de sterren, zoodat er drie, die bij elkander behooren, naar beneden vallen); wanneer twee knappe schermers het tegen elkander wagen, dan worden de stooten toegebracht, zonder dat men het merkt.„

Boengŏ Kapèh hernam weder: („de sariĕ[c] groeit aan den benedenloop van de Landai rivier en daarvan wordt zooveel bij elkander gebonden als twee personen dragen kunnen); gij zijt slim, maar ik ben verstandig en het toeval wilde dat wij samen op reis gegaan zijn.„

Het antwoord van Andam Déwi was nu weder: („de boomwortels op Boeki[c] Goentoeăng zijn recht, Soengai Landai is de kortere weg, dien de herten volgen, de oepa slang gaat aan het vechten met de tadoeăng en beide zijn even knap om elkander ongelukkig te maken.„)

Boengŏ Kapèh hernam: „hoor nog eens! (wanneer de kieken-

---

[1] Dit is kias; Andam Déwi geeft te kennen dat Boengŏ Kapèh ter wille van het genot, zich ongelukkig maken zal.

[2] Waarmede te kennen gegeven wordt, dat de andere even slim is.

dief op de doekoe gaat zitten, dan begint hij te schreeuwen); uw stoot was geweldig, maar toen hij op mijn nagels kwam, was het alsof er inai op gesmeerd werd.» [1]

Daar het al laat geworden was, zeide Andam Déwi: («er wordt driemaal gehakt en men klimt twee en een halve trede); door het gesprek uit te breiden wordt het lang, het is beter het in te krimpen, opdat het kort worde; (laten wij het gesprek maar niet rekken, het is beter dat we eindigen).» Zoo sprak Andam Déwi.

Hierop antwoordde Boengŏ Kapèh weder: «luister nu eens goed, want het is onnoodig dat wij nog langer twisten. Wat uw moendam betreft, zij heeft ons ongeluk aangebracht, want terwijl gij daar straks aan het baden waart en ik intusschen neuriede, kwam er een wervelwind en toen de verschillende winden elkander ontmoetten, werd de moendam in het water geslingerd, ik heb u geroepen, maar gij hoordet mij niet.» Andam Déwi hernam nu: «als het is, zooals gij zegt, wat zal ik er dan aan doen? Slechts één ding wil u nog vragen en dat is om aan mijn broeder, Soetan Manangkérang te zeggen, dat hij mij moet achterna komen, ik ga den kant van de riviermonding op. Nu, wij zullen niet te gelijk vertrekken, maar gij gaat eerst en ik zal zoo lang hier blijven. (Het zwarte wordt met het donkerbruine vermengd en het extract blijft op het bord staan); de een gaat huiswaarts en de andere blijft bij de badplaats.»

Wat Andam Déwi betreft, zij sloeg den weg stroomafwaarts in en volgde vol twijfel in het hart en met loshangende haren den rivieroever, terwijl zij al huilende om haar moendam riep, die steeds vóór haar uit dreef. Stroomafwaarts ziende, werd zij iemand gewaar en toen zij een oogenblik later bij hem gekomen was, riep zij hem toe: «och, visscher! haal mijn moendam even, die daar op het water drijft; als gij haar machtig wordt, dan hebt gij mij slechts de koralen terug te geven en den anderen inhoud moogt gij voor u nemen!» Dit zeide Andam Déwi. De visscher antwoordde: «hoe kan ik uw moendam krijgen, wijl er nu juist een visch aan mijn hengel zit en de moendam zal voorbij drijven, terwijl ik het snoer opwind.» Hierop hernam Andam Déwi: «gij zijt een ongeluksvogel, want al koopt men die visschen tegen nog zulk een hoogen prijs van u, zij zullen toch altijd minder waard zijn dan een ring of armband!»

[1] Hiermede wordt bedoeld, dat de spreekster de zinspelingen van haar tegenpartij voor zich ten goede zou aanwenden.

Andam Déwi ging hierop verder, steeds den benedenloop van de groote rivier volgende. Na een oogenblik geloopen te hebben, ontwaarde zij weder een man, die stond te visschen en ook dezen riep zij toe: „och visscher! help mij mijn moendam, die daar drijft, uit het water te halen. Als ge haar krijgt, behoeft ge me slechts de koralen terug te geven; de rest kunt ge dan voor u nemen.” Hierop antwoordde de visscher: „ik zal ze moeielijk kunnen krijgen, want terwijl ik mijn net in elkander doe, zullen de visschen er onder door wegzwemmen en de moendam dan toch voorbij gedreven zijn.”

Nu hernam Andam Déwi weder: „Wat een dom en onnoozel mensch is dit: want als hij mijn moendam had kunnen krijgen, dan zou hij de helft van den inhoud ontvangen en hoe duur men zijn visschen ook koopt, zij zullen toch altijd minder opbrengen dan de waarde van een ring of armband is.”

Hierop ging Andam Déwi weer verder; doch volgde nu niet meer den rivieroever maar den zoom van het bosch, waar de sikadoedoeăʿ, de hilalang en de tjapŏ groeiden, de lintaboeăng als bajam opschoot en zich enkele brandnetels vertoonden. Stroomafwaarts ziende meende zij een berg voor zich te hebben; maar dicht bij zijnde bemerkte zij dat het een boom was, die dwars over den weg lag. Zij was hier in moeielijke omstandigheden en wist geen raad, want die boom was buitengewoon groot en lag zoo laag bij den grond, dat men er niet onder door kon kruipen, terwijl hij te hoog was om er over heen te klimmen en bovendien nestelden er vergiftige slangen onder. Wat zijn beide uiteinden betrof, het eene bevond zich diep in het bosch en het andere in de zee. Andam Déwi liep nu over een boom die schuin op den vorigen lag en die bedolven was onder de doornen van den pantjaringèʿ en de rotting; zij bleef er met haar lange hoofdhaar aan vastzitten en begon zoo hard te schreeuwen, dat het gegil tot aan den hemel doordrong. Zij sloeg zich op de borst zoodat haar fijne vingers daar krachteloos op bleven liggen en de sporen er van benevens die van den ring zichtbaar waren. Toen zij er voorbij was, vervolgde zij haar weg stroomafwaarts en kwam nu op een vlakte, waar men het vee hoedde. Hier keek zij naar de zee, die effen was als een spiegel en zeide in zich zelve: („de oenaʿ doorn groeit tegen de oenaʿ op en deze weer tegen de rotting); als men de zee aanschouwt, dan is zij kalm, maar die kalmte is niet te vertrouwen. Hierna ging

Andam Déwi zitten en raakte in gepeins verdiept over haar broeder Manangkérang: „Als men hem overgebracht heeft, wat ik gevraagd heb, dan wordt het tijd, dat hij mij achterna komt. Waarmede houdt gij u dus thans bezig, broeder?„ Aldus sprak Andam Déwi en onder dat spreken schreide zij zóó, dat de tranen haar langs de wangen rolden evenals koralen, waarvan het snoer gebroken is of zooals diamanten die uit elkander vallen.

Naar den rechterkant ziende, deed zich een veld met rijpende padi voor haar oog op en ontwaarde zij iemand onder een boom. Dat was een herder, die bezig was vuur te maken. Zij ging op hem af en riep hem schreiende toe: „och wees zoo goed mij te helpen en haal die moendam voor me, die daar weg drijft; als ge haar krijgt, dan moogt ge de helft van haar inhoud voor u nemen.„ De herder antwoordde hierop: „Ik kan u moeielijk helpen, want ik ben bang, dat mijn buffels de padi zullen opeten of dat zij stuitende op het bosch, dat het dal afsluit, uit elkander zullen geraken.„

Andam Déwi hernam nu: „als ge me niet wilt helpen, wees dan zoo goed te onthouden, wat ik u zeggen zal: „als er iemand mij achternakomt, om mij te zoeken en hij vraagt u naar mij, zeg hem dan alles naar waarheid en vergeet niets. Wat mij betreft, ik geloof, dat het dezen dag met mij gedaan zal zijn. Nu geef mij een weinig vuur van u, want ik wil aan God en de heiligen gaan bidden!„ Vervolgens nam zij vuur, ging aan den uithoek van een hoogen afgrond staan, legde een klein stukje witte koemajan baroes op het vuur en sprak, terwijl zij, met het gezicht naar het Westen gekeerd en de handen op het hoofd gevouwen, naar de bergen blikte: „Ik smeek U, laat, om de heiligheid mijner voorouders en ook om die mijner ouders, die beiden uit een vorstengeslacht afstammen, de zeewind mijn moendam naar het strand drijven!„

Allah beschikte het nu zoo, dat er in het water daar twee heilige visschen waren, die een paar uitmaakten en waarvan de een rajŏ en de andere garang heette. Nadat zij haar gebed gedaan had, kwam er door Allahs beschikking een zware storm uit zee opzetten, die haar moendam naar het strand voerde, doch toen zij deze naderde, dreef de moendam weer naar het midden. Nu brak zij een pimping af om de moendam naar zich toe te halen, maar haar noodlot wilde (de spaken

liggen op den grond, die instort; de simantoeăng op de afgebroken omwalling is de plaats waar de jonge barau-barau zit), dat de grond, waar zij stond instortte en hetgeen waaraan zij zich vastgreep, afbrak, zoodat zij, op het oogenblik, dat zij de moendam greep, voorover in het water viel. De garang slokte nu de moendam en de rajŏ haar op, zoodat zij uit de oogen van den herder verdwenen was, zonder een gil of een woord geuit te hebben. De herder gevoelde nu spijt (en zeide): (drijf twee buffels voor u uit en breng ze naar Pajŏ Koemboeăh, ik ben het uit mijn beide oogen en uit mijn tien vingers kwijt geraakt); — zij is nu voor immer verloren. —

— Hier neemt het verhaal een andere wending en gaat over op Soetan Manangkérang. —

Van alle kanten waren er gasten gekomen, want de galang-gang begon natuurlijk levendig te worden. Men vond er djoearŏ's uit alle dorpen, vorsten uit verschillende negorijen en de verstandigsten uit verscheidene soekoe's. Soetan Manangkérang sprak toen: „zeg Salamat! haal de sirih eens met al wat daar bij behoort, om de gasten af te wachten. Wij willen die, ter eere van de vorsten en andere gasten die hier komen, aanbieden.”

Op het hooren dezer woorden liep Salamat naar huis en een oogenblik later op het erf gekomen zijnde, riep hij si Kambang toe: „ik ben door mijnen meester van de balai naar hier gezonden om de sirih en de betelschaal te halen, om de gasten af te wachten. Dit heeft onze toeankoe mij opgedragen. Vul daarom de Chineesche langgoeai, dan kan ik ze naar den galang-gang brengen.” Hierop antwoordde Kambang: „maar Salamat! hoe zou ik die kunnen krijgen, wijl onze meesteres niet thuis is. Zij is zich aan de badplaats gaan reinigen en ik ben wel met haar meegegaan, doch zonder haar teruggekeerd, want toen wij bij den Harŏ Katoenggalan gekomen waren, ben ik met al de hofdames door haar teruggezonden en is zij alleen met prinses Boengŏ Kapèh achtergebleven, met wie zij verder gegaan is.” Zoo sprak Kambang terwijl zij er nog deze pantoen bijvoegde: („de soeri wordt gekookt om er azijn van te maken en de pitoelŏ is op de ladang in het bosch rijp geworden); het spijt mij zeer dat onze gebiedster verdwenen is en wij geen bericht omtrent haar kunnen krijgen!”

Toen hij dit gehoord had, keerde Salamat naar de markt waar de balérong pandjang stond terug, waar hij eenige oogenblikken later aankwam. Pas was hij daar of Manangkérang

vroeg hem: „hebt gij gekregen wat gij zoeken moest en meegebracht wat gij moest halen?"

„Ik vraag u duizendmaal om vergiffenis mijn gebieder. Gelieve te hooren naar hetgeen ik u beleefdelijk zal vertellen (sprak Salamat). Wat ik halen moest, kon ik niet meebrengen, want si Kambang deed niets dan schreien, omdat onze gebiedster niet te huis is. Deze is naar de badplaats gegaan om zich te wasschen en Kambang heeft haar willen volgen, doch mocht niet en ofschoon het al namiddag is, is zij nog niet teruggekeerd." „Wel Salamat! als si Kambang dat verteld heeft, dan moest ge weer onmiddelijk naar huis gaan en haar zeggen, dat zij haar aan de badplaats gaat opzoeken en mocht zij haar daar niet vinden, dan moet zij zich naar de woning van Boengŏ Kapèh begeven, die bovenstrooms in kampoeng Kŏtŏ Toeŏ gelegen is!" Dit zeide Manangkérang.

Salamat spoedde zich nu naar huis terug en toen hij eenige oogenblikken later op het erf gekomen was, riep hij: „zeg, Kambang Manih! kom eventjes voor het venter, want ik heb u iets te zeggen." Dit hoorende keek Kambang naar buiten en werd Salamat gewaar, die nu zeide: „hoor eens! toeankoe Manangkérang heeft bevolen, dat gij met spoed naar de badplaats moet gaan, om onze gebiedster te zoeken en als zij daar niet is dan moet gij een streng onderzoek naar haar doen aan de woning van Boengŏ Kapèh!"

Wat si Kambang betreft, zij nam in haast haar s a l è n d a n g, ging naar beneden en spoedde zich den grooten weg op. Steeds naderende kwam zij bij den te H a r ŏ K a t o e n g g a l a n. Daar bleef zij in gedachten staan de plaats ziende, waar haar meesteres gezeten had en zeide in zich zelve: „hier zijn we van elkander gegaan!" Van daar liep zij door naar Oela^ε Tandjoeng Médan en daar bij de put A n t a r ŏ D a m a aangekomen zijnde, zeide zij in zich zelve: („de l i m a u m a n i s gebruikt men om er stokken van te maken, waar de duiven op zitten); men schreit omdat het spoor, dat men zoekt, door den vloed overstroomd is."

Haar daar niet vindende, begaf zij zich naar de woning van Boengŏ Kapèh in Kŏtŏ Toeŏ. In de nabijheid er van aangekomen, ging zij aan den hoofdingang staan. Boengŏ Kapèh was op dat oogenblik op de zilveren a n d j o e n g bezig met heur haar te kammen en met olie in te smeeren. Kambang riep haar in een pantoen toe: („In het dal groeit een t j a p ŏ boom, waar zal men de s a r i ĕ^ε planten?) gij zijt met uw tweeën van huis

gegaan, waar hebt gij dan mijn meesteres achtergelaten?"

Boengŏ Kapèh antwoordde hierop in een pantoen: "hoor eens Kambang! (ik maakte mij klaar om naar de markt te gaan ten einde iets te koopen en te verkoopen); ik was juist van plan u een boodschap te zenden, doch nu zijt ge zelf hier!" En hierop vervolgde zij: "Wat uw meesteres aangaat, zij heeft mij een boodschap opgedragen. Er is ons nl. een ongeluk overkomen, want terwijl zij zich schoonmaakte en met kasai inwreef en allerlei geluiden in het water maakte, kwam er door Allahs beschikking een wervelwind opzetten, waardoor de moendam opgenomen en in de zee gesmeten werd. Zij zeide mij nu, dat zij haar moendam niet goed kon missen en daarom naar de riviermonding wilde gaan, om haar te zoeken en verzocht mij haar broeder te vragen, om haar spoedig achterna te komen."

Dit hoorende liep Kambang hard naar de balai met de balérong pandjang terug waar zij, aangekomen zijnde, haar meester toeriep: "Luister eens, mijn gebieder! wat mijn meesteres aangaat, zij heeft aan Boengŏ Kapèh verzocht u te zeggen, dat zij een ongeluk heeft gekregen en zij daarom naar den riviermond is gegaan om haar moendam te zoeken, die weggedreven is. Zij heeft u laten zeggen om haar te volgen. Zie daar hetgeen ik gehoord heb." Zoo sprak si Kambang.

Wat Soetan Manangkérang betreft, toen hij deze woorden hoorde, liet hij den gewapenden vechthaan los, wierp den inzet over den grond en liep hard naar huis. Een oogenblik later hier aangekomen zijnde, riep hij zijn ouders en zeide: "och moeder! hoor eens naar mij! Wees zoo goed mijn lievelingskris te krijgen, want ik wil haar gaan zoeken die verloren is geraakt." Zijn moeder haalde nu de lange kris, Sampŏnŏ Ganggiaman genaamd, die door Manangkérang aangenomen en tusschen den gordel gestoken werd, waarna hij de deur uitging. Toen hij het pad naar de kampoeng dalam achter den rug had, volgde hij in groote haast den langen weg en kwam eindelijk bij den Harŏ Katoenggalan. Toen hij hier, rondom zich ziende, bemerkte dat er iemand gezeten had, dacht hij bij zich zelven: "zij heeft zeker hier uitgerust, het spoor daarvan is nog zichtbaar." Vervolgens trok hij verder en kwam in Oelaᶜ Tandjoeng Médan bij de put Antarŏ Dama. Nauwelijks was hij daar of hij begon te schreien en weeklaagde: ("de pandan heeft een afkeer van het woud gekregen en de sariëᶜ groeit op het veld); wij zullen elkander niet wederzien!" Al schreeuwende en steeds aan haar

denkende volgde hij den weg langs den rivieroever, tot dat hij uitgeput en zijn voeten van pijn niet meer kunnende oplichten, benedenstrooms een hengelaar in het oog kreeg. Toen hij dezen genaderd was, sprak hij tot hem: „zeg eens, hengelaar! antwoord mij eens naar waarheid. Hebt gij straks ook iemand hier voorbij zien gaan, die naar een afdrijvende moendam zocht?"

De hengelaar antwoordde: „als ge wat spoediger gevolgd waart, hadt ge haar straks hier aangetroffen. Zij deed niets dan den naam van haar broeder noemen, de moendam was maar in schijn het voorwerp van haar weeklagen!" Hij liep weer verder, altijd langs den rivieroever en ontmoette eindelijk weer een visscher. Hij sprak tot deze: „zeg visscher! antwoord mij eens naar waarheid, is er daar straks niet iemand voorbijgegaan, die een afdrijvende moendam zocht?" De visscher antwoordde: „als gij wat vroeger gekomen waart, zoudt gij haar misschien aangetroffen hebben. Zij riep gedurig om haar broeder en de moendam was maar in schijn het voorwerp harer klachten!"

Van hier verder gaande, liep hij niet meer langs den oever, (maar volgde een anderen weg) waar de sikadoedoeă^c, de hilalang en de tjapŏ groeiden en de lintaboeăng als spinazie opschoot. Toen hij stroomafwaarts keek, dacht hij een berg voor zich te zien maar dichterbij gekomen, bespeurde hij dat het een dwarsliggende boom was. Nu riep hij: „mijn zuster Andam Déwi! Welken weg hebt gij toch gevolgd, want het gras waarover gij geloopen hebt, is niet verwelkt en die boom hier ligt te dicht bij den grond, om er onder door te kruipen, terwijl hij te hoog is, om er over heen te klimmen. Er nestelen daarenboven oepa en tadoeăngslangen onder en als men naar zijn uiteinden zoekt, dan ligt het eene ver in zee en het andere diep in het bosch!" Hij liep over een boom, die schuin op den vorigen lag en toen hij een wilde sitjirè^c naar zich toe trok, vond hij een hoofdhaar daaraan hangen en begon te schreien, roepende: „een hoofdhaar heb ik reeds van u gevonden, doch waar zijt gij zelve toch?"

Eenigen tijd later had hij die plaats weer achter zich en kwam hij over een uitgestrekte vlakte waar aan de eene zijde rijpende padi stond en aan de andere een veld was, waar de herders hun vee hoedden. Pas was hij aan dit laatste gedeelte gekomen, of hij ontmoette een alleen zijnd herder, aan wien hij vroeg: „och herder, zeg mij eens naar waarheid, is er daar straks ook iemand voorbij gekomen, die een drijvende

moendam zocht?" "Als gij daarnaar vraagt, hoor dan, dan zal ik het u vertellen. Indien gij haar spoediger achterna gekomen waart, zoudt gij haar wellicht straks hier aangetroffen hebben. Zij sprak over niemand dan over haar broeder en deed alsof zij om haar moendam schreidde. Zij heeft mij tevens deze woorden gezegd: "als er iemand mij mocht achternakomen om mij te zoeken, breng hem mijn boodschap over en zeg hem, wat ge gezien hebt, want ik geloof dat mijn einde genaderd is." Zoo heeft zij daar straks tot mij gesproken. Daarna vroeg zij mij een weinig vuur om witte koemajan te branden en is hier gaan bidden. Dáár, op het uiteinde van dien diepen afgrond, stond zij tegenover den berg, met het gelaat naar het westen gekeerd en de handen op het hoofd gevouwen en riep de oogen ten hemel geheven: "Zoo gij vader en moeder, van vorstelijke afkomst zijt, o laat er dan een wind van uit de zee opkomen, die mijn moendam naar den oever drijft!" Zoo bad zij en haar gebed werd verhoord, want er stak een wind op en de moendam dreef naar den kant, waarom zij een pimping afbrak om haar naar zich toe te halen. Op die plaats is een diepte, waarin een paar rajŏ visschen leven, waarvan de een garang en de andere rajŏ heet; de moendam bleef daar ronddraaien en dreef van den kant naar het midden heen en weder, totdat het ongeluk wilde dat zij, haar gegrepen hebbende, voorover in het water viel, daar de grond waarop zij stond afbrokkelde en hetgeen zij vastgreep afbrak. Zij liet geen enkele gil hooren, toen zij uit mijn oogen voor goed verdween." Dit waren de woorden van den herder. "Het was dus zooals men zegt" vervolgde hij: "(het koord van den vlieger is gebroken, zoodat men dezen van uit Kŏtŏ Toedjoeh zien kan); het lot bracht Andam Déwi ongeluk aan, daar zij voor altijd heengegaan is!"

Op het hooren van deze woorden sprong Manangkérang in den Oceaan om naar de rajŏ visschen en krokodillen te hakken. Met zijn kris maakte hij er vier en met zijn rèntjong twee te gelijk dood, zoodat de zee hier wit van de krengen der visschen en daar zwart van die der krokodillen was. Nadat hij verscheidene baaien ingegaan en een menigte klippen bezocht had, was hij uitgeput van vermoeienis, zoodat hij nauwelijks de voeten kon oplichten. Hij ging daarom uit het water en liep langs het strand, totdat hij weer op een rots sprong. Door Allahs beschikking vond hij hier een tanti van haar baadje terug,

dat door de golven uit het midden der zee was voortgespoeld en op de rots gesmeten was. Manangkérang nam de tanti op en begon op de rots te weeklagen roepende: „Andam Déwi, mijn zuster! de tanti van uw baadje heb ik teruggevonden, doch waar zijt ge zelf toch?" Nu trok hij zijn lange kris en zeide: „Kom mijn kris! maak mij maar dood, want 't is niet noodig dat ik langer in het leven blijf. Daar zelfs zij, die zoo schoon was niet meer in het leven is, is het beter dat ook ik sterf!" Allah wilde echter, dat hij niet gewond werd; zelfs geen schram ontving en de kris weer in de schede terugkeerde.

Nu gaat het verhaal weer over anderen spreken en wel over zijn ouders, toeankoe Radjŏ Toeŏ en prinses Lindoeăng Boelan.

De eerste zeide: „Wel prinses Lindoeăng Boelan! wat onze kinderen betreft, het is met hen zooals de menschen zeggen: „(wat men afhalen wil valt niet naar beneden en de haak, waarvan men zich daarbij bedient, blijft hangen). Het komt mij dus wenschelijk voor, dat wij terstond uitgaan om hen te zoeken; (om te zoeken die verloren en achterna te volgen die weggegaan is)!"

Hierop gingen zij heen en volgden den grooten weg stroomafwaarts. Zoo kwamen zij eindelijk aan de riviermonding, van waar zij langs het strand naar Manangkérang keken, zonder hem echter te ontdekken. Zij zetten nu de reis langs de kust verder voort en kregen iemand in het oog, dat juist Manangkérang was, die zich schreiende in de zonneschijn zat te koesteren. Zijn ouders riepen hem toe: „zeg Manangkérang! kom hier bij ons, wij hebben u wat te zeggen." Manangkérang zette zich nu dicht bij zijn ouders neder en dezen zeiden tot hem: „kind! ge moet nu zoo doen nl. met ons naar huis terugkeeren, daar gij niet gevonden hebt, hetgeen ge zocht. 't Is nutteloos verder te zoeken, want wat dood is, is voor de aarde bestemd, evenals hetgeen wat leeft voor de wereld." Zoo spraken zijn ouders. Manangkérang antwoordde hierop schreiende: („men moet de jonge padikorrels niet twee malen plukken, want zij zouden daardoor bederven); zeg zoo iets niet voor de tweede maal, want het zou mijn droefheid nog meer opwekken. Zie eens, vader! Als ik niet vind, die ik zoek, dan keer ik ook niet terug; want het zal dan beter zijn dat ik sterf, daar mijn leven dan toch tot niets meer dienen kan. Maak mij geen verwijt van de zorgen en moeiten, die ge voor mij gehad hebt, berust in de verkeerdheden door mij begaan en wees er altijd tevreden over,

dat ge mij voedsel gegeven hebt. Ik spreek zoo, omdat het mij toeschijnt, dat ik de wereld zal verlaten en de Engel des doods mij zal komen halen; mijn levenseinde schijnt gekomen te zijn. Welnu moeder! Ge moet naar ons beiden maar niet meer verlangen, noch om ons denken. Verander onze namen, geef aan mij dien van Dagang sansai [1] en noem Andam Déwi voortaan Tabang Lajang" Zoo sprak Manangkérang. (Daarop vervolgde hij): "Als vader toch naar mij verlangt, aanschouw dan Soetan Radjŏ Bongsoe, wiens evenbeeld ik ben, en als moeder aan Andam Déwi denkt, ga dan naar Boengŏ Kapèh wier gelijkenis zij is!"

Toen zij daar een poosje gezeten hadden en het laat geworden was (voegde hij er nog bij): "Welnu moeder, keer nu naar huis terug en maak mij het heengaan niet moeielijk. Laat, terwijl wij weg zijn de galanggang niet verloopen, houdt niet op met feestvieren en laten mijn paard en mijn haan geen gebrek aan eten hebben. Verder mijn ouders! moet gij ons, als wij niet mochten terugkeeren, niet achterna komen. Indien vader nu nog niet gerust mocht zijn, neem dan deze lok haar van mij mede dan kunt ge, die dagelijks beschouwende, aan mij denken. Keer nu terug vader, want ik wil verder gaan!"

Manangkérang begon te schreien en uitte deze pantoen: "(groei hoog op bamboe, waarin het jong van de halang maranggană zit, later kunnen wij u weer kappen); blijf in weemoed achter o kampoeng! wij blijven waarschijnlijk lang weg, doch eenmaal keeren wij tot u weder!" "Laat mij nog deze tweede pantoen zeggen", (sprak hij): "(de sikoedjoeă groeit samen met den kapasheester en de bloem van de paraoetan is opengegaan); als gij gelukkig moet zijn, dan keeren wij naar Oelaᶜ Tandjoeng Médan terug. Kom aan moeder! houd mij niet met onnoodig gepraat op. Keer naar huis terug, ik ga zoeken degene, die verloren is, ik ga volgen haar, die is heengegaan!" .

Hierna keerden zijn ouders terug, terwijl hij in de nabijheid der zee bleef en, steeds schreiende, verder ging zijn droefheid uitende in deze pantoen: "(si Laboeăng Tandoeăᶜ is een roeier, hij gaat naar den voorsteven;) ik ga met een bedroefd hart steeds verder en het strand schijnt zoo ver te zijn." Voortdurend hoorde hij iets, dat hem telkens deed omkijken; het was alsof de vogels hem riepen en dit klonk hem in de

[1] Men schrijft sangsai, bongsoe, langsai, langsat enz. doch men spreekt deze woorden met een *n* uit.

ooren als de stem zijner zuster. Dan begon hij weer te schreien en weeklaagde: „(De halang is met de vogels weggevlogen in gezelschap van een duif); als een draad breekt, kan ik ze weer aanknoopen, doch als zij verloren geraakt is, waar zal ik ze dan gaan zoeken?" „Zuster Andam Déwi! hoor ook naar deze pantoen! (Een ring die te wijd is voor de pink, past goed om den ringvinger); ik zie overal de zee om mij heen, tot hoever zal ik u moeten achterna volgen!"

Na verloop van eenigen tijd werd hij een visscherschuitje gewaar en riep hij deze naar het strand. Door Allahs beschikking zag hij daarin iets schitterends liggen, de glans er van verspreidde zich over het land, het had een kleur als een gouden ring. „Zeg, visscher!" (zeide hij) breng uw schuitje hierheen, ik heb u iets te vragen!"

Toen de visscher dit hoorde, roeide hij met zijn schuitje regelrecht op het strand aan en Manangkérang vroeg hem: „Wilt gij uw visschen verkoopen, zeg mij dan hoeveel zij kosten?" De visscher antwoordde: „Zij moeten drie kwartjes kosten!"

Manangkérang betaalde echter in plaats van drie kwartjes, anderhalven gulden, daar hij tusschen hoop en vrees verkeerde. Wat den visscher betreft, deze roeide, toen hij het geld ontvangen had, zijn schuitje naar zee en dacht in zich zelf: „die man is gek of dronken, om mij anderhalven gulden in plaats van drie kwartjes voor mijn visschen te geven."

Manangkérang zette zijn tocht langs het strand niet voort, maar beklom een heuvel waar een dikke, breedgetakte en rijk gebladerde boom tegen de helling groeide. Het was toen middag; (de tijd dat men eenigszins hongerig wordt, de buikriem los om het lijf gaat zitten, als het op de markt druk en in de kampoeng eenzaam is, en men aan het weeftoestel heen en weer gaat loopen.) Hij hield daar stil en zette zich tegen den boomstam neder, terwijl hij een pantoen begon te zingen: „(wat is het toch stil aan de badplaats, ginds plant men kaneel); zijt gij nu nog niet tevreden over hetgeen mij overkomt; waar ik ga zitten moet ik tranen storten!" Terwijl hij aan zijn zuster Andam Déwi dacht, sneed hij den buik der visschen overlangs door en vond er de moendam in, waarin nog zoo als vroeger de koralen en ringen lagen. Nu begon hij te schreien, luidkeels roepende: „de moendam heb ik gevonden, doch waar zijt gij zelf toch?"

Weder trok hij zijn kris en stak er zich mede in de borst, maar door Allahs beschikking werd hij niet gewond, ja kreeg zelfs geen schram, terwijl de kris in de schede terugkeerde.

Vervolgens stak Manangkérang de moendam bij zich en ging verder door de wouden en wildernissen, waar verscheidene siamangs zich aan de takken der boomen slingerden, de oengkö's een verschrikkelijk geschreeuw aanhieven, geesten en duivels heen en weer liepen en de tijgers brulden. Steeds verder gaande kwam hij een marintjöhert tegen en daar de herten in dien tijd spreken konden, zoo vroeg het hem: „Wel jongeling! van waar komt gij en wat zoekt gij?" Hierop antwoordde Manangkérang: „och marintjöhert! ik ben door mijn noodlot hierheen gebracht!"

Toen het hert dit hoorde, was het zeer verbaasd en had medelijden met hem; daarom zeide het: „zeg Soetan Manangkérang, zie eens hier! Ge behoeft niet meer zoo door het bosch te dwalen, ik zal u hulp verleenen, ga op mijn rug zitten, dan zal ik u den weg wijzen." Dit zeide het hert.

Steeds verder loopende kwam het aan de grens van dat gedeelte, wat het bewoonde,[1] waar het zeide: „Welnu Soetan Manangkérang! tot hier heb ik u willen helpen!" waarop het dier terugkeerde.

Manangkérang ging voort en steeds verder trekkende ontmoette hij een verdwaalde rhinoceros, die tot hem zeide: „nu kan ik mijn buik verzadigen en mijn kiezen slijten, nu kan ik mij, hongerig als ik ben, verzadigen!" — Manangkérang antwoordde hierop: „Welnu rhinoceros! ik heb dit bosch betreden met de gedachte, dat ik niet lang meer in het leven zou blijven. Ik ben door mijn ongelukkig lot hierheen gebracht; te sterven en de aarde tot rustplaats te hebben, zal beter zijn dan vol kommer te blijven leven!" —

Deze woorden hoorende kreeg de rhinoceros medelijden met met hem en zeide: „als gij zulke gedachten hebt, zal ik u volstrekt niet opeten; kom, ik zal u zelfs hulp verleenen! Klim op mijn rug, dan zal ik u den weg wijzen en dan behoeft ge zoo niet meer door de wildernis te dwalen!" Zij gingen nu steeds verder en toen hij gekomen was tot daar, waar hij Manangkérang kon brengen[2], zeide de rhinoceros: „tot hiertoe

[1] De Maleiers nemen aan, dat de dieren in het woud, ieder hun eigen gebied hebben, dat zij niet mogen overschrijden.

[2] Zie boven.

wil ik u geleiden jongeling, blijf nu hier, dan ga ik elders heen!"

Manangkérang dwaalde nu weer verder, zonder te eten of te drinken en ontmoette na eenigen tijd een gevlekten tijger, die gekleurd was als een taboehan tandang en even gulzig was als een leguaan van Tabing Tinggi; zelfs op de afgevallen bladeren viel hij aan: hij at alles op, wat hij ontmoette en was verschrikkelijk woest. Zoodra hij Manangkérang zag, zeide hij tot dezen: "mijn droom van gisteren is uitgekomen want (wat plat is komt naar mij toevliegen en wat rond is naar mij toerollen), ik heb alles gekregen wat ik verlangde. Ik heb honger en dorst en wist geen middel om die te stillen, doch nu kan ik mij toch verzadigen!" Dit was hetgeen de tijger zeide.

Hierop antwoordde Manangkérang in een pantoen: "(De limau wordt door de bindaloe overwonnen en de rijst wordt door den wind vernield;) eet mij maar op, tijger! want ik heb toch maar een kommervol leven!"

Toen het dier dit hoorde, verzonk het in gedachte; het kreeg medelijden met hem en sprak: "jongeling! wij zijn lotgenooten, want ik heb hetzelfde ondervonden als gij! Spring op mijn rug," vervolgde hij "dan zal ik u verder helpen;" vervolgens voegde hij er nog deze pantoen bij: "(Men ging bovenstrooms om toerang te vangen en ving een toeriĕ^c, die met zijn koord was weggeloopen); gij behoeft u niet geheel aan uw verdriet over te geven, doch kunt ook heengaan, daar waar vreugde is!"

Nadat Manangkérang op den rug van den tijger was gaan zitten, gingen zij weer verder, totdat zij aan het einde van zijn gebied kwamen, waar de tijger zeide: "tot hiertoe wil ik u helpen, ik ga nu mijn eigen weg en verlaat u hier!"

Manangkérang antwoordde hierop: "ach tijger! ge moest liever aldus doen: neem mij mede, waar gij ook heengaat, en kunt gij dat niet, dood mij dan, want mijn leven kan tot niets meer dienen!"

Toen hij dit hoorde, kreeg de tijger medelijden met hem en zeide: "jongeling! ge behoeft niet bang te zijn, dat ik van u zal scheiden, ik zal u leeren schermen."

Nadat zij eenigen tijd daar waren, was Manangkérang vaardig in het schermen geworden, waarom de tijger tot hem sprak: "kom aan jongeling! ik wil u nu de pitoendoeă^c en de piganta onderwijzen; kom hier, dan zal ik op uw tong een zwarte vlek maken!"

Toen nu Manangkérang op de hoogte was van die tooverkunsten, zeide de tijger: „hoor nu eens jongeling! Ge dient nu alleen uw weg te vervolgen, want 't is niet mogelijk, dat ge met mij meegaat, daar ik geen tehuis heb. Ga dus verder, vergeet mij niet en vertrouw u toe aan Allah!"

Manangkérang zette hierop zijn reis voort, totdat hij een moerai hoorde fluiten, hetgeen hem deze pantoen ontlokte: („waar de poelai aangetroffen wordt, daar groeit ook de bakoeăng, tusschen welker bladeren men garnalen vindt, die ik met kopjes kan meten); waar de moerai gehoord wordt, daar zijn ook kampoengs en waar men deze vindt, treft men ook menschen aan en zijn er die, dan zal ik ook wel iemand vinden, die mij helpt." Vervolgens liet hij nog een pantoen hooren: „(Pas heeft de bajam jonge uitspruitsels gekregen of de padi wordt vernield door de warmte); ik hoor een haan kraaien en begin tusschen hoop en vrees te verkeeren!"

Manangkérang dwaalde hierop weer verder en kwam bij een akker, waar hij iemand ontmoette, dien hij aldus aansprak: „zeg, gij daar, die bezig is met uw akker te wieden en die er zeker de eigenaar van is, antwoord eens naar waarheid op hetgeen ik u vraag: waar is de weg die naar de stad en wel naar de woning van roebiah Rénŏ Gadiëng leidt." In plaats echter antwoord te geven op hetgeen hem gevraagd was, liep de man uit vrees weg.

Nadat hij den akker achter den rug had, kwam hij al dichter en dichter bij de stad, in welker nabijheid hij een vrouw ontmoette, die bezig was met padi te drogen. Hij vroeg haar: „zeg, vrouw die daar bezig is met padi te drogen, waar is het huis van roebiah Rénŏ Gadiëng?" Toen de vrouw hem aankeek werd zij door angst en huivering overvallen, daar zij dacht dat hij een geest of duivel was.

Toen Manangkérang dit veld voorbij was, trad hij de stad binnen en sloeg hij, door Allahs beschikking juist den weg naar de kampoeng van mandé roebiah in. Toen hij daar bij een zijweg stilhield, ontstond er onder de menigte een groote opschudding; sommigen wilden Manangkérang vastbinden en anderen wilden hem om het leven brengen.

Manangkérang haalde echter deze pantoen aan: „(een Europeesch gebouw is fraai, het dak er van is van sani en de hoeken van dit laatste van glas gemaakt); wat een vreemde gewoonte heerscht hier, daar men niet eens vragen mag!" Het twisten

en schreeuwen onder de menigte werd erger, totdat mandé roebiah het hoorde, die nu naar buiten ging om te zien wat er was. Zoodra zij daar aangekomen was, zeide zij tegen de menigte: „doodt dien man niet, laat hem maar met mij meegaan. Ge handelt al heel vreemd dat ge geen medelijden hebt met een ongelukkige en zoo onbarmhartig zijt jegens een verstooteling!" Daarop vervolgde zij tegen Kambang: „zeg, Kambang! hoor eens: (men gaat stroomafwaarts naar de vlakte van Singkoeang; een zwaluw nestelt op het eiland Baiĕ[c]); 't is goed medelijden met ongelukkigen te hebben, want wie weet welk geluk daaruit geboren wordt!"

Ook Soetan Manangkérang haalde nu een pantoen aan: („de bijen zitten op den baringinboom en de limpatŏ op de simantoeăng); ik verkeer tusschen hoop en vrees nu ik mandé kandoeăng zoo hoor spreken. Daarop vervolgde hij: „hoor nog eens mandé! (de limau poeroei[c] groeit op het erf, een afgebroken tak wordt in stukken verdeeld); ik verzoek u nederig medelijden met een vreemdeling te hebben. Als moeder mij maar meenemen wil, al moet ik dan ook onder de rijstschuur een plaatsje vinden en al wil men mij gebruiken om de kippen weg te jagen, vuur te halen en het huis schoon te vegen!"

Nu sprak Kambang: „mandé kandoeăng, als wij dezen man met ons nemen, zullen wij er misschien later veel berouw van hebben, want als hij wellicht bij ons komt te sterven, zal zijn familie ons daarvan de reden vragen, dan zal er twist en doodslag ontstaan en daarover zullen wij langen tijd leed gevoelen en men zal onophoudelijk blijven lasteren. Het zou kunnen gebeuren dat hij bij ons aan huis stierf en dan zou men misschien denken dat hij vergiftigd was, en daarvoor ben ik zeer bevreesd!" Zoo sprak Kambang.

Toen mandé roebiah dat hoorde, werd zij boos en zeide: „deze vrouw is een ongeluksvogel, want zij komt alweder met iets vreemds voor den dag." Vervolgens stond zij op, nam de hand van Manangkérang en geleide hem, tot verbazing van de menigte, naar haar woning. Nadat zij thuis gekomen waren en Manangkérang daar aan het hoofdeinde plaats genomen had, zeide mandé roebiah: „Kom, Kambang! kook nu wat rijst en geef dezen man te eten, opdat hij niet van honger sterve!"

Kambang maakte nu rijst en goelai klaar, schepte ze op en bood ze Manangkérang aan; maar het eten bleef onaangeroerd staan, want Manangkérang wilde niets gebruiken, ja zelfs

er niet eens naar kijken, daar hij vermoeid en afgemat en bovendien bedroefd was. Toen nu mandé roebiah zag, dat die man niets wilde nuttigen, werd zij onrustig en riep haar dochter, prinses Sarajawa genaamd, tot wie zij zeide: „mijn kind, prinses Sarajawa! kijk toch eens naar het eten van dien man, misschien ontbreekt er iets aan, want op Kambang kunnen wij niet veel vertrouwen.” Dit zeide mandé roebiah en prinses Sarajawa deed nu bij de rijst en de goelai wat er bij behoorde Vervolgens sprak mandé roebiah: „eet nu mijn jongen! opdat uwe moeder rustig in het gemoed worde!”

Manangkérang zette zich aan het eten, hij verdeelde de rijst alsof zij geknipt was en de happen, die hij nam waren zoo groot als vogeleieren. Drie malen had hij het eten naar den mond gebracht, doch bij het vierde hapje werd hij duizelig van de rijst en was even als iemand, die door een beroerte overvallen wordt. Allen waren verwonderd, terwijl Kambang zeide: „och, moeder! het is zooals ik straks gezegd heb, er zal nu een zeer groote verantwoordelijkheid op ons komen.” Maar mandé roebiah antwoordde: „Kom, Kambang, mijn kind! Wees toch niet bang en bezorgd, want wie vreesachtig van aard is, laat spoedig het leven en wie schrikachtig is, valt dood! Weet gij, wat ge doet? Ga soelahpeper halen en uitjes, dan wil ik dezen man een toovermiddel toedienen en aan Allah vragen hem beter te maken!” Zoo sprak mandé roebiah.

Haar gebed zou verhoord en haar verzoek toegestaan worden. Zij bespuwde hem met soelahpeper en maakte met uien een kruis op zijn voorhoofd; en toen zij dit laatste drie malen gedaan had, zat Manangkérang op; zijn panau's begonnen te glinsteren en de kleur op zijn gelaat keerde terug.

Mandé roebiah sprak toen: „kom, mijn jongen, gebruik nu wat sirih en steek een sigaartje op, opdat ge tot uw verstand komt.” Toen Manangkérang sirih gegeten en een strootje gerookt had, zeide roebiah: „kom, jongen! luister nu naar mij. Ge behoeft voor mij geen geheimen te hebben.” En bij wijze van pantoen, voegde zij er bij „(men werpt de flesch tegen de vensterbank en de bloemen van den ambatjang vallen af); zeg de zuivere waarheid, waartoe zou het dienen ze langer te verbergen? Hoe komt het, dat ge hier gekomen zijt? Wat heeft daar aanleiding toe gegeven? Volgens mijn meening mocht ge zulk een verre reis niet maken, want ik zie, dat ge geen

gewoon mensch zijt, daar ge het uiterlijk hebt uit een aanzienlijk geslacht te zijn!"

Manangkérang antwoordde nu: "als moeder daarnaar vraagt, kan ik u dat wel zeggen. (Van Paoeăh gaat men naar Pampang en, daar gekomen, gaat men sturen); ik ben van verre hierheen gekomen, omdat ik vernomen heb, dat moeder een zeer goedhartige vrouw is. Hoor nog eens, moeder! (de anggangs zijn met de snavels aan elkander gebonden, omdat zij de vruchten van de paoeăh djanggi opaten.) Engelen hebben mij in hun vlucht meegenomen en zoo ben ik hier gekomen. Daarenboven moeder! (Men wil naar de kampoeăng radjŏ gaan en neemt een lans met roemin mede); het is geheel buiten mijn wil, dat ik hier aangeland ben!"

— Nadat het gesprek daarover afgeloopen is, gaat het verhaal weer op iemand anders over en wel op Andam Déwi. —

Het lot van deze prinses was, dat zij in den buik van den visch bleef voortleven en deze door de golven voortgeslingerd, bedolven onder zand en door de baren op en neer geworpen, op het eiland, Sétan genaamd, geworpen werd. (Dunne rotting wordt rood geverfd en dient dan om er een flesch aan te hangen); in de zee omringd door de rotsen, daar leefde Andam Déwi; daar bleef de visch, als een stuk hout, boven water voortdrijven. — In dien tijd leefden er twee vogels, sikò' genaamd, het was een mannetje en een wijfje, die den naam van Sikò' Samarlaoei' droegen. Toen zij nu naar het eiland keken, waren zij zeer verbaasd en zeiden tot elkander: "wat kan dat toch zijn, dat daar op het eiland ligt? Vroeger was er dat niet; laten wij eens gaan kijken!"

De twee vogels schoten nu regelrecht naar beneden en zoodra zij op het eiland waren, ontdekten zij een visch, die er blinkend uitzag, dicht bij het eiland ronddrijvende. De vogels zeiden nu: "hier kunnen wij onzen buik vol eten, want onzen honger en dorst kunnen wij niet langer uithouden."

Hierop schoten zij op den visch af en brachten hem naar het eiland en toen zij hem in den buik pikten (aan den oever schreeuwt een hert, dat daar bezig is jonge saligoeri te eten) werd er in den buik van den visch een stem gehoord; het was Andam Déwi, die zeide: "O, broeder Manangkérang! wees voorzichtig met uw kris, opdat gij mij niet verwondt. Ge hebt me dan toch zoover gevolgd, om mij, die zoover weg was, op te zoeken!" Zoo sprak Andam Déwi.

De vogels Samarlaoei[c] zeiden nu: „deze visch kan spreken, er zit zeker iemand in zijn buik. Kom, laten wij dezen verlossen, want met iemand uit een pijnlijken toestand te helpen, verrichten wij een goed werk!"

De vogels sikŏ[c] haalden Andam Déwi uit den buik van den visch en toen zij daaruit was, bleef zij op dit eiland zonder een enkel stuk kleeren aan het lichaam, terwijl heur haar als salèndang diende. Zij zat in gepeins verzonken en als zij aan Manangkérang dacht, was het alsof zij al haar krachten verloren had en sterven zou.

Niet lang daarna kwamen er twee draken aanvliegen, die aan prinses Taroeih Matŏ toebehoorden. Terwijl zij heen en weer zweefden, keken zij naar beneden en zagen op het eiland iets liggen, waarvan de glans tot aan den hemel teruggekaatst werd. De draken zeiden nu tegen elkander: „Wat kan daar zoo glinsteren op het eiland? Kom, laten wij naar de aarde dalen en eens kijken, wat het is, want wij hebben zoo iets nog nooit gezien."

Vervolgens vlogen zij naar de aarde en aandachtig rondziende, ontwaarden zij een vrouw van buitengewone schoonheid. „Welke prinses kan dat zijn, die hier gekomen is?" (vroegen zij aan elkander). Daarop begonnen zij te twisten, omdat de een haar opeten en de andere haar wegvoeren wilde. Toen zij nu langen tijd getwist hadden, kwamen zij op een goede gedachte en zeiden: „zie eens, het is goed, als wij een goed werk verrichten. Laten wij haar naar de woning van onze meesteres Taroeih Matŏ brengen, als vergelding voor hare goedheid, dewijl zij het is, die ons heeft groot gebracht en misschien is deze vrouw ook wel een familielid of een kennis van haar. (Een djoearboom staat op het midden van een veld en daarin zit een vogel te fluiten); de draken voerden haar mede en vlogen met haar door het blauwe luchtruim. Andam Déwi begon nu te schreeuwen; want, terwijl zij stroomopwaarts keek, kreeg zij haar kampoeng Tandjoeng Médan in het oog en zag zij duidelijk, dat de menschen bij hoopen naar de badplaats gingen. De draken vlogen regelrecht naar beneden en kwamen een oogenblik later bij de woning van Taroeih Matŏ in de landstreek Bahéram Déwa, waar zij zich op een rijstschuur neder zetten. Hier werd prinses Andam Déwi door de draken verlaten, die onder aanhoudend geschreeuw af en aanvlogen, totdat koning Kalam Kaboei[c], de oudere broeder van Taroeih Matŏ, tot deze zeide: „ze

zuster, Taroeih Matŏ! doe al de ramen dicht, want de draken vliegen af en aan. Wat kan daarvan de reden wezen?"

Taroeih Matŏ haastte zich nu naar de andjoeng en deed de ramen dicht. Intusschen dacht koning Kalam Kaboeiᶜ: "Wat kan er toch zijn dat de draken zoo doen?" En terwijl hij nu naar buiten keek en iets op de rijstschuur zag glinsteren, was hij verbaasd en riep si Kambang toe: "zeg Kambang Manih! ga eens naar buiten en zie eens, wat er zoo glinstert op de rijstschuur, want de zon schijnt niet en het regent ook niet!"

Kambang ging naar beneden en beklom de ladder van de loemboeăng, maar toen zij op de helft er van gekomen was, viel zij naar beneden; het zweet droop haar van het lichaam en zij was bedwelmd. Zij keerde dus weder naar huis terug. Vervolgens zeide koning Kalamkaboeiᶜ: "zeg Salamat! Ga gij eens naar beneden en zie eens op de schuur, hoe het komt, dat zij zoo glinstert!" Nu ging Salamat naar beneden en beklom de ladder van de rijstschuur, maar hij was nog niet hoog geklommen, of ook hij viel er af en kwam op het erf terecht.

Toen zeide koning Kalamkaboeiᶜ: "Welaan, zuster Taroeih Matŏ, ga gij dan naar buiten om op de rijstschuur te zien, wat oorzaak is van het glinsteren, ofschoon de zon niet schijnt en het niet regent. Wellicht is een harer palen door een geest bezeten of is er tarèh voor den dag gekomen. Kijk eens goed!" Daarop ging Taroeih Matŏ de woning uit; zij beklom de ladder van de schuur en kwam er ongehinderd boven op. Zeer verbaasd zijnde (dacht zij bij zich zelve): "welke prinses of welke geest kan dit zijn en waarom kan die hier gekomen wezen?" Daarop zeide zij: "O vriendin! van waar komt ge en om welke reden zijt ge hier? Zeg mij naar waarheid, hoe uw naam en waar uw woonplaats is?"

Andam Déwi antwoordde nu, luid snikkende: "(De snavels van de anggangs zijn aan elkander gebonden, omdat zij de vruchten van de paoeăh djanggi hebben opgegeten); de Engelen hebben mij meegenomen en zoo ben ik hier gekomen. (Men wil stroomafwaarts naar de kampoeng radjŏ gaan en neemt een lans met roemin mede); ik ben geheel en al buiten mijn wil hier terecht gekomen!"

Hierop hernam Taroeih Matŏ: "volgens mijn meening past het u nog niet u zelve ongelukkig te maken en zoover van huis te gaan. Zeg mij dus eens duidelijk waarom gij hier gekomen zijt!"

Andam Déwi zeide nu: „O vriendin, hoor naar mij, dan zal ik het u naar waarheid vertellen. Ik ben iemand van Tandjoeng Médan, waarvan het binnenste gedeelte Kampoeng Dalam heet en dat het dorp is van waar ik afkomstig ben. De reden nu, dat ik hierheen gedwaald ben is deze: wij waren met ons tweeën vriendinnen, doch hadden niet dezelfde woonplaats, daar onze kampoengs van elkander verwijderd lagen. Die vriendin van mij heette Boengŏ Kapèh en hoorde thuis in Kŏtŏ Toeŏ. Nu is hetgeen de menschen zeggen wel waar, n.l. (de rook van het vuur dwarrelt door elkander en die van de sakam is onder het huis), dat het erger dan vergif is, een onverzoenlijken haat te koesteren. Zoo was het gesteld tusschen Boengŏ Kapèh en mij en het gelukte haar mij door mooie praatjes te bedriegen en mij te lokken naar het bad in Tandjoeng Médan aan de put Antarŏ Dama. Ik ging met Kambang en mijn hofjuffers daarheen, doch toen wij er eenige oogenblikken waren, zond zij dezen allen terug, zoodat wij slechts met ons tweeën achterbleven. Wij gingen nu samen naar de badplaats en daar ik mij pas reinigde, toen zij klaar was, heeft zij wellicht op dat oogenblik mijn moendam in het water gesmeten. Het opsporen nu van de moendam, door Boengŏ Kapèh weggeworpen, is de oorzaak dat ik hier aangeland ben."

Toen prinses Taroeih Matŏ gehoord had, wat Andam Déwi vertelde, riep zij Kambang toe: „haal een stel kleederen nl. een kain en badjoe, benevens ringen, koralen, oorhangers en armbanden!"

Kambang bracht nu alle kleedingstukken, die noodig waren. Hierop zeide Taroeih Matŏ: „Kom, mijn vriendin, laten wij nu naar beneden gaan en ons naar de andjoeng begeven om daar wat te praten. Trek dus deze kleederen aan, dan behoeven wij niet langer hier te blijven."

Andam Déwi zeide nu bij wijze van pantoen: („men braadt het zand totdat het zwart wordt, de rook stijgt kronkelend in het luchtruim); als ik deze kleederen aanschouw, dan moet ik schreien, want ik denk dan aan de dagen van vroeger!"

Toen zij zich nu gekleed had, daalde zij af en ging naar de andjoeng, waar zij met prinses Taroeih Matŏ verblijf ging houden.

Na verloop van tijd kreeg het volk kennis van dit geval en kwam het ter oore van alle hoofden en aanzienlijken en dezen kwamen nu allen bijeen om over prinses Andam Déwi te beraadslagen. Men was van gevoelen, dat zij de gade van een vorst zou

kunnen worden, omdat (als men hun toetste, waren zij even rood en woog men ze, dan waren zij even zwaar) zij diens gelijke was en men vond het goed haar te verloven met Koning Kalamkaboei^ɛ. Toen er nu eenigen tijd verstreken was, trad Andam Déwi met hem in den echt en bij die gelegenheid kwamen alle onderdanen toestroomen en heerschte er een groote drukte in de negorij, waar allerlei muziekinstrumenten klonken en het was alsof de gong en talèmpong zouden bersten, terwijl de rabab en koetjapi zich onophoudelijk deden hooren. Mijn hemel, wat een menigte menschen waren daar bijeen!

Langzamerhand waren er een paar jaren verloopen, toen prinses Andam Déwi zwanger werd en zij van een zoon beviel, die den naam kreeg van Soetan Nasoeha.

Deze Soetan Nasoeha groeide voorspoedig op; hij werd zoo slim, alsof hij onderwijs genoten had, terwijl zijn verstand en zijne zienswijze al grooter en ruimer werden.

Nu zocht koning Kalamkaboei^ɛ naar een gelukkigen dag, waarop hij een feest zou kunnen geven voor het afsnijden der gombaks van Soetan Nasoeha. Voor die gelegenheid werden er vier of vijf buffels gemest en een groote hoeveelheid rijst gestampt en toen er nu vervolgens op de taboeăh larangan geslagen werd, kwamen alle inwoners bijeen, die nu zeiden: „Gebieder, wij vragen u duizendmaal om vergiffenis, doch wat mag er gebeurd zijn, dat er op de taboeăh larangan geslagen is? Wat kan er verricht moeten worden? Is er een brug gebroken? Zijn er randjau's onbruikbaar geworden? Is de badplaats niet ontzien of heeft er een weduwe een schaamtelooze handelwijze moeten verduren?"

Hierop sprak koning Kalambaboei^ɛ: „Ministers! daarom is zulks niet geschied, doch ik heb de taboeh larangan laten slaan, omdat ik van plan ben een feest te geven bij gelegenheid, dat de gombaks van mijn zoon Soetan Nasoeha worden afgesneden. Wij zullen daarvoor nog heden een galanggang oprichten."

Toen de menigte dit besluit vernomen had, begon zij terstond den galanggang op te richten en zoo kwam de dag, dat hij geheel klaar was en het feest een aanvang nam. De vorsten van elke doesoen, de panghoeloe's van elke kötö, de verstandigen uit elke soekoe, benevens alle djoearö's kwamen daar bijeen en langsamerhand werd het aan den galanggang hoe langer hoe drukker, zoodat de hanenvederen er bij hoopen rondstoven.

— Er wordt nu over iets anders verteld, doch dat ook betrekking heeft op het vorige. —

Soetan Manangkérang n.l. woonde in het huis dat dicht bij den weg stond en toebehoorde aan vrouw roebiah Rénŏ Gadiĕng genaamd. Soetan Manangkérang zeide nu: „moeder! luister eens even naar mij! wat zijn dat toch voor menschen, die 's morgens en 's middags in zulk een groote menigte hier voorbijgaan, terwijl men onophoudelijk het dreunen van den gong en het gebrom van de gandang hoort?"

De vrouw antwoordde hierop: „Wel Manangkérang! wat dat is? Men heeft een galanggang opgericht bij gelegenheid van het afsnijden der gombaks van den zoon van vorst Kalamkaboei[1] en prinses Andam Déwi."

Toen hij dat hoorde, ontroerde hij zeer, zoodat hij van gelaatskleur veranderde. Hij geraakte in gepeins verzonken, totdat hij eindelijk op een gedachte kwam en zeide: „Welaan, moeder! sta mij toe, dat ik naar den galanggang ga, om daar, terwijl ik hanen verkoop, de drukte bij te wonen."

„Als ge dat vraagt," hernam de vrouw, „hoe zou ik zulks kunnen weigeren?"

Wat Manangkérang betrof, nadat hij twee dagen lang in alle richtingen had rondgeloopen en de menigte aanschouwd had, totdat hij er verzadigd van was, keerde hij weer naar huis terug en toen hij nu later nog eens naar den galanggang wilde gaan, zeide de vrouw: „Zeg, Manangkérang, als ge den galanggang weder bezoeken wilt, ga u dan eerst reinigen en baden, want ik heb u zulks in al dien tijd niet zien doen. Limau is er in onzen tuin, ga er daarvan terstond eenige halen!" —

Manangkérang ging nu naar buiten en in den tuin om limau's te plukken. Hij klom daarvoor in een hoogen boom, doch kon er geen krijgen want zij werden alle door de kinderen weggehaald. Toen nu Manangkérang weer thuis gekomen was, vroeg de vrouw aan hem: „waar zijn nu de limau's, die ge halen zoudt?"

Hierop antwoordde Manangkérang: „ik heb er geen enkele kunnen krijgen, want al de limau's, die ik heb laten vallen, zijn door de kinderen opgeraapt!"

Nu riep de vrouw Kambang toe: „ga wat limau's van uw tante halen, want gisteren had zij er over!"

Kambang haalde nu een limau van haar tante en dat was

een limau poeroei[c], waarvan er zeven aan een steel zaten en deze gaf zij aan Manangkérang.

Manangkérang wilde zich nu met limau inwrijven en ging daarom naar de badplaats. Daar gekomen zijnde reinigde en baadde hij zich. Toen hij nu daarmede klaar was, kwamen er in de put een groote menigte visschen te voorschijn en vele arau's zwommen heel snel achter elkander rond, terwijl de glans die van Manangkérang uitstraalde tot aan den overkant teruggekaatst werd. Dáár waren twee vrouwen, waarvan de een bezig was haar kind te baden en de andere met haar parian te vullen, doch daar zij verdiept waren in het aanschouwen van Manangkérang, letten zij niet op en de parian werd met het kind verwisseld. Wat Manangkérang betreft, deze ging op een hoogte staan om zich wat in den zonneschijn te koesteren.

Mandé roebiah zeide nu: „zeg Kambang! ga eens zien, waar de man van daar straks blijft en waarom hij niet terugkomt. Misschien is hij wel gestorven."

Kambang ging nu naar beneden en begaf zich naar de badplaats en een oogenblik op weg zijnde, bespeurde zij, om zich heenziende een regenboog, die zijn glans naar alle kanten verspreidde. Zij keerde nu naar huis terug en zeide aan de vrouw: „Kom eens kijken, meesteres! Er is een regenboog te zien!"

De vrouw ging nu naar de badplaats gevolgd door Kambang en zoodra zij daar aangekomen was, kreeg zij Manangkérang in 't oog, tot wien zij zeide: „Zeg, Manangkérang (men gaat naar de markt van Woensdag en vertoeft daar even om sirih te koopen); gij zijt iemand zooals ik gedacht heb. Kom laten wij nu samen naar huis gaan, want waarom zoudt ge hier blijven?"

Manangkérang keerde nu naar huis, waar de vrouw fijne matten voor hem spreidde en schoone gordijnen ophing, en toen hij gezeten was, haalde zij voor hem de kleederen, die van den overledene waren, zeggende: „dit zijn de kleederen van uw broeder, Badoe Gomba[c], wiens plaats gij voortaan zult innemen!" Zinspelende voegde zij hem nog toe: („Men neemt een padihalm om er een fluitje en een pinangstam om er een paal van te maken); hij, die dood was, is weer tot het leven teruggekeerd en de verlorene is weder gevonden!" Vervolgens sprak zij nog: „zie eens, deze haan is van den overledene en is een biriëng sanggónani; ook heb ik nog een koker vol hanesporen."

Manangkérang kon dien nacht geen oog dicht doen, zich met

niets anders bezig houdende dan met het krommaken van hanesporen en het uitspannen van garen.

De vrouw zeide hem nu verder: „wat dezen haan biriëng sanggónani betreft, daarvan zal ik u, als ge hooren wilt, de geluksteekenen vertellen; als hij kreupel mocht worden, dan behoeft ge u daarom niet te bekommeren, want hij doet denken aan een vorstenzoon die een stok van mandah gebruikt; en mocht hij in de vleugels geraakt worden, dan gelijkt hij een prins, die onder zeil gaat!"

Intusschen brak de morgenstond aan, het gekraai van den haan maakte de menschen wakker en het fluiten van den moerai verkondigde het aanbreken van den dageraad. Toen het zoowat acht uur en het ontbijt afgeloopen was en er zoowel van verre als van nabij gasten voorbij kwamen, zeide Manangkérang tegen mandé roebiah: „ik zal nu maar terstond gaan, terwijl het nog niet laat is en er veel menschen op weg zijn!"

Na eenigen tijd kwam hij bij den galanggang van Soetan Nasoeha, waar hij, na zijn haan aan de balai te hebben vastgebonden, onder het kauwen van sirih en het rooken van een strootje, bij zich zelf ging zitten denken. Intusschen werd het bij den galanggang hoe langer hoe drukker; van nabij en van verre kwamen er lieden aan en zoo verscheen ook vorst Sonsong Haroeih, die een land- en zeeroover was. Vorst Sonsong Haroeih liet zijn blikken over den galanggang gaan, maar niemand hield zich met hanengevechten bezig en er werd aan het partuur maken van de hanen niets gedaan; want onder de menigte was er een groote opschudding gekomen door het aanschouwen van Manangkérang en men hoorde overal fluisteren: „welke vorst of soetan kan dit wezen?" waarbij men elkander kneep, zoodat de kleederen scheurden.

Vorst Sonsong Haroeih sprak nu: „hoe komt het toch minister, dat er niet begonnen wordt met het vergelijken der hanen en de hanengevechten? Is men van plan den galanggang te doen instorten en de balai te laten vermolmen? Of is er nog een schuld onafgedaan, dat men hier zoo in rep en roer is?"

De minister antwoordde nu: „wat die vragen betreft, er bestaat geen plan om den galanggang te laten vervallen, maar wij zijn verwonderd over hetgeen wij zien; welke soetan of vorst kan dat toch zijn, want bijna geen vorst evenaart hem en er zullen maar weinig princessen gevonden worden geschikt zijn ega te zijn. Kijk, hij zit daar op de balai!"

Vorst Sonsong Haroeih hernam nu in een pantoen: („de ambatjang bloem is rood en de pitoelŏ bloemen zitten in een rij); het is waar, dat de vorst die daar gekomen is, er schitterend uitziet, doch hij overtreft mij nog niet!”

„Laten wij dan zoo doen, mijnheer”, sprak Manangkérang. „Laten wij overeenkomen, dat wij, daar wij elkanders gelijken zijn en ik van verre gekomen ben, onze hanen tegen elkander partuur zullen stellen, dan kunnen wij zien wie verliezen of overwinnen zal.”

Vorst Sonsong Haroeih antwoordde hierop: „zoo lang ik hier ben is dat de eerste maal, dat iemand mij zulks vraagt, doch als dit uw verlangen is, kom aan dan, laten wij dan op den galanggang gaan.”

Vorst Sonsong Haroeih en Soetan Manangkérang gingen nu op den galanggang en namen ieder een haan in de hand, waarbij Manangkérang sprak: „Wel aan vorst Sonsong Haroeih! ik heb u iets te vragen, nl. welke gewoonten volgt men hier op den galanggang?”

Hierop antwoordde vorst Sonsong Haroeih: „wat onze gewoonten hier betreft, deze zijn om met onderling goedvinden te vergeven, wat uit scherts gedaan is, terwijl het, hetzij men wint of verliest, volstrekt verboden is, dit door stampvoeten te laten merken!”

Manangkérang bond hierop den haan zijn spoor aan, er werd tegen elkander ingezet en de djoearŏ's verwijderden zich eenige schreden van elkander, om daarna de hanen los te laten.

Nu zeide vorst Sonsong Haroeih: „gelieve nu eerst naar mij te luisteren o, vorst! (De Si Gantang heet de berg in Si Gantang en daarbij ligt de berg Pandjalinan). Als ik verlies, dan wil ik niet betalen en als ik win, dan moet ik alles hebben!”

Hierop hernam Soetan Manangkérang: „O vorst! (De Si Gantang heet de berg in Si Gantang en daarbij ligt de berg Katialŏ): ingeval gij bij verlies niet betalen wilt, dan zal ik uw hoofd van zijn romp scheiden!”

Vervolgens gingen de djoearŏ's achteruit om de hanen los te laten en deze begonnen nu te vechten.

Na eenigen tijd was de haan van Manangkérang kreupel en nu begon vorst Sonsong Haroeih van blijdschap te schreeuwen, maar Manangkérang zeide: „schreeuw niet zoo spoedig, toeankoe, onze hanen vechten immers nog! Komaan biriĕng

sanggŏnani, gij die de beste vechthaan zijt van mandé roebiah! Tracht hem den genadeslag te geven en hem op een gevoelige plaats te raken, dan kunnen wij hem naar huis meenemen!„

De haan, deze woorden hoorende, stak nu zijn tegenpartij op de gevoeligste plaats van het lichaam, zoodat deze het van pijn uitschreeuwde. Nu ontstond er oproer aan den galanggang en weldra begon men te twisten; doch toen Sonsong Haroeih niet erkennen wilde, dat hij het verloren had, zeide de verstandige minister: „Hoort eens gij allen, die hier tegenwoordig zijt en ook gij beide vorsten! Indien er hier twisten en vechtpartijen ontstaan, aan wie is het dan om recht te spreken? Het zal dus wenschelijk zijn, dat wij Soetan Nasoeha, den eigenaar van den galanggang ontbieden, aan wien het toekomt de zaak uit te maken.„

Toen nu Soetan Nasoeha op den galanggang verschenen was en alle panghoeloe's, doebalangs en manteri's om hem vergaderd waren, vroeg hij: „Wat is de oorzaak van deze opschudding aan den galanggang?„

De paradanŏ manti antwoordde: „een vorst, die pas aangekomen is, heeft een hanengevecht gehouden met vorst Sonsong Haroeih en tengevolge daarvan is men aan het twisten en vechten geraakt!„

„Maar wat was men vóór den aanvang van het gevecht overeengekomen?„ vroeg Soetan Nasoeha weder.

„Men had bepaald,„ antwoordde de paradanŏ manti. „dat men, hetzij men won of verloor, op den galanggang volstrekt niet schreeuwen zou en dat hij, wiens haan wegliep of doodging, het verloren had. Nu is de haan van Sonsong Haroeih op de vlucht gegaan doch niettegenstaande dit, wil deze zijn verlies niet erkennen.„

Soetan Nasoeha met alle panghoeloe's zeiden nu: „het is juist o, vorst! Dit is zoo gewoonte op dezen galanggang: loopt de haan weg of gaat hij dood, dan verliest men. Dit is hier altijd zoo de gewoonte geweest; zoek dus geen twist en breng onzen galanggang niet in opspraak.„

Manangkérang nam de winst in ontvangst en blijde zeide hij: „Komaan, Soetan Nasoeha! Neem de helft van de winst voor u en breng die naar huis!„

Soetan Nasoeha nam het gedeelte van den inzet en ging daarmede naar zijn woning, terwijl hij tegen zijn moeder zeide:

"Zoo lang er drukte aan den galanggang bestaat, heb ik zulk een aanzienlijk vorst nog niet gezien; welke vorst of soetan kan dit toch zijn, die zooveel toegenegenheid en medelijden toont; dat hij pas gewonnen hebbende, mij reeds de helft van den inzet geeft. Weet ge wat wij doen moesten? Wij moesten dien vorst naar ons huis brengen en onthalen!"

Zijn moeder antwoordde hierop: "als gij dat vraagt, dan zullen wij daar eerst eens over spreken", terwijl zijn vader er bijvoegde: "als ge er zoo over denkt, laten wij hem dan van avond bij ons vragen, want van daag komen er veel gasten."

Soetan Nasoeha hernam nu weder: "mijn ouders, het zal beter zijn, dat wij hem nu nog uitnoodigen, want hij gaat wellicht heen en wie weet waar zijn negorij is!"

"Als dat dan beter is" antwoordden zijn ouders "dan hebben wij er niet op tegen. Ga hem dan maar van den galanggang halen, dan zal Kambang het een en ander in gereedheid brengen!"

Soetan Nasoeha haastte zich nu naar den galanggang en geleidde Manangkérang huiswaarts.

Toen zij eenigen tijd daarna in de woning gekomen waren, gingen zij op de zilveren andjoeng zitten en een oogenblik later riep Andam Déwi: "Soetan Nasoeha mijn kind! kom eens even hier, ik heb u iets te zeggen!"

Toen nu Soetan Nasoeha bij zijn moeder gekomen was, zeide zij: "Och kind! Ik ben niet gerust, sedert ik dien man gezien heb; want hij gelijkt op mijn ouderen broeder Soetan Manangkérang. Ga het dien vorst eens vragen, want wellicht is hij hier gekomen om naar mij te zoeken!"

Soetan Nasoeha naderde hierop den vorst en ging bij hem op den schoot zitten [1] en pas zat hij daar of hij hoorde het gerinkel van ringen, waarom hij vroeg: "Zeg vorst! wat klinkt daar zoo?"

"Dat is een koker met vuursteenen!" antwoordde Soetan Manangkérang.

Toen Nasoeha dit hoorde, hernam hij: "zou ik dan eens kijken mogen, hoe die er uitzien, want zoo iets hoor ik nu voor 't eerst!"

Manangkérang nam nu een ring en gaf dien aan Nasoeha,

---

[1] Soetan Nasoeha is wel wat groot daarvoor. De bedoeling zal zijn dat hij een buiging voor Manangkérang maakte en naast hem op den grond ging zitten; men zou dus bv. kunnen lezen: sambiĕ manjambah kaharibaan, moengkŏ baroe iĕ doedoeă̆.

die er, zoodra hij hem ontvangen had, mede naar zijn moeder liep. Pas had Andam Déwi den ring gezien, of zij ontroerde hevig. Zij bekeek hem en deed hem aan en toen zij zag, dat hij aan haar pink paste, barstte zij in luid geschrei uit, waarbij de tranen haar, als parelen van een gebroken snoer, langs de wangen rolden.

Zij begaf zich naar de soerambi zeggende: („koeni^c is er niet en koeniëng ook niet; men neemt er een handvol van benevens zijn stengel); zonder dat hij gescheurd is of dat er zelfs stukjes uit zijn, is de ring bij zijn eigenares terug gekomen!”

Toen Manangkérang zag, dat zijn zuster weende begon hij ook te schreien, terwijl hij zeide: „wat verloren was, is eindelijk weder gevonden; wat gestorven was, is tot het leven teruggekeerd!” Koning Kalamkaboei^c dit ziende, zeide: „wat is er toch gebeurd, dat ge zoo doet?”

Prinses Andam Déwi antwoordde nu: „ik doe zoo omdat deze man mijn broeder is, die den galar van Soetan Manangkérang heeft en Gairoellah heet en die naar mij gezocht en mij weder gevonden heeft. (Hij heeft het verlorene toch opgespoord, wat in het water verdwenen was, heeft hij toch opgedoken)” Soetan Manangkérang zeide: „zoolang gij weg waart, heb ik met veel moeielijkheden te kampen gehad.”

Hier gaat het verhaal weder over iemand anders handelen nl. over Soetan Nasoeha.

(Klein zijnde groeide de pandan aan de bandar en groot geworden in het woud.) Deze was in zijn jeugd voortdurend onderwezen, zoodat, toen hij groot geworden was, een geest van heiligheid hem bezielde. Allah hielp hem en zijn verstand breidde zich al meer en meer uit. Zoo sprak hij eens: „mijn ouders! ik heb tot heden altijd gedacht, dat ik iemand was van hier afkomstig, doch dat is niet het geval en daarom vader, zou ik gaarne naar mijn eigen kampoeng en eigen erf willen gaan; want nu ik hier niet thuis behoor, zou er wel eens navraag gedaan kunnen worden en als men er mij naar vraagt, wat zou ik dan moeten antwoorden, moeder?”

Zijn ouders antwoordden hierop: „als gij er zoo over denkt, hoe zouden wij dan neen kunnen zeggen! Ga dus naar uw tante prinses Taroeih Matö en vraag hare toestemming; en als zij er genoegen mee neemt, dat ge heen gaat, zullen wij ons daarheen begeven.” Dit was hetgeen zijn vader en moeder zeiden.

Prinses Taroeih Matö sprak: „zeg boejoeăng (neem het

stuk hout, dat boven op de deur ligt om het, met gom besmeerd, te gebruiken tot het vangen van vogels in de padi). Ik heb daar volstrekt niet aan gedacht en wat ik u vroeger zeide, meende ik ook; doch als ge dan toch naar Tandjoeăng Médan wilt gaan, zal ik u in vriendschap laten vertrekken en wij zullen daarvoor een gunstig oogenblik afwachten!"

Nu werden er rijst en andere proviand in gereedheid gebracht en zilver en goud afgeteld en toen dit alles klaar was, zeide Soetan Nasoeha: "Tante! (een stuk rood laken ligt in een kistje en daarvan neemt men een gedeelte af om er een hoofdkussen van te maken) gij, die achterblijft, moet mijn woorden goed in het geheugen prenten en mij toestaan dat ik van u ga! Thans wil ik u een tweede pantoen opzeggen (als uw bakoeăng vruchten draagt, wordt de katari door de paarden als voedsel gebruikt); zoo uw kampoeng gelukkig mag heeten, dan keer ik, die nu heenga, weder!"

Hierop zeide zijn tante: "luister nu ook eens mijn kind! (De aap roept de halang djandjang en 't is niet zeker of zij al dan niet scheiden zullen); zoodra gij het huis verlaat, weet ik niet of ge al dan niet terugkeeren zult!"

Toen het goede oogenblik om te vertrekken aangebroken was, nam men afscheid van elkander en Soetan Nasoeha met zijn ouders en Manangkérang gingen met hun vieren op weg naar Tandjoeăng Médan. Zoodra zij aan de haven gekomen waren gingen zij in een lantjang en toen de zeilen ontplooid waren, begon het te waaien. Na verloop van een paar dagen waren zij het eiland Baringin, Sétan eiland bijgenaamd, genaderd, waar zij een buitengewoon groote lantjang in het oog kregen, die aan roovers toebehoorde, wier opperhoofd vorst Sonsong Haroeih was. Toen nu de beide lantjangs elkander bij het Sétaneiland ontmoetten, vroeg vorst Sonsong Haroeih: "zeg gezagvoerder van deze lantjang! van waar komt gij en waar is de reis heen? Wist gij niet, dat dit eiland een verboden plaats is, die mij toebehoort en die door niemand betreden mag worden. Al wie hier aanlandt, keert nooit weder!"

Kalamkaboeiᵏ antwoordde: "Wat betreft hetgeen gij vraagt, ik ben iemand van Minangkabau, uit de kampoeng Bahéram Déwa: dat is mijn geboorteplaats. Voorts heer! is er geen zee, die verboden is en kunnen wij gaan werwaarts wij willen, naar Rome, naar China, naar Sèntòᵏ, naar Loeboeăᵏ Aloeăng, zoowel als naar Minangkabau, want de zee is er voor om door lantjangs

bevaren te worden. Het is mij dus volstrekt onmogelijk om van hier weg te gaan!"

Vorst Sonsong Haroeih schreeuwde nu stampvoetende: "hoort eens, gij allen die in dezen lantjang zijt! gij moet niet koppig zijn en geen hoog woord voeren,' maar u liever onderwerpen aan hetgeen ik zeg, zoo ge niet allen ongelukkig worden wilt."

Hierop hernam Kalamkaboei^c: "Kijk, broeder Manangkérang! dat is koning Sonsong Haroeih. In den tijd, dat de galanggang, die opgericht werd bij gelegenheid van het afsnijden der gombaks van dezen knaap hier, druk bezocht was, was hij ook de man, die aldaar twist zocht en met u geschil kreeg en thans wil hij wraak nemen!"

Soetan Manangkérang antwoordde: "welnu dan is het niet noodig veel te praten; (het hout dat dient om te graven, wordt rond gemaakt, en daarvoor is er geen beter geschikt dan roejoeng) wij zullen ons maar voornemen om tot het einde toe moed te houden want wat ons lot is, moeten wij toch ondergaan, daar Allah het zoo beschikt heeft!".

Wat vorst Sonsong Haroeih betreft, deze werd gelijk een tijger, die op zijn prooi aanvalt, als een draak, die op zijn buit zal nederschieten; hij stond te knarstanden. Nadat men eenigen tijd zijn best gedaan had met twisten en kijven, sprong koning Sonsong Haroeih op den achtersteven van den lantjang en nu ontstond daar een gevecht, waarbij men elkander op den grond smeet, de krissen elkander kruisten en men met knuppels in 't wild sloeg, zonder dat bij een der beide partijen het wapen door de huid ging; niemand bekwam een schram laat staan een wond. Toen zij nu uitgeput van het vechten waren en elkander toch niet konden verwonden, zeide koning Sonsong Haroeih: "zeg koning Kalamkaboei^c! als we voortgaan met vechten, doen wij niets anders dan elkander vermoeien, zonder dat wij elkander wonden hebben toegebracht! Weet ge wat we doen moesten, wij moesten den strijd even staken!"

Hierop ging koning Sonsong Haroeih naar zijn lantjang, haalde daar zijn vischnet van ijzerdraad en keerde daarmede naar het vaartuig van Kalamkaboei^c terug; en pas was hij daar of hij wierp zijn net uit, waarin koning Kalamkaboei^c met Manangkérang nu gevangen raakten. De andere roovers kwamen nu ook te voorschijn en de gevangenen konden zich niet meer verdedigen, want zij zaten onder het net. "Daar straks heb ik u reeds gezegd," zeide koning Sonsong Haroeih

dat gij niet koppig moest zijn of uw kracht moest toonen, want dat ge tot nog toe niet wist, dat ik koning Sonsong Haroeih heette!" Vervolgens schreeuwde hij: "welaan gij allen, neemt een touw, waaraan de zeilen hangen en hangt daarmede deze twee lieden op aan een baringinboom dan kunnen zij zoo sterven!"

Daarop werd Soetan Nasoeha opgepakt en in zee geworpen, waar hij als een stuk hout bleef ronddrijven. Wat Andam Déwi betreft, zij werd in zijn lantjang gebracht en in een glazen kist opgesloten zoodat zij er niet meer uit kon.

Soetan Nasoeha echter bleef op zee ronddrijven tusschen leven en dood verkeerende. Veertien dagen lang sloegen de golven over hem heen, totdat hij op het strand geworpen werd bij de hut van een visschersbaas, die rozenwater en zeven lidi's bezat. Hij nam Soetan Nasoeha op, die niet den minsten stank van zich verspreidde en niet het minste letsel bekomen had, maar er uitzag als iemand, die lag te slapen. Het hoofd der visschers besprenkelde hem met rozenwater en sloeg hem met de zeven lidi's, waarop Soetan Nasoeha tot het leven terugkeerde even als iemand, die uit zijn slaap ontwaakt. De visscher bleef voor hem zorgen en langzamerhand werd hij grooter en wijzer. Op zekeren tijd zat hij schreiende aan zijn ouders en aan zijn oom te denken, waarbij de tranen hem langs de wangen rolden. Hij vroeg die zeven lidi's en het rozenwater en nam een schuitje om naar zijn ouders te gaan kijken.

Op het Satan-eiland gekomen zag hij zijn vader en Manang-kérang hangen, slingerende aan een grooten baringinboom. Hij wilde hen met de armen omvatten en hen er zoo afhalen, doch hij was er te klein voor en radeloos begon hij luidkeels te schreien. Vervolgens klom hij in den boom en sneed het touw, waaraan zij hingen, stuk, waarop zij beiden zwevende naar beneden vielen. Toen hij afgedaald was en hen onderzocht had, bemerkte hij, dat zij in het minst geen onaangename lucht van zich verspreidden en er uitzagen als slapenden. Nu nam Soetan Nasoeha de zeven lidi's en sloeg hen daarmede, terwijl hij hen met rozenwater besprenkelde.

Daar het Allahs wil was, dat zijn oom en vader nog niet sterven zouden, keerden zij tot het leven terug en was het alsof zij uit den slaap ontwaakten.

Soetan Nasoeha was nu opgetogen van blijdschap en de hemel weet hoe zij daar over elkander weenden!

Nu sprak zijn vader: „mijn kind! ik was gestorven en gij hebt mij in het leven teruggeroepen; ik was verloren doch gij hebt mij opgezocht. Maar wie weet waar uw moeder thans is, want koning Sonsong Haroeih heeft haar als gevangene meegenomen!"

Vervolgens gingen zij terug naar het huis van den visscher en toen zij daar eenigen tijd vertoefd hadden, kwam koning Kalamkaboeiᶜ op een gedachte en sprak: „Zeg Gairoellah! het zou goed zijn als wij Soetan Nasoeha schermen en allerlei toovermiddelen leerden!" Hierna onderwees men Soetan Nasoeha in de meest mogelijke toovermiddelen.

Het verhaal neemt hier een andere wending en gaat spreken over prinses Andam Déwi.

Omtrent deze ging het gerucht, dat zij zou gaan huwen met koning Sonsong Haroeih en men daarvoor reeds een galanggang had opgericht. Toen Soetan Manangkérang en koning Kalamkaboeiᶜ dit hoorden, besloten zij om dien galanggang te gaan bezoeken. Daarom zeide Soetan Manangkérang: „welaan visscher! zoek voor ons een vechthaan, een enkele slechts, want wij willen naar den galanggang van koning Sonsong Haroeih gaan. Wat dien haan betreft, gij behoeft er geen te zoeken, die onoverwinbaar is, maar een die verliezen zal!"

De oude visscher vond een haan, die niet veel in tel en kreupel was en toen Soetan Manangkérang dezen gekregen had, gingen zij met hun drieën naar den galanggang. Toen zij na eenigen tijd daar aangekomen waren, beklom Soetan Nasoeha den galanggang, waar de menschen hem met bewondering aankeken en aan elkander vroegen: „van waar is die persoon!"

Thans verscheen vorst Sonsong Haroeih en, den galanggang beklommen hebbende, zeide hij: „wel djoearŏ's, hoe komt het dat gij nog niet begonnen zijt met het partuur stellen der hanen in weerwil dat het reeds laat is?"

Nu sprak Soetan Nasoeha: „wel heer, gij die hier vorst zijt! Wij hebben reeds geruimen tijd op u gewacht en zijn daarom nog niet begonnen. Wij zullen nu zoo doen: wij zullen onmiddellijk overgaan tot het partuur stellen der hanen en dan die van ons een enkele maal samen laten vechten!" — Dit zeide Nasoeha. —

Koning Sonsong Haroeih werd boos, toen hij deze woorden hoorde en, terwijl zijn gewrichten trilden, zeide hij: „zoolang er drukte aan dezen galanggang geweest is, is er nog nooit iemand geweest, die mijn tegenpartij durfde te zijn!"

Eenige oogenblikken daarna nam ieder een haan en nu zeide Soetan Nasoeha zinspelenderwijze: „Welaan, koning Sonsong Haroeih! (De ĕrangboom staat bij den tjandanŏ en de babatboom groeit midden in het woud;) gij moet niet boos worden, dat ik het vraag; doch welke gebruiken volgt men hier bij de hanengevechten: ik ben pas voor de eerste maal hier?„

Hierop antwoordde koning Sonsong Haroeih: „als gij daarnaar vraagt, (dan kan ik u zeggen) dat men vrede heeft met hetgeen bij vergissing gedaan wordt en dat men zich houdt aan hetgeen vastgesteld is. Aan dezen galanggang bestaat het gebruik, dat hij verliest wiens haan wegloopt of gedood wordt en dat het volstrekt verboden is te schreeuwen. Zoo zijn onze gewoonten hier!„

Hierna werd elken haan een spoor aan den poot gebonden en toen dit gedaan was, begon men tegen elkander in te zetten. Een oogenblik later haalde koning Sonsong Haroeih het eten van zijn haan en begon dezen te voederen, waarom Soetan Nasoeha zeide: „heer, gij die hier vorst zijt! wij hebben iets vergeten; wij komen van een ver afgelegene plaats en hebben geen voeder voor onzen haan meegenomen; moge het u daarom behagen mij wat padi te geven!„

Koning Sonsong Haroeih antwoordde daarop: „als gij dat vraagt, (moet ik u zeggen) dat wij hier geen padi hebben; doch wilt ge ze toch, ga dan naar mijn woning en vraag ze daar aan hen, die thuis zijn, want er is daar in overvloed. Wij willen hier op u wachten!„

Soetan Nasoeha haastte zich nu naar de kampoeng van koning Sonsong Haroeih en pas was hij daar aangekomen of hij werd zijn moeder, prinses Andam Déwi gewaar, die in een kist opgesloten was. Die ziende begon hij te schreien en zeide: „moeder ik ben hierheen gekomen met mijn vader, die mij met oom Gairoellah aan de riviermonding staat te wachten. Ik ben op den galanggang van koning Sonsong Haroeih geweest en wij hebben onze hanen reeds partuur gesteld, om ze met elkander te laten vechten. Ditmaal zal het hanengevecht echter niet om geld plaats hebben, doch om twist uit te lokken en zoodoende strijd te doen ontstaan. Weet gij, wat u nu doen moest? gij moest mij eens zeggen, welke bijzondere wapenen hij heeft, dat hij zoo moedig is?„

„Als gij daarnaar vraagt„ antwoordde Andam Déwi, (dan kan ik u zeggen) dat zijn voornaamste wapenen zijn een korte

Javaansche kris en een zwaard, waarmede hij een keten kan doorklieven."

Soetan Nasoeha hernam: "welnu moeder! als dat zijn voornaamste wapenen zijn, zeg mij dan waar zij liggen, ik zou ze willen bekijken."

Zoodra Nasoeha nu de kris bekeken had, brak hij haar in drie stukken en nam daarna een steen, waarmede hij ze verder verbrijzelde, (terwijl hij tegen zijn moeder zeide): "nu moet gij aldus doen: zoodra gij rumoer bij den galanggang hoort, maakt gij u spoedig uit de voeten en haast u naar de riviermonding. Gij moet uw kain over het hoofd doen, want 't is niet noodig uw gelaat te laten zien!"

Vervolgens keerde Soetan Nasoeha naar den galanggang terug en toen hij aangekomen was, nam hij zijn haan en gaf hem te eten, waarna de hanen losgelaten werden. Zij hadden pas een oogenblik gevochten of de haan van Soetan Nasoeha was reeds dood, waarom de menigte aan den galanggang zoo hard begon te schreeuwen, dat het was alsof het bij droog weder donderde. Wat Soetan Nasoeha betrof, ofschoon hij verloren had, wilde hij toch den inzet niet voldoen; maar zeide: "(Si Gantang is de berg in si Gantang en daarbij ligt de Katialŏ); ik heb wel verloren maar wil niet betalen, al snijdt men mij het hoofd van den romp."

Vorst Sonsong Haroeih antwoordde hierop: "als gij verliest en niet betalen wilt, staat het vast dat uw hoofd er afgaat!"

Nu riep Soetan Nasoeha, in het midden van den galanggang springende: "welaan, gij die hier vorst zijt! kom een oogenblik naderbij, dan zullen wij de schermpassen nog eens herhalen en de roest van onze zwaarden verwijderen!" Toen zij eenigen tijd gestreden hadden, begon het op den galanggang te stuiven, en deze stortte in. De menigte stond verbaasd dit schouwspel aan te zien, terwijl Sonsong Haroeih sprak: "als ik voor u buk, heet ik geen Sonsong Haroeih!"

"En als ik U niet met mijn kris dood" hernam Soetan Nasoeha: "dan is mijn naam geen Soetan Nasoeha!"

Daarna begon de strijd nog eens; elkander omstrengeld houdende rolden zij heen en weder zoo hevig, dat er een kuil in den grond kwam. De vader van Soetan Nasoeha werd angstig, en liep hard naar den galanggang, maar zijn zoon zeide: "wees niet bezorgd vader! en kijk het maar eens eerst aan!"

Op dat oogenblik week Sonsong Haroeih te veel achteruit en pas had hij dit gedaan of hij kreeg een stoot tusschen de ribben, die hem terstond doodde. Zijn bloed, vermengd met dat der hanen, stroomde over den galanggang. terwijl zijn lijk in de sloot rolde. De menigte viel op de knieën en boog, vol vrees, het hoofd ter aarde.

Wat Andam Déwi betreft, deze had, het rumoer aan den galanggang hoorende, het deksel van de kist stuk gemaakt en was, in haast een lange salèndang meenemende, hard naar de riviermonding geloopen, waar zij met de anderen in het schip ging, dat daarna het anker lichtte en wegzeilde.

Langzamerhand was men Pajiëng en Malalŏ voorbijgezeild en Panjinggahan genaderd, waar men ophield en aan wal ging. Men zette zich op een vooruitstekend gedeelte van het land neder en hield zich hier bezig met het opzeggen van pantoens, zooals: „(de rivier van Tandjoeăng Djoerahan is groot, de alaivrucht wordt met een klein mesje, gebonden aan een langen stok, afgehaald;) de balai van Panjinggahan, die in de zee vooruitsteekt, is heilig. (De alaivrucht wordt met een siraoeiᶜ afgehaald, maar de nangka met een gewoon mes); de balai steekt in de zee vooruit en er staat een hooge steen, van waar men naar alle kanten kan uitkijken. (De nangka haalt men met een mes naar zich toe, de inai bloemen bloeien schoon); er staat hier een steen om uit te kijken naar het schoone land aan de riviermonding van Pingai. (De inai bloemen bloeien schoon, de siraoeiᶜ ligt op een kussen); het land aan de riviermonding van Pingai levert een fraai gezicht op en de zee daar heet Saniëng baka. (De siraoeiᶜ ligt op een kussen, de doekoe boom van Nanggalŏ draagt vruchten); de zee ligt tegenover Saniëngbaka, van waar Soempoe en Malalŏ zichtbaar zijn!”

Wat Soetan Nasoeha aangaat, hij keerde naar zijn lantjang terug, lichtte het anker en ging onder zeil.

Men voer hoe langer hoe verder en kwam eindelijk in Tandjoeăng Médan aan. Pas waren zij hier of Andam Déwi en Soetan Manangkérang ontmoetten er hun ouders nl. toeankoe Radjŏ Toeŏ en prinses Lindoeăng Boelan.

Terwijl dezen lachten en huilden tegelijk, zeiden zij: „(de sikandjoeă groeit te Batang Kapèh, de paraoeiᶜtan bloemen zijn ontloken); wij, die u van ons lieten gaan zijn gelukkig, omdat gij weer teruggekomen zijt op de plaats waar gij thuis hoort!”

Dien dag werd de taboeăh larangan geslagen; alle inwoners kwamen bijeen; men slachtte vier of vijf buffels en dankte Allah voor de behouden terugkomst.

Na verloop van eenigen tijd sprak prinses Andam Déwi: „wij zijn nu al zoo lang hier, doch waar zou onze vriendin Boengŏ Kapèh zijn, dat zij nog niet bij ons geweest is? Kambang Manih! begeef u terstond op weg om Boengŏ Kapèh te roepen en breng haar dan tegelijkertijd mede!"

Kambang Manih ging nu stroomopwaarts naar Kŏtŏ Toeŏ om prinses Boengŏ Kapèh te halen en pas was zij daar aangekomen en de woning binnengetreden of prinses Boengŏ Kapèh zeide: „zoo, zijt gij daar Kambang, dan wil ik u wat vragen. Is het waar dat uw meesteres teruggekeerd is? Ik heb het maar hooren zeggen en weet niet of het waar of niet waar is."

Kambang Manih antwoordde hierop: „ja, dat gerucht is waar; zij is reeds sedert geruimen tijd terug en ik ben juist met een boodschap van haar hier om u af te halen. Zij verzoekt u terstond bij haar te komen. (Men is sedert lang niet naar het bosch geweest en de pandan draagt nu wellicht vruchten); zij heeft u in langen tijd niet ontmoet en uw gelaat is misschien veranderd, zeide zij zoo straks!"

Nu antwoordde Boengŏ Kapèh: „nu ge dat zegt, luister nu ook eens naar deze pantoen: ('t Is moeielijk voor mij om naar den talang te gaan, want deze staat op een steilen weg); 't is lastig voor mij om haar te bezoeken, daar de weg er heen door draden versperd is. [1] Keer dus maar naar huis terug, Kambang!"

Kambang begaf zich nu weder huiswaarts naar Tandjoeăng Médan. Toen zij na eenigen tijd thuis gekomen was, vroeg prinses Andam Déwi: „wel mijn kind! hebt gij meegebracht wat gij zijt gaan halen?"

„Wees zoo goed te hooren naar hetgeen ik zeggen zal, meesteres!" antwoordde Kambang, „wie ik moest halen, heb ik niet meegebracht, want zij zeide mij zinspelende (het is lastig om naar den talang te gaan, want deze staat op een steilen weg); het is bezwaarlijk thans een bezoek bij u te brengen, daar de weg door draden versperd is. Dit is hetgeen Boengŏ Kapèh heeft gezegd en waarover gij kunt nadenken!"

Andam Déwi hernam nu: „welaan hofdames! komt allen

[1] Er bestaan beletselen voor mij.

hier! Wij zullen thans naar de woning van prinses Boengŏ Kapèh gaan, daar ik haar in langen tijd niet ontmoet heb!"

Vervolgens ging zij naar het voorplein, sloeg den langen weg in die stroomafwaarts voerde, en was na eenigen tijd de woning bijna genaderd.

Toen prinses Boengŏ Kapèh haar zag aankomen ontroerde zij hevig en dacht niet anders of zij zou gedood of gevangen genomen worden. Daarom ging zij naar buiten en snelde den weg op, die naar de badplaats leidde.

Zij liep op een drafje, verschool zich in het woud en volgde de groote rivier stroomafwaarts. Zoo bereikte zij de diepte bij Tjimantoeăng en eindelijk Pantai Tjamin, maar hier verdween zij en werd gevangen genomen en gedood door een oerang boenian!

(De wrange pinang groeit in het dal en zijn wortels verspreiden zich tot in den tuin); de pen is gebroken, de inkt is weggevloeid en het papier vraagt nederig om vergiffenis. —

(Er heerschte een groote drukte aan den galanggang te Singkoeang, waar men handel drijft in biezen zakjes, want het katoen heeft er geen waarde meer); de zaak is dus voor goed afgedaan en men kan er niet meer op terugkomen!

Het verhaal van Manangkérang is geëindigd.
Gairoellah was zijn naam;
Hij was de zoon van Toeankoe Radjŏ Toeŏ,
Prinses Lindoeăng Boelan was de naam zijner moeder.
Zijn negorij heette Tandjoeăng Médan,
Maar deze bestaat thans niet meer,
En is met hooge halalang begroeid;
Zij heeft gelegen tusschen Solok en Soemani.
Zooals ik gehoord heb
Worden de plaats, waar het huis gestaan heeft en het rijst-
[blok, er nog aangetroffen;
Ook de overblijfselen van de badplaats bestaan nog;
Maar alles is in een woestenij veranderd;
Daar was de put, waarin zij baadde
En waar de moendam van Andam Déwi wegdreef,
Hetgeen haar voor eenigen tijd het leven kostte.

Loeboeă Boenta werd de put genoemd,
Waar een visch haar inslikte.
De zee, waar zij heen gebracht werd
En op het eiland Sétan aankwam,
Werd Baharoellah genoemd; [kara.
En was waarschijnlijk het tegenwoordige meer van Sing-
De rivier van Soemani, waarin haar moendam wegdreef
Vond dicht bij Saniëngbaka haar uitwatering.
Het eiland Sétan waarvan gesproken is,
Moet ongetwijfeld bij Panjinggahan gelegen hebben;
Het was klein en rots- en steenachtig;
Maar ik ben er nooit geweest.
Verder heb ik verteld,
Dat, toen Andam Déwi door een visch was ingeslikt,
Zij op het eiland Sétan tot het leven terugkeerde
En twee draken haar meevoerden
Naar Bahéram Déwa;
Hier werd zij door prinses Taroeih Matŏ verzorgd
Totdat zij met den broeder van deze huwde.
Uit het huwelijk werd een zoon geboren,
Die Soetan Nasoeha heette.
Wat vroeger den naam had van Bahéram Déwa,
Is het tegenwoordige Batipoeăh;
Doch waar de kampoeng van Taroeih Matŏ lag
Is mij minder duidelijk. — [1]

---

[1] Dit laatste gedeelte is niet van den verteller (toekang chaba), doch van hem, die deze legende voor mij overschreef.

III.

VERKLARINGEN.

Lalitŏ of **loelitŏ**, naam eener houtsoort; sommigen beschouwen het als den eigennaam van een schip, doch dit is minder aan te nemen, daar men in 't vervolg leest: *loelitŏ mingkin boengkoeă^{c} djoeŏ*.

Kapompong, het zware geluid, dat ontstaat als men een klapperblad om het benedeneinde van een *poepoet* rolt; fig. opgeblazen, blufferig, een groot woord voerend. Het woord komt ook voor in de beteekenis van *pop van rupsen* enz.

Oentoeă^{c}, *maoentoeă^{c}kan* schenken, present geven; *baroentoeă^{c}* begiftigd met.

Saróbat, voor *sjarbat*.

Boeloeăh rótan, beter: *galoeă^{c}*, de schaal van de kokosnoot als waterschepper gebruikt; ook een bamboezen koker van één geleding en van een haakje voorzien om water in te halen (op Kŏtŏ Gadang zegt men hiervoor *tjaloeăng*).

Sarang en **basarang**, in de beteekenis van *makin*, ook in die van zelfs .... hoeveel te meer of te minder; *basarang toeŏ*, hoe langer hoe ouder.

Kò^{c} dja lai of **kò^{c} djan lai**, hoeveel te meer, waarom dan niet.

Gawa, zonder opzet iemand onbehoorlijk bejegenen, beleediging, tekortkoming zonder opzet (vergelijk *gawal*.)

Asa^{c}, verplaatsen; verhuizen; *maasa^{c} kadji* overgaan tot een andere les of tot de behandeling van een ander onderwerp; *asa^{c} kètjè^{c}* het gesprek zoolang staken, b. v. om koffie te drinken; *baasa^{c} asa^{c}* onstandvastig; *maasa^{c}kan* iets verplaatsen, *maasa^{c}i* veelheid uitdrukkend.

Parang manah, een eeuwig voortdurende oorlog; vijandschap zonder einde.

Tjoeratiĕ^{c} matiĕ^{c}, ook *karatiĕ^{c} matiĕ^{c}* kleinigheden, nietigheden, snuisterijen.

Koendjoeăng, gauw, spoedig; inda^c koendjoeăng datang niet gauw komen, op zich laten wachten.

Roendiĕng, baroendiĕng spreken over, bespreken, overleggen; paroendiĕngan gesprek, punt van bespreking; saparoendiĕngan het eens zijn.

Patian, is met het woord lain, zooals de Maleier zegt, djangga(l), het zou beter geweest zijn, indien men bij den derden regel boekan en lain met elkander verwisseld had.

Manjilau, zien, kijken; manjilaui in de toekomst zien; waarzeggen; silau ook verblind, sterretjes voor de oogen krijgen (zie v. d. W.)

Koelékŏ, van veel vroeger tijd, uit het ver verleden.

Tjinangkiĕ^c, vroeger was er een Tjinangkiĕ^c tinggi en een Tjinangkiĕ^c randah; het eerste bestaat niet meer.

Tarata^c, een tijdelijke kleine nederzetting.

Pabajan, aanleg, losplaats voor schepen. (verg. béja. H.)

Balabèh, regel, rij (belebas).

Piawai, beproefd, vertrouwbaar wegens goede eigenschappen, als goed aangenomen.

Djérong, krom, bochtig, slingerend; djalan mandjérong weg, die met bochten loopt, slingerpad, binnenweg van de kampoeng.

Agiĕh, geven, uitdeelen, paragiĕh vrijgevig, mild.

Baloen; mambaloen tanah den grond omspitten, omploegen.

Darŏ^c in badarŏ^c sandjŏ, badarŏ^c patang, badarŏ^c malam, heeft dit woord de beteekenis van bijna, aanvang nemende, overgaande; badarŏ^c hati ongerust, angstig.

Djalan niniĕ^c, de zoons van vrouwen, die met denzelfden man getrouwd zijn.

Djalan mama^c, worden djalan bapa^c genoemd ten opzichte van de kleinkinderen van één dezer vrouwen; de kleinkinderen heeten ten opzichte van deze zoons djalan ana^c; de kinderen van iederen zoon heeten ten opzichte van elkander djalan dansana^c; heeft een der vrouwen dochters dan zijn de kinderen van deze laatsten djalan kamanakan van den zoon der andere vrouw en deze zoon heet djalan mama^c van hen; djalan niniĕ^c wordt hij genoemd ten opzichte van de achterkleinkinderen van een der vrouwen; djalan biai zijn de dochters van een der vrouwen ten opzichte van de kleinkinderen der anderen en djalan toeŏ ten opzichte der achterkleinkinderen.

Kalaka voor akal-akal.

Aga^c (zie wdb.) ook overwegen, wikken, probeeren; taraga^c verlangende, begeerende zijn; aga^c wordt ook gebruikt bij een vriendelijke of beleefde wijze van vragen of gebieden: aga^c pai ka kèn ga eens even daarheen; maaga^{c}kan naar goedvinden verdeelen of schikken; aga^c maaga^c omtrent elkander inschikkelijk, toegevend zijn; van verschillende personen dezelfde bedoelens of wenschen omtrent elkander koesteren; met booze of goede bedoelingen tegenover elkander bezield zijn.

Tahanta^c padang karimbŏ, ta^c bantiĕng baléga lai, gewoonlijk zegt men tasasa^c padang karimbŏ, ta^c boeliĕh bantiĕng baléga; het beteekent overal waar men kon om hulp gevraagd hebben en nu verder geen raad meer weten.

Tampoeăh, (zie v. d. W.) ook gaan of loopen over iets, betreden; manampoeăh halaman over het erf loopen; manampoeăhi inzetten tegen een anderen inzet; manampoeăhkan ook ergens heen geleiden, ergens over heen brengen.

Rintang, druk, bezig zijn, ingenomen zijn door de eene of andere bezigheid; rintangan drukte, werk, bezigheid; marintangkan zich voor een of ander doel beijveren, zich geheel met iets bezighouden; rintang dimain verslaafd zijn aan het spel; marintang ana^c een kind sussen, door het b. v. iets in handen te geven of te laten zien; marintang-rintang hati afleiding zoeken; marintang ook plagen, storen, afleiden; parintang matŏ wat dient om het oog te bekoren.

Bintjang, mambintjang in stukjes scheuren, van een scheuren, herhalen van 't geen reeds besproken is, nakauwen, over allerlei zaken spreken, keuvelen, praten; (men gebruikt ook mambantjang).

Siasè^c, manjiasè^c ondervragen, b. v. wat of waarom iemand iets doet, waarheen hij gaat of vanwaar hij komt, enz. Kana (= akan apa) of ka-a kau siasè^c padŏ of bakèh-dèn? Waarom vraagt ge me dat? (tegen een vrouw gesproken — zie v. d. W.)

Pajoeăng pandji, het vorstelijk scherm als rijkssieraad; fig. voor hem, die de voornaamste, de vertrouwde, de beschermeling, de lieveling onder de bevolking is.

Soembara^c ook soemara^c, de beste, voornaamste, aanzienlijkste, eerste, den zegen-, geluk-, voorspoedaanbrengende;

b. v. padoesi soembaraʿ roemah, de vrouw is de zegen van het huis; pakaian soembaraʿ feestkleeding.

Sajoeiʿ, onvoldoende, ontoereikend, te kort, te weinig; sajoeiʿ sajoeiʿ sampai op zeer weinig na voldoende; sajoeiʿ matŏ mamandang, onafzienbaar (zie sajoep).[1]

Salapèh-lapèh mahimbau, zoover als men roepen kan.

In welk een groote menigte uitdrukkingen het woord lapèh (lepas) en zijn bijvormen gebruikt worden, moge blijken uit de volgende voorbeelden, overgenomen uit mijn woordenlijst van de Min. taal:

malapèhkan koedŏ het paard los maken; malapèh oerang badjalan afscheid nemen van een vertrekkende, vaarwel zeggen, een afgezant sturen; malapèh tabèʿ het water uit den vijver laten loopen; ook bij een vrouw gaan slapen; gezegd van personen, die dit in lang niet gedaan hebben; sarang malapèh een vogelnest, dat door de jongen reeds verlaten is; malapèh afgeloopen, gedaan, voorbij; malapèh alang-alang vlieger oplaten; malapèhi zeer hoog oplaten; malapèhi afbetalen, den bedongen prijs terstond betalen; malapèhi hoetang zijn schuld afdoen; malapèhi iemand bij zijn arbeid helpen, hem tegemoet komen in iets; lapèh tjièʿ-tjièʿ een voor een afmaken; malapèhkan hati aan zijn begeerten voldoen, zijn hart ophalen; malapèh badië een geweer afschieten; malapèh oerang baniagŏ iemand geld ter leen geven om daarmede handel te drijven; malapèh niat een gedane belofte ten uitvoer brengen; lapèh tangan er af zijn, zich met iets niet meer bemoeien; balapèh diri zich aan iets onttrekken, zich van iets afmaken; balapèh den vasten tijd ten einde hebben; balapèh-lapèh ruim, in ruime mate, b. v. balapèh-lapèh pantjaliĕʿan; balapèh lapèh djŏ oeang; balapèh-lapèh gadangnŏ; bakalapèhan vrij of onafhankelijk van elkander zijn, nadat men vroeger verplichting aan elkander had; salapèh één keer probeeren b. v. van een paard; het eens zijn om een ander iets te laten verrichten; palapèh wat men geeft aan een op reis gaande; koedŏ palapèh een paard dat telkens los is; palapèhan opening of afvoer van vloeistoffen,

[1] Op p. 211 van het verhaal staat overeenkomstig 't handschrift doch foutief sasajoeăʿ. H.

aars, de boodschap van iemand; mampalapèh toegeven, laten begaan, zijn gang laten gaan; baʿ bantiëng lapèh kaparaʿ kunnen hebben, wat men begeert; soeligi taʿ lapèh di tangan aan de praat, aan 't lijntje houden; matŏ lapèh badan bakoeroeăng niet geheel vrij zijn, b. v. zooals huwbare meisjes, die niet overal heen mogen; saoedji salapèh het volkomen met elkander eens zijn; baʿ baban indaʿ lapèh dibahoe voortdurend in moeielijkheden verkeeren; lapèh ajam mogen gaan waar men wil, doch terugkeeren waar men hoort; niet geheel zijn eigen gang kunnen gaan; 's morgens, den tijd aanduidende, dat de kippen losgelaten worden; lapèh oengg èh vrij als een vogeltje in de lucht.

Soejoeăʿ ook wel **sójòʿ**, het overschietende dakgedeelte van een Maleische woning aan een of aan de beide smalle zijden.

Paraboeăng, de bedekking van de hoeken en van de nok van het dak eener Maleische woning.

Toetoeă, (zie v. d. W.) toetoeăran wordt ook gebruikt voor tjoetjoeran (zie v. d. W.); mamboeèʿ panoetoeă of toetoeăran is de idjoek of halalang tot dakbedekking gereedmaken, zoodat er geen ongelijke kanten of punten uitsteken.

Mangiròʿ, (zie kirap) uitschudden; mangiròʿkan door uitschudden verwijderen, b. v. stof uit de kleeren; mangiròʿ ook ver weggaan, zich verwijderen, verdwijnen; mangiròʿkan sajòʿ fladderen, klapwieken; mangiròʿ déta, de destar heen en weer door het water halen, om ze daarna door drogen weer stijf te doen zijn.

Mahoelagérang, kan ook sihoela gérang zijn.

Sipisau-pisau, naam van een negorij; met si padang-padang si karih-karih naam eener plant met smal, sabelvormig blad; (men zegt ook sakin-sakin).

Balambaʿ; lambaʿ is een kain over een ander gedragen, balambaʿ meer dan één kain over elkander dragende; pintoe balambaʿ een deur met een gordijn er voor.

Kangsŏ balariĕʿ, malariĕʿ draaien, uitsnijden van huismeubels en dergelijke, ook van sieraden, van een opening hoe langer hoe dieper worden, invreten van een wond.

Bantjah, (zie v. d. W.) ook door en door nat, bezoedeld of bemorst met een vloeistof.

Lèrèng, schuinte, helling van een berg; malèrèng langs een

helling voortbewegen, kabau di lèrèng fig. er zitten kruimels om den mond, b. v. van iemand, die gemorst heeft onder het eten.

Tajò^{c}, ontelbaar veel, vooral van dieren; manajò^{c} in zeer groote menigte aanwezig zijn; bedekken of overdekken.

Dangan, slaaf.

Dagoeă, een dof geluid van zware voorwerpen, die omvallen of tegen elkander stooten, bons: badagoeă bonzen.

Kain bakójan, zou beter zijn bakódi.

Manoekoeă^{c} = menòkok; toekoeă^{c} is het bijgevoegde deel, toemaat; manòkok beteekent in het Min. met een of ander voorwerp bedekken bv. met een vliegen deksel; ook kloppen, hameren.

Gilŏ, komt ook voor in de beteekenis van verzot zijn op iets, zich geheel toewijdende aan iets; manggilŏkan koedŏ er paarden op nahouden.

Manarawang, à jour werken, borduren; batarawang ook: vol gaten, b v. batarawang kain awa^{c} dè^{c} ngangè^{c} mijn kain is vol gaten van de mot; lah dèn tarawang nagari toe, ik heb die plaats overal bezocht, ik ben er overal geweest: batarawang hati ongestadig, ongedurig.

Balimau, het hoofd met limoensap wasschen.

Rami = ramai.

Balérong, loods, open gebouw voor beraadslaging; balérong pandjang kan ook een eigen naam zijn.

Bagóbah, dobbelen, bij wijze van kruis of munt.

Batipò^{c} = tèpoh v. d. W.

Bariŏ-iŏ, bespreken, beraadslagen, overleggen.

Amoeăh; baramoeăh amoeăh beraadslagen, overleggen; saamoeăh het eens zijn (men zegt ook namoeăh).

Kò^{c}, als, indien, ja, goed; kò^{c} bana hoewel, ofschoon; kò^{c}lé zoo, ingeval; kò^{c} aangaande, betreffende; kò^{c}a kò^{c}a wat ook; (Ind. Gids, Nov. '82).

Laï, zijn, wezen, bestaan. Laï ang bapitih? Hebt gij geld? Laï samŏ dimakan, inda^{c} samŏ bahanti, fig. trouwe vrienden zijn; salaï sainda^{c} hetzelfde. Oerangtoe rang laï banai of bana, hij is zeer rijk. Moerah pè^{c} nan laï, maha pè^{c} nan inda^{c}, 't is gemakkelijk voor hem die heeft, maar moeielijk voor hem die niet heeft (pè^{c} verkorting van tapè^{c} = tepat). — Er is nog een woordje lé (é zooals in heer), dat dezelfde beteekenis heeft; doch ge-

woonlijk aan het begin van vragen staat; b. v. lé ba^{c}a ang kini? Hoe gaat het u nu? Lé di roemah si Anoe? Is N. N. thuis? Lai is lagi.[1]

Kapoendoei^c, gezwollen, bolvormig; mangapoendoei^{c}kan in een doek, papier en dergelijke bij wijze van zak dragen.

Djambŏ, mandjambŏ met uitgestrekte armen naar iets grijpen.

Ba^c, zoo, evenals, ba^{c}itoe zooals dat, dusdanig; ba^{c}itoelah middelmatig, maar zoo, zoo; b. v. soeratannŏ ba^{c}itoelah hanjŏ rantja^{c}njŏ: zijn schrift is maar zoo, zoo; mamba^c itoekan, zooals dat (iets anders) maken, b. v. rantja^c goentiĕng badjoenŏ toemoeăh, ba^c itoekan poelŏlah badjoe ang, de snid van dat baadje is mooi, maak het uwe ook zoo; ba^c nangkŏ zooals dit; ba^c ikŏ zooals dit; mamba^c ikŏkan zooals dit maken; ba^{c}nantoen zooals dat.

Dè^c, omdat, dewijl, door, enz.; wat betreft; toen; (Ind. Gids Nov. '82).

Mantjaliĕ^c, kijken, zien, aanschouwen: mantjaliĕ^{c}kan iets aanschouwen; mampatjaliĕ^{c}kan iets laten zien, iets met velen zien, pantjaliĕ^{c}an gezicht, wat gezien wordt, uitzicht.

Tampan, (v. d. W. 1) ook flink, ferm; — manampan zich zelf bekijken; geschikt zijn voor iemand of iets, lijken; tampan kadjadi: 't laat zich aanzien, dat het er van komen zal; tampan katjarai: 't schijnt, dat zij zullen scheiden; tampan banai roemahkŏ, dit huis ziet er zeer goed uit; tampan banai padoesitoe kabinji hambŏ, die vrouw komt mij voor echtgenoote zeer geschikt voor; tampan soedah, langgam tabaŏ, op zijn voorkomen valt niets aan te merken, en de kleeren zitten hem goed aan 't lijf; in 't algemeen als op 't maaksel of den vorm van voorwerpen niets valt aan te merken.

Adjoen, plan, voornemen, idée; maadjoen het plan opvatten, een besluit nemen, op het punt staan iets te doen, een aanloop nemen bij het springen.

Toeloeă^c, (zie tòlok) weerga, evenbeeld; toeloeă^c kain kŏ inda^c laï de weerga van dit kleed is er niet, toeloeă^c komt ook voor in de beteekenis van ieder, elk; b. v. toeloeă^c padoesi mambaŏ barèh elke vrouw brengt rijst mede; toeloeă^c taga^c ieder mensch.

---

[1] Aangezien in het handschrift nergens een onderscheid tusschen lai en laï gemaakt wordt, kon dit ook door mij niet aangegeven worden. H.

Goelang-goelang, tijdelijke overdekking, beschutting; doorgaans rasterwerk met bladeren of atap bedekt en dienende tot verblijfplaats van hen, die op de sawahs werken; ook de stellage waarop de taboeh ligt.

Toenggoe = tăgeh.

Soeri, verzuurde palmwijn; doch meer bekend in de beteekenis van raam bij het weeftoestel, met dicht bijeenzittende latjes, waartusschen de draden gespannen zijn.

Koeritŏ = Keréta (zie v. d. W. II)

Timang, een soort van schelpdier.

Sésŏ is siksa.

Tagoen, (tegoen v. d. W. II) managoen ophouden, uitscheiden; basitagoen werkeloos zitten, onderweg telkens ophouden, gedurig aanleggen; tatagoen stom van verbazing staan, tatagoen-tagoen mambatjŏ stotterend lezen.

Baranari, veelmalen aan 't hoofd van een zin voorkomende in de beteekenis van maka.

Asŏ, (zie ĕsa) één, eenig, enkel, ook in vereeniging met andere telwoorden b. v. doeŏ poeloeăh asŏ = 21, koerang asŏ doeŏ poeloeăh = 19.

Kakò^c, mangakò^c met de vingers aanraken, in de handen nemen, aanvatten, bij de hand hebben, zich bezig houden; kakò^c kakò^{c}i samiĕng padja kŏmah, dit kind zit overal met de handen aan. Kini hambŏ sampi^c banai (bana) sadang mangakò^c sawah: Ik heb 't nu zeer druk, wijl ik bezig ben aan mijn sawahs.

Kisa (zie kisar), bakisa van plaats veranderen, verhuizen, zijn toevlucht nemen tot (b. v. bakisa kasawah) iets, om zich uit den nood te helpen.

Barang tahiroen, na^c tadahiĕng is verkeerd; 't moet zijn barang tahiroen na^c ta-daoen; hiroen is uitsnijden b. v. van kain, bij 't maken van kleedingstukken; van pisangbladeren maakt men n. l. een soort van mandjes of bakjes, en van deze bladeren wordt, vóór 't omvouwen er van, een gedeelte uitgesneden; als het toch te veel uitgesneden is laat het dan maar tot in het blad zijn; n.l. tot in 't gedeelte wat voor het mandje noodig was.

Het kan ook zijn barang tahirih na^c tadahiĕng of tadagiĕng; mandahiĕng is in groote stukken afsnijden of snijden.

Rabèᶜ, (zie rebat) verhindering, hinderpaal, versperring; marabèᶜ een hinderpaal in den weg stellen; versperren, afbakenen van plaatsen, die niet begaan mogen worden; tarabèᶜ samiĕng padjalanan di hoedjan, ik ben door den regen verhinderd te gaan.

Bingkalang, hindernis, beletsel; mambingkalang beletten, verhinderen, weerstreven.

Sawa, beschutsel, beletsel; manjawa dwarsboomen, verhinderen, beletten, beschutten; djalan basawa verboden toegang. (Verg. sawar v. d. W.)

Lantjoeăng, malantjoeăngkan vervalschen; malantjoeăng bedriegen.

Kali = kali en gali; mangali asa oerang iemands afkomst opsporen; sakali laloe één keer; sakalikoen allen te zamen, alles in eens, één familie; b. v. sakalikoen si anoe pamaliĕng de heele familie van N. N. zijn dieven.

Basérong (zie sérong), de kain zoodanig dragen, dat er een lange punt schuin naar beneden hangt; oedjoeăng sérong manikam djadjaᶜ, de kain, zoodanig dragen, dat de lange punt naar den voet gericht is.

Kapalŏ kŏdi, de beste uit twintig stuks.

Dórong, mandórong de vuist vooruitbrengen, van vechtende personen, tadórong vooruitgeschoten b. v. van iemand die zich, bij hard loopen, niet kan inhouden; katŏ tadórong woorden, die uit den mond gevallen zijn, te ver gegaan zijn in het spreken; mandórong is ook een werk van den goudsmid, nl. den draad, door hem te rollen, een schroefvormig voorkomen geven.

Andjoe, probeeren, beproeven, in beraad staan, een aanloop nemen, taandjoe teleurgesteld zijn, omdat een ander ons voor geweest is: achter het net gevischt hebben, tarandjoe-andjoe of taandjoe-andjoe weifelend, onzeker wat te doen.

Laboeăh, weg, pad; malaboeăh jongen werpen, b. v. kabau hambŏ lah malaboeăh; malaboeăhkan den weg aanwijzen, op weg helpen, zeggen hoe iemand doen moet; balaboeăh is hier insgelijks ankeren.

Loeang, ruimte, hol, ledige plaats.

Djamoeă (zie djemoer), is ook de padi, die te drogen gelegd is; mandjamoeă op de padi passen, ze uitleggen; ten toon

spreiden van kundigheden, rijkdommen enz.; iemand vroolijk, gelukkig maken, door hem toe te staan, wat hij verlangt; badjamoeă ook lang buiten wachten.

Garan, misschien, wellicht, denkelijk, in 't algemeen twijfel uitdrukkende. Dima garan hambŏ lataᶜkan soerèᶜ tjakŏ? Waar kan ik dien brief daar straks ook neergelegd hebben? Hari kahoedjan garan; het zal waarschijnlijk gaan regenen.

Basitabiĕᶜ, groeten (zie tabik).

Santaŏ, bedeesd, schroomvallig, verlegen; mangètjèᶜ indaᶜ basantaŏ, op schaamtelooze, ongemanierde wijze spreken.

Lah liliĕh laloean amèᶜ, al te erg, in hooge mate brutaal, alle palen te buiten gaande; liliĕh is onverschillig, traag.

Baᶜ djamoeă tangah tigŏ hari, drukt ook uit, dat iets buitengewoon erg is.

Malènggang tidaᶜ tapapèh, tagaᶜ tidaᶜ tasoendaᶜ, mantjantjang tidaᶜ mamampèh, mamboenoeăh tidaᶜ mambangoen, beteekenen straffeloos iets kunnen doen, willekeurig kunnen handelen.

Tjamiĕh, bijna, ongeveer, juist dat, op het punt van.

Loeroeiᶜ (loeroet en loeroeh), afgevallen van vruchten, bladeren, uitgevallen van de haren; maloeroeiᶜ door afstrijken van den steel verwijderen b. v. vruchten, padi, enz., ook in groote hoeveelheid doen vallen, b. v. vruchten, waarnaar men met een steen werpt; maloeroeiᶜ kain basah het water uit een kleedingstuk verwijderen, door dit tusschen de hand door te trekken; uitwringen op die wijze; loeroeiᶜ oerang mati voor het sterven van veel menschen.

Paoeiᶜ, mamaoeiᶜkan aan een paal, pen en dergelijke vastbinden; mamaoeiᶜ hajam, er kippen op nahouden; mamaoeiᶜ oerang, personen herbergen, logeeren; mamaoeiᶜ kahandaᶜ, een spaak in 't wiel steken; langkah tapaoeiᶜ, niet kunnen handelen, zooals men wil; bapaoeiᶜ paoeiᶜ aan elkander verplichting hebben, aan elkander geschakeld zijn.

Kisai, mangisai, ziften, uit elkander doen of ontwarren, b. v. van garen dat in elkander zit; mangisai padi is ook de afgesneden padihalmen in de hand uitschudden, ten einde de korrels te laten vallen; kisajan zeef.

Pangapan hari kini? hoe laat is het nu? pangapan roemahtoe kini? hoe staat het nu met dat huis?

Patjiᶜ, m a m a t j i ᶜ, persen, in de hand vasthouden; m a m a t j i ᶜ g a d a i als pand houden.

Badaroen (= d e r o e m), ook het bulderen der golven, dreunen het geluid van een wagen, die over een brug rijdt, van een zware regenbui die uit de verte aankomt, het vallen van zwaar geboomte, enz.

Baroeatji = b e r o t j i.

Pisókong (s ó k o n g), een schuin staande stok of lat met de eene punt op den grond en de andere tegen de deur gezet, als sluiting.

Djaloedjoeă, dwarslat, boom ter afsluiting.

Sondòᶜ of **sisondò**ᶜ, het haar over het voorhoofd hangende.

Gadjambèᶜ, is hier genomen in de beteekenis van m a n e n, doch gewoonlijk is het baard; manen = g a b a n g.

Mangèngèh en m a h a r i n g è h, hinneken.

Kórong, halskraag bij duiven; k ó r o n g k a m p o e ă n g omtrek, grens van de kampoeng; II is k o e r o e n g.

Kali-ali, plaatselijk voor een soort van stang (k a k a n g b a d o e r i) voor een koppig paard.

Tali sarŏ, soort van springteugel voor paarden.

Rangaᶜ, leven, drukte, opschudding; m a r a n g a ᶜ leven, drukte maken b. v. van de menigte op de markt; s i r a n g a ᶜ r a n g a ᶜ naam van een bekken, waarmede de bevolking wordt bijeengeroepen.

Karòᶜ, grauw, donker, grijs.

Loesoeăh, ook versleten, afgedragen.

Sirèᶜ = s i r a t; m a n j i r è ᶜ breien, strikken, omstrikken, haken, aan elkander binden, van de spin: een web maken; p a r a k a r ŏ b a s i r è ᶜ een ingewikkelde zaak; n a n t a s i r è ᶜ wat tusschen de regelen te lezen staat, de beteekenis die in iets opgesloten ligt; m a m b a t j ŏ n a n t a s i r è ᶜ, lezen wat er niet staat; b a s i r è ᶜ p a m a n d a n g a n schemeren, niet duidelijk kunnen zien wat het is.

Gandoen (gewoonlijk g a n d o e n - g a n d o e n), weerschijn, kleurspeling, verandering van kleur tengevolge van opvallend licht.

Toentoeăng, m a n o e n t o e ă n g in stukjes hakken b. v. van suikerriet, m a n o e n t o e ă n g k a n, voorwerpen ten onderste boven houden om er, door er op te kloppen of door schudden den inhoud uit te verwijderen; overgieten, overstorten; m a n o e n t o e ă n g k a n è l é m o e wetenschap mededeelen, onderwijzen; t o e n t o e ă n g ook, doch zelden voor t o n t o n g.

Silajoe, jonge bladeren, uitspruitsels.

Oerè^{c} oesa, de wortels van de oesar.

Basi malélŏ, benaming voor het staal.

Soembiĕngan goeroeăh patoeih sani; de Maleier gelooft, dat bij hevige bliksem een stukje ijzer naar de aarde geslingerd wordt en dit de verwoestingen aan boomen enz. veroorzaakt. Dit ijzer is heilig en wordt natuurlijk hoogst zelden gevonden.

Kasibaran, dit woord wordt altijd in dezen vorm gebruikt en geeft den toestand te kennen, waarin iemand komt tengevolge van het goed of kwaad, door een ander verricht; ook als de pokziekte b. v. door iemand is overgebracht, zegt men van de bewoners, bij wie ze uitbreken: k a n a i k a s i b a r a n; de beteekenis is betrokken zijnde, gekomen onder den invloed van iets en dergelijke.

Maharinai, een soort van neuriën.

Maharoengoeih, een wijze van zacht brommen.

Gasiĕng-gasiĕng pintoe, de deurpost, gewoonlijk als zij uitgesneden is.

Main kaloeăng baliĕ^{c} tidoeă, zooals de kaloengs zich omkeeren in hun slaap; sierlijk. bevallig, onmerkbaar, behoedzaam.

Tataroeăng, struikelen; m a n a r o e ă n g doen struikelen.

Sidongka^{c}, groote stap, sprong, galop; men zegt ook s i d o n g k è^{c}.

Salapah = s e l a p a; (het kauwen van sirih en het rooken van een strootje gaat dikwijls samen).

Babójong-bójong, met velen te gelijk, bij hoopen of massa's loopen.

Manti parésŏ, de opperceremoniemeester bij de hanengevechten; het hoofd, de oudste der d j o e a r ŏ 's.

Bapadan, de vechthanen partuur maken door b. v. de spoor van den zwakkere wat hooger te binden, of het koord van den sterkere wat korter te maken.

Mangatja^{c}, gissen van grootte of van zwaarte, door het voorwerp te betasten of op te lichten, van eenig werk probeeren of men het doen kan.

Goeroe, wordt in sommige streken gebruikt als aanspraak, zoowel tusschen vrouwen als mannen, en staat gelijk met ons mijnheer, mevrouw, meester, enz.

Taroeăh batampin, tegen elkander inzetten.

Barantang hajam. Als de hanen tegen elkander losgelaten zullen worden, worden zij eerst dicht bij elkander gebracht

en tegen elkander opgehitst; daarna gaan de djoearŏ's achteruit tot aan het einde van een koord, dat in de lengte voor hen op den grond gelegd is en aanduidt tot hoever zij gaan mogen. Dat teruggaan noemt men marantang hajam.

Oendoeă dari oerang, den moed verliezen, de hoop opgeven.

Manasòˁ naast manjasòˁ opslurpen, achter elkander leeg drinken; gewoonlijk van dieren; manósoh of manjósoh komen in dezelfde beteekenis voor.

Satampoeăh sabahi nangkŏ, ditmaal, deze keer; mambahi werpen, gooien; sapambahian een steenworp ver; (de i in bahi is kort).

Toemang [1] = I tŏmang; II manoemang tegen iets opzien, niet aandurven, terugdeinzen voor iets.

Andam [2], voortdurend op dezelfde plaats, in verzekerde bewaring zijn; andam karam voor goed of reddeloos verloren, totaal geruineerd, geheel omgekomen; oerang andam de vrouw, die in overspel zwanger geworden, bij den vorst in bewaring gesteld wordt; ook haar kind.

Djaga, koopwaar; badjaga handelen; djaga moedŏ voornamelijk handel in vruchten en andere dingen, die aan spoedig bederf onderhevig zijn; djaga karèh handel in die waren, welke over het algemeen lang bewaard kunnen blijven; djaga masaˁ, handel in eet- en drinkwaren; mandjaga matŏ, terwijl men met iets bezig is, kijken naar iets anders, waarmede men niet noodig heeft; mandjaga ook voor: arm maken, ruïneeren, aan lager wal brengen b. v. mandjaga awaˁ madat nangkŏ, het gebruik van opium heeft mij arm gemaakt.

Poerŏ, beurs.

Toekoeă = toekoel; manoekoeă ook voortdurend aanmanen, aansporen, telkens op hetzelfde aanbeeld kloppen; — toekoeă ook verwijting; manoekoeăkan, verwijtingen doen b. v. over hetgeen men iemand vroeger gegeven heeft.

Patjèˁ [3], aanmerking, verwijting, gisping.

Papan toenggang, de planken, waarmede de voor- en achtersteven bespijkerd zijn.

Djimèˁ [4], op, uit, af.

---

[1] 't Handschrift van het verhaal heeft toenang (zie p. 219). H.

[2] Ibid. handam (p. 219). H.

[3] De text van het verhaal heeft patjiĕˁ. Het daaraanvoorafgaande woord als hamoen dj˘ te lezen (p. 220). H.

[4] In den tekst: didjimati (p. 220). H.

Poetjoeă^c ditjintŏ, oelam tibŏ, (oelam zijn alle bladeren, die rauw gegeten worden); naar jonge uitspruitsels verlangen en oelam verkrijgen; fig. meer krijgen, dan men verlangd of verwacht heeft; des te beter.

Koetjoei^c, spits toeloopend, kegelvormig, in knop, nog niet ontloken van bloemen.

Djapang, gewoonlijk djipang, tak; badjipang gaffelvormig.

Balasiĕ, schermen, voornamelijk met stokken, batonneeren (lessir).

Ranta^c = rentak, trappelen, trippelen, stampvoeten; gespikkeld b. v. van de vederen; maranta^c hati popelen, sterk verlangen; saranta^c het eens zijn, maranta^{c}i iemand warm of boos maken.

Tjilò^c, mantjilò^c stelen, mantjilò^c datang onverwachts of stilletjes komen; mantjilò^c pai stilletjes gaan.

Tangka, eigenzinnig, koppig, bij zijn stuk blijven, batangka redetwisten; in tangka sétan, tangka hari en tangka pianggang beteekent het bezweeren (tangkal) [1].

Bakèh, aan, naar, van, om te, voor, dienende tot, gevolg, uitvloeisel van iets, b. v. mambari bakèh nan baiĕ^c nut, dienst geven; bakèh basoeăh waschkom, (zie bekas); — men gebruikt ook kabakèh.

Poejoeăh bariang, is een kwartelsoort zonder staart; als deze vogels met elkander vechten, trachten zij elkanders snavel te pakken en schudden dan elkander heen en weer.

Ragam, ook soort, patroon, model.

Mandjoedjoei^c, uitpluizen, uitplukken; wijze van uitwringen n. l. door de handen drukkend naar beneden te bewegen; madjoedjoei^c-djoedjoei^c met een zacht lijntje of zoete woorden iemand uithooren of overhalen.

Kò^c injŏ kan lah gadang; kan is de verkorting van boekan (p. 222, 2de regel v. o. H.)

Manggoegoeăh [2]**,** slaan op muziekinstrumenten.

Taboeăh nan larangan, de taboeh waarop slechts bij zeldzame gelegenheden geslagen wordt.

Babondong, in groote hoeveelheid met den stroom of wind meegaan, meedrijven; in groote menigte ergens heengaan.

Hampa, tahampa geheel omvergevallen zooals heiningen, enz.; uitgespreid, uitgerold van doek, matten, enz. — batoe hampa een platte steen (verg. hampar H.).

---

[1] Verg. ook tengkar. H.

[2] In den text staat goegoea. H.

Malèndŏ, tegen iets aanloopen, stooten, onderdrukken (zie landa).

Laïkoh pandjang nan malindih, heeft dezelfde beteekenis als de vorige regel; — lindih = lindis.

Tjatoeăᶜ, kap, houw; mantjatoeăᶜ hakken, houwen, afhakken, stukken uit iets slaan, uitpikken, toepikken (tjatok); tjatoeăᶜ tjataᶜ velerlei geluiden b. v. van werklieden, die bezig zijn.

Rabŏ = raba en reba.[1]

Toendŏ, een plank met steel of trektouw om den lossen bovengrond te schuiven op plaatsen waar gaten zijn; manoendŏ op die wijze schuiven of bij elkander doen van aarde, vuil, enz. (verg. toenda H.).

Antŏ, hoe, hoe kan het, hoe is 't mogelijk; b. v. kòᶜ sakitoe balinŏ, antŏ kamaha djŏ ang, als het maar zooveel kost, hoe kan het u dan te duur zijn? -- antŏ ka boekan, hoe of waarom zou het niet kunnen?

Ikèᶜ, een band van licht hout gemaakt en gewoonlijk verguld, als versiersel om den hoofddoek gedragen.

Anggoeăng gajŏ, djalan basimpang; gajŏ is iedere uithaal bij het koeren van een duif; de laatste daarvan komt er onzeker, weifelend uit (anggoeăng); de uitdrukking beteekent: onzeker wat te doen, niet weten hoe te handelen.

Gatòᶜ, manggatòᶜ, doorbreken, in stukken doen; van de schil, de bast ontdoen met een mes, de tanden enz. vooral van pinang, pepér, gedroogde visch en dergelijke.

Latjaᶜ, van pinang tot hardheid overgaan, hard worden.

Gagang, de nerven, voornamelijk de hoofdnerf bij het sirihblad, de ranken van een klim- en kruipplant.

Réwai, maréwai wuiven, toewuiven, in 't voorbijgaan wegof meenemen, in der haast grijpen; in een zaak betrekken, meeslepen van goede door kwade personen; taréwai op den grond slepen zooals b. v. het kleed van een vrouw.

Poelèh, (zie poelas), mamoelèh in elkander frommelen, bijeen draaien, tot een wrong maken; ook het kauwen van de runderen.

Tatalah-talah, haastig, met spoed; (alleen in dezen regel bij pantoens voorkomende).

Loeli, maloeli is de kapas in kleine hoeveelheden om een stukje bamboe rollen, ten einde ze door middel van de

---

[1] Reba zal wel bij vergissing voor rebah geschreven zijn. H.

kintjir tot draden te maken; men gebruikt het woord ook voor het rollen van weeke zelfstandigheden tusschen de vlakke handen.

Koelansiĕng of *kalansiĕng*, een pinangnoot met sirihblad omwikkeld bij uitnoodigingen toegezonden; *mangoelansiĕng* of *malapèh koelansiĕng* op die wijze uitnoodigen.

Djanjŏ, komt met *njŏ* ook in den 1sten en 2^{den} persoon voor; *djanjŏ dèn*, *djanjŏ ang*; men verkort ze ook tot *djŏ dèn*, *djŏ ang*, wat niet plaatsheeft bij den derden persoon.

Moh, toch, dan, dan toch, zoo; in zinnen waarin verwondering of blijdschap te kennen gegeven wordt, ook ter aansporing: kom, komaan, b. v. *moh lah kitŏ pai!* Kom, laten wij gaan!

Malalai, komt o. a. voor in de beteekenis van klimmen tot aan den top, vooral van boomen.

Djamboe, in kadjamboenjŏ p. 226, is voor de lagoe gezocht.

Tjatjah (zie *tjatjah* en *tjetjah*), *mantjatjah* even aanraken, b. v. als men iets proeven wil; *satjatjah* een weinigje, een oogenblik; *tjatjah nangkŏ* zoo even.

Roemi^{c}, moeielijk, lastig, bezwaarlijk; *taroemi^{c}* bezig zijn met iets dat afmoet, gepresseerd zijn, in nood of druk verkeeren.

Poepoeih (zie *poepoes*), geheel op, verdwenen, uitgeveegd, uitgestorven, *mamoepoeih maloe* de schande van iemand wegwisschen; *oerang poepoeih* voor iemand, die alleen op de wereld staat; *poepoeih ba^{c}inai*, langzamerhand uitgestorven.

Kamaloean p. 226, is voor de lagoe gezocht; men gebruikt het alleen in de beteekenis van *schaamdeel*. — (Boengŏ Kapèh is jaloersch op Andam Déwi, vreezende dat deze de bruid zal worden van Soetan Radjŏ Bongsoe, met wien zij zelve verloofd is. Andam Déwi begrijpt, dat zij daarop wil zinspelen en vult alzoo de laatste regels aan, die op haar van toepassing moeten zijn. Dat de eerste regels dier pantoens in de pinangnoten verborgen waren is beeldspraak; men moet aannemen dat Kambang ze mondeling overbracht).

Tapè^{c} [1] (zie *tepat*), ook juist, precies, vlak aan; *bakatapè^{c}an djandji* overeenkomstig de belofte, ook dichtbij b. v. *roemah hambŏ tapè^{c} djalan gadang*, mijn huis

[1] Zie text *batapati* p. 227. H.

staat dicht bij den grooten weg; manapati djandji, zijn belofte, zijn woord houden.

Darai (zie derai), badarai uit elkander, in stukken, korrelig, rul; badarai tjipiě djatoeăh ditangan awa^c het bord is uit mijn hand in stukken gevallen; nasi badarai disoeò^c de rijst korrelt bij het opscheppen; badarai-darai in druppels neervallen, het vallen van kralen enz.; biggelen van tranen; gala^c badarai schaterlachen; salérŏ badarai eetlustig.

Dangoei^c, kort, dof geluid, geknor, kropgeluid b. v. van de poejoeh.

Bakitjau, het roepen of fluiten van den moerai; mangitjau zich stil verwijderen, heengaan zonder verlof te vragen (hiervoor ook mangalitjau), ronddraaien, rondduikelen, b. v. van een vlieger; takitjau gehaast zijn, drukte hebben.

Mangarè^c limau, insijdingen in de limau maken, zoodanig dat de stukken nog aan elkander blijven zitten, als men ze dan gebruiken wil, heeft men alleen het sap er uit te persen.

Mamipih kasai, het fijn wrijven van de rijst tot bĕdak.

Mangaroeäng[1], luidkeels huilen, bulken, een groote keel opzetten; in den zin is het genomen voor het zware kraken van een deur.

Hari nan galò^c galò^c panèh, warmte bij een betrokken lucht, boelan galò^c een benevelde maan; hari galò^c een betrokken dag.

Sora^c sorai, basora^c, schreeuwen, luidkeels roepen, kreten ter aanmoediging uiten; sora^c sorai vreugdekreten, gejubel.

Salah róman, onbehoorlijk, strijdig met de vormen; salah angkoeăh, hetzelfde.

Tikoeloeă^c, de doek, die de vrouwen met twee, naar achteren afhangende punten om het hoofd geslagen hebben, tikoeloeă^c poetjoeă^c een krans van bladeren om het hoofd.

Poeloei^c, tapoeloei^c in elkander verward, aan elkander klevende van haren, vederen, enz.

Hatikat = hakikat.

Karoeäh kara^c, zeer troebel.

Namŏlah, meer gebruikelijk namŏnjŏ het spreekt van zelf, natuurlijk.

Sidoega^c enz. heeft geen beteekenis (zie pag. 231).

---

[1] **De text heeft manggaroeàng p. 228. Is dit foutief? Verg. garoeng v. d. W. H.**

Tjongkaᶜ, flink, ferm, onbedeesd.

Koh, twijfel uitdrukkende, wellicht, mogelijk, misschien; i n j ŏ k o h? zou hij of zij 't zijn? b a t j a m p o e ă a i ă k o h d a w a t k ŏ? Zou er water in deze inkt zijn?

Kampoeăh = k a m p o h; k a i n k a m p o e ă h een kain van dubbele breedte, nl. twee enkele breedten (b i d a n g) aan elkander genaaid.

Moendam (zie P.), een metalen kom om het limausap in te doen; droog zijnde worden er de kleederen in gelegd, die men na het bad aantrekt; men noemt ook de voorwerpen, die den vorm van een vingerglas hebben, wel eens zoo.

Badŏrŏ, in groote hoeveelheid ergens uitdoen, door de voorwerpen b. v. naar beneden te laten glijden, zooals bij het ontladen van kiezel enz.; in groote menigte of bij troepen gaan.

Babaᶜ, t a b a b aᶜ van schrik uit elkander snellen of zich naar alle kanten verspreiden; t a b a b aᶜ t a m p aᶜ n j ŏ door glans, luister doen ontstellen.

Mandoedoe, in gedachte verdiept voortloopen, met den kop of het hoofd naar beneden loopen zonder links of rechts te zien.

Rasian, droom.

Gènèng, schoon, bevallig; in 't verhaal wordt ook de zuster van Man. Kérang daarmede bedoeld.

Djoengoeiᶜ, hoek, uithoek, uitstekende punt.

Mamandjoeiᶜ, met geweld opstijgen of ergens uit te voorschijn komen.

Siròᶜ, m a n j i r òᶜk a n d a r a h, verschrikt maken, ontroeren; m a n j i r òᶜk a n h a t i, boos, driftig maken; d a r a h t a s i r òᶜ plotseling verheugd, verschrikt, ontroerd zijn (zie s i r a p); s o e m i r òᶜ d a r a h, plotseling ontstellen, ontroering, verbleeken, van kleur veranderen.

Siba = s i b a r, baan, geer, ingezet stuk van dezelfde stof, (in het kruis van een broek het het p i s aᶜ).

Katajŏ, het draagkoord aan den nek van een buffel gewoonlijk van rotting, waarin de boomen van het voertuig hangen; ook het touw, waarmede het gedeelte, dat de l o e k a h gesloten houdt, is vastgebonden; k a t a j ŏ b a d j o e, de kraag, het halsboord van een badjoe.

Marilah kaloeboeăᶜ **salam aiĕ** (p. 232), was om te zien, wie het langst onder water kon blijven.

Maboeăᶜ **di doeniă** enz. is een zinspeling op Boengŏ Kapèh.

Ditjantjang enz. doelt op de verbintenis van Andam Déwi

met Radjŏ Bongsoe; iedere uitdrukking afzonderlijk beteekent hopeloos, vruchteloos werk doen, terwijl de eerste ook gebruikt wordt in den zin van onafscheidelijk aan elkander verbonden zijn en de laatste indien van luchtkasteelen bouwen.

Soerang tjadiĕ^c enz., geeft te kennen dat zij in slimheid elkander niets toegeven.

Karang tigŏ, een lampje met drie tuiten.

Gajoeăng, uitvallende beweging bij het schermen; *gajoeăng batoeah*, doodelijke slag of stoot.

Sariĕ^c, een bamboesoort (Bat. *sorik* H.)

Boeki^c goentoeăng, een bosch aan den rand van een steilte.

Maharinai, is voor de lagoe gezocht en *tibŏ di koekoe djadi inai* is in dezelfde beteekenis gebruikt als *poetjoeă^c ditjintŏ oelam tibŏ* (zie boven).

Basiroe, door elkander loopen, krioelen van de menigte; *angin basiroe*, dwarlwind.

Toela^c balakang, elkander den rug toekeeren, ieder den tegenovergestelden kant uitgaan; gewoonlijk afscheid nemen van iemand, die men eerst een eind vergezeld heeft.

Koedarang, zeer donker bruin of blauw, tegen het zwarte aan en glanzend.

Tarénang-rénang, heen en weer drijven.

Ragŏ, ook terwijl, intusschen.

Arè^c (verg. arah) komt voor in de beteekenis van: in de richting van.

Boengka voor het zinklood aan het net.

Laoeă, malaoeă, buigen, ombuigen (intr).

Sikadoedoeă^c = *sendoedoek*, een heester met kleine, zwarte, eetbare vruchtjes.

Toempa^c, gedeelte, afdeeling, groep, *satoempa^c sawah*, een gedeelte sawahs uit eenige *pirings* bestaande; *batoempa^c toempa^c* bij afdeelingen, bij groepen.

Lintaboeăng, een grassoort met dikke stengel.

Saloedoeă^c, *manjaloedoeă^c*, bukken om ergens onder door te gaan; ergens onder door kruipen.

Pantjaringè^c, een heester van dorens voorzien.

Raoeăng, huilen, janken, op lang gerekten toon schreeuwen: (niet *rawang*).

Tagoelampai, uitgestrekt liggende, gewoonlijk van lange voorwerpen, met de armen en beenen van elkander liggen,

mangoelampaikan tangan, de handen slap, krachteloos laten hangen of liggen.

(aiĕ) Tanang mahanjoei^{c}kan fig. stille waters hebben diepe gronden.

Kana (zie kenal), mangana, zich herinneren, onthouden, aan iets of iemand denken; pangana geheugen, herinneringsvermogen; takana zich herinnerende.

Mandjaram, neerstrijken van vogels, met uitgestrekte armen naar beneden vallen; met een breede oppervlakte zich aan het oog voordoen, b. v zooals bergen bij maanlicht, ook van een landschap, dat van een hoogte gezien wordt.

Tólong baiĕ^{c} of tólong djŏ baiĕ^{c} heeft dezelfde beteekenis als karana Allah.

Séra^{c} (zie serak), verstrooid, uit elkander, van elkander, verspreid; taséra^{c} boenjinŏ rondverteld, openbaar gemaakt; baséra^{c}-séra^{c} overal verspreid, door elkander; baséra^{c} lari naar alle kanten uit elkander loopen.

Adjalloellah sampai, bapoelang kaharamatt'oellah, bapoelang kanagari nan kaka of nan baka, maninggakan nagari nan pana, barpoelang, maoei^{c}, poelang kamalakirat, soekatan panoeăh, djandjian sampai, batoelang poetiĕh, bakalang tanah, hilang, sampai hoekoen, bilangan sampai, sampai adja, badjalan, kabaliĕ^{c} papan, maningga, balindoeăng, kadalam tanah, zijn alle in gebruik voor „gestorven zijn"; — minder kiesche uitdrukkingen daarvoor zijn: kanagari tjatjiĕng, boengkang, poedoeă, djangkang, takalapoeă^{c}, takoesoeă, takabang, padam. —

Gara^{c}, (zie gerak), het trillen van de oogleden, neusvleugels, vingertoppen, enz. door den Maleier beschouwd als een voorteeken van de eene of andere gebeurtenis, die hem betreft; voorbeschikking, goddelijk raadsbesluit; manggara^{c}kan in beweging brengen, van een voornemen afbrengen, te weeg brengen, beschikken; — bagara^{c} zich bewegen, verroeren, werken; — goud bewerken; — tagara^{c} dihati op de gedachte komen, in den zin gekregen; pagara^{c}an werk, bezigheid.

Langkisan droge, verschroeiende wind.

Pajŏ Koemboeăh, de schrijfwijze Pajakombo of wat nog mooier is Pajacombo deugt niet, 't moet zijn Paja Koemboeh.

Djólong (zie *djólong-djólong* v. d. W.), pas, kortelings, het begin van, de aanleiding tot iets; *djólong tibŏ* pas gekomen; *djólong baboeah* voor de eerste maal vruchten dragend; *oerang djólong* iemand die voor de eerste maal getrouwd is; *manggih djólong bamoesin* de manggi's beginnen druk te worden; *a djólongnŏ moengkŏ ang batjaka*^{c}? wat was de aanleiding voor uw vechten?

Tjadiĕ^{c}, noemt men gewoonlijk de ouden van dagen of de wegens ouderdom afgetreden *panghoeloe's*; *tjadiĕ*^{c} *babilang soekoe*, de verstandigsten uit elke soekoe.

Bakoesoeă^{c} (zie *gosok*), *daoen koesoeă*^{c} een soort bladeren als surrogaat voor zeep; *bakoesoeă*^{c} het vuil van het lichaam gewasschen; *mangoesoeă*^{c} wrijven, opwrijven, schoonwrijven of wasschen; *bakoesoeă*^{c} *gala*^{c} van veel personen hard lachen.

Moendam kadjadi boeah ratò^{c}, dergelijke zinnen drukken het voorwendsel voor een handeling of toestand uit; *balandjŏ habih kasasa samiĕng* voorgeven spijt te gevoelen, dat men alles uitgegeven heeft, (maar eigenlijk berouw hebben omdat b. v. het feest niet schitterend genoeg was); *saki*^{c} *kadjadi tangih* of *saki*^{c} *katangih* de ziekte of pijn is maar een voorwendsel, eigenlijk huilt men om iets anders.

Parò^{c}, *mamarò*^{c} slagen geven, steken (zie *memarap*), wedden of inzetten waarbij een voorwerp van hem, die geen geld heeft tot pand gegeven wordt en van welks waarde dan zooveel aan den winner wordt gegeven als de inzet bedraagt; de winner mag het pand houden tot het verlies voldaan is.

Tanti, opgelegd stuk aan een kleed van een andere kleur dan dit laatste zijnde, in de zijden.

Nan dikai^{c} **tingga diatèh, nan pangai**^{c} **tingga diatèh**, gewoonlijk zegt men *nandikai*^{c} *inda*^{c} *djatoeăh, nan pangai*^{c} *tingga diatèh* waarvan de beteekenis is, dat men niet krijgt, wat men verlangt en hetgeen men heeft daarenboven ook nog verliest.

Oemboei^{c} (zie *oemboet*), ook de rijstkorrel, die zich gaat zetten; *maoemboei*^{c}, de *oemboet* plukken.

Andja^{c} (zie v. d. W.), *mangandja*^{c} uitwijken van verbonden deelen b. v. bij een tafel, stoel, enz.; *barandja*^{c} van zijn plaats wijken of gaan, verhuizen, *maandja*^{c} *kadji* tot een andere les overgaan, iets anders gaan leeren of behandelen.

Oesai, uit elkander gaan, scheiden, op, uit, af; *maoesai*,

uitpluizen van een zaak, van elkander doen om iets te zoeken, op te sporen; men zegt bakaroesaian afgeloopen, beslist, geeindigd.

(De r wordt meer gebruikt waar hij niet thuis hoort b. v. ka ma rang = ka ma ang; karandjè^{c}an = kaandjè^{c}an; ook komt de r voor de l in plaats: rarang = larang; rara^c = lara^c; roeroei^c = loeroei^c). Is dit ook 't geval in karalahan? zie p. 219 r. 10 v. b. H.

Mambatjoei^c, uittrekken, hoog uithalen bij het zingen.

Mantjangoei^c, wachten, verlaten, in weemoedige stemming, of in eenzaamheid achterblijven, met de armen over elkander zitten, niets uitvoeren, toekijken; sitjangoei^c, een lediglooper; ook van vruchten, die lang zijn blijven hangen en beursch geworden zijn.

Goendalai, (zie gandala), vertraging, ophouding van eenig werk, manggoendalai ophouden, vertragen, aan den sleur houden.

Balalaian, gewoonlijk bakalalaian, eindeloos, zonder ophouden.

Taringŏ-ingŏ, telkens omkijken; (p. 241 taingŏ-ingŏ H.)

Oelèh, maoelèh aaneenhechten, lasschen, aanknoopen, te hulp komen, overlangs doorsnijden.

Oelang baroelang katandajan, tandajan is het gedeelte van het weeftoestel, waarover de draden gespannen zijn; de uitdrukking doelt op het ongedurig worden van iemand, die langen tijd aan het weven geweest is en nu honger begint te krijgen.

Rawang (zie v. d. W. II), stilstaand water, poel, moeras; marawang langs ongebaande wegen loopen, loopen zonder den weg te kennen.

Manggabai, grijpen, reiken naar iets.

Sasò^c [1], verlaten plaats, overblijfselen van vroegere bewoning of bebouwing, basasò^c tot de oorspronkelijke bewoners van een kampoeng behoorende.

Dangoeih, gekreun, gekerm, dof gebrom.

Hinggan = hingga. (De text heeft ook hinggŏ v. p. 243 regel 11 v. b. H.)

Pasa [2] (zie pasar), kaal, afgesleten, afgetreden van het gras,

---

[1] De text heeft foutief sasa^c (p. 242). Verg. ook sasab bij v. d. W. H.

[2] Ibid. pasa^c. H.

iedere plaats waar geen gras meer groeit zou men zoo kunnen noemen; voor markt gebruikt men veelal pakan. Lah pasa djalan dè^c batoeroei^c, de weg is al kaal door het vele loopen; lah pasa garaman awa^c sahari-hari makan laoeă^c fig.: ik ben al zat van het vleesch eten; pasa djalan dè^c batoeroei^c, hapa kadji dè^c baroelang fig.: door iets dikwijls te doen gewent men er aan: gewoonte is een tweede natuur.

Kabarang tapè^c, waarheen men wil, onverschillig naar welke plaats.

Bingkata^c, een kaaimansoort.

Dè limau alah bindaloe (p. 243) is verkeerd; het moet zijn alah limau dè^c bindaloe fig.: door een ander verdrongen worden, voor een vreemde, een niet rechthebbende het onderspit moeten delven.

Mandjalŏ is voor mandjariĕng gebruikt, want de toerang is een vogel.

Bagajoeăng is de kunst om iemand stooten toe te brengen en basilè^c om die af te wenden.

Mari dèn soerè^c lidah ang; men vertelt, dat sommige lieden een zwart vlekje onder de tong hebben, wanneer anderen hen willen tegenspreken, verliezen zij het spraakvermogen.

Malarò^c, openscheuren, van een rijten; palarò^{c}an is het vette gedeelte der ingewanden van koeien en buffels, waarvan goelai gemaakt wordt.

Roebiah (zie v. d. W.), is een oude vrouw, die elken dag trouw hare godsdienstplichten waarneemt; ook huisvrouw, vrouw, echtgenoote.

Santoen, gesteld zijn op, verlekkerd zijn op, toegenegen, hulpvaardig, medelijdend; — santoen di toelang fig. zich geen moeite willen geven, bang zijn om zich in te spannen. Lah marasai moengkŏ santoen, omdat men zelf het een of ander ondervonden heeft, medelijden met een ander hebben, die het zelfde ondervindt; marasai is lijden onder iets, uitstaan, verduren.

Djoh, komt overeen met malah in de beteekenis van toch, dan toch.

Sisiĕh, manjisiĕh, scheiden, sorteeren, afzonderen, zich verwijderen.

Tandèh, op, weg, uit, naar de maan.

Gamang, bang, bevreesd, huiverig; inzonderheid van hen, die er niet tegen kunnen in een groote diepte te kijken.

Mamatiĕ^{c} paisò^{c} of *sabatang rokò^{c}*, een sigaartje rooken, waarbij het tusschen twee gestrekte vingers gehouden wordt.

Poepoeă, uitgevallen, afgevallen, uitgegaan, verdwenen b. v. van schrift.

Nanjoekoen, bedelven, bedekken, b. v. van het zand; iemand met zand, asch, enz. gooien.

Marapoeăng naast *maapoeăng* in gebruik, wordt ook opgegeven in de beteekenis van telkens bovenkomen.

Sadjoli gewoonlijk van dieren: een paar, het mannetje en wijfje; ook wel eens, doch zelden voor twee andere voorwerpen van gelijke grootte en denzelfden vorm.

Mangalimantang, gewoonlijk met *mangilè^{c}* gebruikt.

Tamambang gewoonlijk *tabambang* uitkomend, opvallend van voorwerpen, die zich onder andere het eerst aan het oog voordoen.

Lalè^{c}, *paniĕng-paniĕng lalè^{c}* voor duizelachtig, draaierig, dommelig.

Tarèh, de *tarèh* is, volgens het bijgeloof, van sommige boomen heilig.

Oendjam of **hoendjam**, vooruit-, uitsteken, buiten iets anders uitkomen

Salah sadan, hevig snikken (zie *sedan*).

Paroen (zie *peroen*), gemaakt voor de *lagoe*; *mamaroen* is in brand steken, in de asch leggen; *paroen* wordt ook gebruikt om uit te drukken, dat de handeling in sterke mate geschiedt; b. v. *diparoennŏ makan* hij eet veel of gulzig.

Gandŏ doeatŏ, veelmalen, zeer dikwijls (men zegt ook *gandŏ oeatŏ*.)

Oemboeă^{c} oembi, zoete praatjes, vleierijen, inzonderheid om iemand tot iets over te halen.

Tipoe-tépò^{c}, zwendelen, bedriegen, oplichten.

Limboeboe of **alimboeboe** wervelwind, windhoos.

Mamangkèh (zie *pangkas*) afsnijden, afkorten in 't algemeen, afscheppen van bovendrijvende vetdeelen of vuil.

Pampang men zegt hier *sampang*, een blok aan twee of meer palen bevestigd en om den hals van een buffel, die geslacht of getemd moet worden; — beletten, verhinderen, tegenhouden.

Mandah een stuk leder, een blad of iets dergelijks in een rijst-

blok, om te voorkomen dat de korrels te veel breken; ('t woord is maar bij heel enkelen bekend).

Mamantjang, palisadeeren, palen in den grond slaan b. v. ter grensbepaling.

Padja [1], kind.

Malimboeă [2], te voorschijn komen, boven water komen van visschen.

Loeboeăᶜ, benevens diepe plaats in eenig water, ook wel voor waterput.

Barandjoeă, andjoeă is ook bekend in de beteekenis van zich afzonderen.

Tŏ, een woordje dat menigvuldig gebruikt wordt als aansporing, aanmoediging in de beteekenis van: kom, kom aan, gewoonlijk gevolgd door lah; tŏ lah kitŏ pai! kom laten wij gaan! Ook voor: hoe, wat, hoe heb ik 't; tŏ lah hoedjan hari! Wat! het regent!

Maniangkŏ, overledene, wijle; (gewoonlijk mandiangkŏ).

Sanggónani (ook wel sanggónaniĕng), een bovennatuurlijke haan, die 's morgens het eerste kraait.

Pambadjau (zie v. d. W.); mambadjau zeeroof plegen.

Lasoeih naast dasoeih, een sissend geluid voortbrengen.

Pitoelŏ [3], een klimplant.

Habih tjoepaᶜ **dè**ᶜ **palilisan;** malilis is gelijk maken b. v de rijst met den rand van de maat, waarin zij is. De uitdrukking beteekent hetzelfde als die er aan voorafgaat.

Tjamoeăᶜ, slag; mantjamoeăᶜ slaan (verg. tjĕmak. H.)

Tjoebŏ tjamoeăᶜ**kan di nan gantiĕng** (v. p. 251); gantiĕng is het bijna doorgesleten of het dunste gedeelte van iets; tracht hem te raken òf het fijne òf gevoelige gedeelte van het lichaam.

Rapèᶜ **papè**ᶜ, allen zonder uitzondering, jan en alleman.

Antŏ kaboekan djanjŏ kami, hoe zouden wij neen kunnen zeggen; dergelijke uitdrukkingen zijn antŏ kapoetiĕh djanjŏ ang! hoe kunt ge dat wit noemen! antŏ indaᶜ kadibaja! hoe zoudt ge 't niet betalen! (Zie ook onder antŏ hierboven. H.)

Toekiĕᶜ, inkeping, kerf; manoekiĕᶜ een kerf, inkerving maken; ook den pangkoer recht voor zich in den grond slaan;

---

[1] Zeker padja-padja bedoeld, gelijk in 't verhaal voorkomt, p. 252. H.
[2] De Mal. text heeft malimbaia, v. p. 252. H.
[3] In den text bij vergissing ditoelŏ v, p. 254 r. 3 v. b. H.

loodrecht naar beneden schieten van de vogels; toekiĕ^{c} api, vuurslag.

Akoean, oerang akoean iemand, die met den duivel of met geesten omgaat, in wien een geest van heiligheid is, zoodat verscheurend gedierte b. v. hem geen kwaad doet.

A dèn, staat hier voor awa^{c} dèn v. p. 257 r. 20 v. b.

Tibŏ dioekoeă didjangkŏnjŏ, toen de bepaalde tijd aangebroken was.

Boekan alang-alang, buitenmate, in hoogen graad, waarvoor men ook zegt inda^{c} alang; alang-alang ook wel alang-kapalang, ontoereikend, onvoldoende, middelmatig; alang-hari een gewone dag, een dag waarop er niets te doen is of waarop men niets bijzonders te eten krijgt.

Manggarèteh, manggaritih of **moenggaritih**, de tanden op elkander klemmen, knarstanden.

Bariĕng, litteeken, schram, striem, plek.

Létai, afgemat, vermoeid, uitgeput, krachteloos.

Soengkoei^{c}, deksel, manjoengkoei^{c} dicht doen, sluiten, dekken. (Verg. Soengkoeb, H.)

Karandŏ (zie v. d. W.) doodkist, ook wel eens kist om levende of opgezette dieren in te bewaren.

Lamboeă of **limboeă**, malamboeă over iets heenspoelen, bespoelen, over heen slaan b. v. van de golven; geheel overdekken b. v. door 't stuiven.

Tapasah, uit eenig gevaar, zorg, kwelling enz. ontkomen; ergens aangeland of heen geraakt; tapasah katŏ ongemerkt op een ander onderwerp gekomen.

Rangiĕng, een begin van stank gaan verspreiden, b. v. van vleesch of visch, die wat lang hangt.

Rétai, gewoonlijk in verhalen met rata^{c} gebruikt, in de beteekenis van scheurtje, barstje, somtijds ook voor retjai = versleten, vergaan.

Takanang [1] (plaatselijk) = het meer gebruikelijke takana.

Iriĕng-goemiriĕng (ook goemiriĕng alleen), rollen, biggelen van tranen; dergelijke vormen zijn gilang-goemilang, kilè^{c}-koemilè^{c}, kilau-koemilau (zie wdb).

Koejoe noemt men den vechthaan op wien men niet durft inzetten (het tegenovergestelde van kahajoen of kajoen).

Aga^{c} salapèh, slechts een enkel maal, eene enkele keer.

---

[1] De text heeft ook takana v. p. 259. H.

Adang of **hadang,** maadang voornemens zijn iets te beginnen, plan hebben, streven naar.

Oendoeäng-oendoeäng, een doek of salendang over het hoofd geslagen, zoodat het gelaat slechts gedeeltelijk zichtbaar is.

Goeroeäh toehoeă, droge donder.

Djamang, dun en los van weefsel, versleten b. v. door lang dragen, sadjamang een oogenblik.

Pasiĕh, uitspraak voor pasihat; ook: repeteeren.

Paloen, omhulsel, omwikkeling, omwindsel; mamaloen, omhullen, omwikkelen, omvatten, bapaloen-paloen elkander omstrengelen, onafscheidelijk verbonden zijn.

Tahindèh takasiĕ^{c} boelan —, kasiĕ^{c} boelan het witte of lichtgeel gekleurde onderzand; tahindèh bijna niets meer overgebleven; mahindèh, afhakken, afknippen, afsnijden, afnemen.

Djaradja^{c} (zie v. d. W.), ook borstribben

Kintjŏ, pangintjŏ wat met iets anders gemengd wordt b. v. melk; mangintjŏkan, iets door iets anders mengen; mangintjoi, iets met iets anders vermengen.

Mandjorò^{c}, vooruitsteken, uitsteken, indringen b. v van een zeeboezem.

Ranah, lager gelegen land, laagvlakte; ook: grondgebied.

Hoeroeäng [1]**,** bijeenkomen, verzamelen, zich bijeenscharen.

Atjiĕ^{c}, plaatselijk: oude vrouw; aanspraak voor een vrouw op leeftijd; op sommige plaatsen zegt men atjiĕ^{c} tegen de oudere zuster; mandé atjiĕ^{c} of mandé katjiĕ^{c}, tante.

Djalang, (zie djalang en djelang), mandjalang ook: richten, doen toekomen, naar iemand brengen, bezoeken.

Rang (oerang) boenian, naam van een geest.

---

[1] De text van p. 263 heeft bij vergissing koeroeäng. H.

WEDER EEN JAVAANSCHE INSCRIPTIE OP SUMATRA.

DOOR

H. C. HUMME.

Ons belangstellend medelid Dr. Horst te Kroë (Resid. Bengkoelen) zond aan het Instituut ter kennisname een Javaansche inscriptie op een rood koperen plaat, door hem gevonden in 't bezit van een inlander in de Marga Soekan (Lampung), welk stuk door den eigenaar, na gemaakt gebruik, wordt terug verlangd. In zijn geleidebrief zegt de heer Horst: „De eigenaar wist mij niets aangaande den vermoedelijken inhoud mede te deelen. Hij heeft het stuk geërfd van zijne voorouders, die ook een zilveren beschreven plaat zouden bezeten hebben, die evenwel gestolen is.”

Het rood koperen blad, dat ongeveer één mM. dik, en derhalve zeer buigzaam is, is 35 cM. lang en 21 cM. breed, terwijl daarop 12 regels Javaansch schrift zijn gegrift of wel ingedreven. Het laatste moet men onderstellen, op grond van de verhevenheden of reliefs aan de achterzijde. Terwijl op de vroeger door Dr. Horst toegezonden fotogrammen van soortgelijke inscriptiën, — waarvan de tekst en vertaling zijn opgenomen in de Bijdragen 1884, Dl. VIII, 4e stuk, — de regels waren gegrift over de korte zijde der plaat, zijn zij op onze plaat over de langste zijde genomen.

Aangezien op deze, — die overigens alweder voorschriften bevat, betreffende schuldvorderingen, aanklachten wegens diefstal, enz. — noch de naam van den afzender, noch plaats, noch dagteekening wordt vermeld, zoo moet men den inhoud in verband brengen met hetgeen ons van de oude geschiedenis van Sumatra bekend is, om haar ouderdom en herkomst te bepalen. Het type van de letters verschilt nog al met dat van de bovenbedoelde fotogrammen en leidt al dadelijk tot het ver-

moeden, dat deze koperen plaat van oudere dagteekening en ook van een andere streek herkomstig moet zijn: vooral de [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], en de pasangans [illegible] en [illegible], leiden tot die onderstelling. Men mag 't wel voor zeker houden, dat dit bevelschrift is uitgevaardigd door den Sulthan van Palèmbang, in den tijd toen dáár Javaansche vorsten het bestuur uitoefenden, — dus ongeveer 200 à 250 jaren geleden, of wellicht nog vroeger; want de geschiedenis leert ons, dat zoowel Mådjåpahit als Mataram souvereiniteitsrechten over Palèmbang hebben doen gelden, niet alleen, maar er ook over hebben geheerscht. Volgens den aanhef is deze piagĕm uitgevaardigd door den Sulthan: blijkbaar van Palèmbang, want hij is gericht aan Pangéran Mangku Lada in de Palèmbangsche desas. Ook wordt — regel (5) — gezegd, dat „al wie nalatig is in het aanleggen van pepertuinen naar Palèmbang moet worden opgezonden." In het Tijdschrift v. d. Ind. taal, land- en volkenkunde, Dl. IV, wordt de Javaansche tekst met vertaling gegeven van een inscriptie op een zilveren plaat van gelijksoortigen inhoud als deze. Die plaat was, blijkens den aanhef, afgegeven door de Ratu van Palèmbang aan Pangéran Purbå Buwånå in de Pasĕmah landen. Op bladz 519 van datzelfde Deel wordt van bedoelde Ratu gezegd, dat zij was de Gemalin van een der eerste Javaansche vorsten van Palèmbang, die, in de plaats van haren zwakken echtgenoot, het bestuur in handen had, en omstreeks het midden van de 17e eeuw leefde. Onze plaat nu is van den Sulthan zelf, 't zij van den zooeven besproken, 't zij van zijn voorganger of opvolger. Maar, even als die andere piagĕm bestemd was voor de Pasĕmah landen, is de onze bestemd geweest voor het gebied nabij de hoofdplaats gelegen (desa Palèmbangan). Als een bizonderheid merk ik op, dat — regel (8) — huwelijken tusschen personen van de hoofdplaats Palèmbang en de desabewoners, onder bedreiging van straf, was verboden.

Over 't algemeen is de inhoud niet moeilijk te verstaan. Aan het einde van de 2e regel komt een vreemde uitdrukking voor, die ik meen te kunnen verklaren. Daar staat namelijk: „Indien de schuldenaar zijn schuld niet betaalt, dan [illegible] [illegible]" Het komt mij voor, dat daarmede bedoeld wordt, dat voor elke tien wordt gerekend dertien; derhalve een

surplus van *drie* op *tien* (Réalen bijv.), of 30 procent. En als vervolg daarop: „[illegible]” De berekening van rente op die wijze mag dus (bij niet tijdige voldoening) tot driemalen toe plaats hebben, zoodanig dat de primitieve som wordt verdubbeld. Meer mag het niet worden. Welnu, dat komt ongeveer uit; want 3 × 3 = 9, en de hoofdsom was *tien*.

Op ongeveer gelijke wijze verklaar ik het voorkomende op regel 4: „Als men een vluchteling opvat, die geld of goed bij zich heeft, ter waarde van tien realen, dan wordt dit beschouwd als buit. Maar als 't meer bedraagt dan tien realen, [illegible]

Wĕlassan zijn de getallen tusschen *tien* en *twintig*: hij mag derhalve dan slechts *het meerdere, tusschen de tien en twintig*, als buit tot zich nemen.

Op regel 5 komt het woord [illegible] voor, dat niet in het Wdb. te vinden is, maar wel in de thans nog in bewerking zijnde nieuwe uitgaaf. Het beteekent *peper* (= *maritjå*), en is nog in gebruik in Banjoemas, Tĕgal, Tjirĕbon.

In de regels 8 en 9 komt, bij wijze van straf, althans als gevolg eener verboden handeling voor het woord „[illegible]” dat mij niet bekend is.

Op regel 10 staat: „[illegible]” zal wel moeten zijn: „[illegible]”

Aan het einde van regel 11 heb ik in den tekst een woord opengelaten, dat ik niet kan lezen. De weggelaten letter gelijkt het meest op een *pasangan* [illegible], zooals die in het woord *Palèmbang* te voren wordt aangetroffen. Ik kan het evenmin verklaren als de slotzin van het bevelschrift, die wellicht verkort is wegens plaatsgebrek. De laatste woorden: *içaka* enz., die blijkbaar een aanwijzing van den tijd der uitvaardiging van de *piagĕm* moeten aanduiden, kan ik niet terecht brengen. De letters zijn duidelijk genoeg en nauwkeurig door mij in den tekst teruggegeven. Wellicht kunnen anderen er een oplossing voor vinden.

Den Haag, 16 Febr. 1885.

(1) [illegible]
[illegible]
[illegible]
(2) [illegible]
[illegible]
[illegible]
(3) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (4) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (5) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (6) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (7) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (8) [illegible]

ꦲꦶꦥ꧀ꦮꦤ꧀ꦝꦺꦴꦧꦺꦴꦭꦤ꧀ꦤꦸꦏ꧀ꦫꦠꦤ꧀ꦤꦪꦶꦁꦤꦤ꧀ꦱꦢꦭꦤꦶꦫꦠꦶꦭꦤ꧀
ꦤꦸꦒꦶꦁꦮꦤ꧀ꦭꦧꦺꦴꦤ꧀꧉ ꦮꦺꦴꦁꦏꦺꦲꦏꦺꦩꦺꦁꦒꦶ꧈ ꦲꦶꦏꦸꦏꦺꦮꦺꦴꦁꦏꦺ꧉ ꦭꦤ꧀ꦏ꧀ꦭꦮ
ꦧꦼꦏꦶꦫꦸꦩꦏꦤ꧀ꦠꦸꦏꦼꦤ꧀꧉ ꦢꦺꦤꦤ꧀ (9) ꦒꦼꦤꦏꦧꦤ꧀ꦲꦤ꧀ꦲꦁꦒꦧꦺꦏꦺꦫꦸ
ꦤꦫꦏ꧀ꦏ꧀ꦫꦢꦺꦴꦏꦸꦭꦺꦴꦏꦺꦴꦏꦢꦸꦤ꧀ꦕꦶꦏꦸ ꦭꦏ꧀ꦏꦸꦥꦠꦶꦏꦺꦩꦧꦺꦴꦏ꧉
ꦢꦺꦴꦒꦺꦭꦶꦧꦭꦪꦸꦠꦸꦭꦶꦮꦺꦴꦁꦲꦶꦏꦸꦏꦺꦮꦺꦴꦁꦏꦺ꧉ ꦏꦺꦭꦮꦼꦏꦸꦮ
ꦏꦼꦩꦤꦤꦶꦧꦲꦶꦧꦤ꧀ꦠꦤ꧀ꦠꦶꦮꦺꦒꦺꦴꦧꦼꦏꦺꦴꦤꦤ꧀ꦠꦺꦴ (10) ꦏꦺꦧꦭꦶ
ꦏꦺꦭꦤ꧀ꦲꦶꦏꦸꦠꦤ꧀ꦠꦶꦢꦺꦏꦶꦏꦶꦭꦸꦭꦏ꧀ꦭꦧꦏ꧀ꦏꦺꦴꦏꦺꦧꦭꦶꦏꦺꦭꦤ꧀
ꦢꦺꦏꦒꦼꦫꦲꦶꦱꦮꦺꦴꦏꦺꦴꦤꦏꦸ꧉ ꦭꦏ꧀ꦭꦧꦏ꧀ꦠꦶꦏꦶꦤꦸꦒꦶꦁꦧꦶꦤ꧀ꦠ
ꦧꦸ꧉ ꦧꦤ꧀ꦠꦤ꧀ꦢꦺꦏꦤꦫꦮꦤꦏ꧀ꦏꦺꦴꦠꦼꦱ꧀ꦪꦸꦭꦸꦤꦫꦮꦭꦸ꧉
ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦲꦶ (11) ꦏꦸꦠꦤ꧀ꦠꦶꦏꦫꦤ꧀ꦢꦺꦏꦸ ꦮꦺꦴꦁꦏ꧀ꦭꦸꦠꦶꦏꦺꦱꦶꦱꦪꦸꦭꦸꦤꦫ
ꦮꦸꦭꦸ꧉ ꦢꦺꦧꦸꦮꦭꦱ꧀ꦤꦏꦺꦴꦠꦤ꧀ꦠꦶꦮꦏꦸꦭꦶꦤ꧀꧉ ꦭꦏ꧀ꦭꦧꦼꦤꦸꦒꦶꦁ
ꦤꦤ꧀ꦱꦢꦠꦶꦮꦸꦧꦸꦲꦶꦤꦪꦶꦁꦠꦤ꧀ꦝꦺꦴꦧꦺꦴꦮꦺꦴꦁꦲꦶꦏꦸꦏꦺꦮꦺꦴꦁꦏꦺ꧉ ꦮꦺꦴ
ꦠꦺꦱ꧈ ꦥ꧀ꦫꦏꦠꦼ (12) ꦠꦠꦶꦏꦶꦏꦶꦭꦸꦧꦸꦮꦤ꧀ꦱꦤꦏꦺꦤ꧀ꦲꦶꦤꦠꦤ꧀
ꦱꦏꦺꦴꦏꦺꦭꦶꦏꦺꦠꦼꦏꦸꦢꦺꦠꦼꦏꦶꦥ꧀ꦠ ꦲꦶꦥꦸꦮꦠꦶꦤꦏ꧀ꦏꦠꦼꦠꦶꦏꦸ
ꦏꦺꦏꦶꦏꦶꦏꦺꦴꦠꦶꦪꦸꦭꦺꦴꦏꦸ꧉ ꦮꦺꦴꦁꦲꦶꦏꦸꦏꦺꦧꦸꦮꦤ꧀ꦏꦸꦢꦸꦢꦸꦏꦺ
ꦲꦶꦏ꧀ꦫꦧꦱꦥꦸꦧꦮꦤ꧀ ꦴꦿꦸ꧉

VERTALING.

(1) Dat is een piagĕm (leenbrief, mandaat) van den Sulthan, in handen gegeven aan den Pangéran Mangkoe lada in de Palembangsche desa's, luidende: Indien er een Palembanger is, die schuldzaken (schulden of vorderingen) heeft (2) met iemand uit de desa's of daarmede gelijkgestelden, en de zaak is bekend aan den Prawatin, dan heeft de Prawatin de bevoegdheid om die zaak te behandelen (recht spreken). Als de schuldenaar zijn schuld niet voldoet, dan wordt voor elke tien (realen die verschuldigd zijn) berekend dertien (realen), (3) tot drie malen toe, opklimmende tot het tweevoud; hooger mag het niet klimmen. En de schuldeischer mag den schuldenaar noch zijne vrouw en kinderen tot zich nemen (als pandeling). Deze keeren terug (blijven) bij den Prawatin (4) die de zaak heeft behandeld. Schuldzaken, ontstaan wegens dobbelen of hanengevechten, daarover kan men iemand niet tot betaling aanmanen, en die mogen geen aanleiding geven tot twist of doodslag. De Prawatins moeten met elkander in overleg treden (5) betreffende het aanplanten van pepertuinen. Al wie (de bevelen omtrent) het maken van pepertuinen niet opvolgt, dien moet zijn Prawatin naar Palembang opzenden. Voorts als er handelaren (vreemdelingen, rondtrekkende personen) zijn (6) of desamenschen die in menschen handelen, dat mag niet: dat is een verbod van hooger hand. Wanneer er personen zijn die huizen of desa's overvallen, en degene die overvallen worden raken (7) verwond, dan wordt hun (den aanvallers) opgelegd schadevergoeding wegens geneesmiddelen. In geval van dood, wordt hun de bloedschuld opgelegd. Maar als de aanrander gewond of gedood wordt, dan wordt de zaak niet verder vervolgd. Voorts als een rondtrekkend handelaar (een vreemdeling) bij iemand in een desa zijn intrek neemt, of daar (8) een huis bouwt, dat mag niet. Als hij het toch doet, dan wordt hij namens den Sulthan beboet. Verder mag een desabewoner niet trouwen met een Palembanger: als hij het toch doet, dan wordt hij (kapandjing?). En als uit

zoodanig huwelijk kinderen geboren worden, en (9) er ontstaat geschil over, zoodat men de besiissing van het Bestuur vraagt, dan beraadslagen de Prowatins van de geheele Marga er over. Als men (de betrokkene) dan wegloopt en zich elders verschuilt, dan wordt hij (kapandjing). — Als er een diefstal heeft plaats gehad, en er ontstaat geschil over: als dan degene die (10) van den diefstal beticht wordt 't verliest, (zijn onschuld niet kan aantoonen), dan wordt het verdubbeld (dan komt het tweevoud der waarde van het gestolene ten zijnen laste). En als degeen die hem aangeklaagd heeft 't verliest, dan moet hij vergoeden met de waarde waarvoor hij hem heeft beticht. Als men een vluchteling opvat, en deze heeft geld of goed bij zich, tot een waarde van tien realen, dan (11) wordt dat beschouwd als buit. Als het meer is dan tien realen, dan krijgt hij alleen hat meerdere (tot aan twintig realen). Als iemand van het desaland een vrouwlijke onderdaan van dan Sulthan schaakt, dan wordt hij (kapandjing). Als ....? dan wordt het tweevoudig. En al de desa's die zij passeeren moeten hen tegenhouden ....?

Içaka windu masa tjramaja.

NOG IETS OVER DE UITDRUKKING:

„[illegible]”

DOOR

H. C. HUMME.

In mijn vertaling van de Wajang Abiåså had ik bovenstaande uitdrukking overgezet met: „de Hemelsche machten zullen 't wel weer ten goede schikken.” Die Javaansche uitdrukking had ik nimmer te voren ontmoet en was mij dus eigenlijk onbekend; maar, na lang beraad, meende ik de bedoeling er van te moeten opvatten gelijk door mij vertaald is, omdat die opvatting volkomen paste op den toestand in den zin waar zij voorkwam.

De Heer Rhemrev had, bij monde van den Hoogleeraar A. C. Vreede, te kennen gegeven, dat hij van die uitdrukking geen behoorlijke verklaring wist te geven, terwijl de Heer Vreede zelf haar evenmin verstond. In de laatst uitgegeven Bijdragen van het Instituut heb ik, naar aanleiding van een en ander, gezegd: „Welnu, ik blijf voorloopig bij de door mij gegeven vertaling behoudens een kleine wijziging, enz.”

Onlangs had ik echter gelegenheid den Heer Rhemrev over dat punt te spreken. ZEd. deelde mij mede, dat hij naar de ware beteekenis van meergenoemde uitdrukking een nader onderzoek had ingesteld, en nu de bedoeling er van kende.

Die uitdrukking wordt in midden-Java door dalangs veel gebezigd, om op satirieke wijze van iemand te zeggen dat hij uiterst verwaand en hoovaardig is. „Van alle zaken, namelijk, wordt de swargå als de schoonste, het volmaakt schoone en heerlijke beschouwd, en *dàt wil hij zelfs nog verfraaien.*”

Het spreekt van zelf, dat ik, na deze positieve mededeeling van den Heer Rhemrev, onder dankzegging, mijn conjectuur intrek.

Den Haag, 28 Jan. 1885.

EENE BIJDRAGE OVER DEN FEITELIJKEN TOESTAND DER BEVOLKING IN DE LAMPONGSCHE DISTRICTEN.

RANGEN EN WAARDIGHEDEN, UITSPANNINGEN EN KLEEDING, GODSDIENST, HUWELIJK EN DE POSITIE DER VROUW

DOOR

G. J. HARREBOMÉE,
Controleur der eerste klasse.

De Lamponger is verwijfd en ijdel in alles; hij laat de vrouwen werken en luiert zelf. Tegen den avond rookt hij zijn strootje (tabak in nipahblad) en wandelt naar zijn sociëteit om daar met andere mannen grootendeels met gepraat den tijd door te brengen. Die sociëteit is het dorpshuis, tevens logement voor doortrekkenden, in eene groote kampong (Lampongsch tijoeh of anĕg) sĕsat en in eene kleine balaj genaamd. Daar ziet men dan zelfs den meest leelijken man van tijd tot tijd een zakspiegeltje te voorschijn halen om zich, onder 't maken van allerlei grimassen, te bekijken, en een enkel baardhaartje met een tangetje uit te trekken; zij dragen sĕlendangs en waaiers als de vrouwen en velen trachten zelfs den loop van dezen na te bootsen.

De ijdelheid der Lampongsche bevolking is bijzonder op te merken uit de zucht naar rangen en waardigheden; deze kunnen door koop verkregen worden. Het is moeielijk uit te maken wat daarvan oorspronkelijk Lampongsch is en wat daaraan is toegevoegd in den tijd, dat de vroegere heerschers, de Sultans van Bantĕn, titels en bewijzen van adel uitreikten. Ook zijn de voornaamste kenmerken en de wijze, waarop de rangen en waardigheden verkregen worden, niet overal dezelfde, ja bijna in elke streek verschillend.

Het woord pangkat, zoo geliefd in den mond van een

Lamponger, beteekent: „verheven plaats of verhoogde vloer" maar wordt in den zin van graad, rang, trap of waardigheid gebezigd. De voornaamste rangen of trappen van pangkat zijn opklimmend: de panggå, de loendjoek of pantja, de djĕpana of boeroeng-garoeda dan wel djoeli, eindelijk de rata.

De bezitters dezer graden kunnen echter ook nog andere rangen bekomen, doch steeds volgens hunnen rang en anciënniteit d. w. z. dat men bv. den derden graad moet bereikt hebben om het recht te kunnen koopen den papadoen te bestijgen, enz.

Al deze graden en rangen worden verkregen door het betalen van den koopprijs en het geven van feesten, waarbij een bepaald aantal karbouwen moet worden geslacht. Die onkosten dragen den naam van pĕnĕrangan.

Aangezien nu de menschen niet rijk maar wel ijdel en trotsch zijn, heeft men er eene ezelsbrug op gevonden om het verkrijgen van rangen en graden ook onder 't bereik der meerderheid te brengen. Deze ezelsbrug heet ramban en beteekent, dat eenig voorwerp, tot betaling strekkende van eenigen koopprijs, hooger getaxeerd wordt dan de werkelijke waarde. Bij het bespreken der huwelijksgift zullen wij later zien, dat ook ditzelfde middel daarbij wordt te baat genomen.

Een Lamponger die nog geen pangkat heeft, begint met zich den laagsten graad aan te schaffen, de zoogenoemde panggå. Hij wordt verkregen door betaling aan den Pĕnjimbang van zestien realen ramban en het slachten van een karbouw. Bovendien moet voor het rondklinken op het feest (poekoel tjanang) dat de persoon tot den panggå verheven wordt nog vier realen ramban worden betaald. Die laatste betaling heet pĕnjarihan. Wat nu eigenlijk de panggå betreft, deze bestaat uit een grooten koperen schotel en geeft den bezitter daarvan het recht om bij feesten zijne dochters of andere vrouwelijke nabestaanden daarop te doen dragen. Deze stijgen daardoor in waarde en zijn voor het huwelijk des te meer gewild.

De pĕnjimbang is de oudste vertegenwoordiger van de soekoe, marga of kaboeajan, de houder van hare pangkatboeken, beslist in zaken dienaangaande; tevens is hij raadgever en leider der andere bewoners, dikwijls tevens inlandsch hoofd.

Een kaboeajan is eene verzameling van aanverwante marga's. Een marga eene verzameling van aanverwante kampongs.

Heeft nu een Lamponger geld genoeg om een hoogeren pangkat te koopen, want natuurlijk zijn de pĕnĕrangan en de pĕnjarihan bij elken graad beduidend hooger, dan tracht hij zich tot den rang van loendjoek of pantja te doen verheffen. Deze twee woorden hebben dezelfde beteekenis, het eerste in 't Soengkajsch of Boemi Agoengsche, het tweede in 't Sapoetisch dialect. Het geeft den bezitter het recht om op feesten met zijne familie te zitten in een soort van staatsiekoepeltje. De verschillende sarongs of sĕlendangs, waarmede het koepeltje omhangen wordt, geven alweder een hoogeren of lageren rang te kennen. Zoo bestaan er van dezen graad drie soorten:

a. loendjoek of pantja sĕbagi, gevende het recht om het koepeltje met gekleurde sarongs of sĕlendangs te omhangen;

b. loendjoek of pantja kĕpi poetih, gevende het recht om, in stede van gekleurde, witte kains rechts en links om het koepeltje te hangen;

c. loendjoek of pantja poetih, gevende het recht om het koepeltje geheel met witte kain te omhangen.

Het is hier de plaats op te merken, dat *wit* als kleur in den rang de hoogste plaats bekleedt en *zwart* de laagste. In de gewezen slavenkampongs mogen de vrouwen slechts *zwarte* pajongs dragen. Als schoonheidskleur stelt een Lamponger echter geel veel hooger dan wit en is 't eigenaardig op te merken hoe de vrouwen van sommige kampongs zich onderscheiden door eene goudgele huidskleur, en hoe gewild zij daardoor voor het huwelijk zijn. Wanneer de Lampongsche vrouw zich wascht, gebruikt zij bij wijze van zeep koenjioe[1] (kurkuma) en wrijft dit met een stuk rotting of een gladden steen over de schoon te maken ledematen, waarbij zij meerendeels elkander helpen, want de Lampongsche vrouw verricht bijna alle wereldsche zaken in gezelschap.

Wil de Lamponger nu nog een graad hooger in rang stijgen, dan koopt hij het recht op den djĕpana dan wel op den boeroeng-garoeda of op den djoeli, welke rechten echter meestal te gelijk worden aangeschaft en waarbij alsdan in

[1] Volgens 't Manuscript; zal wel koenjir geschreven maeten worden. (Verg. Dr. v. d. Tuuk, 't Lampongsch en zijne lotgevallen; Tijdschr. Bat. Gen. dl. XVIII.) Corr.

den regel de familieleden in het betalen der onkosten het hunne bijdragen.

De djĕpana is een soort van draagstoel en geeft den bezitter het recht om op feesten met zijne familie daarin te worden rondgedragen. Deze draagstoel wordt even als bij den tweeden rang van pangkat al naar gelang van de kains, waarmede hij bedekt of omhangen wordt, onderscheiden in sĕbagi, pĕnoeboengan poetih en poetjih. Bij den eersten is de draagstoel met gekleurde kain, bij den tweeden met gekleurd en wit en bij den derden met uitsluitend wit goed bedekt.

De boeroeng-garoeda bestaat uit een langen vierkanten houten bak, van voren voorzien van een stuk hout in den vorm van een vogelkop, en geeft den eigenaar het recht om bij feesten met zijne familie daarin te worden rondgedragen. Er zijn wederom drie soorten: sĕbagi, kĕpi poetih en poetih, naarmate de houten bak aan de vier zijden behangen is met gekleurde kain, dan wel rechts en links met wit goed, of geheel omhangen met wit goed.

De djoeli bestaat uit een draagstoel met vier stijlen en een hemel, en geeft den eigenaar het recht om op feesten met zijne familie daarin te worden gedragen. Er zijn twee soorten: sĕbagi en poetih, al naar mate de hemel bestaat uit gekleurd dan wel wit goed.

Het hoogste teeken van rang is de rata, eene kar op vier ronde schijven, hebbende de eigenaar het recht om bij groote feesten zich daarmede met zijne familie naar den sĕsat te doen rijden. Er zijn hiervan eveneens drie soorten: sĕbagi, pĕnoeboengan poetih en poetih, naarmate de kleur der kains, waarmede de rata omhangen wordt.

De rata sĕbagi is met gekleurd goed behangen en daarvoor moeten op het te geven feest vier karbouwen aanwezig zijn, doch worden er van die dieren slechts drie geslacht, want vóór het feest heeft de pĕnjimbang het recht de karbouwen in oogenschouw te nemen en, na over allen zijne goedkeuring te hebben uitgesproken, er één uit te kiezen, dien te laten binden en met kains te laten bedekken, en, onder de verklaring, dat het jammer zoude zijn om ook dat dier te slachten, het levend met zich weg te voeren. Dit recht van den pĕnjimbang noemt men pĕngadjin. Helaas! niet een ieder is het gegeven den rata-rang te verkrijgen, want hierbij komt geen ramban te pas; de rang moet à contant worden betaald

hetzij in geld hetzij met gouden sieraden, berekend naar de werkelijke waarde, en eilacie! de rata-rang kost 200 realen en de pĕnjarihan 72 realen.....

Had ik nu maar een stuk of wat huwbare dochters om hare djoedjoer (huwelijksgift) te ontvangen, zucht menig Lamponger bij de gedachte aan dergelijke sommen, tjĕlakå! Want met de betaling van den koopprijs is de Lamponger er nog niet af; dat zij verre. De grootste onkosten bestaan in het geven van het feest, daar zooveel mogelijk de leden van de kaboeajan daarop genoodigd worden en ook verschijnen. Wil iemand in het bezit geraken van het recht op de rata, dan komt hem dat stellig op meer dan duizend gulden te staan.

Alhoewel nu de rata door iemand voor zich zelven gekocht kan worden, mits hij zelf al de onkosten en uitgaven draagt, zoo kan ook de pĕnjimbang van de kaboeajan die voor de geheele kaboeajan koopen, mits ieder lid een aandeel in de uitgaven van den koopprijs en het te geven feest bijdraagt; de pĕnjimbang is dan de persoon op wiens naam de rata gesteld wordt en er als 't ware de bewaarder van is, doch bij feesten kan de feestgever, lid der kaboeajan zijnde, er gebruik van maken.

De twee andere soorten van rata zijn met gekleurde en witte, dan wel alleen met witte kaïn omhangen, en kosten weder meer dan de rata sĕbagi.

Kleinere voorrechten en teekenen van aanzien bij de feesten zijn de navolgende:

1. Sĕlok kĕris.

De Lamponger draagt eene kris bij wijze van wapen aan de linkerzijde, doch bij het mĕnari (waarvan later meer bijzonder zal worden gesproken) mogen zij, die geen pangkat hebben, slechts ééne kris dragen en wel rechts. Heeft iemand echter een pangkat, dan kan hij het recht om meer krissen bij het mĕnari te dragen koopen en wel tot het getal van twaalf. Hij, die alleen den panggå-rang bezit, kan het echter niet verder brengen dan tot het recht om twee krissen te dragen en wel een rechts en een links, dan wel beiden rechts. Dit noemt men tadjèroe. Van drie krissen worden er twee rechts en een links gedragen; van vier twee aan twee rechts en links dan wel drie rechts en een links, enz.

Voor het recht tot het dragen van meer dan éene kris

wordt voor elke kris zestien realen ramban en twaalf realen pĕnjarihan betaald.

Verder is het een teeken van aanzien als men het recht heeft de kris te dragen met de kapala kĕris naar achteren, waarvoor evenzoo zestien realen pĕnĕrangan en twaalf realen pĕnjarihan betaald worden.

Het dragen van eene kris van voren heet moesor, van eene kris links njengkalang; twee krissen rechts en links maar meer naar achteren ngĕkapi loewah.

Voor het verkrijgen van rechten tot dragen van krissen behoeven geen karbouwen te worden geslacht.

2. De adat kopiah bestaat in het recht om een zilveren dan wel gouden hoofddeksel te mogen dragen.

3. Djambat heet het recht om bij feesten over eene loopbrug, gewoonlijk van bamboe gemaakt, het dorpshuis te mogen ingaan en daartoe niet den gewonen ingang te moeten volgen. Men heeft twee soorten: de djambat agoeng en de djambat di roemah, d. w. z. om in den sĕsat of balaj te komen, en uit zijn huis met zulk eene trap of loopbrug naar het dorpshuis te mogen gaan.

4. Kandang ṛalang heet het recht om de verkregen pangkat te omringen met eene heining van kains, voorzien van eene opening om de menschen door te laten. Er zijn hiervan weder drie soorten: sĕbagi, pĕnoeboengan poetih en poetih.

5. Mĕnari di atas talam dĕngan pajoeng is het recht om dien dans, die door dochters of andere vrouwelijke familieleden uitgevoerd wordt, te doen plaats hebbcn op een koperen schotel al dan niet met wit goed bedekt en onder een pajoeng.

6. Nigĕl heet het recht tot het houden van een spiegelgevecht in het aloude kostuum en achtereenvolgens met vierderlei wapens.

7. Palita mĕdjang heet het recht, dat vrouwelijke familieleden bij het mĕnari eene lamp vóór zich mogen hebben en evenzoo bij begrafenissen. Doch slechts zij, die den tweeden graad van pangkat hebben, kunnen dit recht koopen.

8. Panggå djimå heet het recht, dat vrouwen bij het beklimmen van de rata den voet zetten op de gekruisde armen van twee mannen.

9. De papadoen is een soort van bankje op pooten en tjĕtjak papadoen heet het recht om dat meubel bij feesten

te mogen bestijgen en er op te blijven zitten. Er zijn drie soorten, te weten: papadoen soekoe, papadoen tijoeh en papadoen marga. Na den derden graad van pangkat kan men dit recht verkrijgen.

10. Pĕnjaraw is het recht om bij feesten een staak op te richten, waaraan kleederen als aan een rek opgehangen worden. Na een zeker aantal dagen worden enkele dier kleedingstukken onder den volkshoop te grabbelen geworpen.

11. Sasaka is het recht om bij feesten in het dorpshuis tegen een plankje te leunen.

Evenals bij bijna alle de genoemde rechten mogen de afstammelingen van hen, die bedoeld recht verkregen hebben, een bijzonderen dans uitvoeren.

Op deze wijze kombineert de Lamponger den pangkat tot in het oneindige.

12. Pĕngangik is een feest geven bij gelegenheid, dat de oorlellen eener moeli (ongehuwde vrouw) worden doorboord en wel als dit in het dorpshuis plaats vindt. Om zulk een feest te mogen geven, moet men alweder pangkat bezitten.

13. Het toeroen mandi, waar zoowel de eigenaar van dat recht als diens familieleden in plechtigen optocht van hun huis naar het dorpshuis en van daar heen en terug naar de badplaats gaan om daar onder vele ceremoniën te baden, wordt alweder met vele andere rechten verbonden.

Het is er echter verre van dat hier alle rangen en waardigheden zouden vermeld zijn, want ook de geboorte-, huwelijks- en lijkplechtigheden vormen eene lange reeks daartoe. Het aantal schoten en de wijze, waarop de stukken worden afgevuurd, worden geheel bepaald door den rang, dien de persoon bezit, ter wiens eere de onkosten gedaan worden. Ook het bespelen van den gamĕlang is aan dergelijke regelen onderworpen. Evenzoo het zoo geliefkoosd veranderen van naam. En de Lamponger is bij dit alles zeer vruchtbaar in het kombineeren.

Dat het verkoopen dier verschillende rechten eene niet onaardige bijdrage oplevert voor de inkomsten der verschillende pĕnjimbangs is ook duidelijk. Zij zijn de opperhofceremoniemeesters en waken met angstige nauwlettendheid, dat ieder slechts zijn rechtmatig deel maar dit dan ook ten volle toegemeten wordt.

Gaat het hart van iederen rechtgeaarden Lamponger open

als het boek der pangkats wordt besproken en is hij er trotsch op een vreemdeling in Jerusalem te kunnen inlichten, hoeveel te meer juicht dat hart van blijde vreugde, zoodra het woord bĕgawi of feest in het dorpshuis wordt vernomen!

Dat woord beteekent toch het ten toon spreiden van pangkat en daarmede in verband staande mooie kleederen en sieraden, plechtige optochten en ommegangen, dansen en zingen, worstelen en muziek, eten en drinken, en last not least uitstekende gelegenheid om elkander te zien en afspraakjes te maken.

Het is helaas ook een woord, dat hij maar al te dikwijls hoort, want de Lamponger lijdt de eene helft van het jaar armoede en gebrek om de andere met feestvieren door te brengen.

Daar op feesten, ter eere van ambtenaren gegeven, alles in de hoogste mate vereenigd is, willen we er één beschrijven, doch met voorbijgang van de rangen en waardigheden, welke al voldoende hiervoren behandeld zijn.

De ontvangst der controleurs in de Lampongsche kampongs is waarlijk zeer bijzonder en wijkt geheel af van de gewone wijze van ontvangst op de overige Buitenbezittingen, waar men — uitgenomen door de personen, die zulks ambtshalve verplicht zijn te doen — van een bezoek van een besturenden ambtenaar weinig of geen notitie neemt. Het landsgebruik in de Lampongsche districten brengt mede, dat bij elk feest van eenig aanbelang en dus ook hier, waar de komst van een controleur als een feest wordt beschouwd, al de ongehuwde vrouwen (moeli), prachtig uitgedost en met sieraden als overladen, omstuwd door hoofden en bevolking en van vlaggen en muziek voorzien, zich aan den ingang der kampong of dikwijls reeds een eind daar buiten verzamelen, den controleur aldaar afwachten, hem verwelkomen, allen gezamenlijk hem verder vergezellen langs de versierde huizen en opgerichte eerepoorten, en langzamerhand omstuwd door de geheele bevolking, tot den pasangĕrahan of het dorpshuis begeleiden, waar allen stilhouden, de controleur afstapt en plaats neemt aan eene met ververschingen als overladen tafel. Nauwelijks is hij gezeten, of de moeli's stormen met de hoofden en muziekanten mede naar binnen en scharen zich in de voorgaanderij. De oudste in rang treedt voor en deelt mede, dat de dames den controleur nog een huldebewijs willen aanbieden, en op het toestem-

mend antwoord naderen zij een voor een of bij tweeën en drieën en bieden, vlak voor den controleur nederknielende, hem eene sigarette aan, welke meestal eerst door haar wordt aangestoken als bewijs dat de sigarette niet vergiftigd is. Eene enkele schuchtere windt om de hand een wit zakdoekje, omdat de schroomvallige maagd nog geen man durft aanraken. Willen de dames blijk geven van hare bijzondere sympathie, dan binden zij aan de sigarette een klaargemaakt pruimpje sirih met of zonder tabak, dan wel bloemen of geurig stroo, dat zij in het haar droegen. Inmiddels wordt door worstelaars een spiegelgevecht gehouden. Zoo wordt de tijd gekort totdat de rijsttafel gereed is, als wanneer men den ambtenaar gelegenheid geeft daarvan gebruik te maken door minzaam tot een spoedig wederzien van hem afscheid te nemen.

's Avonds is alles weder op de been en wordt de tijd gesleten met mĕnari en mĕnjaw, en, onder scherts en lach, gebak met thee te gebruiken.

Het mĕnari is een soort van dans, waaraan zoowel de moeli's als de boedjangs [1] (ongehuwde mannen) kunnen deelnemen. Bij dezen dans wordt door de moeli's geen voet verzet, doch worden door haar slechts ronddraaiende dan wel zwaaiende bewegingen met armen en handen gemaakt welke van elkander geheel onafhankelijk zijn. Zij, die in het bezit daarvan zijn, doen aan de vingers een soort gouden nagels, onderling met kettingjes — tanggaj (woordelijk klauw) genaamd — verbonden. Op de maat der muziek plaatsen de danseressen zich achter elkander en spreiden op een gegeven teeken allen tegelijk de armen recht voor zich uit en laten deze daarna langzaam achterwaarts naar beneden zakken tot de hoogte der dijen om ze vervolgens wederom uit te spreiden. Onderwijl laten zij de vingers van en tot elkander gaan dan wel de handen om de polsen draaien. Soms lichten zij het lichaam op en buigen zich voorover, slechts op één hoogstens twee teenen rustende en een enkele maal doen zij het lichaam op en neder golven in eene schuine houding.

De verschillende voorrechten om dien dans uit te voeren op een schotel, onder een pajoeng of met eene lamp vóór zich hebben wij vroeger reeds besproken. De boedjangs veranderen wel van plaats, in eene aanvallende houding opspringende,

---

[1] In 't Lamp. *maranaj*. Corrector.

en met handen en voeten, armen en beenen zwaaiende, de kris in den gordel. Midden onder den dans, op het commando: „balik" van den pĕngĕlakoe (balletmeester), maken alle moeli's en boedjangs rechtsomkeert, opdat ieder der verzamelde menigte zoowel de voor- als achterzijde zoude kunnen bewonderen. Ik veronderstel, dat het mĕnari eens de eeredienst der bevruchting was. Meermalen bemerkt men, dat vooral de danseressen de bewegingen bij den coitus nabootsen. Het geschiedt eene enkele maal op verzoek van dezen of genen grooten heer, die dan zorgt dat voor die oogenblikken de lampen wat duister branden. Hoe dichter de kampongs aan zee liggen, hoe zediger de dans of liever hoe karakterloozer. De dans wordt altijd begeleid met gamĕlang en gongspel, en beweert de Lamponger, wel zestig verschillende wijzen te hebben. De gong marga is oorverdoovend en wordt alleen geslagen als de hoofden mede dansen.

In enkele marga's heeft men het mĕnari vereenigd met het main rotan, en geschiedt dit meestal over dag. Twee moeli's staan tegenover twee boedjangs op een afstand van ± 1.5 meter; de moeli's hebben in de eene hand een dunnen rotting van ± 2 meter lengte, de andere hand is voorzien van de bovenvermelde tanggaj's. De boedjangs hebben eveneens een rotting in de hand. De muziek heft aan, de moeli's gaan in positie achter elkander staan, en de dans begint door met de van den tanggaj voorziene hand de gewone bewegingen te maken, terwijl met de andere hand, waarin de rotting, slagen worden gedreigd. De boedjang moet nu al mĕnariende de moeli naderen en dan weder van haar afgaan; hij mag zijn rotting alleen afwerender wijze bezigen. Op het gunstige oogenblik valt de moeli uit, en geeft dikwijls door de parade heen den boedjang een geduchten slag op dijen en beenen. Na den derden uitval werpen de moeli en daarna de boedjang den rotting weg en wordt de dans als gewoon mĕnari beeindigd, waarna twee nieuwe paren optreden. De boedjang mag twee dikke sarongs over elkander aandoen. De hoogste lof komt dien boedjang toe, die bevallig de moeli weet te naderen en te ontwijken zonder zich bloot te geven dan wel zoo goed weet te pareeren, dat de slag afglijdt; een der drie slagen moet hij echter met koelbloedigheid en zonder eenige spiervertrekking weten te ontvangen. Ik zag zoo'n moeli wel eens op de lippen bijten op 't oogenblik, dat

zij toesloeg en dan was 't raak ook; met zegevierenden glimlach vervolgde zij dan den dans. Eene enkele maal zag ik, dat de moeli den boedjang blijkbaar spaarde, zeker een hartslieveling; zoo ook zag ik eens een boedjang zeer boos worden en een standje maken over het toebrengen van te harde slagen, waardoor o. a. zijn ring was gebroken; doch een algemeen hoongelach werd zijn deel.

Bij dergelijke gelegenheden is eene moeli als overladen met sieraden. Om te beginnen met het hoofd, zijn de wangen en het voorhoofd versierd met gouden moesjes (wawang); kammen (garoe) in het in den regel zeer korte hoofdhaar, dat meerendeels los over of liever tot aan de schouders hangt; voorts, al naar mate van den pangkat der familie, het hoofd bedekt met een sigar (soort van steek), kandoe samban (een half rond stuk goud voor het hoofd te dragen), pandan mas of kĕrtas (hoofdtooisels van goud of papier, welk laatste de boedjang bij het mĕnari ook draagt), of pĕnĕkan djala mĕnik (een snoer van koralen met zilver bij wijze van krans). In de oorlellen het een of ander versiersel, z. a. de soebang (oorbel), pĕnjĕgat (ronde); de soebang ratjang (met een punt op den knop); de soebang boegis (klein met een schroef); soebang bapang (uitgewerkt). Wanneer aan de oorbel nog een of ander stuk goud of zilver hangt, heet dit rambaj tjoeping. Over den schouder wordt de salampaj, voor de borst de sappoeran, van achteren de boentalan gedragen (de beide eerste zijn sarongs, het laatste een soort overkleed, meestal van achteren gedragen). Van de borsten tot even op de enkels afhangende de tapis (een zeer nauwe sarong), veelal met goud, zilver en munten versierd. Om den hals een papan djadja, bestaande uit drie onder elkander hangende gouden schalmen, of een sabik, bestaande uit munten, naar de soort onderscheiden in sabik real, roepiah enz. Om de armen armbanden of gĕlang, onderscheiden in gĕlang pikå (met ronde kogeltjes), gĕlang kĕroentjong (uit een stuk maar rond), gĕlang pĕpè (uit een stuk maar glad), gĕlang boelat of gĕlang bintang sarat (beiden rond maar hol). Aan de vingers ringen of ali, onderscheiden in ali boegis (met een steen voorzien), ali oendang (klein en smal), ali boelat (glad). Om de enkels ringen, genaamd gĕlang koekoet; om de middel een buikband, genaamd pinding of pènding, bestaande uit eene gouden of zilveren

plaat, die van voren op den gordel zit of ook wel een ketting van zulke platen, van voren met een haak bevestigd, die als buikband over den tapis gedragen wordt. Voorts dragen de moeli's bloemen dan wel geurig stroo in 't haar; blanketten het gelaat, den hals, de armen, beenen en voeten, soms met bĕdak van rijstmeel vervaardigd (ons poudre de riz) en met reuk vermengd, soms met koenjioe of kurkuma en verwen zij de nagels en vingertoppen met vermiljoen of gĕloegå, gemaakt van de wilde saffraan of kasoembå. De haarwrong wordt op zijde gedragen; meermalen echter laat men het haar loshangen. De Lampongsche vrouw heeft bijzonder weinig haar; dat onder de armoksels wordt uitgetrokken. De Lampongsche taal heeft een afzonderlijk woord voor haar op de geslachtsdeelen, te weten djĕraboek. Hoofdhaar heet boewok, de haarwrong bĕlatong.

Het manjaw bestaat in het zingen (eigenlijk decrescendo gillen) van pantoens, waarbij dikwijls een en hetzelfde woord om 't rijm achter elken regel gevoegd wordt. De boedjangs beginnen gewoonlijk met eene uitnoodiging bij wijze van hulde aan de moeli's. Bij hun zang wordt de adat steeds in acht genomen, dat de zanger zijn badjoe moet uittrekken en daarmede het gelaat bedekt, dat dikwijls bovendien in den schoot verborgen wordt van dengenen, die als improvisator den zanger de te zingen woorden regel voor regel influistert. Eene moeli antwoordt daarop: ze houdt daarbij de sappoeran, salampaj of boentalan voor het aangezicht, zet meermalen eene kleine moeli voor zich en fluistert haar in wat deze te zingen heeft. In enkele kampongs zingen boedjangs en moeli's om beurten in koor het refrein. Is de controleur er bij, dan wordt deze en zijn gevolg in den regel bezongen, en heft men aan:

Tabeh tabeh pon,
Sikam kiloej ampon;
Toewan radjå,
Sikam kiloej kasihan.

(Wees gegroet, mijnheer! Ik verzoek om vergiffenis.
Mijnheer is vorst en ik smeek om medelijden).

Het mĕnari en manjaw gaan gepaard met een souper in inlandschen trant en dit alles wisselen de moeli's af met eindeloos verschikken van kleederen en sieraden, waartoe een doosje met spiegeltje in het deksel — zoo bij wijze van snuif-

doos — in den regel bij de hand is. Behaagziek trachten velen schouder- en borstbedekking zoodanig te verschikken, dat veel bloot komt of waarvan de vorm zich doet raden; zoo ook met de knieën en kuiten door het aannemen van andere houdingen, waarbij zij soms zeer ongegeneerd rug aan rug gaan zitten met de beenen wijd uitgestrekt. Is er grooter verandering in de kleeding aan te brengen, dan gaan zij eenvoudig het slaapvertrek van den controleur binnen en bedienen zich van alles wat er voor de hand is.

Somwijlen krijgt de controleur in den namiddag of vooravond bezoek van twee of drie moeli's om hem te kramassen en te bekransen. Zij brengen daartoe welriekende olie, haarkam en spiegel mede benevens koenjioe en kransen van welriekende bloemen en stroo. De controleur zet zich op hare uitnoodiging met gekruisde beenen op een mat neder en naderen de moeli's hem voor den schijn met de uiterste schroomvalligheid. Zij kammen en kappen hem het haar en bekransen hem en staat hij het toe, dan worden hem op wangen en voorhoofd moesjes gemaakt met koenjioe. Kan de controleur zich in de landstaal eenigszins begrijpelijk maken, dan zijn de dames erg lekker, want in den regel zijn zij het Maleisch niet machtig of te verlegen om die taal te spreken. Men moet echter weinig vertrouwen stellen in hetgeen de moeli's zoo van tijd tot tijd mededeelen: het veinzen en liegen wordt haar stelselmatig geleerd en hoe kan het anders onder het heerschend huwelijksstelsel! Ik vroeg b. v. eens, hoeveel moeli's er in hare kampong getrouwd waren gedurende den tijd mijner afwezigheid en het antwoord luidde, „geen een". Een nader onderzoek deed blijken dat ze gelogen hadden, maar, werd er dadelijk bijgevoegd: moeli moeli maloe d. i. de moeli's zijn verlegen; dus hare schaamachtigheid bestaat in het liegen.

Bij het vertrek wordt meermalen en corps uitgeleide gedaan tot aan de grens der kampong en als bijzonder teeken van sympathie zetten de moeli's zich op de plaats van scheiden neder en zingen, onder het wuiven met hare zakdoekjes, een lied, waarin op hartroerende wijze een afscheid wordt toegezongen, vermengd met eene bede tot spoedig wederzien.

Dat zedigheid en zedelijkheid uitvindingen zijn en de begrippen daaromtrent overal op dit ondermaansche verschillen, kan men bepaaldelijk in de residentie Lampongsche districten zien.

Bij het baden of het vervullen van natuurlijke behoeften

schroomt vrouw of meisje zich geenszins om alle lichaamsdeelen te ontblooten en de tegenwoordigheid van mannen doet velen niet eens verlegen worden. Een moeli geneert zich nooit. Herhaaldelijk gingen ze bij de feesten of op particulier bezoek (dat steeds met twee of drie gelijk geschiedt en dikwijls op eene gezamenlijke wandeling uitloopt) in mijne kamer, gooiden alles overhoop om alles te zien, probeerden de verschillende kleedingstukken aan te trekken, deden de meest onbescheiden vragen, namen, bij den spiegel gekomen, de voorhanden zijnde toiletbenoodigdheden om elkander te kappen, in één woord deden alsof zij thuis waren.

Maar 's lands wijze is 's lands eer.

De vrouwen en meisjes hebben naast het huis, dat zij bewonen, ieder een tuintje, waarin echter alleen bloemen worden gevonden, die kleurstof leveren tot het verven van nagels en het gezicht en tot het kleuren van garens. De menschen, die op de ladangs huizen, weten niet wat zindelijkheid is; zij baden zich eenvoudig niet, verwisselen evenmin van kleederen en de vrouwen gebruiken bij de maandelijksche zuivering den bast van de klappernoot tot een banddoekje.

Door volslagen gebrek aan vroedvrouwen zijn er vele Lampongsche vrouwen die na bevallingen allerlei uitwassen hebben aan anus en pudendum, ja aan de bevruchtingsorganen; het uitscheuren van den bilnaad is gewoon. De vroedvrouwen leggen zich meer toe op de kunst van afdrijven en om met hare medicijnen en goocheltoeren de goê gemeente af te zetten. Een moeli begeeft zich naar eene vroedvrouw (doekoen), omdat zij denkt zwanger te zijn en vraagt haar een abortus op te wekken. Nu worden de voorletters van haar naam in een citroen gesneden en de moeli, onder het prevelen van allerlei bezweringsformulen, gebaad; telkenmale dat de doekoen eenige druppelen door persing van den citroen op het hoofd der moeli laat nederkomen, wordt de formule gebezigd: „kind, dat nog niet geboren, ja zelfs nog niet gevormd zijt, komt er vóór uwen tijd uit, want anders brengt gij schande over uwe moeder” en aan deze worden walgelijke drankjes gegeven, die op bepaalde tijden, het gelaat naar het oosten gekeerd, moeten worden ingezwolgen. De uitgeperste citroen moet nu onder ceremoniën in een hollen boom in de rimba worden verstopt. Ten langen leste doet meestal pidjĕt de gevraagde uitwerking, als de sterk astringerende drankjes niet spoedig genoeg

helpen. Maar de nageboorte verwijderen kan geen enkele vroedvrouw.

Als magistraat hoort men bij overtredingen tegen de zedelijkheid door de betrokken meisjes en vrouwen haarfijn alles vertellen zonder dat zij blikken of blozen, alhoewel de overtredingen zelve steeds zooveel doenlijk in het geniep geschieden. Vele mannen huwen tweede en derde vrouwen om die tegen grove betaling tijdelijk uit te leenen, maar alles weder in het geniep; „il faut sauver les apparences” is wellicht nergens zoo waar als in de Lampongsche districten.

De toestand van den godsdienst is stationair, d. w. z. natuurdienst, verbonden met eenige meer of min stipt opgevolgd wordende voorschriften uit den Koran en benoemd als Agama Sĕlam. Men ziet hier zaken gebeuren, welke in een werkelijk Mohammedaansch land afkeer en strijd zouden verwekken, b. v. dat de ongehuwde vrouwen zich onbeschroomd in het publiek en op feesten vertoonen met loshangende haren en allerlei vreemde soorten van hoofdtooisels; men ziet teruggekeerde hadji's als panghoeloe zonder verder nadenken huwelijken sluiten tusschen den broeder van den gestorven man en diens weduwe zonder naar de goedkeuring der laatste te vragen; panghoeloe's zijn bezitters en liefhebbers van honden; missigits worden gebruikt tot pasangĕrahans; feesten, aan natuurgodsdienst gewijd, ziet men door panghoeloe's bijwonen. Een hadji, in de kampong teruggekeerd, verzoent zich binnen korten tijd met de adat en wordt in waarheid weder Lamponger; van daar dat de godsdienst stationair blijft, want een Indische maatschappij verandert nimmer dan door impulsie van buiten. De volgelingen van den Islam vergenoegen zich hier met eene meer of minder strenge toepassing van de voorschriften omtrent gebeden en besnijdenis, en laten voor het overige de adat in de eerste plaats en den Koran in de tweede plaats beslissen.

Het is merkwaardig hoe het hooger op recht zoeken alle deelen der Lampongsche maatschappij beheerscht en de inlander, hij zij landbouwer, handelaar, priester of hoofd, meent, dat het klagen als zoodanig minstens niet schaadt en in negentig van de honderd gevallen helpt. Zelden wordt er in een uitspraak of vonnis berust: weldadig zal daarom de nieuwe wijze van rechtspleging werken. Tot zekere hoogte is het afwezig zijn van schroom bij vermeende verongelijking zeker zeer wel-

dadig, doch, waar het een stelsel, eene adat is geworden, knakt het alle persoonlijk vertrouwen.

In de Lampongsche taal bestaan geen afzonderlijke woorden voor vriendschap, kuischheid, trouw, eerzaam, netjes, zindelijk, ongeschonden, milddadig. Al dergelijke eigenschappen benoemt de Lamponger met ati of hati wawaj (mooi, schoon, goed), soms met nihan (een woord dat de overtreffende trap vormt) er achter. Hetzelfde woord beteekent zoowel bedrog als verstand (boedi). Dit in verband met Lampongsche zedelijkheid.

Een rijke jongeling, verliefd op eene moeli van veel lageren stand en ongehuwd, kan haar volgens het gebruik niet tot eerste vrouw nemen, daar deze in pangkat gelijk met hem moet staan. Hij laat nu den een of ander met haar trouwen, betaalt de djoedjoer en verdere onkosten, en wordt de altijd welkome huisvriend.

Evenals de compagnie, het bataljon en het eskadron eenheden zijn, waaruit een leger wordt samengesteld, en evenals het leger beter zal worden, naarmate die eenheden beter gevormd zijn, zoo is het huisgezin de eenheid, waaruit de maatschappij voortkomt.

Hoe gemakkelijker dat huisgezin te vormen is en hoe beter de rechten en verplichtingen van de hoofden geregeld zijn, des te betere eenheid, des te betere maatschappij.

Tot nog toe vormt alleen het huwelijk het overgroote aantal huisgezinnen, en hangt het van de wording, de samenstelling, het voortbestaan en de ontbinding van het huwelijk af, welke soort van maatschappij er zal bestaan.

Alvorens nu een eindoordeel te vellen over de Lampongsche maatschappij, willen wij hare eenheid, het huwelijk, in al zijne phasen beschouwen, namelijk in zijne wording en samenstelling, in zijn voortbestaan, in de rechten en verplichtingen der hoofden, in den toestand der kinderen en eindelijk, hoe het kan ontbonden worden.

Door al die phasen heen loopt als een rooden draad de huwelijksgift (djoedjoer) en wel in zulk een innig verband, dat eene voorafgaande afzonderlijke bespreking er van tot recht verstand der zaak noodig is.

Het is opmerkelijk, dat ieder Lamponger steeds in de meest verschoonende bewoordingen al zijne overoude adats met de Europeanen bespreekt. Indien hij (bekend met onze zienswijze)

ze al niet direct durft goedkeuren, veel minder toejuichen, toch tracht hij den indruk te geven, dat het slechts aan de verkeerde toepassing ligt en niet aan de adat zelve, dat de toestanden zoo slecht zijn. Zoo ook omtrent de djoedjoer. Ja — zoo heet het dan — de djoedjoer had voorheen het doel om de jongelingen tot werken aan te zetten, spaarzaamheid aan te kweeken, ten einde met de overgegaarde penningen eene moeli (d. i. ongehuwde vrouw, want maagd heet oebas) te bekomen, doch door verloop van tijden is het gebruik verbasterd, werd er langzamerhand door ijdelheid, trots en geldzucht te veel geëischt, en werden daardoor al weder allerlei akals de wereld ingezonden om het betalen van zooveel geld te ontduiken, getuige het rambanstelsel, schaken, wegloopen van het meisje, enz. Men vergeet echter, dat alles, wat men *koopt*, interest moet opbrengen, in welken vorm dan ook, en dat koopwaar weder verhandelbaar is, en de koopwaar zelve wel verplichtingen maar geene rechten heeft. Door de djoedjoer wordt de vrouw eenvoudig het eigendom van den kooper, diens slavin en gedwongen tot allerlei arbeid. Hoe ook mishandeld, mag zij hem niet ontloopen, terwijl zij nog, na den dood van haren kooper, het eigendom blijft van den erfgenaam.

De djoedjoer bestaat uit:

a. de daw, te betalen aan de ouders van het meisje, of, wanneer deze er niet meer zijn, aan de bloedverwanten, die in hunne plaats zijn getreden. De hoegrootheid daarvan hangt af van den pangkat der wederzijdsche familiën en bedraagt van honderd zestig tot twee duizend vier honderd gulden.

b. de pĕngadjin, te betalen aan de gasten als huwelijksgetuigen. Evenals de daw afhankelijk van den pangkat, bedraagt zij van veertien tot zestig gulden.

c. de kosten van het feestmaal, bestaande in karbouwen, rijst, kĕtán, klappers en suiker; men kan dit alles door elkander op honderd gulden stellen.

Een fatsoenlijk huwelijk kost dus minstens drie honderd gulden en kan tot zes en twintig honderd gulden stijgen.

Hier staat nu echter tegenover, dat, bij het betalen van zulke hooge sommen, de bruid ook aan gouden en zilveren sieraden en andere goederen, kleederen en huisraden een aardig kapitaaltje medebrengt. Somtijds bedraagt dit evenveel, eene enkele maal zelfs meer dan de djoedjoer.

De hoeveelheid der geëischte sommen deed naar middelen omzien, om — zonder de ijdelheid en den trots der familie te schenden — die sommen in de werkelijkheid te verminderen, en zoo ontstond het gebruik van de ramban, reeds bij het verkrijgen van pangkat besproken. Het is dus een woord, waarvan de beteekenis is, dat eenig waarde hebbend voorwerp bij de djoedjoer hooger getaxeerd wordt dan de werkelijke waarde; b. v. dat een stuk wit goed van vier gulden waarde in de beteekenis van ramban geschat wordt op twaalf realen, dus drie maal de waarde; een stel kleine gongs van honderd vijftig gulden, op minstens drie honderd gulden, enz. Ook betaalt men de djoedjoer in schijn; eenige geleende voorwerpen als een stel gong, eene schuit, ja zelfs verroeste kanonnen en geweren worden den naastbestaanden der bruid ter hand gesteld, die deze voorwerpen later na het huwelijk aan de eigenaars teruggeven. Niet zelden geeft het betalen der djoedjoer aanleiding tot bedriegelijke handelingen of onzedelijke speculatiën. Zoo gebeurt het vaak dat de persoon, die de djoedjoer vordert (vader of broeder), na die reeds gedeeltelijk te hebben ontvangen, om de nietigste redenen de huwelijks-overeenkomst verbreekt en de som niet terug betaalt, of wel dat met verschillende pretendenten van een meisje tegelijk onderhandeld en van allen geld ontvangen wordt. Met het uitleenen van goederen tot betaling van de djoedjoer worden ook dikwerf schandelijke oplichterijen gepleegd. Zoo die goederen weggeraakt of weggemaakt zijn, wordt daarvoor niet de eigenlijke, maar de fictieve waarde teruggeeischt. Eindelooze kwesties ontstaan daardoor telkens, en deze zijn meestal uiterst moeielijk te ontwarren.

Het zal wel niet noodig zijn, verder te wijzen op de groote belemmeringen, door zulk een stelsel van djoedjoer teweeg gebracht; op de nadeelige gevolgen daaruit voortvloeiende, namelijk dat velen, tot de betaling der djoedjoer niet bij machte, ongehuwd blijven en een onzedelijk leven lijden, terwijl vele meisjes, zoo zij in zwangeren toestand zijn geraakt, de vrucht afdrijven.

Een ieder kan de gevolgtrekking bij zichzelven maken, terwijl het begrip van djoedjoer voldoende toegelicht kan worden geacht en, bij het verder bespreken van het huwelijk, de verschillende wijzen van betaling of ontduiking toch ter sprake moeten komen.

Wij willen nu behandelen de wording en samenstelling van een huwelijk, waarbij dan tevens het aantal soorten kan worden opgegeven.

Ieder, die een, zij 't slechts oppervlakkigen blik slaat in de Lampongsche maatschappij, staat verbaasd over de overgroote vrijheid van omgang tusschen beide geslachten op publieke feesten, iets zoo geheel ongewoon in Oostersche landen. Wel zal de nauwlettende toeschouwer op vele zaken stuiten, welke voor een Europeaan even zoovele wanklanken zijn, zooals b. v. de wijze, waarop de moeli's naar en van de feesten gebracht en gehaald worden en de ruwe manier, waarop zij worden afgesnauwd zoowel door hen, die met de bewaking en begeleiding belast zijn, als later door de leiders van het feest (de pĕngĕlakoe); dat eerst de mannen op het feest eten en de overgeschoten brokken der vrouwen deel is, maar dit alles verandert niets aan het feit, dat de ongehuwde vrouwen met de boedjangs op de feesten vrijelijk kunnen kennis maken of reeds gemaakte kennis voortzetten. De moeli's zitten met gekruisde beenen op eene rij op matjes. Vlak voor hen, met eene tusschenruimte van ongeveer drie kwart meter, is eene tweede rij matten neergelegd waarop de boedjangs, die zulks wenschen, zich kunnen nederzetten en met de moeli's een gesprek kunnen aanknoopen. Als dit van de zijde der schoone gelukt (hoeveel intrigues spelen op zoo'n avond en nacht en hoevelen huichelen hier!), dan geeft zij haren bewonderaar een strootje, dat zij soms eerst zelve aansteekt, sirih of bloemen, die zij in 't haar draagt, terwijl, bij het overreiken dier zaken of van een waaier, of wel van een doosje met een spiegeltje er in, er meer dan voldoende gelegenheid bestaat om een woordje te wisselen op schrift, opdat anderen het niet zouden hooren, als men afspraken maakt of liefdesbetuigingen doet.

En als straks bij het manjaw, pantoens[1] (versjes) gezongen worden, hoeveel gelegenheid bestaat er dan om in bedekte termen veel te zeggen! Eveneens ook nog op het nafeest ten huize van den een of ander, waar de clubjes, tot den morgen grauwt, bijeen zijn. Hier moge nog bijgevoegd worden dat, als een boedjang op zoo'n feest gebak voor zich zet en eenige stuks daarvan (meestal vier) midden door-

---

[1] De schrijver bedoelt zeker de sagata's of adi adi's. Corr.

deelt, de vier eerste helften voor zich neemt en dadelijk opeet en de vier andere het meisje aanbiedt, het als een stilzwijgend engagement beschouwd wordt, als zij die helften aanneemt en allen evenzoo opeet. Het behoort tot den goeden toon, dat de moeli, tot een engagement ongenegen, eene helft opeet en de andere helft als onmerkbaar tusschen de hand en vingers vergruist.

Moge in het huisgezin zelf het toezicht zoo nauwlettend zijn dat eene nadere kennismaking moeielijk schijnt, dat toezicht is nu zoo niet of er is gelegenheid te over om elkander een woordje toe te fluisteren of een briefje in handen te spelen, al ware het slechts een als achteloos weggeworpen sirihblad[1], waar met een houtje of lucifer de woorden in gekrast of gestoken zijn; de badplaats, of nog meer algemeen het te gelegener tijd vervullen van plotseling opkomende behoeften, weet het meisje met voordeel aan te wenden. Waar ziet men elkander dan later meestal terug? In de ladang. O, die leent zich zoo uitstekend tot zoo iets! De Lamponger toch is veel te gemakzuchtig om zijne velden geheel en al van boom, struik en plant te zuiveren; hier en daar staan grootere en kleinere bosschages, waar men elkander vinden kan, en waar men achter of in kan kruipen; de kleine wachthuisjes zijn even zoo goed te gebruiken en de eenzame plaats der ladangs zelve, in den regel ver van het dorp gelegen, doet de gelieven zeer gerust zijn, daar alleen het toeval en de ijverzucht ontdekking doen vreezen, waartegen zij zich in den regel voldoende kunnen wapenen. En als straks de oogst te velde staat, is er heerlijker gelegenheid te bedenken dan tusschen de hooge djagong- en padistoelen te vrijen?

Nu onder de nieuwe rechtsbedeeling zaken van ontucht, verleiding, verkrachting en overspel niet meer door de hoofden met bangoen (afkoop door boete) kunnen worden goed gemaakt, begint de Magistraat een diep kijkje te nemen in de Lampongsche maatschappij en .... te begrijpen, waartoe de ladang al zoo dient, en ook dat, waar de theorie leert dat djoedjoer voert tot grove onzedelijkheid, zoo van gehuwden als ongehuwden, de praktijk haar niet beschaamt.

Doch wij spraken tot hier toe alleen nog maar van blijken van genegenheid, pogingen tot kennismaking met wederzijdsch goed-

[1] Lamp. tjambaj. Corr.

vinden; maar hoeveel meisjes worden om en door de djoedjoer gedwongen. Als zelfs de bruidegom dikwijls geen stem heeft in het kapittel, wordt de zaak nog droeviger en toch is het een feit, dat er op die wijze meer huwelijken worden gesloten dan men oppervlakkig zoude mogen verwachten.

Al verder is het na kennisneming van al het bovenstaande weder begrijpelijk, dat van 't oogenblik af dat er een formeel engagement tot stand gekomen is, tot dat de familie van het meisje de grootst mogelijke djoedjoer heeft buit gemaakt, de geliefden zich een nauwlettend toezicht moeten laten welgevallen, met de bekoorlijkheden der schoone door hare familie gewoekerd wordt en de meerdere dan wel mindere genegenheid van den vrijer almede wordt geëxploiteerd, tot moeli en boedjang het langer wachten en sammelen moede, dikwijls echter eerst nadat jaren verloopen zijn, zelf handelend optreden om het huwelijk tot stand te brengen.

Dit brengt ons tot opgave van de soorten van huwelijk. Want de soort hangt af van de djoedjoer, van den al dan niet gebezigden dwang, van het ongeduld zoowel van vrijer als van vrijster na zooveel wachtens en beproevens, van zooveel andere bijomstandigheden; maar in elk geval, dit is zeker, dat de lieve dubbeltjes de hoofdrol spelen.

Er zijn zeven soorten van huwelijk:

1. Kawin, huwelijk gesloten met toestemming van de wederzijdsche ouders, onder voorafgaand bedingen van djoedjoer, onderscheiden in:

a. Karialan, wanneer de djoedjoer voluit en in geld betaald wordt;

b. Ramban, wanneer de djoedjoer geheel dan wel gedeeltelijk wordt betaald in goederen, welke eene gefingeerde waarde hebben;

c. Sĕṛok [1], wanneer de djoedjoer geheel dan wel gedeeltelijk bestaat uit van anderen geleende goederen, welke na het huwelijk weder worden teruggegeven;

d. Sĕsan, wanneer de door de bruid ten huwelijk gebrachte goederen na het huwelijk geheel, dan wel gedeeltelijk, moeten worden teruggegeven;

e. Tjaka manoek, wanneer het meisje gedwongen wordt tegen haren wil door hare ouders.

---

[1] De Lampongsche taal heeft een afzonderlijk letterteeken voor de brauwende r, door ons aangeduid met ṛ.

2. Piněng, huwen met djoedjoer en met veel staatsie in het dorpshuis.

3. Saboebangan nakat, wanneer het meisje het ouderlijk huis ontvlucht en zich naar dat van haren beminde begeeft. De huwelijksgift wordt dan veel later betaald en is veel minder.

Dikwijls is dit slechts eene vooraf besprokene handeling met onderling goedvinden, om, zonder den trots der ouders te grieven, eene lagere djoedjoer te bedingen.

4. Saboebangan nidjoe, wanneer de bruidegom met zijne makkers het meisje schaakt. Ook dan is de djoedjoer dikwijls minder.

5. Tjamboer soembaj of mědjang kěměgianan, alsdan komt de man bij de schoonouders inwonen, om de djoedjoer met zijn arbeid te verdienen.

6. Samanda ngababang, als de man verplicht is bij de ouders der vrouw intewonen tot tijd en wijle de broeder of zuster der vrouw gehuwd is.

7. Njamalang, als de man overleden is en de vrouw met diens broeder hertrouwt.

Wat nu de samenstelling aangaat, zoo kan de vrouw slechts één man tegelijk hebben: de man is echter niet tot ééne vrouw beperkt. In vroeger tijd was het aantal zelfs onbeperkt, doch het Islamisme heeft dat tot vier teruggebracht; toch wordt het nu en dan nog overschreden. Zoo waren vroeger de derde, vierde enz. meestal slavinnen, hetzij toebehoorende aan de eerste of tweede vrouw en door haar ten huwelijk gebracht, dan wel toebehoorende aan den man of door hem ook wel tot dat doel gekocht.

De ceremoniën, bij een huwelijk te vervullen, worden beheerscht door het Mohammedaansch recht, al dan niet aangevuld door de adat, b. v. bij het piněng.

Een woord thans nog over het voortbestaan en over de rechten en verplichtingen der hoofden en kinderen.

Volgens de adat wordt dit alles in de eerste plaats door den volgenden regel beheerscht:

De man is het eenige hoofd van het huisgezin, heeft een uitsluitend recht op het lichaam zijner vrouwen, op haren arbeid en dien harer kinderen, op den lateren verkoop zijner dochters, op alle goederen zijner vrouwen, en kan, als hij het noodig acht, arbitraire correctie toepassen. Onttrekt de vrouw zich daaraan door de vlucht, dan is zij strafbaar.

Na den man heeft de eerste vrouw den meesten invloed, vooral als zij jong en mooi is. Alle vrouwen wonen met den man gezamenlijk in een huis, doch krijgen zooveel mogelijk een afzonderlijk vertrek, in elk geval eene afzonderlijke slaapplaats. In den regel is de omgang onder elkander beter dan men zoude veronderstellen, dikwijls zelfs vriendschappelijk.

Het erfrecht gaat meerendeels naar de regelen van den Islam.

Wat de ontbinding van het huwelijk aangaat, tot vóór zeer korten tijd bracht de dood des mans geene ontbinding mede, want de eenmaal gekochte vrouw bleef in beginsel eigendom der familie en hertrouwde met een broeder of ander familielid. Dit gebruik grondde zich op het feit, dat bij het betalen der djoedjoer de broeders en andere familieleden in den regel het hunne bijdroegen, dus na den dood des mans rechten verkregen. En alhoewel dit gebruik nog bestaat, beginnen de Lampongsche vrouwen er zich langzamerhand aan te onttrekken, door de hulp der magistraten in te roepen, doch steeds om zich onmiddellijk te verbinden met een ander reeds besproken persoon.

Door verloop van tijden kwam tot ontbinding van het huwelijk wegens het niet onderhouden der vrouw door den man het Mohammedaansch recht in zwang, maar in beperkte mate en in streken dicht bij de zee gelegen. In sommige streken is het echter voldoende, dat de man zijne vrouw van sirih voorziet.

En nu de conclusie?

Zoolang de beschreven toestanden niet veranderen, zullen de Lampongsche vrouwen blijven wat zij zijn: koopwaren en lastdieren; de mannen verwijfd en ijdel; de aldus samengestelde maatschappij in minder gewenschten toestand.

Bij het bewerken dezer bijdrage in verre van de Lampongs verwijderde streken maakte ik een nuttig gebruik van de mij in der tijd verleende vergunning om de in het archief te Telok Betong omtrent adat-zaken aanwezige stukken te mogen lezen en daarvan uittreksels te nemen. Doch wat ik van penjimbangs en demangs hoorde en aanteekende bleven de zakelijke bronnen.

Deze bijdrage is zekerlijk nog voor veel aanvulling van niet besproken of slechts even aangeroerde onderwerpen vatbaar. Mogen zij, die niet evenals ik na een verblijf van slechts achttien maanden wegens ziekte vertrekken moesten, tot die aanvulling lust gevoelen.

Mij rest nog te wijzen op het artikel van mijn geachten ambtgenoot, dr. Horst, „Uit de Lampongs", Indische Gids, 1880. Veel wat daar is medegedeeld heb ik, zij het met andere woorden, gezegd. Op enkele punten zal het misschien sommigen toeschijnen dat wij van meening verschillen. Ik geloof echter dat het slechts schijnbaar is, en beschouw deze bijdrage in enkele opzichten als de aanvulling door mijn geachten ambtgenoot in het slot van de bovenaangehaalde schets noodig geacht, terwijl wederkeerig die schets herhaaldelijk deze bijdrage aanvult.

DE SULANEEZEN, HUNNE GEBRUIKEN BIJ HUWELIJKEN, GEBOORTE EN BIJ HET MUTILEEREN DES LICHAAMS.

DOOR

J. G. F. RIEDEL.

De Sula-eilanden met hunne brachy- en hypsimesocephale, sluikharige, lichtbruine Indonesische bevolking, die in groot aantal naar Buru uitgeweken is, liggen tusschen Selebes en Ubi hea of Ubi bĕsar op 124° 10′ en 126° 30′ Oosterlengte van Greenwich en op 1° 30′ en 2° 29 Zuiderbreedte. Hare zeden en gebruiken bij huwelijk, geboorte als anderszins zijn zeer merkwaardig en in vele opzichten verwant aan die der oorspronkelijke bewoners van centraal Selebes en van den tweeden oostelijken landtong van dat eiland, welke onder den naam van Taiabu of Taliabu bekend staat.

Op deze eilanden worden de huwelijken, bakai, gesloten, zonder op den leeftijd der betrokkenen te letten. Alleen is het bobosi of verboden, wanneer de jongelingen voordat zij mataveu zijn, — of haar op den pubes hebben — zich copuleeren. De meisjes kunnen evenwel vóór het intreden der menses, sambasaa, de conjunctio venerea uitoefenen. Het geslachtsverkeer is voor beiden vrij en onverlet, mits dit slechts zonder in 't oog te vallen geschiedt. Heeft een jongeling door dit vrij verkeer eene maagd leeren kennen en het plan gevormd haar te huwen, terwijl zij daartoe hare toestemming heeft gegeven, dan geeft hij daarvan aan zijne ouders kennis, die, dit goedvindende, een der gehuwde mannelijke bloedverwanten uitnoodigen om het noivina baiwata of het gewoon aanzoek te doen. Tot dat einde laat deze zijne vrouw vooraf bij de ouders van het meisje gaan om hun voortebereiden en medetedeelen, dat haar man tegen den avond

bij hen een bezoek zal brengen om hun hulp interoepen. Op den bepaalden tijd begeven zij zich, sirih-pinang medenemende, naar de woning der ouders en nadat zij van weerszijden daarvan genuttigd hebben, zegt de afgevaardigde man, dat hij gehoord heeft, dat zij een maan vina of hen in bezit hebben en dat hij gekomen is om deze voor zijn maan maana of haan te koopen. Zijn de ouders ongenegen het huwelijk met den onbekenden jonkman te doen sluiten, dan antwoordt de vader van het meisje kortaf dat zij niet gezind zijn de hen te verkoopen. In het tegenovergesteld geval zegt de moeder van het meisje, dat de hen er onoogelijk uitziet, doch, wanneer de aandacht van een kooper op haar is gevestigd, zij niets tegen het sluiten van den koop hebben. De afgevaardigden antwoorden, dat, al ware de hen onoogelijk, zij deze toch koopen willen en begeven zij zich huiswaarts, nadat de ouders van het meisje hen verzocht hebben den volgenden avond terugtekeeren. Op den bepaalden tijd komen zij met nog een drietal familieleden weder bijeen in de woning der jonge maagd, alwaar de bloedverwanten vergaderd zijn om na het nuttigen van de sirih-pinang den dag vasttestellen waarop de jonkman met zijne bloedverwanten hen bezoeken kunnen. Alsdan verzamelen zich de familieleden van beide partijen, zoomede hunne vrienden, allen sierlijk gekleed, in de bewuste woning. De ouders van den jonkman mogen daarbij niet tegenwoordig zijn, terwijl hij zelf buiten de deur behoort te blijven en wachten totdat hij geroepen wordt binnen te treden. Aan alle bezoekers of genoodigden worden zitplaatsen aangewezen en sirihpinang aangeboden, waarop de vader van het meisje hun het doel der bijeenkomst mededeelt en, na het meisje voorgesteld te hebben, ten slotte hardop uitroept: „nu hebt gij mijne dochter gezien, waar is mijn aanstaande zoon?” Op dit gezegde wordt de jonkman binnengeleid, die, terwijl hij de hand geeft, voor alle familieleden zijner aanstaande echtgenoote eene buiging maakt met uitzondering van de ouders, zoomede broeders en zusters van het meisje, wiens voetzolen hij met de rechterhand moet aanraken of betasten. Het publiek noodigt men vervolgens ten maaltijd uit, waarbij de jonkman niet mede aanzit, maar verplicht is de nabestaanden van het meisje te bedienen. Na den maaltijd keeren allen huiswaarts, terwijl hij achterblijft om bij zijne aanstaande schoonouders huiswerk te verrichten. Immiddels worden er in nabijheid der woningen van beide ouders een loods van ongeveer zestig meters lengte of meer opgericht en

de benoodigdheden voor een groot feest verzameld. De bloedverwanten van den jonkman zorgen tevens dat de bruidschat kaivalihi bijeengebracht wordt, waarna men den dag van het huwelijk vaststelt. De woningen der beide ouders worden den dag te voren met jonge kalapabladen versierd en met lijnwaden en zijde behangen. Tegelijkertijd wordt in de woning van het meisje het bruidsvertrek in gereedheid gebracht. Op den huwelijksdag komen de bloedverwanten van de jonkvrouw prachtig uitgedost in hare woning bijeen, terwijl die van den jonkman in hunne dagelijksche kleeding de kaivalihi of bruidschat, bestaande meer of minder uit ongeveer honderd gulden zilver in een witte doek gepakt en op een ouden schotel gelegd en twaalf stuks wit lijnwaad op twee koperen dulangs gestapeld en zestig stuks borden, van allerlei soort en kleur, binnendragen. Zoodra de kaivalihi die onder de niet-mohamedanen minder bedraagt, in het middengedeelte van het vertrek nedergelegd is en men elkander gegroet heeft, roept, wanneer de partijen namelijk den islâm toegedaan zijn, de dienstdoende modin den jonkman bij zich en laat hem in tegenwoordigheid der aanwezigen zijne kleederen afleggen en de arabische kleeding, als tulband, dastar, van zijde, lange badju, djuba, van rood groen of zwart laken, wit katoenen hemd, takoa, en sandalen, tarupa, aantrekken. Wijders steekt hij in een der zakken een rood zijden doek en neemt de bruidegom een waaier in zijne hand. De jonkvrouw wordt door tien vinakoa of jonge maagden in een afzonderlijk vertrek aangekleed. Deze kleeding bestaat uit de katjup, eene hoofdversiering van goud, zes kasel vamakaa of gouden haarpennen, een sam genis of sluijer, een paar taugee vamakaa of gouden oorknoppen, een labi of zijden badju, twee ker of zijden omslagdoeken kruiselings over de borst geslagen, een paar vaoha vamakaa of gouden armbanden, een songket of zijden sarong, voorts een zijden omslagdoek, waarop de gouden buikband wordt vastgehecht om de songket optehouden, een paar sandalen en tal van sabokoka vamakaa of gouden ringen. Gekleed zijnde plaatst de jonkman zich op een kussen, de rechterknie tegen de borst getrokken en het linkerbeen achterom geslagen, tegenover den modin die op gelijke wijze zit en de rechterhand van den jonkman vasthoudt. De chatib neemt aan de rechterzijde van den jonkman plaats en bedekt de beide handen met een witten doek. De hand van den modin moet die der jonkvrouw vertegenwoordigen. Terwijl de chatib de chotbat

voorleest, drukt hij de beide handen op het kussen, en nadat de doa is uitgesproken, wordt de jonkman door den chatib en modin naar het bruidsvertrek geleid. De mannelijke en vrouwelijke bloedverwanten der jonkvrouw plaatsen zich alsdan voor de deur en betwisten hem den toegang totdat hij aan ieder hunner een bord of een vadem wit lijnwaad heeft geschonken. De vinakoa beletten hem tevens om op het bed naast zijne vrouw te gaan zitten, wanneer hij hen niet vooraf zestig centen afstaat. Aan de jonkvrouw is hij tevens verplicht vijf gulden ter hand te stellen en nogmaals vijf gulden, wanneer zijne zuster voor haar staat om de sam genis of sluijer van het hoofd af te nemen. Onder de niet-mohamedanen wordt het huwelijk gesloten door ruiling der schotels terwijl het jonge paar aan den maaltijd van anderen afgezonderd zit. Dit geschied zijnde, verlaten de jonggehuwden het vertrek en zeggen de bloedverwanten van den jonkman, dat zij huiswaarts keeren willen, waarop allen, met uitzondering van de ouders van het meisje, naar de ouders van den jonkman gaan. De bruid en bruidegom loopen onder een versierden geelen pajung of zonnescherm. In het huis aangekomen, worden zij door de ouders van den jonkman verwelkomd door het aanbieden van sirih-pinang. Terwijl de jonkvrouw het sirihkauwsel toebereidt, wordt een geweerschot gelost om hare ouders daarvan te verwittigen en voor haar een piga mena-mena of schotel van vroegeren tijd gebracht om er in te spuwen, welke schotel daarna haar eigendom wordt. Alsnu wordt de doa salamat door den imam voorgelezen en opnieuw een geweerschot gelost om hare ouders te doen weten dat zulks geschied is. Nadat de jonkvrouw de pinangpruim heeft weggeworpen, zeggen hare bloedverwanten aan de ouders van den jonkman: „nu zijn zij vereenigd”, waarop de vader antwoordt: „ja, zij zijn één geworden.” Vervolgens keeren de jonggehuwden evenals de bloedverwanten van den man naar het huis van de jonkvrouw om aldaar aan den maaltijd deel te nemen, terwijl de familieleden der vrouw in het huis van den jonkman onthaald worden. Gedurende den maaltijd begeven zich de jonggehuwden zonder eenige plechtigheid in het zoogenaamd bruidsvertrek. De vrouw gaat, na zich ontkleed en sirih-pinang gekauwd te hebben op haren rug in het bed liggen, nono balenaha, en bedekt zich van het hoofd tot aan de voeten met een stuk wit lijnwaad. Terwijl zij zich ontkleedt, gaat de jonkman een aarden pot met water halen, zet

dezen aan het voeteneinde van de slaapplaats, wascht vervolgens zijn aangezicht, handen en voeten, doet daarna een gebed aan de nitu of niawa der vaderen om een talrijk kroost te verkrijgen en kauwt sirih-pinang, waarna hij zich van alle kleederen ontdoet en het witte kleed opligt om zich ter ruste te begeven

Wanneer de vrouw voor de eerste maal zwanger is, tenaea, is zij verplicht niets te arbeiden en rustig in hare woning te blijven. Alle zwangere vrouwen behooren echter voorbehoedmiddelen, die uit gedroogde boomwortelen bestaan, om haren buik te dragen. Zij mogen geen zwaar werk verrichten, niet als getuige in eene zaak optreden, des nachts geene bezoeken afleggen evenmin, alleen graven voorbijgaan. Zij moeten dagelijks baden, het lichaam met kalapamelk, noi iti, wasschen, geene kenabega, Thynnus pelamys of hertenvleesch nuttigen, geen bloed zien, geen doode bezoeken, geen gebrekkige bespotten, geen aaneengegroeide pinang of pisang nuttigen, niet uit eene wan of zeef eten, evenmin met uitgestrekte beenen zitten. Wanneer zij de pica, manjira, hebben, mogen zij boomhars sau en alles nuttigen, dat niet bij hare bloedverwanten bobosi of verboden is, voorts tijdig twee oude vrouwen, duduku, raadplegen en hare assistentie inroepen. Gedurende den partus, bahaka, mag niemand het vertrek binnentreden en houdt de vrouw die in hurkende positie zit de touw vast die haar man eenigen tijd te voren aan den nok van het huis boven de kraamkamer heeft vastgemaakt. Een der duduku steunt met haren rug het achterdeel der barende, terwijl de andere zich voor haar plaatst om het kind in ontvangst te nemen. Wanneer de dolores ad partum beginnen, worden alle deuren, luiken, kisten en met touw vastgebonden, tatumbu, of doozen van sagu en andere palmbladen opengemaakt. Is het kind ter wereld gekomen, hetgeen over het algemeen voorspoedig geschiedt, dan wordt het op een piga mena-mena gelegd, voorts met de dodomu placenta in koud water gebaad. De navelsnoer wordt met een draad, lai, vastgebonden en met een bambu, tawail, afgesneden, bòta puhi, terwijl de wond met een cataplasma bestaande uit fijngestampte kon, Curcuma longa, bana, Zingiber officinale en bawabote, Allium cepa, belegd wordt. Voor het afsnijden der navelsnoer vraagt de duduku aan het kind: "monaa Talabe" of "monaa Vinaja" d.i. wilt gij Talabe (jongensnaam) of

Vinaja (meisjesnaam) heeten. Geeft het kind alsdan een gil of kreet, dan behoudt het den naam; anders wordt een andere naam gekozen, totdat het kind door te schreeuwen het bewijs geeft dat het daarmede genoegen neemt. De naam mag echter niet gebezigd worden, voordat het kind alleen loopen kan. Voor dien tijd den naam gebruikende, zal het kind spoedig sterven. De daarna afgevallen navelstreng, puhi jota, bewaart men in een koker om opgegroeid zijnde door den jongen om den buik of hals gedragen te worden. Die der meisjes wordt terstond bij de kookplaats begraven. Nadat de placenta met asch, avtuka, en pinangbloesems, elmaja, in een pisangblad is gewikkeld geworden, legt men deze in een kalapanoot, okovoi, die daarna met gomututouw vastgebonden, door een der duduku met gedekten hoofde naar buiten gebracht wordt om dicht bij de woning begraven te worden. Onderweg mag zij niet spreken of iemand te woord staan, opdat het kind niet huilerig worde. Op de plaats waar de placenta begraven is, plant men een gagaboom en wordt er vier nachten achtereen een damartoorts gebrand. Wanneer de duduku de placenta begraven of de vrouw gebaad heeft, moet de vader of een zijner mannelijke bloedverwanten, nadat de kraamvrouw, jaja, verklaard heeft, wie de vader, baba, van het kind is, de tawail, waarmede de navelstreng is afgesneden aan den pedĕtea, een bambuspiets waarmede men de haaien ou steekt, vastbinden en deze in een kalapa-nui, durian-dahia of sagu-saaboom steken. De boom waarin de bewuste spiets gestoken is, is het eigendom van het kind. In deze handeling zien de negarigenooten ook de erkenning van het kind door den vader. Intusschen is het gebruikelijk dat bij ontmoeting met een der negarigenooten deze den vader vraagt een hem toebehoorende boom dien hij zal aanwijzen ten behoeve van het kind met den pedĕtea te steken. Na de bota puhi begeeft de kraamvrouw zich, geholpen door de duduku, naar de rivier of bron om te baden. Het huis verlaten hebbende maken de vrouwelijke huisgenooten warm water gereed met vusa hosa, Catappa terminalis, bahoi hosa tubi, Pandanus odoratissimus en solasi hosa, Ocinum sanctum bladeren, waarmede de vrouw na de tehuiskomst zich moet wasschen waarop haar een decoct van Catappa terminalis en Intsia amboinensis bast met Allium cepa en Zingiber officinale toegediend wordt. Dit decoct gebruikt zij dagelijks totdat zij geheel hersteld is. Vervolgens gaat zij met haar achterdeel en

pudenda tegen de vuurplaats, a v i, die door haar echtgenoot moet gereed gemaakt worden ten einde in transspiratie, k a k a n g k o l, te geraken en blijft daar zoolang liggen totdat zij haar gewoon werk verrichten kan. Gedurende dezen tijd mag zij niet anders eten dan in water gekookte maïs met geroosterde kalapanoot en koud water drinken, opdat de zog volop kan vloeien. Het kind mag eveneens in de eerste vier dagen niet zuigen, maar zich voeden met het vocht van de bast van den kaumangiboom in een nieuwen aarden pot gekookt. Later wordt het gezogen, w i n s o s a w a e, en krijgt het tegelijk gekookte pisang, v i a m a h u s i, door de moeder fijngekauwd en alleen met den middenvinger, l i m a t a k o w a n a, in den mond gebracht, omdat het ƀ o b o s i is een andere vinger daartoe te bezigen. Voor de eerste maal geschiedt deze voedingswijze in tegenwoordigheid der d u d u k u. Na den vierden dag keeren de d u d u k u huiswaarts en ontvangt ieder een geschenk van ongeveer twee gulden. Kan het kind kruipen, g a a k i, dan wordt het met rijstpap, b i r a g u l g u l, gevoed. Eenmaal loopende mag het visch en andere spijzen nuttigen. Na de geboorte wordt het kind door de d u d u k u en later door de moeder op hare uitgestrekte beenen liggende dagelijks met koud water uit een p i g a m e n a-m e n a gebaad, n a n i, met kalapamelk bestreken en gemasseerd. Het hoofd wordt om een ronden vorm te verkrijgen met op het vuur warm gemaakte handen gekneed, de neus geknepen en opgetrokken, voorts de borsten der meisjes benedenwaarts gedrukt. Wanneer het kind zitten kan, komen de vrouwelijke bloedverwanten en vriendinnen het kind bezoeken, en brengen zij geschenken mede, bestaande uit s a b a t a e a, kleine matten, s a m s a r a s a, sarongs en v a o h a s a a k a, zilveren armbanden. Binnen tredende zeggen zij aan de ouders: „k i m p i a p e l d a h i a n a p e l" d. i. gijlieden zijt wel gelukkig, gij hebt een kind, waarna zij het kind door neuswrijving kussen, het op den armen nemen, s a k a v, en omhelzen. Kinderen met helmen, t a k s u m a, geboren worden als gelukkig aangemerkt, het eivlies wordt gedroogd en bewaard en bij het ten oorlog gaan als voorbehoedmiddel gebezigd. Gebrekkig geboren kinderen worden goed behandeld. Bij moeielijke partus wordt door het kloven van pinang, a i s i r a e l, of het doorsnijden van den gemberwortel, a i b a n a, nagegaan of geraadpleegd wat de oorzaak daarvan konde zijn en daarna maatregelen genomen. Is het bijvoorbeeld omdat de kraamvrouw oneenigheden met hare ouders gehad heeft, dan moeten deze hun aangezicht en

handen in een bak met water wasschen er bij beloovende na den gunstigen afloop der partus aan de nitu of niawa te offeren. Een gedeelte van dit water wordt aan de kraamvrouw te drinken gegeven, terwijl het overige over haar hoofd uitgestort wordt. Bij goeden afloop worden de naaste bloedverwanten en de geestelijke tevens onthaald, welke laatste vooraf vóór de sirih-pinangbak, die in het midden van het huis of liever bij de hoofdstijl staat, een gebed uitspreekt. Ook wordt er bij die gelegenheid het huis met het door den geestelijke gewijd water, waarvoor hij een geschenk van veertig tot honderd en vijftig cents krijgt, besprenkeld. Onvruchtbare vrouwen gaan met hare mannen naar de graven der voorouders of mohamedanen zijnde des vrijdags naar de zoogenaamde kub karama, heilige graf, om vergezeld van eenige oude vrouwen aldaar te bidden, malahi, met zich medenemende eenige piga menamena, een gevulde sirihkoker, een bambu met water en een levende geit, bij de heidenen ook wel een jong varken. Het graf wordt alsdan schoon geveegd, de piga mena-mena met het daarin uitgestorte water en de sirih-pinang op het graf gelegd, terwijl de geit of het varken in de nabijheid wordt vastgebonden. Dit verricht hebbende spreekt de man fluisterende: „noi du kub mena mena, telahi adahi ana avota bib (vavi) la matapia gia, anoi matapia makata ana, la awin la adahi ana adupaal," d. w. z. (ik) deel mede aan het graf mijner voorouders, wanneer ik een kind krijg, dan zal ik een geit (varken) offeren of aan het volk ten spijze geven, ik vraag geneesmiddel om een kind te krijgen, medicijn dat ik kan drinken, wanneer een kind mij is gegeven, kom ik terug (om te offeren). Het bedoelde medicijn wordt in den droom zoowel aan den man als aan de vrouw bekend gemaakt of voorgeschreven. Daarna baden de echtgenooten met het door het leggen op het graf gewijd water en eten te zamen sirih-pinang. Een gedeelte van het laatste wordt op een schotel op het graf achtergelaten. Vervolgens keeren zij naar hunne woning de geit of het varken medenemende. Wordt de vrouw weldra zwanger, dan wordt het bewuste dier geslacht en aan de negarigenooten gekookt voorgediend, opdat zij de niawa of geesten der vaderen dan wel de heilige, wiens graf is bezocht geworden, kunnen loven en prijzen. Abortiva, ana bua, worden nimmer gebezigd. Men gelooft dat, wanneer gedurende de zwangerschap de man mager wordt, de vrouw een zoon zal krijgen, terwijl, wordt

hij dikker, er een dochter zal geboren worden. De vrouwen verlangen over het algemeen blanke, koliboti, kinderen. Het toevertrouwen van kinderen aan vreemdelingen heeft nimmer plaats. De duur van den zoogtijd is onbepaald, het kind wordt zoo lang gezoogd totdat de moeder opnieuw bevrucht is. Nadat het eerste kind geboren is, veranderen de ouders van naam en heeten bijvoorbeeld Nuur baba, vader, Nuur njaja, moeder van Nuur. Bij huwelijk volgt het kind den vader; bij niet betaling der kaivalihi de moeder of haren stam. Tweelingen, ana naheera, worden zeer gewenscht.

De oorlellen worden voor dat de meisjes spreken kunnen door de moeder zonder eenige plechtigheid doorstoken, bautuv, met een open looden ring, wier uiteinden in het vleesch gedrukt wordt en waardoor na vijf of zes dagen het oorgat doorboord is. De wond wordt met het sap van de Curcuma longa bestreken en na genezing de taugee of oorknoppen gebezigd.

Op hun zevende jaar heeft de bota oga of het haarsnijden bij de kinderen der mohamedanen, zoowel jongens als meisjes plaats, bij welke gelegenheid een groot feest gevierd wordt. Vóór de plechtigheid brengt men al het noodige als rijst, sagu, visch, hoenders, geiten en bokken bijeen. Is de tijd bepaald, dan verzamelen de bloedverwanten en vrienden zich den avond te voren, elk een geschenk van een tot drie gulden medebrengende, in het feesthuis. De imam en andere geestelijken spreken de doa uit, waarna men zich ten maaltijd begeeft in een voor het doel opgerichte bambuloods. Na den maaltijd geven de feestvierende ouders aan elk der aanwezigen een contrageschenk van vijftig tot honderd centen, waarna op de saragi of gong en op de rabana geslagen, voorts gezongen, badenda, en gedanst, rongge, wordt. De imam blijft in de woning vernachten, terwijl de gasten bij het aanbreken van den dag huiswaarts keeren. Tegen den middag van den volgenden dag komen de bloedverwanten weder bijeen, waarna de imam wierook ontsteekt en een gedeelte van het haar met een chineesche schaar afknipt. De overige familieleden volgen zijn voorbeeld totdat er geen haar meer aanwezig blijft. De geestelijke ontvangt van den vader van het kind een geschenk van vijftien, van de overige bloedverwanten een van een gulden. Daarna wordt alweder gegeten en gedronken, waarmede de plechtigheid is afgeloopen.

Heeft het kind den leeftijd van negen of tien jaren bereikt, dan moeten de jongens of op de mohamedaansche suna of op de Sulasche wijze baukoi, besneden worden. De eerste is de gewone circumcisie, terwijl bij de laatste het bovengedeelte van het praeputium ingesneden wordt. Evenals bij de bota oga spreken verscheidene ouders met elkander af om de plechtigheid voor gezamenlijke rekening te vieren. Deze feesten duren vijf tot zes dagen. De kinderen, die de besnijdenis moeten ondergaan, worden op den eersten dag met rijstpoeder bestreken, des nachts alléén in een afzonderlijk vertrek opgesloten en den volgenden morgen met de noodige plechtigheid gebaad. De jongens worden op de schoot van een man die op een kussen zit, geplaatst, waarna de kunstbewerking door een der geestelijken of bij de niet-mohamedanen met een scherp mes door een oud man verricht wordt. Het afvloeiend bloed wordt in een kom of kalapadop met keukenasch, avtuka, opgevangen en daarna in de nabijheid van het huis begraven, terwijl de wond met een pap van fijngestampte peperkorrels als styptica belegd wordt. Na de genezing, gewoonlijk den vierden of vijfden dag, wordt de jongen door den besnijder gebaad, voor welke verrichting hij een geschenk van drie gulden ontvangt. De besnijdenis der meisjes, alleen bij mohamedanen in gebruik, waarbij geen mannen tegenwoordig mogen zijn, wordt door oude vrouwen, ook wel duduku, bewerkstelligd door met een scherp mes een klein gedeelte der pokvoti of glans clitoridis af te snijden. Het kind zit op de schoot eener vrouw met de beenen wijd van elkander, die door twee andere vrouwen vastgehouden worden. De wond wordt met de sap van de Curcuma longa bestreken en na de genezing het kind door diezelfde vrouwen gebaad. Zoolang de wond niet is genezen, mogen de kinderen geene verhittende spijzen nuttigen. Volgens de conservatieve Sulaneezen mag niemand voor de suna of baukoi in conjunctio venerea treden. Door de mutilatie der genitalien wordt men in de klasse der mataveu en vinakoa ingelijfd.

Het vijlen der tanden, kik nihi, heeft plaats, wanneer de teekenen van puberteit, namelijk bij de jongens het haar op de pubes, bij de meisjes de menses zich vertoond hebben of wanneer zij als mataveu en vinakoa aangemerkt worden. De vijling bestaat in eene gelijkmaking der oneffenheden der tanden bij degenen die dit noodig hebben. Velen ondergaan de

kunstbewerking niet of laat deze eerst na hun huwelijk verrichten. Bij verloving, pisnoë, komen de jongelieden meermalen met elkander overeen om gelijktijdig hunne tanden te doen vijlen en, wanneer een hunner het woord niet houdt, dan gelooft men dat de tanden van dengene die trouw aan zijne of hare gelofte blijft moeielijk gevijld kan worden of gedurende de bewerking zullen afbrokkelen. Om dit laatste te voorkomen, neemt de tandenvijler een bak met water en zegt: „makanau iki kik nihi ikik muera ak akik, bumena inao moea bal agnihi kadiga, asoja pal inaa duwai, vat kik nihi duba duwai kik duag nihi sidamoho agnihi maoma," d. i. (een der) verloofden wil de tanden doen vijlen, ik heb nog niet gevijld, wellicht dat het niet gunstig afloopt als de tanden hard zijn, daarom zal ik den naam (van den minnaar of minnares) boven het water uitspreken, laat de steen waarmede gevijld moet worden eerst in het water liggen, opdat de tanden zacht worden. Met dit water wordt alsdan de mond van den betrokkene eenige malen gespoeld. Daarna gaat men tot de bewerking over. De tanden worden eerst met den steen gelijk gemaakt en daarna met de bast van de Bambusa Longinodis gepolijst. Na afloop kauwt de tandenvijler sirih-pinang met tabak en laat de persoon daarmede zijn tanden wrijven. Drie dagen achtereen moet de patient met fijngestampte peperkorrels en stroop van suikerriet, een en ander in een lapje gedaan, op de tanden drukken, opdat de gingiva niet opzwelt. Wanneer iemand broeders of zusters heeft, is het bososi of verboden de onderste tanden te doen vijlen.

EENIGE OPMERKINGEN

NAAR AANLEIDING EENER CRITIEK VAN MIJN „MATRIARCHAAT BIJ DE OUDE ARABIEREN."

DOOR

Dr. G. A. WILKEN.

In het "Journal of the Royal Asiatic Society" komt van de hand van Dr. Redhouse een opstel voor getiteld: "Notes on Prof. E. B. Tylor's Arabian Matriarchate." [1] Deze titel is minder juist gekozen. Niet zoozeer tegen Prof. Tylor is dit opstel gericht, dan wel tegen den schrijver dezes. [2] Het bevat toch eene uitvoerige critiek van eene verhandeling door mij in het begin van 1884 gepubliceerd, waarin ik trachtte aan te toonen, dat de Arabieren voorheen het matriarchaat, de verwantschap uitsluitend in de vrouwelijke lijn, hebben gekend. [3] De slotsom waartoe Dr. Redhouse geraakt, is voor mij niet zeer gunstig. Van mijne verhandeling heet het toch (blz. 4): "Far from establishing the thesis that the system of a matriarchate existed in olden time among the Arabians, it almost categorically proves the direct contrary." En verder: "It is a very interesting book, discussing as it does with great learning many traditional customs of the old pagan Arabians. But it does not even attempt to prove (though it asserts as an à priori conception) that a matriarchate system was ever in existence among the

---

[1] Hier geciteerd naar een overdruk, dien de schrijver de goedheid had mij toe te zenden. Het deel van de "Journal" waarin het stuk geplaatst is, schijnt nog niet verschenen te zijn.

[2] Door Prof. Tylor is namelijk, in eene door hem uitgesproken rede, met een enkel woord ook gewezen op overblijfselen van het matriarchaat bij de Arabieren. De omstandigheid dat hij in die rede van mijne verhandeling "Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras" gewag maakt, doet Dr. Redhouse onderstellen, dat hij zijne gegevens aan mij ontleend heeft.

[3] Het matriarchaat bij de oude Arabieren, Amsterdam, De Bussy, 1884. Eene Hoogduitsche vertaling verscheen in hetzelfde jaar bij Schulze te Leipzig. De door Dr. Redhouse geciteerde pagina's zijn naar deze vertaling.

Arabians in days of old.〃 Het is zeker geen bemoedigend werk tegen zulk eene uitspraak in verzet te komen. Ik vlei mij dan ook niet Dr. Redhouse tot andere gedachten te zullen brengen. Toch acht ik het mijn plicht met een enkel woord op zijne critiek te antwoorden.

Ik begin met, tot mijn leedwezen, te constateeren, dat Dr. Redhouse mij niet altijd even goed begrepen heeft. Reeds in het begin (blz. 5) vindt men een voorbeeld daarvan, waar Dr. Redhouse het doet voorkomen, alsof ik het bestaan van het totemisme bij de oude Arabieren zou hebben betoogd. Dit nu is ten eenemale onjuist. Mijne verhandeling werd geschreven naar aanleiding van een opstel van den Schotschen orientalist Robertson Smith: 〃Animal worship and animal tribes among the Arabs and in the Old Testament.〃 Ik heb gemeend, bij wijze van inleiding, van den hoofdinhoud van dit geschrift gewag te moeten maken, en zoo is dan ook al hetgeen door mij over het totemisme gezegd is niets anders dan een kort resumé van het door Robertson Smith daarover medegedeelde. Ik refereerde slechts; ik critiseerde niet. In hoeverre de stelling van den geleerden Schot juist is, dat de Arabische stammen oorspronkelijk totem-stammen waren, stammen die het dier of het voorwerp waarnaar zij genoemd werden, vereerden, heb ik geheel in het midden gelaten, daar dit met de door mij behandelde quaestie niets te maken had. Het totemisme moge toch bij de Noord-Amerikaansche Indianen met het matriarchaat gepaard gaan, dit is geen noodzakelijk vereischte: men vindt het evengoed bij volken die het patriarchale verwantschapsstelsel huldigen, waarvan wij onder anderen in den Indischen Archipel voorbeelden genoeg aantreffen. Als Dr. Redhouse dus zegt: 〃it is self-evident that this question of a father's or ancestor's name or nickname has no connexion whatever with that of a matriarchate,〃 geloof ik dat niemand hem zal tegenspreken. Heeft hij gemeend dat ik van het tegenovergestelde gevoelen was, dan heeft hij mij schromelijk misverstaan.

Een ander voorbeeld van eene onjuiste opvatting mijner woorden treft men op blz. 17 aan. Daar heet het toch: 〃The old Arabian, barbarous, but exceptional and optional, practice of infanticide on daughters by their own parents, discussed in pp. 54—56 by Professor Wilken, cannot in any way be adduced as an argument in proof of a primitive matriarchate." Heb ik, vraag ik met verwondering, dit dan gedaan? Geens-

zins. De quaestie van den kindermoord werd door mij om eene geheel andere reden ter sprake gebracht. In verband met het matriarchaat behandelde ik ook de vraag, in hoeverre bij de oude Arabieren de exogamie bestaan heeft. Robertson Smith zegt dat dit wel het geval is geweest, daarbij uitgaande van de verklaring door Mac Lennan van die instelling gegeven. Mac Lennan wil namelijk de exogamie afgeleid hebben van het gebruik van den kindermoord gepleegd op meisjes, door welk gebruik de vrouwen in den stam schaarsch werden, zoodat het noodig was ze bij anderen te nemen. Hoewel nu toegevende dat de kindermoord op meisjes veelvuldig bij de oude Arabieren voorkwam, heb ik trachten aan te toonen, dat daaruit niet noodwendig de exogamie behoefde voort te vloeien. Daarom, en daarom alleen, werd de kindermoord door mij besproken. Nergens in mijn geschrift is eene passage aan te wijzen, die zou kunnen doen onderstellen, dat ik in dat gebruik een bewijs heb gezien voor het matriarchaat.

Alvorens verder te gaan, heb ik nog op eene bijzonderheid te wijzen, waardoor de critiek van Dr. Redhouse gekenmerkt wordt. Bij de behandeling van het vraagstuk heb ik de vergelijkende methode gevolgd. Deze is mijns inziens de eenig ware. „La Géologie", heeft een kundig beoefenaar van de sociologie ergens gezegd [1], „nous apprend aussi que certains continents ont conservé une Flore et une Faune qui déjà ailleurs ont disparu depuis longtemps. Ainsi, dit-on, on trouve en Australie des plantes et des animaux qui appartiennent aux âges antérieurs du développement géologique de notre planète. C'est dans des cas semblables que la méthode des études comparées peut rendre de grands services. Si certaines institutions des temps primitifs se sont perpétuées jusqu'à nos jours chez quelques peuples, c'est là qu'il faut aller les surprendre sur le vif, afin de mieux comprendre un état de la civilisation qui ailleurs se perd dans la nuit des temps." Gedachtig aan deze les, heb ik de overblijfselen, die ik van het matriarchaat bij de Arabieren heb kunnen verzamelen, zooveel mogelijk met elkander in verband gebracht en vergeleken met hetgeen de jongste onderzoekingen ons omtrent dit verwantschapsstelsel elders geleerd hebben. Op die wijze hebben de feiten die, wanneer zij elk op zich

---

[1] **Emile de Laveleye in zijn werk: De la propriété et de ses formes primitives, blz. 7.**

zelf beschouwd worden, van betrekkelijk geringe waarde zijn, eene groote beteekenis gekregen als bewijzen voor de juistheid mijner stelling. Bij zijne critiek nu heeft Dr. Redhouse dit te zeer uit het oog verloren. Hij neemt de verschijnselen uit hun verband en schijnt het overbodig te achten, ze in het licht der vergelijkende ethnographie te bezien. Integendeel, hij wraakt het (zie onder anderen blz. 9) waar ik mij op analogieën beroep. Van den inhoud mijner vroegere geschriften, waarnaar ik herhaaldelijk verwees, heeft hij zich blijkbaar niet op de hoogte gesteld. Geen wonder dat de kracht van mijn betoog voor hem grootendeels verloren is gegaan, dat hij tot de conclusie gekomen is, dat het door mij aangevoerde, wel verre van mijne stelling te staven, eerder voor het tegendeel pleit.

Bij de bespreking van de critiek van Dr. Redhouse wensch ik mij alleen te bepalen tot hetgeen door hem is aangevoerd tegen de feiten, die ik als rechtstreeksche overblijfselen van het matriarchaat heb voorgesteld, voorkomende in het tweede gedeelte mijner verhandeling. In het eerste gedeelte toch heb ik alleen de seksueele verhoudingen bij de oude Arabieren besproken en aangetoond dat zij van dien aard waren, dat er van eene zekerheid van het vaderschap dikwijls geen sprake was, zoodat men reeds à priori tot de aanname van een matriarchaat gerechtigd is. Deze stelling nader toe te lichten, naar aanleiding van de bezwaren door Dr. Redhouse daartegen aangebracht, vind ik onnoodig. Ik zou slechts grootendeels in eene herhaling treden van het reeds vroeger door mij medegedeelde.

Als eerste bewijs dat de Arabieren voorheen het matriarchaat hebben beoefend, werd door mij, in navolging van Robertson Smith, gewezen op het woord بطن *batn*, dat is: buik, voor stam, familie. Ik vestigde, ter verduidelijking hiervan, er de aandacht op hoe bij de Menangkabawsche Maleiers van de Padangsche Bovenlanden, die nog heden ten dage volledig het matriarchale verwantschapsstelsel hebben, eene dergelijke uitdrukking bestaat: de groep van bloedverwanten, die hetzelfde huis bewonen, duidt de Maleier, met het oog op hunne afstamming uitsluitend in de vrouwelijke lijn van dezelfde stammoeder, met het woord *sabuwah-pĕrut* aan, dat is: die van één buik, van één moederschoot, zijn. Bij tal van andere stammen van den Archipel, hoewel het moederrecht niet meer kennende, vindt men als overblijfsels daarvan heden ten dage nog analoge termen voor

familie.[5] Hieromtrent merkt nu Dr. Redhouse op (bl. 9—10): „Whatever may be the truth as to the indication of the Malay expression, the Professor's reasoning is very faulty as regards the Arabian term. Both Lane and the Turkish translation of the great Arabic lexicon, the Qāmūs, give the following as the more generally received order of the names of an Arabian tribe and its successive subdivisions, mostly derived from a comparison with the human body and its parts. A great tribe is termed حَيّ (a living individual, whole); the largest subdivision of this is called شَعْب (one half of the body, right or left, from crown to sole); a section of this is named قبيلة (any one of the cranial bones); a branch of which is denominated فَصيلة (a subdivision); a twig of which is designated عِمارة (a chest, thorax); an offset of this it is that is really styled بَطْن baṭn (a belly, abdomen), and a twig from this is qualified فَخِذ or فِخْذ (a thigh).” Volgens Dr. Redhouse is dus het gebruik van بطن baṭn voor familie, stam, duidelijk genoeg. „Its application to a small tribe, clan, or sept, does not hang on its meaning of the belly as the womb, but on that of its sense of the abdomen, as underlying the thorax, and from which the thighs bifurcate. This argument then, of the Professor, and his Malay parallels, do not serve to indicate a matriarchate among the Arabians.”

Men ziet, Dr. Redhouse schenkt onvoorwaardelijk vertrouwen aan al hetgeen de Arabische lexicografen mededeelen. Ik geloof dat slechts weinigen dit met hem zullen doen. De verklaring dat men den stam zou hebben vergeleken met het menschelijk lichaam, de vertakkingen van den stam met de voornaamste

[5] Zie de voorbeelden daarvan in mijne verhandeling blz. 27 (van de vertaling: blz. 38—39). Hier wil ik nog wijzen op het Niasche *talifuso*, dat is: navelstreng, als benaming voor de gemeenschappelijke broeders en zusters, voor familie in den engeren zin dus (Zie: Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVIII, blz. 104), en op het Huwasche (Malagasische) *firenena* als uitdrukking voor stam, familie, welk woord afgeleid is van *reni* = moeder, met het praefix *fi* en het achtervoegsel *ină*, en dus letterlijk beteekent: zij die tot één moeder, één stammoeder, behooren (Zie mijne verhandeling: Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras, blz. 102—103). Beide woorden wijzen duidelijk op de moeder als het uitgangspunt der familie en stammen dus af van een oorspronkelijk matriarchaat.

lichaamsdeelen, en de eerste naar de laatste zou hebben benoemd, is te kunstmatig om waar te zijn. Al de genoemde woorden — uitgezonderd waarschijnlijk بطن baṭn en, gelijk straks zal blijken, فخذ fachidh — hebben dan ook eene andere beteekenis, waaruit hun gebruik voor stam of stamafdeeling moet worden verklaard. Wij willen hier alleen als voorbeeld op حيّ en عمارة wijzen. Het eerste wordt vaak gebezigd in den zin van woning, verblijf, dorp, en dit moet zeer zeker de oorspronkelijke beteekenis zijn geweest. [6] Wat عمارة betreft, de daaraan door de Arabische lexicografen, in de bovenbedoelde verklaring, toegekende beteekenis van borst, is, zooals Prof. De Goeje mij verzekert, zeer quaestieus en schijnt alleen ter wille van die verklaring uitgevonden te zijn. Het woord beduidt eigenlijk ontginning, vestiging, het Engelsche „settlement.” Nu is het geen ongewoon verschijnsel dat uitdrukkingen, die oorspronkelijk „woning, verblijf, dorp, vestiging” beduiden, in de tweede plaats de beteekenis erlangen van „stam, stamafdeeling, familie” [7], en zoo kan het ook met

---

[6] Noch bij Freytag, noch bij Lane, vindt men deze beteekenis vermeld. Toch komt zij veelvuldig voor. In het glossarium bij de Arabische Chrestomathie van Kosegarten wordt onder anderen حيّ opgegeven als „pagus”. Voorbeelden van het gebruik van het woord in dien zin treft men aan op blz. 71 l. 6, blz. 75 l. 7, blz. 76 l. 1, enz. — Prof. De Goeje vestigde nog mijne aandacht op Kitâb al-aghânî (ed. Bulaq), dl. XIX, blz. 25, waar eene aardige fabel verhaald wordt van eene hyena, „die eens in een door de menschen verlaten verblijf kwam (مرّت بحيّ قوم وقد رحلوا), waar zij een spiegel vond. Toen zij daarin de leelijkheid van haar gelaat zag, wierp zij hem weg en zeide: om uwe slechtheid hebben de menschen u weggeworpen.” Men ziet hoe حيّ hier duidelijk voorkomt in de beteekenis van „verblijf.” — Ook in het Arabische lexicon Mohît wordt حيّ verklaard als محلّة القوم met eene bewijsplaats van een ouden dichter. „Ik zeide: laat af van het berispen, want mijn oog heeft hem eens gezien in het verblijf (حيّ) van Leila.”

[7] Ik wijs hier slechts op het gebruik van ons woord „huis” in den zin van „familie.” Doch vooral in de Maleisch-Polynesische talen vindt men verscheidene voorbeelden van de hier bedoelde overdracht van beteekenis. Zoo beduidde het Maleische *suku*, dat is: stam, oorspronkelijk district, in welken zin het nu nog bij enkele volken voorkomt. Bij de Alfoeren van Boeroe heeft *fenna* zoowel de beteekenis van district, dorp, als van stam. Het Bataksche *djabu* = vertrek, en het Minahasasch-Alfoersche *awu* = kookplaats, haardstede, be-

حي en عمارة gegaan zijn. Overigens kan Dr. Redhouse, die zich op Lane's lexicon beroept, daaruit zien hoe de verschillende woorden dikwijls in eene orde gebruikt worden, welke met de gegevene verklaring geheel in strijd is. Zoo is عمارة niet altijd een onderdeel van een stam, doch ook „a great tribe قبيلة عظيمة or حيّ عظيم that subsist by itself, migrating by itself, and abiding by itself, and seeking pasturage by itself", hetgeen zeer wel overeenkomt met de oorspronkelijke beteekenis van dit woord als „settlement." Men leze verder in hetzelfde lexicon de verklaring van بطن als „a tribe below that which is termed قبيلة, or next below the عمارة, or below the فخذ and above the عمارة", of van فخذ als „a small sub-tribe, or portion of the tribe, consisting of the nearest of the kinsfolk of a man, less than a بطن, or it is below the قبيلة but above the بطن, or below the فصيلة but above the بطن, or below the بطن and above the فصيلة", en merke daaruit welk een verschil van gevoelen er bestaat ten aanzien van de plaats, welke die woorden in het systeem moeten innemen.

Er is echter nog een ander feit dat het geheele betoog van Dr. Redhouse omverwerpt. De verklaring van بطن baṭn, als een overblijfsel van het matriarchaat, wordt nog door een ander woord gestaafd. In zijne critiek van mijn geschrift [3] zegt toch Nöldeke, na de juistheid dier verklaring te hebben erkend: „Ich glaube aber, ein anderes arabisches Wort bestätigt jene Auffassung noch mehr. Blutsverwandtschaft, respective das pietätvolle Bewusstsein der innigsten Blutsverwandtschaft, heisst arabisch رحم *raḥim*, d. i. das eigentliche Wort für den Uterus. So ist قاطع الرحم *qâṭiʿ ar-raḥim*, der den Uterus abschneidet, in dem uns bekannten Arabisch Jeder, welcher die Geschlechtsgenossenschaft gewaltsam verletzt, wie z. B. der Prophet Muḥammed, der mit den Medînensern gegen seinen eigenen Stamm kämpfte; man dachte dabei nur noch an die

duiden ook gezin. (Zie voor deze voorbeelden mijne verhandeling: Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras, blz. 15—16, noot). In de landstaal der Ambonsche eilanden is *teune* = huis, doch ook stam, familie (Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 77.)

[3] Oesterreichische Monatsschrift für den Orient, Jaargang 1884, No. 12, blz. 301—304.

Verwandtschaft vom Vater her. Ursprünglich bezogen sich solche Ausdrücke jedoch umgekehrt ausschliesslich auf die gemeinsame Mutter." Tegen deze verklaring is zeker niets in te brengen. Hadden de Arabieren altijd het patriarchaat gekend, dan zouden zij ter aanduiding van stam, familie, nooit tot de twee hier bedoelde woorden hunne toevlucht hebben genomen. Gelijk toch de benamingen, onder het matriarchaat ontstaan, op de moeder wijzen, zoo doen die, welke zich onder het patriarchaat gevormd hebben, het op den vader als het uitgangs-, het middelpunt der familie. Een voorbeeld daarvan vinden wij in het hierboven reeds genoemde فخذ dat stam, geslacht, doch ook dij, lende, beteekent. Volgens Nöldeke is dit woord reeds "ein Ausfluss späterer, patriarchischer Auffassung, denn Schenkel, Lende könnte hier wie bei den Israeliten (Gen. XXXV : 11; XLVI : 26 u. s. w.) als Ursprung des männlichen Samens gefasst sein."

Met het verwantschapsstelsel hangt het huwelijksverbod ten nauwste samen. Duidelijk blijkt dit vooral uit de bepalingen betreffende de huwelijken tusschen halfbroeders en halfzusters. Waar het matriarchaat bestaat zijn kinderen van denzelfden vader, doch van verschillende moeders, niet met elkander verwant en mogen dus samen trouwen. Van groot belang is het, zeker dat bij de oude Hebreeën dergelijke verbintenissen voorkwamen, als een overblijfsel van den tijd, toen ook bij hen de moederlijke verwantschap meer gold dan de vaderlijke. Zoo wees ik op Sarah, die eene halfzuster was van Abraham. Hieromtrent nu merkt Dr. Redhouse op (blz. 12—13): "Abraham married his half-sister Sarah, according to the excuse he made to Abimelech (Gen. XX : 12) in his suppressio veri for the second time, having used this subterfuge twenty-four years earlier with Pharaoh (Gen. XII : 13, 19) ..... But in Genesis XI : 29, 31, Sarai is not said to be a daughter of Abraham's father Terah; she is simply called Abram's wife, and Terah, in Genesis XI : 26, 27, is said to have begotten Abram, Nahor, and Haran, no daughter being mentioned. The Professor's argument from this tergiversation is not particularly strong." Ik moet verklaren, den twijfel van Dr. Redhouse niet te begrijpen. Abraham zegt toch uitdrukkelijk (Gen. XX : 12): "Zij is waarlijk mijne zuster; zij is mijns vaders dochter, maar niet mijner moeder dochter; en zij is mij ter vrouwe geworden."

Men moet aannemen dat Abraham, toen hij dit zeide, de waarheid sprak, daar hij toen niets meer van Abimelech te vreezen had en zich dus van geen nieuwe noodleugen behoefde te bedienen. Doch ook aangenomen dat wij hier met eene suppressio veri te doen hebben, dan nog zou, naar de zoo juiste opmerking van Michaelis, „die Ehe, die Abraham vollzogen zu haben vorgiebt, unter seinem Volke so gewöhnlich gewesen sein, dass Abimelech es ihm leichter glauben konnte: denn wo das nicht gewesen wäre, so hätte er nur schlechthin darauf bestehen dürfen, er habe seine Schwester geheirathet." * — Het tweede voorbeeld van de mogelijkheid van een huwelijk tusschen halfbroeders en halfzusters van vaderskant bij de oude Hebreeën, namelijk Tamar's gezegde tot Amnon (2 Sam. XIII : 13), is volgens Dr. Redhouse „more to the point", doch waar ik mij in de derde plaats beriep op Ezechiël XXII : 11, verklaart hij dit argument van geen waarde, zonder zich echter de moeite te geven het waarom daarvan aan te toonen. — Ten aanzien van de Arabieren vestigde ik de aandacht op de bewoners van Mirbâṭ, bij wie echtverbintenissen als de hier bedoelde schijnen voor te komen. Dr. Redhouse maakt er zich echter van af door eenvoudig te onderstellen, dat men hier wel aan Perzische invloeden te denken heeft. — Doch waartoe zouden voorbeelden baten? Zelfs al ware ik in staat geweest er ettelijke bijeen te brengen, dan nog zouden zij volgens Dr. Redhouse niets voor een oorspronkelijk matriarchaat bewijzen. Welke zijne bezwaren tegen het argument zijn, vermeldt hij echter niet. Ik moet verklaren, dat ik geen enkel weet te bedenken. De zaak is mijns inziens zoo eenvoudig, dat zij geene nadere toelichting behoeft.

Het is hier de plaats om de aandacht te vestigen op hetgeen Dr. Redhouse, op blz. 18 zijner critiek, zegt naar aanleiding van het door mij aangevoerde betreffende het gebruik bij de Arabieren, om bij voorkeur eene *bint-'amm* بنت عمّ, dat is: de dochter van eenen *'amm* عمّ, oom van vaderszijde, te trouwen. Hier schijnt Dr. Redhouse mij minder goed begrepen te hebben. Niet het huwelijk met de bint-'amm op zich zelf, doch dit in verband met den bij de Arabieren in zoo sterke mate bestaanden afkeer van verbinte-

* **Michaelis, Abhandlung von den Ehegesetzen Mosis, blz. 114, noot.**

nissen tusschen bloedverwanten, wegens het nadeelige daarvan, trachtte ik uit het matriarchaat te verklaren. Had toch het patriarchaat van den aanvang af gegolden, dan zou de bint-'amm altijd eene verwante zijn geweest en het gebruik om haar te huwen om geenerlei reden post hebben kunnen vatten, ook niet „for the security of a pure, noble race”, want het is niet aan te nemen dat men, om dit te bereiken, tot een middel de toevlucht zou hebben genomen, dat den achteruitgang van het geslacht physiek en intellectueel, immers naar de heerschende beschouwing, ten gevolge moest hebben [10]. Men dient dus het huwelijk met de bint-'amm als een „survival” van het matriarchaat te beschouwen. Want waar dit laatste voorkomt, kunnen broerskinderen, daar zij elkander niet in den bloede bestaan, samen trouwen, terwijl zulks daarentegen niet geoorloofd is aan zusterskinderen onderling. Aanvankelijk kon dus — een oorspronkelijk matriarchaat bij de Arabieren aannemende — het huwelijk met de bint-'amm plaats hebben zonder vrees voor nadeelige gevolgen. Eerst toen men de verwantschap ook door den vader begon te rekenen, werd dit huwelijk een bloedverwantshuwelijk en dus in de algemeene afkeuring begrepen. [11]

---

[10] Men zou kunnen aannemen — en dit schijnt ook het gevoelen van Dr. Redhouse te zijn — dat juist door het gebruik om met de bint-'amm te trouwen, de minder goede uitkomsten van de verbintenissen tusschen bloedverwanten aan den dag kwamen, werden waargenomen, en deze eerst toen afgekeurd werden. Hiertegen merk ik op, dat hoe ook het geloof aan de nadeelige gevolgen van bloedverwantshuwelijken ontstaan is, het geenszins bij de Arabieren, evenmin als bij eenig ander volk, op eene dergelijke waarneming gegrond kan zijn. Die nadeelige gevolgen schijnen toch in de werkelijkheid niet te bestaan, althans niet in die mate dat zij de aandacht van natuurvolken kunnen hebben getrokken (Zie onder anderen: Peschel, Völkerkunde, blz. 232, en Zeitschrift für Ethnologie, jaargang VIII, blz. 158 vlg. Vergelijk ook de volgende noot). Het begrip van bloedschande, de afkeer om zich met personen, die men als bloedverwanten beschouwt, te vermengen, moeten zich al zeer vroeg gevormd hebben, te oordeelen naar de omstandigheid dat zij bij natuurvolken het sterkst ontwikkeld voorkomen en bij toename der beschaving gaandeweg zwakker en minder worden. Ook bij de Arabieren heeft zich ontegenzeggelijk dit verschijnsel voorgedaan.

[11] In het algemeen regelt zich, gelijk wij hiervoren in den tekst reeds hebben opgemerkt, het huwelijksverbod, de afkeer van bloedverwantshuwelijken, naar de inrichting der familie. Duidelijk blijkt dit juist in de bepalingen omtrent het al of niet geoorloofde van verbintenissen tusschen neven en nichten. Bij het matriarchaat mogen zusterskinderen, bij het patriarchaat broerskinderen niet met elkander trouwen, terwijl dit in beide

Het is van genoegzame bekendheid dat, waar de exogamie en het matriarchaat voorkomen, bij het huwelijk de vrouw in haren stam blijft, terwijl de man bij haar komt inwonen en de kinderen den stam der moeder volgen. Bij de exogamie en het patriarchaat geschiedt juist het tegenovergestelde: het is hier de vrouw die uit haren stam in dien van den man overgaat, terwijl de kinderen tot den stam van den vader behooren. In sommige gevallen is echter de exogamie in de endogamie overgegaan. Van eene uittreding uit den stam voor den man of de vrouw is dan vanzelf geen sprake meer, en het kind behoort gelijkelijk tot den stam van den vader en de moeder. Bij de endogamie kan zich

---

gevallen wel geoorloofd is aan broers- en zusterskinderen onderling. Voorbeelden daarvan treffen wij bij verschillende volken van den Indischen Archipel aan. Wij vinden hier dus eene bevestiging van hetgeen wij in de voorgaande noot hebben opgemerkt, dat de afkeer van verbintenissen tusschen bloedverwanten niet gegrond kan zijn op waarnemingen van de nadeelige gevolgen daarvan. Ware dit toch het geval, dan zouden geene of gelijkelijk alle huwelijken tusschen neven en nichten afgekeurd moeten worden. Wij willen hier nog een voorbeeld aanhalen waaruit dit nog duidelijker blijkt. Huwelijken tusschen broers- en zusterskinderen zijn, gelijk wij reeds zagen, zoowel onder het matriarchaat als onder het patriarchaat geoorloofd. Bij enkele volken, die dit laatste verwantschapsstelsel hebben, vinden wij echter de bepaling dat de verbintenis tusschen een zusterszoon en eene broersdochter toegelaten, die tusschen een broerszoon en eene zustersdochter daarentegen verboden is. Zoo is dit het geval bij de Bataks, Redjangers en Amboneezen. Hoe zonderling deze bepaling ook schijnt, laat zij zich echter geheel ophelderen door een oorspronkelijk matriarchaat aan te nemen. Wij moeten ons daarvoor terugdenken in de tijden, toen het patriarchaat reeds bestond, het kind al tot den vader behoorde, doch de moederlijke instellingen nog in alle opzichten hare nawerkingen deden gevoelen. Zoo kunnen wij ons voorstellen, dat terwijl de broeder toen op de zusterskinderen nog steeds, gelijk tijdens het matriarchaat, als op zijne eigene kinderen nederzag, de zuster geenszins eene dergelijke beschouwing had ten aanzien van de broerskinderen, die bij de vroegere regeling der familie vreemden voor haar, dit nu ook bleven. Bij een dergelijken stand was het dus zeer natuurlijk dat zusterszonen, zonder eenig bezwaar, broersdochters tot vrouwen zouden hebben genomen, resp. gewelddadig zouden hebben geschaakt — immers bij den overgang van het matriarchaat op het patriarchaat de gewone wijze om huwelijken tot stand te brengen — broerszonen echter, van den aanvang af, eene vereeniging met zustersdochters zouden hebben gemeden, waaruit dan langzamerhand het begrip moet zijn voortgekomen, dat de eerste verbintenis volkomen passend, de laatste volstrekt ongeoorloofd was. — Het medegedeelde kan doen zien dat de huwelijken tusschen neven en nichten eene meer gecompliceerde zaak is, dan Dr. Redhouse wel schijnt te vermoeden. Het maakt althans een zonderlingen indruk, wanneer hij zich eenvoudig beroept op hetgeen daaromtrent in Europa voorkomt, zonder in aanmerking te nemen, dat het huwelijksverbod hier reeds eene lange geschiedenis doorloopen heeft.

echter het geval nog voordoen, dat iemand in den vreemde trouwt. De vraag is nu wat er dan gebeuren zal: moet de vrouw den man of de man de vrouw volgen, zullen de kinderen tot den stam van den vader of tot dien der moeder behooren? Het ligt voor de hand om aan te nemen, dat de beantwoording dezer vraag zal afhangen van de omstandigheid, of, onmiddellijk vóór den overgang tot de endogamie, de exogamie met het patriarchaat, dan wel de exogamie met het matriarchaat, bestaan heeft. Duidelijk zien wij dit onder anderen bij de Menangkabawsche Maleiers van Sumatra. Bij die welke in de Padangsche Bovenlanden gevestigd zijn, heerscht nog volledig de exogamie met het matriarchaat. Een gedeelte van hen echter, die op de Oostkust van Sumatra, met name in het landschap Batoebarah, zich nedergezet hebben, zijn tot de endogamie overgegaan, trouwen dus bij voorkeur in de suku of den stam. Doet zich echter het geval voor dat iemand in een anderen stam of suku huwt, dan gelden weder de regelen van het matriarchaat: de man volgt de suku der vrouw, terwijl de kinderen tot de suku der moeder behooren. [12] Bij de Arabieren nu vindt men, gelijk ik in mijne verhandeling heb aangetoond, hetzelfde verschijnsel. Ook zij beoefenen grootendeels de endogamie. Trouwt iemand echter in den vreemde, dan geldt de regel, althans hier en daar, dat de vrouw in haren stam blijft, haar echtgenoot gedwongen wordt bij haar te komen inwonen en de kinderen dus ook vanzelf den stam van de moeder

---

[12] Zie: Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVII, blz. 472. — Een voorbeeld van het tegenovergestelde vindt men onder anderen bij de Alfoeren van de Minahasa. Deze beoefenen nu de endogamie, hebben echter onmiddelijk vóór den overgang daartoe, de exogamie met het patriarchaat gehad. Als een gevolg daarvan zien wij, dat als er nu een huwelijk uit den stam plaats heeft, de vrouw den man volgt en de kinderen tot den stam van den vader behooren. — Er is nog een derde geval. Als een tusschenvorm heeft men namelijk, hoewel bij uitzondering, bij de exogamie het stelsel van kinderverdeeling, gelijk onder anderen bij de Makassaren en Boegineezen, waarbij het eerste, derde, vijfde kind enz. aan de moeder, het tweede, vierde, zesde kind enz. aan den vader behoort. Volken nu, die vóór den overgang tot de endogamie, dit stelsel van de kinderverdeeling hebben gehad, passen dit weder toe, zoodra iemand uit den stam trouwt. Een voorbeeld daarvan vinden wij bij de bewoners der Philippijnen. Deze zijn endogamen, huwen in de barangai of het dorp. Neemt iemand echter eene vrouw uit eene vreemde barangai, dan worden de kinderen tusschen de barangai's der ouders verdeeld. (Zie: Blumentritt, Die Staaten der philippinischen Eingebornen in den Zeiten der Conquista, blz. 3).

volgen. Mag hieruit niet de conclusie getrokken worden — gelijk ik dit dan ook gedaan heb — dat de Arabieren, onmiddellijk vóór den overgang tot de endogamie, de exogamie met het matriarchaat hebben gehad? [12a] Dr. Redhouse betwijfelt dit op blz. 13 zijner critiek. Volgens hem is het verschijnsel niets bijzonders. [13] Misschien dat echter de zaak, na de voorgaande toelichting, voor hem duidelijker zal zijn geworden.

Een voornaam bewijs voor een oorspronkelijk matriarchaat bij de Arabieren is de eigenaardige betrekking tusschen iemand en zijn *châl*, zijn oom van moederszijde. Het is voornamelijk Dr. Wetzstein, voormalig consul van Duitschland te Damascus, een goed kenner van het Arabische volksleven en een vertrouwd

[12a] Men zorge echter vooral er voor om dezen regel niet te veel te generaliseeren. Er waren zeker ook stammen bij de Arabieren die vóór den overgang tot de endogamie, de exogamie met het patriarchaat, gedurende langeren of korteren tijd, hebben gehad. Intusschen willen wij hier er op wijzen, hoe zelfs in de streken van Mekka en Medina, kort vóór het optreden van Moḥammad, het patriarchaat nog niet in al zijne consequenties werd toegepast. Prof. De Goeje vestigde namelijk mijne aandacht op eene plaats in Ṭabarî, dl. I, blz. 1082—3. Hier is er sprake van Hâsjim, den overgrootvader van Moḥammad. Deze deed op eene handelsreis van zijne woonplaats Mekka naar Syrië ook Medina aan, waar hij bij zekeren 'Amr introk. 'Amr nu had eene dochter Salmâ, die zoozeer aan Hâsjim beviel, dat hij haar aan haren vader ten huwelijk vroeg. Hij trouwde haar onder de uitdrukkelijke voorwaarde echter, dat, als zij een kind kreeg, hare bevalling bij hare familie te Medina moest plaats hebben. Hâsjim nam zijne vrouw naar Mekka mede, doch toen de tijd van hare bevalling naderde, bracht hij haar naar hare familie in Medina terug, waar zij een zoon kreeg, den bekenden 'Abd-Almoṭṭalib, den grootvader van Moḥammad. Men weet dat Salmâ toen met haren zoon te Medina bleef en deze eerst later door zijnen oom Moṭṭalib, den broeder van Hâsjim, naar Mekka werd overgebracht, niet zonder tegenstand echter van zijne moeder Salmâ, die hem aanvankelijk niet wilde laten gaan (volgens Ibn Hisjâm). Uit dit alles blijkt, dat het toen nog niet eene vanzelf sprekende zaak was, dat het kind den stam van den vader volgde. Dat de moeder in hare familie moest bevallen, pleit er voor dat het kind nog gerekend werd tot deze familie te behooren. Opmerking verdient ook de uitdrukkelijke mededeeling in het verhaal van Ṭabarî: فبني بها في اهلها بيثرب فحملت منه Eerst toen bracht Hâsjim zijne vrouw naar Mekka. — Men vergelijke een analoog gebruik bij de Barea's en Kunama's (Münzinger, Ostafrikanische Studiën, blz. 527).

[13] Dr. Redhouse zegt: „This feeling is not altogether peculiar to certain Arabians, but is to be met with in all countries at all times." Ik weet er niets anders tegen aan te voeren dan dat, waar het verschijnsel voorkomt, het, op dezelfde wijze als bij de Arabieren, als een overblijfsel van het matriarchaat moet worden beschouwd. Overigens is het verschijnsel niet zoo algemeen als Dr. Redhouse het wel wil doen voorkomen.

berichtgever, welke die eigenaardige verhouding door tal van voorbeelden in het licht gesteld heeft.[14] Bij het hooren vertellen van eene goede of slechte daad, zoo vermeldt hij onder anderen, is het een gewoon verschijnsel dat het niet de bedrijver zelf is die daarover geprezen of gelaakt wordt, doch zijn châl. Vandaar dan ook de veelvuldig voorkomende uitroepen: "God zegene zijn châl!" en "God vervloeke zijn châl!" De verklaring hiervan is, volgens de Arabieren zelve, dat iemand het karakter bezit van zijn oom van moederszijde, van dezen de aandrift geërfd heeft om goed of kwaad te doen. In dit licht beschouwd, is ook de oorsprong duidelijk genoeg van het Arabische spreekwoord: "Als iemand zedelijk te gronde gaat, behoort hij voor twee derde aan zijn châl", d. w. z. twee derde van zijne slechtheid heeft hij van zijn oom van moederszijde en een derde van zich zelven.[15] Het staat natuurlijk aan iedereen vrij, om deze verklaring waarschijnlijk of onwaarschijnlijk te vinden en dus al dan niet aan te nemen; doch als Dr. Redhouse, zonder zelfs een enkelen grond daarvoor aan te voeren, spreekt van (blz. 14) "the badly-expressed or ill-understood explanation given to or reported by Wetzstein", dan noemen

[14] Zeitschrift für Ethnologie, dl. XII, blz. 244 vlg. der "Verhandlungen."

[15] Op dezelfde wijze moet dan ook het spreekwoord verklaard worden: عرق الخال لا ينام dat is; "de ader van den châl slaapt niet", volgens Wetzstein, "die vom Châl überkommene Natur schläft nicht, d. h. sie wirkt im Neffen ungeschwächt fort." — Het is dus de heerschende beschouwing bij de Arabieren, dat iemand niet de eigenschappen heeft van zijn vader, doch van zijn châl. Intusschen bestaat daarbij de voorstelling, dat de man het in zijne macht heeft om, in afwijking van dien regel, het kind op zich te doen gelijken. Daarvoor moet hij wakker zijn bij den coitus en dezen uitoefenen als de vrouw boos, bang of verrast is. De vader zegt dan ook tot de moeder als de zoon op hem gelijkt: عزرْتُكِ (غلبْتُكِ) علي شبهه dat is: "ik heb zijne gelijkenis u (in coitu) afgewonnen." In het tegenovergestelde geval heet het echter: عزّتْني امّه علي الشبه فذهبت به الي اخواله dat is: "zijne moeder heeft zijne gelijkenis mij (in coitu) afgewonnen en hem naar (de zijde van) zijne châls gebracht", met andere woorden: "hem het karakter van zijne châls gegeven", want (en hier komt de toepassing van het zooeven medegedeelde spreekwoord): نِمْتُ وعرق الخال لا ينام "ik sliep, en de ader van den châl slaapt nooit." (Al-Mobarrad, Kâmil, ed. Wright, blz. 78—79. Ik dank deze plaats aan Prof. De Goeje). Men ziet dus, tenzij de vader dit kunstmatig voorkomt, heeft het kind volgens de natuur het karakter van zijn châl.

wij dit eene verdachtmaking, die in eene wetenschappelijke critiek weinig te pas komt. Hooren wij nu hoe Dr. Redhouse de zaak tracht te verklaren.

Volgens Dr. Redhouse hebben wij hier slechts eene uiting van „the simple physiological fact that mental and moral, as well as physical qualities, are greatly inherited by children from parents and ancestors." „But what", aldus heet het verder, „has this physiological fact to do with one's maternal uncle, who is neither one's parent nor one's ancestor?" Het antwoord op deze vraag moet volgens Dr. Redhouse gezocht worden in de positie der vrouw. „In Arabia, before and since the advent of Islām, a woman is usually secluded from the observation of the public at large; the points of her character are screened from all but her nearest relatives; she is never, generally speaking, the subject of common public criticism. The moral qualities inherited by a man from his father are commonly well known to the public. Should any of the points of a man's character differ from those known to belong to his father, good or bad, they will most probably be seen foreshadowed in the character of the mother's brother — of the man's maternal uncle — though not open to public observation in the mother herself. The illogical mob at once attributes to some occult influence of the uncle what is naturally inherited from the unobservable mother; and hence their blessings or curses on him."

Van deze verklaring moeten wij reeds dadelijk opmerken, dat zij ons te kunstmatig voorkomt, om juist te zijn. Doch het hoofdbezwaar tegen het geheele betoog is wel dat het uitgangspunt daarvan, dat namelijk „before and since the advent of Islām, a woman is usually secluded from the observation of the public at large", zoodat „the points of her character are screened from all but her nearest relatives", niet geheel juist kan worden genoemd. Hooren wij toch wat Von Kremer, na tal van feiten te hebben opgesomd, omtrent de positie der vrouw bij de oude Arabieren en in de eerste tijden van den Islâm zegt: „Der Verkehr der Frauen mit den Männern war durchaus nicht behindert; Frauen empfingen ohne Bedenken männliche Besucher und zwar nicht blos Anverwandte, sondern auch Fremde. Sie gingen nach Belieben aus und hatten das Recht, eben so wie die Männer, zu den vorgeschriebenen Stunden des Gebetes die Moschee zu besuchen." [16] Het is van

[16] Von Kremer, Culturgeschichte des Orients, dl. II, blz. 101.

genoegzame bekendheid hoe de echtgenooten van den profeet, na diens dood, een groot aanzien genoten, hoe 'Aïsja, op een kameel gezeten, zich te midden van het slachtgewoel begaf en in de politiek eene beduidende rol speelde. Als een voorbeeld van de onafhankelijkheid der vrouwen en van de wijze waarop zij zich in het openbaar wisten te vertoonen, kan hier gewezen worden op eene andere 'Aïsja, de nicht van de echtgenoote van den profeet. „Sie galt”, aldus lezen wij bij Von Kremer, „als die schönste und stolzeste Frau ihrer Zeit. Nie erschien sie verschleiert und ihrem Manne, der ihr hierüber bittere Vorwürfe machte, antwortete sie: Gott hat mir das Siegel der Schönheit aufgedrückt, und mir ist es lieb, wenn man es sieht und daraus die Gnade Gottes erkennt; desshalb werde ich mein Antlitz nicht verhüllen, denn es ist bei Gott kein Fehl daran.” [17] Met dien ondersteldeu staat van afzondering zou ook moeielijk overeen te brengen zijn de vrijheid die, gelijk wij in onze verhandeling uitvoerig hebben aangetoond, de vrouwen eertijds hadden om over hare hand te beschikken, om te trouwen die zij wilden, zelfs buiten bemoeienis van hare ouders en verwanten, om den man harer keuze zelve ten huwelijk te vragen, om haren echtgenoot te verstooten, zoo zij in zijn gezelschap niet langer genoegen wilden nemen [18]. Dat de toe-

---

[17] Von Kremer, O. c., dl. II, blz. 99. — Het is bekend dat het dragen van den sluier voorheen bij de Arabieren niet bestond en eerst door Moḥammad in Medina werd ingesteld. 'Aïsja zegt meer dan eens: „de vrouwen behoefden toen nog niet het gelaat met een sluier te bedekken”, of: „wij plachten toen reeds den sluier te dragen” enz. (Zie bij voorbeeld: Wellhausen's bewerking van Wakidî's Kitâb al-Maghazi, blz. 125 en 185). De onmiddellijke aanleiding tot de invoering van dit kleedingstuk was de ijverzucht van den profeet, toen een Bedowinen-hoofdman de schoonheid van 'Aïsja te zeer bewonderde. — Dat het dragen van den sluier heden ten dage bij de Arabieren niet algemeen is, zal straks in den tekst blijken.

[18] Naast de bewijzen daarvoor in mijne verhandeling aangevoerd, vestig ik hier de aandacht op Ibn Hisjâm's Leven van Moḥammad, blz. 88 (ed. Wüstenfeld), waar van Salmâ, de moeder van 'Abd-Almoṭṭalib, den grootvader van Moḥammad, verteld wordt „dat zij in zulk een aanzien bij haar volk stond, dat zij geen man trouwen wilde dan op voorwaarde, dat het aan haar overgelaten zou zijn van hem weg te gaan, als zij een tegenzin in hem had,” وكانت لا تنكح الرجال لشرفها في قومها حتي يشرطوا لها ان امرها بيدها اذا كرهت رجلا فارقته. Misschien dat Dr. Redhouse ook dit bericht in twijfel zal trekken. Van de verhalen toch, die ik in mijne verhandeling blz. 16—17 (van de vertaling blz. 22—23) aanvoerde als bewijs dat de Arabische vrouwen voorheen het recht tot verstooting hebben gehad, zegt hij eenvoudig (blz. 7): „They appear to be about as authentic as the

standen later zijn veranderd, de vrouwen meer en meer van den hoogen rang, dien zij innamen, afgedaald en in een staat van volkomen isolement geraakt zijn, is zeker in vele gevallen waar, doch mag geenszins als algemeene regel worden voorgesteld. Hooren wij slechts hetgeen verschillende reizigers ons daaromtrent mededeelen. „The absolute seclusion which, it is well known, imprisons, physically and morally, the fair sex in orthodox Mahometan lands, is seldom if ever observed in Arabia, where women bear a great part in active life and domestic cares, keep shops, buy, sell, and sometimes even go to war [19].... Nor is the covering veil, though generally worn, nearly so strict an obligation as in Syria or Egypt. It is a matter of custom and of creed, and readily dispensed with when occasion requires. Indeed, in some parts of Arabia, Omān for instance, and its provinces, it is barely in use.” [20] Van de Arabische vrouwen van Omân getuigt een andere schrijver: „There is indeed but little doubt that the Mohammedan ladies in Omān enjoy more liberty, and at the same time are more respected, than in any other eastern country. During civil commotions, they often take a part in public affairs, and in some instances have displayed the utmost heroism.” [21] Doch het is vooral bij de woestijnbewoners dat de vrouwen eene groote vrijheid van beweging hebben. „The Bedowin

---

veracious story of Jack and the Beanstalk, and similar nursery tales.” Waar Dr. Redhouse opmerkt (blz. 6), dat „the assertions of foreigners, travellers, and non-contemporary compilers, require great caution and scrutiny ere they be finally accepted”, zal ik de eerste zijn om dit toe te geven. Doch het betrachten van voorzichtigheid mag niet in een ongemotiveerd twijfelen ontaarden. Dit is bij Dr. Redhouse wel eens het geval. Wij vonden zooeven reeds een voorbeeld daarvan in zijne uitlating over Wetzstein. Op blz. 9 treft men iets dergelijks aan. Naar aanleiding van hetgeen door mij, op grond van de talrijke mededeelingen, door Bachofen bijeengebracht, over de polyandrie van de Nair's gezegd is, teekent Dr. Redhouse namelijk aan: „Whether Bachofen has thus correctly stated the case of the Nairs, or not, as appears very possible, matters but little.” Zooals dit gezegde daar ligt, is het — Dr. Redhouse houde ons de opmerking ten goede — niets anders dan eene insinuatie. Waarom toch wordt de geloofwaardigheid van Bachofen hier zoo in twijfel getrokken? Heeft Dr. Redhouse — wagen wij het zelfs te vragen — het werk van dezen schrijver wel eens gelezen?

[19] Zie voorbeelden hiervan bij: Palgrave, Central and Eastern Arabia, dl. II, blz. 71; Burton, Pilgrimage to Medinah and Meccah, dl. II, blz. 93; Wellsted, Travels in Arabia, dl. I, blz. 192—194.

[20] Palgrave, Central and Eastern Arabia, dl. I, blz. 271.

[21] Wellsted, Travels in Arabia, dl. I, blz. 354.

females „, aldus vermeldt dezelfde schrijver, „are principally characterised by a greater freedom of demeanour than those of the town Arabs; they neither veil their faces, nor conceal, beyond the ordinary blue shirt, their persons. It is true they eat apart, and do not publicly sit down in the presence of men, which would be considered indecorous; but with these tribes they enjoy much confidence, are often consulted in affairs of importance, and even in some instances have commanded them. Ever cheerful, hospitable, and virtuous, probably to an extent which cannot be paralleled proportionably by an equal number of people in any part of the world, they form, while thus occupying the station which nature has designed for them, a striking contrast to the mere animal women of Turkey or Persia; — softening by their influence the ruder sex, and working into a charm all the affairs of social life.„ [22] Dat de staat van afzondering van de vrouw slechts weinig bij de woestijnbewoners wordt aangetroffen, verklaart ook Burckhardt. „It has always appeared to me, that the more a tribe is connected with the inhabitants of towns, the stricter they are with respect to the seclusion of women. In the Mecca and Sinai mountains, a woman, if addressed by any stranger, will seldom return an answer: on the contrary, in the distant plains, I have freely conversed and joined in laughter with Aeneze, Harb, and Howeytat women.„ [23]

Men ziet dus dat het uitgangspunt van de door Dr. Redhouse gegevene verklaring niet geheel juist is te noemen. Er is echter meer. Hetgeen ook opgehelderd moet worden, doch in de critiek geheel onopgehelderd is gebleven, is het aanzien waarin bij de Arabieren de châl staat, blijkbaar daaruit dat die naam in vele opzichten als een eerenaam geldt. Wij wezen, als voorbeeld daarvan, in onze verhandeling op het spreekwoord: „De edelgezinde wordt châl genoemd.„ Wetzstein merkt nog op dat dit niet in dien zin moet worden opgevat „dass nur der wahrhaft Edelgesinnte Châl genannt werde, sondern nur, dass ich Jemanden als einen solchen bezeichne, wenn ich ihn Châl nenne.„ Duidelijk zien wij dit in het mede door ons vroeger geciteerde verhaal van Moḥammad, die, Sa'd b. Abî Waqqâç voor zijne diensten willende bedanken, hem een-

---

[22] Wellsted, Travels to the city of the Caliphs, including a voyage to the coast of Arabia, dl. I, blz. 193—194.

[23] Burckhardt, Notes on the Bedouins and Wahabys, blz. 200.

voudig "zijn châl" noemde. "In den syrischen Städten," aldus lezen wij nog bij Wetzstein, "kann man fortwährend hören, dass sich Leute, deren sociale Stellung ohngefähr dieselbe ist, im Gespräch mit jâ-châlî ""lieber Oheim"" anreden. Je eindringlicher und überzeugender die Rede sein soll, desto öfter wird dieser Vocativ wiederholt." Van de hooge waarde die aan het châlschap wordt toegekend, moge, naast de vroeger daarvan door ons geciteerde voorbeelden, nog het volgende ten bewijze strekken. "Eines Tags", zoo verhaalt Wetzstein, "als ich mit mehreren Freunden spät in der Nacht von einer Landpartie nach Damask zurückkehrte, stiessen wir vor dem Gottesthore auf einen Trupp bewaffneter Menschen, in deren Mitte ein Weib vergebliche Anstrengungen machte, sich loszureissen und schliesslich ausrief: ""ihr Jünglinge, wer von euch kennt seinen Châl?"" worauf Einer aus dem Trupp mit den Worten: ""ich, meine Dame!"" seinen Handjar (eine Hieb- und Stichwaffe) in die Höhe hob, das Weib an der Hand nahm und, ohne dass ihm Jemand wehrte, bis zum Stadtthor begleitete, worauf er zu seinen Gefährten zurückkehrte. Die Worte des Weibes wollten sagen: Wer von Euch bekennt sich zu seinem Châl? Wer braucht sich seiner nicht zu schämen? Wer beweist durch die That, dass er als Neffe eines Edelgesinnten selber ein solcher ist? Dieser Ausruf gilt dort zu Lande als einer der wirksamsten Rettungsversuche der gefährdeten Frauenehre, nachdem Bitten, Thränen und der Apell an den Hochsinn des Islâm nutzlos waren." Dit alles nu, de hooge vereering waarin de châl bij de Arabieren gehouden wordt, is, gelijk ik zooeven reeds opmerkte, door hetgeen door Dr. Redhouse is aangevoerd, volstrekt niet opgehelderd. Ook daarom dus kan zijne verklaring niet volstaan.

Het is alleen, zooals ik in mijne verhandeling gedaan heb, door een oorspronkelijk matriarchaat aan te nemen, dat de eigenaardige verhouding verklaard kan worden, die er nog heden ten dage bij de Arabieren tusschen iemand en zijn châl, zijn oom van moederszijde, bestaat. Tot recht verstand hiervan is het vooral noodig te letten op de positie van dezen bloedverwant tijdens het matriarchaat. Waar dit verwantschapsstelsel voorkomt, zooals onder anderen bij de Menangkabawsche Maleiers van Midden-Sumatra, bestaat, gelijk bekend is, het gezin uit de moeder met hare kinderen; de vader behoort er niet toe. Hoofd van dit gezin is de oudste broeder van de moeder.

Deze persoon, de oom van moederszijde dus, de *mămaq* gelijk hij heet, is in zijne rechten en plichten de eigenlijke vader van de kinderen zijner zuster, van zijne neven. De vader zelf heeft niets over zijne kinderen te zeggen. Hij kan hen niet eens beknorren, veel minder kastijden, daar de mămaq, de oom van moederszijde, zulks gewoonlijk euvel opneemt. [24] Hetzelfde, om hier een ander voorbeeld aan te halen, vinden wij ook vermeld van de stammen der Noord-Amerikaansche Indianen, die het matriarchaat nog heden ten dage beoefenen of althans eertijds beoefend hebben. [25] „The relationship of uncle in Indian society”, aldus lezen wij onder anderen, „is, in several particulars, more important than any other from the authority with which he is invested over his nephews and nieces. He is, practically, rather more the head of his sister's family than his sister's husband. It may be illustrated in several ways from present usages. Amongst the Choctas, for example, if a boy is to be placed at school his uncle, instead of his father, takes him to the mission and makes the arrangement. An uncle, among the Winnebagoes, may require services of a nephew, or administer correction, which his own father would neither ask nor attempt.” [26]

Houdt men het voorgaande in het oog, dan kan het wel niet langer twijfelachtig zijn, dat de groote waarde die er bij de Arabieren aan het châlschap, aan de betrekking tusschen iemand en zijn oom van moederszijde, toegekend wordt, dat het aanzien hetwelk deze bloedverwant geniet, zoovele overblijfsels zijn van een voormalig matriarchaat. Doch ook het feit, dat men den châl verantwoordelijk stellen kan voor de handelingen van den neef, omdat deze het karakter, de aandrift om goed of kwaad te doen, van gene geërfd heeft, wijst duidelijk op het matriarchaat terug. Hetgeen toch door Dr. Redhouse als een axioma op den voorgrond gesteld wordt, waar hij spreekt van „the simple physiological fact that mental and moral, as well as physical qualities, are greatly inherited by

---

[24] Zie onze verhandeling: Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 13.

[25] Zie dit uitvoerig aangetoond bij: Morgan, Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization, blz. 152—182.

[26] Morgan, Systems of consanguinity and affinity of the human family, p. 158.

children from parents and ancestors", mag niet onvoorwaardelijk als zoodanig worden aangenomen. Eerst door de jongste onderzoekingen toch is het aan de wetenschap gelukt aan te toonen, dat het proces der bevruchting werkelijk van dien aard is, dat het kind de eigenschappen van beide ouders erft, beiden even na in den bloede bestaat. In het wezen der zaak hebben echter de physiologische beschouwingen daaromtrent zich voorheen veelal geregeld naar de heerschende verwantschapsstelsels. Onder het matriarchaat werd dan ook de meer verborgene, geheimzinnige werkzäamheid van den man bij de teling geheel ondergeschikt beschouwd aan die der vrouw, was het dus uitsluitend van de moederlijke verwanten, meer bepaaldelijk van den voornaamste hunner, den moedersbroeder, den oom van moederszijde, die immers voor het kind geheel de plaats innam van den vader, dat iemand geacht werd geheel of grootendeels de eigenschappen te hebben. "Es ist nur", zooals Lippert het zoo juist heeft uitgedrukt, "die uralte Grundvorstellung aller Naturmenschen: das Kind hat die Seele mit dem Blute von der Mutter, die Mutter aber und deren Bruder haben sie wieder von derselben Mutter, folglich ist das Seelenwesen des Kindes das seines Onkels, aber nicht seines Vaters." [27] Er is echter voor het gebruik om voor iemands handelingen zijn châl verantwoordelijk te stellen, behalve de hier genoemde physiologische reden, nog eene andere, eene paedagogische, te vinden, die ons eveneens naar het matriarchaat terugvoert. Onder dit verwantschapsstelsel is, gelijk wij zooeven zagen, de oom van moederszijde de opvoeder van de kinderen zijner zuster. Voor hetgeen deze laatsten worden, is dus alleen hij, en niet de eigen vader, aansprakelijk. In

[27] Lippert, Die Religionen der Europäischen Culturvölker, blz. 61—62. — Ook na de vestiging van het patriarchaat bleef die beschouwing bestaan. Aanvankelijk was deze verwantschap dan ook geen natuurlijke, doch slechts een kunstmatige, berustte zij niet op het begrip dat het kind den vader in den bloede bestond, doch was zij alleen gegrond op het bezit der vrouw. Aan den man, die heer der vrouw was, die hij geroofd of gekocht had — bij het patriarchaat immers aanvankelijk de gewone wijzen om huwelijken tot stand te brengen — behoorde ook het kind toe, gelijk aan den eigenaar van het veld de vrucht. (Zoo onder anderen bij de Indiërs, volgens Manu IX, 48—55). Eerst langzamerhand kwam men tot de erkenning van de natuurlijke paterniteit, ontwikkelde zich het begrip dat de vader bij de teling meer gold dan de moeder, totdat eindelijk de eerste geheel de plaats innam van de laatste, de betrekking tusschen deze en het kind ten eenenmale geloochend werd. (Wij wijzen als een voorbeeld daarvan slechts op het bekende rechtsgeding van Orestes uit de Eumenides van Aeschylus).

het feit dat, bij de Arabieren van den huidigen dag, men den châl met verwijtingen overlaadt of hem prijst voor de goede of slechte daden van den neef, hebben wij dus in alle opzichten een „survival" van een oorspronkelijk matriarchaat te zien.

Ten slotte staat Dr. Redhouse nog stil bij hetgeen door mij is aangevoerd over het in het slavenrecht van den Islâm geldende beginsel partus sequitur ventrem, als een overblijfsel van een voormalig moederrecht. Hieromtrent merkt hij onder anderen op (blz. 15): „The law of slavery in Islām, treated of by the Professor in pp. 48—51, as in the old Roman adage: partus sequitur ventrem, is a natural, often a necessary, unavoidable consequence of female slavery, as of the ownership of female beasts. A woman is captured, given, sold, or exchanged by barter; after a time she is found to be pregnant, and later she gives birth. Her child, male or female, belongs by law to her owner, male or female, whoever may have been the known or unknown father of her child." Teekenen wij hieromtrent aan dat het beginsel partus sequitur ventrem niet, gelijk Dr. Redhouse het wil doen voorkomen, allerwege bij het slavenrecht geldt, doch dat de quaestie van den rechtstoestand van het kind uit het huwelijk van vrijen en onvrijen zich dikwijls geheel regelt naar de inrichting der familie. Nergens komt dit zeker sterker uit dan daar, waar het stelsel der kinderverdeeling bestaat. Als voorbeeld daarvan wijzen wij op de Makassaren en Boegineezen. Bij hen geldt als regel dat de in een huwelijk verwekte kinderen gedeeltelijk aan den vader, gedeeltelijk aan de moeder behooren, in dien zin dat het oudste kind dat der moeder is, terwijl het tweede aan den vader komt, het derde weder aan de moeder vervalt, het vierde aan den vader enz. Deze verdeeling van kinderen geldt nu ook bij het slavenrecht. Trouwt een vrije man met eene slavin (hetgeen veelvuldig gebeurt), dan volgt het oudste kind de moeder en is slaaf, het tweede den vader en is vrij, het derde komt weder aan de moeder toe en is slaaf, het vierde is het deel van den vader en is vrij, enz. Bij een huwelijk tusschen onvrijen aan verschillende meesters behoorende, wordt deze regel eveneens in acht genomen, in dien zin dat het eerste, derde, vijfde kind enz. het eigendom is van den meester der slavin, het tweede, vierde, zesde kind enz. dat van den meester van den

slaaf [28]. Ook bij de bewoners van de Philippijnsche eilanden, bij wie voorheen het stelsel van de kinderverdeeling moet hebben bestaan [29], gold eene dergelijke bepaling. „Wenn ein Mahaldica (een vrij persoon) sich mit einer Sklavin (oder umgekehrt) vermählte, so folgten die Kinder gerader Zahl der Kaste des Vaters, jene der ungeraden Zahl aber dem Stande der Mutter." [30]

Het spreekt vanzelf dat, zoo het patriarchaat altijd heeft gegolden, het kind steeds den vader gevolgd, aan den vader behoord heeft, er geen enkele reden zou zijn, om nu van dien regel af te wijken ten aanzien van het slavenrecht: waar twee onvrijen dus, het eigendom van verschillende meesters zijnde, samen trouwen, daar zal het kind aan den heer van den slaaf moeten vervallen; waar de vader vrij is, daar zal het kind ook vrij, waar de vader onvrij is, het kind ook slaaf dienen te wezen, onverschillig in welken rechtstoestand de moeder ook verkeere. Dat het dikwijls niet zoo is, dat bij het slavenrecht onder het patriarchaat, als eene anomalie, de regel partus sequitur ventrem voorkomt, kan niet anders dan een overblijfsel zijn van het matriarchaat.

Wij hebben nu de voornaamste van de vroeger door ons in onze verhandeling aangevoerde argumenten voor een oorspronkelijk matriarchaat bij de Arabieren, naar aanleiding van de in de critiek daartegen aangevoerde bezwaren, nader trachten toe te lichten en hier en daar door nieuwe bewijzen pogen te staven. Al onze argumenten zijn door Dr. Redhouse van onwaarde verklaard en zijne conclusie is dan ook (blz. 18), dat er nooit een matriarchaat bij de Arabieren bestaan heeft, of zoo dit wel het geval is geweest, dan toch „at some immensely remote period, far removed from an approach to historic times, say 50, 100, or more thousands of years ago, in the stone ages, before and during the great glacial period and the advent of the Aryan race in Asia, when man was slowly or rapidly differentiating from the brutes." „So little", aldus heet het nog ten slotte (blz. 19) ten gunste dezer meening, „has any such matriarchal idea been current amongst

---

[28] Zie onze verhandeling: Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras, blz. 69—70.

[29] Zie noot 12 hiervoren.

[30] Blumentritt, Die Staaten der philippinischen Eingebornen in den Zeiten der Conquista, blz. 6 en 10.

Arabians for the last thirteen hundred years and more, that the laws of Islām give the inheritance of every deceased person, male or female, married or single, to be divided in fixed shares among the deceased's spouse, children (to any degree), parents or ancestors (to any degree), collaterals, etc., even to liberated slaves (male or female), according as these may exist and nearer links may fail. A maternal uncle or aunt would never inherit from a deceased nephew or niece, nor would these inherit from the maternal uncle or aunt, except as representatives of their mother, in case the deceased should leave neither descendants, ascendants, nor near collaterals, so that the estate might pass to more distant relations.″ Inderdaad, een zonderling argument, even zonderling zeker als een beroep op de erfrechtelijke bepalingen van het Duitsche of Nederlandsche Burgerlijk Wetboek zou zijn, ter bestrijding van een matriarchaat bij de oude Germanen. De zaak is dat Dr. Redhouse hier, en ook elders in zijne critiek, volstrekt geene rekening gehouden heeft met het bestaan van ″survivals.″ Dezelfde Germanen bij voorbeeld hadden, tijdens Tacitus schreef, reeds het erfrecht van de eigen kinderen, en toch waren de matriarchale begrippen bij hen nog zoo sterk, dat de betrekking van de zusterskinderen tot den oom van moederszijde als nauwer en heiliger werd beschouwd dan die tot den eigen vader, zoodanig dat men bij het nemen van gijzelaars ook meer daarop lette [31].

Al hetgeen door Dr. Redhouse te berde is gebracht, heeft mij niet kunnen overtuigen van de onjuistheid mijner stelling, dat het matriarchaat bij de Arabieren eenmaal de heerschende vorm is geweest van het familieleven. Gaarne wil ik echter toegeven dat enkele van de door mij aangevoerde feiten, bepaaldelijk de voorbeelden van het zich noemen naar de moeder, in plaats van naar den vader, en de weinige gevallen waarbij vorsten in hunne betrekking door zusterskinderen vervangen werden, te geisoleerd zijn, om op zich zelve iets te bewijzen. Reeds hetgeen door Nöldeke daartegen is ingebracht, heeft mij de zwakheid van dit argument doen inzien.

Eene enkele opmerking nog ten besluite. De conclusie van Dr. Redhouse is dat evenmin als de Arabieren, ook de andere Semitische volken ooit het matriarchaat gekend hebben. Hier-

---

[31] Germania, XX.

tegenover stellen wij de volgende mededeeling van Nöldeke. „Zum Schlusse", aldus heet het in zijne meer aangehaalde critiek, „weise ich noch auf einen sehr merkwürdigen Rest des Matriarchats auf semitischem Boden hin, den weder Robertson Smith noch Wilken erwähnen. Jeder Mandäer bezeichnet sich in religiösen Texten, in denen er auch oft einen anderen Namen trägt als im gemeinen Leben, als Sohn seiner Mutter, z. B.: Râm Bachtiâr, Sohn der Hawâ Mudallal, Behrâm, Sohn der Sîmath u. s. w., während er sich sonst nach seinem Vater benennt. Die Mandäer, Nachkommen der alten Babylonier, haben hier im hieratischen Styl eine uralte matriarchale Ausdrucksweise beibehalten, welche in der Heimat des Mylittadienstes, wie mir einst Gutschmid bemerkte, allerdings ihren passenden Sinn hatte!"

Leiden, Juni 1885.

UITGAVEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. Uitg. door het Koninkl. Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. 1853—84. 31 dln. 8vo. van omstr. 400 à 500 blz. met platen en kaarten.

1e Reeks. 1853—56. 4 dln. f 18.—
2e Reeks. 1856—65. 8 dln. f 47.90
3e Reeks. 1866—76. 12 dln. f 69.75
4e Reeks. 1877—85. dl. I—X. 1. 2. 3.

De 1e Reeks werd uitgegeven door K. Fuhri te 's-Gravenhage, de 2e door Fred. Muller te Amsterdam; de 3e en 4e door Mart. Nijhoff, te 's-Gravenhage.
De deelen verschijnen in afl., die allen afzonderlijk worden verkocht.

Verslag der feestviering van het vijf- en twintigjarig bestaan van het Instituut. 1851—1876. 8vo. 83 blz. f 0.90

Dit Verslag, opgemaakt door Dr. T. C. L. Wijnmalen, alsmede diens Feestrede bevattende, vormt het 12e dl. der 3e Reeks van de Bijdragen.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, uitg. ter gelegenheid van het VIe internationale Congres der Orientalisten te Leiden. 1883. 2 dln. 8vo. 6, 265 blz. met 1 uitsl. tabel; 8, 253 blz. met 4 uitsl. kaarten. Per deel f 3.50

I. Taal- en letterkunde. (Bijdragen van H. Kern, A. W. T. Juijnboll, H. C. Humme, H. J. Oosting, A. C. Vreede, R. van Eck, J. Pijnappel Gz., D. Gerth van Wijk, J F. L. Schneider, A. L. van Hasselt, G. K. Niemann, A. B. Meyer, S. J. Warren, G. Schlegel.)
II. Land- en volkenkunde. (Bijdragen van P. A. Tiele, J. Kuijper, H. Martin, A. W. P. Weitzel, C. Snouck Hurgronje, G. A Wilken, P. J. B. C. Robidé van der Aa, L. Serrurier.)

Aa, P. J. B. C. Robidé van der, De groote Bantamsche opstand in het midden der vorige eeuw, bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden uit het oud-koloniaal archief, met drie officieële documenten als bijlagen. 1881. 8vo. 2, 128 blz. f 1.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen.

Abiåså. Een Javaansch tooneelstuk (Wajang), met een Holl. vertaling en toelichtende nota door H. C. Humme. 1878. 8vo. 4, 148 blz. f 2.25

Adji-Saka (Het boek), oude fabelachtige geschiedenis van Java; uit de poëzie in Jav. proza overgebracht door C. F. Winter Sr. Uitg. door J. J. B. Gaal en T. Roorda. Amsterdam, 1857. 8o.

Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche geschiedenis loopende van het jaar 1647 der Javaansche jaartelling; uitg. door J. J. Meinsma. 1e stuk: Tekst. 2de druk. 1884. 8vo. 8, 336 blz. f 4.50

—— Hetz. 2e stuk: Aanteekeningen. 1877. 8vo. 2, II, 109 blz. f 1.90

Bernstein, H. A., Dagboek van zijn laatste reis van Ternate naar Nieuw Guinea, Salawatti en Batanta. Oct. 1864—April 1865, bewerkt door S. C. J. W. van Musschenbroek. 1883. 8vo. 4, 258 blz. met uitsl. kaart. f 3.50

Afzonderl. afdruk uit de Bijdragen.

Bleeker, P., Nieuwe bijdragen tot de kennis der bevolkingsstatistiek van Java. 1870. 8vo. 2, 192 blz. f 1.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. IV.

Bock, Carl, Reis in Oost- en Zuid-Borneo, van Koetei naar Banjermassin, ondernomen op last der Indische regeering in 1879 en 1880. Met histor. inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de regeering van Nederlandsch-Indië uitg. door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1881. 1ste deel. gr. 4to. Met Atlas van 30 platen (kleurendruk) en 1 kaart. Prijs van het compleete werk. f 8.—

Het 2de deel is ter perse.

Booms, P. G., Een maarschalk van het tweede keizerrijk en eene Fransche kolonie. Studiën over Algerië. 1878. 8vo. 4, 212 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 2.50

Afzonderl. afdruk uit de Bijdragen.

Boudewijnse, J., Alphabetisch overzigt over het werk van S. van Deventer J. Szn. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java”. 1868. 8vo. 125 blz. f 1.25

Afzond. uitgave uit de Bijdragen, 3e Rks. II.

Chijs, J. A. van der, De Nederlanders te Jakatra. Uit de bronnen, zoo uitgegevene als niet uitgegevene bewerkt. 1860. 8vo. XII, 264 blz. f 2.50

—— Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel. Uit officieële, grootendeels onuitgegeven bescheiden toegelicht. Amst., 1867. 8º. XIV. 532 blz.

Croockewit Hz., J. H., Banka, Malakka en Billiton. Verslagen aan het bestuur van Neerl.-Indië in 1849 en 1850. 1852. 8vo. VIII, 139 blz. f 1.—

Delden-Laërne, K. F. van, Brazilië en Java. Verslag over de koffiecultuur in Amerika, Azië en Afrika, aangeboden aan Z. E. den Minister van Koloniën. 1885. 8º. met 4 kaarten. f 10.

Afzond. uitgave van het IXe dl. der Bijdragen, 4e Rks.

Gelpke, J. H. F. Sollewijn, De rijstkultuur in Italië en op Java. 1874. 8vo. 4, 196 blz. met 11 kaarten. f 3.60

Afzond. uitgave uit de Bijdragen, 3e Rks. IX.

Geschiedenis van Tanette. Boeginesche tekst met aanteekeningen, door G. K. Niemann. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 14, 174 blz. f 2.25

Hart, C. van der, Reize rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, gedaan in den jare 1850 door Z. M. schepen Argo en Bromo. 1854. 8vo XVIII, 277 blz. met 13 pl. (lith.) en 3 kaarten. f 3.90

Kitab Toehpah. Javaansch-Mohammedaansch Wetboek. Uitgegeven door S. Keijzer. 's Gravenhage. 1853. 8o.

Leupe, P. A., De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw. 1875. 8vo. VIII, 300 blz. met 3 uitsl. kaarten. f 4.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. X.

Ludeking, E. W. A., Schets van de residentie Amboina. 1868. 8vo. 4, 274 blz. met 1 pl. (lith.) f 2.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. III.

Matthes, B. F., Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 4, 62 blz.

Millies, H. C., Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel Indien et de la Péninsule Malaise. (Publié par G. K. Niemann) 1871. gr. 4to. VIII, 180 blz. met 26 platen (lith.) f 6.

Muller, S., Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Nederlandsch-Indische regering tusschen de jaren 1828 en 36. Nieuwe uitg. met verbeteringen door den schrijver. 1857. 2 dln. 8vo. VIII, 327; VIII, 350 blz. met 4 pl. (lith.) en 3 uitsl. kaarten. f 9.80

Niemann, G. K., Bloemlezing uit Maleische geschriften. 1878. 2 stukken. post 8vo. 6, 52, 264; 32, 140 blz. arab letter.

1e stuk 3e druk f 3.50, 2e stuk 2e druk f 1.50.

Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door eene Nederl.-Indische Commissie. 1862. 8vo. XII, 234 blz. met 26 pl. (lith.) en Atlas in 4to. van 7 kaarten. f 7.20

Dit is het 5e dl. der 2e reeks, ook onder dezen titel uitgegeven.

Reinwardt, C. G. C., Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821. Uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met levensbericht en bijlagen vermeerderd door W. H. de Vriese. 1858. roy. 8vo. Met 19 platen (lith. en kleurendruk.) In linnen bd. f 9.50

Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der regeering van Nederlandsche-Indië in de jaren 1871, 72, 75—76 door de Heeren P. van der Crab en J. E Teysmann, J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan. Met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1879. roy. 8vo. XLII, 480 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 5.–

Rosenberg, C. B. H. von, Reistogten in de afdeeling Gorontalo, gedaan op last der Nederl.-Ind. regeering. 1865. 8, 162, 2 blz. met 9 pl. (lith. en chromolith.) en 4 kaarten. f 3.90

—— Reis naar de Zuidoostereilanden, gedaan in 1865, op last der regeering van Ned. O. I. 1867. 8vo. XI, 125 blz. met 7 platen. (lith. en chromolith.) f 2.50

—— Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea in de jaren 1869 en 1870. Uitg. door Robidé van der Aa. 1875. gr. 4to. XXIV, 154 blz. met portret, 20 pl. (lith. en chromolith.) en 1 uitsl. kaart. f 5.—

Schlegel, G., Sing chin khao youen. Uranographie chinoise ou preuves directes que l'astronomie primitive est originaire de la Chine, et qu'elle a été empruntée par les anciens peuples occidentaux à la sphère chinoise. 1875 2 dln. roy. 8vo. 24, 930 blz. met uitsl. tabel en Atlas van 7 kaarten in folio f 18.—

Tchwaner, C. A. L. M., Borneo. Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het Zuid-oostelijk gedeelte van dat eiland. Op last van het Gouvernement van Nederl.-Indië gedaan in de jaren 1843—1847. Amsterdam, 1853. 8° Met platen en eene kaart.

Tjarita Brakaj. Madoereesche dongeng met Madoereesch-Javaansch-Nederlandsche woordenlijst en aanteekeningen door A. C. Vreede. Leiden, E. J. Brill. 1878. 8°. VIII, 150 blz.

Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.

Tuuk, H. N. van der, Maleisch leesboek. 2e druk. 1876. post 8vo. 4, VIII, 59 blz. met arab. letter. f 1.40

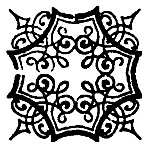
Vertellingen, Javaansche, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren, voor de uitg. bewerkt door W. Palmer van den Broek. 1878. 8vo. VIII, 212 blz. f 3,25

Vries, M. Gz., Reize naar Japan in 1643. Uitg. met bijlagen door P. A. Leupe. Met geogr. en ethnograph, aanteekeningen van P. F. von Siebold. 1858. 8vo. 2, 440 blz. met 1 uitsl. kaart en 1 bl. facsim. f 4.90

Wajangverhalen, De, van Pålå-Sårå, Pandoe en Raden Pandji. In het Javaansch met aanteekeningen door T. Roorda. 1869. 8vo. VIII, 536 blz. f 5.—

Wṛtta-sançaya. Oud-Javaansch leerdicht over versbouw, in kawi-tekst en Nederlandsche vertaling bewerkt door H. Kern. Leiden, E. J. Brill. 1875. 8°. IV, 207 blz.

Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.



GEDRUKT BIJ H. L. SMITS

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

VIERDE VOLGREEKS.

DEEL X. — 4de stuk.



'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1885.

INHOUD.

Bladzijde.

☞ **Bij deze aflevering is gevoegd eene kaart van Toebaroe, behoorende bij de „Beschrijving van het landschap Toebaroe of Gam-mië", door C. F. H. Campen, blz. 43 van deze Bijdragen.**

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

BOEGINEESCHE EN MAKASSAARSCHE LEGENDEN

DOOR

D[R]. B. F. MATTHES.

Bij gelegenheid van het laatst' in 1883 te Leiden gehouden' Oriëntalisten-congres werd door het lid Js. Long ter sprake gebracht, dat het alleszins wenschelijk was, om zooveel mogelijk de spreekwoorden en legenden der verschillende Oostersche volken te verzamelen, en door den druk bekend te maken.

Ofschoon ik reeds vroeger in een Jaarboekje, dat in 1864 onder den titel van "Celebes" te Makassar verscheen, en ook in andere geschriften eenige Boegineesche en Makassaarsche legenden mededeelde; zijn er toch nog verscheidene, welke ik tot dusverre nergens vermeldde. Bovendien is dat Jaarboekje reeds geruimen tijd niet meer in den handel te bekomen, en zijn mijn' andere mededeelingen omtrent dit onderwerp zoo verstrooid, dat zij voor hem, die daarin belang mocht stellen, bezwaarlijk bij elkander te brengen zijn. Ik hoop daarom, dat het aan sommige lezers van dit Tijdschrift niet onwelkom zijn zal, wanneer zij thans eene verzameling bekomen van alle mij bekende Boegineesche en Makassaarsche legenden, onverschillig, of ik ze reeds vroeger al dan niet hier of daar bekend maakte.

Ik begin alzoo met die legenden, welke op de alleroudste geschiedenis der Boegineezen en Makassaren betrekking hebben,

om vervolgens 2°. van die te gewagen, waarin ons de omhelzing van den Islam, en bijzonderheden uit het leven van deszelfs priesters en heiligen, gelijk ook van de waarzeggers dier volken, verhaald worden.

Daarna ga ik 3°. over tot het vermelden van een' menigte van legenden, waarin de beesten een' voorname, ja in werkelijkheid dikwijls de hoofd-rol spelen;

om eindelijk 4°. te besluiten met zoodanige legenden, als aan be-

paalde plaatsen eigen zijn, en alzoo soms tegelijkertijd dienen tot verklaring van de namen, daaraan indertijd gegeven.

I.

Volgens de legenden, die men in een oud Boegineesch gedicht, hetwelk naar één van de helden, die daarin voorkomen, den naam van La-Galigo-gedicht draagt, aantreft, werd op zekeren dag voor alle vorsten en vorstinnen van den Hemel en de Onderwereld een groote familieraad belegd door den Oppergod des Hemels, met name *To-palañrówe* (d. i.: *den Schepper*), of *Patótóë* (d. i.: *den Beschikker van 's menschen lot*), en diens vrouw *Dâtoe-Palingéë* (d. i.: *de Schepster*). In die bijeenkomst besloot men, na langdurige debatten, dat *Patótóë* en *Dâtoe-Palingéë* hun oudsten zoon, met name *Batára-góeroe* in een bamboes langs den regenboog op de Aarde, die nog een chaos was, zouden doen nederdalen, opdat deze die in een voor menschen bewoonbaar verblijf herscheppen mocht. Dewijl echter Batâra-góeroe niet buiten gezellig verkeer kon blijven, en ook tevens die Aarde met menschen bevolken moest, werd er bepaald, dat *Dâtoe-Palingéë's* tweelingbroeder, de Oppergod van de Onderwereld, met name *Góe-roe-ri-Sâlláñg*, en diens echtgenoote, *Patótóë's* tweelingzuster, met name *Sinâoe-tódja* (d. i.: *die door het water overschaduwd wordt, onder het water woont*), hunne dochter *We-Ñjilítimó Tómpóë-ri-bóesa-émpoñg* (d. i.: *de uit het schuim der golven opgekomene*) naar de Aarde zouden zenden, om daar, nevens 5 andere prinsessen uit de Onderwereld, als eerste en voornaamste vrouw in het huwelijk te treden met Batâra-góeroe.

Batâra-góeroe daalde daarop langs den regenboog met zijn gevolg op Aarde neder, ten einde orde in den nog woesten chaos te brengen, terwijl We-Ñjilítimó met haar stoet uit de golven der zee oprees, en door Batâra-góeroe met open' armen ontvangen werd. Het oord, waar die ontmoeting plaats had, was volgens het La-Galigo-gedicht blijkbaar in het land van Lóewóe, van waar zich de beschaving verder over Celebes en daar buiten verspreidde.

Onder de vrouwen, die Batâra-góeroe kinderen baarden, behoorde in de eerste plaats zekere *We-Sâoeriwóe*. Deze beviel van een' dochter, waaraan men aanvankelijk den naam van *We-Odañriwóe*, en later dien van *Sañgiyansárri* gaf. Dit meisje kwam reeds 7 dagen na de geboorte te overlijden; doch uit haar' asch verrees het voor den Inlander zoo onmisbaar, ja door sommigen als heilig beschouwd, rijstgewas.

Nadat Batâra-gœroe ook bij andere vrouwen kinderen bekomen had, werd eindelijk We-Ñjilitimó insgelijks zwanger, en baarde hem *Batâra-lâttóe.*

Bij deze gelegenheid en later ontbrak het natuurlijk niet aan groote luisterrijke feesten.

Uit den echt van Batâra-lâttóe met *We-Opoe-sâñgâñg* werd een tweelingpaar geboren, bestaande in een' jongen, met name *Sawêri-gâdiñg*, en een meisje, met name *We-Tâñriyâbêñg.*

Vervolgens keerde Batâra-gœroe, vergezeld van We-Ñjilitimó en al zijn' andere vrouwen, naar den Hemel terug, om daar voor goed te verblijven. De kinderen bleven alleen op Aarde achter.

Van Sawêri-gâdiñg vindt men in het La-Galigo-gedicht een' menigte tochten over de Aarde, ja zelfs naar den Hemel en de Onderwereld vermeld.

Uit een huwelijk van Sawêri-gâdiñg met *We-Tjoedâï* werd *La-Galigo*, de held naar wien het gedicht genoemd is, geboren.

Van diens lotgevallen vindt men insgelijks in het gedicht een' uitvoerige beschrijving.

Als later We-Tjoedâï geen' lust had, om naar de Onderwereld af te dalen, toen Gœroe-ri-Sâllâñg verlangde, dat zijn achter-kleinzoon Sawêri-gâdiñg den troon van Tôda-tôdja, of de Onderwereld, beklimmen zoude; deden de Goden der Onderwereld het schip van Sawêri-gâdiñg in den afgrond verzinken, terwijl hij met We-Tjoedâï op reis was naar Tjina, het tegenwoordige Wadjoreesche rijk van Pamâná.

Sawêri-gâdiñg en We-Tjoedâï in de Onderwereld aangekomen, vervingen den hoogbejaarden Gœroe-ri-Sâllâñg met diens vrouw in de regeering.

Sawêri-gâdiñg's zuster *We-Tâñriyâbêñg* en haar man *Râmman-ri-lâñgí* bestegen daarentegen den troon des Hemels, waarop tot dusverre *Patótóë* en *Paliñgéë* gezeten waren.

Daarop verdwenen de vorsten en vorstinnen allen van de Aarde, hetzij zij hemelwaarts opstegen, of in den afgrond wegzonken.

We-Tâñriyâbêñg baarde een' zoon, genaamd *Saliñroeñg-lâñgí*, of *Lâtté-parâppá.*

We-Tjoedâï beviel ook in de Onderwereld van eene dochter, met name *Simpœroe-tôdja.*

Lâtté-parâppá, of Saliñroeñg-lâñgí, trouwde in de Onderwereld met zijne nicht (cousine) Simpœroe-tôdja.

Nadat het huwelijk voltrokken was, rees het paar omhoog naar de wereld, om daar te regeeren over Lóèwóe.

Als Simpóèroe-tôdja in Lóèwóe bevallen was van een' zoon, steeg Låtté-paråppá ten Hemel, om van zijne moeder We-Tåñriyâbêñg eene wieg te vragen voor het kind.

Bij die gelegenheid vernam hij van zijne moeder, dat over 7 dagen de regenboog opgetrokken zou worden, zoodat de menschen dan niet meer, gelijk tot dusverre het geval was, gedurig heen en weer naar den Hemel konden gaan. Ook de toegang van de Aarde tot de Onderwereld zou dan gesloten zijn. Tusschen Hemel en Onderwereld zou echter gemeenschap blijven bestaan.

Låtté-paråppá deelde dit mee aan zijne vrouw Simpóèroe-tôdja; doch deze wilde niet op Aarde blijven. Zij keerde tot de Onderwereld terug. En alzoo waren er geen' Goden of Godinnen meer op Aarde.

Daarna bleef men in Lóèwóe en elders op Zuid-Celebes een' tijd lang zonder vorstelijk bestuur; want men achtte aldaar in oude tijden goddelijke afkomst, die zich NB. door bloed zoo wit als het sap van den *tåkkóe*-boom (Aegle marmelos corr.) openbaarde, als een eerste vereischte voor de vorstelijke waardigheid.

Gelukkig verbeeldde men zich eindelijk in Lóèwóe weder een' vorst gevonden te hebben, die uit den Hemel op Aarde was nedergedaald, en den naam droeg van *Simpoeroesiya*.

Deze trad in den echt met *Patiyañg-djâla;* en uit dit huwelijk werd geboren *Anakâdji*.

Als Anakâdji den mannelijken leeftijd bereikt had, huwde hij met zekere *We-Tâppatjina*, de dochter van *Sållâma-lâma*, een' vorst van Manjtjapâï, die insgelijks van Hemelsche afkomst was. Bij dit Manjtjapâï denkt men onwillekeurig aan het land, dat op Java bekend stond onder den naam van Modjopait. Echter had men volgens den Inlander ook een Manjtjapâï in Bône, dicht bij Patiro, en een Manjtjapâï in Wâdjó, tusschen Pariya en de Tâna-sitôló.

Nadat het huwelijk tusschen Anakâdji en We-Tappatjina voltrokken was, keerde het jeugdig' paar naar Lóèwóe terug, en kreeg We-Tappatjina bij haar vertrek van haar' moeder één pakje uitstekende *dóepa* of *wierook*, één potje *welriekende olie* en één kluwen *geel geverfde zijde*.

Als We-Tappatjina in Lóèwóe bevallen was van eene dochter, met name *We-Mâlåñga-émpoñg*, en het kind op zekeren dag erg huilde,

zong de grootmoeder van vaderszijde een lied, waarin spottenderwijze gezinspeeld werd op dit geschenk van We-Tappatjina's moeder.

We-Tåppatjina achtte zich hierdoor beleedigd. Zij brandde onmiddellijk van de geurige doepa, en nadat zij den zijden draad uit elkander getrokken, en met olie besmeerd had, begaf zij zich daarover, als over een' brug, naar Manjtjapâï.

Toen nu haar man haar overal zocht, vernam hij van zijn' moeder, dat de zoo teer beminde echtgenoote naar Manjtjapâï de wijk genomen had.

Anakådji spoedde zich derwaarts, en wist haar na veel moeite te bewegen, dat zij met hem naar Loewoe terugkeerde. Bij deze gelegenheid werd het jeugdig' paar met geschenken van allerlei aard, vooral in landerijen bestaande, als overladen.

Nauwelijks had de dochter van Anakådji en We-Tåppatjina, met name *We-Mátånga-èmpong*, den huwbaren leeftijd bereikt, of zij trad in den echt met zekeren *Poenjtjangkoeli*, een' bewoner der Onderwereld. Uit dat huwelijk werden twee kinderen geboren, een jongen en een meisje. De eerste bekwam den naam van *La-Malâla*, de tweede van *Dalaïya*. Toen die Dalaïya door een' boozen geest toegesproken werd, begreep de vader, dat het zaak was, haar onmiddellijk naar de Onderwereld te laten verhuizen. La-Malåla, dit vernemende, wilde zijn zusje gaarne derwaarts volgen, en verzocht daarom voortdurend al drijnende, om naar de rivier te mogen gaan, ten einde daar een bad te nemen. Doch de eigenlijke bedoeling was slechts, om zich daar naar de Onderwereld te laten afzakken. De moeder, dit begrijpende, stelde hem te huis dagelijks in de gelegenheid, om een bad te nemen.

Eindelijk gaf zij aan het verlangen van haar' zoon toe. En nu daalde hij met toestemming des vaders in de Onderwereld neder; doch men liet hem, na verloop van 9 dagen in Loewoe wederkeeren. Om hem echter tegen de booze geesten te beschermen, gaven zijn' grootouders in de Onderwereld hem een' menigte *padoekka-sètang's* of *duivelverdrijvers* mede, als de *tjoeriga*, de *ânâ-båtjing's*, de *lâë-lâë*, de *soedjikâmma* en de *patangârâng*, die men alle in mijne verhandeling over de Bissoe's nauwkeurig beschreven en afgebeeld vindt. En zoo kwamen dan volgens den Inlander de *padoekka-sètang's* het eerst op Aarde. Behalve de bovengenoemde was er ook nog eene soort van pot, genaamd *dâpó-bolibònga*, welke aan de zorg van zekere *We-Dåmmikóro* toevertrouwd was. En terwijl de andere dames, nadat zij ieder den aan hare zorg toevertrouwden schat overgebracht hadden, wederom huiswaarts keerden,

bleef We-Dâmmikôro, bevreesd als zij was, dat die pot soms breken mocht, op Aarde achter. Ook legde zij in Lòèwóè een' tuin aan, dien zij met bloemen beplantte.

Ook in Bône heerschte er volgens den Inlander na de terugkeer van Goden en Godinnen naar Hemel en Onderwereld totale regeeringloosheid. Gedurende 7 menschengeslachten bleef men hier insgelijks zonder vorstelijk bestuur, toen het op eens allerheftigst begon te donderen en te bliksemen, terwijl er te gelijker tijd een' allergeweldigste aardbeving plaats had. Dit duurde ongeveer een vijf dagen en nachten lang. En als het weer eindelijk een weinig begon te bedaren, ontdekte men op eens in het midden van een' vlakte iemand geheel in het wit gekleed en met een indrukwekkend voorkomen. Die persoon werd algemeen beschouwd als een Hemeling, en men aarzelde geen' enkel' oogenblik, om hem den troon van Bône aan te bieden. Doch het antwoord luidde: "Ik vind het zeer vriendelijk van u; maar gij kunt me niet tot koning "nemen, want ik ben slechts een slaaf. Verlangt gij echter een' vorst "te hebben; zoo wendt u tot mijn' heer en meester." "Hoe kunnen wij" zoo vroeg men "iemand tot koning nemen, dien wij nooit zagen?"

Als nu dat gewaande Goddelijk' wezen zich ten slotte bereid verklaarde, om den Bonieren tot gids te verstrekken, en hun zijn' meester te toonen, begaf men zich onmiddellijk op weg. En nauwelijks was men te Matâdjang̃ gekomen, of daar begon het wederom allergeweldigst te donderen en te bliksemen; en op eens daalde er een' geheel in het geel gekleede Godheid uit den Hemel op Aarde neder, om vervolgens plaats te nemen op een' platten vlakken steen, met drie hovelingen in zijn gevolg, waarvan één hem een zonnescherm boven het hoofd hield, en de twee andere de een' van een' waaier, de ander' van een' beteldoos voorzien waren.

Nu bleek het weldra, dat de persoon, die der menigte tot gids verstrekt had, eene soort van Hoofd was van dat wezen uit hoogere sferen; en men wendde zich daarom tot den Hemeling met de volgende woorden: "Wij komen tot u, in de hoop, dat gij u over ons ontfermen en "voor goed in ons land blijven zult. Verwijder u toch niet van hier, "en gedoog, dat wij u onze hulde brengen als vorst. Uw wil zij ook de "onze; en wat gij ons ook bevelen moogt, worde door ons opgevolgd! "En al mocht gij ook onze eigen' kinderen en vrouwen verstooten; zoo "zullen wij het insgelijks doen. Indien gij hier onder ons uwen zetel "vestigt; kunt gij ons geheel als uwe slaven beschouwen."

Nadat de Hemeling het aanbod der Bonieren aangenomen had, werd hij in triomf het rijk van Bône binnengevoerd; en weldra betrok hij het opzettelijk voor hem gebouwde paleis.

De naam waaronder deze eerste koning van Bône algemeen bekend staat, is die van *Mâta se-lôm̃pôë*, d. i. letterlijk: *het oog, dat zoover reikt als de vlakte*, en deze naam zou hiervan ontleend zijn, dat de vorst in een' oogenblik des tijds de gansche vlakte overzag.

De *Mâta se-lôm̃pôë* trad later in den echt met eene prinses, die den titel droeg van *Mánóeroeñge-ri-Tôró*, d. i.: *de te Tôró* (in Bône) *uit den Hemel nedergedaalde;* en uit dit huwelijk werd de tweede vorst van Bône, met name *La-Oemâsa*, geboren.

Mâta se-lôm̃póë nu maakte vaste bepalingen omtrent het eigendomsrecht en omtrent den overgang der eigendommen van den een' op den ander', brak, zooals het letterlijk heette, de brug af, waarover die goederen tot dusverre geheel naar willekeur, nu eens op dezen, dan eens op genen, over gingen. Voorts maakte hij de bepaling, dat, indien iemand eenmaal het een of ander voor goed toegewezen was, hem dit later niet weder door een' nieuwe rechterlijke uitspraak ontnomen konde worden.

Eindelijk stelde hij raadslieden of rechters, en handhavers van de adats of voorvaderlijke gewoonten aan.

Het vaandel van dezen eersten vorst van Bône bestond in een' vlag, die beschilderd was met het zevengesternte.

Nadat Mâta se-lôm̃póë 32 jaren geregeerd had, riep hij de Bonieren te zamen, en sprak hun aldus toe: "Ik ben op het punt van u te ver-"laten, en hoop, dat het u voortdurend welga. Mijn zoon La-Oemâsa "zal mij vervangen; en ik verlang, dat hij zich houde aan onze over-"eenkomst."

Daarna begon het weder heftig te donderen en te bliksemen; en op eens was Mâta se-lôm̃póë met zijn' Hemelsche gade verdwenen, Ook het gele zonnescherm en de beteldoos waren voor immer van de Aarde verdwenen.

Ook in Sôppeñg stond, nadat de Goden naar Hemel en Onderwereld teruggekeerd waren, geruimen tijd geen vorst meer aan het hoofd van het bestuur. De zorg daarvoor was geheel en al overgelaten aan een 60 *matôwa's* of *hoofden*. Het gevolg hiervan was, dat de orde maar al te dikwerf veel te wenschen overliet; en men was niet weinig verblijd, toen men op zekeren dag vernam, dat er te Sekañjîli in Oostelijk

Sôppeng̃ een wezen uit hoogere sferen op Aarde was nedergedaald. Terstond begaven de matôwa's of hoofden zich tot *La-Tåmamâla*, den te Sekañjili uit den Hemel nedergedaalde. En nauwelijks waren zij in de tegenwoordigheid van dien Hemeling verschenen, of de matôwa's van Ôedjoeng̃, Bila en Bôtto, welke met dien van Boeloe de voornaamste van die 60 hoofden waren, spraken hem in dezer voege aan: "De reden, waarom wij tot u, o! gelukzalige! gekomen zijn, is om u "te smeeken, dat gij u over ons ontfermt, en toch niet weder van ons "henengaat. U wenschen wij als onzen heer en vorst te erkennen. Van "u verwachten wij, dat gij als 't ware de rijstdiefjes van ons zult weg-"jagen, opdat wij toch niet gelijk worden aan padie-aren zonder vrucht. "Van u vertrouwen wij, dat gij ons als met een' sprei overdekken, en "tegen de koude beschutten zult. Op u is onze hope gevestigd, dat gij "ons door den hechtsten band verbinden zult, zoodat wij gelijk worden "aan de padie, die tot stevige bossen bij elkander gevoegd, noch uit- "noch inwendig verloren kan gaan. En o! wil ons steeds geleiden, het-"zij wij nabij blijven of verre henentrekken. Aan u wijden wij ons in "älle opzichten; ja zelfs zoo gij onze kinderen en vrouwen verwerpen "mocht, trekken ook wij onze handen van hen af."

Nadat de te Sekañjili uit den Hemel nedergedaalde aan de matôwa's met nadruk afgevraagd had, of hunne woorden inderdaad te vertrouwen waren, werd het verbond tusschen vorst en volk gesloten. Doch bijna onmiddellijk liet de nieuwe monarch daarop volgen, dat hij aan de matôwa's voorstelde, om nevens hem nog een' ander' vorst te benoemen, die insgelijks uit den Hemel nedergedaald was. Deze konde dan uitsluitend de belangen van Oost-Sôppeng̃ ter harte nemen, terwijl hij zelf over Westelijk Sôppeng̃ regeeren zoude. Die vorst, gewoonlijk genoemd *Mânoeroeng̃e ri-Liboeràng̃*, d. i.: *de te Liboeràng̃ uit den Hemel nedergedaalde*, of ook wel *Mânoeroeng̃e ri-gowariye*, d. i.: *de in het vertrek uit den Hemel nedergedaalde*, bevond zich te *Liboeràng̃*, waar hij NB. in het een of ander *vertrek*, bij het *breken* van een' *baloeboe* of *pot*, evenals het *kieken* uit het *ei* te voorschijn gekomen was.

Terstond begaven de matôwa's zich ook tot dezen Hemeling, en wisten hem insgelijks te bewegen, dat hij als vorst onder hen optrad.

Toen beide vorsten later met hemelingen in den echt traden, was het rijk van Sôppeng̃ voortaan onder vorstelijk bestuur; en koos men zelfs bij het toenemen van zulk edel vorstelijk bloed, voor de betrekking van die vier voornaamste matôwa's of hoofden afstammelingen van de Hemelingen. Van daar dan ook, dat die 4 matôwa's in tegenwoordige

dagen niet meer *matówa* genoemd worden, maar den titel van *Dâtoe* of *Aróeñğ*, d. i.: *vorst*, dragen. Ook is hunne waardigheid thans bekend als die van de *pañğépá's*, hetgeen te kennen geeft, dat zij met evenveel nauwlettendheid voor den Koning zorgen, als eene moeder voor hare kinderen. (Vergel. Boegin. Woordenb., bl. 788, kol. 2, r. 6 v. ond. op: *épá*, *dragen op den arm* een kind.)

Op die pañğêpá's volgen tegenwoordig in rang drie *vorstelijke* rijksgrooten, met den titel van *pabitjâra's* of *raadslieden*, te weten: *Âroe-Sîdo*, *Âroe-Masoewâli* en *Âroe-Djâmpoe*, dus alle drie *aróeñğ's* of *vorsten*, terwijl het in oude tijden insgelijks maar *matówa's* of *hoofden* waren.

Doch niet alleen in de *Boegineesche*, maar ook in de *Makassaarsche* landen, waren de vorsten volgens den Inlander oorspronkelijk van Hemelsche afkomst. Zoo wordt ons van Gôwa, dat machtigste van de Makassaarsche rijken op Zuid-Celebes, medegedeeld, dat het in de oude tijden alleen bestuurd werd door 9 *rijksgrooten*, of *kassoewiyañğ's*, met een' tienden man aan het hoofd, die den titel van *paltjâlla*, zooveel als *laker* of *bediller*, droeg, en bij verschil van opinie als scheidsrechter optrad. En zie! ook daar daalde op eens in de nabijheid van een' *taîpa djómbe-djómbe*-boom (Mangifera indica) een vrouwelijk wezen uit den Hemel op Aarde neder met een' prachtige gouden halsketen versierd en eene soort van bord (pânne-djâwa) in de handen. Tegelijkertijd vertoonde zich nevens haar een' groote woning van vijf vakken in de lengte.

Nauwelijks hadden die rijksgrooten met hun Hoofd dit vernomen, of zij begaven zich naar die Godin, om haar den vorstelijken schepter over Gôwa aan te bieden. Maar haar antwoord luidde hoogst bescheiden: "Hoe wilt gij *mij* tot vorstin nemen, *mij*, die mijn' eigen' "rijst moet stampen, en zelve naar de bron ga, om water te halen?"

"Dat doen" zoo spraken de rijksgrooten "zelfs *onze* vrouwen niet. "Hoeveel minder zouden wij gedoogen, dat dit door u geschiedde, aan "wie wij de heerschappij over ons land wenschen op te dragen!"

Daarop aanvaarde zij het bestuur over Gôwa, en werd met eere als overladen.

Na verloop van eenigen tijd zagen de rijksgrooten van Gôwa reikhalzend naar een' man voor de vorstin uit, bevreesd als zij waren, dat zulk een edel geslacht mocht uitsterven. En zie! daar vertoonden zich op eens twee broeders, met name *Karâêñğ-Bâyo* en *Lakipadâda*, ieder met een zwaard in de handen. Niemand wist in die dagen, van waar zij kwamen, of wie hunne ouders waren. Alleenlijk was het bekend,

dat zij uit het Oosten waren komen opdagen. Ook schijnt hun voorkomen iets bijzonder indrukwekkends gehad te hebben; want de rijksgrooten aarzelden blijkbaar geen' enkel' oogenblik, om de hand der koningin aan *Karâëñg-Bâyo* aan te bieden; en deze had hiertegen niet het minste bezwaar, zooals ten volle bleek uit de woorden: "Zelfs al "mocht gij ons tot in het diepste van den grond doen nederdalen, gij "aan wie dit land toekomt! zoo zouden wij er in berusten, en het stil-"zwijgen bewaren. Hoe! zouden wij ons dan niet verblijden, nu gij "ons tot aan de uiterste punten van de blâren der hoogverheven' kokos-"boomen verheffen wilt!"

Nadat Karâëñg-Bâyo eenigen tijd met de uit den Hemel nedergedaalde vorstin gehuwd was, liet hij de rijksgrooten ontbieden, en sprak hij hun in dezer voege toe: "Wanneer ik tot u spreek, moet gij luis-"teren naar mijne woorden. Ik ben de wind, en gij zijt gelijk aan de "blâren der boomen."

De rijksgrooten met hun Hoofd antwoordden aldus: "Sedert dat "wij u als Vorst en Opperheer erkend hebben, zijt *gij* de *Koning*, en "zijn *wij* uwe *slaven*. Gij, o! vorst! zijt gelijk aan een' *tak*. En wij, "onderdanen, zijn gelijk aan een' *lâoe-vrucht* (Lagenaria vulgaris), "welke aan dien tak hangt. Zoo de *tak* breekt, is het ook gedaan met "de *lâoe-vrucht*. En zoo die vrucht soms, in weerwil van het breken "des taks, ongeschonden mocht blijven, d. i.: zoo wij, onzen vorst in "den steek latende, zelve behouden mochten blijven; zou ons dit "echter niets baten, want wij zouden alsdan zoo goed als dood te "achten zijn."

Voorts lieten zij hier onder anderen op volgen: "Gij zijt wel als "de wind, en wij zijn wel als de blâren, maar gij behoort die blâren "dan pas te doen wegstuiven, wanneer zij geel geworden zijn. En gij "zijt wel als het water, terwijl wij gelijk zijn aan een' boomstam, die "daarin drijft; maar gij moet ons dan pas voortstuwen, wanneer de "vloed komt opzetten, met andere woorden: alles geschiede op zijn' "tijd. Ook *zijt gij* wel vorst over onze *personen*, maar niet over onze "*goederen*. Gij moogt niet de hoenders uit onze kippenhokken, of de "eieren uit onze vogelnesten halen. Zelfs moet gij u wachten, om één enkele kokosnoot, of één enkele tros pīnañg's (Areca catechu) van de "boomen te nemen. Indien gij iets van onze goederen verlangt te "hebben, moet gij zulks, zoo niet koopen of ruilen, ten minste er om "verzoeken, al naar gelang dit voegzaam is. En dan zullen wij het u "gaarne geven."

Nadat zij vervolgens ook over de verhouding der zonen, alsmede der vrouwen en dochters, met het vorstelijk paar uitgeweid hadden, werd het verbond van vorst en vorstin met de rijksgrooten van Gôwa als gesloten beschouwd.

Van de regeering der uit den Hemel nedergedaalde koningin met haar gemaal *Karâëng-Bâyo* is ons weinig of niets bekend. De koningin zou, na eenigen tijd geregeerd te hebben, naar den Hemel teruggekeerd zijn, met achterlating van de helft der gouden halsketen (Ta-nisamâng̃), welke nog steeds één der gewichtigste rijkssieraden van Gôwa is. (Men vergel. mijne Ethnologie van Zuid-Celebes, bl. 91.) Ook werd het zwaard van Karâëng̃-Bâyo's broeder, te weten Lakipadâda, onder de rijkssieraden van Gôwa opgenomen, en draagt als zoodanig tot op den huidigen dag den naam van *Sóedang̃*.

Naar aanleiding van beide rijkssieraden werd mij op Celebes de volgende legende medegedeeld:

Er was eens in oude tijden een tuinder, wiens gewassen gedurig door varkens vernield werden. Hij verzocht daarom aan één van zijne vrienden, om hem een' lans te leenen, ten einde daarmede die viervoetige vijanden te bestrijden.

Als deze aan zijn verlangen voldaan had, duurde het niet lang, of hij wist op zekeren nacht met dit wapen een varken te doorboren; maar o wee! het hout van de piek brak af, en het beest holde daarmede NB. weldra uit het gezicht.

De vriend, die veel waarde aan zijn wapen hechtte, wilde van geen' vergoeding hoe groot ook weten, en drong er ten sterkste op aan, dat de tuinder het hem geleende wapen in werkelijkheid teruggaf.

Na langen tijd te vergeefs gezocht te hebben, ontdekte hij eindelijk in het midden van een bosch een gat in den grond, waarin blijkbaar een varken afgedaald was; maar de diepte van die opening was ten eenenmale onpeilbaar.

Eindelijk besloot hij een' ontelbare menigte van *kalêleng̃*'s, eene soort van buitengemeen sterke slingerplant, NB. zooveel als een span buffels maar bij mogelijkheid torsen konde, aan elkander te binden, en zich daarmede tot onder in dien kuil te laten afzakken; en wanneer hij dan het varken met die lans gevonden mocht hebben; zou hij zulks, door van onderen aan die kalêleng̃'s te trekken, kenbaar maken, opdat men hem dan in de gelegenheid konde stellen, om zich naar boven te laten trekken en zoo onder de zijnen terug te keeren.

Als nu de tuinder bijna den bodem van dien diepen kuil bereikt had, kwam hij ten slotte in de kruin van een' mañgga-boom (Mangifera indica) terecht. En aan den voet van dien boom aangeland, bespeurde hij, dat hij zich in de Onderwereld bevond. Hier ontwaardde hij eene vrouw, die bezig was, om water te putten, en er zeer verslagen uitzag. Van haar vernam hij weldra, dat er in die streken een' groote ramp had plaats gehad. Een zoon van den vorst, die eenigen tijd op Aarde had doorgebracht, was zwaar gewond van daar teruggekeerd. En ofschoon men de hulp van alle heelkundigen van het land ingeroepen had, was het geen hunner gelukt, heil aan te brengen. De tuinder nam nu den schijn aan, van in de heelkunde alles behalve een vreemdeling te zijn, met dat gevolg, dat hij weldra door den vorst ontboden werd, en deze hem verzocht, om te beproeven, of hij ook soms redding konde aanbrengen. Hij verklaarde zich hiertoe ten volle bereid; doch stelde alleen tot voorwaarde, dat men hem drie dagen en nachten lang geheel alleen met den patiënt mocht laten. Ook moest men hen beiden met zeven dikke gordijnen omgeven, opdat niemand in staat ware hen gade te slaan.

Als hij nu geheel alleen met den prins was, bespeurde hij terstond, dat die prins hetzelfde varken was, dat hij op Aarde met zijn' lans doorboord had; want het afgebroken' gedeelte van de piek zat nog in 's prinsen hals. Zoodra het dus nacht geworden was, doodde hij niet alleen dien vorstelijken persoon, maar nam hij ook behalve de lans, een' prachtige halsketen (Mak. tôkeñg), en een kostbaar zwaard (sônri) met gouden heft, beiden het eigendom van dien prins, met zich mede.

Aan den mañgga-boom gekomen, klom hij wederom in de kruin van dien boom, en bereikte hij op die manier het uiteinde van de aanéén geschakelde kalêleñg-ranken. En nauwelijks had hij hieraan getrokken, of men heesch hem weder naar boven.

Het spreekt van zelf, dat een ieder verbaasd was bij het vernemen van zooveel wonderbaars als hem wedervaren was. Zelfs de vorst, welke in die streken heerschappij voerde, was zoo ingenomen met dezen onverschrokken' tuinder, dat hij hem met zijne dochter trouwen, en tegelijkertijd in zijne plaats als koning optreden deed. Die halsketen nu en dat prachtige zwaard, welke van dat oogenblik af de voornaamste ornamenten des rijks waren, zouden volgens den man, aan wien ik deze legende te danken heb, dezelfde kostbare stukken zijn, die in Gôwa onder de namen van den halsketen (Ta-nisamâñga) en van het zwaard *Sóedañg* bekend staan. Beide ornamenten zouden

dus vóór de verschijning van Toe-mánōeroeñga en Lakipadâda in Gôwa in de handen dezer vorstelijke personen overgegaan moeten zijn. [NB. Men vergel. ook mijn Mak. Woordenb. op: *soédañg.*]

Uit die vorstelijke geslachten van Goddelijke afkomst zijn later ook de vorsten van andere landen gesproten. Dit was bij voorbeeld het geval in het thans zoo machtige rijk van Wâdjó, zooals ons blijken kan uit de volgende legende:

In oude tijden was er in het land van Lōewóe eene dochter van den *Pâdjoeñg* (lett.: zonnescherm) of Vorst, die helaas aan een' ongeneeslijke, ja zelfs besmettelijke, huidziekte leed.

De grooten des rijks, die hiervan niet onkundig gebleven waren, begrepen natuurlijk terecht, dat de vorstin, die met zulk een' kwaal behept was, onschadelijk moest gemaakt worden. Doch bevreesd als zij waren voor haren vader, durfden zij dezen ternauwernood over een' zoo teedere aangelegenheid te spreken. Zij vroegen hem daarom met bevende stem, wáárop Zijne Majesteit meer prijs stelde, op *één*, dan wel op *meer* eieren? en gaven daarmede voorzeker te kennen, dat hij het welzijn van velen niet aan één enkel individu ten offer mocht brengen.

Die vorst scheen dit dan ook zoo te begrijpen, en besloot daarom, van zijn' geliefde dochter te scheiden.

Maar welke weg daartoe ingeslagen? want het kostelijk witte bloed van zulk een' vorstin mocht immers volstrekt niet vergoten worden.

Na lang beraad kwam men gelukkig op den inval, om een groot vlot te laten maken, en de vorstin daarop met hare zoogmoeders en ander gevolg over de baren der zee te laten ronddrijven.

Als het vlot geruimen tijd nu her- dan derwaarts geslingerd was, landde het eindelijk aan een' tot dusverre voor de vorstin en haar gevolg geheel onbekende kust.

Terstond begaf de prinses zich aan wal, en na veel heen- en wedertrekken vestigde zij zich ten slotte onder een' hoogen *Wâdjó*-boom ('t Mak. bâñjoró, *Mappa sp.*), waarnaar het land van *Wâdjó* later genoemd werd.

Nadat men bij dien boom voor haar een huis gebouwd had, gebeurde het op zekeren dag, dat haar volk op het veld gegaan was om te oogsten. En zie! daar kwamen de vogelen, en deden een' aanval op de padie, welke vóór hare woning neergelegd was. Daar zij alléén was, begaf zij zich naar beneden, om ze weg te jagen, doch nu was daar ook een witte buffel, die niet ophield haar te vervolgen, totdat zij

ten laatste op den grond nederstortte, en niets anders dan een' doodelijken stoot verwachtte. Maar nu begon het beest haar lichaam overal te likken, en liet haar overigens ongemoeid. Toen de vorstin, die zoo iets zeker wat viesch vond, terstond een bad ging nemen, en vervolgens bij het maken van haar' toilette in den spiegel zag, bespeurde zij, o wonder! dat er een' groote verandering ten goede in haar voorkomen had plaats gevonden. Van dat oogenblik af aan, liet zij zich dagelijks, wanneer haar volk naar het veld was, door dien buffel likken. En zie! binnen weinige dagen, was die afzichtelijke kwaal volkomen genezen, en mocht de jeugdige vorstin zich in een' schoonheid als van vroeger' dagen verblijden.

Kort na dit heuglijk voorval was er een zoon van den koning van Bône, die door zijn' zucht tot jagen gedreven, met eenige van zijn' kameraden de ouderlijke woning verlaten, en weinig op den weg acht gegeven had, totdat hij eindelijk geheel en al verdoold raakte, en op het punt was, van gebrek om te komen.

Gelukkig was hij niet verre meer van het verblijf der Loewóesche prinses verwijderd, zoodat dit al spoedig door de volgelingen van den Bonischen prins ontdekt werd.

Nauwelijks hadden zij aan de schoone prinses in het woud den nood van hunnen heer medegedeeld, of deze gaf onmiddellijk de noodige orders, om overvloed van spijzen in gereedheid te brengen. En zoo werd de vorst weldra op de aangenaamste wijze verrast.

Dat zijn' volgelingen daarbij uitbundig waren in het verkondigen van den lof eener zoo schoone en lieftallige vorstin, laat zich lichtelijk begrijpen. Geen wonder dus, dat de vorst zich genoopt voelde, om zoo spoedig mogelijk in persoon zijn' dank te gaan betuigen. En nu was natuurlijk het prachtig tafereel, dat men hem voorgehouden had, nog veel te flauw gekleurd geweest.

Geheel in gedachten verzonken, keerde hij naar Bône terug, en als hij daar aangekomen was, wierp hij zich op zijne legerstede, en weigerde hij alle spijs of drank tot zich te nemen.

De ouders waren wanhopig, en vroegen met den meesten aandrang aan allen, doch inzonderheid aan het Hoofd, dat met de zorg voor 's prinsen paarden belast was, wat er toch plaats gevonden had, dat de jonge vorst zoo sprakeloos daarneder lag.

"Gij moogt me dooden, o! vorst!" zoo ving dit Hoofd met diep bewogen' stem aan "gij moogt me als het vee ter slachtbank brengen; "want *ik* ben slechts een *blad*, en *gij* zijt de *wind*, die mij in alle richtin-

"gen doet zweven door de lucht. *Ik* ben een *hakmes*, *gij* zijt de *man die* "*het hanteert*. Maar hoor mijne rede. De jonge prins heeft geen' koorts, "ook is het geen hoofdpijn, die hem boeit aan zijn leger. Er is niets, dat "hem deert, dan het wee der minne." En zoo gaat hij vervolgens voort, met tot in de minste bijzonderheid al het voorgevallene te beschrijven.

Zoodra de man aan het slot van zijn verhaal gekomen is, zweert de vorst bij al wat heilig is, dat aan het verlangen van zijn' zoon voldaan zal worden, het moge kosten wat het wille.

De rijksgrooten van Bône, vanwege hun aantal onder den naam van *åroe-pitoe*, of *zeven vorsten*, bekend, en de *kâli*, of *opperpriester*, van Bône, worden ontboden, en krijgen van den koning in last, om namens zijne Majesteit voor den jongen prins om de hand der Lóewóesche prinses te verzoeken, doch tegelijkertijd krijgsknechten mee te nemen, en het volk van Lóewóe in geval van een weigerend antwoord met oorlog te bedreigen.

De åroe-pitoe's en de kâli begeven zich onmiddellijk op reis, om toch zoo spoedig mogelijk den hun opgedragen' last te volbrengen. Aan de vorstelijke woning aangekomen, laten zij zich op gebruikelijke wijze aandienen, en worden weldra verzocht, om binnen te treden.

Als zij nu het onder de Inlanders zoo onmisbare sierihpruimpje behoorlijk gekauwd hebben, informeeren zij in de eerste plaats naar de vorstin, en bekomen ten antwoord, dat de prinses zich in hare kamers bevindt, doch dat de eerwaardige zoogmoeders bereid zijn, om de boodschap van het gezantschap over te brengen.

"Wij Åroe-pitoe's van het verwijderd Bône" zoo luidt thans de taal der gezanten, "zijn met den Opperpriester des rijks herwaarts gekomen, "om overeenkomstig het verlangen van den grooten vorst van Bône "met diens gemalinne, gelijk ook van diens Adat, ja van het gansche "volk van Bône, het voorstel te doen, dat men den mannetjesbuffel van "Bône, ruile tegen de wijfjesbuffel van Lóewóe, die hier onder den "*wâdjó-boom* haar' zetel opgeslagen, en het land ontgonnen heeft. En "zoo het volk van Lóewóe tot dezen ruilhandel niet genegen mocht zijn; "zoo make het zich gereed, om *bénteng's* (aarden borstweringen) te "bouwen, zoo hoog als de hoogste paleizen."

De zoogmoeders, die deze in onze ooren zeker nog al zonderling klinkende beeldspraak zeer goed begrepen, gaven daarop te kennen, dat zij het voorstel van Bône in overweging wenschten te nemen, en het vooral met de jeugdige vorstin bespreken zouden.

Laatstgenoemde verklaarde hierop, dat zij zich in alle opzichten aan

het goedvinden harer zoogmoeders en oudsten onderwierp. Dit stelde zij alleen tot voorwaarde, dat de mannetjesbuffel haar niet met minachting bejegende, of haar de huwelijksliefde met anderen deelen deed.

Als dit antwoord ter kennisse van het gezantschap gebracht was, keerde het met den meesten spoed naar Bône terug, waar het vorstelijk paar reeds met ongeduld den afloop der zending verbeidde. Dat de jonge prins niet minder dan zijn' ouders tevreden daarmee was, spreekt wel van zelf. En het huwelijk werd dan ook zoo spoedig als dit slechts volgens de Boegineesche hofétiquette geschieden konde, voltrokken.

II.

Nadat de aldus volgens Inlandsch begrip uit den Hemel afkomstige vorsten geruimen tijd op Zuid-Celebes geregeerd hadden, werd in het begin der 17de eeuw het Mohammedamisme overal onder Makassaren en Boegineezen ingevoerd. Laat ons in de tweede plaats de legenden ter sprake brengen, welke daarop betrekking hebben, en daarbij tevens die legenden behandelen, waarin hunne priesters en heiligen, alsmede hunne waarzeggers, als hoofdpersonen voorkomen.

In 1606 zag men, zoo luidt de legende, op den 22sten September ter hoogte van *Tâllò*, dat toen nog een onafhankelijk en zeer met Gôwa bevriend vorstendom was, een groot schip in aantocht. Als het echter dichterbij kwam, hield men het slechts voor een' brik, en later eerst voor een sôllò (soort van vaartuig, vergel. Mak. Woordenb.), vervolgens voor een padewâkañg, of handelsvaartuig, en eindelijk voor een padjâla, of visschersvaartuig, totdat het groote schip ten slotte bij de landing tot een' wereldkaart inkromp, waarop zekere *Dâtò-ri-Bândañg* (NB. vooral niet *Dâtoe* te schrijven!), ook *Kâtté-tóeñggalá*, d. i. *een eenig*, of *uitstekend*, *prediker*, genaamd, een Mänañgkärbauer van *Kôtatâñga* op Sumatra, gezeten was. Nauwelijks had de man voet aan wal gezet, of hij verrichtte op Muzelmansche wijze het gebed, waarbij hij het gebruik van de rozenkrans niet verzuimde. En terstond daarop begon hij den Koran met een' zekere kadans geheel volgens de voorschriften der geloovigen op te dreunen.

Het volk van Tâllò, dat tot dusverre in Heidensch ongeloof voortleefde, stond natuurlijk niet weinig verbaasd, en spoedde zich tot den koning van zijn rijk, met name *I-Maliñgkâäñg*, die na zijn ombelzing van het Moslemsch geloof den Arabischen naam van *'Abdoe-l-lah*, of *den slaaf van God*, en later bij zijn' dood dien van *Toe-mâmènañgari-agamâna*, d. i. *den in zijn geloof ontslapene*, ontving.

Als de vorst van die vreemde verschijning hoorde, werd zijn' nieuwsgierigheid, gelijk men na kan gaan, niet weinig opgewekt. Tegen het vallen van den avond besloot hij dan ook, om zelf naar het strand te gaan, ten einde zich in persoon van de waarheid van het meegedeelde te overtuigen.

En zie! nauwelijks is hij de poort van het Fort uitgetreden, of daar ziet hij vijf mannen bij elkander staan, waarvan de middelste, die zich op een' platten witten steen bevindt, en zijne opmerkzaamheid vooral tot zich trekt, hem terstond op indrukwekkenden toon afvraagt, waar hij toch naar toegaat?

Als de vorst daarop te kennen gegeven heeft, dat *Dâtó-ri-Bândañg* de man is, die hem strandwaarts doet spoeden, verzoekt de geheimzinnige persoon, aan dezen zijn' groeten over te brengen.

"Maar wie zijt gij dan toch?", zoo vraagt hierop de koning van *Tâllô*.

En het antwoord luidt: "Ik ben de Profeet Mohammed."

De vorst die nog nooit van dien Mohammed heeft hooren spreken, heeft moeite om zoo'n vreemden naam te onthouden. De Profeet komt daarom zijn geheugen te hulp, door hem van binnen in zijne handen de Arabische woorden "*bismi-l-lāhi-r-raᶜhmāni-r-rahīmi*, d. i. *in den naam "van Allah den Barmhartigen en Meedoogenden*", alsmede "*assalāmoe 'alai-"ka, wa-raᶜhmatoe-l-lāhi wa-barkatoehoe*, d. i. *de vrede zij op u! Allah's barmhartigheid en zegeningen mogen u vergezellen!*", te schrijven.

Bij het nederzetten dezer woorden, heeft de Profeet zich niet van inkt en pen, maar slechts van 't speeksel van zijn' mond, alsmede van zijn' rechter-wijsvinger bediend. En desniettegenstaande is de glans der letters nog helderder dan van een' volle maan. En een' heerlijke geur, die alle dōepa en stañggie van Celebes verre overtreft, verspreidt zich door den ganschen omtrek. Geen wonder dus, dat zulk een visitekaartje meer dan voldoende is, om *Dâtó-ri-Bândañg* de overtuiging te geven, dat hij hiernevens de groeten van den grooten Profeet ontvangt. Wie die vier mannen geweest zijn, die Mohammed vergezelden, is dunkt mij niet moeielijk te raden. Voorzeker heeft men hier aan de vier eerste chaliefen van den Islam, Aboe-Bakr, 'Omar, Othmān en 'Alī te denken.

Als nu het edel vijftal weder verdwenen is, vervolgt de koning van *Tâllô* zijn' weg. Ondertusschen heeft het voorgevallene toch een' diepen indruk bij hem achtergelaten, zoodat hij onwillekeurig meer tot nadenken gestemd wordt. Op den Hemel en de Aarde zijn' blikken vestigende, en lettende op de prachtige lichamen daar boven hem, gelijk ook op

het geboomte langs den weg en de dieren des velds, doch vooral ook op het heerlijk beeld van den mensch, roept hij met volle overtuiging uit: "Neen dat alles is geen maaksel van mijne hand, dat is het werk "van een' vorst, die machtiger dan ik, een Heer van Leven en Dood "is, gelijk Hij ook dagelijks de Zon aan het firmament doet op- en ondergaan."

Nadat hij zoo in gedachten verzonken voortgewandeld is, en ongemerkt de plaats bereikt heeft, waar *Dátó-ri-Bándañg* zich ophoudt, vraagt hij dezen onmiddellijk af: "welk Opperwezen aanbidt gij?"

"*Mijn* God is ook *uw* God", zoo antwoordt *Dátó-ri-Bándañg*, "Hij "is de Heer van de zeven verdiepingen des Hemels en der Aarde. Hij "heeft alles geschapen, wat daar is. Hij is een Heer van Leven en "Dood, die van den beginne af geweest is, en nooit een begin gehad "heeft. Hij zal ook de laatste zijn van alles wat bestaat, en er is "niemand, die na hem zijn zal."

Op deze taal van *Dátó-ri-Bándañg*, verlangt de koning van *Tállò* terstond, dat hij hem in den waren godsdienst onderwijze. En nu zijn er slechts eenige weinige uren van noode, om den koning van *Tállò*, die nog al bevattelijk schijnt geweest te zijn, niet enkel de geloofsleuze der Mohammedanen, dat er geen God dan Allah, en dat Mohammed zijn Profeet is, maar ook de Mohammedaansche wijze van bidden met al de daarbij behoorende formaliteiten, gelijk mede het eigenaardige opdreunen van den Koran, te leeren.

Nadat het onderwijs aldus voltooid is, legt *Dátó-ri-Bándañg* zijn' eene hand boven op het hoofd, en de andere onder de kin van den vorst, en laat hem zoo de oogen Hemelwaarts slaan. En als *Dátó-ri-Bándañg* hem vervolgens vraagt, wat hij nu ziet, krijgt hij tot antwoord: "Ik zie den troon van Allah, alsmede de tafel *lohoe-l-mahapoel*, "waarop de daden der menschen, hetzij goede, hetzij kwade, opgeteekend staan. En Allah verlangt van mij, dat ik den Islam omhelze, en "anderen ook daartoe brengende, een ieder die mij hierin weerstreeft "beoorloge."

Daarna laat *Dátó-ri-Bándañg*, die het hoofd van den vorst nog altijd vasthoudt, hem naar beneden kijken, en richt tegelijkertijd de vraag tot hem, wat hij nu ziet.

"Ik zie", zoo spreekt de vorst, "tot in de onderste verdieping der "Aarde, en ontwaar daar de Hel, waarin Allah verlangt, dat ik een' "ieder zal doen nederdalen, die afkeerig zich betoont, om uw onder"wijs aan te nemen."

Nog altoos heeft de koning van *Tâllô* verzuimd, om *Dâtô-ri-Bândañg* de groeten van den grooten Profeet van Mekka over te brengen. Doch thans schiet hem die opdracht op eens te binnen; en als *Dâtô-ri-Bândañg* nu den glans van 's konings handen ontwaart, acht hij hem, in weerwil van zijn' eigen' hooge zending, verre boven zich verheven, aangezien hij zelf nog nooit een' verschijning van den Profeet gehad heeft.

Nadat de koning huiswaarts gekeerd is, verneemt zijn zoon *I-Mañgiñjârañg*, ook wel *Mozhaffar* en na zijn' dood *Toe-mâmalliyañga-ri-Tímorô*, d. i. *de na zijn' terugkeer van Timor ontslapene*, genoemd, wat er in den afgeloopen' nacht is voorgevallen, en is aanvankelijk zeer verontwaardigd, dat zijn vader zich zoo spoedig tot omhelzing van den Islam heeft laten bewegen. Hij trekt dan ook met een' geduchte macht tegen *Dâtô-ri-Bândañg* op, maar reeds onderweg ontstaat er op wonderdadige wijze een geheele omkeer in zijn' gedachten, en nauwelijks krijgt hij *Dâtô-ri-Bândañg* in het zicht, of hij werpt zijn' *sônrí* (eene soort van wapen), die hij reeds uit de scheede getrokken had, weg, om met diep ontzag voor hem neder te vallen, en hem dringend om onderwijs in het Mohammedaansch geloof te smeeken. Weldra heeft nu ook hij met al de zijnen zich bekeerd, en verkondigt hij het heinde en verre, dat er geen God dan Allah, en Mohammed diens Profeet is; zoodat weldra gansch *Tâllô* en *Gôwa* het geloof der Muzelmannen omhelsd hebben, dat zich ook spoedig van daar nog verder over Celebes verspreidt.

Dat dus het graf van dezen eersten apostel des Islams op Zuid-Celebes, 't welk zich te *Kalôekoe-bodôwa* in het *Tâllôsche* bevindt, nog steeds onder de nakomelingschap in eere is, en niet zelden bezocht wordt, laat zich lichtelijk begrijpen.

Behalve *Dâtô-ri-Bândañg* worden ook *Dâtô-ri-Tíro*, wiens graf men te Tîro in de Ooster-Districten van het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden aantreft, en *Dâtô-Patímañg* als de voornaamste apostelen van den Islam op Zuid-Celebes beschouwd. De eerste zou in Bône op een' *talíbo*, soort van schelp, de laatste in Lôewoe op het blad van een' *bôewe*-plant, of *phaseolus sp.*, aangeland zijn.

Nadat alzoo het Islamisme op Zuid-Celebes wortel geschoten had, werd er in Gôwa een man geboren, die insgelijks als *wâlli* of *heilige* een' grooten naam verwierf. Hij is nog heden in *Gôwa* algemeen bekend als *Sêhe-Yôesoepoe*, d. i. *Sjaich Jozef*, of *Tôewañg-Salâmâ*, d. i. *de gezegende tôewañg of heer*. Onder de regeering van den 19^den^ koning van *Gôwa*, met name *'Abdoe-l-djalîl*, d. i. *Slaaf des Majestueuzen*, *Toe-*

mámênañga-ri-Lakiyoeñg, of *den te Lakiyoeñg ontslapene*, begaf *Sêhe-Yóesoepoe* zich ter bedevaart naar Mekka, en op zijne terugreis van daar, bleef hij in *Bantĕn* (op Java) achter. Als hij eenigen tijd op Java gewoond had, kreeg hij op zekeren dag een bezoek van een' ander' wâlli van Celebes, die insgelijks op reis was naar Mekka. Dit was een blinde, die afkomstig van *Râppâñg*, één van de vijf tot de *Âdja-Tappârâñg* behoorende rijken, daarom den naam droeg van *Tóewañg-Râppâñg*, *den van Râppâñg afkomstigen heer*. Ook werd hij wel *Sehétta I-Wôdi*, of *onze Sjaich van Wôdi* (een' kampoñg in het Râppâñgsche), alsmede *'Abdoe-l-Baçir*, d. i. *slaaf des Alzienden*, zeker in tegenstelling van zijn' eigen' *blindheid*, genoemd. Sêhe-Yóesoepoe nam hem terstond in zijn' gastvrije woning op, en wilde hem volstrekt niet verder laten reizen. Als Tóewañg-Râppâñg eenigen tijd bij Sêhe-Yóesoepoe doorgebracht had, kreeg de vrouw van laatstgenoemden ten gevolge van zekere omstandigheid een onwederstaanbaar verlangen naar een' zekere soort van *lâwi-lâwi*, of *wier*, die alleen op *Koéri* bij Maros te bekomen was. En nu bewees Tóewañg-Râppâñg aan zijn' gastheer een' grooten dienst.

In weerwil van zijn blindheid, ging hij alleen in een' kleine van een' boomstam vervaardigde prauw of *lépa-lépa* op reis naar Celebes, en haalde van daar in ongeloofelijk korten tijd de verlangde *lâwi-lâwi*.

Nadat de twee wâlli's geruimen tijd te zamen in Bantĕn gewoond hadden, kreeg Sêhe-Yóesoepoe een' dringende uitnoodiging van den koning van *Gôwa*, om toch naar zijn vaderland terug te keeren, ten einde 's vorsten familie godsdienstig onderwijs te geven. Doch Sêhe-Yóesoepoe was niet hiertoe te bewegen, en zond daarom in zijne plaats zijn' vriend *Tóewañg-Râppâñg*. Als de koning van Gôwa dien blinden man zag komen, dacht hij niet anders, dan dat men den spot met hem dreef. Daarom vroeg hij hem, of hij wel in staat zou zijn, om op de jacht een hert te strikken. Zeker nog al zeer karakteristiek, vermits de vorsten van Zuid-Celebes doorgaans van niets anders weten dan van hanengevechten en hertenjachten.

De ander gaf eenvoudig ten antwoord, dat hij het wel eens beproeven wilde, als men hem slechts de nabijheid van het wild bij tijds te kennen gaf. Hierop steeg hij met lans en strik gewapend te paard. Een end voortgereden zijnde, kwam hij op eens aan een' boom, die wel omgevallen was, doch nog niet zoo, dat de top den grond raakte. Een hertebeest kon er dus met gemak onderdoorloopen, doch voor een' man te paard was zulks onmogelijk. Aan den voet van den boom stond een man, die hem aanried om er met zijn paard overheen te

springen. Doch aan den kruin des booms bevond zich daarentegen een man, die hem waarschuwde, dat de boom dreigde overend te rijzen, zoodat het beter was om er onderdoor te kruipen. Tóewañg-Råppåñg begreep terstond de toedracht der zaak, en gooide zijn' strik over den boom heen, waardoor hij juist nog bij tijds een hertebeest, dat zich reeds aan de andere zijde bevond, te pakken kreeg.

"Een man, die zelfs blind zijnde, en in het geheel onder zoo "moeielijke omstandigheden, een hert weet te vangen, dat moet wel "een knappe wålli zijn!" Zoo dacht de koning van Gôwa bij zich zelven, en hij aarzelde natuurlijk geen enkel oogenblik, om Tóewañg-Råppåñg in plaats van Sêhe-Yóesoepoe met het onderwijs zijner kinderen te belasten.

Als nu de koning van Gôwa later iemand naar Bantĕn zond, om het stoffelijk overschot van Sêhe-Yóesoepoe, die volgens de legende aldaar gestorven en begraven zou zijn (*), naar Gôwa over te brengen, werd zulks door den toenmaligen Gouverneur-Generaal verboden. De gezant was hiermede natuurlijk niet weinig verlegen. Gelukkig, dat Sêhe-Yóesoepoe hem des nachts in den droom verscheen, om hem bekend te maken, dat hij aan zijn graf komende, een' lichtstraal uit den grond zou zien oprijzen. Daar ter plaatse moest hij dan een' handvol aarde nemen, en die vervolgens naar Gôwa brengen. Als de gezant overeenkomstig dat droomgezicht een weinig van die gewijde aarde in een' soort van pot, die onder den naam van *balóeboe* bekend staat, gedaan had, keerde hij naar zijn vaderland terug. Doch weldra vermeerderde die aarde zoo sterk, dat de pot te klein was, en hij zich van een' grooter' soort van pot, te weten een *góembañg*, bedienen moest. Maar spoedig was ook deze te klein, en nu nam hij de toevlucht tot een' *dóeni* of *lijkkist*. En zie! thans duurde het niet lang meer, of die aarde, welke intusschen nog maar steeds aangegroeid was, had werkelijk volkomen de gedaante van den reeds lang geleden ontslapen' Sêhe-Yóesoepoe aangenomen, met een' koran onder den rechterarm, en een' rozenkrans om de schouders. En alzoo vindt men nog tegenwoordig te Lakiyoeñg, in Gôwa, het graf van den beroemden wålli Sêhe-Yóesoepoe. Ook zijn er nog sommigen, welke van die op

---

(*) Zooals het elders heet, nam Sêhe-Yôesoepoe een werkzaam aandeel in den burgeroorlog, die in 1681 in Bantĕn uitbrak. Dientengevolge werd hij gevangen genomen, en eerst naar Ceilon, later naar de Kaap de Goede Hoop verbannen, en daar zou hij in 1699 overleden zijn.

zoo wonderdadige wijze ontstane rozenkrans eenige kralen als reliquiën bewaren.

Voorts vindt men te Lakiyoeñg nevens het graf van Sèhe-Yoesoepoe ook dat van *Tóewañg-Râppâñg*, wiens stoffelijk overschot insgelijks een' groote, en voorzeker niet minder avontuurlijke, reis heeft moeten maken. Nadat het lijk van Tóewañg-Râppâñg op zijn' geboortegrond ter aarde besteld was, werd het op last van den koning der Makassaren naar Gôwa overgebracht. Onderweg kreeg de talrijke stoet, die hiermede belast was, een' schrikbarenden dorst, en ongelukkigerwijze was er geen water in de nabijheid te vinden; toen men eensklaps binnen in de lijkkist een geraas vernam, als het geruisch van een' waterval. Terstond werd er een gat in de kist gemaakt; en nu stroomde er geruimen tijd een straal van het heerlijkste water uit, zoodat aller dorst volkomen gelescht werd.

Nog heden ten dage zijn er die van dat kostelijk water in een' flesch bewaren, en daarvan bij sommige gelegenheden een geneeskundig gebruik maken. Gelukkig, dat het zijne kracht niet verliest, wanneer men er in de vastenmaand een weinig versch bronwater bij doet.

Een derde beroemde wâlli, die op Celebes het eerste levenslicht aanschouwen mocht, is zekere *'Abdoe-l-qādir*, d. i. *de slaaf van den Almachtigen beschikker van 's menschen lot*, afkomstig van *Beláwa* in *Sóppeñg*.

Deze *'Abdoe-l-qādir* had zich insgelijks ter bedevaart naar Mekka begeven, en was daar zoo in aanzien bij den Soel^ctan gekomen, dat deze hem niet meer wilde laten gaan. En niemand zal dit voorzeker vreemd vinden, wanneer men verneemt, hoeveel verplichting de Soel^ctān aan dezen wâlli had. Bij herhaling toch had de vorst een' zekeren droom gehad, dien hij zich des morgens maar nooit herinneren konde, hoeveel moeite hij zich ook gaf. Men kan nagaan, dat zoo iets hem niet weinig verontrustte. En daarom werden dan ook al de wijzen van het rijk bijéén geroepen, om dit ingewikkeld raadsel op te lossen. Maar vruchteloos; totdat eindelijk onze 'Abdoe-l-qādir zich bereid verklaarde, om den Soel^ctān uit de verlegenheid te redden. Hij plaatste een' inktpot met pen en papier nevens zich, en begon te bidden. En o! wonder! daar richtte de pen zich van zelve overeind, en schreef hem den droom in zijn geheel terneder.

De lezer zou er zeker groot belang in stellen, om dien droom te leeren kennen; tot mijn leedwezen ben ik buiten machte, aan dit ver-

langen te voldoen, daar de wâlli het droomgezicht enkel aan den vorst medegedeeld, en deze daarvan steeds een diep geheim gemaakt heeft. Alleenlijk is het bekend, dat de vorst van dat oogenblik af aan den wâlli in hooge eere hield, overtuigd als hij was, dat voor zulk een' heilige de toegang tot alle geheimenissen geopend stond.

Behalve de zooeven genoemde heeft men nog meer andere heiligen, die door hunne vroomheid een' zekere vermaardheid onder de Makassaren en Boegineezen verworven hebben. Men denke slechts aan het graf van den Arabier *'Abdoe-l-lah Tówwañg-Pârañg* achter het hospitaal te Makasser, en aan dat van *Góeroe-Kâdo* in Kâmpoñg-Ende aldaar. De eerste was een echte dweeper, die naar aanleiding van een' droom het Fort Rotterdam geheel alleen meende te kunnen veroveren, en dientengevolge neergelegd werd. Volgens de legende bleef hij geruimen tijd onkwetsbaar, zoolang totdat eindelijk bij ongeluk zijn tulband afviel. Die andere heilige wordt inzonderheid geroemd vanwege zijn' lijdzaamheid en geduld, zoodat hij in alles wat hem overkwam berustte, als 't ware steeds *toestemmend knikte*, gelijk ook de naam *Góeroe-Kâdo*, lett.: *knikkende góeroe* of *priester*, te kennen geeft. Doch thans genoeg hierover. Liever deel ik den lezer ook het een en ander omtrent den beroemden Makassaarschen waarzegger *Bóto-Lempâñgañg* mede.

Deze *Bóto-Lempâñgañg* was, volgens de legende, een tijdgenoot van den boven vermelden *Dâtó-ri-Bândañg*, alsmede van *Dâtó-ri-Tîro* en *Dâtó-Patîmañg*. Hij droeg den naam van *Bóto-Lempâñgañg*, of *waarzegger van Lempâñgañg*, naar zijn' woonplaats *Lempâñgañg*, een' kampoñg van *Tanralîlí*, dat tegenwoordig één van de regentschappen der Noorderdistricten van het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden uitmaakt.

Zijne vermaardheid als waarzegger was weldra zoo groot, dat hij over geheel Zuid-Celebes een' onsterfelijken naam verwierf.

Vooral werd zijn roem gevestigd, nadat hij bij gelegenheid van een' groote meeting de uitstekendste blijken van bekwaamheid gegeven had. Tot die bijeenkomst ten huize van Gôwa's vorst, met name *I-Malombâssi Dâëñg-Matâwa 'Hasanoe-d-dîn*, werden, behalve de *bâte-salâpañg*, of *negen rijksgrooten*, van Gôwa, en vele andere voorname prinsen en prinsessen, de twee wereldberoemde *dâtó's*, te weten: *Dâtó-ri-Bândañg* en *Dâtó-ri-Tîro*, alsmede de waarzeggers *Bóto-Lâssañg* en onze *Bóto-Lempâñgañg* genoodigd.

Vóórdat de vergadering begon, liet de koning in het geheim onder de *sapâna*, of *trap* van het vorstelijk paleis, een' beitel en een' dissel

in den grond begraven. Als dit geschied en verder alles geregeld was, kwamen weldra de gasten naar behooren in hofgewaad uitgedost opdagen. En spoedig nam de meeting een' aanvang.

In de eerste plaats zette *Dâló-ri-Bândañg* zich boven op de uiterste punt van het blad van een' pisañg-boom (Musa paradisiaca), en verrichtte daar zijn gebed, tot verbazing van een' ieder, daar niemand zich begrijpen kon, hoe zulk een teeder blad, als dat van den pisañg-boom zulk een' vracht dragen konde. Doch de ontzetting vermeerderde niet weinig, toen *Bóto-Lempâñgañg* onder aan de punt van dat blad ging hangen, en ook op deze wijze zijn gebed verrichtte.

Vervolgens kwam *Dâtó-ri-Tiro* op het tooneel, en stapelde eenige duizenden eieren op elkander, zonder dat er één van brak. Maar ook dit meesterstuk had in de oogen van *Bóto-Lempâñgañg* slechts weinig te beduiden. Hij trekt hier en daar uit dien stapel eieren een' heele rij weg, en zelfs nu nog valt er geen enkel.

Ondertusschen hoopt de koning nog altoos, dat hij de bôto's in verlegenheid zal brengen, wanneer hij hun de vraag doet, wat of er wel onder de *sapâna* verborgen ligt. Doch reeds *Bóto-Lâssañg* stelt hem in dit opzicht teleur, en raadt het terstond, dat zich daaronder die beitel en dissel bevinden. En wanneer de koning den schijn aannemende, alsof *Bóto-Lâssañg* het mis heeft, ook *Bóto-Lempâñgañg* op de proef wil stellen, bevestigt deze dit niet slechts, maar voegt er nog bij, dat onder die trap ook twee eenden, een mannetje en een wijfje, begraven liggen. Daar de koning hiervan niets gehoord heeft, geeft hij lachende order om den grond om te woelen. En zie! nu komen er werkelijk twee eenden uit te voorschijn springen. Zoo iets kan de koning zich volstrekt niet verklaren, en vervult hem natuurlijk met diepe bewondering voor zulk een' groot' man. Hij vraagt hem daarom ook onmiddellijk, wat hij wel van hem verlangen zou. Wat hij ook verzoeken moge, men zal het hem geven. Doch *Bóto-Lempâñgañg* is te nederig en eenvoudig van aard om daarvan gebruik te maken. "Gij zijt mijn heer en mijn koning", zoo antwoordt hij, "en ik ben "slechts uw nederige slaaf. Het eenige wat ik wensch, is dat men mij "mijn suikerriet niet ontneme, dat men niet wederom losmake het hout "dat ik te zamen gebonden heb, dat men mijne hennen ongestoord late "rondloopen. Overigens heb ik aan niets behoefte; want zoo er water "is, heb ik ook visch; zoo er bosch is, zijn er ook varkens en herten "in." Dat *Bóto-Lempâñgañg* met het *suikerriet* het *zoete des levens*, in één woord, alles wat hem *lief* en *dierbaar* is, bedoelt, begrijpt de koning

terstond. Ook is het hem geenszins raadselachtig, dat *Bóto-Lempâñgañg* bij het *tot bossen samengebonden hout* aan *afgedane* en *voor goed uitgemaakte zaken* denkt. Evenzoo bevreemdt het hem in geenen deele, dat *Bóto-Lempâñgañg*, op *vrouwen* en *dochteren* het oog hebbende, die met den zonderlingen naam van *hennen* bestempelt. Wat hij zich echter niet verklaren kan, is, dat alle *water* van *visch*, alle *bosch* van *wild* voorzien zou zijn. Daarom vraagt hij hem verwonderd af, of er dan ook in het *water* van de *kokosnoot* visschen zouden rondzwemmen. En als de waarzegger dit toestemmend beantwoordt, laat de koning terstond een' jongen in een' klapperboom vlak voor het paleis klimmen, om een' kokosnoot te plukken. Die noot wordt voor de oogen van den vorst zelven geopend, en o! wonder! daar springen twee kleine vischjes, een *bâle-bâlañg* en een *ânâ-anâkañg*, uit te voorschijn. Als de koning nu vervolgens ook zijn' bevreemding te kennen geeft, dat er in elk *bosch* steeds *wild* zou zijn, en *Bóto-Lempâñgañg* dit toch blijft volhouden, gaat men er dadelijk de proef van nemen in een boschje vlak bij het vorstelijk' paleis. En tot verwondering van een' ieder vindt men ook deze uitspraak van *Bóto-Lempâñgañg* bewaarheid, aangezien er op eens eenige zwijnen en herten uit komen schieten.

Nauwelijks is de vorst eenigszins van zijne verbazing bekomen, of daar zegt *Bóto-Lâssañg*, dat er een kind van *Bóto-Lempâñgañg* te huis van een' trap gevallen is. Doch de vader blijft volkomen kalm, terwijl hij stellig verzekert, dat het kind niet het minste letsel er van bekomen heeft. En bij het onderzoek, terstond op 's koning's last ingesteld, blijkt het, dat *Bóto-Lempâñgañg* waarheid gesproken heeft.

Dit is insgelijks volkomen het geval, wanneer hij *Bóto-Lâssañg* daarop toeroept: o wee! uw gansche huis staat in lichtlaaie vlam.

Door zooveel bewijzen van *Bóto-Lempâñgañg's* kunde en bedrevenheid diep getroffen, komt de koning van Gôwa tot volle overtuiging, dat deze waarzegger inderdaad de held van de meeting, ja, dat hij meer dan een gewoon waarzegger is, en dat alles, wat hij ook spreke, niets dan waarheid bevat.

Doch niet alleen op deze meeting, maar ook bij menige andere gelegenheid, gaf *Bóto-Lempâñgañg* de ondubbelzinnigste blijken van groote schranderheid en doorzicht. Zoo bijvoorbeeld ook, tijdens een oorlog van Gôwa met Maros. Reeds bij herhaling had er een treffen van beide volken plaats gevonden, zooals onder andere het op de grenzen van Gôwa en Maros gelegen' *Maróempá*, dat daarvan zijn' naam ontleend heeft (zooveel als *slaags worden*, vergel. mijn Makass. Woordenb. op:

róempá), getuigen kan. En ofschoon het volk van Maros in het bosch van *Páraṅg-sèseré*, lett. *de vlakte*, waar men *aan den haal ging* (NB. *páraṅg* bet.: *vlakte; sèseré* bet.: *wijken*), voor Gôwa terugdeinsde, was toch de kampoṅg *Barámbaṅg* onmiddellijk daarop weder getuige, hoe datzelfde volk weldra tot staan kwam, en *borst* tegen *borst*, wij zouden zeggen: *man* tegen *man*, met de Gowareezen streed. (NB. *barámbaṅg* beteek. in het Makass. *borst*.)

Als nu de koning van Gôwa, die reeds zooveel landen van Celebes onder zijne heerschappij had, geen' kans zag, om ook Maros aan zijn rijk te verbinden, werd al wederom het advies van den wijzen *Bôto-Lempâṅgaṅg* ingewonnen. "Dat men liever huiswaarts keere", zoo luidde diens verstandige raad, want door middel van kris of lans zal de koning van Gôwa niet lichtelijk zijn doel bereiken. Maar er is nog een andere "weg, die zonder twijfel tot de overwinning leiden zal."

Als nu de koning hierop eenigszins verwonderd om opheldering vraagt; wordt hem te kennen gegeven, dat hij zijn' zoon met de dochter van den vorst moet laten huwen.

Weldra geeft de koning aan dezen wenk van zijn' raadsman gehoor, en draagt aan zijn' rijksgrooten en andere voorname meneeren op, om een huwelijksaanzoek naar het hof van Maros over te brengen. De daartoe benoemde kommissarissen spoeden zich onmiddellijk, om 's vorsten last te volbrengen, en na verloop van korten tijd, of om met den Inlander te spreken, in nog minder tijd dan vereischt wordt om een betelpruimpje te kauwen, hebben zij het vorstelijk paleis van Maros bereikt.

Daar wekt dit onverwachte gezantschap de algemeene verbazing, en onwillekeurig wordt de vraag gedaan, waar de heeren toch van daan komen, en wat het eigenlijk doel hunner komst is. "Wij komen van "Gôwa", zoo antwoorden zij, "en zijn gezonden door onzen koning. "Wij zijn dus als een *hakmes* in de hand van den landman, als de *blá*"*ren der boomen*, die door den wind nu her- dan derwaarts bewogen "worden. Onze zender woont in de kampoṅg *Málljinna*, de kampoṅg "van een *onweerstaanbaar verlangen*. (NB. *málljinna* bet.: *verlangen*, "*begeeren*.)" En op deze wijze gaat de beeldspraak voort, waarmee men ten slotte volkomen duidelijk het oogmerk van zijn bezoek te kennen geeft. Als de vorst van Gôwa voor zijn' zoon het jawoord bekomen, en alles wat tot de viering van het huwelijk in betrekking staat, behoorlijk geregeld heeft; wordt de trouwplechtigheid met vorstelijken luister voltrokken, en aan het slot daarvan trekt het jeugdig echtpaar naar Gôwa, opdat het jonge vrouwtje kennis make met de schoonouders.

Maar o wee! nu is de ontvangst ontzettend koel. Wat de reden hiervan is, kan de prinses zich volstrekt maar niet verklaren, totdat haar man, daartoe wellicht door *Bóto-Lempãn̄gan̄g* aangezet, haar eindelijk op zekeren dag op bitteren toon verwijt, dat zij zich wel voor eene Marossche vorstin blieft uit te geven, doch daarvan niet het minste insignie medebracht. Zulk een' bejegening kan zij niet verduren, en doet haar na verloop van eenigen tijd besluiten, om met haar' hofstoet over zee naar Maros terug te keeren. Dat dit een' sombere reis was, kan men lichtelijk nagaan, en er is dan ook menige plaats tusschen Gôwa en Maros, wier naam de droefheid der vorstin voor de nakomelingschap vereeuwigd heeft. Zoo werd een zandbank bezuiden groot en klein *Kóëri*, waar de vorstin met hare hofdames voor een' oogenblik vertoefde, *Bãrin̄g-barin̄gan̄g* genoemd, naar het Makassaarsche woord *tábãrin̄g-bãrin̄g*, *bekommerd zijn*.

Zoo doet het zoo even genoemde *Kóëri*, waar de vorstin insgelijks even aanlegde, ons nog heden vernemen, hoe zij toch in weerwil van het voorgevallene aan den jeugdigen echtgenoot verbonden bleef, daar het Makassaarsche *ákóërin̄g-kóërin̄g* ons *om iemand treuren*, *naar iemand verlangen*, aanduidt. Zoo werd het tegenwoordige *Pãn̄gka-sãlo* aan de rivier van Maros niet enkel wegens de *kromming* van den *stroom* (NB. het Mak. *pãn̄gka* bet.: *hoek*, *kromming; sãlo* bet.: *rivier*), maar ook uit hoofde van den tweestrijd in het binnenste der vorstin, die daar ter plaatse als 't ware op een' *tweesprong* stond, niet wetende of zij verder de reis naar Maros vervolgen, dan wel naar Gôwa terugkeeren, zoude, aldus genoemd. (Verg. het Mak. Woord. op: *pãn̄gka*, = *pẽn̄gka*, *alles wat den vorm van een' hoek heeft*, v. d : *tweesprong*, enz.) Door hare hofjuffers indachtig gemaakt, hoeveel smaad men haar op Gôwa aangedaan had, zette zij ten slotte den tocht naar Maros voort; en nadat zij te *Panaïkan̄g*, naar het Makassaarsche *nãí*, *opklimmen*, aldus genoemd, nog eens aan wal gegaan was, en te *Patjinikan̄g*, dat ons aan het Mak. *tjini*, *kijken*, *zien*, denken doet, nog voor het laatst een' weemoedigen *blik* naar den kant van Gôwa geslagen had, zette zij zich wederom in haar vaartuig neder, en bleef diep in gedachten verzonken, voor zich kijken, totdat zij eindelijk Maros bereikte.

Als men den vorst verwittigde, dat de prinses reeds nu geheel alleen, zonder haren echtgenoot, ja zonder eenig Gowareesch gevolg, teruggekomen was, wilde hij het ternauwernood gelooven. Eerst toen hij haar ontmoet en al het voorgevallene vernomen had, ging er een licht voor hem op; en thans begreep hij volkomen, waarom de koning van Gôwa

zoo voor dat huwelijk geweest was. Men kan dus nagaan, hoe groot zijn' woede in de eerste oogenblikken was. En toch hoe het zij, zooveel is zeker, dat hij ten slotte voor het gesmeek der dochter bezweek, en haar met het rijksvaandel van Maros naar Gôwa terug deed brengen. Dit vorstelijk insignie, dat op Maros den naam van *Pāñgka-Lañgôtiñg* gedragen had, werd op Gôwa in *Soeleñgkâya* herdoopt, omdat de koning bij deszelfs aankomst juist *met de beenen gekruist zat*, hetgeen in het Makassaarsch *âsoelêñgka* beteekent. En met dit rijkssieraad kwam Maros tegelijkertijd onder het beheer van Gôwa.

Zoo had dan de koning van Gôwa aan de schranderheid van *Bóto-Lempâñgañg* deze zoo lang gewenschte uitbreiding zijner macht te danken; en het is waarlijk niet te verwonderen, dat men onder alle moeielijke omstandigheden, van welken aard ook, de hulp van zoo'n wijze inriep! Zoo was er eens een' vorstin van Gôwa, die, na zes jaren gehuwd te zijn, nog altoos vruchteloos naar moedervreugde uitzag. Of *Bóto-Lempâñgañg* nu ook een' groote vermaardheid als *sânro* of *dokter* gehad heeft, durf ik niet beslissen De legende deelt ons enkel mede, dat de hulp van *Bóto-Lempâñgañg* ingeroepen werd, en hij der wanhopige prinses de verzekering gaf, dat de vurige wensch van haar hart nog eenmaal verwezenlijkt zou worden, wanneer zij vooral niet verzuimde, om des avonds, voordat zij zich ter ruste begaf, zekere gebeden te verrichten. En zie! nu duurde het ook niet lang, of zij ontwaarde ten duidelijkste, dat de *bóto* waarheid gesproken had. Jammer slechts, dat het nog, evenals indertijd bij *Toe-mânóeroeñga*, de *eerste uit den Hemel nedergedaalde* vorstin van Gôwa, drie jaren duren moest, eer het zoo vurig verlangde telgje uit den moederschoot te voorschijn kwam.

Op het oogenblik nu, dat er aan het Hof van Gôwa groote vreugde was over de geboorte van dien eersteling, verkeerde men op Manilla in algemeene droefenis en rouw over het plotseling verdwijnen van 's koning's oudste zoontje, dat reeds den leeftijd van eenige jaren bereikt had. En nauwelijks was die jammermare over Manilla verspreid, of daar vernam men tevens, dat in het Fort een groote zware klok en een stuk kanon, op welke wijze wist niemand, spoorloos verdwenen waren. De vorst van Manilla gelastte daarom zijn' vertrouwelingen, om het vermiste kind in alle oorden der wereld op te zoeken. En nadat men acht jaren lang op zee had rondgezwalkt, landde men eindelijk in het rijk der Makassaren aan.

De *Toe-mâilalañg*, een voornaam Hoofd aan het hof van Gôwa, nam het gezantschap in zijn' gastvrije woning op, en nadat de Manillareesche

hofgrooten eenige dagen uitgerust hadden, werden zij door hun' gastheer bij den koning binnengeleid. Nauwelijks hadden zij aan Z. Maj. het doel hunner komst meegedeeld, of daar ontwaarden zij het jonge Gowareesche prinsje in de audiëntie-zaal, en meenden daarin den zoon van hun eigen' vorst te herkennen. Ja zoo zeker achtten zij zich van hunne zaak, dat zij daarover zelfs ruzie kregen met de onderdanen van Gôwa, die dit maar volstrekt niet aannemen wilden. En als nu de koning de oorzaak van de oneenigheid vernam, aarzelden zij geenszins, om hun beweren ook tegen Z. Maj. vol te houden, die daardoor alles behalve gesticht was, en zich volstrekt niet begrijpen konde, hoe iemand zich vermeten durfde, om hem zijn eigen kind te betwisten. Daar zij ondertusschen maar niet gelooven wilden, dat zij grovelijk dwaalden, trachtte de koning hen op alle mogelijke wijze tot beter inzicht te brengen, en stelde hun zelfs ten slotte voor, om maar eens Manillareesch met het prinsje te spreken. Als hij dat dan verstond, hadden zij hun proces gewonnen. Dadelijk begonnen zij, het prinsje op de wijze der Manillareezen hunne hulde te betoonen. En waarlijk, nu ving het prinsje wederkeerig aan, om hun in het Manillareesch naar zijne ouders te vragen, en hen om zijn' kleeren en sieraden, alsmede zijn speelgoed, te verzoeken. En als de gezanten, die dit alles meegebracht hadden, hiermede voor den dag kwamen, was hij niet weinig verblijd.

Men kan nagaan, dat de koning van Gôwa geheel verstomd stond, nu hij zich in zijn' eigen strikken verward zag. Ondertusschen bleef hij zoowel thans als ook later, wanneer de koning van Manilla een nieuw gezantschap zond, weigerachtig om het prinsje af te staan. Gelukkig, dat de koning van Manilla, die zijn' zoon op den troon van Gôwa's machtig rijk geplaatst zag, er ten laatste in berustte, en zelfs tot aan zijn' dood toe ieder jaar een pikel goud naar Gôwa zond. Wat nu de klok en het stuk geschut betreft, die tegelijk met het prinsje van Manilla verdwenen waren, ook die zijn beide op Celebes teruggevonden. De klok moet zelfs geruimen tijd in het fort *Ôedjoeñg-pândañg* goede diensten bewezen hebben. En het kanon bevindt zich NB. tot op den huidigen dag op *Lariyambâñgi*, een landgoed in de nabijheid van Makassar. Zooals sommige Inlanders verhalen, had *Âroe-Palâkka* of *Pâtta Mâlâmpéë-gâmmâna*, d. i.: *de langharige vorst*, de tijdgenoot van Speelman, zich daar eenigen tijd opgehouden, nadat hij door den koning van Gôwa verjaagd was; en werd hij daar bij dat kanon door de Gowareezen ingesloten. Des nachts echter wist hij te ontkomen, en van dat oogenblik af aan werd die plaats *Lariyambâñgi* genoemd, naar

het Makassaarsche *lári-mi ri-bañgiya*, d. i. *hij is in den nacht ontvlucht.* Anderen denken bij den naam van dit landgoed aan het schaken van een Gowareesch prinsesje door een' Bonier, en meenen dat het verliefde paar zich daar een' oogenblik verscholen zou hebben; *lariyañg* is zeker het gebruikelijke Mak. woord voor *schaken*, en *báñgi* bet. *nacht.*

Doch het wordt tijd, dat ik afscheid neme van het Manillareesche wonderprinsje, dat mij onwillekeurig tot een' te lange uitweiding verleid heeft. Keeren wij terug tot *Bóto-Lempáñgañg*, van wien ik nog een' bijzonderheid mee te deelen heb, waardoor hij als een phenix onder de waarzeggers verrijst.

De koning van Gôwa, die door den voorspoed, welken hij had mogen ondervinden, wel wat opgeblazen geworden was, vroeg eens op zekeren dag aan *Bóto-Lempáñgañg*, of er nog iemand zijn zoude, die *hem* overwinnen konde. *Bóto-Lempáñgañg* bood zich daarop aan, om met de vereischte gebeden en tooverformulieren een' cirkel om *Tíñggi-máë* (in het land van Gôwa) te trekken, en zoo doende een antwoord op 's koning's vraag uit te lokken. Als hij met de oogen gesloten, en zijn' ijzeren staf achter zich meesleepende, geheel *Tíñggi-máë* omgetrokken was, stootte die staf op de steenen. Nu deed hij zijne oogen open, en liet hij drie vadem diep in den grond graven, toen men op een' *koeláoe-nâga*, of een' *koeláoe*, d. i. eene soort van *steenachtige verharding*, van een' *draak* terecht kwam. Zulk een' *koeláoe* heeft in de oogen van den Inlander doorgaans groote waarde, en zelfs een' zekere wonderkracht. (*) Jammer slechts, dat die *koeláoe* buiten de omheining van het paleis en van *Tíñggi-máè* gevonden was; want zooals *Bóto-Lem-*

(*) Onder *koeláoe*, het Boeg. *oeláwoe*, het Mal. *goeliqa* en *moestika*, *bezoarsteen*, heeft men volgens mijn Makass. Woordenb. 2de uitg., bl. 65, kol. 2, r. 10 vlgg., te verstaan: zekere *steenen*, of *steenachtige verhardingen*, die in *vruchten*, *dieren*, enz. gevonden worden, en waaraan men eene bijzonder heilzame kracht toeschrijft. Zoo spreekt men bijv. van een' *koeláoe-óelarú*, of *koeláoe van een' slang*, als probatum tegen het steken van slangen. Zoo spreekt men zelfs van een' *koeláoe-állo*, of *koeláoe afkomstig van de zon*, van een' *koeláoe-bóelañg*, of *koeláoe afkomstig van de Maan*, van een' *koeláoe-tjámba*, of *koeláoe van de tamarinde*, enz. Zoo vindt men dan ook hier de *koeláoe* van een' *nâga* of *draak* vermeld. Dat zulk een' *koeláoe-nâga* in hooge achting staat, kan men bovendien daaruit opmaken, dat onder de rijksieraden van Gôwa insgelijks een' *koeláoe-nâga* geteld wordt, die drie dagen na de boven vermelde *Toe-mánóeroeñga* uit den Hemel zou neergedaald zijn.

pãñgañg beweerde, was het nu ontwijfelbaar zeker, dat de koning van Gôwa beoorloogd en overwonnen zou worden.

De koning wilde zich goed houden, en antwoordde daarom stoutweg, dat de vijand in hem zijn' man zou vinden.

Bóto-Lempãñgañg zweeg daarop, en gaf den vorst slechts zijn' welmeenenden raad, om die *koelâoe-nâga* altoos tegelijk met zijn' kris genaamd *pañjañggâya* te dragen. Al viel dan ook zelfs de Hemel op hem, zoo zou hij niet geheel verpletterd maar door dit dubbeld amuleet van *kris* en *koelâoe-nâga* als 't ware gestut worden.

Zoodra de koning, die door de mededeeling van *Bóto-Lempãñgañg* toch wel een weinig onthutst was, zich eenigszins van den schrik hersteld had, wenschte hij te vernemen, waar die geduchte vijand zich ophield, en hoe oud hij zoo wat was.

"In Gôwa zelf", zoo luidde het antwoord, "bevindt hij zich; doch "hij woont op dit moment nog in den schoot der moeder."

Daarop liet de koning terstond zijn' *bâte-salâpañg*, of *negen rijksgrooten*, ontbieden, van hen verlangende, dat zij alle zwangere vrouwen in het land verzamelen zouden. En als dit geschied was, bezigde hij die arme vrouwen bij wijze van bamboezen, om een' zware prauw overheen te trekken, en zoo in het water te laten glijden. Na dit gruwelstuk waande hij den vijand voor goed vernietigd; toen hij eenigen tijd later tot zijn' schrik van *Bóto-Lempãñgañg* vernemen moest, dat de gevreesde vijand thans reeds geboren was. Nu lieten de *bâte-salâpañg*, op 's koning's last, alle pasgeboren' kinderen tot op den leeftijd van zeven maanden toe bijéénbrengen, en zoolang in den neus knijpen totdat zij stierven. Maar ook dit was weder vruchteloos; want als de

---

Âroe-Paddâkí van *Témpe*, de alom in de Binnenlanden zoo hooggeroemde held, heeft, wanneer hij ten strijde trekt, gewoonlijk een veertig *koelâoe's* van allerlei soort bij zich, ten einde zich sooveel mogelijk onkwetsbaar te maken. En ofschoon hij van tijd tot tijd wel eens zwaar verwond werd, blijft hij aan de heilzame kracht van zijn *koelâoe's* gelooven, en houdt hij zich vastelijk overtuigd, dat hij bij gemis daarvan voorzeker reeds lang gesneuveld ware. Misschien hoopt hij dan ook wel, in weerwil van zijn' verslaafdheid aan het opium-schuiven, door deze *koelâoe's* een' hoogen ouderdom te bereiken, aangezien sommige Inlanders, wanneer zij een oud mensch zien, dien vergevorden leeftijd aan den invloed van een' *koelâoe* toeschrijven. Van zoo iemand heet het, dat hij een' *koelâoe* in zijn binnenste heeft. En bij zijn' dood stelt men alles in 't werk, om die *koelâoe* op te vangen.

koning later nogmaals aan *Bóto-Lempãngang* vraagt, hoe het nu met den zoozeer te vreezen vijand is, antwoordt de waarzegger, dat het kind reeds zoover gevorderd is, dat het een' kris draagt. Thans wordt de koning geheel radeloos, en verlangt te weten, hoe hij dan toch zijn' geduchten tegenstander herkennen zal. En daarop zegt *Bóto-Lempãngang*, dat hij eenvoudig met de *râga*, een' soort van *rōtan-bal*, moet laten spelen. Wie dan zoowel door vaardigheid als bevallige manieren de aandacht van een' ieder tot zich trekt, hij is de man die den koning overwinnen en het geduchte rijk van Gôwa ten val zal brengen.

Als de koning tot deze proef zijn' toevlucht neemt, wordt het hem spoedig duidelijk, dat *Bóto-Lempãngang* hiermede niemand anders bedoeld heeft dan *Âroe-Palákka*, die later onder den naam van *Pátta Málãmpéë-gámmána* (lett. *de langharige vorst*) zich met de Hollanders verbond, en, gelijk algemeen bekend is, zooveel tot den ondergang van het oude Makassaarsche rijk bijdroeg. Doch deze zorgde wel, dat hij zich bijtijds uit de voeten maakte.

Nog in vele andere gevallen van minder belang werd *Bóto-Lempãngang* trouw geraadpleegd. En gelukkig als hij was, hield hij zelfs onder de neteligste omstandigheden zijn' goede reputatie staande. Uit onderscheiden' voorbeelden, die ik hiervan zou kunnen aanhalen, ten slotte slechts het volgende.

Op zekeren tijd werd *Bóto-Lempãngang* door den koning van Gôwa ontboden wegens een' diefstal van goudwerken en vele andere voorwerpen van hooge waarde. Bij die gelegenheid was de monarch ontzettend verbolgen, en dreigde zelfs zijn' gunsteling *Bóto-Lempãngang* met bloedige wraak, zoo hij niet bij machte zijn mocht, om het gestolene aan te wijzen. Hoe gevat de waarzegger anders ook zijn mocht, zat hij thans toch niet weinig in het nauw. Hij verzocht dus een uitstel tot morgen, met het stellig' voornemen, om zich dan bijtijds uit de voeten te maken. Te huis gekomen, verzocht hij zijn' vrouw, het een' en ander voor de reis in gereedheid te brengen. Hiertoe behoorde onder andere, dat zij de noodige rijst liet koken, en vooral *zeven* stuks gebak voor hem bereidde. Terwijl zijn' vrouw hiermede bezig was, verwijderde de waarzegger zich in zijn binnenvertrek. En telkens als de vrouw één van de *zeven* koekjes klaar had, bracht zij dat bij haar' man, tegelijkertijd te kennen gevende, het hoeveelste van de koekjes het nu was.

Ondertusschen hadden de dieven, die toevalligerwijze ook juist *zeven* in getal waren, met schrik vernomen, dat de koning de hulp van dien vermaarden waarzegger ingeroepen had. Zij begrepen dus, dat de

misdaad nu wel spoedig aan het daglicht zou komen, en achtten het daarom maar beter, om bijtijds tot *Bôto-Lempâñgañg* te gaan, en hem hunne schuld te belijden, in de hoop, dat zij dan genade in zijne oogen zouden vinden. Vooraf echter wilden zij stilletjes onder het huis van den waarzegger kruipen, ten einde af te luisteren, wat er binnen gebeurde, en dan daarnaar hun gedrag in te richten. Om nu niet te veel geraas te maken, en zooveel mogelijk alle opzien te vermijden, kwamen zij des avonds, niet tegelijk, maar één voor één, en telkens met een' kleine tusschenpoos, naar binnen. Doch wie schetst hunne ontsteltenis, als zij successivelijk bij het binnensluipen vernemen moesten: "daar "heb je er weer één, dat is nu de tweede, of de derde, of de zooveelste "als het was", totdat eindelijk de zevende man zeer duidelijk boven hem hoorde zeggen: "daar heb je ze nu alle zeven, thans is het getal "compleet."

De dieven, welke niets van die *zeven koekjes* vernomen hadden, twijfelden er geen' oogenblik aan, of die woorden doelden enkel en alleen op hen zelve; en door schrik bevangen, maakten zij zooveel gedruisch, dat *Bôto-Lempâñgañg* terstond bemerkte, dat er menschen onder het huis waren. Begrijpende, dat het slecht volk was, hetwelk zich daar op zoo ongelegen' tijd onder zijne woning ophield, riep hij hun door den vloer toe: "Komt boven, dievenrot! Ik ken je wel, ontvlucht maar "niet; anders ben je des doods." Sidderende klommen de dieven de trap op, en wierpen zich voor de voeten van den gevreesden waarzegger neder, bekennende dat zij de kostbaarheden van den vorst onder een' tamarinde-boom in de nabijheid van de rivier van Gôwa begraven hadden.

Als *Bôto-Lempâñgañg* den volgenden dag bij den koning kwam met zijn waarzeggersboek in een pinañgschaal gewikkeld onder den arm, liet hij zich eerst welriekende olie, alsmede stañggi en doepa, met een' kool vuur geven. Het boek werd geopend, en nadat hij het vooraf met een weinig van die olie besmeerd had, ook behoorlijk met doepa en stañggi berookt. Vervolgens gaf *Bôto-Lempâñgañg* op plechtigen toon te kennen, waar het vermiste goed te vinden was. En als het bij de uitkomst bleek, dat *Bôto-Lempâñgañg* waarheid gesproken had, rees hij alweder niet weinig in 's koning's achting. Nadat *Bôto-Lempâñgañg* aldus bij herhaling de schitterendste blijken van zijn' bedrevenheid in het waarzeggen gegeven had, verzamelde hij, reeds hoog bejaard, al zijn' kinderen en kleinkinderen om zich heen te Ôedjoeñg, niet verre van *Lempâñgañg* in het Tanralilische, en sprak hun in dezervoege toe:

"zoo gij later, wanneer ik niet meer bij u ben, mij van tijd tot tijd het "een of ander wilt komen aanbieden, leg het dan eenvoudig op deze "plaats, waar ik nu voor u sta, neder, zonder daar gebeden bij te ver-"richten. Ook deel ik u mede, dat er na dezen een tijd zal komen, "waarop Tanralîlí door het bestuur van een' Gôwasch' prins, die zich "om geen' voorvaderlijke gewoonten meer bekommert, het slachtoffer "van verderf en schromelijke verdeeldheid wordt. Dan zal geen gekko "zich meer laten hooren, geen tortelduif meer kirren. Dan pas, wanneer "het geluid van gekko's en tortelduiven op nieuw vernomen wordt, zal "het land van Tanralîlí tot zijn' vorigen bloei terugkeeren."

Voorts teekende *Bóto-Lempâñgañg* daar ter plaatse op de zoogenaamde *Bâtoe-dôxé-dôwé*, of *duitensteenen*, eenige beeltenissen, waarin sommigen *Hollanders* meenen te herkennen; en verklaarde daarbij, dat dit het volk moest voorstellen, dat eenmaal over *Tanralîlí* zou heerschen.

Eindelijk verkondigde hij, dat, zoo dikwerf men daar een geraas vernemen mocht, dit het voorteeken van oneenigheid en oorlog zou zijn.

Daarna verdween hij, en niemand weet, waar hij gebleven is. Doch de plaats, waar hij het laatst gestaan heeft, werd door de nakomelingschap trouw van een' omheining voorzien. En tot op den huidigen dag gaat men daar geloften doen en offerhanden brengen. Ook verhaalt men, dat het spoor zijner voeten nimmer overloopt, hoeveel water er ook vallen moge, en weerkeerig bij den felsten Oostmoesson nimmer geheel droog wordt.

De man die mij de laatste bijzonderheden omtrent *Bóto-Lempâñgañg* mededeelde, was daarbij zichtbaar aangedaan, en zijn' oogen waren ten minste tijdelijk even vochtig als de zoo even vermelde voetstappen van den waarzegger. Of dit met mijn' Lezer ook het geval zijn zal, betwijfel ik ten sterkste.

III.

En thans genoeg, niet alleen van *Bóto-Lempâñgañg*, maar ook van alle andere waarzeggers, priesters en heiligen der Makassaren en Boegineezen, om in de derde plaats die legenden ter sprake te brengen, waarbij de beesten vooral een' voorname rol spelen. Dit is bijv. het geval met de legende omtrent de *Bóelóe-Sepóñg*, een' groote grot in de nabijheid van Maros, de hoofdplaats van de Noorderdistricten van het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden.

Daar waar thans die grot is, stond in vroeger' dagen het paleis van zekeren *Karâëñg-Bóroñg*. Nadat deze prins eenigen tijd geleden in het

huwelijk getreden was, had één van de hofdames, die druk aan het weven was, het ongeluk, een dun bamboesje, waar zij het garen omgewonden had (Boeg. *ána-pèlòeràng*, Mak. *palâttiñg*) door den vloer naar beneden te laten vallen. Niemand ziende, wien zij opdragen konde om dat bamboesje voor haar op te rapen, nam zij haar' toevlucht tot een' hond, die juist daar beneden rondliep. En o! wee! dat beest had de vermetelheid dien last te volbrengen. Nauwelijks kwam de hond boven, of de hofdame en al haar' medehofdames, ja ook de vorst en vorstin, in één woord al degenen die zich in het paleis bevonden, versteenden in een' oogenblik des tijds, terwijl ook het paleis in een' grot herschapen werd.

Tot op den huidigen dag treft men in die grot van *Bòelòe-Sepòng* de versteende familie met hare hofhouding aan.

Dikwijls komt men daar ook nog heden een' gelofte doen, dat men, wanneer men den een' of anderen wensch vervuld mocht zien, daar ter plaatse aan *Karâëng-Bòrong* en de zijnen zal komen offeren.

Ten teeken daarvan wordt er een draad of dergel. om den versteenden vorst gewonden. Zulk een' offerhande bestaat dan gewoonlijk in gekleurde en geroosterde rijst, rauw buffel- of geitevleesch met ingrediënten, als: zout, limoensap en dergel. (*lâwará-tèdong* of *-bèmbe* Mak.), betelblad met de ingrediënten, bijvoorbeeld gevouwen in den vorm van iemand die met de beenen gekruist zit (*kalòmpiñg-âsoelèngka* Mak.), water, saguweer, enz. — Vooral is hierbij het berooken met dòepa, soort van wierook, gelijk ook het aansteken der *kandjòli's* of *Inlandsche kaarsen*, die in een mandje met rijst overend staan, niet te vergeten.

Nadat de *sânro* of *Inlandsche dokteresse* deze offerhande met het binnen 's mond's prevelen van eenige formules gewijd heeft, brengt zij ze met de beweldadigde menschen naar *Karâëng-Bòrong* en de verdere familie, die eerst behoorlijk bewierookt en met olie ingesmeerd worden. Daarna houdt men hun de heerlijke spijzen voor, alsof zij daarvan werkelijk genieten konden, en begooit ze vervolgens met water en saguweer. Ten slotte vraagt de sânro, of de gelofte behoorlijk vervuld is; en wanneer dan de omstanders die vraag toestemmend beantwoord hebben, eindigt het feest met een vriendenmaal.

Boven op die grot staat een boompje, welks takken, bij den stam afgescheurd wordende, den vorm van een' *katteklauw* vertoonen. Dat boompje heet daarnaar *pâlá-mèyong*. Dikwerf haalt men op vrijdag een takje van dat boompje, en meent men dan, dat men hierdoor lichtelijk zijne *wenschen* vervuld krijgt, dewijl dit *pâlá* ook beteekent *verzoeken*.

Een dergelijk geval als bij *Bórloé-Sepóñg* zou volgens den Inlander ook plaats gehad hebben te *Mâmpoe* in Bône.

Toen men aldaar aan het oogsten was, en bijna een ieder zich op het veld bevond, gebeurde het ook daar, dat boven op het vorstelijk paleis van *Moldiyëñgi-saleñrânna* eene slavin die aan het weven was, haar' weversspoel naar beneden liet vallen. En toen ook bij die gelegenheid een hond deze opraapte, en er mee bovenkwam, veranderden al de aanwezigen in steen.

Voorts is er nog een' andere legende, waarin een' weefster met haar' hond insgelijks de hoofdrol speelt.

Er was eens in vroeger' dagen ergens in de Noorderdistricten van Zuid-Celebes een jong getrouwd vrouwtje, dat in haar' aan een' rivier gelegen' woning druk aan het weven was. En o! wee! daar viel haar weverskam bij ongeluk naar beneden. Zij keek rechts en links, voor- en achterwaarts; doch nergens was iemand om haar te helpen. Daarom nam ook zij, onvoorzichtig als zij was, de toevlucht tot haar' hond. Ook dat beest was helaas! wederom ten volle tot dienst bereid, en kwam spoedig met den kam in den bek aangeloopen. Nauwelijks heeft de vrouw dien kam aangenomen, of ook zij en de hond zijn versteend. Nu, dat was natuurlijk; maar zeer vreemd is het, dat de jeugdige man, toen hij kort daarop te huis kwam, niets van zijn' versteende gade, en evenmin van den hond ontdekte. Hij vroeg daarom aan een' ieder van de huisgenooten, waar zijn' echtgenoote toch was. En als niemand hem eenig uitsluitsel geven konde, besloot hij eindelijk met een prauwtje de rivier af te zakken, en overal naar haar te gaan zoeken. En zie! daar vindt hij in de rivier vrouw en hond geheel versteend terug.

Wanhopig schopt hij met de voeten heen en weder, en dat wel zoo hard, dat het prauwtje naar den grond zinkt, en insgelijks met hem in steen verandert.

Van daar dat die rivier, evenals de plaats, waar de versteening van vrouw en hond voorviel, *Bâtoe-nâpará*, *een bijzonder harde steen*, genoemd wordt. En tot op den huidigen dag zijn de handelaren, die daar met hunne prauwen voorbijvaren, hoogst voorzichtig, en zorgen wel, om de plaats, waar die versteeningen voorgevallen zijn, niet met de boomen of het roer aan te raken; want dan liepen zij groot gevaar van te vergaan, of althans schade in hun handel te lijden. Ook tracht men van tijd tot tijd den boozen geest, die daar huist, met offerhanden

te bevredigen, of hem allerlei geloften te doen voor het geval, dat men den een' of anderen wensch vervuld zal mogen zien.

Eindelijk is er ook nog in de *Toe-ratéya-landen* een' legende in omloop, die insgelijks van versteening gewaagt, al zij het ook niet naar aanleiding van het laten vallen van een' weverskam of dergel. Echter was er ook sprake van het oprapen van een' doek door een' hond van de eigenaresse.

Die vrouw was door het huwelijk verbonden met een' koopman. En als deze eens voor zijn' zaken per prauw naar Java gegaan was, bleef hij veel langer van huis, dan zij verwacht had. Zij raadpleegde daarom de sterrewichelaars, doch die stelden haar gerust, en voorspelden haar zelfs, dat haar man spoedig huiswaarts zoude keeren. Nu duurde het ook niet lang, of daar vernam zij de heuglijke tijding, dat het vaartuig in aantocht was. Onmiddellijk begaf zij zich boven op den berg *Sinâloe*, van waar zij een ver uitzicht op zee had. Maar zie! daar verliest zij ten gevolge van den hevigen wind op eens den doek, waarmede zij haar hoofd omwikkeld had. En die valt geheel naar beneden tot onder aan den voet van den berg. Zij gelast daarom haar' hond, om dien doek voor haar te gaan halen. Maar zoodra de hond daarmede in den bek kwam aanloopen, veranderde hij zoowel als zijn meesteresse in steen. En ook die steenen behooren thans onder de gewijde plaatsen.

Een geheel ander geval met een' hond was het volgende.

Er was eertijds in Lóewóe een vorst die aan huidziekte leed, en wegens het overerfelijke dier kwaal uit zijn land gebannen werd. Men plaatste hem op een vlot van *pīsañg*- (Musa paradisiaca) stammen, en liet hem zoo, van een' lievelingshond vergezeld, op zee ronddrijven. Als hij vervolgens in Bône aan land gekomen was, werd hij ook door den vorst van dat rijk verstooten; waarop hij met zijn' hond naar den berg *La-Darâpoeñg*, ten Zuiden van *Pôñre*, en ten Noorden van den berg *Palañgiśâñg*, de wijk nam, en aan den voet van dien berg een hutje bouwde. Hier leefde hij van boomvruchten en bladeren, totdat hij zich op zekeren dag vergat, en met die hond een' te nauwe gemeenschap aanknoopte, hetgeen ten gevolge had, dat het beest van twee kinderen van het menschelijk geslacht beviel, een' jongen en een meisje, beiden met lichte oogen, wit haar en een' blanke huid. En ziedaar onze voorouders. Zeker niet zeer eervol! Zoodra de koning van Bône dezen gruwel vernam, zond hij iemand, om den

Loewoëschen vorst te gelasten, dat hij oogenblikkelijk het land zou verlaten. Vóórdat de prins aan dit bevel gehoor gaf, voerde hij den zendeling nog tegemoet: "de wereld zal dan pas vergaan, als de af-"stammelingen van die kinderen u de oogen doen neer- en opslaan", d. i.: "over u regeeren." Toen zou hij met zijn' hond en kinderen spoorloos verdwenen zijn.

Doch er wordt in de legenden niet alleen van *honden*, maar ook van *katten* gewaagd.

Zoo was er eens een' Cypersche kat, die, gelijk wel meer het zwak van poesen is, een weinig snoepachtig van aard was. Dat beest had zich dientengevolge op de provisiekamer van zijn' meester aan het een of ander lekker gerecht vergrepen. Nauwelijks had men dit bespeurd, of men vervolgde het ondeugende beest overal, tot, zelfs toen het onder de op zolder opgeborgen' rijstschoven zijn' toevlucht genomen had. Dit laatste wekte den toorn van *We-Odanriwoé* of *Sangiyan-sárri*, de dochter van *Batára-goeroe* en *We-Saoeriwoé*, uit wier asch eenmaal op Zuid-Celebes het heerlijk rijstgewas verrees, en die daarom van dat oogenblik af algemeen als de Godheid der padie vereerd werd. Deze *Sangiyan-sárri* gevoelde te veel erkentelijkheid voor het edel kattengeslacht, om te kunnen vergeten, dat de muizen en ratten alle soorten van haar rijstgewas vernielen zouden, wanneer dit nuttig huisdier niet bestond. Geen wonder dus, dat zij met al haar' volgelingen de plaats vaarwel zeide, waar zulk een ondankbaar menschengeslacht zich ophield, en door de lucht naar elders henenzweefde, in de hoop van een oord te vinden, waar meer kattenliefde en meer achting voor het zoo onmisbaar rijstgewas heerschten. Maar helaas! menige plaats werd vruchteloos door *Sangiyan-sárri* en de haren bezocht, totdat zij eindelijk in het rijk van *Bárroé* een braver menschengeslacht meende aangetroffen te hebben, dewijl men haar daar op allerfeestelijkste wijze ontving; maar weldra bleek het, dat men ook daar de padie niet overeenkomstig haar' rang behandelde. De meiden haalden NB. op een ongelegen uur, zonder behoorlijk haar toilette gemaakt te hebben, de padie van den zolder. Ja, men morste zelfs met de padie, en liet haar achteloos naar beneden vallen, als ware het slechts een gering en nietig gewas. Na zooveel teleurstelling, besloot *Sangiyan-sárri*, om met haar heirleger die snoode Aarde te verlaten, en voor goed Hemelwaarts te stijgen. Gelukkig, dat *Patótoë, de beschikker van 's menschen lot*, Sangiyan-sárri, ofschoon dan ook met veel moeite, eindelijk wist over te halen, om

weder op Aarde terug te keeren, en alzoo een' algemeenen hongersnood te voorkomen. Echter maakte Sañgiyan-sârri bij hare nederdaling in Bârroë de conditie, dat men haar voortaan de noodige eer bewijzen zoude, want dat zij anders op nieuw, en dan voor immer in hoogere sferen zich vestigen zoude.

Deze legende werd opgenomen in een Boegineesch gedicht, onder den titel van *Sóerâ-dararinna méyompâlo-lótoñge*, d. i.: *de jammerklacht van de zwarte Cypersche kat*, waarvan men een exemplaar aantreft in de door mij voor het Nederlandsch' Bijbelgenootschap bijeengebrachte verzameling van Makassaarsche en Boegineesche handschriften onder N°. 187.

Nog gewichtiger rol dan de honden en katten spelen voorzeker de buffels in de legenden, zooals hieronder blijken kan.

De rijkssieraden van *Tjâmpa* in de *Lâbbó-tâñgâë*, of *Bergregentschappen*, van de Noorderdistricten van het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden, bestaan, gelijk bekend is, hoofdzakelijk in een' *sabel* en *vaandel*. Wat echter voor den Inlander het voornaamste van die twee stukken uitmaakt, is, dat daaraan een bos haar vastgemaakt is, evenals bij de *bâssi-bañrâñga*. Doch hier is het niet, zooals bij laatstgenoemd wapen, *bokken-* of *paardenhaar*, maar het haar van zekeren *buffel*, bekend onder den naam van *Ta-mâlaóeloeñg*, aangezien het volk van *Tjâmpa* hierdoor zelfs voor den machtigsten vijand onoverwinnelijk zijn zoude.

"Al wie", zoo had de buffel kort vóór zijn' dood gesproken, "mijn "haar bewaart, hij zal zelfs voor Bône niet behoeven te bukken." Wanneer dan ook het volk van Tjâmpa ten strijde trekt, wordt eerst het haar der rijkssieraden in water geweekt, en datzelfde water door allen gedronken.

Op den weg tusschen *Samângke* en *Patiro-Djawâë* (*) passeert men eene plaats, bekend onder den naam van *Palâwa-gadjâë*, zooveel als de plaats, waar *Ta-mâlaóeloeñg*, die hier wegens zijn' grootte een *gâdja* of *olifant* genoemd wordt, in zijn' vaart gestuit werd (lâwa). De buffel zou namelijk op reis naar Maros geweest zijn, om daar met de wijfjes

---

(*) Onder *Patiro-Djawâë*, of eigenlijk *Patiroñg-Djawâë*, verstaat men eene plaats in het gebergte, van waar de *Javaansche soldaten* (djawâë) tijdens de Bonische expeditie van 1824 en 1825 *uit de hoogte naar* de Bonieren *zouden gekeken hebben* (mâtiro).

kennis te maken, toen hij bij ongeluk op gemelde plaats viel, en dientengevolge overleed. Ten bewijze daarvan toont men den reiziger onderscheidene hier en daar verstrooide in stukken rots veranderde beenderen

Waar de buffel het eerste levenslicht aanschouwd heeft, is niet met zekerheid te bepalen. Sommigen noemen Mekka, anderen Loëwoé. Doch hieromtrent zijn allen het eens, dat hij zich voornamelijk met zijn talrijk kroost in de streken tusschen *Laboewâdja* en *Tjâmpa* heeft opgehouden, gelijk volgens den Inlander ook blijken kan uit de buitengewoon groote buffelkuilen, welke men langs den weg aantreft.

Doch het is niet alleen zoo'n *heilige* buffel, welke door den Inlander vereerd wordt. Ook andere buffels doen soms volgens de legenden het een of ander, wat men niet van hen zou verwacht hebben, en rijzen daardoor zeer in aanzien.

Zoo gebeurde het eens eertijds te *Baroegâë* in de Noorderdistricten van Zuid-Celebes, dat iemand, die een groot feest gaf, bij die gelegenheid een' buffel wilde slachten. Het kostte veel moeite, om dat beest tot staan te krijgen. Eindelijk gelukte het, en had men reeds kop en pooten afgehouwen; toen iemand tot het slachtoffer mocht zeggen: "loop nu eens weg, als je kunt, buffeltje!" En zie! daar liep het beest op eens werkelijk weg. De pooten en kop bereikten zelfs *Bâtoe djârang-djârang*, tusschen *Bâtoe-nâpará* en *Samariga*, terwijl het overige van het beest boven op een' berg beoosten Samariga terechtkwam.

Geen wonder, dat men ook zoo'n buffel nog heden ten dage van tijd tot tijd gaat offeren.

Doch het zijn niet alleen de viervoetige dieren, die in de Boegineesche en Makassaarsche legenden voorkomen. Zoo wordt bij voorbeeld van den vogel *bâwâng* verhaald, dat hij de hem bekende genegenheid van zijn' wat schroomvalligen meester voor een' jeugdige schoone aan de slavin van dat meisje openbaarde, en daardoor een huwelijk tusschen die beiden tot stand bracht. En hieruit wordt dan verklaard, dat men het overbrengen van een' liefdesverklaring van den minnaar aan de geliefde, hetzij door de ouders zelve, of door middel van iemand, wien zij daartoe zenden, gewoonlijk te kennen geeft met eene uitdrukking, die letterlijk het *laten uitvliegen van een vogeltje* beteekent. (De Boeginees bezigt hiervoor: *mâpalôettoé mânoé-mânoé*, de Makassaar: *âparibâ djângang-djângang*.)

Maar vooral zijn het de visschen, waarvan verscheidene nevens de rijst voor den Inlander van Zuid-Celebes zoo'n geliefkoosd voedsel zijn, welke tot een' menigte van legenden aanleiding gegeven hebben.

In oude tijden was er eens in het land van *Bantäëñg* een zevental zusters. Na den dood der ouders kreeg de oudste dier zusters het opperbewind der huishouding in handen, en wees aan al de andere haar' taak aan. En zoo moest de jongste dagelijks het noodige hout voor de keuken gaan halen. Op zekeren dag bij die gelegenheid een bad in de rivier nemende, ving zij een' visch, genaamd *djóëloeñg-djóëloeñg*, en bracht dien in de kom vóór de grot *Tjalindo-lindo*. Dagelijks gaf zij de helft van haar' rijst aan dien visch, daarbij zingende: "*djóëloeñg-*"*djóëloeñg!* kom boven; eet rijst uit een steenen bord, dat gewasschen "is met melk."

En zoodra de visch dit prachtig gezang vernam, kwam hij terstond boven, om zijn maal te nuttigen.

Op deze wijze werd de visch ieder' morgen door het meisje onthaald, totdat hij de grootte had van een langwerpig hoofdkussen, zooals onder de Inlanders steeds gebruikelijk is. Maar o! wee! nauwelijks hadden de zusters van het meisje bespeurd, dat deze hoe langer des te magerder werd, of zij sloegen al haar' bewegingen zooveel mogelijk gade. En nu ontdekte het zich spoedig, dat zij gedurig de helft van haar eten aan dien visch afstond, en daardoor zelve te weinig voedsel overhield. Of het nu uit pure zusterliefde was, dan wel of die *djóëloeñg-djóëloeñg* er zoo overheerlijk uitzag, weet ik niet; maar zooveel is zeker, dat de visch gevangen en stilletjes opgepeuzeld werd.

Als de jongste zuster den volgenden ochtend weder naar de grot van *Tjalindo-lindo* ging, en aldaar haar gewone lied aanhief, wachtte zij natuurlijk vruchteloos op den *djóëloeñg-djóëloeñg*. Radeloos keerde zij huiswaarts, en bleef maar dag en nacht geheel in haar' säroñg gewikkeld liggen slapen, totdat een haan haar al kraaiende vertelde, dat de graten van den geliefkoosden visch onder de keuken verborgen lagen. Terstond ging zij die opzoeken, en te *Tjalindo-lindo* bij de grot begraven, onder het zingen van de woorden: "Gij moet opwassen, mijn "*djóëloeñg-djóëloeñg!* tot een' boom; en uwe bladeren moeten vallen op "Java, en de koning van Java zal u oprapen."

Weldra groeiden die graten werkelijk op tot een' boom, waarvan de stam *ijzer*, de bladeren *tjinde's* (soort van zijden kleedjes, vergel. Mak. Woordenb. op *tjinde* N°. 1), de doornen *naalden*, de bloesems *goud*, en de vruchten *diamanten* waren. Toen de boom groot geworden was,

viel, overeenkomstig het verlangen van het meisje, een blad daarvan op Java. En als dit aan den koning van dat land gebracht werd, besloot hij terstond om het oord, waar zoo iets schoons van daan kon komen, te bezoeken. En zoo kwam wellicht met dezen Javaanschen vorst de dienst van *Karáëng-Lówe*, of *Siwa*, 't Sanskr. *Maheswâra*, dat, evenals *Karáëng-lówe*, letterlijk *groote heer* beduidt, in de omstreken van *Bantáëng*. Als de vorst nu eenigen tijd op Celebes rondgezworven had, vond hij op zekeren dag, terwijl hij aan het jagen was, dien grooten wonderboom van *Tjalíndo-líndo;* doch hoeveel moeite hij zich ook geven mocht, om achter den oorsprong daarvan te komen, het was alles te vergeefsch, totdat hij van de zes zusters van het meisje vernam, dat zij nog een' zevende zuster hadden, die wegens huishoudelijke bezigheden achter moest blijven. Dadelijk werd ook deze ontboden; en o! wonder! nauwelijks was het meisje in het zicht, of de boom neigde zich alleronderdanigst voor zijne meesteresse ter aarde, die daarvan eenige bladen en vruchten afplukte, en den vorst overhandigde. Deze was met die hulde zoozeer ingenomen, dat hij terstond het voornemen opvatte, om het meisje te trouwen, en haar met al hare zusters naar Java over te brengen. En als de gansche familie later naar Celebes teruggekeerd was, besloten de zeven zusters ieder een afzonderlijk verblijf op te zoeken; en zoo vestigden zij zich, de oudste te *Gantárang-kéke*, waar tot op den huidigen dag het voornaamste heiligdom van *Karáëng-lówe* is, de tweede ten huize van den regent van *Bantáëng*, bij wien men nog altijd een gouden beeldtje aantreft, dat tot de rijkssieraden van het land behoort, de derde te *Bisampôle*, de vierde te *Bónto-ráppo* in *Bindmóe*, de vijfde te *Kárang-bátoe*, de zesde te *Karampóewang*, en de zevende of jongste te *Tjalíndo-líndo*.

Staat alzoo in de omstreken van *Bantáëng* de *djóeloeng-djóeloeng*-visch bijzonder gunstig aangeschreven; niet minder is dit in *Segéri* het geval met den *baláná*-visch.

Daar was eens een vorst, welke een' dochter had, die pas meerderjarig geworden was. Deze prinses verlangde zeer, in de rivier te gaan baden; doch de ouders maakten aanvankelijk groot bezwaar, om daartoe hunne toestemming te geven. Eindelijk meenden zij echter het te moeten toestaan, dewijl de schoone onophoudelijk zat te weenen, en daardoor haar' oogen geheel bedierf. Ook was men zelfs bevreesd, dat zij ten slotte de hand aan haar leven zou slaan.

De vorst gaf daarom orders, haar naar de rivier te laten begeleiden

door 80 man, die een' lans, 80 man, die een' kalêwan͠g, of soort van sabel, en 80 man, die eene kris droegen. Voorts waren er 80 maagden, die pas den huwbaren leeftijd bereikt hadden, en haar bij het baden moesten omgeven. Maar terwijl zij zich daar in de rivier terdege vermaakten, werd zij op eens door een' vorstelijken kaaiman weggepakt en naar de Onderwereld meegesleept. Nadat de kaaiman, die hier zeker, zooals de Inlander nog tegenwoordig dikwerf beweert, van menschelijke afkomst was (vergel. Boeg. en Mak. Woordenb. op *boewâdj̃a*), met haar in den echt getreden was, wist hij aanvankelijk niet, hoe hij haar van het noodige voedsel voorzien zoude, totdat één van zijn' onderdanen op het denkbeeld kwam, om vuur van de Aarde te halen, terwijl een ander *balânâ-visch* aanbracht; en zoo werd zij dagelijks op gebraden' *balânâ-visch* onthaald, en alzoo in het leven behouden.

Toen de vorstin later in de menschenwereld teruggekeerd was, hetgeen zij volgens sommigen ook aan de hulp van een' *balânâ-visch* te danken had, bleef zij dankbaar erkennen, hoeveel zij aan deze soort van visch verschuldigd was. Zij verbood daarom later aan haar' kinderen, en aan de gansche bevolking van Segêri, *balânâ-visch* te eten. "Moge het een' ieder," zoo sprak zij, "die zich verstout, dat te doen, "ten allen tijde slecht gaan! Moge hij zonder uitbotsel of takken, m. a. "w. zonder nakomelingen, blijven! Moge hij nimmer eenigen voorspoed "ondervinden! Moge hij als 't ware rondslobberen in een' vuilnisplaats "onder het huis!"

Geen wonder, dat de bevolking van Segêri zich tot op den huidigen dag wel ontziet, om *balânâ-visch* te eten.

Doch de balânâ-visch is niet de eenige visch, die door de bevolking van Segêri met zekeren eerbied beschouwd wordt. Ook de *lambâroe* of *rog* is in die streken een verboden gerecht, en dit wel insgelijks ten gevolge van een' dienst eenmaal aan eene prinses van dat land bewezen. Ook die vorstin werd door een' kaaiman naar de Onderwereld gesleept, en zou van gebrek omgekomen zijn, indien zij geen' *lambâroe* of *rog* te eten gekregen had. Als zij nu vervolgens op zekeren dag door het geluid van een' *kebôkan͠g* of *kanarieduif* en het vallen van een' kluit aarde uit den bek van een' *koerâmmoé*, of groote soort van *kwartel*, bespeurde, dat de Aarde nabij was, trok zij zich door middel van een' *mâlíli-plant*, eene soort van *varenkruid* of *Filix*, die zich daar juist op die plaats bevond, naar boven, om hier of daar in de rivier weder aan hare betrekkingen te verschijnen. En van dat oogenblik af aan zou men in Segêri

noch *balánâ-visch*, noch *lambâroe* of *rog*, noch *kebôkang̃* of *koerâmmoé*, noch *málili-plant*, meer tot voeding gebezigd hebben.

Onder de visschen, die bij den Inlander hoog aangeschreven staan, behoort te *Sawietto* de *pânjoé* of *zeeschildpad*, en wel om de volgende reden.

Een prins van dat land ging eens in vroeger' jaren naar Java, om handel te drijven, en had het geluk, daar bijzonder goede zaken te maken, zoodat hij met groote schatten naar zijn vaderland terugkeerde. Van daar, dat het scheepsvolk aan boord van dat schip, belust als het was op zijn' rijkdom, hem over boord gooide. En stellig ware hij toen omgekomen, als er niet een *pânjoé* of *zeeschildpad* geweest ware, die zich over hem ontfermd, en hem behouden bij de zijnen teruggebracht had. Sedert dien tijd wacht men zich te *Sawietto* wel, om immer het vleesch van een' *pânjoé* te eten.

Indien het iemand verwonderen mocht, dat de Inlander aan sommige visschen zoo groote eere bewijst; zoo bedenke hij, dat verscheidene visschen naar de meening van Makassaren en Boegineezen eigenlijk van ons menschengeslacht afstammen.

Dat wordt onder anderen verhaald van den *roédjoeng̃* (B.) of *roéyoeng̃* (M.), eene soort van *dolfijn*, en van den *loémba-loémba* of *bruinvisch*.

Er was namelijk in oude tijden eene vrouw, die een' zeer inhaligen en baatzuchtigen man had.

Toen op zekeren dag één van hare beide kinderen en wel de jongste haar om visch kwam verzoeken; kreeg deze tot antwoord, dat er geen visch in huis was. Doch de knaap, die opgemerkt had, dat er toch visch voor vader bewaard werd, verzocht, dat moeder hem daarvan ten minste één te eten zou geven. De moeder willigde dat verlangen in, en begon vervolgens te weven. Nauwelijks zat zij aan haar werk, of daar kwam de man, en miste één van die visschen. Als hij nu vernomen had, dat de vrouw één daarvan aan hun kind weggegeven had, werd hij woedend, en sloeg haar met de weversspoel in den nek, zoo dat het bloed er uit kwam. Zij ging daarop naar de rivier om zich te wasschen; maar zie! daar veranderde zij op eens van onderen tot op den navel toe in een' visch, die onder den naam van *roédjoeng̃* (B.) of *roéyoeng̃* (Mak.), soort van *dolfijn*, bekend staat, en kon alzoo onmogelijk huiswaarts keeren.

Zij begon bitter te weenen; en toen vervolgens de twee kinderen bij haar kwamen, waren die natuurlijk niet minder bedroefd.

Eindelijk riep de moeder: "Bedaart nu maar, het is eenmaal de

"beschikking des Allerhoogsten, dat ik ten deele in een' visch veranderen moest. Komt maar dagelijks des middags en des namiddags tot "mij; dan zal ik u wel de borst geven; doch verzuimt niet, om mij dan "op een' steenen schotel gekookte rijst mee te brengen, na die vooraf "met melk bevochtigd te hebben."

Voorts gaf zij aan haar' oudsten jongen van haar' tranen. Die moest hij ongemerkt op zijns vaders rug smeren.

Zoodra de knaap dit gedaan had, werd zijn vader op eens zeer ontroerd, en vroeg hij met de meeste belangstelling, waar toch de moeder was. En als hij daarop vernam, dat zij zich in zee bevond, vloog hij de deur uit, om haar te zoeken. Hij dook onder het water, en zwom haar overal achterna; doch hoeveel moeite hij zich ook gaf, om haar te grijpen, het was alles vruchteloos, en eindelijk verloor hij van vermoeienis zijn bewustzijn, om als *lóemba* of *bruinvisch* weder bij te komen.

Dat was dan het loon voor de mishandeling, zijn' vrouw aangedaan. En die tranen zijner vrouw hadden niet alleen op hem dien betooverenden invloed, maar worden tot op den huidigen dag door den Inlander als het beste middel beschouwd, om het hart eener schoone aan zich te verbinden.

Onder de visschen, die volgens de legenden insgelijks van menschelijken oorsprong zijn, behooren bijv. de *pampâoesóe's* of *walvisschen*. Hun stamvader zou een wijze geweest zijn, die daarom in een' walvisch herschapen werd, dewijl hij er steeds op uit was, om zijn' medemenschen te foppen.

Een andere visch ter grootte van den walvisch, onder de Boegineezen als *ladjârâñg*, onder de Makassaren als *layâràñg* bekend, zoude eertijds een handelaar geweest zijn, die groot onrecht pleegde jegens degenen, welke door hem uitgezonden werden, om namens hem zaken te doen.

De visch, in het Boegineesch *sóñrí*, in het Makassaarsch *berâñgañg* genoemd, ook ongeveer van de grootte van een' *walvisch* of *pampâoesóe*, zou afstammen van een' *wâlli* of *heilige*, die de *to-pannñrita's* of *wijzen* gedurig fopte, en hen op allerlei wijze bestreed, totdat hij ten laatste overwonnen en gedood werd.

De *mañgiwâñg* (B.) of *mañgiwañg* (M.), d. i. *haai*, zou oorspronke-

lijk een *pâkkeré* of *bedelmonnik* geweest zijn, die nooit tevreden was, hoeveel men hem ook gaf.

De *samêlang̃*-visschen (Mak. en Boeg.) en de *barôekang̃'s* (Boeg.) of *tambanôenoé's* (Mak.) zouden eertijds *gôeroe's* of *priesters* geweest zijn, die de woorden der Schrift gering achtten.

De oorsprong van de zoo lekkere onder den naam van *tôewing̃-tôewing̃* (Mak.) of *vliegende vischjes* bekende vischsoort is volgens de legenden af te leiden van iemand, die zoo *vermetel* (warâni) was, in het huwelijk te treden met zijne eigen' *zuster*. Van daar de Boegineesche naam van dezen visch: *to-warâni*, lett.: *een vermetel mensch*.

Behalve deze en zooveel andere beesten, zijn het vooral ook de apen, die zich op een' menschelijke afkomst beroemen mogen.

"Er was", zoo luidde het verhaal, "in oude tijden eens een' luie jonge vrouw, die, in weerwil van haar moeder's bevelen, maar volstrekt niet wilde werken. Er werd daarom een' aarden braadpan op het vuur gezet; en toen die terdege heet was, liet men daarop de jeugdige schoone plaats nemen. Als zij het nu spoedig onlijdbaar warm begon te krijgen, sprong zij eensklaps van die braadpan af, om zich in het woud te verbergen. En daar werd zij door Allah in een' aap herschapen. Met deze jonge apin trad vervolgens een *dwerghert* (Mak. en Boeg. *palândô*) in het huwelijk; en hieruit ontstond toen het tegenwoordig apengeslacht.

Hoe de apen op Zuid-Celebes ook thans hunne menschelijke afkomst nog geenszins vergeten hebben, zoodat een prins der apen zich zelfs verstoutte, om naar de hand eener Boegineesche vorstin te dingen, kan ons de legende, voorkomende in een Makassaarsch gedicht, getiteld: "*de Sinrilí van Bissoe-Dâên̄g*", leeren. Een' vrij uitvoerige inhoudsopgave van dit stuk vindt men in mijn "Kort Verslag aangaande alle "mij in Europa bekende Makassaarsche en Boegineesche handschriften, "in HSS. Ned. Bijb. N°. 213."

IV.

Zagen wij reeds boven in de legende van *Bôto-Lempâng̃ang̃*, hoe verscheidene plaatsen in de Noorderdistricten haar' naam verschuldigd zijn aan den tocht eener Marossche prinses van Gôwa naar Maros, en hoe ook het landgoed *Lariyambâng̃i* bij Makassar, hetzij naar een *ont-*

vluchten, hetzij naar een' *schaakpartij* genoemd is; thans wensch ik ten slotte achtereenvolgens een' menigte van plaatsen te behandelen, waaraan de een' of andere legende verbonden is, zoodat daaruit dikwerf het ontstaan van haar naam te verklaren is.

In de eerste plaats bepaal ik uwe aandacht bij eenige plaatsen in de onafhankelijke rijken van Zuid-Celebes, om vervolgens eene menigte plaatsen in de Gouvernementslanden en vooral ook in het leenvorstendom van Tanette ter sprake te brengen.

Zoo vindt men bijv. in *Lóewóe* het land *La-Rômpong̃*, dat genoemd is naar zekeren *Kad̃jâwo La-Rômpong̃*, die insgelijks, evenals *Bóto-Lempâng̃ang̃*, de betrekking van *Bóto* of *waarzegger* vervulde, doch op verre na zoo gunstig niet bekend stond. Van hem wordt ten minste verhaald, dat hij in de dagen, toen de *Pâd̃joeng̃* (lett.: *zonnescherm*) of *Vorst* van *Lóewóe* ook over *Lamâtti* (thans tot de Oosterdistricten van Zuid-Celebes behoorende) regeerde, allerlei voor *Lamâtti* noodlottige geruchten uitstrooide, en deswegens op last van den vorst in zee geworpen werd. De plaats waar dit geschiedde, zou van toen af den naam van *La-Rômpong̃* bekomen hebben.

Aan het land van *Lóewóe* grenst ten Zuiden dat van *Wâd̃jó*.

Één van de *âroe-mâtówa's* of *oppervorsten* van dit land, met name *La-Tâñrilâi To-sâng̃âng̃*, bezocht eens de binnenlanden van Zuid-Celebes, bewoond door de *To-râd̃ja's*, die, evenals de Alfoeren, bekend staan als koppesnellers, en daarbij onder andere vreemde gewoonten ook die van het *tatoueeren*, 't Boegineesche *sóra*, hebben.

Één van die To-râd̃jasche schoonen, welke bijzonder mooi *getatoueerd* was, wist door hare bekoorlijkheid het hart van den vorst te betooveren, zoodat hij haar tot bijwijf nam, en in Wâd̃jó teruggekeerd, een prachtig paleis voor haar liet bouwen, in de nabijheid van de woning zijner Wad̃joreesche echtgenoote van hooge vorstelijke afkomst. Nauwelijks had deze dit bespeurd, of zij voerde haar' gemaal met bitterheid tegemoet: "nu, gij hebt daar voor die *getatoueerde vrouw*, 't Boeg. *to-*"*risóra*, waarlijk een paleisje gezet." En later werd de plaats, waar dit huis stond, naar dit *to-risóra*, of *getatoueerde vrouw*, met eene kleine wijziging genoemd: *Tossóra*.

Dit is hetzelfde oord, waar de eerste vorstin van Wâd̃jó, die, zooals wij boven zagen, uit *Lóewóe* afkomstig was, landde, en onder den in het Boegineesch met den naam van *wâd̃jó*, 't Mak. *bâñjoró*, bestempelden boom plaats nam. Naar dezen boom draagt dan ook de bevol-

king den naam van *Wadjoreezen*. En in dit *Tossóra* houden tot op den huidigen dag de Âroe-mátôwa en de 40 vorsten van Wâdjó bij plechtige gelegenheden hunne vergaderingen.

De plaats waar de tegenwoordige Âroe-mátôwa van Wâdjó zijn verblijf houdt, is de aan de Westkust van Zuid-Celebes gelegen' handelsplaats *Pâre-pâre*. Deze zou aldus genoemd zijn door Mandareezen, die, daar met hunne prauwen aanleggende, verbaasd stonden over de menigte van *pâre*, waarmede ook in het Makassaarsch het anders in die taal onder den naam van *âse* bekende *rijstgewas* aangeduid wordt.

Niet ver van *Wâdjó* verwijderd, en, evenals dit land, aan het meer van Têmpe gelegen is het rijk van *Sóppeng*.

In oude tijden, toen men op Celebes nog nooit van het Mohammedanisme had hooren spreken, leefde daar in *Mariyo-riyâwa* een reus, met name *La-Dâñgkañg*, die voorzeker wel den naam van *reus* verdiende. Ten minste zijn' beenen zouden volgens de beschrijving nog de lengte van de hoogstmogelijke pinañg-boomen (Areca catechu L.) overtroffen hebben. Het overige van zijn lichaam was geheel in evenredigheid met die beenen, en het was alzoo geen wonder, dat de grond dreunde, wanneer hij liep, ja dat het dan een geraas was, alsof het donderde en bliksemde.

Dat zijn maag ook alles behalve klein was, kan men daaruit afleiden, dat het groote meer van Têmpe, wanneer hij daar ging drinken, soms geheel opdroogde. En bij langdurige droogte schrijft men zulks nog heden, nu *La-Dâñgkañg* reeds eeuwen niet meer onder de levenden behoort, aan een bezoek van hem toe.

Dewijl bij het opdrogen van het meer van Têmpe de daar anders zoo menigvuldige visch hoogst schaarsch wordt, begeeft men zich in dat geval in groote menigte naar één van de *penâti's* of *priesteressen*, welke hij op Aarde heeft achtergelaten, ten einde haar in den wasem gekookte rijst met toebehooren als offerhande voor den reus te brengen, in de hoop van daardoor weder visch in overvloed te bekomen.

Zulke zachte spijs moet anders, toen hij nog op aarde was, geen gewone kost voor hem geweest zijn. Toen at hij volgens de legende meestal varkens, ratten en muizen, landschildpadden en meer dergel.

Twee voorname aan hem gewijde plaatsen zijn, de eene te *Bâtoebâtoe*, de hoofdplaats van *Mariyo-riyâwa*, de andere op het *Lasóka-gebergte*, insgelijks in Mariyo.

Op eerstgenoemde plaats zou hij zich bij zijn leven meestal te slapen gelegd hebben in een daarbij gelegen bamboezen boschje, dat bekend is onder den naam van *Âwo-mádoekèkóe*, lett. *de krakende bamboezen*. Men zal zich in tegenwoordige dagen wel wachten, om daar te gaan slapen; dit zou eene soort van aanmatiging en zelfverheffiñg zijn. Beter is het, daar van tijd tot tijd een offer aan *La-Dâñgkañg* te brengen. Doch nog voornamer offerplaats is gewis het zoo even genoemde gebergte *Lasóka*, waar de reus zich bij zijn' *dood* te rusten gelegd heeft. Dat graf is natuurlijk van grooten omvang, en neemt een aanzienlijk gedeelte van het gebergte in beslag, Hier heeft van tijd tot tijd een feest plaats, dat *zeven* dagen en nachten duurt, en met hanengevechten en dobbelen, met spel en dans gepaard gaat.

Behalve bij deze gelegenheid, wordt *La-Dâñgkañg* ook herdacht, wanneer de tijd van het beploegen der ornamentsvelden van Mariyo te *Abakâë* aangebroken is. Alsdan speelt de zich daar bevindende *penáli* of *priesteresse* van *La-Dâñgkañg* de voornaamste rol. En overigens geschiedt alles, zooals dat over geheel Celebes bij dergelijke gelegenheden gebruikelijk is.

Op grooten afstand van het Boegineesche rijk van *Sóppeñg* ligt de vooral in vroeger' dagen zoo machtige staat van *Gówa*.

De koning van Tâlló *Karâëñga Málowâya Soel'tân 'Abdoe-l-lah*, die tevens rijksbestierder van *Gówa* was, en na zijn' ontmoeting met *Dâtó-ri-Bândañg* in 1606 zooveel bijdroeg tot verspreiding van het Mohammedaansch geloof in beide rijken, liet op zekeren dag in *Gówa* een bamboezen feestgebouw oprichten. En als dit gereed was, trok hij met vrouw en kinderen derwaarts. Juist brak de tijd van het namiddaggebed ongeveer te 3 uren ('açar) aan, en gaf hij daarom order aan de vrouwelijke bedienden, om het daarvoor vereischte reinigingswater aan te geven; maar o! wee! daar was de aarden pot voor het drinkwater (*bémpa*) ledig.

De vorst maakte zich erg boos, en bukte reeds voorover, om een' karwats in de hand te nemen, ten einde daarmeê te tuchtigen, toen er op eens vlak vóór hem helder water uit den grond opwelde. "Lof zij "U toegebracht o! Allah!" zoo sprak hij, "dat Gij u over mij ontfermt, "en dat heldere water voor mij doet opwellen, opdat ik mijn gebed zou "kunnen verrichten!"

Na afloop van het gebed, ontbood hij terstond mannen tot het graven van een' put ter plaatse, waar dat water uit den grond te voorschijn ge-

komen was: Maar nauwelijks begonnen deze lieden te graven, of daar vertoonde zich geen water meer.

De koning was wanhopig, en raadpleegde de voornaamste zijner echtgenooten. Deze meende, dat het 't best was, om, vergezeld van al de vassalen, de rijkssieraden van Gôwa en het rijksvaandel van Tâlló, bekend onder den naam van den *witten tijger* (mâtjañg-kêbó) te gaan halen, en zich daarvan, onder het doen van gebeden en het toepassen van de vereischte formulieren, te bedienen tot erlanging van het zoozeer gewenschte welwater.

Als de vorst den raad zijner echtgenoote opvolgde, zag hij weldra het heldere water wederom uit den grond opwellen; en als het nu voortdurend omhoog bleef stijgen, maakte men de opening in den grond al wijder en wijder, en stelde ten slotte een' prachtigen put daar, waaraan men den naam gaf van *bóeñgoeñg-barâni*. Dit *barâni*, ons *vermetel*, zou dan volgens sommigen doelen op 's vorsten *vermetelheid*, toen hij, als er geen water meer voorhanden was, in zijn' verstoordheid naar een' karwats wilde grijpen.

Anderen meenen, dat dit *barâni* of *vermetel* hierop ziet, dat het gebruik van het water van dezen put iemand *vermetel* en *moedig*, of eigenlijk zoogenaamd *ijzervast* (kâbalá) zou maken.

Aan dit water werd tevens een' weldadige kracht voor jonggeboren' kinderen, alsmede in geval van ziekte toegeschreven.

Jammer slechts, dat deze bron volgens de legende weder verdween, toen de Hollandsche Regeering onder Speelman oorlog voerde met den koning van Gôwa, en daardoor in staat was dezen te overwinnen.

Na de verovering van Gôwa door de Hollandsche Compagnie, waarbij de Bonische prins Âroe-Palâkka zulk een' gewichtige hulp verleende, was het nabij Makassar gelegen' *Bontowâlá* geruimen tijd de residentie der vorsten van Bône. Dezen naam van *Bontowâlá* bekwam het volgens de legende hierdoor, dat Âroe-Palâkka van zee uit aan één zijner volgelingen vroeg, waar hij het best een Mohammedaansch bedehuis kon oprichten, aangezien het van groot belang was, dat de bevolking prijs stelde op den godsdienst. En daarop zou deze man geantwoord hebben: "mij dunkt, daar ginder aan den *wal* in het bosch." En dewijl *wal* in het Boeg.: *bóllo*, en *bosch: âlâ* beteekent; zou hieruit de naam *Bolloâlâ* ontstaan zijn, waarvan de Makassaar later volgens zijn' manier van spreken *Bontowâlá* gemaakt had.

Tusschen *Bontowâlá* en het Makassaarsche fort *Rotterdam* of *Ôedjoeñ-*

pândang̃, d. i. *den uithoek* (Mak. *óedjoeng̃*) in welks nabijheid men vroeger veel *pândang̃-râppo's* of *ananasplanten* (Ananassa sativa Lindl.) vond, ligt het fortje *Vredenburg*, op zijn Makass.: *Bénteng̃-tâng̃a* (lett. de *borstwering tusschen* het fort *Rotterdam* en de thans verwoeste vesting van *Sombaópoe*), of *Rondâi* genoemd. De aanleiding tot laatstgemelde benaming is volgens de legende deze:

In de dagen, dat het rijk van Gôwa nog één der bloeiendste staten van Zuid-Celebes was, kwamen de Hollanders daar in de nabijheid van het tegenwoordige Makassar ter reede, en gaven den koning van Gôwa op zekeren dag te kennen, dat zij er hoogen prijs op stelden, om met Zijne Majesteit op de vriendschappelijkste, ja broederlijke, wijze te zamen te zijn. Daarom achtten zij het alleszins wenschelijk, zoo zij niet gedurig aan boord van hunne vaartuigen behoefden terug te keeren, maar hier of daar op het land een plekje hadden, waar zij zich konden vestigen. Dat plekje behoefde niet groot te zijn. Al ware het maar zoo groot als een' *duit*, was het immers voldoende.

Toen de koning hiertegen natuurlijk geen bezwaar had, en alzoo aan de *Bâte-salâpang̃*, of *negen rijksgrooten*, order gaf, om aan de Hollanders zooveel land af te staan als een' *duit* omvatten konde, gingen die rijksgrooten met de Hollanders ergens een plekje grond uitzoeken; maar niet weinig stonden zij verbaasd, toen de Hollanders die *duit* zoo wisten uit elkander te rekken, dat er een koperen draad ontstond ter dikte van een hoofdhaar, en alzoo veel meer land omvatten konde, dan zij verwacht hadden. Verontwaardigd spoedden zij zich tot den vorst, om hem hiervan kennis te geven; doch deze zeide: "Ik heb nu eenmaal "mijn woord gegeven; laat het dus maar zoo blijven. Ik zal ze echter "wel spoedig weer wegjagen."

Hier ter plaatse werd later de vesting *Vredenburg* gebouwd, welke door de Inlanders niet enkel *Bénteng̃-tâng̃a*, maar ook met een verminkt Hollandsch woord *Rondâi*, naar het *ronde* van de *duit*, genoemd werd.

De naam van de bij het Fort Rotterdam gelegen' vlakte *Karebósi* doet ons insgelijks denken aan den tijd, waarop Gôwa nog aan het hoofd der staten van Zuid-Celebes stond.

In die dagen moest een heirleger van vorsten jaarlijks te *Ôedjoempândang̃*, het tegenwoordige fort Rotterdam, verschijnen, om den koning van Gôwa hunne hulde te komen brengen, en de noodige hulp te verleenen bij het beplanten der rijstvelden ten Oosten van dat fort. Bij die gelegenheid moesten de vorsten daar allen in de nabijheid hunne vaandels laten wapperen, opdat men zien konde, dat zij behoorlijk aan

hunne verplichting voldeden. Ook mochten zij, hoe hard het ook regende, nergens gaan schuilen. Dat dit despotisme aan sommigen wel eens wat hard viel, en tot misnoegen aanleiding gaf, laat zich zeer goed verklaren. Van daar dan ook, dat de vlakte beoosten het fort Rotterdam tot op den huidigen dag onder de Makassaren den naam draagt van *Kâre-bósi*, lett.: *regen-vorsten*, v. d.: *aan den regen blootgestelde kâre's* of *karâëñg's*, d. i.: *vorsten*.

Onder de in de nabijheid van Makassar gelegen' eilanden is er één, dat den naam van *Kodiñgâreñg* draagt.

Dit heette volgens de legenden vroeger: *Padillíkañg;* doch toen een koning van Gôwa daar eens met zijn' vrouwen en hofdames aanlegde, om zich te vermaken, en naar den naam van het eiland vroeg, was het daar gevestigde Hoofd bevreesd, om den vorst te ergeren, dewijl *dillí* letterlijk de *klitoris* beteekent, en daarom zeide hij slechts: *Kódi-âreñg*, *slecht van naam*. En van dat oogenblik af aan, sprak men steeds van het eiland *Kodiñgâreñg*. Volgens sommigen heette dit eiland eertijds: *Pamañgâñgañg*, *het met de beenen wijd van elkander zitten* of *liggen;* en had de ook eenigszins dubbelzinnige beteekenis van dit woord aanleiding tot het ontstaan van den naam *Kódi-âreñg*, en v. d. *Kodiñgâreñg*, gegeven.

Buiten Makassar treft men in de Gouvernementslanden van Zuid-Celebes nog verscheidene andere plaatsen aan, die in de Boegineesche en Makassaarsche legenden een' gewichtige rol vervullen. Ik vestig in de eerste plaats uwe aandacht op de Afdeeling Oosterdistricten.

In oude tijden bevond zich in het rijk van *Ôedjoeñg-lóhe*, dat thans tot de Gouvernements Oosterdistricten behoort, een vorst, die uit den Hemel nedergedaald was, en daarom bekend stond onder den naam van *Batára-kállíñg Mánóroeñge-ri-Ôedjoeñg-lóhe*, d. i.: *den te Ôedjoeñg-lóhe uit den Hemel nedergedaalde*. Als deze vorst in het huwelijk getreden was met *Daramóse*, de vorstin, die het land in het thans onder den naam van Gantârañg bekende regentschap deed ontginnen; werd uit dezen echt een' dochter, met name *Rânte-patóla*, geboren, die voor de heeren bijzonder veel aantrekkelijks schijnt gehad te hebben. En toen zij nu aan *zeven* minnaars tegelijk het jawoord gegeven had, bracht zij daardoor hare ouders in geen' geringe verlegenheid. Gelukkig wist men echter raad te schaffen. De jeugdige vorstin werd eenvoudig in *zeven* stukken gehakt, en ieder van die zeven stukken met *pisañg-*

(Musa-paradisiaca-) vrucht vermengd, in een' *balóëboe*, of soort van aarden watervat, gedaan. En nauwelijks waren er *zeven* nachten verloopen, of men had, in plaats van die eene, *zeven* wonderschoone *Rânte-patôla's*.

Nadat dit edele zevental in het huwelijk getreden was, steeg Batâra-kâllinğ weder ten Hemel, en verspreidden zijne kinderen zich alle naar verschillende oorden. Van één van die kinderen nu stamt zekere *To-Meñrabóëdjoe*, de vorst die Patóëkoe in Lamâtti heeft laten ontginnen, af.

Later kwam een vorst uit het zoo hoog geroemde Godenland van *Lóëwóë*, met name *La-Tolêyanğ*, op zekeren dag met zijn vaartuig aan de monding van de Tângka-rivier, van waar men verscheidene bergen, en daaronder den bergtop genaamd *Toe-djâri-bâtoe*, lett.: *den versteenden man*, ontwaart. Deze naam ontstond volgens de legenden hieruit, dat iemand, daar op de jacht zijnde, de onbezonnenheid had, om zijn' *hond* de onder de Inlanders zoozeer vereerde sierih of betel aan te bieden. Ten gevolge van zoo groote heiligschennis, werden jager en hond oogenblikkelijk in steen veranderd.

Nadat nu de twee vorsten kennis met elkander gemaakt hadden, duurde het niet lang, of zij besloten, hunne kinderen te zamen te laten trouwen. En weldra trad de zoon van To-Meñrabóëdjoe, genaamd *Gâmâ-tanâë*, in het huwelijk met *Bóëñja-boelñëñğ*, de dochter van den Lóëwóëschen vorst La-Tolêyanğ.

Nadat het jonge paar eenigen tijd te Patóëkoe gewoond had, ontstond er een' oneenigheid in de familie, die het besluiten deed, om naar elders henen te trekken. Nadat men op verschillende plaatsen rondgezworven had, kwam men aan een bosch, dat rijk aan varkens was. Weldra werd er jacht op gemaakt, en verzadigde men zich met het vleesch van dit thans, na de omhelzing van het Mohammedaansch geloof, onder de Inlanders zoo verworpen' beest. Ook was men na eenig zoeken zoo gelukkig, van goed drinkwater te vinden. Zoo liet het zich aanzien, dat men daar kalm en genoegelijk zou wonen, toen de vorstin op eens het heimwee naar Lóëwóë haar vaderland kreeg, en haren broeder voorstelde, om derwaarts terug te keeren. Gâmâ-tanâë, dit vernemende, voerde zijn' vrouw eenigszins verstoord te gemoet: "Ga gij dan maar alleen naar Lóëwóë terug. *Ik* ben ten minste niet "van voornemen, om het land, waar wij ons thans gevestigd hebben, "zoo spoedig te verlaten. Ik beschouw deze streek als het oord, "waar mijn *graf*, 't Boegineesche *pâñrânğ*, ja de verblijfplaats mijner

"geliefde dooden behoort te zijn (NB. *Lamâtti* beteekent ons *Hier-*
"*namaals*)."

Van daar nu, dat het land, waarvan Bâlañg-nipa thans de hoofdplaats is, en hetwelk zich vroeger nog benoorden de Tângka-rivier uitstrekte, den naam van *Lamâtti* erlangd heeft, terwijl de naam van *Pâñrâñg* aan dat gedeelte gegeven werd, waarvan later één van de beide voornaamste rijksgrooten van Lamâtti zijn' titel ontleende.

De tweede voorname rijksgroote, te weten: *Gâlla-Bôngki*, had zijn' oorsprong te danken aan den broeder van Boeñga-boelâeñg, die evenmin als zijn zwager lust gevoelde, om het land van Lamâtti te verlaten. Hij gaf zijn' zuster daarom te kennen, dat hij zich aan het *einde* des lands (bôngki-bôngki) wenschte te vestigen. Daarom werd die plaats later *Bôngki* genoemd, en van daar kreeg die zwager van *Gâlla-Pâñrâñg* dan ook den titel van *Gâlla-Bôngki*. [NB. *gâlla*, = *gallârrañg*, soort van titel.]

Als later de kinderen van *Gâlla-Pâñrâñg* en *Gâlla-Bôngki*, de vaderlijke vermaningen in den wind slaande, gedurig met elkander overhoop lagen; namen de ouders de toevlucht tot den vorst van *Boéloétâna*, dat benoorden de Tângka-rivier gelegen is, en vroeger insgelijks tot Lamâtti behoorde. Een afstammeling van dezen ook alweder uit den Hemel nedergedaalden vorst, te weten: *Pakâleboélóe Âroe-Saopânda*, moest de opperheerschappij in Lamâtti aanvaarden, daar het dan pas te verwachten was, dat de kinderen van *Gâlla-Bôngki* en *Gâlla-Pâñrâñg* zich ten goede zouden laten leiden. En op deze wijze kreeg men dan het bestuur van *Âroe-Lamâtti* met de twee voorname rijksgrooten *Gâlla-Bôngki* en *Gâlla-Pâñrâñg*.

Vooraf echter werd er een contract tusschen den vorst van *Lamâtti* en zijne rijksgrooten gemaakt, dat nagenoeg in dezervoege luidde: "*Gij* zijt van nu af aan onze vorst," zoo spraken *Gâlla-Bôngki* en *Gâlla-Pâñrâñg* "en *wij* zijn uwe gallârrañg's. Wij zullen met u zijn
"als broeders uit één vader en moeder. Zoowel het kwade als het
"goede zullen wij te zamen deelen. En wij zullen met ons drieën slechts
"*één weg ten doode* kennen." (Dit laatste is een' zinspeling op den naam van *Lamâtti*, *Hier-namaals*, doch geeft ook tegelijkertijd te kennen, dat zij elkander trouw willen blijven tot den dood.) "Niet zullen
"wij elkander lagen leggen. Zoo één van ons drieën, evenals een vaar-
"tuig, door den stroom wordt meegesleept, zullen de anderen hem in
"veilige haven doen aanlanden. Wij zullen elkander in de hoogte trek-
"ken, en hem die van ons in een' diepen kuil mocht storten, weder

"opgraven. Wij zullen elkander redden van den dood, ja als 't ware de "lijkkist van den broeder weder openen. Wij zullen ons zelfs niet ont-"zien, om met elkander in stinkende modderpoelen af te dalen. Nim-"mer zullen wij op elkanders dwaling loeren, en daarvan misbruik "trachten te maken. Wij zullen de een den ander vermanen, en elkan-"der's terechtwijzing aannemen. Niet zullen wij onderling mokken, "en elkander van slechte bedoelingen verdenken. Integendeel zullen "wij elkander steeds goede en zuivere voornemens toekennen."

Voorts maakten Gâlla-Bôngki en Gâlla-Pânrâng̃ onderscheiden' bepalingen, als: dat de Vorst van *visch* voorzien zou worden, dat de *sâssoeng̃-minâng̃a*, of *tol voor het varen op de rivieren*, hem toe zou komen, dat Gâlla-Bôngki en Gâlla-Pânrâng̃ om de drie dagen naar het werk zouden komen kijken, wanneer de vorst zijn' velden liet bearbeiden, en huis of barôega (d. i. gebouw voor feesten of het houden van vergaderingen) deed bouwen; dat zij vooral zouden zorgen, dat den vorst alles gegeven werd, wat hem toekwam, en dat toch niemand, wie het ook zijn mocht, zich datgeen toeeigende, wat enkel aan den vorst competeerde.

Na nog vele andere punten besproken te hebben, besloten de beide gallârrang̃'s met deze woorden: "Dit zeggen wij u, vorst! Gij moogt "niet eten, dan hetgeen *wij* u aanbieden. Al mocht het ook spijze zijn, "die behoorlijk rijp of gaar is, zij zal onrijp of ongaar worden, als *wij* "ze u niet aanbrengen. En omgekeerd zal zelfs het onrijpe of ongare "rijp of gaar worden, wanneer gij het uit *onze* handen ontvangt."

"De overeenkomst, die wij thans gemaakt hebben," zoo voegden zij er eindelijk bij "zullen *wij* doen overgaan op onze nakomelingen, en "wij verwachten van *u* hetzelfde. Moge hij die ontrouw wordt aan ons "verbond, in der eeuwigheid vervloekt zijn! Moge hij sterven zonder "kroost! Moge hij al zijn' nakomelingen ten grave zien dalen."

Vervolgens plantte men drie heilige uit Lôewóe afkomstige steenen in den grond, en wierp er elk eene *lâwo*-vrucht (Lagenaria vulgaris Ser.) en een ei tegen aan stukken, onder het uiten van de woorden: "Zoo moge het gaan met een' ieder van ons, die het verbond, dat wij "gallârrang̃'s heden met den vorst van Lamâtti gesloten hebben, op "schandelijke wijze durft verbreken."

Onder de plaatsen van de Oosterdistricten, die in de legenden voorkomen, behooren bij voorbeeld ook *Bikêróe*, *Sinjdjâi* of *Sanjdjâi* en *Bóelo-bóelo*.

Er was in vroeger' dagen een vorst van Gôwa in oorlog met de bevolking dier streken; doch toen hij op het punt was, om te zegepralen,

was er een' schoone, die hem door hare *toovermiddelen* wist te bewegen, om terug te trekken, en zijn' oorlogzuchtige plannen te laten varen. Van daar de naam van de streek, waar die schoone zich ophield, *Bikéróé* genoemd, naar het Makass. *kéróé* of het Boegin. *éróé*, *betooveren*. Anderen denken hierbij aan de *slechte praktijken* dier schoone, aangezien *tâoe-kéróé* in het Boegin. iemand te kennen geeft, die *alles behalve recht door zee gaat*, iemand die *allerlei slenters bezigt*.

Het district *Sinjdjâï* of *Sanjdjâï* heette vroeger Baëmoente. De reden, dat deze naam in dien van *Sinjdjâï* of *Sanjdjâï* herdoopt werd, is volgens de legenden hieraan toe te schrijven:

Toen de koning van Gôwa Toe-nipalângga van plan was, om het land van Boelo-boelo te veroveren, begaf hij zich eens derwaarts, om het in oogenschouw te nemen, en te overwegen, hoe hij zijn doel het best zou kunnen bereiken. Aan wal gekomen, stond hij verbaasd over de welvaart en het talrijke der bevolking, zoodat hij zich tegen den vorst van dit rijk ontvallen liet: "Gij mocht uw land wel *Sinjdjâï* of "*Sanjdjâï*, *evenveel*, v. d. *even talrijk*, *gelijk*, noemen, want het is "evengoed bevolkt als het land van Gôwa."

Wat den oorsprong van den naam *Boelo-boelo* betreft; hieromtrent verneme men de volgende legende:

In oude tijden was er een vorst afkomstig van *Taurálílí* in de Noorderdistricten, die zich nu eens in het tegenwoordige *Tóndong*, dan weder te *Tjaíle*, tusschen *Bóngkeng* en *Kânroeng* in *Boelo-boelo* ophield. Toen hij nu op zekeren dag de dochter van den vorst van *Oedjoeng-lóhe* (één van de regentschappen van de Onderafdeeling Boeloekoempa) ten huwelijk liet vragen, bekwam hij ten antwoord, dat dan pas aan zijn verzoek voldaan kon worden, wanneer hij ten minste een' *gallárrang* in zijn gevolg had. Hij trachtte daarom de *gallárrang's* van *Tókka* en *Kólasá*, wier namen men nog tegenwoordig onder de districtshoofden van *Tóndong* aantreft, aan zich te verbinden. En nauwelijks was hij hierin geslaagd, of hij mocht deze prinses de zijne noemen. Uit dezen echt werden twee kinderen geboren, een zoon en een' dochter. De dochter, met name *Pasáppe-ri-Boelóe* (lett.: *die landt aan het gebergte*) vestigde zich aan het *einde* of den *voet* (het Boeg. *tónro*) van een' *berg*. Van dit *tónro* ontstond later bij verbastering de eigen naam van *Tóndong*. En zoo heeft men dan hier den oorsprong van het rijk van *Tóndong* met zijn' eerste vorstin en twee harer voornaamste rijksgrooten, *Gálla-Tókka* en *-Kólasá*.

De broeder van deze prinses, met name *Poewálla Baroeboe-tanáe*,

bleef te *Tjâle*, en ontving aanvankelijk vanwege de menige *bamboe-karisá*, welke men in die streek aantrof, en die in de *Bása-bóeki*, of het Boegineesch der Oosterdistricten, *woelo* genaamd wordt, den titel van *Aroempóelo*, waarvan men later, wellicht toen deze landen onder het bestuur van Gôwa gekomen waren, den meer Makassaarschen naam van *Âroe Bóelo-bóelo* (NB. *bóelo* Mak. = 't Boeg. *âwo*, *bamboes*) gemaakt heeft.

Vóórdat wij thans afscheid nemen van de Afdeeling Oosterdistricten; nog een enkel woord over het regentschap *Kâdjañg*.

Toen daar zekere prins, met name La-Mañgâlle, erg ziek was, en voorzag, dat hij spoedig sterven zoude, gaf hij aan zijne vrouw te kennen, dat zij hem bij zijn overlijden zijn' buikband om den buik moest wikkelen. Als zij hem verzocht, om dien liever aan hun zoon af te staan, gaf hij order, om den buikband buiten in de lucht op te hangen. Vervolgens sprak hij tot zijn' gade: "mijn' buikband stel ik "aan den Hemel tot *model*, lett. tot *teeken* (tâñra). Thans kunt gij "daarnaar een' buikband voor ons kind maken."

Daar nu de *regenboog* tegelijkertijd aan den Hemel stond, meenden de Boegineezen, dat hij daarvan, evenals van zijn' buikband gezegd had: "dat is *mijn teeken*, 't Boegineesche *tañrâoe*. En van daar zou de *regenboog* later met een' kleine wijziging in het Boegineesch *tarâoe* genoemd zijn.

In de Zuiderdistricten zijn ook een paar plaatsen, waarbij ik eenige oogenblikken uwe aandacht wensch te bepalen, namelijk *Tópe-djâwa* en *Sanrabóne*.

In vroeger' dagen waren er in de Maleische landen van Manañgkābau twee broeders, met name *Dâtó Anakóda Bónañg* en *Dâtó Padóeka-Râdja*, wien het in hun land niet beviel, en die elders hun fortuin wenschten te zoeken. Na geruimen tijd op zee rondgezwalkt te hebben, kwamen zij eindelijk, door zware stormen overvallen, met hunne vloot nog behouden aan wal in de nabijheid van Kâdjañg en Bôloñg, aan de Westkust van Zuid-Celebes. Hier sloegen zij hunne tenten op, en hingen al hunne kostbare kleedingstukken te drogen. Naar één van die kleedingstukken, dat in het Makassaarsch *tópe* heet, wordt die plaats tot op den huidigen dag *Tópe-djâwa* genoemd. Maar, zal men vragen, waarom niet *Tópe-Malâyoe?* Dit is hieruit te verklaren, dat de naam van *Djâwa* of *Javanen* door de Makassaren ook wel aan andere natiën buiten Celebes, onder anderen aan de Maleiers gegeven wordt.

Later verhuisden zij, op uitnoodiging van den koning van Gôwa,

genaamd *Batâra-Gôwa* naar *Karôenroeñg Tjini-bélla*, benoorden de rivier van Gôwa, en daar woonden zij recht naar hun genoegen tot in de dagen van Âroe-Palâkka en Speelman, toen Karaênta ri-Karôenroeñg, die verraderlijke rijksbestierder van Gôwa, welke met de vijanden zijns Vaderlands heulde, en er zich aan ergerde, dat deze Maleiers op zoo goeden voet met den koning van Gôwa stonden, wist te bewerken, dat zij naar elders moesten heentrekken.

Als Karaênta-ri-Karôenroeñg, na geruimen tijd als balling in Mandar doorgebracht te hebben, bij den dood zijns vaders, die rijksbestierder van Gôwa was, door den vorst in genade opgenomen werd, en zijn' vader in diens hooge waardigheid vervangen zoude, werd hem eén' woonplaats aangewezen in de nabijheid van het verblijf dier Maleiers. En van daar heette die plaats *Sâmboeñg-djâwa*, lett.: *de plaats welke dicht bij die Maleiers*, of *Javanen*, *gelegen*, daarmede als 't ware *saam verbonden*, er aan *vastgehecht*, was. NB. 't Mak. *sâmboeñg* beteekent: *lasschen*, *aanhechten*.

In het regentschap *Sanrabóne* heeft men aan het strand een' zoogenaamde *limbâñgañg*, of *plek waar geesten rondwaren*, zoodat men daar als 't ware *over een' diepen afgrond henengaat*. Het ontstaan van die *limbâñgañg* is volgens de legenden aan het volgende voorval toe te schrijven:

Er waren eertijds twee broeders, genaamd Karâeñga ri-Gattîñgañg. De oudste woonde in *Sanrabóne* aan het strand, de jongste in Gôwa. De eerste bezat groot vermogen, en was een machtig vorst. De ander' was minder ruim bedeeld, en benijdde daarom zijn' broeder diens geluk. Op zekeren dag bracht hij hem een bezoek. En toen zij beiden druk aan het drinken van saguweer waren, trok de jongste op eens zijn' kris, en legde zijn' broeder neer. Na de begrafenis zonk op eens het prachtig huis van den vermoorde met al diens huisgenooten, gelijk ook met den moordenaar, in den grond weg. De *lâoe-vrucht* (de *Lagenaria vulgaris Seringe*), waarvan de beide broeders gebruik gemaakt hadden, om uit te drinken, was ook in het water gevallen; doch hoe ook door den stroom weggedreven, keerde zij gedurig tot de plek, waar de vorstelijke woning gestaan had, terug, en werd ten slotte door de rijksgrooten opgeraapt, nadat zij dezen tegemoet gevoerd had: "Neemt me toch tot u, en beschouwt me als een' spiegel, die u laat "zien, welk een' groote misdaad hier gepleegd is, en hoe verkeerd het "is, wanneer de eene broeder den ander' zonder grondige reden doodt."

De plaats, waar dit alles geschied is, wordt nog steeds door den

Inlander met zekeren eerbied beschouwd, en hij zal zich wel wachten, om daar met veel geraas voorbij te varen.

Na een bezoek in de Ooster- en Zuiderdistricten wensch ik thans ook nog een' poos in de Noorderdistricten te vertoeven.

Op de hoofdplaats van die Afdeeling, te weten: Maros of Soerodjîrañg, heeft men bij den Chineeschen kamp eene plaats die *Betañg* heet, omdat de bevolking daar, tijdens den boven besproken' oorlog met Gôwa, *met goederen, vrouwen en kinderen aan den haal gegaan was,* hetgeen in het Makassaarsch met het werkwoord *béta* wordt uitgedrukt.

Het bij de marktplaats van Soerodjîrañg gelegen' *Labóëwañg* heeft dien naam aan de volgende legende te danken.

In de dagen dat de koning van Bône nog woonde in *Tana-tákko*, werd zekere *Dáëñg-Máláb̀bí* geschaakt door een' Bonisch' prins van minder' rang (anakaróëñg-sâla). Zij wilden per prauw naar Makassar vluchten; doch als zij terstond door Bonieren op de hielen gevolgd werden, sloeg de prauw om, en zonk (lâboe). En ofschoon zij aan wal wischten te zwemmen, werden zij daar achterhaald. *Dáëñg-Máláb̀bí* bleef in het leven gespaard, doch de schaker en de volgelingen werden allen gedood. Naar dit *zinken* van de prauw ('t Boeg. en Mak. *lâboe*) werd toen die plaats *Labóëwañg* genoemd.

In het tot de Noorderdistricten behoorend regentschap *Segéri* heeft men den berg *Lantiyáñggoró.*

Op dien berg woonde eens een paar menschen, die uit Bône verbannen waren. Nadat hun huwelijk ontbonden was, en beiden eene nieuwe echtverbintenis gesloten hadden, die elk met kinderen gezegend werd, gingen zij in Segêri op nieuw een verbond te zamen aan. Doch thans klom de nood zoo hoog, dat zij zelfs geen' *sikápa*-wortel (*Helmia hirsuta Bl.*) meer bekomen konden, en alzoo van gebrek omkwamen.

Die *sikâpa*-wortel, welke in geval van hongersnood soms alleen of met het een of ander, bijv. een weinigje rijst vermengd, gegeten wordt, zou volgens de legende hieruit ontstaan zijn, dat iemand onder het eten van rijst de *tâna-bérasá*, of *rijst met de schil er nog om*, die er bij het stampen en koken van de rijst in gebleven was, op den grond uitgespuwd had.

Na het treurig uiteinde dan van bovengemelde menschen werd dergelijk huwelijk in Segêri streng verboden. En zoo het in die streek *erg regent* op een' tijd, dat zulks ten nadeele van den oogst strekt, leidt men daaruit af, dat er hier of daar wederom zulk een huwelijk gesloten is, en dat het vroeger zoo jammerlijk omgekomen' paar wegens het

thans ongestraft blijven van dit misdrijf de *bitterste tranen* stort, en dien tengevolge den Hemel doet overloopen van water.

Geen wonder, dat degenen die zich op zoo vreeslijke manier bezondigd hebben, onmiddellijk verbannen worden.

Behalve den berg Lantiyâñggoró, zijn er in *Segéri* nog twee andere bergen, die met het oog op de legenden niet minder belangrijk zijn, te weten: de *Boëloé-Tjappiya* en *Boëloé-Soñgkólañg*.

Er was eens in vroeger' dagen in Segêri een reus, welke die bergen versjouwen wilde, en ze bij ongeluk liet vallen. De eerste werd dien tengevolge zeer *geschonden* (tjâppi), van daar de naam van *Boëloé-tjappiya, de geschonden' berg*. De andere bekwam daardoor den vorm van een' *soñgkólañg*, soort van *zak* of *peperhuis*, dienende tot het *in den wasem koken* van *rijst*.

Hoe voorts volgens de legenden in Segêri een *Poewalóñggi* of *Polóñggi* met zijn' ploeg uit den Hemel nederdaalde, en men daar nog steeds tot op den huidigen dag zich wel wachten zal, om zijn' velden te bewerken, zoolang als de ornamentsvelden nog niet met den heiligen ploeg bearbeid zijn (verg. mijne verh. over de *ádá's* of *gewoonten*, enz. in verslagen der Kon. Akademie Lett.: 3[de] reeks, D. II, st. 2, bl. 168); dit ga ik thans met stilzwijgen voorbij, om liever nog eenigen tijd met u in het ten Noorden van Segêri gelegen' leenvorstendom Tanêtte rond te zwerven.

In dit land van Tanêtte bevond zich in vroeger' dagen een zekere *Âroe-Pâñgi*, of vorst van Pâñgi, die, zooals de meeste Makassaren en Boegineezen, een groot liefhebber van de jacht was. Eens steeg hij wederom nog vóór het aanbreken van het daglicht te paard, om aan zijn' hartstocht te voldoen.

Nauwelijks was hij op weg, of daar vernam hij het geraas der drijvers en het geblaf der honden. Terstond hield hij zijn' striklans gereed, en weldra bespeurde hij een hertebeest, dat uit het bosch te voorschijn kwam. Doch even spoedig als het beest zich vertoond had, was het ook weder verdwenen. En daar stonden eensklaps in plaats van dat hert aan den voet van een' berg twee menschen. Oogenblikkelijk steeg Âroe-Pâñgi van zijn paard, om te vernemen, wie dat toch waren, te meer daar hij het er voor hield, dat zij uit hoogere sferen op Aarde nedergedaald waren. In deze laatste opvatting werd hij nog versterkt, toen hij hoorde, dat het een *To-Sañgiyañg* met zijne echtgenoote was. *Sañgiyañg* stond immers als eene soort van *dewáta* of *godheid* bekend. Daarbij kwam nog, dat die *To-Sañgiyañg* zijn aanbod, om wat rijst met toebe-

hooren, die hij voor de jachtpartij had meegenomen, te nuttigen, van de hand wees, dewijl dit gekookte spijzen waren. Het duurde dan ook niet lang, of daar kwam een vogel aangevlogen met overvloed van rauwe visschen in den bek, en deze waren blijkbaar voor dat vorstelijk paar bestemd.

Âroe-Pâñgi bleef niet in gebreke, om er bij To-Sañgiyañg op aan te dringen, dat hij het gebergte verlaten, en zich in de vlakte vestigen mocht; doch het kostte aanvankelijk veel moeite, om hem hiertoe over te halen. En eerst na herhaalde *uitnoodiging* mocht Âroe-Pâñgi er in slagen, om hem te bewegen, dat hij die *bergachtige streek* vaarwel zeide, welke van daar den naam bekomen zou hebben van *Mâtâmpa*, d. i. *roepen*, *uitnoodigen*. Zijn' dochter echter, een reeds volwassen meisje, nam hij niet mede; en deze trouwde later met zekeren Âroeñg Âlâ-kâlâ. Als hij nu eenigen tijd met zijn' vrouw en drie zonen in de vlakte vertoefd had, begon hij het land zooveel mogelijk te ontginnen, en *begaanbare wegen* aan te leggen. En naar die *begaanbare wegen* werd het land van *Tanêtte* oorspronkelijk *Agâñg-niyônjâjó* of *Agânniyônjâjó*, lett. *begane* of *betreden weg*, genoemd. De akkers, welke in die dagen door hem bewerkt werden, zijn die van *La-Mañgâdâ*, welke nog heden ten dage tot de ornamentsvelden behooren.

Wat het leven van To-Sañgiyañg en diens vrouw zeer verbitterde, was, dat hunne drie zonen voortdurend in oneenigheid leefden. Toen zij dientengevolge eens verdrietig de deur uitliepen, en overal *rondwandelden*, maakte To-Sañgiyañg zijn' echtgenoote opmerkzaam op een' plaats, die bijzonder geschikt zou zijn, om een huis te laten zetten. En dewijl zij dus aan die *wandeling* als 't ware dat verblijf te danken hadden, werd de streek waar deze woning te staan kwam, *Lalôlañg* (van *lôlañg*, *gaan*) genoemd. En dit Lalôlañg was in vroeger' dagen geruimen tijd één van de vassalen van Tanêtte.

Toen de verdeeldheid onder To-Sañgiyañg's zonen hoe langer hoe slimmer werd, besloot de vader eindelijk de bemiddeling van Segêri's vorst, Dâtoe-Gôlla, in te roepen. Als deze drie jaren op den troon van Tanêtte gezeten had, keerde hij naar Segêri terug, en nu werd hij vervangen door To-Sañgiyañg's middelsten zoon. Gedurende diens bestuur mislukte het gewas overal in het land; en dewijl hij dit volgens inlandsch begrip aan eigen wangedrag toeschreef, besloot hij zich te verbeteren, en elders op het gebergte zijn fortuin te zoeken. Dat gebergte werd later *Parâkkôsâñg* genoemd, wegens het *narâkkó* nâwa-nâwasalâna, of *onderdrukken* van slechte gedachten. En hier ging het dan ook met zijn' aanplant bijzonder voorspoedig. Zelfs kreeg hij een' soort

van wonder-rijstplanten, waaruit NB. van onderen aan de halmen *bâle-bsâñg* of *kraalvisch* geboren werd. Ook waren de voorraadschuren steeds ieder jaar van onderen tot boven met rijst gevuld.

In Tanêtte zelf ging het met den oogst maar steeds achteruit; en toen men dus vernam, hoe de zoon van To-Sañgiyañg op den Parâkkô-sâñg de beste vruchten van zijn' onderneming mocht plukken, nam men wederom tot hem de toevlucht; en nu zond hij groote potten gevuld met padiearen. Doch ofschoon die potten terdege ingepakt waren, kwamen zij toch geheel aan stukken op een' zandbank in de rivier terecht. Eerst dacht men dat alles verloren was; maar later bleek het, dat die zandbank vol zaadpadie was, en nu ging men in grooten getale naar die zandbank, om zich van zaadpadie te voorzien. En vanwege het talrijk bezoek dier streek door de bevolking van Tanêtte, sprak men toen later van *Pompalalâñgâñg*, naar *mâlâlâñg gaan*. En dit *Pompalalâñgâñg* was nog in de dagen van mijn verblijf te Makassar een tijdlang de residentie van Tanêtte's vorstin.

Doch deze landstreek werd niet enkel door naburige volkstammen bevolkt. Ook van ver afgelegen' landen begaven zich volgens de legenden in vroeger' dagen menschen derwaarts.

Zoo droomde eens een' dochter van den Koninig van *Djokor*, dat zij trouwde met een' vorst, die aan een' rivier met verscheiden' mondingen woonde, en haar rijkelijk te eten gaf van den opbrengst van zee en rivieren, alsmede van de voortbrengselen van bergen en vlakten, met andere woorden, die haar dagelijks onthaalde niet alleen op rijst, maar ook op allerlei visch en heerlijk hertevleesch.

Bij het ontwaken was de jeugdige vorstin geheel wanhopig, toen zij ontwaarde, dat de zaligheid, welke haar in den slaap voorgespiegeld was, misschien nimmer verwezenlijkt zou worden.

Alle moeite die ouders en zoogmoeders aanwendden, om haar tot bedaren te brengen, waren vruchteloos. Eindelijk besloot men, een groot schip uit te rusten, en te zien, of men ook soms het zoozeer gewenschte land kon vinden.

Eerst ging het naar Boetoeñg, van daar naar Bône en Loewoe, vervolgens naar Makassar en Gôwa; terwijl overal aan de prinses gevraagd werd, of dit het land was, hetwelk zij in den droom gezien had. Doch telkens werd de vraag ontkennend beantwoord.

Eindelijk vaart men Segêri voorbij tot aan Bârroe. En als men nu weder vraagt, of dit soms het beloofde land is, luidt het antwoord, dat men het reeds voorbij is. Daarop gaat het terug tot op de hoogte

van *Pompalalắñgắñg*, en hier laat men het anker vallen. Terstond wordt er een gezant gezonden naar den vorst van het land, om kennis te geven, dat de vorst van D̃johor met vrouw en dochter op de reede ligt, en wenscht toegelaten te worden. Tegelijkertijd wordt meegedeeld, wat het eigenlijk doel van hunne komst is, en dit schijnt den vorst van het rijk geenszins te mishagen: want hij toont zich bereid, om het gezelschap met open' armen te ontvangen. Terstond laat de vorst van D̃johor voor zijne dochter in orde brengen eene soort van draagkoets, die op Celebes bekend is onder den naam van *pânjtja*, en naar die *pânjtja* wordt het land, waar men aan wal komt, later *Panjtjâna* genoemd. Dit Panjtjâna is geruimen tijd één van de vassalen van het rijk van Tanêtte geweest, en de moeder van Iyôlle, de tegenwoordige koningin van Tanêtte, was dezelfde vorstin, welke zelfs bij het nageslacht zoo algemeen bekend is als *Tjôlli-poedjiye Âroe-Panjtjâna.*

Vóórdat de jeugdige D̃johorsche prinses in de *pânjtja* gaat zitten, laat haar vader ook nog kennis geven van zijn' komst aan zijn' oom, welke zich insgelijks in Tanêtte bevindt; en Maleier als hij is, betitelt hij dezen met de op D̃johor gebruikelijke uitdrukking van *Ănĩje* (mijnheer), waarnaar later in Tanêtte de kampoñg *Ânjtje* genoemd is.

Nadat men in *Pompalalắñgắñg* aangekomen was, en de dochter van den vorst van D̃johor kennis gemaakt had met den vorst van het land, werd de in den droom gesloten' echt spoedig een' werkelijke huwelijksverbintenis.

Maar om tot To-Sañgiyañg terug te keeren; toen deze hoogbejaard was, liet hij al zijn' kinderen en kleinkinderen, alsmede de rijksgrooten en leenmannen van Tanêtte ontbieden, en sprak hun in dezervoege toe: Wanneer ik tot de vaderen teruggekeerd zal zijn, en het gewas soms niet lukken mocht; gaat dan gezamenlijk feestvieren te *La-Mañgắdắ*, op de ornamentsvelden van Tanêtte, doch voorzien van gânrañg en goñg, of trom en koperen bekken, versierd met pônto's of armbanden, en sigará's of hoog-opstaande spits-uitloopende mutsen, dragende sāroñg's, en rustende op lansen bij wijze van stokken, tevens overal rondgaande, om al tandakkende of dansende en met de kris zwaaiende, uw' gehechtheid aan de voorouders te betuigen.

Mocht er echter gebrek aan visch zijn; zoo moet gij, visschers! gezamenlijk feestvieren ter eere van *Néne-Dóero*, die aan de monding der rivier van Tanêtte inééngedoken zit, en wel zoo, dat gij hem bij het invaren der rivier aan de linker-, en bij het uitvaren aan de rechterzijde hebt.

Doch wacht u wel, om daar ter plaatse immer te visschen, hetzij met bamboezen vischfuiken, zoals de *bắllắ* en *tíkoe*, of met een treknet,

gelijk de *panámbe;* want indien gij dat doen mocht, zal ik, *To-Sañgiyañ*, die daar onder den naam van *Nêne-Dóero* gezeten ben, en voortdurend van visch leef, u den nek omdraaien. Ook moet gij wel toezien, dat gij bij het binnenvaren der rivier de oogen van den in Segêri zoo heilig-geachten balâná-visch (mugil) [verg. bl. 472] niet met het een of ander doorsteekt. Tevens waarschuw ik u, om op oneerbiedige wijze de schepriemen in de hoogte te houden, of u tot het roeien, hetzij van uw' beenen, hetzij van lansstokken te bedienen; want weet, dat ik zoo iets niet ongestraft voorbij zou laten gaan.

Ten slotte nog een' legende, die betrekking heeft, op een' plaats, waarvan men mij den naam niet meer wist op te geven, doch die voor alle Boegineesche vrouwen van groot gewicht is.

Een' pas gehuwde vrouw was eens op een' Vrijdag druk aan het weven; en toen zij bij die gelegenheid toevallig juist eenig werk voltooid had, zong zij onder het afsnijden van het weefsel een liedje, waarvan de zin hierop nederkwam: "Dat werk is nu voltooid. Thans zet "ik mijn' zinnen weer op wat nieuws. (Îya poerâë pöera-ni. Îya tâ-"poerâë-si riponâwa-nâwa.)"

Haar man, welke aan het venster zijn' kris met citroensap zat schoon te maken, die woorden vernemende, paste ze niet op het weefgetouw, maar op den onlangs gesloten' huwelijksband toe. Hij leidde er dus uit af, dat zij reeds genoeg van hem had, en al weer met een' ander' minnaar op vertrouwelijken voet was.

En wat zij ook zeggen mocht, om hem te verzekeren, dat dit geenszins de bedoeling van haar liedje was; het was alles vergeefsch. Hij stak haar dan ook in zijn' woede met de kris overhoop, en maakte vervolgens op gelijke wijze aan zijn eigen leven een einde.

Van dat oogenblik af aan zal geen' Boegineesche vrouw deze woorden meer zingen, of zich verstouten, om op Vrijdag haar weefsel, wanneer dit voltooid is, af te snijden. Dit ware volgens den Boeginees zeer *pemâli*, of zooals de Makassaar het uitdrukt *kassipâlli*, d. i. *hoogst verkeerd en lichtelijk de allernoodlottigste gevolgen na zich sleepende.*

En thans heb ik u alle mij naar eenigszins bekende Boegineesche en Makassaarsche legenden meegedeeld. Mochten ook anderen het hunne willen bijdragen, om die verzameling zoo volledig mogelijk te maken, en alzoo te doen strekken tot bevordering onzer kennis van taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Celebes.

DE OORSPRONG EN DE VESTIGING DER BOALEMOËRS OP NOORD-SELEBES.

DOOR

J. G. F. RIEDEL.

Het hieronder volgend, in het Holontalosch dialect geschreven opstel, waarbij eene nederlandsche vertaling met aanteekeningen door mij zijn gevoegd, bevat een door de kronijkschrijvers van Limuto gegeven overzicht van de geschiedenis der Tambeloërs, die thans den naam van Boalemoërs of Boulemoërs [1] voeren, van hunne eerste verschijning tot hunne vestiging te Tilamuta.

Hoewel de feiten in menig opzicht voorbedachtelijk verminkt zijn en het geheel eene zeer eenzijdige strekking heeft [2], is dit opstel als eene bijdrage tot de kennis van de geschiedenis van Noord-Selebes niet onbelangrijk te achten.

---

[1] Boalemo afgeleid van de lemo-vrucht en Boulemo of Baulemo afgeleid van den geur aan deze vrucht eigen. Beide benamingen, zoo ook Tambelo en Tombelo, worden door de inboorlingen gebezigd.

[2] Zie mijne geographische, statistische, historische en ethnographische Aanteekeningen over de landschappen Holontalo, Limuto, Bone, Boalemo en Kattinggola.

To lipu lo Lubu maito olongia tuau to huta tanggulio Tambelo. Joh olongia boito odito ou udaälio wolo ilomatalio wau o walaä duluo u lai tueu u bua tueu. Lonto upilotutu liilolio tilunggulo umalo u dudulaä dipo peëntamao loöontonga, ta lolai tanggula a Latandarage wau ubua tanggula a ti Rawe. Joh olongia lo Lubu boito loötapu ulotaä-taäJawa wau loöingoa timongolio ngaälaä wolo olongia olongia ngopohia boito. Joh teto timongolio ngaälaä boito lo poleë ilodapata utaea daädaäta wau iluntua limongolio lo bite dila lo otawa u odulunga limongolio wau deu walaio dulota boito dilelolio teto, odelo ungguli lo ta aohuuwo lo ungguli. Tou boito ilumualao, joh maädilelo dupoto ode ti bawa. Joh maäbolo lo pupulepelo timongolio boito, ngobutao lo dehu lo Salua, ngobutao lo dehu lo Mandonu, ngobutao lo dehu lo Banggaai. Joh olongia boito lo dehu lo huta tueu totonggade botia maäiloali tanggulio Boulemo, mealo lito lo Boulemo. Tou boito ma teto, joh maloöontongalo de u walao olongia lo Lubu, maäilohuhalio wuudi mongolio dila mopoöontonga lo walao. Tontahulo u ti Latandarage ma loöntomao oli Rawe boito, joh mapohilee lio oöjohio, teto dila lohiliamolio wo liilolio wolo ta daädaäta sababu ta mohutato dila moali. Joh ti Latandarage delobo tohilalio ualio, „wonu ututu wutato, ilongola dila oöntongau to ungohui-ngohui.„ Teto ta daädata boito ma lo helumo ualio, mopiohu ilihulolo to heita, alihu dilalo oöontongalio wau tohilalio, moali mobala lipu. Teto ma ililihio ti Rawe boito, joh malodehumai lo Holontalo ode Baja lo milate, mai lodudunggaja wolo olongia lo Padengo, wau iloajo io lo Olongia lo Padengo ti Rawe boito. Joh tontahulo maäbolo oodito ihewolio to bule mengeto: joh dilalo ilotawa uilohulao lo tau lo Lubu donggo ilotolaämai li Rawe boito sababu ma ilotaa-taatilo wolo u maa ilopupulepelo tau boito, to huta-hutaolo, lilitowalo boito. Joh to tonggade tucu lipu lo Banggaai loiingoa wolo lipu to tibawa lo olongia lo Limuto, joh lao-lao ihewolio, lao-lao popatea boito, joh to tombuluo olongia lo Limuto tanggulio ti Hu-

In het rijk van Lubu woonde voorheen een vorst in het landschap Tambelo. Bedoelde vorst, die hoog in aanzien stond en zeer gelukkig was, had twee kinderen, een van het mannelijk en een van het vrouwelijk geslacht. Deze kinderen, de zoon Latandarage en de dochter Rawe genaamd, hadden echter van hunne geboorte tot dat zij volwassen waren, elkander nimmer gezien. Eenmaal met de overige vorsten oneenigheden krijgende, zonderde de vorst van Lubu zich met de zijnen af; hij liet vele prahus uitrusten, waarmede hij, vergezeld van zijne volgelingen en beide kinderen, van daar vertrok, niet wetende werwaarts den steven te wenden, gelijk dit door den verhaler der geschiedenis werd medegedeeld. Het land verlaten hebbende, voerde de wind hen benedenwaarts. Eindelijk werden deze uitgewekenen van elkander gescheiden, een gedeelte kwam te Salua, een gedeelte te Mandonu en een gedeelte te Banggaai aan. De vorst zelve dreef aan de kust op eene plaats, thans Boulemo of het eiland van Boulemo genaamd. Daar aangekomen, zagen de kinderen van den vorst van Lubu elkander voor het eerst, om reden de gewoonte om hen gelijk voorheen van elkander af te zonderen niet meer konde nageleefd worden. Latandarage verzocht Rawe alstoen ten huwelijk, doch dit verzoek werd door den vader en de moeder, zoomede door de volgelingen van den vorst niet toegestaan, aangezien zij broeder en zuster waren. Toen zeide Latandarage: „wanneer Rawe werkelijk mijne zuster is, waarom had ik haar niet te voren dagelijks gezien.” Dit vernemende kwamen de volgelingen met elkander overeen om de dochter van den vorst op een vlot in zee te doen drijven, opdat de broeder haar niet meer zoude zien en alzoo het onheil dat over het land wellicht mocht komen af te wenden. Rawe, eenigen tijd op een vlot in zee gedreven hebbende, strandde te Holontalo op de plaats, genaamd Baja lo milate, en ontmoette aldaar den vorst van Padengo die haar tot echtgenoot nam. Daarna was het niet meer bekend waar de Lubuërs of Rawe het verblijf hielden, om reden zij èn op het vaste land èn op de eilanden

monggilu lo poahu to mongopulu ngota, tanggulio ti Oomolo, mao momambolaa paätea boito, alihu dila mopatea tau to tibawa lo olongia lo Limuto wolo lipu lo Banggaai boito. Joh ti Oomolo boito ilumuntu utaea tueu lohunuhe ode Banggaai. Joh poahu boito lohepito biluloa tueu, tanggulio Bambua, joh loodunggaja lo wolo tau lo Banggai, wau wolo tau lo Tambelo, ta lo puupuulepe to lito boito. Joh loloia tau lo Banggaai, ualio, „ohilao ode u toonu timongoli.“ Joh lolameto poahu boito, ualio, „ami ohilao ode Banggaai mao modinimai to lipu lo Banggaai mopatea wolo lipu to tibawa lo olongia lo Limuto.“ Joh lotambilu tau lo Banggaai boito, „mopiohuolo timongoli mohuheli poölo tea tou ngohui duhui, alihu metututueu wolo poahu lami ode Banggaai.“ Joh loloia tau lo Limito boito, ualio, „mopiohu.“ Joh mailo poöpoönua lolo tau lo Limuto wolo tau lo Banggaai to dulahe boito. Jo tou malo hiluemao joh pilatelio tau lo Limuto lo tau lo Banggaai, ngobutao ilate, ngobutao ilolahi ode utaea lohualingo ode Limuto, mao lohungguli lo uiloali olimongolio. Joh olongia lo Limuto boito lato lopoahu poli tou tau-tau alo to utaea limomao motuli huhutu boito. Joh mailobitelo tou ma ledunggamao li lito, mealo huta tanggulio Bambua malo hui. Joh timongolio ma ilolo dudulo huta boito, uweo utaea mailembidu ode tudulio. Joh timongolio to delomo utaea boito loönemo ualio,„ to huta botie outau“, ualo ta uweo, „otutu uwoluo tau to tudu botie, sababu moöboboö lo limu, mongo o tau de lombu mao bilohelo teto.“ Tou ma dilumodupa mola, joh tonulola tuango utaea boito ilobatulamolo ode tudu, joh malodudunggaja lo wolo tau lo Tambelo boito, joh lopaatealo timongolio. Joh tau lo Tambelo boito uweo ilate, uweo hitumula donggo woluo dulo pulu wau tueu tilawalio, dilelolio ode utaea, wau lato ilobite mai ode Limuto, wolo tau dulo pulu wau tueu lota boito; ilowali lo tou limongolio, wau utaea uweo lopolata ode libuo Toomini, mao

van elkander verstrooid waren. Op zekeren tijd ontstonden er oneenigheden tusschen de bewoneren van Banggaai en de onderdanen van den vorst van Limuto, en dewijl zij elkander beoorloogden, zond de vorst van Limuto, Humonggilu genaamd, een persoon van aanzien met name Oomolo om de oneenigheden bij te leggen en den voortgang van den uitgebroken krijg tusschen de onderdanen van Limuto en die van Banggaai te beletten. Oomolo vertrok alstoen met eene prahu naar Banggaai. Te Bambua komende gierde hij aan en ontmoette daar ter plaatse lieden van Banggaai, alsmede verscheidene Tambeloërs die op dat eiland verspreid waren. De Banggaaiërs vroegen: „werwaarts wilt gij henen gaan?" De afgezant antwoordde: „wil mij naar Banggaai begeven om den uitgebroken oorlog tusschen de onderdanen van den vorst van Limuto en de Banggaaiërs tegen te gaan." De Banggaaiërs zeiden: „wanneer dit het geval is, rust dan eerst hier eenige dagen uit, zoo kunt gij met onze afgezanten naar Banggaai vertrekken." De gezant van Limuto antwoordde: „het is goed." Inmiddels knoopten de Limutoers betrekkingen van vriendschap aan met de Banggaaiërs. Toen de nacht aangebroken was, werden echter de Limutoërs door de Banggaaiërs aangevallen, een gedeelte stierf er, een gedeelte vluchtte naar de prahus en keerde naar Limuto terug, ten einde omtrent het gebeurde bericht te geven. De vorst van Limuto, de tijding vernemende, beval terstond dat er vijf prahus zich zouden gereed maken met het doel om wraak te nemen. Vertrokken zijnde kwamen de prahus op het eiland of plaats, genaamd Bambua, tegen den avond aan. De opvarenden naderden de kust en ettelijke prahus gingen tot aan het strand. Daar komende spraken de opvarenden der prahus onder elkander, zeggende: „deze streek is zekerlijk bewoond"; „zeker", zeide een ander, „de geur van den citroen duidt dit wel aan, morgen zullen wij trachten ons daarvan te overtuigen." Den volgenden dag gingen zij aan den wal en kwamen de Tambeloërs tegen, welke zij versloegen. Een gedeelte der Tambeloërs werd er gedood, de in het leven geblevenen, een

modaha lipu to tibawa lo lipu lo Limuto. Joh boito ta walaä dulo pulu wau tueu lota, tau lo Tambelo pidu-pidudutolo to Limuto tanggula tuangolipu lo Boulemo. Joh sababu upilolanggula lio Boulemo sababu piloöboalio boolo lemo, teto pilolanggulio tuango lipu lo Boulemo, wolo u ma lo aäsalio wan lo bubangusawa wolo tau Limuto, joh loi-loiheomao joh ma iloali daädaäta palanakani Boulemo-Limuto. Joh to mata tueu patea lipu duluo Limuto wolo Holontalo. Joh Holontalo lohama wubodu to Huwa wau Limuto lohama wubodu to Moluo. Joh lo patia ti mongolio boito, joh Limuto ilolaähelio lo Holontalo, joh mongopulu toulota tilawalio dilelolio lo karaikarai boito ode lipu lo Huwa, talolaingota tanggulio ti Pomontolo, wau tabua tanggulio ti Tiliaja wau te Entobango todelomo mongopulu toulota boito. Joh maito tau daä tou lota lotunuhe to putili ſduluo boito, ngota ti Mopatu-langolo tanggulio, ngota ti Mopatu-hulita tanggulio, wan ngota ti M opatu-tamo, wau lo delo Boulemo dulo utaea, ta oahulalio, mohama taluhu aju podiio wau ungopohia. Tou boito malo dilelolio molo putili duluo boito te Tiliaja wau te Entobango tilawalio loali tajadu lipu lo Huwa, wau ti Pomontolo u lai loali tajadu lipu lo Mangudju. Joh tontahulau putili duluo boito ma tilunggulaämola ode Huwa wolo udulaä totalu wau Boulemo boito joh pilohutua lio kurungi taalungo bele lo olongia lo Huwa, wau biliahio odelo maluo tapilaliomola u alo moli talohu bele timongolio limo lota, tobulemengio donggo Boulemo ilodelewa lio. Tou boito ti Tiliaja wolio Entobango ilumualao to milango lo u Wanengo lohepito lipu lo Huolo, joh Boulemo ngobutao mealo ngotajadu lolahi to lipu lo Huolo. Joh tou putili duluo boito hituanga to lantungo taälungo bele joh lipu lo Huwa boito ilodungga lo bala ti lontolomu lo allahu taäla lipu Huwa boito, ilodungga lo dulahu odito opopatulio, dilalo odutola lo tau-tau ala moolao delode wolo tojungo, tonu

en twintig in getal, brachten zij naar de prahu en vervolgens naar Limuto als slaven, eenige prahus gingen de Tomini bocht in om de onderdanen van den vorst van Limuto aldaar hulp te verleenen. De een en twintig Tambeloërs bleven te Limuto en kregen den naam van onderdanen van Boulemo. Zij werden Boulemoërs genoemd om reden op de plaats van hun vorig verblijf de geur van den citroen werd opgemerkt en vermengden zich met de Limutoërs, zoodat de pernakans Boulemo-Limuto zeer in aantal toenamen. Het gebeurde eenmaal dat de landschappen Limuto en Holontalo met elkander in oorlog kwamen. De Holontaloërs verzochten toen om bijstand van Gowa, terwijl de Limutoërs zich met de Ternatanen vereenigden. Na een korten tijd met elkander geoorloogd te hebben, werd Limuto door Holontalo verslagen en voerden de karai naar Gowa drie adellijke personen, een man met name Pomontolo en twee vrouwen met name Tiliaja en Entobango. Drie oudsten, met name Mopatu-langolo, Mopatu-hulita en Mopatu-tamo, volgden de twee adellijke vrouwen en namen twee prahus met Boulemoërs bemand met zich mede, om water te halen en andere kleine dagelijksche diensten te verrichten. Tiliaja en Entobango werden als aandeel in den buit van Gowa, Pomontolo als dat van Mangudju aangemerkt. Te Gowa aangekomen zijnde, werden de twee genoemde adellijke vrouwen en de drie oudsten, alsmede de Boulemoërs in een hok onder het huis van den vorst van Gowa opgesloten en als kippen verpleegd; hun voedsel wierp men tusschen de vloerlatten naar beneden. Toen Tiliaja en Entobango van Kwandang vertrokken waren, gingen zij te Buool aan, alwaar een gedeelte der Boulemoërs door vlucht zich uit de voeten maakte. Ten tijde dat de beide adellijke vrouwen in het hok onder het huis opgesloten waren, kwam er groot onheil over het land van Gowa, de vloek des Allerhoogsten, zijnde eene onverdragelijke hitte, zoodat een ieder zich met een pajung behoorde te wapenen en alle rivieren en waterputten droog gingen. Om water uit de put van den vorst te scheppen, had

buta-butaiowalo moaamila iloti, oditolo taluhu ali. Joh alilio lo olongia boito malo olabita mohetuta lopo tihuto timba walau motuta, wau maihewo bolo motapu taluhe ngobunggo boito ta mao molime. Joh to dulahe tueu putili duluo boito ilohile mao molihu to ali boito, wau lodelo buti tueu, tuudu dila loötoduo olo ta pilobulotalio li mongolio timba. Teto tou timongolio malola, joh tilunuhelio lo ta hidahawa iladia lo olongia lo Huwa. Joh touboito putili duluo ma tilunggulao ode bihu ali boito, joh taluhe boito mai lobotulai lo hihilao ode bihu pombango ali tilunggulai ode tudulio, wau mahitolohe to huta tonu upoolaowa lo putili boito dudualio lo taluhu. Joh buti dilelo limongolio boito tiluangolio taluhu dialu tutu ngobotu taluhu humehetai moli huango buti boito. Joh dudaha lo bele lo olongia boito tou loönto mao huhutu lo putili boito, joh malolinggolabu lato lohualingai mai ilunggulilio to li olongia lo Huwa boito. Joh teto lato piloiualio mai dilelolio mai ode talu lo olongia wau ilimontalio piloi tiangolio mai didi wolo taluhu, sababu malo ilo pulito ilolopu tonu pilomulo-pilomulo to ungo tuango lipu lo Huwa boito. Joh dila boti odito ihewolio didi wolo talu-taluhio ledungga teto, mailopomilio lo olongia putili-putili boito, wau mai piloilualio pilopohulaio to bele ngoale daä putili duluo boito wau u dulaä tou lota wau hebiohu lo lipu lo Huwa. Tau boito ma ilumalilao teto poli donggo daädaäta u moali to li mongolio boito, huhutu li mongolio molinggolabu wau mopitango tolo pani wau tonui lola tau lo Huwa boito malo hetutolihu ta mai lo lopu wolo u hingopo-ngopohia malo iloleto to ihewolomao lo u timongolio to delomo lipu lo Huwa boito. Joh teto to dulahe tueu olongia lo Huwa wolo-wolo bubato-bubato lio lohutu oambua tueu lo boidu mai depito wau mopohualingo mongopulu dulota boito odelipu lo Limuto, sababu bo mai hemoali leto lipu lo Huwa tilontolu to allahu taäla, wau sababulio delobo putili duluo wolo ta hitunuhe olimongolio. Joh teto

men honderde vademen touw noodig om den emmer in het water te krijgen; met moeite verkreeg men een bambu vol water. Op zekeren dag verzochten de beide adellijke vrouwen naar de put te gaan baden en namen met zich mede een mand omreden niemand haar een emmer ter leen wilde geven. Vertrokken zijnde werden zij door eenige lieden, die het huis van den vorst bewaakten, achtervolgd. Bij de put komende steeg het water tot aan den rand en vloeide over de plaats waar de adellijke vrouwen waren en werwaarts zij zich begaven. Het water werd vervolgens in den mand gedaan zonder dat er een droppel door de reeten vloeide. De bewakers van het huis van den vorst dit een en ander ziende, verwonderden zich zeer en keerden terstond naar den vorst terug om hem hun wedervaren bekend te maken. Daarop beval de vorst dat de beide adellijke vrouwen bevrijd en spoedig in zijne tegenwoordigheid zouden gebracht worden; tevens spoorde hij hen aan om regen te doen vallen en het water weder te doen stroomen, om reden al het gezaaide in het land van Gowa uitgestorven was. Spoedig daarna viel er regen en keerde het water terug, zoodat de vorst van Gowa de adellijke vrouwen lief kreeg en haar een groot huis ten geschenke gaf, alwaar zij met de drie oudsten door het volk van Gowa onderhouden werden. Bevrijd zijnde kwamen er opnieuw andere onheilen over het land, zoodat de bewoners er zich over verwonderden; duizende ingezetenen van Gowa stierven er, gevolgd door allerlei ongelukken die het land verwoestten gedurende het verblijf der adellijke vrouwen te Gowa. Op zekeren dag beraadslaagden de vorst van Gowa en zijne rijksgrooten en besloten zij de adellijke vrouwen naar Limuto te doen terugkeeren, om reden hun aanwezen alsmede dat van de oudsten over het land Gowa onheil bracht en dit land blijkbaar door den Allerhoogste uitdienhoofde werd bezocht. Ten slotte kwamen zij overeen de adellijke vrouwen van Limuto met duizend prahus gevoerd door duizend karai terug te zenden. Tot Entobango en Tiliaja zeide de vorst van Gowa het vol-

ma lehelumoo mai depito wolo utaea ngolihu wau ngolihu olo karai-karai teto. Tou ma odeto joh olongia lo Huwa loloia to li Entobango woli Tiliaja, ualio, „uwau ma mopoualuigaä oli mongoli ode lipu limongoli poidepitu to utaea ngolihu, wau tonu owoluo limongoli de poihama-hamaumai to Holontolo poi-poiwuliumai ode oli mongoli wau deu lipu lotontoleta oli mongoli wolo lipu limongoli de poipotuliau mai to karai-karai mola modepito oli mongoli tunggulo u de moali tuangolipu limongoli delode odungohe mai lo karai-karai botia loia lo olongia wolo lipu lo Holontalo timongolio malo ta to tibawa lo lipu lo Limuto, alihu dilalo tontoleto lo karai-karai botie boito Holontalo, wau olo matie tauu lonto Lubu tau lo Tambelo ledunggamai woli mongoli mohuli pohualingamulo ma wohui o li mongoli, boli matie Bodu ngontaea wohui moali mohohalawa tola alo limongolio tunggulo lipu lo Limuto.“ Teto timongolio malo ilo bitelo putili duluo boito, wau udulaä tou lota madilelolo utaea ngolihu. Joh too woluo lo u dulaä totolu boito tangota ti Mopatu-langolo dilelolio lo putili duluo, ti Mopatu-langolo tau o tau-tau, wau ti Mopatu-hulita tau wantahu tau, wau ti Mopatu-tamo tau tapulo tau, bolilio ti Mopatu-langolo lo miahe to oli putili duluo boito, pilohutulio ode lo walaio pomomonulio wau dilahalio tonu umoali moleto too li mongolio, wau ti Mapatu-hulita ilohilao moleto mohile mopipia to oli mogolio, wau ti Mopatu-tamo lomiahe wau lodaha wolo u pilopoudaälio pilohutulio ealio, wolo u laba datalo huhutu wolo tilidalala iloali toli Mopatu-tamo loali loolinggolabu to tonulola tau lo Huwa, dulotonga tilunggalo uiloali iloohe lo olongia wolo lipu lo Huwa, wolo u ilotoliangio wau pilopahualingio ode lipu lo Limuto. Tontahulo u timongolio mai lohualingai donggo lohepitai lo lipu lo Huolo lohilemai to olongia lo Huolo deu tonu tuango lipu lo Boulemo ilotolaalio lolahi to Huolo pahualingio mai ode Limito, bo dilalo ilohilio mai. Teto timongolio ma ilumualai to

gende: "ik heb besloten u beiden naar uw land terug te doen keeren, geleid door duizend prahus; al uwe bezittingen, door de Holontaloërs geroofd, zal ik u doen teruggeven; over al hetgeen door Holontalo gedaan werd, kunt gij wraak nemen, met behulp der karai die u daartoe zullen bijstaan; ik verlang van de karai tevens te vernemen dat Holontalo Limuto als zijn meerdere aanmerkt opdat de karai het land van Holontalo niet behoefden te beoorlogen; ook mijne onderdanen van Lubu afkomstig, de Tambeloërs die met u medekwamen kunt ge als uw eigendom beschouwen, zoo mede de Badjos die met een prahu u vergezellen, om voor ulieden tot Limuto te visschen." Alzoo vertrokken de adellijke vrouwen alsmede de oudsten geleid door duizend prahus. De drie oudsten Mopatu-langolo of de gevierde, Mopatu-hulita of de slechte en Mopatu-tamo of de goede, gingen, gelijk gezegd, mede, Mopatu-langolo behandelde de beide adellijke vrouwen als zijne kinderen en zorgde dat haar niets overkwam, Mopatu-hulita trachtte haar te verleiden en tot bijzitten te maken; Mopatu-tamo bewaakte haar als zijne meerderen en zijn gedrag was van dien aard geweest, dat de lieden van Gowa zich er over verwonderden en bevreesd werden, met dat gevolg dat zij de beide adellijke naar Limuto deden vertrekken. Terugkeerende gingen de prahus te Buool aan en verzochten zij van den vorst aldaar de voortvluchtige Boulemoërs te mogen medenemen en weder naar Limuto over te voeren, welk verzoek echter niet toegestaan werd. Nadat zij Buool verlaten hadden, ontmoetten zij de bubatos of bestuurvoerende oudsten van Limuto op de hoogte van Tolinggula, om reden deze van de komst der adellijke vrouwen verwittigd waren. Een dezer bubatos heette Popa, de tweede Pomalo. Toen zij in de nabijheid van de beide adellijke vrouwen kwamen, weenden zij en deelden elkander allerlei tijdingen mede. Bij een eiland voor Bulontio, Lihutokalo genaderd zijnde, hielden zij de prahus tegen en vergunden deze niet naar Kwandang te gaan, opdat er geen twist tusschen Limuto en Holontalo daardoor

Huolo ma mai lodudunggaja wolo bubato lonto Limuto, mai lohulato to Tolinggula tuudu ma ilodungohe limongolio lonto Limuto buboluo lo putili duluo malo ti mai. Joh bubato boito ngota ti Popa tanggulio wau ngota ti Pomalo tanggulio. Teto tontahulo umalolo lo taluamao, joh malo hujonga wau lobububoluo lomola teto. Tou boito ma ledunggamai ode lito tueu to baja lo Bulontio, Lihutokalo tanggulio deu tuudu iloalio dila wohilio mota ode u Wanengo, intie bolo moali mopatea lipu lo Limuto wolo Holontalo, oodito tinepio li Popa woli Pomalo, wau mapohilelio popohualingolio teto utaea ngolihu boito, bo karaikarai boito dipo mohuto, sababu dipo lo odungohu tombilu lo lipu lo Holontalo mongaku timongolio ma moali to tibawa lo lipu lo Limuto, modungohe palenta lo olongia lo Limuto, wau tomu owoluo mealo polontia wolo u hingopo-ngopohia ilo tawala lo Holontalo wuhomai lo Holontalo. Teto tou boito ma ilodungohemai lo olongia lo Holontalo, Huwa ilodepitai toli Tiliaja woli Entobango wolo buboluo hingopongopohia boito. — Joh teto ti huhuhu Bumulu loi imoö hulawa dulahanta to tonulola Holontalo, wau tio lopoahu to ulea lo lipu ti Eiato tou mata ilahula lio boito donggo hatibi wau ilahulalio wau lodelo tomeu hulawa dulahanta, wau wolo ta opatota ta wolio mota momombolaä karaikarai wolo ta wolio wau mota mohama hilao lo puliti duluo wolo bubato-bubato lo Limuto, wau wolo tolopani lio wau pongongototalio. Teto ti Eiato ma ilolaolo. Tontahulou tio maledungga mota joh lodungga taudaä ngota. Joh lohintu ti Eiato, „ma tou tonu ti Popa woli Pomalo, sababu uwau tea lonto Holontalo.„ Joh taudaä lolameto, ualio, „io mao mongola boli moöontonga wau moloia wolio, sababu ta odito ototototalio tia dila bolo ta odelo io ta mobilohe wau moloia wolimongolio.„ — Joh lolameto ti Eiato ualio, „delode ta moto-mototaalo ta ototaalo.„ — Joh teto ti Eiato ma lembidio, joh bolo iloontongalio moto

zoude ontstaan; alzoo dachten Popa en Pomalo; zij verzochten tevens dat de prahus van daar terugkeerden, doch de karai weigerden dit te doen, om reden zij van de Holontaloërs nog niet vernomen hadden dat zij de bevelen van den vorst van Limuto volgen wilden, alsmede nog niets vernomen hadden omtrent de teruggave der door de Holontaloërs geroofde goederen. Het bericht van de terugkomst van Tiliaja en Entobango werd spoedig te Holontalo door den vorst aldaar vernomen. De rijksbestierder Bumulo liet alstoen twee gantangs goud door gansch Holontalo bijeenbrengen en zond de ulea lo lipu Eiato, toen ter tijde nog hatibi, medenemende het goud als reisvoorraad vergezeld van vier makkers, met last om de karai en hunne volgelingen te beletten verder te gaan en de beide adellijke vrouwen alsmede de oudsten van Limuto met list en verstand gunstiglijk voor Holontalo te stemmen. Alzoo vertrok Eiato. Ter plaatse komende ontmoette hij een der oudsten. Eiato vroeg hem zeggende: „waar kan ik Popa en Pomalo vinden, ik verlang zeer hen te ontmoeten en met hen te spreken, want ik kom van Holontalo.” De oudste antwoordde: „met welk doel moet gij deze beiden ontmoeten en met hen spreken, zulke verstandige lieden behoeven door personen gelijk gij, niet gezien noch aangesproken te worden.” Eiato antwoordde: „de verstandigen moeten door verstand overwonnen worden.” Toen Eiato nader bij kwam, zag hij de ulea Pomalo in de rivier van Bolontio zich baden, terwijl de rijksbestuurder Popa met vele volgelingen in de prahu bleef. Haastig begaf Eiato zich achter de badende Pomalo en begon zijn eigen lichaam te wrijven en te reinigen weenende en vergiffenis verzoekende, opdat de prahus niet door naar Limuto gingen en de opvarenden de Holontaloërs dooden zouden, hij beloofde tevens dat Holontalo de bevelen van Limuto zoude opvolgen en nam aan, al het geroofde aan Limuto terug te zullen geven, wanneer Holontalo slechts niet door Gowa wordt tenondergebracht. Pomalo antwoordde: „wanneer het van mij alleen afhangt, sta ik uw verzoek toe, maar gij moet met Popa er over spreken;

ti ulea Pomalo hemolihu to butaio lo Bolontio wau ti huhuhu Popa to utaea wolo ta daä-daäta. Joh ti Eiato lato tilumetea mota ode ulea li Pomalo hemolihu wau hilihitaliolomola tonu dei to ulea wolo wawai Pomalo wolo u hujo-hujongo wolo u hemohile ambungu, mohile alihu utaea ngolihu boito dila mopola to Limuto wau mai momate Holontalo wau ma mongaku lipu lo Holontalo, mamoali to tibawa lo palenta lo lipu lo Limuto, wau ma moluloa tonu u mailuhi to Lipu lo Limuto, to u mata lo patea wolo tau lolopu tuloalia, bou dilalo mao bubuhu lo Huwa. Joh ti Pomalo lolameto, ualio „wonuau bo uwau delo moali tolimoou hihilamu botie, bo montali io mao poloia woli Popa de tumulau mai umoloia.„ Joh ti Eiato lolameto, wonu bo to mambihu ti Popa, dila watotia motuta, bou ito-ito olo taotuta lo watotia. „Teto ti Eiato woli Pomalo mamao lo to tombilu a woli Popa to huhama lo hihile li Eiato. Joh ti Popa loloiamai oli Eiato, ualio,„ wonuau bo to mambihu olau tea, mamoali hihilamu botie, bo to mambihu karai-karai botie hidelomo utaea tueu-tueu wolo-wolo taelio botie bolo moali woloolo to lopani teto.„ Ti Eiato lolameta ualio„, wonu bo hale mambihu karai-karai botie dila motuta hilaanto, malo dilapatai lo watotia teto deu hulawa dula hanta ilimoiomai pilotomeu lio.„ Joh ma tila tilaiadio mota to tonulola karai-karai to umotuituidu utaea boito wolo tonu upilongaku lio mailodungohe lo karai-karai poahu lo olongia lo Huwa, teto malohualingolo tonu utaea bolo wambao opato karai to utaea opato olo lo depitai to milango lo u Wanengo. Teto tou boito ti mongolio ma tilunggulai lo Limuto, joh udulaä duluo ti Mopatu-langolo wo li Mopatu-hulita joh lohutu oambua tueu wolo bubato-bubato lo Limuto longa longilu wolo wengahimongolio. Joh to tonggade boito ti Mopatu-tamo bo poöpoöjo dila lo huto mai lolame to delomo oambua boito. Joh teto ti Mopatu-tamo loloia, ualio, „sababu watotia dipo lohuto mai molame botie donggo to delomo otu-

wacht, ik zal het gesprek beginnen.〃 Eiato antwoordde: 〃wat Popa betreft, daarover ben ik reeds zeker; om u alleen heb ik mij ongerust gemaakt.〃 Toen begaven zich beide Eiato en Pomalo bij Popa om betreffende het verzoek van den eerstgenoemde te spreken. Popa zeide tot Eiato: 〃wat mij aangaat, tegen uw verzoek heb ik niets in te brengen, wat kunnen wij echter doen om de karai en hunne volgelingen tevreden te stellen? Eiato antwoordde: 〃wees niet ongerust vanwege het gevoelen der karai, ik heb daarvoor bereids gezorgd en twee gantangs goud medegebracht.〃 — Toen verdeelden zij het goud onder de karai van elke prahu en beloofde Eiato alles ten aanhoore van deze gezanten van den vorst van Gowa, met dat gevolg dat de prahus van daar terugkeerden; vier prahus slechts met vier karai begeleidden de adellijke vrouwen tot Kwandang. Te Limuto komende gaven de twee oudsten Mopatu-langolo en Mopatu-hulita een groot feest en aten en dronken met de overige oudsten van Limuto naar genoegen. Mopatu-tamo echter wilde aan deze feestelijkheden geen deel nemen. En Mopatu-tamo zeide: 〃de reden, waarom ik aan uwe vreugde geen deel kan nemen, is omdat ik bedroefd ben, dewijl Pomontolo nog niet in ons midden aanwezig is, ook om reden Limuto nog schatting moet betalen, deze schatting is door den vorst van Gowa nog niet kwijt gescholden.〃 En Mopatu-tamo verzocht om terug te mogen keeren. Niet lang daarna kwam Mopatu-tamo weder, hij bracht Pomontolo terug en verklaarde dat na veel moeite en het aanwenden van verstand de vorst van Gowa de schatting had kwijtgescholden en hem vergund alles naar genoegen te regelen. Op zijne beurt gaf Mopatu-tamo toen een feest en zong in het midden der oudsten, springende gelijk een tijger die een geitenbok ten prooi had; zijn gezang luidde aldus:

〃de man Mopatu die hier staat,
heeft aangenomen en gesproken
met de karai of hoofden,
en hen verzocht om kwijt te schelden
de schatting,

tuta hilao lo watotia, de tuudu donggo ngota mongopulu ti Pomontolo tanggulio, boli poli donggo kasibia lo lipu lo Limuto dipo lo lopato kasibia to olongia lo Huwa.″ Joh donggo lohile lopiu ti Mopatu-tamo. Joh dila botie laihewo ma lohualingai wau ti Pomontolo ma dilelolio mai, wau kasibia mailopatiomai lo olongia lo Huwa, wolo u daä-daätalolo pongongototalio mola pilohutulio, dulo tonga loali tonulola u to hilao lio Tou boito ma ledungga mai joh ti Mapatu-tamo malohutu lame tueu wau lo sudjai to hungo tonu bubato wau taianga-taiangao odelo matjangi modambaä batade huhutulio wolo sudjailio, tingohio oödia:

″Olai Mopatu tia,
ilongaku loloia,
to karai-karaia,
ulohile ohulia,
to hale lo kasibia,
tilapi mahilulia,
to batangau lo tia,
doi hulawa lupia,
wonu dia ohulia,
pupula buloötia.
Tai Mopatu kimala
longaku ilo bitjala.
to karai Bontowala,
embuinga polotala,
mai lopiu madala,
dila tilopatala,
to lipu wau to dala.″

Joh toöwoluo lo tuango lipu lo Boulemo donggo labito tailolahi to lipu lo Huolo boito joh madilelolio mai ode Limuto. Joh olongia wolo u lipu lopoahu to tamota motiangai Boulemo ilolahi lo Huolo, wolo u piipiiuwa. Joh lopatatai dila lo ilohimai lo lipu lo Huolo, Boulemo boito tilunggulo ilopatealo lipu lo Huolo wolo Limuto louwola lohehua lo Boulemo dilalo boli lotoduo tilunggulo olongia lo Limuto wau Olongia lo Holontalo lopoahu to ututani dulota tai lonto Holontalo ti huhuhu Talue, lonto Limuto ti Tuliabu lobotula ode

verworpen, kwijt gescholden werd deze,
door mijn toedoen,
het koper, goud en zilver,
wanneer dit niet kwijt gescholden werd,
dan kan dit mijn hoofd afgeslagen worden.
De oudste Mopatu,
heeft aangenomen om te spreken,
met de karai van Bontowala,
de adellijke vrouwen die bewaakt werden,
zijn bereids in het land teruggekeerd,
zonder eenig ongeluk,
in de negari of onder weg te ontmoeten.″

De overgeblevene Boulemoërs, die niet te Buool gevlucht waren, werden tevens naar Limuto gebracht. De vorst en het rijksbestuur zonden alstoen herhaaldelijk lieden uit, om de te Buool gevluchte Boulemoërs terug te roepen, doch zonder gevolg. Het bleek echter later dat het rijksbestuur van Buool deze Boulemoërs niet wilden afstaan; het gevolg daarvan was dat er voortdurend twisten ontstonden tusschen Limuto en Buool vanwege de Boulemoërs, totdat de vorsten van Limuto en Holontalo twee gezanten naar Ternate afvaardigden, die van Holontalo heette Talue, die van Limuto Tuliabu, ten einde daar te klagen over de Boulemoërs die te Buool gevlucht waren en door den vorst van dat land aangehouden werden. De groote hoogmogende heer gouverneur Filtz zond betreffende deze zaak een brief aan den vorst van Limuto, gedagteekend den zes en twintigsten September des jaars zeventien honderd en dertig, doch de zaak werd niet beslist. Eindelijk kwam de commissaris Bernard te Limuto aan. De vorst en de rijksgrooten verzochten alstoen om eene rechtvaardige beslissing in de zaak betreffende de onderdanen van Limuto, doch de commissaris deelde het verzoek namens den Compagnie mede, om de Boulemoërs die naar Buool gevlucht waren van Limuto vrij te koopen tegen tien realen het hoofd of honderd hoofden tegen duizend realen, aangezien de Compagnie te Buool eene loge had opgericht

Moluo to huhama lo u boito Boulemo ilolahi to lipu lo Huolo, dilalo boli ilohimai lo olongia lo Huolo. To tonggade boito mata ti tuani laba-laba u dadaa boli laba-laba molanggato hubalanador Pilesti. joh heu udaadaa lolaomai tulade tueu, ode oli olongia wolo lipu lo Limuto, ilalangi to u dulo pulu lo onomo dulahu hulalo sepetembe to poliama ngolihu wau pitu lohetuto wau toulo pulu, joh dipo iloali bilotoio mai teto. Joh bolo towo-towo dei tau u daädaä kumisi Balnar ode Limuto. Joh olongia wolo lipu hua lo dulohu to ea kumisi boito lohile otutulio joh wolo butoa lo ea boito joh lepidudu tolo delobo tuango lipu lo Limuto, bo wolo hihile li tuani kumisi boito to olongia wau lipu, lohile wolo u tanggula u kumpania tou lo tali mealo lotolotai boito tuanga lipu lo Boulemo, ta ilolalahi to Huolo, tueu lunggongo mopulu reali bulilio, wonu mohetuto tau ngolihu reali, tuudu kumpania ma lohutu bele pohihimawa to Huolo wolo u malo lo tihuloa to Huolo. Joh intolo tuota tueu to u otutu. Wolo u kumpamia lomuatao kapala tueu lehenti Marapati tanggulio. Joh tou mata olongia ti Hulopango, joh lohelumo wau lohutu oambua tueu huhuhu, ulea lolipu, walaäpulu wau udulaalaa lo boidu lo huhama lo pakaladja lolipu wolo kumpania, lohale lo pomomaja wolo loia lo Boulemo, joh tonu bubato-bubato wau mongopulu olongia ilohama tuango lipu lo Boulemo limo limo lota to ealio ngota mealo to bubato ngota wau ta limo lota boito pilohutulio wato limongolio. Joh ngobutao deu labito ta limo limo lota pilohutulio wato, joh uito ilimoio pilohutulio loali lipu tueu wau opato olongia-olongia kakei, ointalio, olongia Biluhu, oluo, olongia Pilohanga, otolu, olongia Ajuhulalo, opato, olongia Limbato, wolo lohutu tulade pilodantia limongolio wolo tadia to titato korani to de motanggungo tonu palenta mohuto mao momaja tuutueu wolo lipu lo Limuto, wolo udila moali mobubuaja wolo udila moali molamingo wolo lipu Limuto delobo de dudungohe tingohu towohu tihi, wau lipu lo Limuto boli lotadia dila

en voornemens was zich daar te vestigen. Dit is een onomstootelijk bewijs van Limuto's supprematie over de Boulemoërs. De Compagnie benoemde alstoen een regent, Marapati genaamd, over de te Buool aanwezige Boulemoërs. Ten tijde van den vorst Hulopango beraadslaagden de rijksgrooten van Limuto de djogugu, ulea lo lipu, walaäpulu en verdere oudsten met elkander omtrent de verplichte diensten der bevolking en belasting ten behoeve van de Compagnie, alsmede omtrent de Boulemoërs en bepaalden dat de Boulemoërs vijf ten getale voor elken rijksgroote van hunne respektieve eigenaren zullen genomen en tot hunne lijfeigenen gemaakt worden. De overgeblevenen van deze vijf personen werden bijeengebracht en genoodzaakt in eene negari te wonen, door vier mindere vorsten bestuurd gelijk Biluhu, Pilohanga, Ajuhulalo en Limbato, onder belofte op schrift gesteld en met eede op den qorân bevestigd dat zij aan alle verplichte diensten en leveringen van Limuto zullen deel nemen en zich niet meer van Limuto verwijderen, maar gehoor geven aan de tivaslagen van den mesdjid; van den anderen kant beloofde Limuto tevens de Boulemoërs niet meer als slaven te bejegenen. Ten tijde van den grooten heer de Munnick begaven de rijksgrooten van Limuto zich naar Ternate om den vorst Iskander Naki aldaar te bevestigen. In eene belegde vergadering gaf de heer de Munnick met zijnen raad, met scherpe vreesverwekkende bewoordingen te kennen, dat de Boulemoërs van de heerschappij der Limutoërs zullen worden ontslagen om reden de Boulemoërs te Limuto geklaagd hadden en aan den regent Marapati teruggegeven worden. De rijksgrooten van Limuto verzetten zich echter daartegen, met dat gevolg dat de Gouverneur de Munnick in toorn ontstak en hen toevoegde: „wanneer gij de Boulemoërs te Limuto niet vrijstelt, dan zal ik Naki niet tot vorst van Limuto verheffen.” — Toen antwoordden de rijksgrooten aan dien heer zeggende: „al wordt Naki niet tot vorst van Limuto verheven, wij kunnen de Boulemoërs die in onze handen zijn niet vrijstellen, om reden Limuto slechts een klein getal zielen telt en zonder

boli moali pohutu wato to Boulemo boito. Joh to mata ea udaä heri" Munek lipu lo Limuto lobotula lo bite ode Moluo mao momuata to olo ta tombuluo olongia Iskandari¦ Naki. Joh heri Munek wolo bubato lio ilohutu boide tueu wolo mengilio wolo popoohelio ohilao moluala Boulemo to delomo oluu to Limuto de sababu Boulemo wolo Limuto mapilodulohu wau pilohilelio lo lehenti Marapati. Joh ma tilametolio lo lipu lo Limuto, wolo tameta mopatalo wau otutu tilunggulo heri Munek lo entelo wolo u laba-laba entelio, ualio," wonuau dila wohi limongolio tonu Boulemo lo lipu Limuto, joh uwau dilalo mohuta tutu-tutu boli momuata to olongia Naki moali olongia lo Limuto." Joh lolameto tonulola bubato-bubato to heri boito ualio", openu dilalo huatalo olongia ti ta utiti Naki bou ami dila mohuto molopatai tau lo Boulemo to delomo olu-u lami, de tuudu malo bolo tolo-tolo momodu Limuto bolo ngoidi wawai mongolio u donggo, timongolio uwawaä Boulemo boli dilalo ohumalio dantia lami lo kumpania, todelomo kuntulati, tuudu wambaa bolo Boulemo ta tutueu motanggunga tonu kaladja lo kumpamia. "Joh lo tumbili heri Munek", mopiohu, popohuhelio mao boidu lo huhama lo Boulemo botie wau mopiohu ito botia momuatolo oli ta utiti Naki, moali olongia." Teto olongia Naki wolo bubato-bubato lo Limuto malohualingai teto. Tou boito lipu to Huolo lopatea wolo lipu lo Kaili, joh tonu Boulemo to Huolo ilohe lou ma maipilate lio ma daadaata Boulemo ilate, joh lato ma lolahimai ode u Wanengo te lehenti Marapati, wau lodelomai tawolio, bo olongia wau lipu dila ilohilio ti Marapati mai mou ulawua wolo Boulemo Limuto, tingga wambao Boulėmo¦ Huolo ta wolio, bo padajalio laolao wolo tolopanilio mohile mohama Boulemo to Limuto wolo dulohulio mo tui tuidu heri mai maoli heri to Moluo ti Marapati poli modulohu, wau kumpania olo donggo mololohe otutulide Marapati to huhama lo Boulemo to Limuto. De to tonggade tuau bolo towo-towode tuani duluta lai lo u Wanengo lo potulide tonu tihehedelo,

de Boulemoërs onze overeenkomst met de Compagnie niet meer nageleefd zoude kunnen worden, immers deelden de Boulemoërs in de verplichte diensten en leveringen ten behoeve van de Compagnie." De heer de Munnick zeide daarop: "het is goed, laten wij de zaak der Boulemoërs niet meer aanroeren en nu overgaan Naki tot vorst aantestellen." Daarna vertrokken de vorst Naki en de rijksgrooten van Limuto naar hun land weder. Op het tijdstip dat het landschap Buool met het landschap Kaili oorlog voerde, kwamen de Boulemoërs te Kwandang onder aanvoering van Marapati aan, bevreesd zijnde dat zij door de Kailiërs zouden gedood worden, om reden velen van hen bereids in het gevecht omgekomen waren, doch de vorst van Limuto en de rijksgrooten gaven Marapati geene toestemming zich met de Boulemoërs van Limuto te vermengen; alleen voerde hij het gezag uit over degenen die van Buool afkomstig waren, hetgeen echter niet belette dat Marapati langs allerlei wegen op listige wijze invloed over hen trachtte te verkrijgen en telkenmale wanneer er een vertegenwoordiger van de Compagnie te Ternate mocht verschijnen, klachten inbracht en de Compagnie noodzaakte de kwestie der Boulemoërs te Limuto te onderzoeken en naar waarheid aftedoen. Daarna kwamen er twee afgevaardigden van de Compagnie te Kwandang, zijnde de heeren Wermuth en van de Wal, om de grensgeschillen te vereffenen en verzamelden zich de vorsten van Limuto, Holontalo, Buool, Kaidipan-Bolaäng itam en den regent Marapati te Kwandang ter bepaling der grenzen van Limuto, Holontalo en Buool, ten westen en van Kaidipan en Bolaäng itam ten oosten gelegen. Bij deze gelegenheid onderzochten de heeren van de Wal en Wermuth na de afdoening der grenszaken het geschil der Boulemoers in het bijwezen van de vorsten en rijksgrooten van Limuto en Holontalo. Het werd hun toen duidelijk dat de Boulemoërs van Limuto niet tot de volgelingen van Marapati behoorden, om reden deze door de Compagnie tegen duizend realen vrijgekocht waren. De heeren Commissarissen

ngota tanggulio ti tuani Permut wau ti Pandewal, tonu lola olongia-olongia lo Limuto, lo Holontalo, lo Huolo, wau Aidupa-Bulangita, wau ti lehenti Marapati lo oambua to u Wanengo lohutu lopootulide tihedu huta hutawalo Limuto-Holontalo wau Huolo to mantahu bara, wau tihedu huta wolo Aidupa-Bulangita mantahu timuru. Wolou tuani boito Pandewal wau Permut lapato lohutu tihedu huta, joh lomatataa huhama lo Boulemo to olongia wolo bubato lo lipu lo Limuto wolo Holontalo. Joh lopatatolo to oli tuani kumisi boito tita Boulemo wolo Limuto dila Boulemo waitio li Marapati, sababu Boulemo wai ti Marapati ta bilajaria lo kumpania wolo upanga ngolihu reali. Joh loia lo tuani kumisi boito de delo lami hale boito poobangola to oli tuani heri wolo bubato dudulaalio to Moluo, upilopoahulio olami. Tou boito kumisi tilunggulo Muluo joh olongia wolo bubato lo Limuto lootoduo tulade tueu lonto ta tombuluo u dadaa to Moluo ti tuani Palkanar bilangulio to umopulu wau tio hulalo Juni poliama ngolihu pitu lohetuto pitu lo pulu wau duluo utitulade todelomio hubalanador malo toduolio wolo umopio tou mo duduao hilile lo olongia wolo bubato lo Limuto to u mo dini mai to lehenti Marapati elehia lo tio momalenta mealo mopobilohu oowalilio duolaa to tuango lipu, ta dila ta tibawa lo palentalio, sababu tonggade botia diheli lo tapu mao laheri loia loiloali lo Boulemo dilelo mai li tuani Pandewal wau ti tuani Permut, tonu Boulemo to Limuto dila waitio li Marapati, bo Boulemo ilalahi to Huolo mohe tutota ta tilolota lo kumpania to poliama ngolihu pitu lo hetuto tolo pulu wau opato lo li hilaolio lo kumisi Balnar, umailoali loto loto boito Boulemo mohetu tota lo upanga ngolihu reali to olongia wolo lipu lo Limuto, wau olongia lo Huolo ma lo muata toli Marapati iloali tauwa duola to tau lo Tambelo, ta ilolahi lonto Limuto, bo dila moali mai momalenta du ola to tau lo Tambelo ta tingga pidu-piduduta hulo-huloa to tibawa lo palenta lo olongia lo Li-

verklaarden ten overvloede de zaak bij den Gouverneur en zijnen raad te Ternate ter beslissing te zullen onderwerpen, namelijk aan degenen die hen afgevaardigd hadden. Nadat de Commissarissen vertrokken en te Ternate aangekomen waren, ontvingen de vorst en de rijksgrooten van Limuto een brief van den hoogedelen heer Valkenaer, geschreven den negentienden Juni des jaars zeventien honderd twee en zeventig, waarin bekend gesteld werd, dat de Gouverneur goedgevonden had het verzoek van den vorst en de rijksgrooten van Limuto toe te staan en den regent Marapati te verbieden eenig gezag uitteoefenen over de lieden die niet onder zijn bestuur staan om reden thans eerst de heer Gouverneur een juist overzicht van den oorsprong der Boulemoërs had ontvangen door tusschenkomst van de heeren van de Wal en Wermuth, waaruit blijkt dat de Boulemoërs te Limuto niet tot de volgelingen van Marapati behoorden, maar wel degenen die te Buool gevlucht waren ten getale van een honderd, welke de Compagnie in het jaar een duizend zeven honderd en vier en dertig vrijgekocht had, ten tijde van den Commissaris Bernard die deze vrijkocht van den vorst en de rijksgrooten van Limuto tot een prijs van duizend realen en dat de vorst van Buool genoemden Marapati had aangesteld alléén over de Tambeloërs, die van Limuto gevlucht waren en dat hij geen gezag hoegenaamd mag uitoefenen over de Tambeloërs die onder de bevelen van den vorst van Limuto staan. Toen vereenigden zich de Boulemoërs te Limuto met den vorst en de rijksgrooten van Limuto om gelijk het voorheen geschiedde gezamenlijk onder de bevelen van de Compagnie te staan en huwden zij onder elkander, zoodat zij weldra als tot een stam behoorende kunnen worden aangemerkt. Eerst in de dagen van de vorsten van Limuto, Kuka en Katili brachten de hoofden van Boulemo bij de Compagnie klachten in en wel bij de assistent-residenten van Holontalo, van Geuricke en Scherius. Het geschil ten hunnen gunste uitgemaakt zijnde, werden zij van de heerschappij van den vorst van Limuto verlost in de dagen van den assistent-

muto. Teto tonu Boulemo to Limuto maheluheluma wolo olongia wolo lipu lo Limuto to u tonu palenta monto kumpania maodito ihewolio, wolu u ma lo asalia wau lo poparanakania wolo Limuto. Joh de totonggadu olongia Kuka wau olongia ti Katili tanggulio wau bolo olongia wo lipu lo Boulema ilodulohu to kumpania to oli tuani Assistenti Residenti lo Holontalo ti Panhorke wau ti Asistenti Residenti Sekerius. Joh timongolio ma iluuntungi wolo u mailualio lo to delomo oluu lo olongia lo Limuto tilungulai ode oli tuani Asistenti Residenti Salose, sababulio malo daadaata u molete pohutuolo bubato-bubato lo Limuto wolo bangusa to olimongolio dilalo ilodutolo limongolio, tilunggulo umalo dulohu malo ilabo ilawoa mengi mongolio wolo ututu ta pilohutu lo mongopulu lo Limuto, Teto tonu Boulemo boito ma ilumualao wau mao lotihualo to Ajuhulalo ilemulo, wau bolo ilumalila ode Tilamuta tilunggulu umabotia-tia.

---

resident Celosse, omreden vele onbehoorlijke handelingen door de rijksgrooten en adellijken van Limuto jegens de Boulemoërs gepleegd werden, kunnende zij dit niet meer verdragen, om welke reden zij klachten inbrachten. Ten gevolge daarvan verwijderden zich de Boulemoërs naar Kajubulan en vervolgens naar Tilamuta alwaar zij tot dezen dag gevestigd zijn.

AANTEEKENINGEN.

Olongia ook ohongia, de eerste, de aanvoerder; tueu een; lopolee, eig. boudeeren; dulunga, de steven, het boeg van eene prahu of schip; lopupulepelo van pulepe verstrooid, van elkander gescheiden worden; loöontongalo, elkander zien van onto; wuudili mongolio, hunne gewoonte; wuudu, gewoonte, gebruik; ilongola, waarom, om welke reden; ilihulolo, afgedreven worden; alihu, opdat; mobala, bala, vloek; lopoahu, verbaalvorm van oahu, zenden, afvaardigen; modini, beletten, verhinderen, tegengaan; motuli, vergelden; loonemo, onemo, gevoelen, ondervinden; moobo, ruiken; boo lo lemo, reuk, geur van den citroen; tilawalio, verbaalvorm van tawa, door hen tenondergebracht, tot buit gemaakt; modaha, bewaken; mohama, nemen; wubodu, hulp, bondgenoot; karai, hoofd, eig. de gekleede; zie Mangk. karaeng; mongopulu, adel, tot den adel behoorende; putili princes, verbastering van putri; aju podi io, brandhout; tajadu, aandeel, gedeelte; to bulemengio, ten laatste, ten slotte daarvan; odito opopatulio dilalo odutolo lo tau tou alo molao delode wolo tojungo, zoo warm was het niet te verdragen door de menschen, gaande slechts met een pajung; buti, mand; motolohe, vloeien; huhutu bezigheid, gedrag, voorkomen; didi, regen; mopita, breken; moöpitangaa tolopani, de verstandigen moeite veroorzaken; leto, kwaad, slechtheid, ondergang; owoluo, bezittingen, eigendom; ta to tibawa, onderdanen; tau otau tau, een volwassen mensch; tau wantahu tau, een slecht mensch; tau tapu lo tau, een kernachtig mensch; buboluo, bericht, tijding; mohuto, willen, verlangen; polontia, sieraad, versiersel; hanta,. eene maat van acht tot tien kati zwaarte; mohama hilao, het hart nemen, stelen; taudaa,

oudste, groot man, negaris-hoofd; ulea, schouder, schouderblad: milango, monding der rivieren; tohungo, in het midden; modamba, aanvallen; kimala, verkorting van kimalaha, negaris-hoofd; motianga, roepen; pii-piiuwa, herhaaldelijk; Moluo, algemeene benaming van Ternate, verbastering van het woord Moluko; heri, verbastering van het Nederlandsch heer; dulohu, modulohu, aanklagen; reali, eene waarde van 160 centen; mata, masa, tijdstip; bubato, raadsman; kuntulati, kontrakt; ta utiti, man van adel, van geboorte, of rang; lopatolo, motato, weten, duidelijk worden; tulade, geschrift, brief; ilemulo, voorheen, vroeger.

EEN SANSKRITOPSCHRIFT TE BEKASIH.

DOOR

H. KERN.

Eenigen tijd nadat ik door de welwillendheid van den Heer Holle in 't bezit was gekomen van een afdruksel der in deze Bijdragen uitgegeven inscriptie van Koning Sṛñjaya, ontving ik van dezelfde vriendenhand een paar afbeeldingen van een opschrift te Bekasih, waarvan reeds vroeger minder goed geslaagde kopieën gemaakt en mij toegezonden waren. Ook de twee laatste afbeeldingen zijn niet geheel bevredigend; enkele letters — waaronder toevalligerwijs een paar waarop veel aankomt — wijken in de twee kopieën onderling zóó sterk af, dat ze onmogelijk nauwkeurig kunnen wezen. Niettemin stellen de min of meer gebrekkige afschriften mij in staat de voorloopige uitkomsten eener ontcijfering van den beschreven steen te Bekasih (Toegoe) mede te deelen.

De letters vertoonen de zuiverste Weṅgi-type. Zoowel deze omstandigheid als het feit dat de inscriptie gewijd is aan Pûrṇawarman, gelijk de opschriften van Tjampea en Djamboe, wettigen de gevolgtrekking dat ze met de twee laatstgenoemden tot de oudste ons bekende gedenkteekenen van 't Hinduïsme op Java behoort. Op palaeographische gronden zou ik de vervaardiging van alle drie niet later durven stellen dan in 't laatst der 4de of het begin der 5de eeuw van onze jaartelling.

Het geheele stuk bestaat uit de vijf volgende regels van zeer ongelijke lengte.

1. purâ râjâdhirâjena guruṇâ pînabâhunâ — tâkhyâtâ purî prâpya
2. candrabhâgârṇṇawa yayâu || prawarddhamâne dwâwiṅçadwatsare çrîguṇâujasâ narendradhwajabhûtena
3. çrîmatâ pûrṇṇawarmmaṇâ || prârabhya phâlguṇe mâse yenâ kṛshṇâshṭamîtithâu câitraçuklatrayodaçyâm dinais siddhâikawiṅçake

4. âyatâ shaṭsahasreṇa dhanushâṃ saçatena ca dwâwiṅçena nadî ramyâ gomatî nirmalodakâ || pitâmahasya râjarsher wwidâryya çibirâwanim

5. brâhmaṇâir ggosahasreṇa prayâti kṛtadakshiṇâ [1] || ○ ||

Men ziet, of liever hoort, dat het geheel vijf strophen in epische Anushṭubhmaat vormt, welke te rangschikken zijn als volgt:

purâ râjâdhirâjena guruṇâ pînabâhunâ
— tâkhyâtâ(ṃ) [2] purî(ṃ) prâpya Candrabâgârṇṇawa(ṃ) yayâu || 1 ||
prawarddhamâne dwâwiṅçadwatsare çrîguṇâujasâ
narendradhwajabhûtena çrîmatâ Pûrṇṇawarmmaṇâ || 2 ||
prârabhya Phâlgune mâse yena kṛshṇâshṭamîtithâu
Câitraçuklatrayodaçyâm dinais siddhâikawiṅçake || 3 ||
âyatâ shaṭsahasreṇa dhanushâṃ saçatena ca
dwâwiṅçena nadî ramyâ Gomatî nirmalodakâ || 4 ||
pitâmahasya râjarsher wwidâryya çibirâwanim
brâhmaṇâir ggosahasreṇa prayâti kṛtadakshiṇâi(ḥ) || 5 ||

De dichter van deze verzen was alles behalve een meester in zijn vak en zijn onbeholpenheid zóó groot dat men meer naar zijne bedoeling moet raden dan die duidelijk in zijne woorden uitgedrukt wordt. Dit, gevoegd bij de omstandigheid dat er twee riviernamen in 't gedicht voorkomen, namelijk Candrabhâgâ en Gomatî, welke toch aan één en denzelfden stroom schijnen toe te behooren, bemoeilijken de verklaring van 't gedicht. Wel is waar kan gomatî ook „rijk aan koeien" beteekenen en is het woord, hetzij dan eigennaam of epitheton ornans, zonder twijfel te pas gebracht om eene woordspeling met gosahasra, duizendtal koeien, in den volgenden regel te kunnen aanbrengen, doch zulks maakt de zaak niet duidelijker. Eene andere moeielijkheid is het, dat de Candrabhâgâ tot nog toe alleen bekend was als de naam eener welbekende rivier in den Pandjâb, de Asiknî, of zooals de Grieken haar noemden: de Akesines, de hedendaagsche Chinâb. Kan die nu in de inscriptie van Bekasih bedoeld wezen? Oogenschijnlijk niet, want de Candrabhâgâ van ons stuk vloeit in zee, wat van de Chinâb volstrekt niet waar is. Doch in 't gegeven geval zou zulk eene grove onnauwkeurigheid weinig bewijzen, daar de dichters in Indië zelf niet zelden de ergste flaters in de

[1] De klinker onduidelijk.

[2] In de tweede lettergreep kan even goed *ná* staan; de teekens voor *n* en *t* zijn volstrekt niet van elkaar te onderscheiden.

aardrijkskunde begaan, zoodat men zich over de onwetendheid van eenen op Java gevestigden Indiër nog minder behoeft te verbazen. Daarbij komt dat van Pûrṇawarman gesproken wordt als een koninklijken wijze en aartsvader (pitâmaha), die voorheen (purâ) de aan een wonder grenzende daad wrocht, welke in het stuk vermeld wordt. Dat de doorluchtige Pûrṇawarman, wiens stappen in de inscriptie van Tjampea of Tjiroenten vergeleken worden met die van Wishṇu een op Java, meer bijzonder de Sundalanden, gelocaliseerde heros en wijze uit den Indischen voortijd was, mag men als waarschijnlijk aannemen, en men behoeft nog niet alle hoop op te geven dat deze figuur zich eenmaal in eene of andere tot nog toe onbekend gebleven Indische legende aan onzen blik zal vertoonen. Eén ding is zeker, er moge eene rivier Candrabhâgâ op Java bestaan hebben of niet, de naam was er bekend, en dat zou onbegrijpelijk wezen indien er geen band bestaan had tusschen het land der Vijfstroomen en zekere Indische nederzettingen in Westelijk Java, want de Candrabhâgâ is geenszins een algemeen bekende naam zoo als de Ganges of de Indus. Ook eene rivier Gomatî in den Pandjâb is uit de Indische letterkunde bekend; ze wordt reeds in den Ṛg-Weda 10,75 genoemd als een stroom die in den Indus vloeit. Er is echter ook eene andere Gomatî, die hare wateren in den Ganges uitstort. Alhoewel de Candrabhâgâ en de Gomatî niet ééne en dezelfde rivier zijn, liggen ze toch in hetzelfde gebied, en zou eene verwarring van beide op Java niets bevreemdends hebben. Een derde rivier van den Pandjâb de Irâwatî, heeft haren naam geschonken aan de Irawady in Achterindië. Ook dit feit mag aangevoerd worden als een bewijs dat er onder de Indiërs die zich in verre landen vestigden, personen waren uit het Noordwesten. Het heeft zelfs den schijn of Cambodja zijnen naam ontleent aan 't buiten de grenzen van Indië liggende Kamboja [1]; intusschen vindt men den naam van 't bekende rijk in Achterindië op de oude monumenten geschreven „Kambuja" en zou het land den naam kunnen ontleend hebben aan een natuurvoortbrengsel van dien naam, een mosselsoort. Hoe het zij, uit een bericht bij Ptolemaeus den Alexandrijn weten we dat er in Achterindië een volk der In-

[1] Ethnographisch strekt zich Indië nog heden ten dage ver buiten de Noordwestelijke grenzen uit; nagenoeg geheel Dardistân, een deel van Afghanistân en van 't Khanaat van Bokhara wordt bewoond door eene bevolking met Indische taal.

drapratha's gevestigd was. Dat deze benaming eene herinnering was aan Indraprastha, het hedendaagsche Delhi, is reeds voor lang door Lassen opgemerkt. [1] De niet minder beroemde naam van Ayodhyâ is ook overgeplant naar Siam, waar hij in den weinig verbasterden vorm van Ayuthya nog voortleeft.

Het is jammer dat de lezing van den naam der stad, waar Pûrṇawarman oulings heet geregeerd te hebben, eenigszins onzeker is. Op den steen van Tjampea heet zij, naar het schijnt, Nârûma-nagara. Alle letters zijn duidelijk behalve de eerste, welke ook als ñ zou kunnen gelezen worden. Het opschrift van Djamboe heeft eenen vrouwelijken vorm, in den locatief; zooveel is duidelijk; minder zeker is de lezing van de twee eerste lettergrepen De tweede vertoont zich als ra, maar het teeken der u zou licht uitgesleten kunnen zijn, zoodat de steen oorspronkelijk rû had; in geen geval û, want dit ware tegen de maat, zoodat de twee vormen van den naam te Tjampea en Djamboe in elk geval iets verschillen. Op eene derde, nog onuitgegeven en bijna onleesbare inscriptie, die tusschen twee ronde voetsporen, als van olifantspooten, op eenen steen gegriffeld staat, meen ik te ontdekken de volgende letters:

jayawiçâlasya Nârumeçasya ...... nityam idam padadwayam. D. i. „Van den zeeghaftigen heerscher van Nâruma (of Nârumâ) ...... (is) dit het onvergankelijk voetspoorpaar."

Daar de lezingen elkaar eenigermate aanvullen, kan men met vrij groote waarschijnlijkheid beweren dat er eene stad Nârûma of Nârumâ, hetzij in de werkelijkheid of in de legende bestaan heeft en dat Pûrṇawarman geacht werd daar eenmaal gezeteld te hebben. Dewijl de naam noch Indisch, noch Sundaneesch klinkt, weet ik hem niet te verklaren en kan ik alleen de hoop uitspreken dat een ander gelukkiger zal zijn bij eene poging ter ontraadseling van dat geheim.

Alvorens tot de vertaling van ons opschrift over te gaan, wil ik nog opmerken dat de taal niet zuiver grammatisch is: een vorm als dwâwiñçat is niet volgens de regelen van Pâṇini, noch in overeenstemming met die welke uit de verwante talen als de eenig ware kan bewezen worden. Baide komt trouwens op hetzelfde neêr. [2] Nochtans komen dergelijke soloecismen in

[1] Indische Alterthumskunde 2, 1034.

[2] Het is in de laatste dagen bij sommige mode geworden de regelen van Pâṇini als een samenstel van willekeurige pedanterieën voor te stellen. Ik tart een ieder één vorm uit Pâṇini aan te halen, die niet schitterend door

't Râmâyaṇa en soortgelijke werken meermalen voor, om van de typische wan- en wartaal der Buddhistische Sanskrit-literatuur te zwijgen. Eene fout tegen de syntaxis, doch min of meer te verontschuldigen in eenen dichter, die aan de maat gebonden is, is dinais—ekawiñçake. De stroefheid en onbeholpenheid van stijl zal voldoende blijken uit de hiervolgende vertaling, waarbij 't oorspronkelijke op den voet gevolgd is.

1. Door een sterkarmigen eerwaardigen oppervorst eertijds — stroomde de Candrabhâgâ na de genoemde (of: eene beroemde) stad bereikt te hebben in zee; „
2. „(Namelijk) door den doorluchtigen Pûrṇawarman, die door voorspoed en deugden schitterde en boven andere vorsten uitmuntte, in het twee en twintigste jaar zijner gelukkige regeering; „
3. „Door wien, na begonnen te zijn op den 8en der donkere helft van de maand Phâlguṇa voltooid werd op den 13den van de lichte helft van Caitra, in een en twintig dagen„ [1]
4. De schoone rivier Gomatî, met helder water, over eene uitgestrektheid van 6122 booglengten„
5. „Die na het kamp van den koninklijken ziener en aartsvader doorkliefd te hebben voorwaarts gaat, mèt de brahmanen, welke met een duizendtal koeien beschonken werden.„

Het gedenkteeken ter verheerlijking van 't groote werk van Pûrṇawarman draagt, vooral in den laatsten regel, te duidelijk den stempel van het brahmanisme, dan dat het noodig zou wezen zulks nader aan te toonen. In 't algemeen mag men derhalve zeggen dat de oudste opschriften, tot nog toe gevonden, zoowel in westelijk Java als in Koetei zuiver brahmanistisch zijn. Het bestaan van Çiwaïsme [2] is vooralsnog niet vroeger aan te toonen dan in het opschrift van Çaka 654. Het zou gewaagd en voorbarig wezen uit onze luttele gegevens het besluit te trekken dat er om 400 na Chr. nog in 't geheel geen Çiwaïeten op Java zouden geweest zijn. De Chineesche pelgrim Fa-Hian, die omstreeks 413 op zijne terugreis naar zijn vaderland Java

---

de uitkomsten der vergelijkende taalstudie wordt bevestigd; ik spreek niet van theoretische stammen, maar van werkelijk bestaande vormen.

[1] Tusschen de twee vermelde datums ligt een tijdsverloop van juist 21 dagen.

[2] Het Çiwaïsme moet niet verward worden met eigenlijk gezegd brahmanisme, zooals gewoonlijk geschiedt. De Çiwaïeten hebben een eigene openbaring, van Çiwa afkomstig, terwijl de brahmanisten de Weda's, die niet aan Çiwa toegeschreven worden, als openbaring erkennen.

aandeed, maakt gewag van de talrijke brahmanen en ketters daar te lande. De vraag is wat hij onder ketters verstaat. Dezelfde vraag rijst ook meermalen op bij 't lezen van de reizen van Hiuen Thsang, die niet zelden brahmanen en ketters afzonderlijk noemt. Op één plaats rekent hij de Çiwaïetische secte der Pâçupata's ondubbelzinnig tot de ketters. Zijne woorden, die men leest in de „Mémoires sur les contrées occidentales" II, p. 124 luidden naar de Fransche vertaling van Stanislas Julien: „Au bas de la montagne, on voit le temple du dieu Ta-tsea-tsaï, ou Grand-Maître (Maheçvara). Les hérétiques qui se frottent de cendres (les Pâçoupatas) viennent avec respect y faire des sacrifices." In een ander Chineesch werk, het woordenboek I-tsie-king-in-i leest men volgens genoemden Franschen geleerde [1] het volgende bericht: „Po-chou-po-to (Pâçoupatas) est le nom des Tou-hoeï-waï-tao hérétiques qui se frottent de cendres. Ces sectaires adorent le dieu Mo-hi-cheou-lo (Maheçvara)." Inderdaad zijn de Çiwaïeten niet strikt rechtgeloovigen: hun leer is in strijd met die der Upanishads en der Wedântins, zoodat zij dan ook door den beroemden Wedântin Çankara — die tegenwoordig in sommige geinteresseerde kringen in Indië en bij Europeesche geleerden, die 's mans commentaar op de Wedântasûtra's klaarblijkelijk nooit gelezen hebben, ten onrechte voor eenen Çiwaïet doorgaat — door Çankara, zeg ik, vinnig bestreden worden.

Het is er verre van af dat de Çiwaïeten, die zich weder in verschillende secten splitsen, de eenige „ketters" waren, en daarom kan men uit de woorden van Fa-Hian niet met zekerheid opmaken dat hij juist Çiwaïeten bedoeld heeft. Van Buddhisten kan in 't geheel geen sprake wezen, daar zij Fa-Hians eigen geloofsgenooten waren. Buitendien geeft hij uitdrukkelijk te kennen dat hij op Java weinig of geen geloofsgenooten had aangetroffen. Dat getuigenis strookt zeer wel met andere gegevens: de oudste vermelding toch van Buddhisten op Java komt voor in de oorkonde van Çaka 782, welke indertijd door Holle in tekst medegedeeld en door schrijver dezes vertaald is. Ook in Cambodja vindt men eerst omtrent denzelfden tijd gewag van hen gemaakt. Daarentegen is het monument dat de Buddhistische zeehandelaar Buddhagupta uit de stad Raktamṛttikâ, vermoedelijk Chih-tu aan de golf van Siam, liet

[1] Voyage des Pèlerins Bouddhistes III, p. 523.

oprichten op eene plaats in de provincie Wellesley, op 't schiereiland Malakka, aanmerkelijk ouder, en wel niet onwaarschijnlijk nagenoeg gelijktijdig met de brahmanistische opschriften van Westjava en oostelijk Borneo. [1] Het behoeft wel niet gezegd te worden dat de tot nog toe verkregen uitkomsten door nieuwe vondsten aanmerkelijk zullen kunnen gewijzigd worden.

[1] Verslagen en Meded. der Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Lett. 1883.

DE BETREKKINGEN TUSSCHEN ACHTER-INDIË EN INDONESIË.

DOOR

H. KERN.

Van ouds her heeft er een levendig verkeer bestaan tusschen het schiereiland aan gene zijde van den Ganges en den Indischen Archipel, inzonderheid Java en Sumatra. De bewijzen daarvan zijn vele en velerlei. Alle die de oude bouwwerken in 't land der Khmers, in Siam en zelfs in Burma vergeleken hebben met de overblijfselen der middeleeuwsche bouwkunst op Java, zijn getroffen geweest door de bijzonder groote overeenkomst in stijl en wijze van uitvoering. De vertrouwbare berichten van Arabische reizigers en aardrijkskundigen behelzen zeer te waardeeren aanwijzingen omtrent de staatkundige betrekkingen van genoemde landen, terwijl de Javaansche kronieken, met hoeveel voorzichtigheid ook anders te gebruiken, ons volle vertrouwen verdienen wanneer ze gewag maken van de nauwe banden die het Javaansche vorstenhuis der Bra-Widjaya's met Tjampa verbonden. Uit Portugeesche schrijvers weten wij dat in 't begin van den nieuwen tijd eene talrijke Javaansche bevolking op Malakka werd aangetroffen, en nog heden ten dage leven er verscheidene Maleische stammen tot ver in 't gebied van Cambodja.

Een ander bewijs voor de levendigneid van 't verkeer levert de taal. In de Taalkundige aanteekeningen [1] behoorende bij 't Bataksche Leesboek van Dr. van der Tuuk, heeft deze geleerde eene lijst van Maleische en Javaansche woorden in de Siameesche taal, en eene andere veel kleinere van Siameesche woorden in 't Maleisch gegeven. Een van de belangrijkste woorden uit

---

[1] Zie aldaar bl. 208, sqq.

de eerste lijst is Lakhon, tooneelspel, het welbekende Javaansche woord dat door de Maleiers is overgenomen; van der Tuuk neemt daarom aan dat de Siameezen het door Maleische tusschenkomst gekregen hebben, doch ik moet bekennen dat ik vooralsnog de noodzakelijkheid daarvan niet inzie. Waarom zouden de Siameezen het niet onmiddellijk van de Javanen, die in der tijd zoo'n groot zeevarend en handelsvolk waren, hebben kunnen overnemen? Het omgekeerde geval van lakon doet zich voor bij Manora, tooneelvertooning, hetwelk dikwijls in Maleische geschriften van 't schiereiland van Malakka vermeld wordt als eene vermakelijkheid van Siameeschen oorsprong. Zooals van der Tuuk mededeelt, behandelen de Siameesche tooneelvertooningen van dien naam de geschiedenis van Râma en diens bondgenooten, de apen, en geschiedt de voorstelling door gemaskerde personen.

Behalve de door van der Tuuk opgesomde woorden, is er een ander dat aan de Achter-indische talen en het Javaansch gemeen is, en dus òf van de eene òf van de andere zijde moet overgenomen zijn, tenzij een zonderling toeval hier in 't spel is. Ik bedoel het Javaansche bra, Khmer wra, wrah of brah, Siameesch phra (in hedendaagsche uitspraak), Burmeesch bhurâ (phra). In de Khmersche opschriften in de landstaal ontmoet men dat woordje herhaaldelijk vóór den naam van goddelijke wezens, bijv. wrah Yama. In 't Siameesch en Burmeesch vertoont het zich even dikwijls in vorstentitels. Het is dus een woord dat in waarde en gebruik vrij wel met Skr. Çrî overeenkomt. Klaarblijkelijk is het gelijkwaardig met Skr. çrî in den Javaanschen vorstennaam Bra-Widjaya. De oude oorkonden, welke nagenoeg alle van vóór het tijdperk der Bra-Widjaya's dagteekenen, gebruiken het woordje niet, hoewel ze anders kwistig genoeg zijn met titels, inheemsche en Sanskritsche. In de Oudjavaansche gedichten komt het van bra (bhrâ) afgeleide abhrâ of mabhrâ dikwijls voor; in het Bhârata-Yuddha zelfs belachelijk dikwijls. De beteekenis van abhrâ of mabhrâ is „luisterrijk, prachtig", dus volkomen gelijk aan die van Skr. çrîmat of çrîra, en van 't Oudjavaansch mahalĕp of ahalĕp. De vrij standvastige spelling met bh heeft reeds iets bevreemdends; zelfs indien dit geschiedde omdat men eenig verband waande te ontdekken tusschen abhrâ, soms âbhrâ gespeld, en Skr. âbhâ, zou er toch uit volgen dat men het voor een oorspronkelijk vreemd

woord hield. Ook is het eenigszins verdacht dat de versmaat nooit toelaat a b h ĕ r â in drie lettergrepen te lezen. Het is waar dat woorden als g r a h ook dikwijls als eenlettergrepig te lezen zijn, doch naast die uitspraak ontmoet men toch nu en dan de andere, namelijk g ĕ r a h, en in het hedendaagsch Javaansch is de gewone spelling en uitspraak beide: g ĕ r a h. Intusschen zou een ander b r â, bijvorm van w r â „verspreid,” invloed op de uitspraak b h r â kunnen geoefend hebben. Tusschen de beteekenissen „verspreid, verbreid”, en „luisterrijk, prachtig” schijnt het verband ook alles behalve innig. Voeg daarbij de reeds vermelde omstandigheid dat b h r â niet als titel in de oorkonden voorkomt, en ge zult geneigd zijn het b h r â in Bra-Widjaya, en in de afleidingen a b h r â, m a b h r â, luisterrijk, prachtig, = ç r î m a t, voor een uit Achterindië ontleend woord te houden, dat men als synoniem beschouwde met Skr. ç r î; en gelijk in dit, als vreemd erkende woord, de onjavaansche ç in de spelling werd behouden, zoo schijnt men ook angstvallig het vreemde, en als zoodanig bijzonder voorname karakter des woords, door de b h te hebben willen kenschetsen.

Het onderzoek naar den oorsprong van 't Javaansche b h r â der dichtertaal is hiermede niet afgesloten, maar begonnen. Het is de eerste stap tot de oplossing van een niet onbelangrijk vraagstuk, hetwelk der aandacht ook der beoefenaars der Achterindische talen zij aanbevolen.

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIGE NASPORINGEN IN BRITSCH BURMA.

DOOR

H. KERN.

De invloed dien Indische godsdienstleeraars, heerschers, handelaren, volkplanters zich vóór eeuwen in Achterindië en op Java wisten te verschaffen, leidde in beide landen tot gelijksoortige gevolgen: de inheemsche zeden, gewoonten en instellingen werden gaandeweg grootendeels verdrongen, 't meest dáár waar welgeordende rijken met krachtig hoofdbewind ontstonden en zich handhaafden; 't minst bij de half of geheel onafhankelijke bergvolken. Sedert de Heer J. Jardine, Judicial Commissionar van Britsch Burma, met ijverige medewerking van Dr. E. Forchhammer, eene reeks van „Notes on Buddhist law" heeft in 't licht gezonden, hebben ook zij wier veld van studie elders ligt, zich kunnen overtuigen hoe door en door Indisch het Burmeesche recht is. De rechtsbronnen die door toedoen van den Heer Jardine bekend zijn geworden, zijn onmiskenbaar Buddhistische redacties of omwerkingen van oudere Indische wetboeken. Of deze laatste slechts weinig afwijkende redacties van de thans in Indië geldende Dharmaçâstra's van Manu, Yâjñawalkya, enz. waren, dan wel teksten, waaruit eenerzijds de brahmanistische, anderzijds de Buddhistische Dharmaçâstra's zijn voortgesproten, is eene vraag die niet in korte woorden kan beantwoord worden. Het is hier voldoende, op te merken dat de beginselen en theorieën der Burmeesche Dharmaçâstra's dezelfde zijn als die van Manu, en de overige zich daarbij aansluitende rechts-literatuur. Zelfs de autoriteit waarop men zich beroept is in hoofdzaak dezelfde. Duidelijk spreken zulke passages als de volgende die ik aanhaal uit den Dhammawilâsa, naar de Engelsche vertaling [1]:

[1] Notes on Buddh. L. VII, 18.

„The ruler of the country gets one-sixth share in the result of the meritorious acts done by them.” En iets verder: „Therefore the hermit (beter: de ziener) named Manu said that acts calculated to increase demerit should be avoided and acts calculated to promote merit only should be practised.” Diezelfde theorie dat de koning het zesde deel van de zedelijke verdiensten zijner onderdanen zich verwerft door zijn heerscherspliclit te vervullen vindt men in Manu 8, 304, vg. Manu voegt er nog aan toe dat een koning door met gerechtigheid alle wezens te beschermen en de doemwaardigen te straffen zich even verdienstelijk maakt als bracht hij dagelijks offers met de rijkste belooningen voor de brahmanen. Zulk eene uiting is typisch brahmaansch en zou in een Buddhistisch boek geheel misplaatst zijn, want waar zouden de monniken en kloosters blijven, als men den koningen de gevaarlijke leer inprentte dat zij volstaan konden met hun koningsplicht te doen, zoodat giften en gaven aan de aardsche heiligen vrij overbodig werden?

Omtrent de rol die Manu in de Buddhistische rechtsbronnen der Burmeezen speelt, laat zich Dr. Forchhammer in dezer voege uit:

„The Wagaru, Dhammavilâsa, Menu Kyay, Wonnana and Mohavicchedanî are very typical of the life and growth of the Manu in Burma. In the Wagaru (het oudste boek) the dictum of Manu decides in all instances; the Dhammavilâsa adduces precedents from Buddhist sources; he quotes even verses (137, 138, 139) from the Buddhist Dhammapada, or „Path of Holiness”, and ascribes them to Mahâsammata. We can clearly trace in this commentary the gradual infiltration of the modern Buddhist element which later on found so decided a recognition by the author of the Menu Kyay and became recognized and codified law in the Wonnana. In the latest production of Burmese law literature, in the Mohavicchedanî, the code of Manu is expounded, it is said, „as it was originally delivered in the Magadha language by Gautama.” The author of the Mohavicchedani, being probably ignorant of the origin of Manu and even of his history among the Talaings and Burmans, entirely discards him; his name is not even mentioned, and the Manuic portion of the Dhammathat is put into the mouths of Buddhas and their disciples.”

De zakelijke afwijkingen, die de Burmeesche wetboeken ver-

geleken met de Indische vertoonen, zijn een noodzakelijk gevolg van het verschil dat er in enkele opzichten tusschen de Buddhistische en de brahmanistische beginselen bestaat. Nemen wij als voorbeeld de begrippen omtrent het huwelijk. Dienaangaande merkt de heer Jardine (Notes IV, 21) het volgende op: „The sacramental ideas of the Hindus have disappeared, being inconsistent with Buddhist theology. The Hindu religious obligation to beget a son is likewise left out. The succession to inheritance in accordance with the right and duty to perform the shraddh or funeral for the same reason is, so far as decisions show, unknown to Buddhist law. The religious reasons given for the degradation of the widow and her burning with her deceased lord are entirely repugnant to Buddhist opinions and to Burman law. The widow, on the contrary, at once becomes emancipated and may marry again at her own will.”

Dit alles is zeer juist op ééne bijzonderheid na. De weduwverbranding is even strijdig met de goddelijke en menschelijke wet der brahmanen als met die der Burmeesche Buddhisten In Manu V, 156—166, wordt met alle uitvoerigheid voorgeschreven hoe eene weduwe behoort te leven, niet hoe zij moet sterven, en zeer uitdrukkelijk wordt verklaard: „Eene vrouw die na den dood van haren echtgenoot in kuischheid leeft, zal, al heeft zij geen kroost, in den hemel komen.” Noch in den Weda, noch in de anthentieke wetboeken, zooals Manu en Yâjñawalkya, wordt de opoffering der weduwe gekend, laat staan erkend. Vraagt men hoe het mogelijk is dat een gebruik, of liever misbruik, zich zoolang heeft kunnen staande houden en zelfs in een waas van heiligheid gehuld is geworden, dan zouden wij aantwoorden dat er ook in Europa gedurende meer dan 18 eeuwen zich eenige gebruiken gehandhaafd hebben, die lijnrecht indruischen tegen de voorschriften van het Evangelie, en niet alleen geduld zijn, maar als iets bijzonder godsdienstigs beschouwd worden, bijv. het eedzweren.

Behoudens die eene gewraakte uitdrukking zijn de opmerkingen van den Heer Jardine juist, en kan men zich hiervan overtuigen door kennis te nemen van de hoofdstukken over Huwelijk, Echtscheiding en Erfenis in de Burmeesche rechtsbronnen. Vergelijkt men nu deze met het onlangs door Dr. Jonker uitgegeven Oudjavaansche wetboek, dan ontwaart men dat de wijze waarop de Çiwaietische Javanen Manu voor Javaansche toestanden en begrippen pasklaar hebben gemaakt in

zooverre met de Burmeesche overeenkomt, als er eenige voorschriften òf geheel afgeschaft òf veranderd zijn. Doch verder strekt zich de overeenkomst niet uit. Vooreerst zijn de Javaansche omwerkers veel vrijer te werk gaan wat den vorm betreft, dan de Burmeesche: in plaats van verzen bezigen zij proza, waardoor de precisie veel gewonnen heeft. Ten andere hebben de Javanen van de inheemsche rechtsbeginselen en gebruiken zooveel opgenomen als oorbaar scheen. Men ziet dat op Java rechtsgeleerden de redactie in handen hebben gehad; in Burma waren het monniken. Sporen van eenig oud inheemech recht zijn er in de Burmeesche rechtsbronnen niet te vinden, terwijl ze in de Javaansche telkens voor den dag komen [1]. Over 't algemeen mag men gerust beweren dat het recht der oude gehinduïseerde Javanen en der hedendaagsche Balineezen verre staat boven het Burmeesche; formeel is het zelfs meer ontwikkeld dan dat van Voorindië. Om een denkbeeld te geven van het verband tusschen 't Burmeesche en Oudjavaansche, tevens Balineesche recht, en hun hoofdbron, Manu, zal ik eenige proeven mededeelen.

Het Indisch wetboek onderscheidt twaalf soorten van zonen, waarvan zes tot de erfenis gerechtigd zijn, de overigen niet. De termen waarmede zij in Manu [2] en met onbeduidende wijzigingen ook in andere wetboeken worden aangeduid, zijn: **âurasa**, **kshetraja**, **datta**, **kṛtrima**, **gûḍhotpanna** en **apawiddha**, zoo heeten de erfgerechtigden; de anderen: **kânîna**, **sahoḍha**, **krîta**, **pâunarbhawa**, **swayandatta** en **çâudra** of **pârasawa** Hiermede hebben wij in de eerste plaats te vergelijken de 16 soorten van zonen, die opgesomd worden in den Dhammawilâsa, §§ 20 en 21 van 't hoofdstuk over Erfenis. Uit de bewoordingen dezer paragraphen zelven zal blijken hoe men geslaagd is bij de twaalf soorten van zonen er nog vier meer uit te denken, en hoe beide artikels wemelen van vergissingen en aan de gewone Buddhistische verwarring van begrippen lijden. De tekst, in de Engelsche vertaling door Moung Theka Phyoo en den heer S. Minus, luidt·

20. There are amongst men sixteen classes of sons.

The son born of a man and woman given in marriage by consent of the parents of both is called an „awratha” (orasa)

---

[1] Slechts in bijzaken heeft men op Burmeesche gewoonten en zeden gelet; zie Notes III, p, 9.

[2] IX, 158, vgg.

son. [1] Both the mother and father consent to the marriage but the young girl, not liking the husband, has connection with another and begets a son by him, such a son is called "khattaya" (kettara) son. [2] A son born of a woman not given in marriage but obtained as a favour is called "weenee vatho kyain" (vinivasukyain) son. [3] Without being given in marriage the young gril and the young man by mutual consent (carry on sexual connexion) and get a son, such a son is called "parewithookyain" (parivisukyain). [4] A woman gets a husband but before ten months begets a son, such a son is called "mootalanat" (mutthala) son. [5] When a person has been turned out by his family and relatives and that person gets a son in another place, such a son is called "amatta-aptawa" (amatta-atthava) son. [6] The son born of a woman without a husband is called "karanee" (karani) son. [7] A son born of a woman who was pregnant without taking a husband is called "thahata" (sahotta) son. [8] The son by a woman who was bought is called a "karreeat" (l. krîta) son. [9] The husband not loving the wife turns her out; she after some time returns to her husband and bears a son, such a son is called a "woonnayabhava" (vannayabhava) son. [10] A son by a woman turned out by the mother and father and relatives for her bad habits is called a "thwayadana" (svaya-

---

[1] Skr. **aurasa.**

[2] Dit moet in 't Pâli **khettaja** luiden, Skr. **kshetraja.**

[3] Eene klankverbinding als **vinivasukyan** is in 't Pâli onbestaanbaar. De formuleering van 't geval deugt ook niet. Van Buddhistisch standpunt is het huwelijk geen sacrament, er kan dus geen verschil bestaan tusschen eene vrouw die formeel uitgehuwelijkt is en die men geeft bij wijze van **cadeau,** zoo als men een paard of koe geeft.

[4] Ook dit is een onmogelijk woord in 't Pâli.

[5] Dit woord is onherkenbaar. De geheele bepaling is belachelijk dom gesteld.

[6] De term al even onverstaanbaar als de drie vorige, en de **casus positie** ongerijmd.

[7] Misschien moet dit het Bengaalsche **karaṇi,** Skr. **karaṇa,** hetzelfde als Kâyath, benaming van den klerkenstand, volgens de theorie een tusschenkaste van gemengd bloed, verbeelden. In elk geval heeft de "zoon van eene vrouw zonder echtgenoot" niets te maken in een hoofdstuk over erfenis, daar zijn vader onbekend is.

[8] Niet **sahotta,** wat niets is, maar **sahoḍha** is bedoeld.

[9] Uit **karreeat** blijkt overtuigend dat de bron Sanskrit was. Men heeft den Sanskrittekst niet verstaan, want **krîta** beteekent "gekocht" en als term "een van de ouders gekochte zoon."

[10] Verhaspeld uit **paunarbhawa.** De bron was een bedorven Skr. codex. Dat het Skr. was, blijkt uit de *y*, welke de Burmeesche uitspraak der letter *r* vertegenwoordigt; in 't Pâli kon die *r* niet voorkomen.

dana) son.[1] The son of a Brahmin father by a woman not a Brahminee is called a pathawa" (phasva) son.[2]

21. Out of these twelve classes of sons the awratha son, who is the eldest[3] alone has control over the inheritance of the mother and father. The remaining eleven classes of sons are not entitled to get things which were kept on purpose for them by the mother and given if the father kept the said things for them but giveth them not. Although the father may have kept certain things on purpose for them, they are entitled to get only what is given by the father into their hands. They are not entitled to get the things in the hand of the mother and father though the things may have been said to be given. Only when the relatives through pity give are they to get."

Dit abracadabra is vermoedelijk te wijten aan de onbedrevenheid der opstellers van den Dhammawilâsa, of van diens voorbeeld, met het Sanskrit, want de bewerkers der Engelsehe vertaling hebben zonder twijfel den Burmeeschen tekst niet zóó misverstaan, evenmin als de bewerker van 't wetboek, of zijn eerste voorganger, een Pâli geschrift licht zoo verkeerd zou begrepen hebben.

Om de zestien soorten van zonen vol te krijgen — de Buddhisten zijn verzot op het getal zestien — somt de Burmees de volgende gevallen, waarvan de twee eerste feitelijk onmogelijk zijn, op:

"The son of a man by the woman not publicly known to be his wife is called a "wothara" (vattara) son. The son of a man who lives and has sexual connexion with a woman whom he considers to be his wife is called a "pornootha" (pamutta) son. A son who is thrown away being taken and adopted is called a "deinnaka" (dinnaka) son[4]. A son who, to acquire knowledge, is placed under the care of a tutor (preceptor) is called "antawathika" (antevâsika) son[5].

---

[1] De Burmees heeft zijn Skr. origineel niet kunnen lezen en evemin begrepen. Bedoeld is swayandatta, zelfgegeven. In 't Pâli zou het luiden sâyandinna; de bron kan dus niet in Pâli geweest zijn.

[2] Verknoeid uit Pârasawa.

[3] Misverstaan uit jyeshṭha, dat in dit geval "voornaamste" beteekent, al heeft het woord anders ook den zin van "oudste". Het voorschrift zelve berust op misverstand van Manu IX, 162.

[4] Dit is een echte Pâlivorm van Skr. dattaka, (door de ouders) afgestane zoon. Dit aanhangsel van vier zonen is dus vermoedelijk uit eene Pâlibron gevloeid.

[5] Dit is in 't geheel geen zoon, maar een kweekeling of leerling.

These four classes of sons are also as the above not entitled to get the things which where kept on purpose for them by the mother and given or the things kept by the father for them but not given.

(The donee) shall get only when the father gave the thing from feelings of love and when the thing given was purposely kept for the donee, and though a thing (is said) to be given, the donee should get it when the thing came to his actual possession only (but not otherwise).

The said sixteen kinds of sons are to be found in the Peetagat (law preached by Buddha) [1]."

Geheel in strijd met het begin van art. 21, waarbij de echte, lichamelijke zoon gezegd wordt alleen het beheer te hebben over de erfenis van vader en moeder, schrijft art. 56: "The law for the division of inheritance among three kinds of children, namelijk, 1. children by female slave, 2 children by (apyoung) concubine, 3. children by great wife, on the death of the father and mother is: Let the children by great wife get four shares, the apyoung's children two shares, and the female slave's children one-and-a half shares."

Hetgeen het Oudjavaansche wetboek aangaande de 12 soorten van zonen bevat, staat veel dichter bij de bepalingen in Manu. Terwijl ik voor den tekst verwijs naar Dr. Jonker's uitgave § 259, laat ik hier de vertaling volgen, die in enkele punten van de door Jonker gegevene afwijkt:

"Zes is het aantal van kinderen, die erfgoed zullen ontvangen en zes die geen erfgoed zullen ontvangen. Welke zijn die, achtereenvolgens?

1. Een kind van een echtpaar dat van jongs af toen zij nog knaap en meisje waren door hun ouders met elkander verloofd was;

2. Een kind [2] van eene vrouw die door haren echtgenoot, omdat hij impotent is, verwaarloosd werd, mits het geen aanleiding gaf tot kwaad gerucht of blaam en zij door hare ouders gelast werd om met eenen man omgang te hebben;

3. Een kind dat door zijne bloedverwanten of magen (aan een ander) gegeven is;

4. Een kind dat door eenen vreemde als kind is aangenomen;

[1] D. i. in het Piṭakatraya; jammer dat niet, al was het maar in eene noot, is opgegeven waar in 't P. die zestien zonen voorkomen.

[2] De tekst is bedorven; het noodzakelijke anak ing is uitgevallen.

5. Een kind van eene vrouw bij haren zwager, op last van haren echtgenoot, om kroost te winnen;

6. Een kind van een ander dat (door de ouders) te vondeling gelegd (of verstooten) zijnde (door iemand) opgenomen en als kind erkend is. Dat zijn de zes (soorten van) kinderen, die erfgoed kunnen ontvangen Welke zijn nu de zes welke geen erfgoed kunnen ontvangen?

1. Een kind dat eene vrouw, toen zij nog een jong meisje was, baarde, buiten weten van dengene die haar tot vader strekte;

2. Een kind van onzekeren vader;

3. Een kind van eene vrouw die, na van haren man gescheiden te zijn, met een anderen trouwde en, pas zwanger, na den dood van haren tweeden man, spoedig naar haren eersten man terugkeerde en daar eindelijk het kind baarde;

4. Een kind dat men gekocht heeft;

5. Een kind van een ander dat zelf verzocht om als kind erkend te worden;

6. Een kind van een dienaar (of dienares) van lage kaste dat als kind erkend is.

Hoe groot de overeenkomst hier tusschen het Javaansche wetboek en Manu ook zij, ontbreekt het toch niet aan punten van verschil, waarvan de oorzaken vooralsnog niet met zekerheid zijn op te geven. De definities van N°. 2, den kshetraja, van N°. 3, den gûḍhotpanna, en van N°. 8, den pâunarbhawa, wijken min of meer af, hoewel het duidelijk is dat de bewerker van 't Javaansche wetboek bij den kshetraja zoo niet onze redactie van Manu, dan toch eene weinig daarvan verschillende voor oogen of in den geest moet gehad hebben. Het Javaansche woord aking, dor, uitgedroogd, drukt kort en bondig de twee woorden klîba en wyâdhita van Manu's tekst uit. Overeenkomst tusschen de Javaansche redactie en de Burmeesche is in 't geheel niet te ontdekken; alleen in de definitie van den pâunarbhawa stemmen ze in hoofdzaak overeen, eene overeenstemming die, wegens het in 't oog loopende verschil der twee redacties in andere opzichten, niet anders dan toevallig kan wezen, tenzij men aanneemt dat beide eene zeer afwijkende lezing van 't artikel in Manu gevolgd zijn. [1]

Omtrent de erfenis vrn een gegeven en een aangenomen kind

[1] In onze uitgave van Manu, die ook gevolgd werd door Kullûka, is yâ eene fout voor yaṃ. Wellicht is dat thans misplaatste yâ het overblijfsel eener andere lezing.

bevat het Javaansche wetboek de volgende vrijgevige bepaling, die evenzeer van Manu als van de Burmeesche redactie, voor zooverre deze verstaanbaar is, afwijkt: „Wat een gegeven kind en een andermans kind dat men als kind aangenomen heeft, betreft, zij zullen een half deel krijgen; zij deelen (anders) niet mede in de erfenis van dengene die ze als kind erkend heeft; doch als er geen eigenlijke (d. i. lichamelijke) kinderen zijn, dan mogen zij alles nemen wat de adoptiefvader bezat.” Dat deze bepaling, hoezeer niet in overeenstemming met Manu, in andere Indische bronnen voorkomt, is door Dr. Jonker aangetoond.[1]

Er zijn plaatsen zoowel in de Burmeesche rechtsbronnen als in 't Oudjavaansch wetboek, die het bewijs leveren dat men niet alleen uit Manu geput heeft, maar zelfs de verkeerde interpretatie van een of anderen uitlegger van Manu gevolgd is. Zulk eene plaats treft men aan in de Mohawicchedanî, § 29 vg. (Notes VIII), aldus luidende:

„If a man goes away in order to trade without leaving any maintenance for his wife, the expiration of eight years should be awaited; if he goes in search of learning, the expiration of six years should be awaited.”

„If the wife who remained behind hears that her husband has taken another wife in the place whither he went, the expiration of three years should be awaited: after the expiration of that time she is freed from being his wife.”

Hiermede is te vergelijken art. 254 in 't Javaansche wetboek (bij Jonker bl. 89): „Ten aanzien van eene vrouw die door haren echtgenoot verlaten wordt geldt het volgende: indien de man op reis gaat om eenen plicht te vervullen: ascese te oefenen, een goed werk te verrichten, moet de vrouw acht jaar op hem wachten; indien hij op reis gaat om te studeeren, wetenschap op te doen, moet zij zes jaar op hem wachten; indien hij op reis gaat om over zee handel te drijven en zich schatten te verwerven, moet zij tien jaar op hem wachten; indien hij op reis gaat om (eene tweede) vrouw te huwen, moet zij drie jaar op hem wachten. Indien de man (gedurende den bepaalden tijd) niets aan de vrouw zendt, mag zij eenen anderen man huwen.

Wat leest men nu in Manu? Eenvoudig dit: „Acht jaar moet men wachten op eenen echtgenoot die op reis is gegaan

[1] In diens Oudjavaansch Wetboek, bl. 230.

om vrome plichten te vervullen; zes jaar als hij van huis is om zich wetenschap of roem te verwerven; drie jaar als hij voor zijn genoegen van huis is.″

De zotte opvatting dat ″voor zijn genoegen van huis zijn″ beteekenen zou ″om te trouwen″, die èn in de Burmeesche èn in de Javaansche redactie terugkeert, is eenvoudig ontstaan in het brein van een of anderen commentator, die door Kullûka trouw is nageschreven. Ook hij zegt: ″om eene andere vrouw te genieten″, is evenwel zoo wijs er bij te voegen ″en zoo voorts″, want hij kende wel zooveel Sanskrit om te weten dat kâmârtham ″voor zijn genoegen″ iets anders beteekenen kan dan ″eene andere vrouw genieten.″ De Burmees schijnt een flauw besef gehad te hebben dat iemand, op reis gaande om eene andere vrouw te trouwen, al licht zoo slim zou wezen om zijne gade te huis er niets van te zeggen, en dat de achtergeblevene dus moeielijk kon weten met welk doel de man vertrokken was; hij heeft met averechtsche leepheid het artikel verduidelijkt door te zeggen ″indien de vrouw verneemt dat haar echtgenoot eene andere vrouw heeft genomen.″

De vrijheid die eene vrouw heeft om onder bepaalde omstandigheden een tweede huwelijk aan te gaan is in 't Javaansche wetboek ten volle erkend, evenals in Nârada XII, 97. Dat de vrouw ook bij de Burmeezen die vrijheid bezit, laat zich zeer wel uit hun Buddhisme verklaren, en de Heer Jardine zegt dan ook: ″The widow — at once becomes emancipated and may marry again at her own will. Marriage not being as among Hindus a sacrament for women, it may be dissolved by mutual consent during the lifetime of the parties. So far the law is clear and can be supported by a great variety of texts, Pali and Burmese, in different Dhammathats [1].″

In Manu V, 163 wordt het tweede huwelijk van eene vrouw beschouwd als iets lakenswaardigs, hoezeer zulk eene vrouw niet met straf bedreigd wordt, hetgeen wel geschiedt tegen eene ontrouwe gade. Uit de bewoordingen zelven mag men opmaken dat eene tweede huwelijk geenszins tot de zeldzaamheden behoorde, en uit andere plaatsen, o. a. Manu III, 166 en Yâjñawalkya I, 224, leert men dat de man van eene weduwe of gescheiden vrouw door 't publiek nog scherper veroordeeld werd dan de vrouw zelve. Waaraan het toe te schrijven is dat

---

[1] Notes IV, 21.

het Javaansche wetboek te dezen opzichte zoozeer van Manu afwijkt is moeielijk met zekerheid te zeggen. De laatste zinsneden in Art 256 (bij Jonker bl. 89) geven wel aanleiding om te veronderstellen dat de grootere vrijgevigheid der Javaansche wet een gevolg was van den invloed der inheemsche zed n. Doch het is geenszins onmogelijk dat de thans gebruikelijke redactie vau Manu ten opzichte van het tweede huwelijk eener vrouw minder ruimte laat dan eene andere deed. Opmerkelijk is het dat Warâha-Mihira in de 6de eeuw onzer jaartelling uit eene redactie van Manu verzen aanhaalt, waarin met waardigheid en waarheid over de vrouw gesproken wordt, in tegenstelling tot de even hardvochtige als kleingeestige wijze waarop in onze redactie over 't gansche vrouwelijk geslacht wordt geoordeeld; toch is de toon in onzen Manu nog gematigd, vergeleken bij de cynische, ja beestachtige theorieën over vrouwenwaarde en vrouwendeugd, waarvan de Buddhistische literatuur, gewijde en ongewijde, overvloeit.

De ijverige nasporingen naar den oorsprong en de ontwikkeling van 't Burmeesche recht hebben als van zelf ook een onderzoek uitgelokt naar de oudere geschiedenis van Burma, meer inzonderheid naar de Indische vestigingen in dat land. In aansluiting aan de hierboven vermelde Notes heeft Dr. Em. Forchhammer, professor van 't Pâli aan de „High School" te Rangoon een paar verhandelingen uitgegeven over de oudere geschiedenis en aardrijkskunde van Britsch Burma, onder den titel van „Early history and geography of Britisch Burma." In de eerste verhandeling (uitgekomen 1883), wordt gesproken over de beroemde Shwe Dagon Pagode te Rangoon; in de tweede (1884), over den eersten Buddhistischen bekeeringstocht naar Suwarṇabhûmi of Goudland. Van den belangrijken inhoud dier twee verhandelingen van den Duitschen geleerde zal ik hier 't een een ander mededeelen; vooral om er de aandacht mijner land- en vakgenooten op te vestigen.

Aan de oostelijke helling van den heuvel warop de Shwe Dagon zich verheft, heeft Dr. Forchhammer drie opschriften ontdekt, dagteekenende van den jare 1485 na Chr. (= 847 der Burmeesche jaartelling). De opschriften, die in een verouderd Burmeesch vervat zijn, hebben zeer geleden, zoodat slechts een klein gedeelte van den inhoud nog te herkennen

is. Uit het nog leesbare gedeelte ziet men dat de inscriptie o. a. de welbekende legende bevatte van de twee broeders Tapussa en Bhallika, die bij de Buddhisten te boek staan als de twee eerste leeken die zich tot de heilleer van den Buddha bekeerden. Behoudens eenige eigenaardige afwijkingen — waarop ik later zal terugkomen — verschilt het verhaal aangaande de twee vrome broeders in de inscriptie van Rangoon niet van de canonieke lezing, zooals wij die uit de gewijde schrift der Zuidelijke en Noordelijke Buddhisten kennen. Als de oudste der thans bekende lezingen beschouwt men algemeen — en ik geloof in hoofdzaak te recht — het verhaal in Mahâwagga I, 4 (uitgave van Prof. Oldenberg). Terwijl ik naar dien tekst verwijs, laat ik hier de vertaling volgen. [1]

„En toen rees de Heere (Buddha) na verloop van eene week op uit dat diep gepeins en begaf hij zich van beneden Mucalinda [2] naar den Râjâyatana [3], waarna hij aan den voet van den Râjâyatana eene week lang met gekruiste beenen nederzat, de zaligheid der vrijwording smakende.”

„Op dien tijd nu bereikten twee kooplieden, Tapussa en Bhallika, op reis van Utkala, die streek. Toen zeide eene godheid, een volle bloedverwant van de kooplieden Tapussa en Bhallika [4] tot de kooplieden Tapussa en Bhallika het volgende: „Mijne waarde heeren, hier vertoeft de Heere aan den voet van den Râjâyatana, nadat hij pas tot volkomen besef is gekomen. Gaat en vereert hem, den Heere, met meelspijs en een beetje honig. Dat zal u voor eeuwig tot heil en tot vreugde strekken.”

„Toen namen de kooplieden Tapussa en Bhallika meelspijs en een beetje honig en begaven zich tot den Heer. Genaderd zijnde groetten zij den Heer en plaatsten zich op eenigen afstand.

---

[1] Ik geef mijne eigene vertolking, en niet die van de Professoren Oldenberg en Rhys Davids in Sacred Books of the East XIII, 81—84.

[2] De Engelsche vertaling heeft „from the foot of the Mucalinda tree”, wat er niet staat. Mucalinda is een vorst der Nâga's of slangen. Als men ter wille van een onkritisch rationalisme de mythologische trekken uit de sprookjes van den Mahâwagga wil verwijderen, berooft men ze van hun schoonste, ja eenigste sieraad.

[3] Naam van eenen boom die in 't Singhaleesch kiripalu heet, in 't Sanskrit râjâtana of râjâdana. Welke boom hier daaronder verstaan wordt, is onzeker, daar de Râjâdana verklaard wordt als Buchanania latifolia, als Bûtea frondosa en als Mimusops Kanki.

[4] De Engelsche vertaling heeft „deity, who had been (in a former life) a blood-relation.” Dat staat er niet.

Terwijl de kooplieden Tapussa en Bhallika daar stonden, zeiden zij tot den Heer het volgende: „Gelieve de Heer meelspijs en een beetje honig van ons aan te nemen, opdat het ons voor eeuwig tot heil en tot vreugde strekken moge.”

„Toen kwam bij den Heer deze gedachte op: „de Tathâgata's nemen (giften) niet met de handen aan, hoe zal ik dan nu de meelspijs en het beetje honig aannemen?” Toen boden de 4 Groote Heerschers [1] die in hun gemoed beseften wat er in 't gemoed des Heeren omging, van de 4 windstreken vier steenen bedelschalen den Heer aan, met de woorden: „Gelieve de Heer hierin de meelspijs en het beetje honig aan te nemen.” De Heer nam de nieuwe steenen bedelschalen aan en na de meelspijs en het beetje honig aangenomen te hebben at hij (deze) op.”

„En daarna, toen de kooplieden Tapussa en Bhallika zagen dat de Heer de schaal en handen gereinigd had, bogen zij zich met het hoofd vóór de voeten des Heeren en zeiden tot den Heer het volgende: „Wij hier nemen onze toevlucht tot den Heer en tot den Dharma; beschouw ons, Heer, van heden af als leeken die levenslang (daarin) toevlucht genomen hebben.” Deze waren het die 't eerst in de wereld leeken geworden zijn bij de formule van twee woorden.” [2]

Met eenige uitbreiding wordt dit sprookje verhaald in Buddhaghosha's inleiding op de Jâtaka's (uitg. Fausböll, p. 80). Het begint aldus: „Te dien tijde (nl. in de week toen de Buddha onder den Râjâyatana-boom verwijlde) werden twee kooplieden, met name Tapussa en Bhallika, die met 500 vrachtwagens van het land Utkala naar Madhyadeça gingen, door eene hun in den bloede bestaande godheid, doordat hij de wagens belette voort te gaan, aangespoord om den Meester voedsel te verschaffen.” Het einde is dat de twee kooplieden, na als leeken belijdenis des geloofs in de twee formulierwoorden te hebben afgelegd, om eene reliek verzochten, waarop de Buddha zich eenige haren uit het hoofd trok en hun die als reliek schonk. De kooplieden richtten later in hun stad over die haarrelieken een heiligdom op.

Als men weet dat Buddhaghosha in de 5de eeuw [3] onzer

---

[1] De verpersoonlijkte 4 windstreken.

[2] Namelijk de Buddha en de Dharma; het derde lid der formule, de Sangha of Congregatie, bestond nog niet.

[3] Hij vertoefde als jong mensch omstreeks 420 op Ceilon; dus niet „in the 4th century A. D.” zooals Dr. Forchhammer zich laat ontvallen.

jaartelling leefde en dat de Mahâwagga in zijne thans bekende redactie reeds lang vóór dien tijd bestond, dan ligt het voor de hand te veronderstellen dat de geschiedenis der haarreliek eerst toegevoegd is in een betrekkelijk laat tijdperk toen de reliekendienst in zwang was gekomen. [1]

In een ander geschrift van denzelfden Buddhaghosha, eenen commentaar op den Anguttara-Nikâya, worden wij bekend gemaakt met de voorgeschiedenis van de twee merkwaardige kooplieden, wier naam bij de Buddhisten zulk eenen goeden klank heeft. Buddhaghosha weet ons te vertellen dat ontelbare millioenen jaren geleden die twee kooplieden en broeders geboren werden in eene voorname familie in de provincie Hansawatî (in Râmaña, een deel van Burma); hoe zij eens den toenmaligen Buddha, Padmottara, hoorden preeken en getuigen waren dat twee personen belijdenis als leeken aflegden; hoe zij dien ten gevolge, na gedurende millioenen jaren herhaaldelijk als god en mensch herboren te zijn geweest, weder ter wereld kwamen als Tapussa en Bhallika te Asitañjana-nagara, toen de Bodhisatwa (Siddhârtha) de alwijsheid bereikte. Terwijl zij eens als kooplieden reisden met 500 wagens had het gedenkwaardige voorval plaats dat volgens de meest authentieke bronnen hierboven beschreven is.

De inscriptie van de Shwe Dagon geeft van het vertelsel deze lezing, welke ik in de Engelsche vertolking van Dr. Forchhammer mededeel:

„One day two brothers came with a large boat loaded with rice .... from the kingdom of Ukkala (Skr. Utkala) to trade: those two brothers were very religious and sought to increase their merit by many offerings. A fairy, once their relation, said to them: „search for the Parathaking (d. i. de Buddha), who has for the first time„ (obtained Buddhahood) .... The two brothers, who were merchants, when hearing the words of the Nat daughter repaired to Buddha and laid honey-cakes adorned with golden flowers before Parathaking .... and said „accept of us the rice-cakes and honey-cakes that rich blessing may accrue to us from this offering.„ Dan volgt de geschiedenis van de vier Groote Heerschers der windstreken, de verorbering der spijzen door den Buddha en de geloofsbelijdenis der twee broeders. Het slot luidt: „The two brothers then returned to

[1] De bewijzen voor den lateren oorsprong der relieken vindt de lezer desverkiezende in mijne Geschiedenis van het Buddhisme in Indië, II, 204.

Râmaññadesa to the city Asitañjana, after having obtained from Parathaking eight hairs from his head: these they enshrined, after their return to their native country, in the thapana (d. i. oprichting) of a pagoda, which they had erected for this purpose, on the top of the Tamagatta hill lying to the east of Asitañjana.»

Dr. Forchhammer tracht op grond van de door hem verzamelde gegevens het betoog te leveren dat men onder Utkala van den Mahâwagga niet Orissa verstaan moet, ofschoon hij weet dat Utkala een uit allerlei Indische bronnen overbekende naam van Orissa is, maar eene streek in Burma, dat oudtijds Utkala, later Hansawatî heette. Hij laat zich over dit punt in dezer voege uit:

»De Mahâwagga en de commentaar er op verklaren dat de twee kooplieden van Utkala kwamen en in den commentaar op den Añguttara-Nikâya noemt Buddhaghosha de stad van waar zij kwamen en waar zij de pagode (Dagob) na hunne terugkomst oprichtten: Asitañjana, hetwelk de naam was van eene oude stad op de heuvels ten noordwesten van de pagode Shwe Dagon in Utkala-deça, het latere Hansawatî. Er is geen twijfel aan of Buddhaghosha doelt in de aangehaalde passage op Achterindië en niet op Orissa, en tegenover de eenparige verklaringen der inlandsche geschiedbronnen, de bijzonderheden vermeld in de inscripties van de Shwe Dagon, de getuigenissen aangehaald uit den Buddhistischen canon, de commentaren in Indië geschreven en de volledige afwezigheid van mededingende aanspraken of voorstellingen van het tegendeel, kunnen er geen redelijke tegenwerpingen geopperd worden wanneer men de oprichting van de Shwe Dagon in verband brengt met Tapussa en Bhallika en wanneer men 't bestaan van Asitañjananagara in Utkala-deça in de 5de of 6de eeuw v. Chr. als een geloofwaardig feit in de vroegere geschiedenis van Britsch Burma beschouwt.»

Op gevaar af dat de tegenwerpingen die ik ga opperen voor »onredelijk« zullen uitgekreten worden, zal ik de redeneeringen en gevolgtrekkingen van Dr. Forchhammer aan een, naar ik hoop, gepaste kritiek onderwerpen.

Het is onbetwistbaar dat volgens den Mahâwagga de twee kooplieden van Utkala kwamen. Hoewel nu 't geheele verhaal in dat heilige boek niet alleen een sprookje, maar zelfs een dom ineengezet sprookje is, want in plaats van de onmogelijke aanleiding tot de ontmoeting had de verteller licht een denkbaar geval kunnen uitdenken, blijkt er toch uit dat de redacteurs

van den Mahâwagga Utkala kenden. Dat zij daaronder een ander Utkala dan het in Voorindië gelegene zouden verstaan hebben, blijkt uit niets. Zelfs de Engelsche vertalers hebben niet geschroomd achter Utkala tusschen twee haakjes „Orissa" te plaatsen. Dat Buddhaghosha de twee broeders als inboorlingen van Asitañjana-nagara voorstelt, is onbetwistbaar; dat hij die stad in Hansawatî plaatst, blijkt niet; hij zegt alleen dat vóór veel millioenen jaren de broeders, die later als Tapussa en Bhallika zouden geboren worden, in Hansawatî leefden. Gelooft iemand op gezag van Buddhaghosha dat Hansawatî reeds zoo lang vóór 't jaar nul bestond? Zoo niet, met welk recht beroept men zich op zijn gezag ten aanzien van een feit dat minstens 800 jaar vóór zijn tijd zou hebben plaats gehad? Wat beteekent voorts de eenparigheid van berichten, zoolang men niet tevens bewijst dat ze onafhankelijk van elkaar ontstaan zijn? Wel verre nu dat men zulk een bewijs zou kunnen geven, zal ieder erkennen dat ze behoudens verklaarbare toevoegselen en opsmukkingen uit één bron gevloeid zijn.

Wij komen nu tot de bijzonderheden der inscripties van de Shwe Dagon van 1485 na Chr. Deze bewijzen inderdaad iets, maar juist het tegendeel van hetgeen men er wel in zou willen vinden. Er staat namelijk deze bijzonderheid in dat de twee broeders met „a large boat" kwamen van het koninkrijk Utkala. Waarom met eene boot? In Buddhaghosha's inleiding op de Jâtaka's heet het uitdrukkelijk dat zij met 500 vrachtwagens van Utkala kwamen. Die 500 wagens zijn geen verzinsel van Buddhaghosha. In het zeer uitvoerig verhaal van de geschiedenis van de twee kooplieden Trapusha en Bhallika in den Lalita-Wistara [1] — een verhaal dat Dr. Forchhammer onvermeld laat — komen die vijfhonderd wagens evenzeer voor. Daar het stuk te uitvoerig is om hier in zijn geheel medegedeeld te worden, vergenoeg ik mij met op te merken dat het beloop der geschiedenis zakelijk geheel overeenkomt met de lezing van den Mahâwagga en de voorrede van Buddhaghosha op de Jâtaka's, behalve dat er van de schenking der haarrelieken nog geen sprake is, zoodat de grondslag van de redactie in den Lalita-Wistara hoogstwaarschijnlijk veel ouder is dan Buddhaghosha's voorrede. De aanhef van 't verhaal in den Lalita-Wistara, voor zooverre het noodig is, dien hier

[1] Bl. 493.

aan te halen, luidt: „Te dien tijde waren twee gebroeders uit het Noorderland, de kooplieden Trapusha en Bhallika, met eenen grooten voorraad koopwaren op reis van Dekkhan naar 't Noorderland, met een groote karavaan, 500 volgeladen wagens." Aangezien Orissa tot Dekkhan gerekend wordt, bestaat er tusschen den Mahâwagga en den Lalita-Wistara geen tweestrijd. Immers de Mahâwagga laat zich in 't geheel niet uit over de woonplaats van de twee broeders, zegt alleen dat zij op reis waren van Utkala. Indien Buddhaghosha niet verstrooid geweest is moet hij beseft hebben dat men met 500 wagens niet over zee reist, en dat de vermelding van wagens elke gedachte aan een Utkala aan gene zijde van den golf van Bengalen uitsluit. Mocht hij dat niet begrepen hebben, de opsteller van de inscriptie van de Shwe Dagon of een ander, door hem gevolgde autoriteit, moet dat zeer wel ingezien hebben en hij had daarom de voorzichtigheid de wagens te veranderen in een „groote boot", dewijl anders van de aanspraken van Râmañdesa in Burma om voor het Utkala der heilige schrift door te gaan niets te recht zou komen.

De meening van Dr. Forchhammer dat er buiten een Utkala in Britsch Burma geen streek aanspraak doet gelden om de woonplaats van Trapusha en Bhallika geweest te zijn, is reeds door de verwijzing naar den Lalita-Wistara vervallen. Doch dit boek is niet de eenige autoriteit, die de kooplieden als uit het Noorderland, d. i. Noordelijk Indië en aangrenzende streken, afkomstig voorstelt. Uit de berichten van den Chineeschen pelgrim Hiuen Thsang [1] schijnt men te moeten opmaken dat eene stad niet ver van Balkh de eer had de twee kooplieden onder hare zonen te tellen. Het verhaal dat de Chinees te Teui bij Balkh in Bactrië gehoord had, luidt veel minder sprookjesachtig dan in den Mahâwagga en de overige aangehaalde geschriften, zonder daarom een greintje geloofwaardiger te zijn. Het karakteristieke vertelsel der Bactrische monniken moge hier, naar de vertaling van Stanislas Julien, eene plaats vinden.

„Jadis, lorsque le Bouddha commença à obtenir le fruit de Bodhi (de l'Intelligence), il courut vers l'arbre Pou-ti (Bodhidrouma); puis il se rendit dans la forêt des Cerfs (Mrigadâva). Dans ce moment, deux maîtres de maison l'ayant reconnu à l'éclat de sa majesté, lui offrirent de la farine de froment

[1] **Mémoires (vert. van Stanislas Julien) I, 33.**

torrifié et du miel. L'Honorable du siècle leur expliqua le bonheur des hommes et des dêvas, et ils furent les premiers de tous qui reçurent de sa bouche la connaissance des cinq défenses et des dix vertues [1]. Quand ils eurent entendu l'enseignement de la loi, ils lui demandèrent quelque chose qu'ils pussent honorer, et, sur le champ, Jou-lai (le Tathâgata) leur donna une partie de ses cheveux et de ses ongles." Toen de twee kooplieden op het punt waren naar hun geboorteland terug te keeren, vraagden zij den Tathâgata hoe men hem moest vereeren, waarop hij hun zijn heele plunje, nl. zijne drie kleedingstukken, zijn bedelschaal mitsgaders deksel, en zijnen stok schonk, met bevel dat elk dier voorwerpen door de oprichting van een Dagob moest vereerd worden. "Ces deux hommes ayant reçu les ordres du Bouddha, s'en retournèrent séparément dans leur ville natale; et alors, conformément au modèle que le Saint leur avait prescrit, ils élevèrent avec respect des Stoûpas. Ce furent là les premiers de tous les monuments que l'on bâtit en l'honneur de la loi de Chi-kia (Çâkya)."

Eenigszins nauwkeuriger, hoezeer beknopter, is het bericht in de Levensbeschrijving van Hiuen Thsang [2], waar men van de twee Stûpa's in 't land van Balkh leest: "Or, ces deux tours divines sont précisément celles que les deux maîtres de maison construisirent en ce lieu, avant de reutourner dans leur royaume"

Er heerscht eenige verwarrring en tegenstrijdigheid in de twee berichten, doch het is onmiskenbaar dat de twee heiligdommen in het rijk van Balkh identisch waren met de twee door Trapusha en Bhallika opgerichte ter eere van de haren, nagels enz. van den Tathâgata.

Het kan niet bij mij opkomen de aanspraken van Bactrië tegenover die van Burma te verdedigen. Alleen wenschte ik te doen uitkomen dat in de eerste helft der 7[de] eeuw twee Stûpa's in Bactrië werden geacht gesticht te zijn door de twee kooplieden en dat volgens den Lalita-Wistara Trapusha en Bhallika uit het Noorderland afkomstig waren. Daar men aan Hiuen Thsang eene uitgebreide kennis van allerlei Buddhisti-

[1] In den Mahâwagga zegt de Buddha niets; de kooplieden doen belijdenis als leeken na den Heer te hebben zien eten: een indrukkend schouwspel, wel berekend om iemand van de voortreffelijkheid des Heeren te overtuigen.

[2] Voyages des Pèlerins Buddhistes, fig. I, 66.

sche heiligdommen en relieken in Voorindië en de noordelijke grenslanden niet kan ontzeggen — hoe oppervlakkig hij anders de eigenlijk gezegde heilige schrift der Noordelijke Buddhisten ook gekend heeft [1] —, mag men het voor waarschijnlijk houden dat de aanspraken van Bactrië in den boezem der Noordelijke, of zelfs aller Voorindische Buddhisten als geldig erkend werden, althans geen ernstige bestrijding vonden. Zulks laat zich zonder moeite verklaren, indien men aanneemt dat de overlevering in den Lalita-Wistara omtrent het vaderland der twee kooplieden ook in de canonieke geschriften der Noordelijke secten werd aangetroffen. De lezing van den Mahâwagga is daarmede volstrekt niet in strijd; ze weerspreekt, noch bevestigt het bericht van den Lalita-Wistara.

De poging van Dr. Forchhammer om uit verschillende berichten af te leiden dat met het Utkala in den Mahâwagga de aldus genoemde provincie in Burma bedoeld moet wezen, kan m. i. niet welgeslaagd heeten. Zoo men de gegevens waarop hij steunt bedaard weegt en overweegt, leiden ze veeleer tot de tegenovergestelde uitkomst, namelijk dat in den Mahâwagga met Utkala volgens algemeen Indisch taalgebruik Orissa bedoeld is. Zulks neemt niet weg dat eene door bewoners van dit Utkala gestichte kolonie in Burma zeer oud kan wezen en mogelijk, schoon niet waarschijnlijk, reeds in de 5de eeuw v. Chr. bestaan heeft.

Niet in eene al te gewaagde stelling ligt de verdienste van Dr. Forchhammer's opstel, maar in 't vele wetenswaardige en nieuwe dat hij meêdeelt omtrent de oudere aardrijkskundige namen in Britsch Burma. Hij toont aan dat de provincie Utkala dezelfde is als die later, na de stichting van Pegu, in de 7de eeuw meer bekend was als Hansawatî (Pegu), ofschoon Buddhaghosha Hansawatî reeds laat bestaan millioenen maal millioenen jaren vóór het optreden van den laatsten Buddha, wiens wet thans nog van kracht is.

Over den naamsoorsprong van Shwe Dagon leeren wij van Dr. Forchhammer dat de klassieke naam luidt Tikumbha-cetî, en dat Dagon eene verbasterde uitspraak is van Tákum, en dit laatste van Tikumbha. Dit kan beteekenen „de Drie potten", maar ook „de drie verhevenheden op het voorhoofd van olifanten." Niet onaardig is de volgende bijzonderheid die de schrijver

[1] Van den Zuidelijken canon wist hij in 't geheel niets.

mededeelt. „Het woord Tikumbha heeft vreemde lotgevallen beleefd: de Burmeezen, naijverig op den stralenkrans van heiligheid welke de Dagobs van Syriam en Pegu omgeeft, hebben Tikumbha in Tigumbha, hetwelk „de drie bedelschalen” beteekent, veranderd, en een vertelsel verzonnen, waarin Gautama en diens twee voornaamste jongeren, Çâriputra en Mâudgalyâyana, voorgesteld worden als hun bedelschalen begravende ter plaatse waar de Shwe Dagon thans staat.” Zoowel hier als bij andere gelegenheden toont de schrijver der Notes, volstrekt niet blind te zijn voor de volkomen onbetrouwbaarheid der zoogenaamde „geschiedkundige overleveringen” der Burmeezen. Hij zegt ons o. a. hoe de Burmeezen het in den Mahâwansa voorkomende Aparantaka, d. i. het Westland, in engeren zin de kuststreek van Konkan, op Burma toepassen en dien ten gevolge den Thera Yonadhammarakkhita, den apostel van Aparantaka, beschouwen als den eersten geloofsprediker in Burma. Andere zotternijen van denzelfden aard die bij de Burmeezen en Shans voor geschiedkundige feiten doorgaan, zal ik met stilzwijgen voorbijgaan.

Het tweede stuk der Notes is gewijd aan een onderzoek naar de ligging van Suwarṇabhûmi, in Pâli: Suwaṇṇabhûmi, d. i. Goudland. Volgens de Singhaleesche kronieken was dit een der landen waarheen onder de regeering van Açokâ apostelen werden afgevaardigd ter verbreiding van 't geloof. Hoewel de eene kroniek vertelt dat de twee zendelingen scharen duivels deed zwichten, en de andere dat zij een kinderetende reuzin verdreven, en het verhaal dus een sprookje is, blijkt er toch uit dat Suwarṇabhûmi reeds van ouds als de naam van een grensland van Indië bekend was. In de inscriptie van Kalyâni in Pegu, die kort vóór 1500 na Chr. is oppgesteld, dus meer dan 1000 jaar na de oudste Singhaleesche kroniek, wordt het sprookje van de twee apostelen en de kinderetende reuzin herhaald, doch de opsteller van 't opschrift vergenoegt zich niet met in 't algemeen van Suwarṇabhûmi te spreken, hij weet het tooneel van die gedenkwaardige overwinning der twee geloofshelden op de reuzin nauwkeuriger te omschrijven. Over zulk een vreemd verschijnsel verwondere zich niemand: het is een vaste regel der Buddhistische geschiedboeken dat de eerste berichtgevers nagenoeg niets van de gebeurtenissen, die zij beschrijven, weten te vertellen, en dat de kennis van den voortijd allengs toeneemt naarmate de geschriften jonger zijn. Sapienti sat. De betrekkelijk

jonge Kalyâni-inscriptie is, in overeenstemming met dien stelregel, bijzonder goed omtrent die overoude geschiedenis van de reuzin ingelicht en zegt: „Hij (d. i. de voorzitter van 't concilie te Pâṭaliputra) zond Pater Sona en Pater Uttara naar Râmaññа-land, dat tot het rijk Suwarṇabhûmi gerekend wordt om er de Leer te grondvesten. Toen heerschte in Suwarṇabhûmi een koning met name Çrî-Dharmâçoka, wiens hofstad gelegen was ten Noordwesten van het heiligdom op den Kailâsaberg. De oostelijke helft van die stad lag op den top van een berg, de westelijke op vlakken grond. Die stad nu heet men tot heden toe Golamattika-nagara, wegens de menigte van leemen (mattika) huizen op de wijze van de huizen der Goḷalieden."

De koning Dharmâçoka, die hier optreedt, is meer dan apocryf, vermits ter zelfder tijd Dharmâçoka te Pâṭaliputra heerschte. Niet alleen zou de man denzelfden naam, maar ook denzelfden bijnaam, Dharma, gedragen hebben, een bijnaam dien de Indische koning uitsluitend te danken had aan zijn gehechtheid aan den Dharma van den Buddha.

Prof. Forchhammer schijnt aan den steller eener inscriptie van ongeveer 1500 het gezag toe te kennen van een ooggetuige, niettegenstaande de gebeurtenis of gewaande gebeurtenis, waarvan sprake is, meer dan 1700 jaar geleden was. Hoe onkritisch de hooggeroemde „Europeesche kritiek" dikwijls ook zijn moge, zulk een blind geloof aan de woorden van lieden wien het aan allen waarheidszin ontbreekt zal zelfs door haar gewraakt worden. Uit de aangehaalde zinsneden van 't opschrift van Kalyâni volgt volstrekt niets anders dan dat de opsteller er van, te recht of ten onrechte, Râmañña als een deel van Suwarṇabhûmi beschouwt of wel daarmede vereenzelvigt, want ook deze laatste opvatting is, naar de tekstwoorden, niet uitgesloten.

De vraag in hoeverre het zuidwestelijk deel van Burma te recht tot Suwarṇabhûmi gerekend wordt, is niet licht op bevredigende wijze te beantwoorden. De Indiërs bezitten geen aardrijkskundige handboeken, noch hebben ze die, voor zoover wij weten, ooit bezeten. Wel vindt men in verschillende werken dorre opsommingen van landen en eilanden, rivieren, bergen, bedevaartsplaatsen enz., doch die zijn hoogst oppervlakkig en slordig. Zonder twijfel waren er oudtijds in Indië klassen van menschen, zeevaarders en handelsreizigers, die eene veel uitgebreider kennis van Indië zelf en de aangrenzende streken hadden dan uit de overgebleven letterkunde blijkt, want hoe zou Clau-

dius Ptolemaeus anders in staat geweest zijn zijne berichten over Voorindië, Achterindië en een deel van Indonesië saam te stellen? Maar tevens kunnen wij uit de grove fouten in zijne plaatsbepalingen en voorstellingen van de gedaante dier streken opmaken dat zijne Indische zegslieden zich om nauwkeurige grensbepalingen niet bekommerden.

In Warâha-Mihira's Bṛhat-Sanhitâ XIV, 31 wordt het Goudland (Suwarṇabhû) geplaatst in 't N. O.; evenzoo in een ouder, nog onuitgegeven astrologisch werk aan Parâçara toegeschreven, waarin Suwarṇabhûmi opgenoemd wordt onmiddellijk naast Cîna, d. i. China, welke naam echter oudtijds niet voor het geheele hedendaagsche China in zwang was. In welken tijd Parâçara opgesteld is, laat zich niet bepalen; alleen is het zeker dat het boek door Warâha-Mihira, die in de 6de eeuw bloeide, tot de alleroudste geschriften over Indische astrologie gerekend werd, en uit taal en stijl, alsmede uit astronomische gegevens, blijkt voldoende dat het boek tot een geheel ander tijdperk behoort. Vermoedelijk heeft men onder dit Goudland ten N. O. van Madhyadeçâ het noordelijk deel van Achterindië te verstaan, doch aangezien de Tibetanen geheel Achterindië onder den naam Koki samenvatten, is het volstrekt niet onwaarschijnlijk dat ook de Indiërs nu en dan de benaming van Goudland over het gansche schiereiland uitstrekten. Bij deze veronderstelling is de toepassing van den naam ook op de kuststreek van Burma volkomen gerechtvaardigd. Dat in de Buddhistische bekeeringsgeschiedenis van Suwarṇabhûmi die kust moet bedoeld zijn, laat zich niet in twijfel trekken.

Eene andere vraag is of Suwarṇabhûmi eenvoudig als synoniem moet beschouwd worden met Suwarna-dwîpa, het Goudeiland. Dr. Forchhammer beschouwt het als eene zaak die van zelf spreekt, en beroept zich op eenen onwraakbaren getuige, den grooten Arabischen geleerde Birûnî, wiens verklaring toevallig juist het tegendeel leert. De Arabier zegt: „De eilanden van Zâbadj [1] dezelfden die bij de Sanskritschrijvers Suwarṇadwîpa of Goudeilanden heeten.” Onder Zâbadj verstaan de Arabieren niet Java of Cambodja, zooals Dr. Forchhammer meent, maar Java of

[1] Het is zeer twijfelachtig of Birûnî de Arabische Djim als dj uitsprak. Waarom zou hij in hetzelfde woord dan een *z* gebruikt hebben? De klinker van de tweede lettergreep behoeft geen *e* te zijn. Kortom, de ware transcriptie is m. i. Zâbag, d. i. Jâwaga (gewestelijk-Tamilsche uitspraak van Yâwaka).

Java-Sumatra. Zulke reeds lang uitgemaakte zaken mag men niet telkens als twijfelachtig voorstellen: op die wijze komt men niet verder en brengt men het publiek op een dwaalspoor. Een alles afdoende bijzonderheid omtrent Zâbadj en het Goud(eiland) leest men in het „Livre des Merveilles de l'Inde", vertaald door den heer L. Marcel Devic en in tekst uitgegeven door Mr. P. A. van der Lith, bl. 154: „C'était autrefois la coutume chez les rois du Zâbedj et (des pays) de l'or que personne, indigène, étranger ou musulman, ne pût s'asseoir devant eux, autrement que les jambes croisées, dans la posture nommée bersila." Het Javaansch-Maleische bĕrsila laat geene ruimte voor eene schaduw van twijfel over.

In hetzelfde boek, p. 62, treft men naast Zâbadj aan Ḳmêr (of Ḳmâr) en Sanf, waarvan 't eerste natuurlijk Kmer, Oudjavaansch Kmir, d. i. Cambodja, aanduidt, en het tweede Tjampa, in Achterindië.

Suwarṇadwîpa komt in den Kathâsarit-Sâgara herhaalde malen voor.[1] Eenmaal wordt er gesproken van 't eiland „Suwarṇabhûmi" genaamd. Daar het woord op zich zelf „Goudland" beteekent, laat de naam zich natuurlijk op een eiland toepassen. Hoe èn uit de plaatsen van den Kathâsarit-sâgara èn uit de Grieksche bronnen volgt dat met het Goudeiland Sumatra bedoeld is, heeft schrijver dezes reeds in deze Bijdragen (jaargang 1869) aangetoond, zoodat daarnaar verwezen wordt.

Er is alle reden om aan te nemen dat in de Geschiedenis van het Buddhisme, door den Tibetaan Târanâtha, Suwarṇadwîpa de naam is van Sumatra. Op bl. 263 der vertaling van Schiefner lezen wij: „Voorts in Sinhala-dwîpa, Yawa-dwîpa, Tâmradwîpa, Suwarṇa-dwîpa, Dhanaçrî-dwîpa, Payigu-dwîpa — in al deze kleine dwîpa's is van oudsher de leer verbreid geweest, en is zij het thans nog." Indien Payigu, zooals het schijnt, Pegu verbeeldt, begaat Târanâtha eene onnauwkeurigheid door dit te scheiden van Achterindië, dat hij in 't algemeen met den naam Koki bestempelt. Tot Koki rekent hij „de noordoostelijke landen Kâmarûpa, Tripura en Asam, die gezamenlijk ook onder den naam van Giriwarta bekend staan. Van daar oostwaarts gaande komt men aan den voet van het Noordergebergte aan de landen der Naṅgaṭa's[2]; het aan den Oceaan

[1] Aldaar 54, 86 en 100; 56, 62; 57, 72, 123, 110.

[2] Klaarblijkelijk de Nanga-logae van Ptolemaeus, die den naam verklaart als „wereld der naakten"; een of ander Indiër moet de etymologie „nagnaloka" gemaakt hebben.

liggende land Pukham, Balgu enz.; het land Rakhang (d. i. Arakan), Hansawati en de overige deelen van het rijk Munjang, verder Tjampa, Cambodja en de rest. Deze alle worden in 't algemeen Koki genoemd.»

Het is duidelijk dat Târanâtha al evenmin Suwarṇadwîpa met Suwarṇabhûmi of Koki verwart als de Grieksche bronnen.

Over de ligging van Kalah, dat Prof. Forchhammer met het bovenvermelde Goḷa-nagara (etgenlijk: Golamattika-nagara) zou willen vereenzelvigen, durf ik mij minder beslist uitlaten. Alvorens men zulke vergelijkingen alleen op den klank af wil maken, behoort men onderzocht te hebben in welk Arabisch geschrift dit Kalah 't eerst voorkomt en welke uitspraak de Arabische schrijver met de Djim — want die is niet overal en altijd dezelfde — verbindt; immers het is nog al duidelijk dat de derde letter van 't Arabisch oorspronkelijk en nog bij de invoering van het schrift als *g* klonk. Ik zie geen enkele reden waarom de lange *o* in Golanagara door Arabische ooren verkeerd zou gehoord zijn en zou meenen dat het gevoelen dergenen die Kalah voor Kadah (Engelsch: Keddah) houden wel eene ernstige wederlegging verdient, zoo men zich daartoe in staat voelt, terwijl men het gekeuvel van een Sir Emerson Tennent en dergelijke liefhebbers gerust aan de vergetelheid mag prijs geven.

De geschiedkundige belangrijkheid der opschriften van Kalyâni en de Shwe Dagon bestaat in de vermelding van gelijktijdige of nog in 't geheugen levende gebeurtenissen en feiten, niet in de door haar opgewarmde sprookjes van duivels, reuzinnen en wonderdadige bekeeringen. Voor de vroegere geschiedenis van Burma is meer te verwachten van de oudere gedenkteekenen en inscripties, die aan Dr. Forchhammer's aandacht niet ontsnapt zijn. De uitkomsten van zijn onderzoek zal hij zeker te zijner tijd uitvoerig beschrijven; reeds nu deelt hij in het tweede stuk der Notes 't een en ander daaromtrent mede. »De oudste bouwvallen, beeldhouwwerken en inscripties», zegt hij, »in en om Thaton (Pâli: Saddhamma) behooren tot de 3de en 4de eeuw na Christus, ze hebben hun oorsprong niet te danken aan eenen invloed uitgaande van Golanagara. De terrasvormige tempels, de Wishṇuietische symbolen die Wishṇu in zijnen negenden Awatâra (openbaringsvorm) als Buddha vertoonen; beeldhouwwerken die de welbekende Trimûrti (Brahma, Wishṇu en Çiwa) voorstellen; en het alphabet van de inscripties te Thaton zijn onbetwistbaar van Zuidindischen oorsprong;

de letters zijn bijna identisch met het Telugu-Kanareesch schrift in zijn oudsten vorm, het Wengischrift van de 4de eeuw."

Hetgeen we hier vernemen is grootendeels ook van toepassing op de gedenksteenen van Java en Borneo. Ook daar zijn de oudste opschriften in Wengikarakters; ook daar draagt ten minste één er van een Wishnuietisch karakter.

EEN WERK OVER OUDE OPSCHRIFTEN VAN CEILON.

DOOR

H. KERN.

Reeds in de dagen van den grondvester der Indische palaeographie, den genialen Prinsep, was het bekend dat Ceilon rijk was aan opschriften, waarvan de oudsten een letterschrift vertoonden weinig afwijkende van 't Indisch alphabet der 3de eeuw vóór onze jaartelling. Niettegenstaande nu en dan pogingen werden aangewend om enkele van die opschriften te ontcijferen en de Heeren Armour, de Zoysa, Rhys Davids en andere er in slaagden tamelijk bevredigende vertalingen te leveren, duurde het echter tot 1874, vóórdat de Regeering van Ceilon er toe besloot een oudheidkundig ambtenaar te benoemen, die belast werd de talrijke inscripties over 't eiland verspreid te verzamelen en uit te geven. De keuze der Regeering viel op eenen jongen Duitschen geleerde, Dr. Paul Goldschmidt, die in 1875 zijne werkzaamheden begon en weldra de bewijzen leverde dat hij uitnemend voor de hem opgedragen taak berekend was. Nadat Dr. Goldschmidt achtereenvolgens de streek van Anurâdhapura, Mihintale en Polonnaruwa, daarop de geheele zuidkust van Hambantotte af bezocht en doorzocht, en de voorloopige uitkomsten van zijne nasporingen in belangrijke verslagen openbaar gemaakt had, werd hij door zware koortsen aangetast, waaraan hij, te midden van zijn werk, op 7 Mei 1877 te Galle bezweek.

Ten gevolge van Goldschmidt's dood werd het werk, dat aanvankelijk reeds zulke goede vruchten opgeleverd had, tijdelijk gestaakt, doch niet lang; want reeds in 1878 slaagde de Ceilonsche Regeering er in eenen opvolger voor Goldschmidt te vinden in den persoon van Dr. Eduard Müller, eenen land-

genoot van den te vroeg aan de wetenschap ontrukten geleerde en even als deze een leerling van Weber te Berlijn. Müller voltooide het werk zijns voorgangers, en aan zijnen ijver hebben wij het te danken dat in 1883 een album met 59 platen, bevattende de gesteendrukte afbeeldingen van 39 opschriften, verscheen, benevens een daarbij behoorend boekdeel, onder den gemeenschappelijken titel van Ancient Inscriptions in Ceylon. Collected and published for the Government by Dr. Edward Müller. London, Trübner & Co., 1883.

In het bij de platen behoorende geschrift geeft de schrijver, na eene inleiding, vooreerst een Algemeen bericht over de inscripties, die, zooveel als doenlijk, in chronologische orde gerangschikt zijn; daarna worden de teksten in transcriptie medegedeeld; in het derde gedeelte vindt men de vertalingen, waarna ten slotte een alphabetische woordenlijst volgt.

De uitgegeven opschriften strekken zich uit over een zeer lang tijdperk, van de eerste eeuw vóór Chr. tot in den aanvang der 16de eeuw, en stellen ons dus in staat de ontwikkeling van 't Indisch schrift op Ceilon na te gaan, ofschoon sommige tijdperken zeer zwak vertegenwoordigd zijn. Over 't algemeen kan men zeggen dat zoowel op Ceilon als op het vaste land van Indië de karakters van 't schrift van Açoka's tijd af tot in de 3de eeuw na Chr. geen groote veranderingen ondergaan hebben en dat het Singhaleesche schrift tot in de 7de eeuw weinig verschilde van het gelijktijdig in het Zuiden van Dekkhan gebruikelijke; eerst na de 9de eeuw beginnen de afwijkingen meer in 't oog te vallen, hoewel het hedendaagsche sierlijke en krullige schrift zijne verwantschap met het nieuw Grantham of Malayâlim-alphabet nog geenszins verloochent.

De waarde der Ceiloneesche inscripties tot in de 11de eeuw is voor de geschiedenis van het land niet zoo groot al men verwacht had. Het zijn meestal korte vermeldingen van giften en gaven aan monniken en kloosters, of opschriften waardoor de oprichters van gebouwen hun namen wilden vereeuwigen. Het eenigste stuk van grooteren omvang, No 20 bij Müller, heeft zooveel geleden dat de uitgever verklaart geen vertaling er van te kunnen leveren.

Daargelaten de nietigheid van den inhoud, zijn bedoelde opschriften ook daarom van betrekkelijk geringe waarde omdat

ze geen gegevens bevatten ter vaststelling der chronologie. Geen enkel stuk vóór de 12de eeuw na Chr. draagt eene dagteekening gerekend van 't Nirwâṇa [1] of volgens eene andere jaartelling; alleen wordt wel eens 't regeeringsjaar van den heerscher opgegeven, "hetgeen", zooals Dr. Müller te recht opmerkt, "in de meeste gevallen ons in 't geheel niet helpt." "Wij zijn dus", zoo voegt hij er aan toe, "genoodzaakt ons te behelpen met aan de palaeographie ontleende gronden, en deze laten natuurlijk slechts eene ruwe raming toe, waarbij het op eene eeuw meer of minder gemeenlijk weinig aankomt. De meeste opschriften, van No. 25—96, behooren tot deze soort, inzonderheid al de grotinscripties, die over 't gansche eiland verspreid zijn, evenals de opschriften op onze grafsteenen. Het plan om voor deze een datum te bepalen moest ik spoedig laten varen, daar telkens dezelfde namen er op terugkeeren en ook de stijl gedurende ettelijke eeuwen stereotyp schijnt gebleven te zijn."

De oudste inscriptie, volgens het gevoelen van Dr. Müller, bevindt zich te Tonigala, waarvan de maker het der moeite heeft geacht eene dubbele redactie te geven. De eerste luidt vertaald aldus: "Vijver van het opperhoofd Tissa, zoon van het opperhoofd Abhaya, bij den berg Acagirika-Tissa, geschonken aan de tegenwoordige en toekomende universeele geestelijke broederschap (Kerk). De Koning Dewânampiya Gâmini Abhaya heeft afgestaan (?) Acanagara en Tawirikanagara, door het opperhoofd Tissa, zoon van het opperhoofd Abhaya afgestaan, 's konings vader, aan de tegenwoordige en toekomende universeele geestelijke broederschap." De andere redactie heeft: "Door het opperhoofd Tissa, zoon van het opperhoofd Abhaya is afgestaan deze vijver bij den berg Acagirika-Tissa aan de tegenwoordige en toekomende universeele geestelijke broederschap. De Koning Dewânampiya Gâmini Abhaya heeft afgestaan: Acanagara en Tawirikiya-nagara bij den berg Acagirika-Tissa aan de tegenwoordige en toekomende universeele geestelijke broederschap. Door het opperhoofd Tissa, zoon van het opperhoofd Abhaya, is afgestaan de vijver, door vader."

De Koning Gâmini Abhaya, die in dit barbaarsch geschreven stuk voorkomt, moet, volgens den uitgever, òf Duṭṭha Gâmaṇi

[1] Daaruit blijkt voldoende dat de jaartelling van 't Nirwâṇa op Ceilon zelve niet officieel erkend was vóór de laatste helft der Middeleeuwen.

of diens broederszoon Waṭṭa-Gâmani wezen. Beide veronderstellingen stuiten op moeielijkheden. Het is waar dat Duṭṭha-Gâmani, d. i. de ondeugende Gâmani, volgens den Mahâwansa eigenlijk Gâmani Abhaya heette, doch zijn vader was èn volgens gezegde kroniek èn volgens den Dîpawansa Kâkawaṇṇa. Wat Waṭṭa-Gâmani betreft, deze had inderdaad Tishya den Geloovige tot vader, maar tot grootvader Kâkawaṇṇa. Tenzij nu Abhaya een andere naam van Kâkawaṇṇa geweest is òf wel de Singhaleesche kronieken geen vertrouwen verdienen, kan ook Waṭṭa-Gâmani niet bedoeld zijn. Wie dan? De hoog opgevijzelde kronieken blijven ons het antwoord schuldig.

Inscr. N°. 3 van den rotstempel te Dambulla, luidt in vertaling: „Groote grot van Koning Gamiṇi-Tissa aan de tegenwoordige en toekomende universeele geestelijke broederschap geschonken." Eenen koning van dezen naam zoekt men in de Singhaleesche kronieken te vergeefs, en daarom spreekt Dr. Müller het vermoeden uit dat tusschen Gâmini en Tisa een putasa uitgevallen is, in welk geval de gever zou wezen een Tissa, zoon van Gâmani. Hij verwijst naar N°. 2, doch dit opschrift bewijst juist dat het vermoeden onhoudbaar is. Hoe slordig de opschriften ook gesteld zijn, er zou, indien „Tissa, zoon van Gâmini" bedoeld was, niet kunnen staan, wat wij nu lezen, namelijk: „Dewanapiya maharajasa Gamini Tisasa"; wel: maharaja Gamini putasa." Er blijft derhalve niets over dan te veronderstellen òf dat Gamini-Tissa een koning is die onder een anderen naam in de kronieken voorkomt òf dat die kronieken geen onbepaald vertrouwen verdienen. Trouwens bij nagenoeg alle opschriften waarin koningsnamen voorkomen laten de kronieken ons in den steek. Zoo o. a. bij N°. 67, waarvan de aanhef door Müller aldus vertaald wordt: „We, Buddhadâsa, Mahinda, Mahâsena, three brothers, the great king Abhaya and our uncle the parumaka Buddhadâsa, a venerable, reverend thera [declare]: King Jeṭṭha Tissa, our sire, bought the karîshas [1] belonging to the villager Toda" enz. Naar aanleiding hiervan teekent hij aan: „The names mentioned in the inscription Buddhadâsa, Mahinda, Mahâsena, Abhaya, Jeṭṭha Tissa are all common enough in the fourth century, but neither of the two kings mentioned in the Mahâvansa under the name of Jeṭṭha Tissa was succeeded by a son of the name of Abhaya,

[1] Een landmaat.

and besides we do not know if these are kings of Ceylon or only of Mâgama.„

In het algemeen bericht over de inscripties der 10de en 11de eeuw toont de uitgever in 't breede aan dat de koningsnamen van dat tijdperk doorgaans anders zijn dan die welke in den Mahâwansa opgegeven worden, zoodat het soms moeielijk is te ontdekken welke koning bedoeld is. Niet alleen 't verschil in namen, maar ook dat in de voorstelling der feiten baart moeielijkheden, zoodat men meermalen niet meer weet welke van beide autoriteiten te moeten gelooven, de inscriptie of de kronieken. Niet het minst zonderling is het feit dat de koning, die de talrijkste en langste opschriften, over 't geheele eiland verspreid, heeft nagelaten, namelijk Niççanka Malla, anders geheeten Kîrti Niççanka, die van 1187—1196 heerschte, in den Mahâvansa in tien regels wordt afgedaan, terwijl hij in de opschriften allerlei grootsche daden, veroveringen en anderszins, van zich zelven verkondigt, daden voor een deel overeenkomende met die welke in de kroniek aan zijnen voorganger Parâkrama-Bâhu I worden toegeschreven. Van Parâkrama-Bâhu is tot nog toe slechts ééne grooter inscriptie, te Polonnaruwa of Pulastinagara, gevonden, waarin zijne maatregelen om de eendracht in de Buddhistische Kerk van Ceilon te herstellen beschreven worden. Het moet erkend worden dat dit belangrijke stuk ten volle bevestigt wat de Mahâwansa over die verdienstelijke daad van den koning bericht. Aangezien gezegde kroniek niet zoozeer eene geschiedenis van Ceilon, als wel van de lotgevallen der Buddhistische Kerk op het eiland is, laat zich de overeenstemming der twee autoriteiten in dit geval licht verklaren, te meer daar Parâkrama-Bâhu juist die partij begunstigde waartoe de opstellers van den Mahâwansa behoorden

Zoo de historische waarde der inscripties niet zoo groot is als men had mogen verwachten, voor de geschiedenis van het Singhaleesch of Elu leveren ze onwaardeerbare bijdragen. Opmerkelijk is het dat geen enkel opschrift opgesteld is in het Pâli, de heilige taal der Zuidelijke Buddhisten, terwijl toch in Burma o. a. de groote inscriptie van Kalyâni geheel en al in 't Pâli vervaardigd is. Geheele stukken in 't Sanskrit zijn er op Ceilon evenmin; wel treft men in de opschriften van Niççanka Malla eenige verzen in onbeholpen Sanskrit aan. Hoe geheel anders is dat in Cambodja en op Java, waar gansche gedichten in een onberispelijk Sanskrit voorkomen. Doch de Indische

invloed in deze twee laatste landen was dan ook van de brahmanen uitgegaan, en die waren even geleerd als de Buddhistische monniken onwetend.

Eene korte, maar niet onbelangrijke inscriptie, N°. 57, is in een eenigszins afwijkend dialect geschreven. Ik houd den tekst voor oorspronkelijk Mâgadhî, waarin Singhalismen (niet-geaspireerden in plaats van aspiraten) ingeslopen zijn. Aan den rhythmus en de woordschikking is te merken dat het geschrift samengeflanst is uit brokstukken van verzen. Veronderstel dat de persoon van wien 't geschrift is, van eenige in Mâgadhî gedichte verzen, zooveel als hij van buiten kende of noodig oordeelde, te pas bracht; dan zouden de Singhalismen zich laten verklaren. Naar het mij toeschijnt, laat zich het facsimile aldus lezen:

„Siddham. Aparimite lokehi (of: loke hi) Budhasame nati acane parimaṇḍale sawaṇyutopete anutare sathe mahasarane lakicake Budhaṇami (l. °nâmâ?) saya(m)bhu me galahi wihare Nakadewa (?) nâma Budhasaraṇagate miṭhiyadiṭika[1] biṃdiya...... niyate."

„Heil! In de onbegrensde wereld is er geen gelijke van den Buddha. Onbeneveld[2], overal rond, met alwetendheid begaafd, een weêrgalooze meester, mijn groote toevlucht is de glanskringige (of: de schijf van glans) die Buddha genaamd wordt, uit zich zelf geboren. In het klooster Gala (?) beveelt zich Nakadewa (?) in de hoede van Buddha aan. Moge Hij degenen die dwaalbegrippen aankleven vernietigen...... geschonken."

Wie zijn oogen niet willens en wetens voor 't licht der rede sluit, ziet hoe in den Buddha van deze inscriptie, welke Dr. Müller, mijns inziens te recht, niet later stelt dan in de eerste eeuw onzer jaartelling, het karakter van den Zonnegod doorschemert.

---

[1] Er staat volkomen duidelijk miṭhya, doch het puntje in de letter kan licht uitgesleten of over 't hoofd gezien zijn; het behoorde te zijn mithiya. Miciya in Müller's transcriptie is een onmogelijk woord, daar Pâli micchâ zijne *ch* uitsluitend te danken heeft aan de omstandigheid dat *th* door de onmiddellijk volgende *y* gepalataliseerd is; in mithiya volgt de *y* niet onmiddellijk.

[2] Skr. achanna, synoniem met Pâli wiwattacchadda. Natuurlijk zijn beide woorden oorspronkelijk een epitheton van de onbenevelde zon. Karakteristiek is de verdraaiing der beteekenis door de Buddhistische monniken, overgenomen door Childers: „One by whom the veil (of human passion) is rolled away."

PÛGAWAT OF PUTJANGAN.

(MEDEDEELING VAN DR. H. VAN DER TUUK.)

Naar aanleiding van mijne vraag, in het opstel over de inscriptie van Er-Langa, van welken inlandschen plaatsnaam 't Skr. Pûgawat eene vertaling zou wezen, krijg ik van Dr. v. d. Tuuk de volgende inlichtingen. „Uw Pûgawat", schrijft hij, „is uit de Pandjiromans bekend onder den naam van Putjangan, genoemd als de kluis van eene ongetrouwde vorstin van Koripan. In de Wajangverhalen door Roorda uitgegeven, bl. 210, zult gij Kĕputjangan vinden."

H. KERN.

INHOUD.

Talimadoe

Tokko Hokko

T. Toebaroe Njekkoe

Togotolla

Todokkee

Bojoong Gador

Dodoa

Tiko

Sengadjie

TELAGA

Iboe

TOEBAROE OF IBOE

UITGAVEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. Uitg. door het Koninkl. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. 1853—84. 34 dln. 8vo. van omstr. 400 à 500 blz. met platen en kaarten.

1e Reeks. 1853—56. 4 dln. f 18.—
2e Reeks. 1856—65. 8 dln. f 47 90
3e Reeks. 1866—76. 12 dln. f 69.75
4e Reeks. 1877—85. dl. I—X.

De 1e Reeks werd uitgegeven door K. Fuhri te 's-Gravenhage, de 2e door Fred. Muller te Amsterdam; de 3e en 4e door Mart. Nijhoff, te 's-Gravenhage.
De deelen verschijnen in afl., die allen afzonderlijk worden verkocht.

Verslag der feestviering van het vijf- en twintigjarig bestaan van het Instituut. 1851—1876. 8vo. 83 blz. f 0.90

Dit Verslag, opgemaakt door Dr. T. C. L. Wijnmalen, alsmede diens Feestrede bevattende, vormt het 12e dl. der 3e Reeks van de Bijdragen.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, uitg. ter gelegenheid van het VIe internationale Congres der Orientalisten te Leiden. 1883. 2 dln. 8vo. 6, 265 blz. met 1 uitsl. tabel; 8, 253 blz. met 4 uitsl. kaarten. Per deel f 3.50

I. Taal- en letterkunde. (Bijdragen van H. Kern, A. W. T. Juijnboll, H. C. Humme, H. J. Oosting, A. C. Vreede, R. van Eck, J. Pijnappel Gz., D. Gerth van Wijk, J F. L. Schneider, A. L. van Hasselt, G. K. Niemann, A. B. Meyer, S. J. Warren, G. Schlegel.)
II. Land- en volkenkunde. (Bijdragen van P. A. Tiele, J. Kuijper, H. Martin, A. W. P. Weitzel, C. Snouck Hurgronje, G. A Wilken, P. J. B. C. Robidé van der Aa, L. Serrurier.)

Aa, P. J. B. C. Robidé van der, De groote Bantamsche opstand in het midden der vorige eeuw, bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden uit het oud-koloniaal archief, met drie officieële documenten als bijlagen. 1881. 8vo. 2, 128 blz. f 1.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen.

Abiåså. Een Javaansch tooneelstuk (Wajang), met een Holl. vertaling en toelichtende nota door H. C. Humme. 1878. 8vo. 4, 148 blz. f 2.25

Adji-Såkå (Het boek), oude fabelachtige geschiedenis van Java; uit de poëzie in Jav. proza overgebracht door C. F. Winter Sr. Uitg. door J. J. B. Gaal en T. Roorda. Amsterdam, 1857. 8o.

Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche geschiedenis loopende van het jaar 1647 der Javaansche jaartelling; uitg. door J. J. Meinsma. 1e stuk: Tekst. 2de druk. 1884. 8vo. 8, 336 blz. f 4.50

—— Hetz. 2e stuk: Aanteekeningen. 1877. 8vo. 2, II, 109 blz. f 1.90

Bernstein, H. A., Dagboek van zijn laatste reis van Ternate naar Nieuw-Guinea, Salawatti en Batanta. Oct. 1864—April 1865, bewerkt door S. C. J. W. van Musschenbroek. 1883. 8vo. 4, 258 blz. met uitsl. kaart. f 3.50

Afzonderl. afdruk uit de Bijdragen.

Bleeker, P., Nieuwe bijdragen tot de kennis der bevolkingsstatistiek van Java. 1870. 8vo. 2, 192 blz. f 1.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. IV.

Bock, Carl, Reis in Oost- en Zuid-Borneo, van Koetei naar Banjermassin, ondernomen op last der Indische regeering in 1879 en 1880. Met histor. inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de regeering van Nederlandsch-Indië uitg. door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1881. Iste deel. gr. 4to. Met Atlas van 30 platen (kleurendruk) en 1 kaart. Prijs van het compleete werk. f 8.—

Het 2de deel is ter perse.

Booms, P. G., Een maarschalk van het tweede keizerrijk en eene Fransche kolonie. Studiën over Algerië. 1878. 8vo. 4, 212 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 2.50

Afzonderl. afdruk uit de Bijdragen.

Boudewijnse, J., Alphabetisch overzigt over het werk van S. van Deventer J. Szn. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java". 1868. 8vo. 125 blz. f 1.25

Afzond. uitgave uit de Bijdragen, 3e Rks. II.

Chijs, J. A. van der, De Nederlanders te Jakatra. Uit de bronnen, zoo uitgegevene als niet uitgegevene bewerkt. 1860. 8vo. XII, 264 blz. f 2.50

—— Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel. Uit officieële, grootendeels onuitgegeven bescheiden toegelicht. Amst., 1867. 8º. XIV. 532 blz.

Croockewit Hz., J. H., Banka, Malakka en Billiton. Verslagen aan het bestuur van Neerl.-Indië in 1849 en 1850. 1852. 8vo. VIII, 139 blz. f 1.—

Delden-Laërne, K. F. van, Brazilië en Java. Verslag over de koffiecultuur in Amerika, Azië en Afrika, aangeboden aan Z. E. den Minister van Koloniën. 1885. 8º. met 4 kaarten. f 10.

Afzond. uitgave van het IXe dl. der Bijdragen, 4e Rks.

Gelpke, J. H. F. Sollewijn, De rijstkultuur in Italië en op Java. 1874. 8vo. 4, 196 blz. met 11 kaarten. f 3.60

Afzond. uitgave uit de Bijdragen, 3e Rks. IX.

Geschiedenis van Tanette. Boeginesche tekst met aanteekeningen, door G. K. Niemann. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 14, 174 blz. f 2.25

Groot, Dr. J. J. M. de, Het Kongsiwezen van Borneo. Eene verhandeling over den grondslag en den aard der Chineesche politieke vereenigingen in de Koloniën, met eene Chineesche geschiedenis van de Kongsi Lanfong. Gr. 8vo. VIII en 193 blz. met 2 kaarten. f 2.75

Hart, C. van der, Reize rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, gedaan in den jare 1850 door Z. M. schepen Argo en Bromo. 1854. 8vo XVIII, 277 blz. met 13 pl. (lith.) en 3 kaarten. f 3.90

Kitab Toehpah. Javaansch-Mohammedaansch Wetboek. Uitgegeven door S. Keijzer. 's Gravenhage, 1853. 8o.

Leupe, P. A., De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw. 1875. 8vo. VIII, 300 blz. met 3 uitsl. kaarten. f 4.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. X.

Ludeking, E. W. A., Schets van de residentie Amboina. 1868. 8vo. 4, 274 blz. met 1 pl. (lith.) f 2.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. III.

Matthes, B. F., Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 4, 62 blz.

Millies, H. C., Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel Indien et de la Péninsule Malaise. (Publié par G. K. Niemann) 1871. gr. 4to. VIII, 180 blz. met 26 platen (lith.) f 6.

Muller, S., Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Nederlandsch-Indische regering tusschen de jaren 1828 en 36. Nieuwe uitg. met verbeteringen door den schrijver. 1857. 2 dln. 8vo. VIII, 327; VIII, 350 blz. met 4 pl. (lith.) en 3 uitsl. kaarten. f 9.80

Niemann, G. K., Bloemlezing uit Maleische geschriften. 1878. 2 stukken. post 8vo. 6, 52, 264; 32, 140 blz. arab. letter.
1e stuk 3e druk f 3.50, 2e stuk 2e druk f 1.50.

Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door eene Nederl.-Indische Commissie. 1862. 8vo. XII, 234 blz. met 26 pl. (lith.) en Atlas in 4to. van 7 kaarten. f 7.20
Dit is het 5e dl. der 2e reeks, ook onder dezen titel uitgegeven.

Reinwardt, C. G. C., Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821. Uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met levensbericht en bijlagen vermeerderd door W. H. de Vriese. 1858. roy. 8vo. Met 19 platen (lith. en kleurendruk.) In linnen bd. f 9.50

Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der regeering van Nederlandsche-Indië in de jaren 1871, 72, 75—76 door de Heeren P. van der Crab en J. E Teysmann,

J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan. Met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1879. roy. 8vo. XLII, 480 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 5.—

Rosenberg, C. B. H. von, Reistogten in de afdeeling Gorontalo, gedaan op last der Nederl.-Ind. regeering. 1865. 8, 162, 2 blz. met 9 pl. (lith. en chromolith.) en 4 kaarten. f 3.90

—— Reis naar de Zuidoostereilanden, gedaan in 1865, op last der regeering van Ned. O. I. 1867. 8vo. XI, 125 blz. met 7 platen. (lith. en chromolith.) f 2.50

—— Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea in de jaren 1869 en 1870. Uitg. door Robidé van der Aa. 1875. gr. 4to. XXIV, 154 blz. met portret, 20 pl. (lith. en chromolith.) en 1 uitsl. kaart. f 5.—

Schlegel, G., Sing chin khao youen. Uranographie chinoise ou preuves directes que l'astronomie primitive est originaire de la Chine, et qu'elle a été empruntée par les anciens peuples occidentaux à la sphère chinoise. 1875 2 dln. roy. 8vo. 24, 930 blz. met uitsl. tabel en Atlas van 7 kaarten in folio f 18.—

Schwaner, C A. L. M., Borneo. Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het Zuid-oostelijk gedeelte van dat eiland. Op last van het Gouvernement van Nederl.-Indië gedaan in de jaren 1843—1847. Amsterdam, 1853. 8° Met platen en eene kaart.

Tjarita Brakaj. Madoereesche dongeng met Madoereesch-Javaansch-Nederlandsche woordenlijst en aanteekeningen door A. C. Vreede. Leiden, E. J. Brill. 1878. 8°. VIII, 150 blz.
Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.

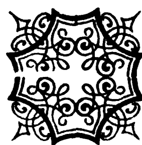
Tuuk, H. N. van der, Maleisch leesboek. 2e druk. 1876. post 8vo. 4, VIII, 59 blz. met arab. letter. f 1.40

Vertellingen, Javaansche, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren, voor de uitg. bewerkt door W. Palmer van den Broek. 1878. 8vo. VIII, 212 blz. f 3,25

Vries, M. Gz., Reize naar Japan in 1643. Uitg. met bijlagen door P. A. Leupe. Met geogr. en ethnograph, aanteekeningen van P. F. von Siebold. 1858. 8vo. 2, 440 blz. met 1 uitsl. kaart en 1 bl. facsim. f 4.90

Wajangverhalen, De, van Pålå-Sårå, Pandoe en Raden Pandji. In het Javaansch met aanteekeningen door T. Roorda. 1869. 8vo. VIII, 536 blz. f 5.—

Wṛtta-sançaya. Oud-Javaansch leerdicht over versbouw, in kawi-tekst en Nederlandsche vertaling bewerkt door H. Kern. Leiden, E. J. Brill. 1875. 8°. IV, 207 blz.
Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.



GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.